EDWARD GIBBON

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ TARİHİ

ÇEVİREN:
ASIM BALTACIGİL

B/F/S/

CİLT 3

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ TARİHİ, Edward Gibbon * Çeviren: Asım Baltacıgil * B/F/S Yayınları: 31 * Tarih Dizisi: 3 * Dizgi Ahmet Gargı * Sayfa Düzeni ve Baskı: Salim Erüstün * Kapak Baskısı: Mevre Matbaası * İç Baskı: Mayıs 1988'de Tuba Matbaası'nda gerçekleştirilmiştir.

EDWARD GIBBON

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN GERİLEYİŞ ve ÇÖKÜŞ TARİHİ

CİLT 3

ÇEVİREN :
ASIM BALTACIGİL

B/F/S
BİLİM/FELSEFE/SANAT
YAYINLARI
TARİH DİZİSİ : 3

BÖLÜM XXVIII

Paganizm (Putperestlik)'in Tam Yıkılışı - Hıristiyanlar Arasına Azizlerin ve Kutsal Kalıntıların Girişi.

Teodosius zamanında paganizmin yıkılışı, eski ve genel olarak benimsenmiş bir boş inancın kökünden kazınmış olması, belki başka örneği bulunmayan bir olaydır ve insanlığın tinsel tarihinde çok dikkat çekici bir devrimdir. Hıristiyanlar, özellikle papaz sınıfı Konstantinus'ün ölçülü ertelemeleri ve birinci Valentinianus'ün hoşgörüsü nedeniyle, sabırsızlık içerisinde büyük sıkıntılara uğramışlardı. Putperestlerin, inançlarını sürdürme iznine sahip olmaları yüzünden hıristiyanlar ve papazlar, kendi başarılarını köksüz ve güvencesiz olarak görüyorlardı. Ambrossius ve meslektaşları Gratianus'ün gençliğinden ve Teodosius'ün dine bağlılığından yararlanarak, bu yüce yeni hıristiyanlara işkenceyi dinsel kural olarak benimsetmeye çalışmışlardı. Görünüşte ussal nitelikte dinsel iki hukuksal görüş egemen kılınmıştı. Bu görüşlerden doğan, sert biçimdeki bir sonuca göre papazlar, tüm imparatorluk uyruklarından, atalarının dinsel inançlarını sürdürenlerle ilgili olarak aşağıdaki kuralları uygulamaya koydurdular:

1° Yargıçlar, önlemeyi ve cezalandırmayı savsakladıkları suçlardan dolayı kusurlu sayılacaklardır; 2° masal tanrılarının ve şeytanların inancı olan putataparlık Yaratıcı'nın ululuğuna karşı işlenmiş en ağır suçtur.

Papazlar kendilerini Musa yasalarının ve Yahudilik tarihinin sahibi sayıyorlar (1), bunları hiç kuşkusuz yanılmış olarak, hıristiyanlığın evrensel egemenliği yolunda uygulamaya koyuyorlardı. (2) Böylece imparatorların da tutumlarını sertleştirdiler ve tüm Roma dünyasının tapınakları, Konstantinus'ün hıristiyan olmasından altmış yıl sonra yıkıldı.

Numa'nın saltanatından Gratianus'ünkine değin Romalılar râhipler arasındaki çeşitli kurullaşmayı sürdürdüler (3) Onbeş yüksek aşamalı râhip, tanrıların hizmetine ayrılmış tüm kişilerle araç ve gereçler üzerinde yüce yargılamalarını uyguluyorlardı. Onların kutsal mahkemesi dinsel kanılarının geleneksel sistemle bağıntılı olarak karşı çıkabilen tüm sorunlar için de karar veriyordu. Onbeş falcı, yıldızların devinimini inceliyor ve savaşçılara kuşların uçuşundan anlam çıkararak yön veriyorlardı. *Quindecemvir* denilen ve kâhinlik kitaplarını saklayan onbeş kişi, ilerde olacak, hiç kuşkusuz, belirsiz olayların durumunu görüşüp danışıyorlardı. Altı *vestale*, erdenliklerini (bekâret) hiç bir ölümlünün görmesine izin verilmeyen kutsal ateşin ve Roma'nın koruyucu tanrılarının bekçiliğine adıyorlardı. (4) Yedi *Epule*, tanrıların sofralarını hazırlıyorlar, âyin alayını yönetiyorlar ve yıllık bayram törenlerini düzenliyorlardı. Jupiter, Mars ve Quirinus'ün üç *flamen*'ine, Roma'nın ve evrenin yazgısı üzerine gözkulak olan en güçlü üç tanrının özel yetkilisi ve temsilcileri olarak bakılıyordu. Kurban (tanrılara sungu) tanrısı, ancak hükümdarca yapılabilecek dinsel işlevlerde Numa'nın ve ardıllarının kişiliğini simgeliyordu. Ölümsüz tanrıların korumasını kazanmak için *Salien*'lerin, *Lupercale*'lerin v.b. dinsel toplantıların yaptıkları gülünç törenler, sağduyulu her insanın tiksinerek gülümsemesine neden olabilecek nitelikteydi. Hükümdarlığın kurulması ve imparatorluk başkentinin değişmesi, Romalı râhiplerin konseylerdeki yetke (otorite) sini yavaş yavaş yok etti. Bununla birlikte, yasalar ve görenekler onların ıra (karakter)'larının saygınlığını koruyor ve kişilikleri kutsallığını sürdürüyordu. Başkentte ve zaman

zaman eyaletlerde, özellikle pontifler kurulu, sivil ve kilise davalarına bakıyorlardı. Erguvan giysileri, gösterişli arabaları ve görkemli şölenleri halkın hayranlığını çekiyordu. Onlara ayrılmış topraklar, kamu varlıkları râhiplerin şatafatı ve dinsel inancın gerektirdiği tüm harcamaları bol bol karşılıyordu. Tapınakların bakımı ve her türlü gereksinimleri uğrunda yapılacak hizmetler orduların yönetilmesiyle bağdaşmadığından, Romalılar için konsul'lük ve zafer saygınlığından sonra pontiflik ya da *augur* (kuşfalı râhipliği) lük en çekici edinimlerdi. En ünlü senatörler, dördüncü yüzyılda Pompeius ve Çiçero'nun orunlarını tutuyorlardı. (5) Soyluluklarının parlaklığı dinsel sanlarıyla daha da parlak bir duruma geliyordu. Pontifler kurulunu oluşturan onbeş râhip, hükümdarın arkadaşları dedirtecek bir saygınlıktaki seçkin sınıfın mensupları sayılıyordu. Hıristiyan imparatorlar yüce pontif giysisini ve bununla ilgili süslemeleri kabul ediyorlardı. Ne var ki, Gratianus tahta çıkınca, çok kuruntulu ya da çok aydın olan bu hükümdar hıristiyanlık dışı simgeleri bir yana attı (6) râhiplerin ve *vestale*'lerin gelirlerini devlet hazinesine aldı, onların onursal ve ayrıcalıklı niteliklerini kaldırdı, ve, binyüz yıllık gelenek ve görenekle oluşmuş Roma inancının yapısını yıkıp attı. Paganizm (putataparlık) senatonun egemen durumdaki dini idi: Zafer heykeli ve sunağı, içerisinde toplanılan tapınağı süslemeyi sürdürüyordu. (7) Bu tanrıça bir yuvarlak üzerinde ayakta duran, kenarı bol ve dalgalı bir giysi kuşanmış, yenleri havalanmış, kolunu uzatmış ve elinde defne dalından bir taç tutan görkemli bir kadın görünümündeydi. (8) Senatörler, imparatorun ve imparatorluğun yasalarına karşı gelmeyecekleri üzerine onun sunağı önünde and içiyorlardı. Tüm kamu görüşmelerinde, söze, Zafer tanrıçasına şarap ve günlük sunarak başlıyorlardı (9) Bu eski anıtın kaldırılması Romalıların inancına Konstansius'ün yaptığı tek saldırı oldu. Julianus, Zafer sunağını yeniden kurdu, Valentinianus ona ses çıkarmadı, ama Gratianus'ün gayretkeşliği yüzünden, ikinci kez yok edildi.(10) Ne var ki halkın tapınması için konulmuş tanrı heykel-

lerinin kalmasına ses çıkarmadı. Roma'da halkın tapınmasına açık dörtyüz yirmi dört büyük ve küçük tapınak, putperestliğin sürekli görüntüsüyle hıristiyanların dinsel duygularını yaralıyordu. (11)

Hıristiyanlar Roma'da senato'nun ancak zayıf bir bölümünü oluşturuyor (12) ve putperest çoğunluğun, din dışı (lâik) yasama eylemlerine karşı azınlıkta kalan bir muhalefet gösterebiliyorlardı. Bağnazlık, can çekişmekte olan bu özgürlük duygusunu yeniden kışkırttı. Senatoda oya başvuruldu ve, râhiplerle senato'nun sızlanmalarıyla Zafer sunağının yeniden kurulmasını yalvarmakla görevlendirilen dört saygı değer senatörün imparatorluk sarayına gönderilmesine bir kaç kez karar verildi. (13) Zengin ve uzdilli senatör Simmakue bu önemli girişimle görevlendirildi. (14) Kutsal pontiflik *augur*'lük nitelikleriyle Afrika prokonsullüğü ve Roma praefectus'lüğü gibi sivil görevleri kendisinde topluyordu. Simmakue paganizm'e karşı çok sıcak bağlılık duyuyordu. Karşıtlarıysa usunun bu yolda kullanılması ve tinsel erdemlerinin boşuna harcanması nedeniyle ona acıyorlardı. (15) Valentinianus'e yazdığı dilekçesi bugüne dek ulaşan konuşmacı, işinin güçlüğünü ve tehlikesini biliyordu. Hükümdarın dinsel inancını zedeleyebilecek tüm düşünce ve sözlerden özenle sakınıyordu. Yalvarma ve ricada bulunmanın tek savunma aracı olduğunu alçakgönülle bildirmekte, bilimsellikten çok güzel sözlerle ustalığını göstermektedir. Simmakue, genç hükümdarın düş gücünü zafer sıfatlarıyla süsleyerek etkilemeye çalışmaktadır. Sunakların hizmetine ayrılmış gelirlerin zoralıma çarptırılmasını onun yüce karakteriyle bağdaştıramadığını anımsatmakta, halk hesabına ve halk adına kutlanmazsa Romalıların özverilerinin gücünü ve etkisini yitireceğini belirtmektedir. Konuşmacı, boş inancın hoş karşılanması için şüphecilik'ten yararlanmaktadır. Evrenin kavranılmaz gizi zayıf insanların ilgisini yanıtsız bırakmaktadır. Bu nedenle, usun yetişemediği hal ve koşullarda görenek ve alışkanlıkların sesine kulak vermek de kabul edilebilir bir yoldur. Yüzyıllar boyunca tüm ulusların bu tür kanılara bağ-

lanmış olması ihtiyat kurallarının sonucu olsa gerektir. Bu yüzyıllar zaferlerle taçlanmış, gönenç içerisinde yaşam kurulmuş ve halklar, tapınaklarda yakardıkları kayraları tanrılardan elde edebilmişlerse bu esenlikli tapınmalarda süreklilikten ve birtakım yeniliklerin getirebileceği kötülüklerden sakınmakla olabilmiştir. Simmakue bu düşünce düzenini Numa'nın dinine ve başarılarına uygulamaktadır. Ve sahneye Roma'yı ya da koruyucu göksel yüce usu sokarak imparatorlar yargı kürsüsü önünde onu dile getirmektedir: «Pek saygıdeğer hükümdarlar, vatanın ulu babaları, aziz gayretler içerisinde, kesintisiz sürmüş olan yaşıma ve başıma saygı gösteriniz. Pişmanlık duymadığıma göre, kutsal saydığım tapınmalarımı sürdürmeme dokunmayınız. Özgür doğduğum için, bırakınız kuruluşlarımdan yararlanayım. Dinim, tüm dünyayı egemenliğimin altına almamı sağladı. İnançlı tapınmalarım Annibal'i kapımdan, Galyalıları Kapitolium'dan kovdu. Benim yaşlılığıma bu kıyıcı haksızlığı mı yapacaktınız? Bana önerdiğiniz düzeni tanımıyorum, ama şunu biliyorum ki, yaşlılığımı düzeltmek isterken haksız ve hiç de onurlu olmayan bir girişimde bulunulmaktadır.» (16) Konuşmacının söylemekten dikkatle kaçındığı ürkünç olayları halkın başına gelenler açıklamış oluyordu. Putperestlerin hepsi, imparatorluğu acılara boğan ve tehdit eden kötülüklerin Konstantinus'ün getirdiği dinden geldiğine inanıyorlardı.

Milano arşövekinin sıkı ve ustaca tepkisi Simmakue'nin umutlarını boşa çıkardı ve imparatorları Romalıların avukatı'nca söylenen etkileyici sözlere karşı korumuş oldu. Bu dinsel tartışmada, Ambrossius bilimsel dil kullanma lutfunda bulundu ve, kazanılmış utkuları lejyonların gözüpekliği ve disipliniyle açıklamak yeterliyken bunu görünmeyen ve düşsel bir varlığa bağlamanın ne gereği var, diye kınayarak sordu. Sanatların ilerlemesini özendirmeyen ve insanlığı eski barbarlığına yeniden itmek isteyen ilkçağ kuruluşlarına duyulan bu körükörüne saygının gülünçlüğüne dikkati çekiyordu. Sonra da, yavaş yavaş daha soylu ve daha tanrıbilimsel bir deyişe geçerek, hıristiyan-

lığın esenlik ve gerçeğin biricik öğretisi olduğunu, onun dışındaki tüm dinsel inançların, bunlara kananları yanılgı yollarına saptırdığını ve sonsuz yokluğun derin uçurumuna götürdüğünü söylüyordu. (17) Yüksek aşamalı bir papazın söylediği bu kanıtlar Zafer tapınaklarının yeniden kurulup açılmasını önledi. Daha da ileri gidilerek Teodosius, arabasına bağlattığı ilkçağ tanrılarını herkesin gözü önünde, sokaklarda sürükledi. (18) Senato'nun tüm üyelerinin hazır bulunduğu bir oturumda imparator, cumhuriyetin eski yöntemlerine göre, İsa'nın ya da Jupiter'in dinlerinden hangisinin bundan böyle Romalıların dini olacağı konusunda oya başvurularak karar alınmasını önerdi. Hükümdarın orada bulunuşunun verdiği korku ve umut, yansızmış gibi takındığı tutuma karşın, oylamanın serbestliğini yok etti. Simmakue'nin yeni sürgünü, hükümdarın istencine karşı çıkmanın tehlikeli olacağı konusunda meslektaşları için bir uyarıydı. Jupiter, büyük bir çoğunlukla reddedildi ve, çok şaşırtıcıdır ki, senato üyelerinden hiçbiri, konuşmalarında ya da verdikleri oylarda, imparatorca yasaklanan bir tanrı için en küçük bir bağlılık belirtisi göstermedi. (19) Senato'nun din değiştirmesindeki ivedilik doğaüstü bir içtepkiye ya da kişisel çıkar güdülerine yüklenebilir. Aralarından bir bölümü hoşgörünmek ve dalkavukça davranmak yoluyla tam bir dönmeye girmedilerse de, eski dinin kaldırılması kaçınılmaz bir hal alınca yeni dini kabul zorunda kaldılar. İmparatorun yetke (otorite)sine, duyunçları Roma kilisesi ve Doğu'nun papazlarınca yönetilen eşleri ve, çocuklarının yalvarıp yakarmalarına dayanamadı. (20) Hemen tüm soylular eski ailenin örneğine öykündü: Bassi'ler, Paulini'ler ve Gracques'ler hıristiyanlığı kabul ettiler. Prudensius şöyle diyordu: «Evrenin meşaleleri, Katonların saygıdeğer meclisi, yalın beyaz vaftiz giysilerini takınmak ve şehit mezarları üstünde konsul süslemelerinden ve gururundan soyunup arınmak için pontiflik giysilerini bırakmakta ivecenlik gösteriyorlardı.» (21) Kendi kol gücü ve zanaatiyle yaşamını sürdüren yurttaşlar ve genel bolluk içerisinde geçinip giden ayak takımı,

kitleler halinde Latran ve Vatikan kiliselerine koştular. Romalıların gösterdiği genel benimseme (22), putlara tapmayı yasaklayan senatonun kararnamelerini onama ve doğrulama niteliğinde oldu. Kapitoluim'un görkemi söndü, bomboş kalan tapınaklar yıkılmaya ve saygısızlığa bırakıldı (23). Roma, İncil'in boyunduruğu altına girdi; onun durumu, Roma adına ve yetkesine karşı duydukları saygıyı henüz yitirmemiş bulunan eyaletlere de örnek oldu.

İmparatorların dinsel saygıları, imparatorluklarının doğduğu kentin hıristiyanlığa geçişini yumuşaklıkla karşılıyorlardı, ama eyalet kentlerinin boş inançları için ayni hoşgörüyü göstermiyorlardı. Dine çok bağlanan Teodosius, Konstansius ün ölümünden sonraki yirmi yıldan çok bir sürede kendi haline bırakılan dinsel çalışmaları canlandırdı ve tümüyle yerine getirdi. 24) Bu hükümdar utku kazanmaktan çok imparatorluğun esenliği için savaşırken uyruklarından bir bölümünün incinebileceğini göze alarak, belki Tanrının rızâsını elde edebilecek nitelikte olsa da, insanlar için benimsenmesi zor işlere girişmişti. Putperestlere karşı kazandığı ilk başarılar, daha önce çıkardığı sert buyrultuları yeniden yürürlüğe koymak düşüncesini kendisine benimsetti. Doğu illeri için yayımlanmış olan bu yasalar Maksimus'un yenilgisinden sonra çıkarılmıştı. Şimdi Batı imparatorluğunun da her yanında uygulanmaya başladı, ve Teodosius'ün her yengisi katolik kilisesi için yeni bir başarı oldu. (25) Ağır suç ve aşağılık olarak damgaladığı kurban törenlerine varıncaya dek, boş inançlara saldırdı. Her ne denli onun buyrultuları özellikle, kurban edilenlerin bağırsaklarını inceleyen, dine aykırı davranışı suçlamaktaysa da (26), sonraki zamanlarda yapılan tüm yorumlar, bu suçlama kapsamı içinde, putperestlik inancının temelini oluşturan kurban eylemini de almaktadırlar. Tapınakların kurulma amacı kurban törenlerinin yapılmasını sağlamaktı ve hükümdarın yardımseverliği, koymuş olduğu yasalara karşı gelme olanağını ortadan kaldırmakta olmasıydı. Teodosius, tapınakların kapatılması, putperestliğe özgü tüm araç ve gereçlerin toplanarak yok edilmesi,

râhiplerin tüm ayrıcalıklarının kaldırılması, imparator, katolik kilisesi ya da ordu yararına ayrılmış topraklar üzerinde zoralım uygulanması için, özel bir buyrukla önce, Doğu pretorium praefektus'ü Sinegius (Cynegius)'ü, sonra da, Batı imparatorluğunda seçkin durumda olan Jovius ve Gaudentius adında iki kontu görevlendirdi. (27) Artık putperestlik inancı için kullanılmayan o görkemli yapılar bağnazlığın yıkıcı ellerinden kurtarılabilirdi. Bu tapınakların büyük bir bölümü Yunan mimarlığının başyapıtlarıydı İmparatorun kişisel çıkarı, kentlerinin süsünü yok etmeyi ve ülkesindeki zenginlikleri azaltmayı ona yasaklıyordu. Bu yüce değerli anıt-yapılar hıristiyanlığın utkusuyla kazanılan ganimetler olarak korunabilirdi. Sanatların gerileyişinde bu yapıtlar ve süslemeler, mağazalarda, el sanatlarında ve kamuya açık yerlerde kullanılabilirdi. Tapınakların duvarları zamanla ve hıristiyan törenleriyle yeterince temizlenmiş olacağından gerçek Tanrı inancı putataparlığın anısını da silmiş olabilecekti. Ne var ki, uzun süreden beri öylece kalmış dururlarken putperestler, ikinci bir Julianus'ün çıkıp kendi tanrılarının tapınak ve sunaklarını yeniden yaşama kavuşturacağını gizliden gizliye umuyor ve bekliyorlardı. İmparatorlar üzerinde baskılı bir hal alan bu tür yalvarmalar hıristiyan reformcularını, boş inancın kökünü kazıma yolunda karara varmak zorunda bıraktı (28) İmparatorların kimi buyrultularında daha yumuşak duygular benimsenmiştir. (29) Ama soğuk davranış ve ilgisizlik bunları yararsız kılmıştır ve, kilise büyüklerince yönlendirilen açgözlülük ve hareketlilik salgınına karşı güçlü bir engel olamamışlardır. Tur (Tours) piskoposu Martinus (30), keşişlerin başında Galya'yı baştan başa dolaşıyor ve geniş piskoposluk bölgesi içerisindeki putları, tapınakları ve ağaçları yıkıp yok ediyordu. Onun yaşamını okuyacak bir kimse başarılarının, gösterdiği tansıklara mı yoksa bu dünya aracı olan kılıca mı borçlu olduğu üzerinde bir kanıya varacaktır. Suriye'de, Teodore'nin dindar ve tanrısal diye nitelendirdiği piskopos Marcellus (31), Apame piskoposluk bölgesindeki tüm tapınakları yıkıp kazıma-

ya karar verdi. (31) Jupiter tapınağı öyle sağlam yapılmıştı ki, yapılan bütün saldırılara dayandı. Bir tepe üzerinde bulunan bu tapınağın dört yüzü vardı ve herbiri, onaltı yuvarlak ayaklı onbeş som sütunluydu. Bu sütunların taşları demir ve kurşunla birbirine kenetlenmişti. Lağım (mayın)'lanarak patlatıldı ve bu çok değerli yapı, temeli oluşturan payandaların sarsılmasıyla yıkılıp gitti. Bu yıkma girişiminin güçlüğe uğraması, şeytanın işe karışmasından bilindi. Her ne denli bu şeytan yıkımı önleyemezse de geciktirmeyi başardı, diye yorumda bulunuldu. Bu başarıdan kolları kabaran Marcellus, kalabalık bir asker ve gladyatörü, piskoposluk sancağı altında toplayarak onların başına geçti. Amacı şeytanları bozguna uğratmaktı. Bunun için Apame piskoposluk sınırları içerisindeki köylere ve tapınaklara birer birer saldırdı. Tehlikenin başgösterdiğini sezinlediği zamanlarda, bu iman şampiyonu, bacaklarındaki felçli durum dolayısıyle kaçamadığı ve savaşamadığı için, okların etki alanı dışında oturup bekliyordu. Bu önlem ona pahalıya mal oldu. Öfkeden kudurmuş hale gelen köylüler onu yakaladılar ve öldürdüler. Eyalet sinod meclisi, hiç duraksamadan, onun, din hizmetinde canını esirgemediğini ve (aziz) olduğunu duyuyordu. Kalabalık gruplar halinde çölden çıkan keşişler bu dinsel çabaya yardım ederek güç katıyorlardı ve bunların davranışı çabadan çok öfkeye ya da yırtıcılık ve kan dökücülüğüne benziyordu. Payenleri kendilerinden tiksindirdiler, açgözlülük ve aşırılık damgasını yediler. Bu yıkıcı azizler, dinlerinin düşmanlarını yağma etmelerine ve, yırtık pırtık giysilerine, iç kabartıcı dinsel şarkılarına ve yapay soluk benizlerine birbirini hayran bırakmaktan başka bir iş yapmış olmuyorlardı. (32) Kimi eyalet yöneticilerinin beğenisi, ne olur ne olmaz diye düşünebilmesi, belki de para ile elde edilirlikleri, tapınaklardan küçük bir bölümün kurtulmasını sağladı. Kartaca'daki Venüs tapınağı, iki millik bir çevre duvarı içindeydi. Bu yapı kiliseye çevrildi (33), ve buna benzer bir uygulama görkemli Roma Panteon (Pan theos)'u için de yapıldı. (34) Ne var ki, Roma dünyasının hemen tüm eyaletle-

rinde disiplinsiz ve yetkesiz bir bağnazlar ordusu, sessiz yaşamakta olan köylülere baskınlar yapıyorlardı. İlk çağın en güzel anıtlarının yıkıntıları, bu denli üzücü yıkmaları yapmaktan başka istekleri olmayan o barbarların yaptıkları kötülüklere bugün bile tanıklık etmektedir.

Bu genel yakıp yıkma sahnesinde seyirci, İskenderiye'deki ünlü Serapis tapınağının örenlerini özellikle izleyebilir. (35) Serapis, Mısırlıların verimli boş inançlarıyle yaratılan tanrılar ya da korkunç yaratıklardan biri olmadığı anlaşılmaktadır (36). Ptoleme'lerin birincisi Sinoplu'ların uzun süreden beri taptıkları bu gizemli Pontus kıyılarının tanrısını Mısır'a getirme buyruğunu düşünde almıştı. Ama nitelikleri hiç bilinmiyordu ve gündüzün büyük aydınlığı mı yoksa yeraltı karanlıklarını mı simgelediği konusu açıklığa kavuşmamıştı. (37) Koparılamaz bağlarla atalarının dinine bağlı olan Mısırlılar bu yabancı tanrıyı kentin surları içerisine sokmadılar (38). Ne var ki, Ptoleme'nin eli açıklığıyle gözleri kamaşmış olan râhipler ona, hiç tepki göstermeden boyun eğdiler. Bu Pontus tanrısına saygın bir soy kütüğü düzenlendi ve Isis'in kocası Osiris'in tahtı üzerinde yer verilerek tapınağa sokuldu (39). Özellikle onun koruması altına giren İskenderiye Serapis kenti adını taşımakla övünüyordu. Görkem bakımından Kapitolium'dan aşağı kalmayan tapınağı (40) tüm kente egemen olan yapay bir tepenin geniş doruğu üzerinde yükseliyordu. Ona varmak için yüz basamak çıkılıyordu ve çok sayıda kemerle desteklenen iç boşluk, dehlizler ve yeraltı bölmelerinden oluşuyordu. Dörtköşeli bir revak sistemi tapınağa bağlı yapıları dıştan kuşatıyordu. Salonların ve heykellerin görkemi sanatların yüceliğini gözler önüne seriyor, külleri arasından yeni bir göz kamaştırıcılıkla çıkmış olan ünlü İskenderiye kitaplığı eski derin bilginin hazinelerini saklıyordu. (41) Teodosius'ün buyrukları her tür kurban törenini yasakladıysa da buna Serapis kenti ve tapınağında hoşgörülü davranılıyor ve bu hoşgörü'nün nedeni olarak da hıristiyanların boş inançlı terörleri gösteriliyordu. Eski dinsel törenler yasaklanırsa Nil'in düzenli taşkınlarının bozu-

lacağına, ürünlerin alınamıyacağına ve İstanbul (Konstantinopolis)'un yiyecek sıkıntısı çekeceğine inanılıyordu. (42)

Saldırgan ve ahlaksız, barış ve erdemin amansız düşmanı, altına ve kana doymayan Teofilus (43), o sıralarda İskenderiye arşöveklik orununda bulunuyordu. (44) Tanrı Serapis'in onurları onu tiksindirdi ve eski Baküs (Bacchus) şapeline yaptığı kötülemeler, kafasında tasarlamakta olduğu saldırılar konusunda putperestleri uyarmış oldu. En hafif bir neden, gürültülü İskenderiye kentinde bir iç savaşın patlamasına yeterli olurdu. Hasımlarına oranla sayı ve güç bakımından daha aşağı olan Serapis'e tapanlar filozof Olimpius'ün de kışkırtmalarıyle silaha sarıldılar. (45) Olimpius, kendi tanrıları uğrunda ölmeleri gerektiğini onlara aşılıyordu. Bu bağnaz zındıklar Serapis tapınağında güçlendiler, çıkışlar ve sert savunmalar yaparak kuşatıcıları geri püskürttüler ve umutsuzluk içerisinde son kez öç almak için ellerinde tuttukları hıristiyan tutsaklara her tür işkenceyi uyguladılar. Majistraların çabalarıyle silah bırakışması yapıldı ve Serapis'in yazgısı Teodosius'ün buyruğuna sunuldu Hıristiyanlarla payenler, silahsız olarak, kentin büyük alanında toplandılar. Hepsinin önünde imparatorun buyruğu yüksek sesle okundu. İskenderiye put tanrılarının yıkılmasıyle ilgili bölüm okunurken hıristiyanların şiddetli alkış sesleri yükseldi. Payenler ise, iç yıkıntısına uğrayarak, düşmanlarının saldırısından korunmak için ivecenlikle çekilip uzaklaştılar. Teofilus, malzemenin ağırlığı ve sağlamlığından başka hiçbir güçlükle karşılaşmadan tapınağın yıkımını gerçekleştirdi. Bu güçlük ateşli arşöveki, yapının temellerini olduğu gibi bırakmaya zorladı ve geniş bir alana yayılan yıkıntılar öylece yığılıp kaldı. Daha sonra bir bölümü temizlenerek oraya, aziz şehitler onuruna bir kilise kuruldu. Çok değerli İskenderiye kitaplığı yağma edilip yıkıldı. Ondan yirmi yıl sonra, henüz dinsel bağnazlığın sağduyularını bütün bütün karartmadığı anlaşılan seyirciler boş rafları görerek üzüntü ve tiksinti duymuşlardı. (46) Çok sayıda ve yeniden meydana getirilemeyecek biçimde yitirilmiş bulunan eski eke (dehâ) yapıtları, hiç değilse ta-

pınakları sonraki kuşakların görgü ve öğreniminde yararlanılması için yıkımın dışında tutulmalıydı. Yüksek aşamalı papazların (47) ateşliliği ya da açgözlülüğü, utkusunun ödülü haline gelen zengin ganimetlerle doymuş ve yatışmış olmalıydı. Altın ve gümüş küçük heykellerle vazolar özenle eritilir ve öbür eşyalar da kırılarak sokaklarda rezilcesine sürüklenirken Teofilus, putperest râhiplerce yapılan kandırmalar ve işlenen suçları, mıknatıstan yararlanmadaki ustalıklarını, içi boş bir heykele gizli yöntemlerle insan yerleştirmelerini, dindar kocaların ve kanağan kadınların güvenini kötüye kullanarak işledikleri kıya (cinayet)'ları ortaya dökmeye çabalıyordu. (48) Bu suçlamalar, imandan nasibi olmayan boşinancın kalleş ve çıkarcı ruhuna çok uygundur. Ama, yenik düşmanına sataşmak ve onu gülünç duruma düşürmek için çaba harcadığı zaman bu ruha güvenmemek gerekir. Düşünmelidir ki, bir hileyi uzun süre başarıyla yürütmeye oranla utanç verici bir masal uydurmak çok daha kolaydır. Serapis'in çok büyük heykeli tapınağın ve dinin yıkıntıları arasına gömüldü. (49) Çeşitli madenlerden olan plaklar hep birden, tapınağın yan duvarlarına değen tanrıçanın görkemli yüzünü oluşturmaktaydı. Serapis, elinde bir asâ olduğu halde oturmuş durumdaydı ve bu görünüşüyle Jupiter'in olağan simgelerine çok benziyordu; şu ayrımla ki, onun başında bir sepet ya da künk bulunuyor, sağ elinde bir canavar simgesi tutuyordu. Başı ve vücudu üç kuyrukla uzanan bir yılanın kuyruklarından biri bir köpek, öbürü bir aslan, ve üçüncüsüyse bir kurt kafasıyla son buluyordu. İnanarak savunuluyordu ki, bir ölümlü bu dehşetli yüce tanrıya saygısızlıkta bulunursa gök ve yer yüzü o anda birbirine karışacaktır. Baltalı bir asker merdivenden çıktı. O sırada hıristiyanlar bile bu girişimin sonucundan kaygı duyuyorlardı. (50) Asker, Serapis'in yanağına baltayla sert biçimde vurdu. Yüzü yere düştü. Ama gök gürlemedi, gökler ve yeryüzü düzenlerini ve dinginliklerini korudular. Utkuyu kazanan asker vurmalarını sürdürdü. Koskocaman put tanrı param parça oldu. Ayak takımından olan insanlar onun kol ve

bacaklarını İskenderiye sokaklarında sürüyerek dolaştırdılar. Amfiteatr'da gövdesi ateşe verildi. Çok sayıda yurttaş, hıristiyanlığa geçmek için koruyucu tanrılarının güçsüzlüğünü görerek karar verdiler. Halka, inançlarının özdeksel ve gözle görünür simgesini sunan dinler insanların duyularıyle kaynaşma ve teklifsizleşme olanağını ellerinde tutarlar. Ne var ki bu elverişlilik, putataparlığın uğradığı gibi kaçınılmaz kötü olasılıkları da birlikte getirir. Tüm ruhsal durumlarda sanatın ya da doğanın birbirinden ayırd edemeyeceği inceliği ve görünüşü putlar için koruyabilmesi hemen hemen olanaksızdır. Tehlike zamanlarında, gizemli ve tanrısal erdemleri kendi yüceliklerini sürdürmekten yoksun haldeyse, aldanmış olan yeni dindar, râhiplerin boş özürlerinden tiksinir ve, eski boş inancının gülünç nesnesiyle alay eder. (51) Serapis'in kırılıp parçalanmasından sonra, putperestler, Nil'in dinsiz Mısır halkına iyiliksever yardımını yapmıyacağına —bir süre— inandılar. Taşkında meydana gelen olağanüstü bir gecikme, ırmak tanrısının kızgınlığını gösteriyor gibiydi. Ama sular öyle bir çabuklukla yükseldi ki, ayni kimseler, toprak verimliliği için gerekli onaltı arış (dirsek ölçüsü) olan esenlikli bir düzeye erişip dinginleşinceye dek, Tufan'ın geri gelerek öc aldığı inancıyla avundular. (52)

Roma imparatorluğu tapınakları boşaltılmış ya da yıkılmıştı. Ama putataparların inancı, kurban'ın her türüne karşı olan Teodosius'ün sert yasalarını aşmak için uğraşıyordu. Kötülük için araştırma yapan bakışların kolayca erişemediği kırsal alanlarda oturanlar dinsel törenlerini köy şenlikleri biçiminde göstererek yapıyorlardı. Bayram günlerinde, kutsal ağaçların sık dalları altında buluşuyorlardı. Sığır ve kuzuları kurban ederek kızartıyorlar, günlük yakıyorlar ve tanrıları onuruna ilâhiler söylüyorlardı. Ancak, kurbanların kanını kabul edecek sunak ve önceden verilen tuzlu çörekler olmadığından tanrılara sunu yapılamamakla birlikte, şaraplı ekmek yöntemli hıristiyan âyini de böylece kaldırılmış olduğundan tanrıların öfkesinden kurtulunmuş oluyordu. (53) Teodosius'ün son buyrultusu

bu boş kaçamakların kökünü de k uruttu ve payenlerin inançlarına kesin darbeyi indirdi. (54) Bu yasaklayıcı yasanın terimleri açık ve saltıktı: «İster kentte, ister herhangi başka bir yerde, diyor imparator, ilk katmandan sonuncusuna dek, majistralar ve yurttaşları da kapsayan tüm uyruklarımıza, cansız bir put onuruna suçsuz bir varlığı kurban etmeyi yasaklamak bizim beyenimiz ve istencimizdir.» (55) Kurban eylemi ve kâhinlik uygulaması kurbanların iç organları incelenerek yapılıyordu. Bunlar, biçimi nasıl olursa olsun, devlete karşı işlenmiş ve ancak işleyenin ölümüyle cezalandırılacak bir suç olarak nitelendiriliyordu Daha az kıyıcı ve daha az nefret uyandıran öbür payen yöntem ve görenekleri tek ve gerçek dinin onuruna işlenmiş suçlar olarak yasaklanıyordu. Buyrultu, adlarını sayarak ışık törenlerini, bezenme kordonlarını, günlük yakmalarını, tanrılar onuruna yere şarap dökülmesini, ev cinlerini ve Penat denilen tanrıları da yasak içerisine almaktaydı. Her kim ki, bu yasak törenlerden birini yaparak suçlu durumuna düşerse törenin yapıldığı ev ya da yerin iyeliğini (mülkiyetini) yitirecekti. Bu suçu işleyen, işlendiği yeri başka bir ev ya da yer olarak göstermeye kalkışacak olursa, buyrultuya göre, o kimse yirmi beş altın lira (yaklaşık bin sterling, ya da yirmi beş frank) cezaya çarptırılacaktı. Putataparlık suçunu haber vermeyen ya da cezalandırmayan görevliler de, görevini savsaklama nedeniyle, dinin gizli düşmanı sayılıyor ve aynı para cezasına çarptırılıyorlardı. İşte, oğulları ve torunlarınca da sıkı bir tutumla uygulanan Teodosius yasalarındaki can yakıcı ruh böyleydi (56)

Desius ve Diokletianus'ün barbarca sürdürdükleri saltanatları sırasında hıristiyanlık, imparatorluğun egemen dinine karşı bir başkaldırı niteliğinde görülerek yasaklanmıştı. Katolik kilisesiyle hıristiyanlığın çabuk yayılması arasındaki ayrılması olanaksız birlik devlet yapısında gittikçe artan, ne idüğü belirsiz bir tehlikeyi ve kuşkuyu ortaya çıkarmış oluyordu Ne var ki, İncil'in ve insanlığın yasalarını çiğnemiş olan hıristiyan imparatorlar ne korku ne

de bilgisizlik mâzereti ileri süremezlerdi. Paganizm'in zayıflığı ve çılgınlığı, uzun yüzyılların deneyimiyle anlaşılmıştı. Usun ve inancın ışıkları putların yetersizliğini ve gülünçlüğünü ortaya koymuştu. Bu nedenle, can çekişmekte olan bu inanıştan geride kalanlara, dinginlik içerisinde ve kendi âlemlerinde atalarının dinsel gelenek ve göreneklerini sürdürmelerine göz yumulabilirdi. Putatapanlar atalarının başa çıkılamaz tutumlarıyla davranacak olsalardı, kanları kilisenin başarısını lekeleyecek, varlığı ve yaşamı hiçe sayan Jupiter ve Apollon şehitleri, kendi mihraplarının önünde kendilerini kurban edeceklerdi. Çok tanrıcılığın ilgisiz iç sönüklüğü o denli bir ateşliliğe elverişli değildi ve payenler, Teodosius yasasının sertliğine söz dinleyerek ve yumuşaklıkla uydular. (57) Tanrıların erkesini imparatorununkinden üstün göstermeyi savunmak yerine, kendi kendilerine mırıldanmakla yetindiler. Belli olmayacakları umuduyla kimi zaman içten bağlı oldukları inançlarını doyurmaya kalkışırlarsa pişmanlık duyduklarını alçakgönüllülükle dile getiriyor, hıristiyan yetkililerini ve yargıçlarını yumuşatıyor ve payenler, yaptıkları bu uygunsuzluğun bağışlanmasını İncil kurallarına yapmacıktan bağlılık göstererek, pek seyrek haller dışında, sağlıyorlardı. Kiliseler, hıristiyanların sofu pozuna öykünen sahte müminlerle doluyordu. Bunlar, kendilerine göre, içlerinden dua ediyorlar ve atalarının tanrılarını gönül gözleriyle canlandırıp kutluyorlardı. (58) Payenler acı çekmekle birlikte direnç gösterecek gücü kendilerinde bulamıyorlar ve tapınakların yıkılmasıyle uğradıkları yenilgi yüzünden hasımlarının yasaları karşısında eziklik duyuyorlardı. İmparatorun adı ve yetkesi (59), Suriye köylülerini ve, arşövekleriniın girişimlerine karşı çıkan İskenderiye ayak takımını savaşımdan vazgeçirmeye yetti. Batı'daki payenler Eugenius'ün tahta çıkması için yardımda bulunmadılar, ama bu gaspçıya karşı gösterdikleri bağlılık onun girişimini ve kişiliğini kötü kıldı. Papazlar hoşnutsuzluklarını ona ilettiler ve başkaldırmanın yanında putperestliği geri getirme suçunu da kendisine yüklediler. Ayrıca onu, Zafer sunağını

yeniden kurmak, yenilmez haçlı sancağa karşı Jupiter ve Herkulus put simgelerini orduda kullandırmış olmakla suçlandırdılar. Eugenius'ün bozguna uğraması payenlerin umudunu yok etti ve, putperestliği yer yüzünden kaldırarak Tanrı'nın kayrasını elde etmeye çalışan bir fatih'in öcalmasıyle karşı karşıya bıraktı. (60)

Tutsak bir ulus, efendisi haksızlık ve baskıda son kerteye varmamışsa onun bağışlayıcılığını her zaman över. Teodosius, hiç kuşkusuz, payen uyruklarına vaftiz ile ölmek arasında bir seçme yapmalarını önerebilirdi. Uzdilli Libanius, saltık bir hükümdarın, tüm uyrukları için bir yasa çıkararak onların da kendisinin dinini benimsemelerini ister ve bunu zorunlu hale sokabilirdi; demekte ve, Teodosius'ün böyle yapmadığını söyleyerek onu övmektedir. (61) Yurttaşlık hakları (medeni hukuk)'ndan yararlanabilmek için hıristiyanlığı kabul etmiş olmak zorunlu bir koşul değildi. Ovidius'ün masallarını benimseyerek ona inanmış ve İncil'in tansıklarını reddetmiş olanlara karşı çıkarılmış özel bir ceza maddesi yoktu. Çok sayıda payen, sarayda, okullarda, orduda ve senatoda görevli bulunmaktaydı. Hiçbir ayrılık gözetilmeksizin tüm sivil ve süel onur ve saygınlıklardan yararlanıyorlardı. Teodosius, dehâsı ve erdemi dolayısıyle Simmakue'yi konsul'luk saygınlığıyle (62) ve Libanius'ü (63)'de bağlılığı nedeniyle onurlandırdı. İmparator, paganizmin bu iki uzdilli savunucusundan dinsel kanılarını değiştirmelerini ya da gizlemelerini hiçbir zaman istemedi. Putperestler, duygularını en büyük özgürlük içerisinde söylemek ve yazmak hakkından yararlanıyorlardı. Eunapius'ün, Zosime (64)'nin ve Platon okulu'nun bağnaz sözenlerinin tarihsel kitapları, hasımlarının ilkelerine ve tutumuna karşı en sert sövüp saymalarla doluydu. Bu yazılar herkesçe görülebilir durumda olsaydı, boşinancın son çabalarını ve umutlanmalarını hor gören hıristiyan hükümdarların ussal tutumlarını övgüye değer bulurduk.(65) Ama, sıkıştıkça paganizmin kurban ve öbür dinsel törenlerini yasaklayan yasaları işletiyorlar ve geçen her gün, kanıtlardan çok alışkanlıkla değişmez halde bulunan bir

dinin yıkılmasına yardım etmiş oluyorlardı. Bir ozanın veya bir bilginin bağlılığı dua ile, incelemeyle ve içine kapalı derin düşünceye dalarak beslenebilir. Halkın dinsel kanıları yalnızca genel inancın uygulanışı, görenek ve öykünme üzerine kurulmuştur. Bu genel uygulamadan yoksun kalınma, birkaç yıl içerisinde ulusal bir değişmenin gerçekleşmesini sağlamaya yeterli olur. Tanrıbilimsel kanıların anısı, râhipler, tapınaklar ve okumalar gibi yapay yardımcılar olmazsa, uzun süre yaşayamaz. (66) Aşağı katman ve boşinancın korkunçluklarıyla umutlarına körü körüne bağlanan câhil kimse, kendinden üstün olanlarca isteklerini o zamanın tanrılarına doğru yönlendirmeye kolayca inandırılabilecektir; ve yüreği, eskiden nefretle kabul etmiş olduğu yeni öğretinin savunumu ve yayılması için, yavaş yavaş alevlenecektir. Katolik kilisesi, imparatorluk yasalarının yayımlanmasından ve paganizmin çöküşünden sonra dünyaya gelen kuşağı, hiç zahmete katlanmadan, kendine çekti, ve paganizmin çöküşü o denli çabuk ve yumuşak biçimde oldu ki, Teodosius'ün ölümünden yirmi sekiz yıl sonra, zararsız durumdaki putperest kalıntısı artık yasa koyucunun gözünde herhangi bir problem yaratmıyordu. (67)

Putperestlik dininin yıkılışı sofistlerce, dünyayı karanlıklarla kaplayan, eski kaosun ve gecenin egemenliğini yeniden kuran korkutucu bir tansık olarak betimlendi. Dokunaklı sözlerle anlattıklarına göre, tapınaklar gömüte dönüştü, tanrı heykellerinin kutsal konutları hıristiyan şehitlerinin kalıtlarıyla bozuldu. Din adamlarını, «saldırgan domuzlar» diye niteleyen Eunapius, bunların, (68) insan bilincince iyice algılanan tanrıların yerine şehit denen aşağılık köleleri koyduklarını, iğrenç bir ölümle kıya (cinayet) larının cezasını çeken bu kötü kişilerin sapık kafalarıyle vücutlarında, majistralarca uygulatılan kırbaç ve işkence izlerinin görülmekte olduğunu yazmakta, hergün yenileri ortaya çıkan ve yüce ruhsal varlıklar olarak tanıtılıp insanları yarlıgama (şefaat) ları için tinsel varlıklarından me-

det umulan aziz şehitler kertesine yükseltildiklerini söylemektedir.

Sofistin sövüp saymalarına ve beslediği hınca katılmaksızın kendisinin de tanık olduğu bir evrimden duyduğu şaşmayı paylaşmak doğaldır. Bu evrim, Roma yasalarının kurbanı olmuş kimseleri imparatorluğun göksel koruyucuları katına yükseltmiştir. Zaman ve başarılar din uğrunda şehit olanlar için hıristiyanların duyduğu saygılı minneti tapınırcasına bir sevgiye dönüştürmüştür; öyle ki bu tür sevgi en ünlü azizler ve peygamberlere de ayni biçimde gösteriliyordu. Aziz Piyer ve aziz Paulus'ün şanlı ölümlerinden yüzelli yıl sonra, bu tinsel kahramanların(69) gömütleri, daha doğrusu anmalıkları Vatikan'ı ve Ostiya yolunu süsledi. Konstantinus'ün hıristiyan oluşunu izleyen yüzyılda imparatorlar, konsüller ve komutanlar bir çadırcının ve balıkçının (70) gömütlerini görmeye geliyorlardı. Kemikleri, saygıyla İsa'nın mihrapları üzerine konuldu; burada, imparatorluk kentinin piskoposları her Allahın günü kurbanlarının sungusunu yapmış oluyorlardı. (71) Bu şanlı aziz kalıntılarına sâhip olmayan yeni Doğu başkenti, bunların bulunduğu eyaletlerden getirtip kendisi de edindi. Aziz Andre'nin, aziz Paulus'ün ve aziz Timoteus'ün naaşları, adı sanı geçmeyen gömütlerde üçyüz yıl kaldıktan sonra, Konstantinus'çe Trakya Bosforu (72) kıyısında kurulmuş olan Aziz Havâriler kilisesine törenle getirildiler. Yaklaşık elli yıl sonra, İsrail yargıcı ve peygamberi İsmail (Samuel) de ayni yere getirildi. Altından ve ipekli kumaşla örtülü bir vazo içerisine konulmuş olan bu kalıntılar piskoposların ellerinden öbür piskoposlara aktarıldı. Halk, İsmail'in kalıntılarına öyle büyük saygı gösterdi ki, neredeyse bunu canlı bir peygamber gibi nitelemeye başladı Ziyaretçilerin oluşturduğu kuyruk Filistin'den İstanbul kapılarına dek uzanıyordu. En ünlü papazların ve senatörlerin de kendisini izlediği imparator Arkadius, yaşamı süresince hükümdarların saygısını kazanmış bu olağanüstü konuğu karşılamaya geldi. (73) Roma'nın ve Konstantinopolis'in örneği Katolik dünyasının inanç ve sıkı düzenini doğrula-

yıp benimsetti. Dinin etkisinde olmayanların yararsız mırıldanmalarından sonra (74) azizlerin onuru herkesçe ve her yerde tanınıp yerleşti. Ambrossius'ün ve Hiyeronimus'ün çağında, kilisenin kutsallığını sağlayacak bir şeyin eksikliği duyuluyordu. Bu eksiklik, kimi azizlerden toplanan kalıntılarla giderildi ve inananların dine bağlılığı daha da ateşlendirildi.

Konstantinus'ün saltanatıyle Lüter reformu arasında geçen binikiyüz yıllık uzun dönemde azizlere ve kutsal sayılan nesnelere karşı duyulan bağlılık, hıristiyan dininin yalın ve yetkin sadeliğini bozdu ve bozulmadan sonraki kuşaklarda birtakım ahlak çöküntüleri de görüldü.

1° Azizlerin kalıtlarının altın ve değerli taşlardan daha değerli (75) olduğunu gören papazlar, kilisenin hazinelerini doldurmaya çalıştılar. İşin gerçekliğine ya da olasılığına bile önem vermeden iskeletlere adlar konuldu ve bu adlar üzerine birtakım işlevler uyduruldu. Bu biçim dinsel yapıntılar havârilerin ve onların erdemlerine öykünmüş olan azizlerin saygınlığına gölge düşürdü. Gerçek şehitlerin sayısına, yalnızca yanıltıcı masalların fantezisinde var olmuş birçok düşsel şehitler eklendi. Bir aziz niteliği verilerek kutsal kılınan Tur (Tours) piskoposluğunda haydut kemikleri gibi çok sayıda bu tür azizlerin yaratılmış olduğunu söylemek yanlış olmaz. (76) Kandırmanın ve kanağanlığın kışkırtmacılığında ileri giden boşinanç eylemleri, hıristiyan dünyasında yavaş yavaş tarihin ve usun saçtığı ışığı söndürdü.

2° İyi tanınmayan aziz kalıntılarının gerçekliğini ve erdemini saptamak üzere tansıklardan ve birtakım görüntülerden yararlanılmasaydı boş inançların ilerlemesi bu denli çabuk olmayacaktı. Teodosius'ün saltanatı sırasında, Kudüs'e yaklaşık yedi fersah uzaklıktaki Kafargamala(77) köyünün papazı üç cumartesi gecesi arka arkaya değişik bir düş gördüğünü söyledi. Saygıdeğer bir insan onun önünde ortaya çıkmış... uzun bir sakalı varmış, beyaz giysisi varmış ve elinde altın bir değnek tutuyormuş ... Bu görüntü dile gelmiş, adının Gamaliel olduğunu bildirerek vücu-

dunun oğlu Abibas'in, arkadaşı Nikodem'in ve hıristiyanlığın ilk şehidi olan ve gizlice yakındaki tarlaya gömdükleri ünlü aziz Etiyen (Saint Etienne) olduğunu söylemiş. Papaz, sabırsızlıkla onu ve arkadaşlarını, bu bilinmez yalnızlıktan çıkarmanın zamanı geldiğini ekledi. Onların meydana çıkarılması tehdit altındaki dünyayı rahatlatacaktı, ve kendi durumlarıyle isteklerinin Kudüs piskoposuna bildirilmesi için Lukianus'ü seçmişlerdi. Yeni görüntüler kuşkuları aydınlatmış ve bu önemli girişimin uygulanmasını kolaylaştırmıştı. Baş papaz, tanık olmak üzere toplanmış bulunan halkın önünde toprağı kazdırdı. Herbiri yan yana olarak Gamaliyel'in, oğlunun ve arkadaşının gömütleri bulundu. Ne var ki, aziz Etiyen'in değerli kalıntılarını kapsayan dördüncü açılınca yer sarsıldı, Cennetteki gibi çok güzel bir koku yayıldı ve bunun esenleştirici etkisi oradaki izleyicilerden yetmişüç hasta kişiyi sağlığına kavuşturdu. Etiyen'in arkadaşları dingin gömütlerinde bırakıldılar. Ancak, ilk şehidin kalıntıları Sion tepesinde onun onuruna yapılan kiliseye törenle taşındı. Roma imparatorluğunun tüm eyaletleri, genel olarak duyurdular ki, bu kalıntıların en küçük bir parçası bir damla kon (78), ya da kemiklerinden incecik bir kazıma talaşı tansıksal erdemlerle yüklüydü. Aklındaki güçlülük kanağanlık göstermesini hiçbir zaman mâzur göstermeyecek olan bilgin Augustinus (79), Afrika'da aziz Etiyen'in kalıntılarıyla gösterilen birçok tansık'a tanıklık etmektedir. Bu şaşılası öykü, Hippone piskoposu olan Augustinus'ün hıristiyanlığı ileriki kuşaklara tanıtmak için yazdığı *De Civite Dei* kitabına da alınmıştır. Augustinus, etkilenen ya da gören kimselerce, herkesin önünde gerçekleşmiş tansıklardan söz ettiğini belirtmektedir. Birçok tansık da aktarılmamış ya da unutulmuştur. Hippone, eyaletin öbür kentlerine göre daha az serbestliğe kavuşabilmişti. Bu kentin piskoposu kendi piskoposluk sınırları içerisinde, iki yıldan az bir sürede, üçü dirilen ölüler olmak üzere çok sayıda tansığın öyküsünü yazmaktadır. (80) Gözlerimizi tüm piskoposluklara ve hıristiyan dünyasının tüm azizlerine çevirirsek, bu tükenmez

kaynağın öykülerini ve söylentilerini saymaya ve hesaplamaya olanak bulunmadığını görürüz. Bu bilgisiz ve boş inanç yüzyıllarında oluşmuş tansıkların büyük bir bölümünün doğadaki olağan akışla silinip gittiğini söyleyebiliriz.

3° Şehit gömütlerinin sahne görevi yaptığı tansıkların çok sayıda oluşu, inanç sahibi kimselere görünmez âlemin kuruluşu ve bugünkü durumunu haber veriyor, dinsel oyunlarının olaylara ve deneylere dayandığını göstermiş oluyordu. Yeniden dirilinceye dek vücutlarının dağılması ânından sonra sıradan ruhların alınyazısı ne olursa olsun, besbelliydi ki azizlerin ve şehitlerin üstün ruhları bu uzun ara zamanı utanç verici ve yararsız bir uykuda geçirmiyeceklerdi. (81) Nerede kalacakları belirtilememekle birlikte mutluluk, erdem ve güçlülük gibi duyguları olacak ve sonsuz bir ödüle kavuşacaklardı. Dünyanın neresinde olursa olsun kendilerine sunulan istekleri o anda işitip anlayabildikleri deneyimle tanıtlanmış olduğuna göre ussal duyu ve yetileri ölümlülerin duyu ve yetilerinin üstünde bulunmaktadır. (82) İnananlar, güvenlerini şu inanç üzerine oturtuyorlardı: İsâ ile birlikte taç giyen azizler, katolik kilisesinin gönenciyle yakından ilgileniyor, gökyüzünden dünyayı acıyan bakışlarıyla süzüyor, inanç ve erdem bakımından içtenlikleriyle seçkin duruma gelenleri kayra (lutuf)'larıyla onurlandırıyorlardı. Şehitlerin iyiliği kimi zaman daha az temiz olan güdüleri de kabul etmek kayrasını gösteriyordu. Doğdukları yerler ve oturdukları köy ve kentler için de özel bir sevgi duyuyorlardı. Bu sevgi öldükleri, gömüldükleri ve kalıntılarının bulunduğu yerler için de söz konusuydu. Gurur, açgözlülük ve öcalma gibi aşağılık tutkular bu göksel yürekler için bilinmez duygulardı. Onlara eli açıklıkla bağışta bulunanlar için beğenilerini belirtiyorlar, kalıntılarının bulunduğu yerden değerli bir şey çalanları ya da doğaüstü güçlerinden şüphe edecek olanları ağır cezalara çarptırıyorlardı (83). Elementlerin, tüm doğanın ve de insan ruhunun görünmeyen işlevlerinin bile başetmek zorunda kaldığı bir tanrısal etkinliğin kanıtlarını reddede-

bilmek için inançsızlıkta çok koyulaşmış ve sertleşmiş olmak gerekecekti. (84) Duâların ve günahların esenleştirici ya da zarar verici etkisi, azizlerin Yüce - Varlık katında yararlandıkları yüksek kayra (lutuf) dan hiçbir şüphe duymamak gerektiğini hıristiyanlara anlatmış oluyordu. Bu koruyucu güçlerin tüm insanlar için sürekli olarak şefâatçilikte bulunmak zorunda olduklarına ya da adalet ve istek duygularına uyarak aracılıkta bulunma özgürlüklerine boşyere inanılmıştı. Evrensel bir savın hayranlıkla gözlemlenmesi ve ona tapınılması hayal gücünden ağır bir çaba beklemekteydi ve bu hayal gücü, yeteneklerindeki yetkinsizlikle daha çok orantılı aşağı düzeydeki nesnelere açgözlülükle sahip çıkıyordu. İlk hıristiyanların yalın ve yüce din anlayışı yavaş yavaş bozuldu ve, gökyüzü hükümdarlığı doğa ötesi birtakım inceliklerle dolmuşken, çoktanrılı düzenin saltanatını yeniden kurma eğilimi gösteren bir halk söylencebilimi (mitolojisi) ile baştan başa biçim değişikliğine uğradı (85).

4° Bağlılık nesneleri hemen —hayal etme dışında— bir kurala bağlanmadıysa da, alt katmandan olan halkı etkileyecek birtakım yöntem ve törenler konuldu. Beşinci yüzyılın başlarında Tertullien (86) ve Laktance (87) bir azizin ya da şehitin bayramında hazır bulunmak üzere ölülerin arasından çıkıp gelselerdi, yalın ve temiz bir hıristiyan topluluğu yerine din dışı davranışlar içerisindeki insanları, şaşkınlıktan çok tiksintiyle gözlemlemiş olacaklardı (83) Kilise kapıları açılınca koklamları günlük ve çiçek kokularının saldırısına uğrayacak ve, öğle zamanında lambalar ve kalın mumların verdiği gereksiz ve gülünç ışığa bir payen kurban töreni gözüyle bakacaklardı. Mihrabın parmaklıklı korkuluğuna secdeye kapanmış ve, büyük çoğunluğu yabancılardan, bayram arefesinde kente koşup gelerek kendini bağnazlığın, belki de sarhoşluğun esirliğine kaptırmış bir sürü hacının arasından geçerek varılabilirdi. Büyük bir bağlılıkla kilisenin duvarları ve yer taşları üzerine dudaklarını sürüyorlar ve, o sıradaki törenin sözleri başka bir dinsel konuya değgin olsa bile, onlar coşkulu duala-

rını, ipek bohça içerisindeki kemiklere, kana ya da öbür kalıntılara yolluyorlardı. Hıristiyanlar şehitlerin gömütlerini, onların güçlü şefaatiyle her tür yararı, özellikle dünya nimetlerini elde edebilmek umuduyla ziyaret ediyorlardı. Sağlıklarının korunması ya da hastalıktan kurtulmaları, karılarının doğurganlığı, çocuklarının yaşamı ve mutluluğu için dua ediyorlardı. Softalar uzun ve tehlikeli bir yolculuğa çıkacakları zaman, kendilerine yol göstermeleri ve korumaları için aziz şehtilere yalvarıyorlardı. Kazasız ve belâsız döndükleri zaman da, yeniden bu gömütlere gidip minnetlerini sunuyorlardı. Tüm duvarlar onların kayra (lutuf)'larıyle süslenmişti. Altından ve gümüşten gözler, bacaklar ve kollar onların inananlara yaptıkları iyilikleri simgeliyordu. Kısa zamanda patavatsız bir inancın konusu haline gelen dinsel levhalar azizleri ve tanıklarını simgeliyordu Her çağda (89) ve her ülkede bu tür boşinançlar hep ayni dilden konuşmuşlardır. Katolik papazlarının yıkmak için didindikleri örneğe öykünmediklerini söylemeye olanak yoktur. En saygıdeğer büyük papazlar, kaba köylülerin, hıristiyanlıktaki törenlerde putperestlikle bir benzerlik görürlerse eski dinlerinden kolayca vazgeçebileceklerini düşünmüşlerdi. Konstantinus'ün dini, bir yüzyıldan daha az zamanda tüm Roma imparatorluğunu ele geçirme işini tamamlamıştı. Ne var ki, bu sonuç hıristiyan yapmak istediklerinin düzenleriyle bozulmaya yüz tutmuştu. (90)

BÖLÜM XXIX

Roma İmparatorluğu'nun Teodosius'ün İki oğlu Arasında Kesin Bölüştürülmesi - Arkadius'ün ve Honorius'ün Saltanatları - Rufin'in ve Stilikon'un Yönetimi - Afrika'da Gildon'un Başkaldırışı ve Yenilgisi.

Roma dehâsı, ordularının başında ilerleyen ve yetkesi imparatorluğun her yanında tanınan, Augustus ve Konstantinus'ün son ardılı Teodosius'ün ölümüyle yitip gitti. Bununla birlikte, iki oğlunun gençliği ve deneyimsizliği onun bıraktığı ün ve erdemlerin anısıyle bir süre korunmuş oldu Babalarının ölümünden sonra Arkadius ile Honorius, Doğu ve Batı imparatorları olarak oybirliğiyle tanındılar. Tüm devlet örgütleri, her sınıftan yurttaşlar, kilise, majistralar, askérler ve halk büyük bir istekle bağlılık andı içtiler. O sıralarda onsekiz yaşında olan Arkadius, İspanya'da, gösterişsiz bir vatandaşın gösterişsiz bir evinde dünyaya gelmişti. Ama, İstanbul sarayında yeni talihine yakışır bir eğitim görmüştü. Günlerini bu sarayda geçirmiş ve, Trakya, küçük Asya, Suriye ve Mısır ile Aşağı Tuna'dan Pers ve Etyopya'ya dek uzanan eyaletler üzerine saltanat sürüyor görünerek aşağılık yaşamını utanç verici bir biçimde tüketmişti. Küçük kardeşi Honorius, onbir yaşındayken İtalya, Afrika, Galya, İspanya ve Büyük Britanya imparatoru sanıyla tahta çıktı. Bir yandan Mağripliler (Maures), öbür yandan Kaledonyalılar hükümdarlığının sınır komşuları durumundaydılar. İki hükümdar geniş

ve savaşçı İllirya prefektürünü aralarında paylaştılar. Norik, Pannonya ve Dalmaçya eyaletleri Batı imparatorluğuna bağlıydı. Daçya ve Makedonya piskoposlukları ise, daha önce Gratianus'çe Teodosius'e bırakılmış olduğundan, Doğu imparatorluğuna bağlılığı benimsendi. Avrupa'daki sınırlar, bugün Türklerle Almanları ayıran sınırın tıpkısıydı. Roma imparatorluğunun son ve sürekli olan bu bölünüşünde iyi niyetle davranıldı; yer, zenginlik, nüfus ve askersel güçler üzerinde denge gözetildi. Teodosius'ün çocuklarının soydan gelme hükümdarlığı doğanın bir armağanı ve babalarından geçen yasal bir haktı. Komutanlar ve yüksek aşamalı görevliler genç prenslere, gelecekteki efendileri gözüyle bakmaya alışmışlardı. Halkın ve askerlerin hakları ve savları yeni bir seçimin neden olabileceği tehlikelerle sarsılmış değildi. Arkadius ile Honorius'ün arka arkaya zayıflıkları ve yetersizlikleri konusunda verdikleri birtakım belirtiler eski ve derin bağlılık izlenimlerini silemedi. Roma halkı hükümdarlarının kişiliğine ve adına duydukları saygıyı sürdürüyorlardı. Ayrıca, hükümdarlarının yetkesine başkaldıran ayaklanmaları ve bu yetkeyi kötüye kullanmaya kalkışan yüksek görevlileri kınıyordu.

Teodosius, Rufinus'ü yükseltmekle saltanatının onuruna gölge düşürmüştü. Bu kimse, yüz yıl içerisindeki sivil ve dinsel kargaşalıklarda, herkesçe, en büyük kıya (cinayet)'ların suçlusu olarak biliniyordu. Açgözlü ve tutkuku (91) bir yaratılışta olan Rufinus Galya'nın uzak (92) bir köşesinde dünyaya gelmiş, Doğu başkentinde para ve ün elde etmek için doğduğu yeri bırakıp çıkmıştı. Doğuştan canlı ve hızlı konuşma yeteneği barodaki başarılarını kolaylaştırdı, (93) ve bu mesleğin kazançlı ilerlemeleri devletin birinci görevlerine yükselebilmesi için ona basamak hizmeti gördü. Olağan dereceleri aşarak saray nâzırlığı görevini elde etti, ve, sivil yönetim düzeniyle sıkı sıkıya bağlı birçok görevlerin uygulanışında, gösterdiği çabuk iş görme ve geniş yeteneği hükümdar üzerinde güven yarattı, ama imparator bu gözde adamının kendini beğenmişliğinin ve sahteciliğinin farkına varamadı. Rufinus, duygu-

larını derin bir biçimde gizleyerek suçlarını saklıyabiliyordu (94) ve tutkularını efendisininkilere uygun halde gösteriyordu. Ama, Selanik'teki genel kıyımda, Teodosius'ün öfkesini, o barbar körüklemişti ve de onun pişmanlığına öykünmemişti. Bu kendini bilmez yönetici, insanların geri kalanına aşağı görür bir ilgisizlikle bakıyor, en küçük bir sataşmayı bile hiçbir zaman hoşgörüyle karşılamıyor ve, kendisine başkaldırabileceklerine inandığı ya da kendisinden hoşlanmadığını anladığı kimseleri, geçmişteki hizmetlerine bakmaksızın, tüm saygınlıklarından yoksun bırakıyordu. Piyade orduları başkomutanı Promotus, Ostrogotların saldırısını püskürterek imparatorluğu kurtarmıştı ama karakterinden ve işlerinden nefret ettiği bir yöneticinin üstünlük taslamasından duyduğu tiksinmeyle üzüntü içerisinde bulunuyordu. Sert asker, bu gözdenin kendini beğenmişliğinden öfkelenerek, konseyde onu dövmeye kalkıştı. Bu şiddet eylemi imparatora kişisel bir sataşma olarak iletildi ve saygınlığı onu cezasız bırakmayı önleyemedi. Promotus'e süresiz olarak, Tuna üzerinde bir süel üsse çekilme buyruğu verildi. Barbarlarla yapılan bir çarpışmada öldüyse de onun ölümü Rufinus'ün kalleşliğinden bilindi. (95) Bir kahramanın kurban edilmesi onun öcünü almasını sağladı ve konsullük verilmesi övünmesini daha da artırdı. Ne var ki, elde ettiği güç ona yetersiz ve iğreti gibi geliyordu, üstelik Tatianus ile oğlu Prokulus, Doğu ve İstanbul praefectus'lükleri gibi önemli orunları ellerinde bulunduruyorlar, birleşik yetkeleriyle Rufinus'ün kişisel ve saray bakanı niteliğiyle kıskançlığını çekiyorlardı (96) İki prefe de, yasaların ve maliye işlerinin yönetiminde sahtecilik ve zimmete para geçirmekle suçlandırıldılar. İmparator, haksızlığın yüze vurulması ve suçun belirlenmesi işini çok sayıda yargıç arasında bölüştürmek için özel bir kurul oluşturdu; şu koşulla ki, kararı bildirmek hakkı yalnızca başkanın olacaktı ve bu başkan da Rufinus'tan başkası değildi. Baba, prefektürlükten alınarak bir kaleye konuldu. Oğul ise, kişisel düşmanı başkan olunca öbür yargıçların, suçsuzluğunu açıklayamayacağına inandığından kaç-

mayı yeğledi. Yönetimdeki zorbalık kurban edilmelerin en iğrencini işleme aşağılığını göstermeseydi Rufinus'ün kini yarı yarıya yatışmış olacaktı. Yargılamanın akışında ılımlılık ve adalet egemen gibi gösterildi; bu durum Tatianus'e büyük umutlar verdi. Başkan, kalleşçe davranışlarla ona dostluk ve andla desteklenen güvenceler sağladı. Bu işte imparatorun adını bile kullandı ve sonuçta, mutsuz baba, özel bir mektup yazarak oğlunu çağırmaya razı oldu. Prokulus gelince tutuklandı, sorguya çekildi, cezası verildi ve İstanbul yakınlarında bir yerde ölüm kararı uygulandı. Kafası o denli çabuk kesildi ki, imparatorun bağışlamasından korkan Rufinus buna olanak vermek istememişti. Tatianus'ün alçak yargıçları konsul senatör'ün iç yıkılışını hiçe sayarak onu, oğlunun öldürülmesinde hazır bulundurdular. Boynuna ip takmışlardı. Orada belki de felâketlerinin artık sona ermesini beklerken, yaşamının geride kalan yıllarını sürgünde ve yoksulluk içerisinde sürüklemesine izin verildi. (97) İki prefe'nin cezalandırılması için, tutum ve davranışlarında işledikleri yanlışlıklar ve dikkatsizlikler neden olarak gösterilebilir. Tutkunun kıskanç hıncı, kıyıcının kötülüğünü örtbas etmeye kalkışabilir. Ama Rufinus öcalma konusunda, ihtiyatsızlık denli adaletsizliği de gözü görmeyecek ölçüde ileri gitti ki, baba - oğul'un memleketleri olan Likya eyaletini Roma eyaleti niteliğinden düşürerek günahsız hemşerilerine leke sürdü ve, Tatianus ile Prokulus'ün bu hemşerilerinin imparatorluk yönetiminde iyi ve onurlu bir hizmet göremeyeceklerini duyurdu (98). Alaşağı ettiği yarışmacı (rakibi)'sının hemen yerine geçerek tüm saygınlıklarını eline geçiren Rufinus, o zamanlar eşsizlik için ayrılmaz koşul sayılan dinsel görevlerini de yapmaktan geri kalmadı. Kadıköy'ün Şena semtinde görkemli bir kösk yaptırmış ve buna, büyük bir bağlılıkla, aziz Piyer ve aziz Paulus havârileri için çok güzel bir kilise de ekletmişti; bu kilise bir papazlar topluluğunun duaları ve sürekli dinsel törenleriyle kutlulanmıştı. Kilisenin vakıf töreninin yapılması ve kurucusunun vaftiz edilmesi için Doğu piskoposlarının hemen tümü çağrılarak kalabalık bir sinod

meclisi toplanmıştı. Bu ikili tören için çok şatafatlı bir ortam yaratılmıştı. Kutsal sular Rufinus'ü, işlemiş olduğu tüm günahlardan ve suçlardan arındırınca, kendini beğenmiş ve tutku dolu bir bakan'a kefil olan saygıdeğer bir *târik-i dünya* (dünyadan elini ayağını çekmiş) ortaya çıkıverdi. (99)

Erdemli Teodosius'ün ıra (karakter)'sı, kimi zaman gücünün kötüye kullanılışını örtbas eden bakanının dalkavukluk etmesini gerektiriyordu. Rufinus, çevresine karşı ilgisiz duran, ne var ki kendisini imparatorluk orununa yükseltmiş bulunan yetenek ve erdemleri uygulamaya her zaman yetkin bir hükümdarı uyandırmaktan çok korkuyordu. (100) Rufinus, büyük hükümdarın ölümünden sonra tahta geçmiş olan zayıf ve deneyimsiz Arkadius'ün kişiliği ve devlet görevleri üzerinde saltık bir yetkeye sahip oldu. Zâten o, bu küçük hükümdarı bir imparatordan çok, vesâyeti altındaki bir küçük olarak görüyordu. Kamuoyunu hiçe sayarak, duyunç acısı (vicdan azâbı) çekmeden ve herhangi bir dirençle karşılaşmaksızın kendini tutkularına kaptırıyor, hem kişisel mutluluğunu hem de yurttaşların iyiliğini sağlayabilecek tüm duyguları bir yana bırakıyordu. Başlıca tutkusu haline gelmiş görünen cimrilik, Doğu'nun tüm enginliklerini eline geçirmek amacıyle, yabancıların ya da düşmanlarının çocuklarına babalarından kalan yasal kalıtı, baskıcı vergiler, sahte vasiyetnameler, haksız zoralımlar ve daha başka, kötü yollarla tüm adaletsizlikleri ona kullandırıyordu. (101) Konstantinopolis sarayında haraç mezat adalet ve kayra (lutuf) satıyordu. Tutkulu adam, varlığının bir bölümüyle bir eyalet yönetiminin kazanç getiren onurlarını satın alabilirdi. Mutsuz halkın yaşamı ve varlığı, artıranın elinde kalıyordu. Halkın sesini kısmak için arada sırada, prefeye suç ortaklığı yaptıktan sonra Rufinus yargıç olarak onu mahkûm ediyor, bu suç ortağı böylece kurban ediliyordu. Cimrilik, tutkularının en körükörüne olan bir niteliği halinde olmasaydı Rufinus'ün güdüleri ilgimizi çekebilecekti. Belki de, ne saçmalamadan harcayabileceği, ne de tehlikesizce soklıya-

bileceği çok büyük servetleri ele geçirmek için tüm onurluluk ve insanlık ilkelerini hangi düşüncelerle bir yana attığını incelemeye çalışacaktık. Belki de biricik kızını, vasayeti altındaki yüce hükümdarla evlendirip Doğu'nun imparatoriçesi yapmak için çabalıyordu. Cimriliğinin, tutkusuna araçlık etmiş olması ve, varlığının, genç imparatorun kaprisine bağlı kalmaksızın sağlam bir temele oturtulması amacını taşıması olasıdır. Öbür yandan, kıyalarla ve entrikalarla elde ettiği servetlerin bir bölümünü halkın ve askerlerin sevgisiyle kaynaştırmayı savsaklıyarak dağıtıyordu. Rufinus'ün en büyük cimriliği, kötü edinilmiş bir zenginliğin yüze vurulması ve hırsı olmuştur. Adamları onu dinliyorlar, ama sevmiyorlardı. Genel kinin harekete geçmesini yalnızca onun her yana saçtığı terör havası durduruyordu. Lusianus'ün başına gelenler, iş konusunda Rufinus biraz zayıflamış olsa bile, öcünü alması gerektiğinde ne denli etkin olduğunu tüm Doğu'ya öğretmişti. Galya'yı kasıp kavuran ve Julianus'ün düşmanı olan prefe Florentius'ün oğlu Lusianus vurgun ve yoksuzlukla kazanılmış kalıtının bir bölümünü kullanarak Rufinus'ün dostluğunu ve önemli Doğu kontluğu orununu satın almıştı. Ne var ki bu yeni yüksek görevli, sarayın ve zamanının kurallarına uymayarak, adaletli ve alçakgönüllü bir yönetim kurmak ve imparatorun dayısı için yararlı olabilecek bir haksızlığı reddetmek suretiyle iyilikçisiyle ters düşen bir durum yarattı. Arkadius, bu düzmece kafa tutmayı cezalandırma önerisini kolayca benimsedi, ve Doğu prefesi, kendi gücünün bir bölümünü vermiş olduğu bu nanköre karşı duyduğu korkunç öcü kişisel olarak almaya karar verdi. Rufinus, İstanbul'dan kalktı, inanılmaz bir çabuklukla sekiz yüz millik yolu aldı, bir gece yarısı Antakya'ya vardı ve, amacının ne olduğunu bilmemekle birlikte ırasını tanıyan halkın arasında büyük bir ürküntüye neden oldu. Doğunun onbeş eyaletinin kontu, aşağılık bir suçlu gibi, Rufinus'ün mahkemesi önüne sürüklenerek getirildi. Bütün kanıtların doğruluğuna, onu suçlandıran hiçbir savın bulunmayışına karşın Lusianus, hiç savunması alınmadan,

aşağılatıcı bir cezaya çarptırıldı. Zâlimin adamları, efendilerinin önünde ve onun buyruğuyle, uçları kurşunla süslü uzun kayışlarla Lusianus'ün boynuna vurdular ve mutsuz adam, kendinden geçmiş halde cellatların ayağına yuvarlandı. Son iniltileri halkın öfkesini uyandırmasın diye, kapalı bir sedyeye konuldu. Bu barbar bakan öcünü ve kıyıcılığını doyurunca, geliş amacı da gerçekleşmiş olduğundan, açıklamaktan korktukları için içlerinden ilenen (lânetler eden) bir halkın arasından geçip Antakya'dan İstanbul'a hareket etti. Arabası, imparatorla kızını evlendirme umudunu gerçekleştirmek için, daha da hızlı yol almalıydı. (102)

Rufinus hemen anladı ki, hükümdarı görünmez iplerle bağlayan önlemli ve tutkulu bir bakanın ondan uzaklaşmaması, yokluğunda, eskiden yaptığı hizmetlere ve, zayıf olduğu denli kaprisli bir hükümdarın kayra (lutfuna)'sına hiç güvenmemesi gerekliydi. Prefe, Antakya'da, korkunç öcünü almaktayken, gözde hadımların başına geçen büyük mâbeyinci Eutropius, Rufinus'ün İstanbul sarayındaki gücünü gizlice yıkmaya çalışıyordu. Arkadius'ün, Rufinus'ün kızına karşı hiçbir eğilim duymadığını ve evlenmek için onun bir isteği olmadığını anladılar. Hadımlar onun yerine, Roma hizmetine girmiş Bauto adındaki bir Frank generalinin (103) kızı olup babasının ölümünden beri Promotus ailesinde yetişmiş güzel Eudoksia'yı geçirdiler. Genç imparator henüz tertemiz bir yetişkindi. Bu da, lalası Arsenius'ün titiz özenleri sayesinde olmuştu. (104) Eudoksiya üzerine verilen çekici bilgileri büyük bir istek coşkunluğuyle dinliyordu. Bu betimlemeler onu ateşlemeye yetmiş ve sevgi yolunda uyanan duygu ve niyetlerini onlara karşı çıkacağını bildiği bakandan saklamanın gereğine inanmıştı. Rufinus'ün İstanbul'a dönüşünden birkaç gün sonra, imparatorun evlenme töreni kent halkına haber verildi. Rufinus'ün kızıyla yapılacak bu tören için parlak ve yalancı hazırlıklara girişildi. Herkesin göreceği biçimde, kraliçeye verilecek tâcı, giysileri ve takıları elleriyle açıkta taşıyan gösterişli bir alay halinde hadımlarla subaylar sara-

yın kapısından çıktılar. Bu görkemli alayın geçeceği sokaklar çiçeklerle donatılmış ve izleyicilerle dolmuştu. Promotus ailesinin evi önüne gelindiği zaman başhadım, saygıyle içeri girdi, güzel Eudoksia'ya gelin giysilerini giydirdi ve onu, büyük sevinç gösterileri arasında saraya ve Arkadius'ün yatağına getirdi. (105) Rufinus'e karşı bu denli gizlilikle düzenlenmiş ve büyük başarıyla uygulanmış bir fesat hareketi, hile ile gizli işler görmeyi temel nitelik olarak benimseyen bu adam üzerinde gülünç bir etki yarattı. Efendisinin katında ayağını kaydıran bu kendini bilmez hadımın başarısını korku ve nefretle izlemiş, kızına yapılan bu alçakça davranış, kendi çıkarıyla birlikte onun da çıkarını yok ettiğinden, bir yandan babalık sevgisi, öbür yandan kişisel özsevi (haysiyet)'si ağır biçimde zedelenmişti. Arka arkaya tahta geçecek hükümdarların devlet yönetiminde değişmez temel direği olacağını düşünerek övünüp sevindiği bir zamanda, en büyük düşmanlarının konağında yetiştirilmiş sıradan ve yabancı bir kız saraya ve imparatorun yatağına girmişti. Eudoksiye, kısa sürede, atalarının yiğitlik ve yetenekle aldığı üstünlüğü güzelliğiyle kurmuştu. Rufinus, bu kadının zayıf Arkadius'ü, aşağılattığı güçlü bir uyruktan nefret ettireceğini ve onu yok ettireceğini ürpererek düşündü. İşlediği kıya (cinayet)'ların anısı, özel bir yaşamın yalnızlığında bile erinç (huzur) ve güvenç bulabilme umudu bırakmıyordu. Bununla birlikte yine de saygınlığını koruyacak ve belki de tüm düşmanlarını altedecek güçteydi. Prefe, Doğu'nun sivil ve süel yönetimleri üzerinde tam bir yetki kullanabiliyordu. Yararlanması gerekirse, buyruğu altındaki hazineler, ondaki umutsuzluk için gurur, tutku ve öcalma uğrunda beslediği en atak düşüncelerin gerçekleşmesini sağlayabilirdi. Rufinus'un karakteri, düşmanlarının kendisi için söylediklerini doğrular nitelikteydi. İmparatorun ölümünden sonra tahtı ele geçirmek için Arkadius'e karşı gizli bir hareket tertiplemekle ve, genel karışıklığı daha artırmak amacıyle, Hunları ve Gotları, imparatorluk eyaletlerine saldırmaya çağırmış olmakla suçlanıyordu. Yaşamını saray entrikaları ara-

sında geçirmiş olan düzenci prefe, yarışmacısı Eutrope'nin düzenleriyle eşit silahlarla çarpıştı. Ne var ki, Rufinus'ün sıkılgan ruhu, Batı imparatorluğunun generali, daha doğrusu efendisi ve onun çok büyük düşmanı olan büyük Silikonus (Siliconus)'ün yaklaşmakta olduğu haberiyle korkunç üzüntüye düştü. (106)

Güzel sanatların ve üstün yeteneklerin çöküntüye yüz tuttuğu, bu nedenle, eskiden Akhileus'un elde ettiği ve İskender'in imrendiği —kahramanların eylemlerini dile getirme yeteneğine sahip— bir ozanı bulmaya elverişli olmayan bir zamanda Stilikon bu olanaktan geniş ölçüde yararlanmıştır. Kendisine canla başla bağlı Klaudianus'ün şiir meleği, (107) Stilikonus'ün yarışmacıları olan Rufinus ile Europe'yi gülünç ve aşağılık göstermeye ve onun utkulariyle erdemlerini dile getirmeye hazır bulunuyordu. Gerçek belgeleri yetersiz olan bir dönemin incelenmesinde o çağ yazarlarından birinin taşlamaları ve savunularından yararlanarak Honorius'ün olaylar tarihini aydınlatmak zorunda kaldık. Klaudianus, ozanlık ve nedimlik ayrıcalıklarından geniş ölçüde yararlandığından, onun kullandığı varsayımlı ve abartmalı anlatıyı, tarihsel anlatımın gerektirdiği yalınlığa indirgemeye çaba harcıyacağız. Stilikon'un ailesi üzerinde Klaudianus'un suskunluğu, koruyucusunun ünlü atalarından söz ederek övünmeyi sevmemesinden, Valensius'ün hizmetindeki barbar süvari kuvvetlerinde subay olan babasından kısa söz etmesi ise uzun süre Roma ordularına komuta eden Stilikon'un da yabanıl ve kalleş Vandallar soyundan olduğunu belirtmek istemesinden ileri geldiği düşünülebilir (108). Bu komutanın boylu poslu ve güçlü kuvvetli olma üstünlüğü bulunmasaydı, binlerce izleyici onun için «eskilerin yarı-tanrılarından da uzun» diyecek denli abartmaya gider miydi, ve başkentin sokaklarından geçtiği zaman, onu gören halk, herhangi bir birey gibi giyinmiş olduğu halde, bir kahramanın görkemini yansıtan görünüşüyle şaşkanlık ve hayranlık içerisinde kalır mıydı? Daha çocuk denecek yaştayken askerlik mesleğine girmişti. İhtiyatlılığı ve kişisel değerliliği kısa zamanda

sivrilmesini sağladı. Doğu'nun süvarileri ve okçuları onun yeteneklerini çok beğeniyorlardı. Yükselirken aştığı her askerlik rütbesinde, genel kanı, hükümdarın yaptığı seçimi daha önceden onaylamış olduğu merkezindeydi Teodosius, Pers kralıyla yapılan bir antlaşmanın imza işi için onu görevlendirdi. Bu önemli elçilik işinde, o, Roma adını küçük düşürmedi ve, İstanbul'a döndükten sonra, ödül olarak, imparatorluk ailesiyle onurlu bir bağlaşım elde etti. Kardeş sevgisinin gerektirdiği duygu, erkek kardeşi Honorius'ün kızını Teodosius'ün evlat edinmesine neden olmuştu. Tüm saraylılar Serena'nın yeteneklerine ve güzelliğine hayrandı. (109) Stilikon, prensese sahip olmaya ve edinik (evlat edinen) babanın kayrasını kazanmaya can atan bir sürü yarışmacı arasında üstünlük sağladı. (110) Serena'nın kocasını karısına bağlı kılmak amacıyle tahtın yakınına çekilmesiyle Teodosius, servetini yükseltmek ve yeteneklerinden yararlanmak için akıllı ve yiğit Stilikon'u korumasına aldı. Sırasıyla, süvari kuvvetleri komutanlığı, muhafız kuvvetleri komutanlığı ve, Roma imparatorluğun'un, hiç değilse Batı imparatorluğu'nun (111) tüm süvari ve piyade başkomutanlıklarını yaptı. Düşmanları da belirtmek zorunda kaldılar ki, o, saygınlık ve onuru her zaman paradan üstün tutmuş, ve askerlerin, devletin elaçıklığından edindikleri bahşiş ya da ödüllerden yoksun bırakılmaları gibi savlar ileri süren bir tutum takınmamıştır (112). Alarik ve Radagaise ordularına karşı İtalya'yı savunurken, daha önce edindiği deneyimlerin verdiği değerlilik ve yetkinlik, ilk başarılarından yayılan ününün haklılığını tanıtlamıştır. Bizim zamanımıza göre onur ve övünme duygusuna daha az elverişli bir yüzyılda Roma komutanları, rütbe üstünlüğünü yüksek yetenek üstünlüğüne yeğ tutabiliyorlardı (113). Stilikon, yarışmacısı ve dostu Promotus'ün öldürülmesinden acı duydu ve öcünü aldı. Binlerce Bastarne'nin öldürülmesi de ozanca, ikinci bir Patrokles'in ruhu için Roma Akhileus'üne sunulan bir kurban olarak gösterildi. Stilikon'ün erdemleri ve utkuları Rufinus'de kıskançlık ve hınç yarattı. Uyanık Serena, imparatorluğun düşmanlarıy-

le didiştiği sırada, kocasını kişisel düşmanlarına karşı korumamış olsaydı fesat hareketinin düzencisi belki de ortalığa egemen olacaktı (114). Teodosius, imparatorluğa yakışmayan bir bakanı hep tuttu ve ona, sarayı ile tüm Batı'nın yönetimini teslim etti. Ancak, Eugenius'e karşı yürüyüşe geçince akıllı imparator, kendine bağlı olan generalini iç savaşın başarılı harekâtına sokmuştu ve yaşamının son anlarında hükümdar, iki oğluna ve imparatorluğun savunmasına onun gözkulak olmasını istemişti. (114/a) Stilikon'un yüksek yetenekleri bu güvene değerdi, ve Arkadius ile Honorius'ün erginlik öncelikleri süresince iki imparatorluğun da nâibi oldu (115). Devlet yönetimindeki ilk davranışı, emir ve komuta için yaratılmış bir dehâ'nın güçlülüğü ve devinimini sergilemiş oldu. Kara kışın ortasında Alpler'i geçti, Bazel kalesinden Batavya bataklığına dek Ren'den indi, garnizonların durumunu inceledi, Cermenlerin akınlarını durdurdu. Irmağın kıyılarında onurlu ve sağlam bir barışı kurduktan sonra, inanılmaz bir çabuklukla Milano sarayına döndü (116). Honorius ile sarayı Batı'nın başkomutanının yönetimine bağlı kalıyorlar, Avrupa orduları ve eyaletleri, genç hükümdarları adına bu yasal yetkeyi kesinlikle tanıyorlardı. Yalnız iki yarışmacı vardı ki, biri Stilikon'un hukuku üzerinde çekişmede bulunuyor, öbürü öcalma duygusunu dürtüklüyordu. Afrika'da, mağripli Gildon, saldırgan ve tehlikeli biçimde bağımsızlık savında bulunuyor, Konstantinopolis bakanı ise, kendisinin de Doğu imparatorluğunda onunkilerle eşit haklara sahip olduğunu savunuyordu.

Her iki hükümdarın kalıtçı niteliklerine Stilikon'ün göstermek istediği yansızlık, orduların, takıların ve ölmüş bulunan imparatora ilişkin görkemli eşyanın eşit olarak bölüştürmesini yapmaya onu (117) zorladı. Kalıtların içinde en önemlisi, iç savaştaki başarılı sonuçları dolayısiyle tümünün Teodosius emrine girdiği leyonlar, kohortlar ve, Romalılar'la barbarların oluşturduğu suvari birlikleriydi. Yeni hınç ve diş bilemelerle sıkıntıya düşmüş olan Avrupa ve Asya halkları tek bir insanın yetkesine sığıntılar ve Sti-

likon'un sıkı disiplini vatandaşların canını ve malını başıbozukluğun ve askerlerin açgözlü sataşmalarının kargaşasından kurtardı (118). Ancak imparatorluğun sınırları boyunca yararlı olabilen korkunç konuklardan İtalya'nın yakasını kurtarmak için sabırsız bir halde Arkadius'ün bakanlarınca gönderilmiş temsilcileri dinledi, kişisel olarak, Doğu birliklerini göndermeyi düşündüğünü bildirdi ve, öcünü almak için tasarladığı niyetlerini örtmek üzere Gotların akınlarıyle ilişkili olarak çıkan söylentilerden ustaca yararlandı (119). Suçlu Rufinus, hıncını çok iyi bildiği savaşçı ve yarışmacısının gelmekte olduğunu öğrenince paniğe kapıldı. Kendi büyüklüğünün ve yaşamının sona ermekte olduğunu büyük bir korkuyla görüyordu ve son kurtuluş umudu olarak, onu durdurmak için Arkadius'ün adını ve yetkesini kullandı. Yürüyüşünü Adriyatik kıyıları boyunca sürdürmüş gibi görünen Stilikon Selânik'ten uzaklaşmış değildi. İşte o sırada imparatordan buyruk aldı. Buna göre, Doğu orduları geri çağrılıyordu ve daha ileri giderse, Konstantinopolis sarayı onun bu davranışını düşmanca bir hareket olarak değerlendirecekti. Batı komutanının bu buyruğa hemen ve beklenmedik biçimde uyması, halkın görüşüne göre onun bağlılığı ve ılımlılığının bir göstergesiydi. Ne var ki, Doğu ordularının da sevgisiyle bağlanmalarını başarmış olduğundan, kendisi bulunmayınca daha rahat ve tehlikesizce uygulanabilecek kanlı bir tasarının eyleme konulmasını bu birliklere görev olarak verdi. Stilikon, Doğu ordusunun komutanlığına Gaynas adında bir Got subayını getirdi. Gaynas'ın bağlılığından hiç kuşkusu yoktu; hiç değilse bu atak barbarın ne korkutularak ne de duyunç acısı (vicdan azâbı) çekerek durdurulmasının olanaksızlığına güveniyordu. Askerler, imparatorluğun düşmanını öldürme işini kolayca benimsediler. Tiksinç Rufinus o denli genel hıncı üzerinde toplamıştı ki, binlerce askere verilen bu yomsuz giz (sır), Selânik'ten İstanbul kapılarına dek süren uzun yürüyüş boyunca —büyük bir bağlılık içerisinde— saklandı. Tutkulu prefe, bu büyük kuvvetlerin, kendisinin başına taç takılmasında yardımcı

olacaklarına bile kendini inandırdı. Öfkeli askerler, büyük ölçüde armağanlar elde ettiler. Birlikler, başkente bir mil kala, Hebdomon sarayı'nın karşısında konakladılar. Eski gelenek gereğince imparator ile bakanı, tahtı destekleyen kuvvetleri saygıyla selâmlamak için ilerlediler. Rufinus safların önünden sevgi dolu bakışlarla örtmeye çalıştığı kendini beğenmişliği içerisinde geçtiği sırada sağ ve sol kanatlar karşılıklı olarak kapandı ve Rufinus kendini düşman çemberi içerisinde kuşatılmış buldu. Durumu üzerinde düşünmesine zaman bırakılmadan, Gaynas, ölüm işaretini verdi. Yırtıcı bir asker, kılıcını, suçlu prefenin kalbine sapladı. Rufinus iniltiler içerisinde yere yıkıldı ve korkmuş olan hükümdarın ayaklarında son nefesini verdi. Bir anlık bir acı tüm yaşamda işlenmiş suçların cezası yerine geçseydi, cansız bir vücut üzerinde işlenmiş saldırılar bir acıma konusu olsaydı, insanlığımız, Rufinus'ün öldürülmesini izleyen çok çirkin hal ve koşulların anlatılmasından üzüntü duyacaktı. Parçalanan vücudu, daha birkaç saat önce, göz kırpmasıyla herkesi titreten güçlü bakanı ayakları altında ezmek için Konstantinopolis'in tüm sokaklarından çıkıp gelen kadın - erkek, aşağı katmandan halkın öfkesine teslim edildi. Kopartılan sağ eli, zâlim adına vergi istiyormuş gibi, ve kesik başı da bir mızrağın ucuna takılmış halde başkentin sokaklarında dolaştırılarak halka gösterildi. (120) Yunan Cumhuriyetlerinin yabanıl kurallarına göre, günahsız ailesi de onun cezasını paylaşacaktı. Rufinus'ün karısıyle kızı, dinin etkisiyle bu kuraldan kurtuldular. Yaptırdığı kilise onlar için sığınak oldu, öfkeli ayaktakımından onları korudu. Yaşamlarının geri kalanını hıristiyan ibadetleri içerisinde, Kudüs'de dingince geçirme özgürlüğüne de kavuştular. (121)

Stilikon'un savunucu uşağı, adaletin gözünde doğa ve toplum yasalarının tersine davranan, hükümdarın saygınlığını küçük düşüren ve askerlerdeki disiplinsizliğin örneklerini yenileyen bu barbarca saldırıya alkış tutmuştur. Evrenin düzeni ve uyumunu gözlemlemeye dalan Claudianus yaratıcı Tanrı'nın varlığına inanmıştı. Kötülüğün başarı

kazanması ise ona tanrısallığın nitelikleriyle çelişkili olarak görünüyordu. Rufinus'ün sonu ozanın şüphesinden kurtulmasını sağlayan tek neden olmuştur.(122) Prefe'nin ölümü belki tanrısal adaletin yerine gelmesini sağlamışsa da dünyanın mutluluğuna pek az yardımcı olmuştu. Yaklaşık üç ay sonra halk, bir buyrultuyla Rufinus'dan kalan tüm varlığın imparatorluk hazinesi yararına zor alıma uğratıldığını ve, onun kötü idaresinden zarar görmüş olanlar üzerine kınamalar ve açıklamalar yapacakların ayni cezaya çarptırılacağının duyurulduğunu öğrendi. (123) Stilikon, yarışmacısının ölümüyle kendisine açılan olanakların hiçbirine elini sürmedi. Yalnızca öcünü almış oldu. Ne var ki, tutkusunda aldanmış duruma düştü. Gözde adı altında, Arkadius'ün zayıflığı bir yürütücüye gereksinme gösteriyordu. Doğal olarak, alışkanlık gereği, güvendiği hadım Eutropius'ün yüze gülücü aşağılığını yeğledi. Yabancı generalin yüksek olmakla birlikte sert yetenekleri hükümdara korku ve tiksintiden başka bir tepki vermiyordu. Güçlü olma tutkusu onları ayırıncaya dek, Gaynas'ın kılıcı ve Eudoksia'nın güzelliği başmabeyincinin gözdeliğini ayakta tutan destekler oldular. Ama kalleş Got, Doğu orduları başkomutanı olunca, hiç duraksamadan iyilikçisinin kötülüğüne kalkıştı, ve kısa bir süre önce Stilikon'un düşmanını öldürmüş olan birlikleri, Konstantinopolis tahtını ona karşı harekete geçirmek için kullandı. Arkadius'ün gözdeleri, iki Roma imparatorluğunu ve Teodosius'ün iki oğlunu yönetmek ve savunmak için didinen bir kahramana karşı gizli ve uzlaşmaya yanaşmaz bir savaşı kışkırttılar. Stilikon'un üzerinden hükümdarın beğenisini, halkın saygısını ve barbarların dostluğunu kaldırmak için en çirkin düzenleri sürekli olarak kullandılar. Altınla gözleri döndürülmüş kaatiller, birçok kez Stilikon'un yaşamına son vermek için girişimde bulundular. Konstantinopolis senatosunun bir kararnamesiyle o, devlet düşmanı olarak ilân edildi ve Doğu eyaletlerinde bulunan büyük varlıkları zoralıma uğratıldı. Sürekli birlik ve karşılıklı yardımın Roma adını batmaktan kurtarabileceği bir zamanda Arkadius ile Honori-

us, uyruklarına, iki imparatorluğun karşılıklı olarak birbirlerini tam anlamıyla ayrı ve de yarışma halinde görmeyi, içerlerindeki kargaşalıklardan yararlanmayı, ve öbür imparatorluktaki vatandaşlarının topraklarına saldırılar düzenleyen barbarlara yakın bağlaşık (müttefik)'lar olarak davranmayı öğrettiler (124). İtalyanlar, Romalı senatörlerin giyinimlerine öykünen ve onların saygınlığını kapmak isteyen Bizans'daki kadınsı Yunanlılardan tiksiniyor gibi davranıyorlardı. (125) Yunanlılar da, uygar atalarının kaba Batılı halklara karşı beslemiş oldukları tiksintili hınçtan bir bölümünü taşımayı sürdürüyorlardı. Kısa zamanda iki ulusa dönüşen iki devlet yönetimi, bir an için Bizans tarihini askıya alarak imparator Honorius'ün utanç verici olmakla birlikte anılmaya değer saltanatını kesiksiz olarak anlatma olanağını bana vermektedir. Akıllı Stilikon, Hükümdarın ve halkın eğilimlerinin karşıtıcısı olmakta direnme yerine Arkadius'ü, değersiz gözdelerine bıraktı. İki imparatorluğu bir iç savaşa sürükleme konusundaki nefreti, çok zaman süel değerini ve yeteneklerini göstermiş olan bir yüksek devlet görevlisinin ılımlılığını tanıtlamaktadır. Stilikon, kendini kırgınlığa kaptırmış olsaydı Batı imparatorluğunun başkentini ve imparatorun yüceliğini bir Mağrip ayaklanmasının sataşmalarına açık tutmuş olurdu. Zorba hükümdar Firmus'ün kardeşi Gildon (126), görünüşteki bağlılığının ödülü olarak çok büyük topraklar elde etmişti, ama bunlar hâinlik etmesi nedeniyle zoralıma uğratılmıştı. Roma ordularındaki uzun ve seçkin hizmetleri onu süel kontluk saygınlığına yükseltmişti. Teodosius'ün ihtiyatsız politikası yasal bir devlet yönetimini güçlü bir ailenin etkisiyle ayakta tutma gibi tehlikeli bir umarı benimsemişti. Firmus'ün kardeşi Afrika komutanlığını elde etti. Tutkulu Gildon, hiçbir dirençle karşılaşmaksızın adalet ve maliyenin keyfi yönetimini üstlendi ve, on iki yıl boyunca, bir iç savaşın tehlikeleri göze alınmadan engel olunamayan bir yetkeyle bu durumunu sürdürdü. Bu oniki yılda Afrika eyaletleri, bir yabancının kayıtsızlığını iç kargaşasının taraf kayırıcı hınçıyla birleştiren bir zorbanın kuv-

veti altında acı çektiler. Zehir kullanılması çok zaman yasanın uygulama biçimi halini alıyordu. Gildon'un masasına gelen çağrılılar korkularını dile getiriyorlar, bu kınayıcı kaygı titreyerek öfkesini artırıyor ve ölüm görevlileri onun sesine koşuyorlardı. Gildon, almaşık olarak, açgözlülüğünü ve kösnüllüğünü (şehvet) gideriyordu (127). Gündüzleri zenginler için ne denli korkulu ise geceleri de babaların ve kocaların erinci ve onuru için daha az yıkıcı ve yakıcı değildi. Zorba, çılgınlıklarını bu baba ve kocaların güzel karı ve kızlarıyle yatıştırıyor ve sonra da onları, kendi tahtının biricik koruyucuları olmaya yetenekli gördüğü barbarlar, kaatiller ve çöl zencilerinden oluşan yabanıl güruhun hayvanlığına bırakıyordu. Eugenius ile Teodosius arasındaki iç savaş süresince kont, daha doğrusu Afrika'nın hükümdarı, kendini beğenmiş ve ne olduğu belirsiz bir yansızlık takınmış, her iki yana da her türlü asker ve gemi yardımı isteğini geri çevirmiş ve, ad olarak kimi hükümdar tanıyacağını belli edecek olan savaş sonucunu beklemişti. Bu tutumu, yenenin öcalmasına yol açacaktı. Ama Teodosius öldü; oğullarının zayıflığı ve birbiriyle geçimsizlikleri Mağripli'nin gücünü doğrulamış oldu. O da, tâcı alma konusunda çekingenlik gösterdi, Roma'ya haraç, daha doğrusu tahıl göndermek lütfunu esirgemedi. İmparatorluğun her bölüşülmesinde Afrika'nın beş eyaleti hep Batı'ya bağlanmıştır. Gildon'da bu geniş eyaletleri Homorius adına yönetmeye râzı olmuştu. Ne var ki, Stilikon'un ıra (karakter)'sı ve düşünceleri üzerine bilgisi onu, daha zayıf ve daha uzaktaki hükümdara saygılarını sunmaya yöneltti. Arkadius'ün yüksek yöneticileri, aşağılık bir isyancının savını sevgiyle karşıladılar. Afrika'nın birçok kentini Doğu imparatorluğuna bağlama gibi bir ham hayal, silahlı olarak destekleyemiyecekleri bir girişimde bulunmaya onları kalkıştırdı. (128)

Stilikon, Bizans sarayının savlarına açık ve kesin bir yanıt verdikten sonra, eskiden dünyanın tüm krallarını ve uluslarını yargılayan mahkeme önünde Afrika zorbasını davalı durumuna sokarak suçladı. Uzun zamandan beri

unutulmuş olan cumhuriyet simgesi Honorius'ün saltanatı sırasında yeniden göründü. İmparator senato'ya, eyaletlerden gelen yakınmaları, ayrıntılı bir biçimde sundu, Gildon'un kıyalarını belirtti ve saygıdeğer meclisten bu isyancı için karar vermesini istedi. Senatörler oybirliğiyle onu cumhuriyetin düşmanı olarak betimlendirdiler ve Roma ordularınca yasal yaptırım uygulaması için kararname çıkardılar (128). Bir zamanlar atalarının dünya efendisi olduğunu anımsayan bir halk, uzun süreden beri geçici büyüklük ve özgürlük hayallerine güvenli bir yaşam sürdürmeyi yeğ tutmaya kendini alıştırmamış olsaydı eski ayrıcalıklarının bu gösterişini soylu bir kıvançla alkışlayacaktı. Bu güvenli yaşam da Afrika'daki tarlaların ekimine bağlıydı ve bir savaş işareti, açlığın da işareti demekti. Senato oturumlarına başkanlık eden prefe Simmakue, Mağripli'nin hemen tahıl göndermeyi yasaklıyarak öcalmaya kalkışacağını, başkentin dinginliğinin belki de kızgın ve açkalmış bir kalabalığın öfkeli gösterileriyle bozulabileceğini Stilikon'a bildirdi. (129) Stilikon'un ihtiyatlı davranışı Roma halkını dinginleştirmeye yarar en uygun önlemin vakit geçirmeden alınmasını sağladı. Galya'nın iç eyaletlerinden büyük ölçüde tahıl satın aldırttı. Ron'da gemilere yüklendi ve kolaylıkla Tiberis (Tevere)'e getirildi. Afrika savaşının başından sonuna dek Roma anbarları hep dolu oldu. Aşağılatıcı bir bağlılıktan da böylece kurtulmuş olundu, ve mutlu bir bolluğun görüntüsü insanların kaygısını ortadan kaldırdı. (130)

Stilikon, Roma'nın hesaplaşmasını ve Afrika savaşını bir generale verdi. Bu yaman komutan, kişisel olarak uğradığı sataşmalar nedeniyle zorbaya karşı öcalma isteğiyle yanıp tutuşuyordu. Nabal'lerde sürüp giden ayrılıkçı ruh, Gildon ve Massezel (131) adlı iki oğlu arasında çetin kavga yaratmıştı. Zorba, yatışmaz bir kızgınlıkla genç kardeşinin peşine düşmüştü; onun gözüpekliğinden ve yeteneklerinden çok korkuyordu. Kuvvet üstünlüğünü yitiren Massezel, kendine Milano sarayında bir sığınma olanağı aradı. Burada, iki oğlunun amcalarınca öldürüldüğünü öğ-

rendi. Baba yüreğinin uğradığı bu acı onda büyük öcalma duygusuna dönüştü. Gildon'un ilk saldırılara karşı direnç göstermesi olasılığını da düşünen Stilikon, kuvvetlerin başında zorbanın üzerine yürümek üzere Batı'nın deniz ve kara ordularını sefere hazır duruma soktu. Ne var ki, İtalya onun ayrılmamasını istediğinden ve sınırları boş bırakmak tehlikeli olduğundan, Honorius'ün yöneticisi, Eugenius'ün bayrağı altında savaşmış Galyalı kıdemli lejyonerlerden oluşan bir kuvvetin başına Massezel'i geçirdi. Bir tahtı gasbediciyi savunduğu gibi onu devirmeyi de sağlıyacağını dünyaya tanıtlayacak olan bu kuvvetler, bayraklarında bir aslan simgesi çizili Jovienus'ler, Herculus'ler, yardımcı Nervienus'ler, ve uğurlular - yenilmezler diye adlandırılan seçme birliklerden oluşuyordu. Roma orduları (132) arasında seçkin bir ünü olan bu yedi birliğin asker tutarı ancak beşbin kişiyi buluyordu. (133) Kadırgalar ve taşıma gemileri Toskanya'daki Piza limanından fırtınalı bir havada çıktılar ve Kapraria adasına yöneldiler. Burası adını ilk canlıları olan yaban keçilerinden almıştı; o sıralarda yırtıcı ve değişik görünüşlü yeni bir göçmen topluluğu burada yaşamaktaydı. O yüzyılda yaşamış yabancı bir gezgin şunları söylemektedir: (134) «Bütün ada, gün ışığından kaçan insanlarla doludur, daha doğrusu bunlarla kirletilmiş bulunmaktadır. Yalnız yaşadıkları ve davranışlarına kimsenin tanık olmaması için keşiş ya da yalnız yaşayan (târik-i dünya) adını almaktadırlar. Birgün yitirecekleri korkusuyla, varsıllığı istememektedirler ve mutsuz olmaktan sakınmak için seve seve yoksulluğun kucağına atılırlar. Bu dünyanın nimetlerinden yararlanmasını bilmeden onun kötülüklerinden korkmak ne denli saçma ve anlamsız şey! Bu içe kapanıklığı ya bir hastalığın etkisinden, ya da, kaçak kölelere adaletçe verilecek cezayı bu mutsuz insanların kendi kendilerine uygulamasını gerektiren eski suçlarının verdiği duyunç acısı (vicdan azâbı)'ndan ileri gelmektedir.»

İşte, sofu Massezel'in, Tanrı'nın sevgili kulları olarak saygı gösterdiği Kapraria keşişleri için din dışı görüşlünün

kötülemesi böyleydi. (135) İçlerinden birkaçı gemilere binmeleri gerektiğine akıl erdirdiler. Anlaşıldığına göre Roma komutanı da gecelerini ve gündüzlerini ibadet etmek, oruç tutmak ve mezâmir okumakla geçiriyordu. Bunlarla yengiyi elde edeceğine inanan sofu yönetici, Korsika kayalarından sakındı, Sardunya'nın doğu kıyılarını izledi ve, gemilerini güney rüzgârlarına karşı güven altına almak amacıyla, Afrika kıyılarına yüz kırk mil uzaklıktaki büyük ve kapalı Kagliari limanında demir attı. (133)

Gildon, saldırıyı püskürtmek için Afrika'daki tüm güçleri hazır duruma sokmuştu. Bir yandan Getulya ve Etyopya'nın uzak oymaklarını kendi buyruğuna almışken Romalı askerlerin de pek güvenemediği bağlılıklarını armağanlar ve ileriye yönelik sözler vererek pekiştirmeye çalışıyordu. Yetmiş bin kişilik ordusunu teftiş ettikten sonra, kendini beğenmiş zorba, çoğunlukla bir bozgunun işaretçisi sayılan delice bir yanılgıyla, süvarilerinin küçük Massezel birliğini ezeceğini, bu bir avuç Galyalı ile Cermen'in, yakıcı kum bulutları arasına gömüleceğini söyleyerek böbürleniyordu (137). Ama, Honorius'ün lejyonlarına komuta eden Mağripli, kendi soydaşlarının huyunu ve gelenekleriyle göreneklerini çok iyi biliyordu. Bunlar, hemen hemen çıplak barbarlardı. Sol elleriyle, kalkan yerine bir örtüyü tutuyorlardı; mızraklarını atınca silahsız kalıyorlardı. Atları da kendileri gibi talimsizdi. Parladıkları zaman dizginle tutulmalarına olanak yoktu. Beş bin kıdemli lejyonerle, düşmanının kalabalık ordusu karşısında savaş düzenine girdi ve askerlerine, üç gün dinlenme olanağı sağladıktan sonra savaş komutunu verdi. (138) Bağışlanma ve barış sunmak üzere lejyonlarının başında ilerleyen Massezel, direnç göstermek isteyen Afrikalı bir süvari sancakdarıyle karşılaştı. Komutan, kılıcıyla onu kolundan vurdu. Sancak düştü ve bu imgesel başeğişe önsaftaki tüm süvari sancaktarlarınca öykünüldü. Bundan etkilenen kohortlar, meşru hükümdarlarının adını —hep bir ağızdan— bağırarak duyurdular. Romalı birliklerin ayrıldığını şaşkınlıkla gören barbarlar, düzensiz bir halde kaçtılar ve görenekle-

ri gereğince dağılıp gittiler. Massezel kolay, tam ve hiç kan dökmeden bir utku kazanmış oldu (139). Zorba, savaş alanından kaçtı, denize vardı, Doğu imparatorluğunun bir limanına güvenle ulaşabilme umuduyle küçük bir gemiye canını attı. Ne var ki, ters rüzgârın inatçılığı yüzünden gemi Tabraka (140) limanına girmek zorunda kaldı. Burası, yörenin geri kalan yerleriyle birlikte Honorius'ün egemenliğine bağlı bölgelerden biriydi. Halkı, pişmanlıklarını ve bağlılıklarını tanıtlamak için Gildon'u yakaladılar ve kalede hapsettilerse de içerisine düştüğü umutsuzluk, yenmiş ve ağır biçimde acı çektirilmiş bir kardeşin önüne çıkarılmak gibi dayanılmaz bir işkenceden onu kurtarmış oldu. (141)

Tutsaklar ve ganimetler imparatorun ayakları altına serildi. Her şeye egemen olduğu zamanlarda bile ılımlılığını herkesi hayran bırakacak derecede elden bırakmayan Stilikon, cumhuriyet yasalarına uyulmasını istedi ve başlıca suçluların yargılamasını senatoya ve halka bıraktı. (142) Yargılama açık olarak yapıldı. Geçici mahkemede görevlendirilen yargıçlar, Roma halkını tahıldan yoksun bırakan Afrika'daki yüksek aşamalı görevlileri cezalandırmak için sabırsızlanıyorlardı. Zengin ve suçlu eyalet, Gildon'un suç ortaklarının çoğalmasından kişisel çıkar sağlayan imparatorluk görevlilerinden çok çekmişti. Honorius'ün bir buyrultusu, ihbarcıların susmasını istiyor gibiydi. On yıl sonraysa imparator, genel başkaldırma sırasında işlenmiş küçük düşürücü suçların kovuşturmasına yeniden başlanmasını buyuran başka bir buyrultu çıkardı. (143) Askerlerin ve yargıçların ilk kızgınlığından korkarak kaçan zorbaya bağlı kimseler, yapmış olduğu hizmetleri hiçbir zaman bağışlatamamış olan kardeşinin yazgısını ve ölümü sevinçle öğrendiler. Massezel, önemli bir savaşı yalnızca bir kış içerisinde bitirdikten sonra, Milano sarayında yapmacık bir minnet ve gizli bir kıskançlık içerisinde, alkışlarla karşılandı. (144) Belki de bir kaza sonucu meydana gelen ölümü Stilikon'un kalleşliğinden bilindi. Yanında Batı orduları başkomutanı olduğu halde bir köprüden geçtiği sıra-

da atından ırmağa düştü. Yardıma koşmak isteyenleri, Stilikon'un kalleşçe bir gülümseyişi durdurdu Onlar, bu yüzden kararsızlık geçirirken mutsuz Massezel yaşamını yitirdi. (145)

Afrika utkusunun eğlenceleri imparator Honorius'ün, yeğeni ve Stilikon'un kızı ile evlenmesi şenlikleriyle birlikte yapıldı Bu gösterişli düğün, Stilikon'a, vasisi olduğu Honorius üzerinde bir de babalık hakları kurmasını sağladı. Klaudianus'ün şiir perisi bu şanlı şöhretli olaylar zincirinde doğal olarak susamazdı. (146) Taçlı evlilerin mutluluğunu şiirle dile getirdi. Onların birleşmesini sağlayan ve tahtı koruyan Stilikon'u da övdü. Dinsel inancın konuları olmaktan kurtulmuş bulunan eski Yunan masalları, şiirin büyük etkenliğiyle unutulmaktan da kurtulmuş oldular. Cypris'in Meyva bahçesi tablosu, Aşk ve Uyum (ahenk) Yeri ve, Venüs'ün dalgalar arasından çıkarak tatlı etkisini Milano sarayında duyurmaya gelişi eğretileme (istiâre) yapıntı (farz etme)'sının ruhları etkileyici dilinde kalb duygularını tüm yüzyıllarda devindirmiştir. Klaudianus'ün genç hükümdarda (147) varsaydığı sevi sabırsızlığına gülüyorlardı ve henüz ondört yaşındaki eşinin güzelliği (öyle kabul edilse bile) Honorius'ün tutkusunu sağlayacak denli değildi. Kaynanası Serena, birtakım önlemlerle ya da inandırarak evlenme işini geri bıraktırmayı başardı. Maria, düğün töreninden on yıl sonra, erden (bâkire) olarak öldü. Belki de imparatorun soğukluğu ya da iktidarsızlığı, onun erdenliğini sürdürmesinde etken olmuştur. (148) Genç hükümdarlarının ırasını (karakterini) özenle inceleyen uyrukları, Honorius'ün ne tutkusu ne de yetenekleri olmadığını ve bulunduğu yerin görevlerini yapma ve yaşının eğlenceleriyle isteklerini yerine getirebilme gücü bulunmadığını anladılar. Gençliğinin ilk yıllarında ok atma ve atabilme uğraşlarına kendini kaptırıyordu, ama bu yorucu uğraşlardan, kısa süre sonra vazgeçti. Kümes kuşları yetiştirmek ve beslemek Batı hükümdarının başlıca işi oldu (149). Devlet yönetiminin dizginleri de Stilikon'ün güvenli ve ussal ellerine bırakılmıştı. Honorius'ün yaşam öy-

küsü, erguvan içerisinde dünyaya gelmiş olan bu hükümdarın, en yalın köylüsününkinden daha kötü bir eğitim gördüğü söylenebilir. Tutkulu bakanı, erginlik yaşına gelinceye dek onun gözüpek yetişmesine ve kafasının aydınlamasına önem vermemişti. (150) Honorius'ün öncelleri, kendileri örnek olarak, hiç değilse başlarında bulunarak lejyonların değerini canlı tutma geleneğini sürdürmüşlerdi. Tarihleri onların Roma dünyasının tüm eyaletlerinde canla başla at koşturduklarını gösterir. Teodosius'ün oğluysa sarayında utanç verici bir tutsak yaşamı geçirdi, ülkesine yabancı kaldı, her yandan saldırıya uğrayan ve sonunda barbarların girişimleriyle devrilen imparatorluğun yıkılışına kayıtsızlık içerisinde tanık oldu. Büyük olayların geçtiği yirmi sekiz yıllık saltanatı sırasında imparator Honorius'ün adından pek seyrek olarak söz edilmiştir.

BÖLÜM XXX

Gotlar'ın Ayaklanması - Yunanistan'ı Yağmalamaları - Alarik ve Radagaise'ce İtalya'nın İki Kez Büyük Saldırıya Uğrayışı - Stilikon'ca Püskürtülmeleri - Cermenlerin Galya'yı Ele Geçirmeleri - Batı'da Konstantinus'ün Tahtı Ele Geçirmesi - Stilikon'un Gözden Düşüşü ve Ölümü.

Roma vatandaşları büyük Teodosius'e neler borçlu olduklarının farkında olmasalardı bile onun ne denli güçlülük, gözüpeklik ve usla, cumhuriyetin sallanmakta olan yapısını nasıl ayakta tutmayı başarmış olduğunu, bu imparatorun ölümü onlara kısa süredc öğretmiş olacaktı. Ocak ayında dünyaya gözlerini yummuştu ve, aynı yılın kışı sona ermeden tüm Cot ulusu silaha davranmıştı (151). Yardımcı durumunda olan barbarlar, kendi bağımsız bayraklarını açtılar, kıyıcılıklarının uzun zamandan beri bu günü beklediğini dile getirdiler. İlk boru sesini duyan soydaşlarından olup tarım işlerinde, dinginlik içerisinde yaşamak zorunda bırakılmış uzak tarlalardaki çiftçilere varıncaya dek işlerinden ayrıldılar ve eskiden tiksinerek bir yana attıkları kılıçlarını yeniden kuşandılar. Tuna engelleri zorlandı. İskitlerin yabanıl savaşçıları ormanlarından çıktılar; sert kış, ozan'a «çok büyük arabalarını, sevmedikleri ırmağın buz tutmuş suları üzerinden geçirdiler» deme olanağını verdi (152). Tuna'nın güneyindeki eyaletlerin mutsuz in-

sanları, yirmi iki yıldır çektikleri kötülüklere neredeyse alışmış gibiydiler. Got adından kendilerine övünç payı çıkaran barbar sürüleri, Dalmaçya kıyılarından Konstantinopolis kapılarına dek düzensiz bir biçimde yayıldılar (153). Teodosius'ün ihtiyatlı eliaçıklığıyle Gotlar'a tanınmış yiyecek maddelerinin kesilmesi, ya da kısılması onların ayaklanması için bir bahane oluşturdu. Kendilerine karşı gösterilen bu davranış o imparatorun pısırık oğullarına duydukları nefreti de aşan bir öfkeye neden oldu. Hınçlarında, Arkadius'ün bakanı'nca yapılan hiyanet ya da gösterilen zayıflığın büyük payı vardı. Barbarların kampına Rufinus'ün sık sık yaptığı ziyaretler, kendini onların savaş aracı gibi göstermesi, onun ağır suçluluk oluşturan gizli haberleşmelerinin kanıtı olarak görüldü, üstelik düşmanların, duydukları minnet ya da politika gereği, prefenin iyeliğindeki yerlere akınlarını götürmekten kaçınmaları bu kanıtları doğrular nitelikte sayıldı. Çeşitli önderlerin kişisel tutkularına körü körüne bağlanmak yerine Gotlar, Alarik'in ihtiyatlı ve derin yeteneklerine uyarak yönetilmeyi yeğ tuttular. Bu ünlü komutan, yalnız çok ünlü Amali kral soyunun karşısında saygınlığını ileri sürmeyen Balti soyundan gelmekteydi (154). Roma orduları komutanlığının kendisine verilmesi için çok istekte bulunmuştu, ama imparatorluk sarayınca bu isteğinin geri çevrilmesi ve bunun delice bir istek olduğunun kendisine anlatılır gibi bir tutum gösterilmesi Alarik'i çileden çıkarmıştı. Romalıların yoksun bulunduğu yetenekleri onlara karşı kullanmayı kararlaştırdı. Konstantinopolis'e egemen olmak gibi bir umudu kafasında geliştirmekteyken bunun uygulanması zor bir düş olduğu sonucuna vararak o düşünceden vazgeçti. Bölünmüş bir saray ve gönenmeyen (memnun olmayan) bir halk arasında imparator Arkadius, Got ordusunu karşısında görmek olasılığından çok korkuyordu. Ne var ki, kentin kaleleri, değer ve yetenek eksikliğini giderecek güçteydi. Denizden ve karadan başkent, barbarların oklarına meydan okuyabilir ve onları güçsüz bırakırdı. Alarik, Trakya ve Daçya'nın başeğmiş ve yıkılmış halklarını daha uzun süre

baskı altında tutmayı gereksiz gördüğünden, o zamana dek savaşın kötülüklerinden uzak kalmış bir eyalette yengi ve bolluk aramayı yeğledi (155).

Rufinus'ün Yunanistan'ı yönetmek üzere atadığı sivil ve asker yüksek görevlilerin ıra (karakter)'sı halkın kuşkularını haklı çıkaracak nitelikteydi. Bilimin ve özgürlüğün eski yurdunu Gotların şefine teslim etmeyeceğine kimse güvenmiyordu. Prokonsul Antiokus, saygıdeğer bir babanın değersiz bir oğluydu, ve eyalet birliklerine komuta eden Gerontius ise, doğanın kendi eliyle şaşılası nitelikte tahkim ettiği bir memleketi yiğitlikle ve ussal yöntemlerle savunacak yerde bir zorbanın zulüm saçan buyruklarını uygulamaktan başka bir şey düşünmez gibiydi. Alarik, yalçın tepeler zincirini oluşturan ve doruğu, süvarilerinin aşmasını engelleyici sık ormanlarla kaplı OEta dağının eteklerine değin Makedonya ve Tesalya ovalarını, hiçbir direnç görmeksizin, geçti. Bu dağ zinciri Doğu'dan ve Batı'dan deniz kıyılarına dek yayılıyor, uçurumla Maliyen körfezi arasında, yalnız tek bir arabanın geçmesine elverişli dar bir geçide dönüşen üçyüz adım genişliğinde bir alan bırakarak uzanıyordu (156). Yetenekli bir komutan, Termopil'lerin bu dar boğazında Gotlar'ın ordusunu durdurabilir, belki yenilgiye de uğratabilirdi. Nitekim Leonidas ve üçyüz Ispartalı, burada şanlı bir savaşla canlarını vermişlerdi. Kimbilir, belki bu kutsal yer, soysuzlaşmış Yunanlıların yüreğinde birkaç askerce kıvılcımın çıkmasına neden olabilecekti. Termopolit geçidini tutan birlikler, kendilerine verilen buyruğa uyarak çekildiler ve Alarik'i durdurmaya ya da geçişini geciktirmeye kalkışmadılar (157). Fosidya ve Beotyanın verimli ovaları, üzerlerinde silah taşıyan herkesi öldüren ve köyleri yakarak ateşler arasından güzel kadınları ve davar sürülerini alıp götüren barbarlarla dolup taştı. Yunanistan'ı çok zaman sonra gidip gören gezginler, Gotlar'ın o akınıyla ilgili izleri seçebildiler. Teb kentinin artık yedi kapıya gereksinimi yoktu, çünkü Alarik, Atina'yı ve Pire limanını ele geçirmiş bulunuyordu. Aynı sabırsızlık, teslim koşullarının geciktirilmemesini de ona telkin

ediyordu. Alarik'in çığırtkanı (münâdi) tarafından yapılan duyuruyu işiten Atinalılar, Minerve'nin kentini ve halkını yeniden satın almak için servetlerinin büyük bölümünü vermeye razı oldular. Antlaşma, gösterişli and içmelerle onandı ve karşılıklı olarak bağlı kalınacağı belirtildi. Got hükümdarı kente girdi, seçkin askerlerinden bir bölümü de ona eşlik etti. Banyo alarak serinledi, majistranın verdiği görkemli şöleni kabul etti, kendisinin de uygar ulusların gelenek ve göreneklerine yabancı olmadığını göstermek istedi (158). Ne var ki, Sunium burnundan Megare kentine değin tüm Attika toprakları alevlerin ve yanıp yıkılmaların saldırısına uğradı. Çağdaş bir filozofun karşılaştırmasından yararlanabilirsek, Atina, kurban olarak sunulmuş bir canlının içi boş ve kanlı derisini andırıyordu. Megare ile Korent'in arası otuz milden çok değildi. Ancak, bugünkü Yunanlılarda kullanılması sürdürülen anlatımlı deyişiyle *kötü yol*, düşman ordusu için kolayca yararlanılamayacak hale sokulabilirdi. Siteron dağının sık ve kara ormanları memleketin iç kesimini kaplıyordu. Kıyıyı çerçeveleyen Sironiyen kayalıkları, deniz kıyıları boyunca yaklaşık altı mil uzunluğuda dar ve dolambaçlı bir keçi yolu üstüne asılmış gibiydi (159). Korent kıstağı (berzah), yüzyıllar boyunca yakınılmış olan bu kayalıklar geçidini sona erdiriyordu. Çok az sayıda yiğit askerler, Yunan deniziyle Ege denizi arasındaki beş-altı millik bir alanı, geçici de olsa, kolayca savunabileceklerdi. Doğal tahkimatlarına güvenen Peloponez kentleri eski kale duvarlarına özen göstermeyi savsaklamışlardı. Roma yöneticilerinin cimriliği de bu mutsuz eyaletin tükenmesine yardımcı olmuştu (160). Argos, Isparta, ve Korent, direnç göstermeden Got ordularına kapılarını açtılar ve, evlerinin alevler içinde yandığını, ailelerinin kılıçtan geçirildiğini görmek gibi korkunç sahnelerden kendilerini kurtarabilen bunlar oldu (161). Vazoların ve heykellerin paylaşılmasında barbarlar, sanat değerinden çok özdeksel (maddi) değeri gözönünde tuttular. Tutsak kadınlar savaş kurallarına boyun eğdiler. Güzellik, değerle ödüllendirilmesine yaradı, ve Yunanlılar,

kahramanlık zamanlarının örneğiyle haklı sayılmış bir kötü uygulamadan yakınmak için kendilerinde ussal bir neden bulamıyorlardı (162). Değerliliği ve disiplini Isparta'nın en iyi tahkimatı olarak saymış bulunan bu ünlü halkın torunları, atalarından birinin Alarik'ten daha korkunç bir savaşçıya verdiği yiğitçe yanıtı anımsamıyorlardı bile... O eski ataları demişti ki, «Sen bir tanrı isen, senin onuruna saldırmamış olanlara baskı yapmazsın; bir insan isen, yürü, gel gör ki, onlar ne güçlerini, ne de yiğitliklerini elden bırakmamışlardır.» (163) Termopillerden Isparta'ya değin, Gotlar'ın şefi, bir tek düşmana rastlamadan utkulu yürüyüşünü sürdürdü. Ne var ki, can çekişmekte olan putataparlığın inananlarından birinin güvenle bildirdiğine göre, elinde korkunç kalkanıyle tanrıça Minerva ile Akyleus'ün meydan okuyan görüntüsü (64) Atina'nın kalesini savundular. Yunan tanrılarının ortada görünmeleri kendini beğenmiş yeneni korkuya düşürdü. Tansıkların bol olduğu bir yüzyılda bu genel kaynaktan Zosime'yi yoksun bırakmak haksızlık olurdu. Şurası da açıkça belirtilmelidir ki, Alarik'in düşleme ortamı, uyanıkken olsun, uyku sırasında olsun, Yunan boş inancının düşlerini algılayabilmesi bakımından kötü hazırlanmış buluyordu. Cahil barbar, belki de ne Homeros'un şarkılarından ne Achyleus'ün ününden söz edildiğini hiç duymamıştı. Sofuca bağlı olduğu hıristiyan inancı ona, Roma ve Atina'nın düşsel tanrılarını hor görmeyi öğretmişti. Gotlar'ın gelmesi, paganizmin canlanması şöyle dursun, hiç değilse geçici olarak, onun son izlerini de yıkmayı tamamladı. Binsekiz yıldan beri var olan Seres (Ceres)'in gizleri Eleusis'in yakılıp yıkılmasında ve Yunanistan'ın felâketlerinde artık yaşamıyorlardı (165).

Ordularından, tanrılarından ve hükümdarından artık hiç bir şey beklemeyen bir halk, tek ve son umudunu Batı komutanının gücüne ve değerine bağlamış bulunuyordu. Yıkıcıları Yunanistan'dan atıp çıkarmasına izin verilmemiş olan Stilikon (166) onu kurtarmaya koştu. İstirya limanlarında büyük bir filo oluşturdu ve birliklerini, Yunan denizinden esenlikle geçirdikten sonra Korent yıkıntıları-

na yakın bir yerde karaya çıkardı. Arkadya ormanlarıyla dağları, değer bakımından birbirinden aşağı kalmayan iki komutan arasında, sonucu belirsiz çok sayıda savaşa sahne oldu. Romalı'nın dayanma gücü ve yüksek yetenekleri onu üstün duruma getirdi. Hastalıklar ve kaçmalar yüzünden sayıları çok azalan Gotlar, o zamana değin savaşın yıkımlarına uğramamış bulunan kutsal ülke olup Pene ırmağı kaynağının ve Elide sınırlarının yakınındaki yüksek Foloe dağına doğru yavaş yavaş çekildiler (167). Stilikon, barbarların ordusunu kuşattı, ırmağın akışını başka yöne çevirdi (168). Gotlar, susuzluk ve açlığın dayanılmaz acıları içerisinde kan ağlarken, Roma komutanı, kaçmalarını olanaksız kılmak için kuşatmayı tüm çevrede siper kazdırarak, çukurlu sarma ile pekiştirdi. Bu önlemleri almış olduğu için utku güveni içerisinde, biraz dinlenmek üzere, Yunan tiyatrolarını ve kösnül (şehvet) danslarını izlemeye gitti. Askerleri başıboş kaldı, her yana dağıldılar. Barbarların yağmasına uğramamış olan yerleri bunlar yağmaladılar. Görünüşe göre Alarik, bir komutanın savaşın kızgınlığı arasında alabileceği kararlardan çok daha uygununu böyle dingin bir sırada alabileceğini düşünmüştü. Peloponez'deki hapis durumundan kurtulmak için, ordusunu çeviren müstahkem kuşağı zorlaması, Korent körfezine dek otuz millik güç ve tehlikeli yürüyüşü yapması, birliklerini, tutsaklarını ve aldığı ganimetleri, Rium ile karşı kıyı arasında genişliği yaklaşık yarım mil olan en dar yerinde denizden geçirmesi gerekiyordu (169). Bu işler, kuşkusuz gizli, önlemli ve ivedi olarak yapıldı. Roma komutanı, büyük bir şaşkınlık içerisinde bunu öğrendiği zaman Gotlar, onun aldığı tüm önlemleri aşmış ve önemli Epir eyaletine geçerek dinginliğe ve güvene kavuşmuşlardı. Bu uğursuz zaman içerisinde Alarik Konstantinopolis yöneticileriyle gizlice sürdürdüğü görüşmelerde bir antlaşma yapma olanağını buldu. Yarışmacılarının yüksekten atan mektubu ve bir iç savaş korkusu Stilikon'u Arkadius'ün topraklarından çekilmek zorunda bıraktı ve cumhuriyetin düşmanında Doğu imparatorunun bağlaşığı (müttefiki) ve hiz-

metkârının saygıdeğer ırasına saygı göstermek durumuna soktu.

Teodosius'ün ölümünden kısa bir süre sonra Konstantinopolis'i gezen bir Yunanlı filozof, (170) imparatorların görevleri ve Roma Cumhuriyetinin yönetimi üzerine erkin (liberal) kanılarını yayımladı. Sinosius, ölen imparatorun askerliğe - gereksiz iyiliği yüzünden - sokmuş olduğu kötü tutumu gösteriyor ve bunu beğenmiyor. Vatandaşlar ve uyruklar, belli bir para karşılığında, vatan savunması için söz götürmez bir görev olan askerlikten bağışık olmayı satın alıyorlardı. Yurdun savunması, böylece yalnız ücretli barbarlardan oluşan ordulara kalıyordu. İskitler ülkesinin kaçakları imparatorluğun en ünlü saygınlıklarından bir bölümünü ellerinde tutuyor ve bu saygınlıkları onursuzlaştırıyorlardı. Yasaların esenleştirici boyunduruğunu hor gören genç İskitler, kısa sürede servet sahibi olmak umarlarını arıyorlar, kin duydukları ve nefret ettikleri insanların güzel sanatlarına öykünüyorlardı. Sürekli olarak asılı duran Tantale'nin taşı gibi Gotlar'ın gücü de her zaman devletin erincini ve güvenini tehdit ediyordu. Sinesius'ün salık verdiği umarlar yiğit ve çabalı bir vatanseverin duygularını belirtmiş oluyordu. Sinesius ve şatafatı saraydan ve ordudan söküp çıkarmak, ücretli barbarların yerine yasalarını ve mal-mülklerini savunmakta doğrudan çıkarı olan insanları orduya almak, bu genel bunalım döneminde, keyif ve eğlencesinin sarhoşluğuna dalmış vatandaşı uyandırmak, tarımın korunması için, yiğit çiftçilerin ellerini araç ve gereçlerle donatmak üzere, imparatoru, erdemleri ve kesin tutumuyla uyrukları harekete geçirmekte öncülük etmeye çağırmaktaydı. Teodosius'ün oğlunu, Romalı adına yakışacak ve yiğitliğini geri getirecek bir ordunun başına geçmeye özendiriyordu. Böyle bir ordu, kısa süren bir coşkunluktan başka değeri olmayan barbarlara saldırmalı, onları İskit ülkesinin çöllerine dek sürmeli, ya da onları Lasedemonien'lerin eskiden tuttuğu İlotlar gibi kölelik durumuna getirmeliydi. (171) Arkadius'ün sarayı, Sinesius'ün düşüncelerini takdir etti, yeteneğini alkışladı,

ama uygulamaya geçmedi. Belki de filozof, ancak bir İsparta kralına yapılması uygun olan erdemli ve ussal bir uyarıyı Doğu imparatoruna yaparken, soysuzlaşmış bir halkın içerisinde bulunduğu durum ve koşulları iyice ölçmeyi savsaklamıştı. Belki de, seyrek olarak düşünme zahmetine katlanan yüksek görevlilerin kendini beğenmişlikleri, kavrayış ölçülerini ya da yerleşmiş biçimsellikleri ve inakları aşan her düşünceyi gülünç ve akılsızca olarak nitelendiriyordu. Sinesius'ün sözleri ve barbarların ortalığı kırıp geçirişi tüm halkın diline düştüğü sırada Konstantinopolis'de yayımlanan bir buyrultu, Alarik'in doğu İllirya başkomutanlığına yükseltildiğini bildiriyordu. Roma eyaletleriyle antlaşmalara saygı gösteren bağlaşıklar, Yunanistan'ı ve Epir'i yakıp yıkan bir kimsenin bu denli ödüllendirilmesini tiksinerek gördüler. Utkulu barbar, daha dün yakıp yıkarak yağma ettiği kentlerde, yasal bir majistra olarak karşılandı. Oğullarını öldürdüğü babalar, karılarına tecavüz ettiği kocalar onun yetkesi altına girmiş oldular ve başkaldırmasının başarısı tüm yabancı ücretli askerlerin şeflerindeki tutkuyu güçlendirdi. Yeni komutanlığının ortaya koyduğu göreneğin sağlam bir ruh ile akıllıca bir politika ürünü olduğu görülmektedir. Vakit geçirmeden Margus, Ratiaria, Naissus ve Selanik'teki savunma ve saldırı silahları depo ya da yapımevlerine, birlikleri için çok büyük ölçü ve sayıda kalkan, zırhlı başlık, mızrak ve kılıç yapılmasını buyurdu. Zavallı taşra halkı, kendilerinin yakılıp yıkılması için kullanılacak silahları yapmak zorunda kaldı. Barbarlar da, kimi zaman gözüpekliklerinin çabalarını yararsız kılan engelin de ortadan kalktığını görmüş oldular. (172) Alarik'in soyluluğu, başarılarının kazandığı ün ve tutkusundaki bilinçlilik tüm Got ulusunu yavaş yavaş onun bayrağı altına topladı. İllirya başkomutanı, barbar şeflerinin elbirliğiyle, eski geleneğe göre, bir kalkan üzerinde havaya kaldırıldı ve törenle, Vizigotlar'ın kralı olarak tanındı. (173) Bu çifte yetkeyle donanmış ve iki imparatorluğun sınırı üzerinde yerleşmiş olarak her iki hükümdarın saraylarına ayrı ayrı aldatıcı vaatler satıyor-

du. (174) Sonunda, gizlemekten usanan Alarik, Batı imparatorluğunu ele geçirmek gibi atak bir kararı duyurmayı ve uygulamayı göze aldı. Doğu'ya bağlı olan Avrupa eyaletleri tükenmişti. Asya'dakiler ise alınamazdı. Konstantinopolis, tüm çabalarını boşa çıkarmıştı. İki kez gidip gördüğü zengin İtalya ülkesi onun iştahını çekiyordu. Roma kalesinin duvarlarına bayrağını çekmek, ve üçyüz utkuyla biriktirilmiş ganimetleri ordusuna geçirip onu zenginleştirmek düşüncesi benliğini sarıyordu (175).

Birkaç olayın meydana gelişi (176) ve tarihlerinin bilinemeyişi, (177) Alarik'in İtalya'ya yaptığı ilk saldırı üzerinde ayrıntılara girmemize olanak vermemektedir. Kuşkusuz, Selanik'ten Julyen Alplerinin eteklerine değin yürüyüşü, Pannonia'nın düşmanlık dolu savaşkan yörelerinden geçişi, birlikler ve tahkimatlarla güçlendirilmiş bu dağları aşması, Akuile kuşatması, İstirya'nın ve Venedik'in alınışı ona çok zamana mal oldu gibi gelmektedir. Bütün bu olanlar ağır ağır, gizli tutularak yapılmamış olsaydı arada geçen zamanın uzunluğu, Got kralının Tuna kıyısına doğru çekildiği, İtalya'nın kalbine dalmadan önce yeni bir barbar gürühlarından ordular meydana getirmekle uğraştığı biçiminde usa bir düşünce gelebilecekti. Başlıca genel olaylar tarihçinin araştırmasına açık olmadığına göre, Alarik'in ordularının bilinmeyen iki bireyin, Akuile piskoposu ile Verona'lı bir çiftçinin etkisi üzerinde biraz durması için tarihçiye izin verilmesi gerekecektir. Bir Roma sinodu önüne çıkması düşmanlarınca istenen (178) bilgin Rufinus, bir başka din sapkını için aynı piskoposların isteğiyle verilmiş olan meydan kırbaçlanması ve ıssız bir adaya sürgün cezasından kurtulabilmek umuduyla barbarların kuşatılmasının getireceği tehlikeleri yeğ tutmuştu (179). Verona yakınlarında sessiz ve alçakgönüllü bir yaşam sürdüren yaşlı adam (180) krallarla piskoposların çekişmeleri ve kavgaları üzerinde en küçük bir bilgi ya da kanıya sahip değildi. İstekleri, usu ve beğenileri, babasından kalan küçük çiftliğin dar sınırları içerisinden dışarı taşmıyordu. Çocukluğunda koşup sıçradığı bu topraklar üzerinde artık

bir bastonun yardımıyle yürüyebiliyordu. Klaudianus'ün açık yürekle ve duygulu olarak betimlediği yalın ve kırsal mutluluğu savaşın getirdiği kötülüklerden onu koruyamadı. Ağaçları, bu yaşlı çağdaşları, kantonun uğrayacağı yangın içerisinde kalabilirlerdi (181). Bir barbar süvari müfrezesi, onun ailesini ve ocağını her an yakıp yıkabilirdi. Alarik, yararlanmasını bilemediği ve elde edemediği bir mutluluğu sona erdirecek güçteydi. «Ünlü adam, dehşet saçan kanatlarını açarak, diyor ozan, barbar ordusunun yürüyüşe geçtiğini bildirdi ve İtalya'yı yasa boğdu.» Her bireyin korkusu varlığıyle orantılı olarak arttı. En ürkekleri önceden mallarını gemilere yükleyerek Sicilya'ya ya da Afrika kıyısına çekilmeyi tasarlıyordu. Boş inancın korkuları ve kınamaları genel acıyı daha da ağırlaştırıyordu (182). Her gün korkunç ve mutsuz haberler ortalığa yayılıyordu: putperestler, kuş fallarının savsaklanmış ve kurban'ın yasaklanmış olmasına çok üzülüyorlardı. Hıristiyanlarsa aziz şehitlerin tinsel güçlerine güvenlerini sürdürüyorlardı (183).

İmparator da, orununun üstünlüğüne göre değil de sıradan halkın kapıldığı korkuların etkisi altına girmişti. Sarayın gösteriş ve şatafatı içinde yetişmişti. Kendini beğenmişliği basit bir insanın çıkıp da Augustus'ün ardılının erincini bozmaya kalkışabileceğini düşünmesine olanak vermezdi. Dalkavukları, Alarik'in Milano sarayına yaklaştığı zamana dek tehlikeyi ondan sakladılar. Boru sesleri genç hükümdarın kulaklarını yaralayınca, yiğitçe ya da yaşının vereceği coşkuyle ordularının başına koşacağı yerde, en bağlı adamlarıyle birlikte Galya'nın en uzak kentlerinden birine çekilmeyi öneren ürkek gözdelerinin sözüne büyük istekle uydu. Roma'yı ve İtalya'yı barbarlara terk edecek böyle bir utanç verici davranışa karşı çıkma yürekliliğini yalnız Stilikon gösterdi (184). Saray birlikleri, kısa bir süre önce Retia sınırlarından alınmış olduklarından, yeni ayaklananların başvuracağı kaynak gecikmiş ve ge geçici bir imdat durumunda olduğu için, Batı komutanı, Milano sarayı, dönüşüne dek beklemeye razı olursa

Alarik'i püskürtmek üzere kısa zamanda yeterli bir orduyu meydana getireceği vaadinden başka bir söz söylememişti. Herkesin kamu güvenliğiyle sıkı sıkıya ilgili olduğu böyle bir zamanda hiç vakit yitirmeyen yiğit Stilikon Larien gölünü gemilerle geçti, sert bir kışın ağır koşullarında kar ve buzlarla örtülü dağlara tırmandı ve beklenmedik bir biçimde ortaya çıkınca, Retia'nın erincini bozan düşmanlara başeğdirdi (185). Belki de kimi Alman oymaklarından olan barbarlar, bir komutan havasıyla konuşan bir şefin tutumunu saygıyla karşıladılar ve en yiğit gençleri arasından çok sayıda savaşçıyı seçmiş olmasına beğeni ve güven imlemesi (işareti) gözüyle baktılar. O dolaylardaki barbarlardan oluşturulan kohortlar (piyade bölükleri) hemen imparatorluk bayrağı altına sokuldular. Stilikon, Batı'nın en uzak bölgelerindeki birliklere, Honorius'ü ve İtalya'yı savunmak üzere ivedi olarak ilerleme buyruğu gönderdi. Ren kaleleri bırakıldı, Galya'nın güvenliği yalnızca Cermenlerin iyi niyetine, Roma adının korkutucu etkisine bağlandı. Kuzey Kaledonyalılar'dan ayıran kaleyi savunmak için İngiltere'de tutulan lejyona bile haber salındı (183). Alenlerden kurulu büyük bir süvari birliği, komutanının dönüşünü sıkıntı içinde beklemekte olan imparatorun hizmetine girmeyi kabul etti. Stilikon dikkatiyle, gücüyle bu bunalımlı dönemde her yana güven ve umut saçtı. Halbuki imparatorluğun zayıflığından, çökmekte olduğundan kimsenin kuşkusu kalmamıştı. Atalarının değerliliğiyle disiplinini yitirerek soysuzlaşmış bulunan lejyonlar, iç savaşlarda olduğu gibi Gotlarla olan çarpışmalarda da bütün bütün yok olma durumuna düşmüşlerdi. Eyaletleri elden çıkarmayı göze almadan İtalya'yı savunmak üzere bir ordu kurulması olanak dışı görülüyordu.

Stilikon, efendisini Milano sarayında savunmasız bırakırken, hiç kuşkusuz, yokluğunun süreceği zamanı, düşmanın bulunduğu yeri ve yürüyüşünü geciktirebilecek engelleri hesaplamıştı. Özellikle, kışın karların erimesiyle ve ilkbaharda yağmurlarla kabararak coşkun sellere dönüşen Adige, Oglio, Mincio ve Adda gibi İtalya ırmaklarından ge-

çişteki güçlüğü gözönünde bulunduruyordu (187). Ama şans, mevsimin kuru geçmesini sağlamıştı ve Gotlar, içerisinden yalnız ince bir suyun aktığı kuru ve taşlı geniş ırmak yataklarından rahatça geçtiler. Ordularından ayırdıkları güçlü bir müfreze köprüyü tuttu, Adda'nın geçişini güven altına aldı. Alarik, Milano kalelerine yaklaşınca, gözlerinin önünde Romalıların imparatorunu kaçarken görme beğeni (zevk)'sine erişti. Bakanlarının ve hadımlarının eşliğinde Honorius, öncellerinin çoğunlukla oturma yeri olarak seçmiş buulndukları Arles kentine sığınmak üzere hızla Alpleri aştı. Tam Po'yu geçmişti ki (188) barbarların süvarileriyle karşılaştı (189) Çok sıkışık tehlike, Tanaro kıyısında (190) kurulu Ligurya ya da Piemonte kentini koruyan Asti istihkamlarına sığınmaya onu zorladı. Got kralı, zengin ganimet bulunan küçük bir yeri hemen kuşattı. Burası uzun süre dayanabilecek gibi görünmüyordu. İmparator sonradan, hiç korkmamış olduğunu söylediği zaman, bu palavraya yakınlarıyla gözdelerinin hiç inanmadıkları olasıdır (191). Son dakikada, barbarların horlayıcı «teslim ol», çağrısını aldıktan sonra Honorius, uzun süreden beri beklediği kahramanın yaklaşmakta oluşu ve oraya gelişiyle korkusundan ve tutsaklık tehlikesinden kurtuldu. Seçkin öncü birliğinin başında Stilikon, köprüye saldırmakla yitireceği zamanı kısaltmak için Adda'yı yüzerek geçti. Po'yu geçmek o denli güç ve tehlikeli değildi. Asti'ye girebilmek için düşman savunmasını zorlayan mutlu atağı Romalıların umudunu artırdı, kırılan onurlarının öcü alınmış oldu. Utkusunun meyvalarını toplamak yerine, Alplerin her geçidinden birbiri ardınca koşup gelen Batı birlikleriyle Gotlar'ın komutanını ve birliklerini yavaş yavaş kuşattı. Alarik, kuvvetlerinin sıkıştığını, erzak ve cephane kollarının tutsak edildiğini büyük kaygılarla gördü. Romalılar o denli bir savaş çemberi kurdular ki, kuşatan durumunda olan barbarlar kuşatılan durumuna düştüler. Got şefleri savaş meclisi kurdular, kazandıkları başarıyı bütün bütün boşa gitmekten kurtarmak, ganimetleri elden çıkarmamak için, en yiğitleri geri çekilmeyi önerdiler. Bu önem-

li toplantıda Alarik, Roma fâtihinin gözü pekliği ve dehâsını ortaya sererek, başarılarının ve amaçlarının ne olduğunu onlara hatırlattı: «İtalya'da kendime ya bir taç, ya da mezar bulacağını» (192).

Gotlar'ın disiplinsizliği sürekli olarak onları tehlikelere uğratıyordu. Stilikon, kendilerini bıraktıkları gevşek bir zamanlarında değil de Paskalya bayramını (193) derin bir dinsel saygı içerisinde kutladıkları sırada bu koyu hıristiyan barbarlara saldırmaya karar verdi. Kilise mensuplarının dine saygısızlık diye niteledikleri bu savaş kurnazlığının uygulanması, Teodosius'ün kıdemli generalleri arasında kendini göstererek hizmet etmiş barbar ve putatapar Saül'e verildi. İmparatorluk süvarilerinin coşkun saldırısı, Alarik'in Pollentia (194)'da yerleştirmiş olduğu Got ordugâhında şaşkınlık ve karışıklık yarattı. Bununla birlikte, gözüpek komutanlarının yüksek yeteneği askerlerine bir savaş meydanı açtı. Şaşkınlığın ilk anlarından sonra, hıristiyanların Allahı, öc almalarına yardım edecektir, diye duydukları inancı her zamanki değerlerine katarak sert bir savaşa giriştiler. Denk bir yiğitlik ve başarıyle süren bu savaşta, kısa boyu ve yabanıl davranışı içerisinde yüce bir ruhu belirten Alenlerin komutanı, gösterdiği çaba ve yiğitlikle bağlılığını tanıtladı, Romalılara hizmet yolunda canını kurban etti. Klaudianus, bu yiğit barbarın şanlı anısını dizelerinde dile getirmekle birlikte adını bildirmemektedir. Onun vurularak düştüğünü gören süvari birlikleri kaçmaya başladılar. Roma süvari kuvvetlerinin sağ kanadında meydana gelen bozgun Alarik'e yengi sağlayabilecek gibi bir durum almaktayken Stilikon, tüm piyade kuvvetlerinin başında devinime geçti. Komutanın yüksek yeteneği ve askerlerin değerliliği bütün engellerin üstesinden geldi. Bu kanlı savaş gününün akşamına doğru Gotlar savaş alanından çekildiler. Kurdukları tahkimat zorlandı. İmparatorluk eyaletlerinde yaptıkları kötülüklere şimdi kendileri uğradı (195). Batı'nın kıdemli lejyonerleri, Korent ve Argos'da barbarların topladığı ganimetlerin en güzellerini alarak zenginleştiler. Kocasının verdiği sözlere gö-

re çok değerli takılara ve patrisyen kölelere sahip olacağına inanan Alarik'in tutsak karısı, bu kez düşmanlarından bağışlanmasını dileme durumuna düştü (196). Zincirlerinden kurtulan binlerce tutsak İtalya'nın tüm kentlerine dağılarak kurtarıcılarının övgüsünü her yerde dile getirdiler. Stilikon'un utkusu, İtalya'nın ayni kantonunda Kuzeyli barbarların ordusuna saldırmış, onları bozguna uğratmış olan Marius'ün yengisine benzetiliyordu (197). İleriki kuşaklar Sembr (Cimbres)'lerin yenilgisini Gotlarınkiyle kolayca karıştırabilirler ve Roma'nın en korkunç düşmanlarını yenen iki ünlü adamı aynı başarı değeriyle anabilirlerdi (198).

Klaudianus, Pollentia savaşını, her zamanki coşkusuyla, kahramanının yaşamındaki en şanlı gün olarak kutluladı (199) Ne var ki, onun yan tutucu şiiri, Alarik'in yüksek yeteneklerini de reddedememektedir. Stilikon'un ozanı barbar kralına korsan ve haydut sanlarını yakıştırıyorsa da Alarik'in, en umutsuz durumlarda yeni olanaklar yaratan ve işi talihe bırakmayan ruh yüceliğine sahip olduğunu söylemekten de kendini alamamaktadır. Alarik, piyadesinin kesin bozgunundan sonra, çarpışmalardan çok az zarar gören süvari gücüyle birlikte savaş alanından kaçmış, daha doğrusu çekilmişti. Nice yiğit yoldaşının onarılmaz yitimine yanacak zaman bulamadan düşsel tasarılarının giderilmesini yenen düşmanlarına bıraktı (200) ve Alpler'in elverişli yerlerinden geçerek Roma kapılarında yengi kazanmaya ya da ölmeye karar verdi. Stilikon'un yorulmak bilmez çabası başkenti kurtardı. Bir yandan da düşmanının umutsuzluğuna saygı gösterdi. Devletin esenliğini ikinci bir savaşın ne olacağı bilinmez sonucuna bağlamıyarak barbarların çekiliş giderlerini karşılamayı önerdi. Yüce gönüllü, gözüpek Alarik, çekilmesine izin verilmesi ve giderlerin karşılanması gibi önerileri geri çevirecekti ama, durum gereği, çok ödün vermek zorunda kaldığı bağımsız şefler üzerinde sınırlı ve ölçülü bir yetkeyi kullanabiliyordu. Bu şefler artık mutsuz düşmüş bir komutanı izlemeye hevesli değillerdi ve aralarından kimisi Hono-

rius'ün bakanıyla kişisel olarak görüşme eğilimindeydiler. Barbarların kralı, halklarının isteğine boyun eğdi ve, Batı imparatorluğuyla anlaşmayı imzalıyarak İtalya'ya göndermiş olduğu güçlü ordudan geriye kalmış olanlarla Po'yu yeniden geçti. Roma ordularının büyük bir bölümü onun devinimlerini gözlemledi. Kimi barbar şefleriyle gizli haberleşmeyi sürdüren Stilikon, Alarik'in ordusunda ve savaş kurullarında olup-bitenlerden günü gününe haber alıyordu. Geri çekilişini bir kol kuvveti gösterisinde bulunmak ve çıkar sağlayarak değerlendirmek isteyen Got kralı, Retiniyen Alpleri'nin başlıca geçidi için anahtar hizmeti gören Verona kentini ele geçirmeye, ordusunun yitiklerini kapatabilecek Cermen oymaklarının topraklarından geçerek Galya'yı egemenliği altına almaya karar vermişti. Hiyanete uğradığından şüphesi olmayan Alarik, şimdiden imparatorluk birliklerince tutulmuş bulunan dağ geçitlerine doğru ilerledi, ordusu, ayni anda, cepheden, yanlardan ve arkadan saldırıya uğradı. Verona surlarından pek uzak olmayan bir yerde gelişen bu kanlı çarpışmada Gotlar, Pollentia bozgunundakine eşit yitiklere uğradılar. Kurtuluşunu atının hızına borçlu olan gözüpek komutan, Roma komutanının aldığı önlemler Alenlerin disiplinsiz coşkunluklarıyla bozulmasaydı, ölü ya da canlı olarak kesinlikle ele geçecekti. Alarik, ordusundan arta kalanları, o dolaylardaki kayalıklar üzerinde yeniden topladı, kendilerini her yandan çevirmekte olan birliklere karşı yiğitçe karşı koyabileceği bir savunma yeri hazırladı. Ne var ki, çok zorunlu yiyecek maddeleri bulma olanağını elde edemediği gibi ordusundan sürekli kaçmaları da önleyemedi. Bununla birlikte, ataklığı yüzünden yine birtakım yararlar elde etti. Onun geri çekilişi İtalya'nın kurtuluşu olarak görülüyordu (201). Beri yandan halk ve de papaz sınıfı, savaşla barışın zorunluluğu üzerinde düşünce yeteneğine sahip olmadıklarından, çok zaman yenilgiye uğrattığı, kimi zaman da kuşattığı halde elinden kaçırdığı tehlikeli bir düşmanın çekilip gitmesini sağladığı için Stilikon'un siyasasını açıkça kınadılar. Kurtuluşunun ilk günlerinde halk,

geleneğe uyarak minnetini ve hayranlığını avaz avaz belirtir. Ama bu duygular kısa sürede uçup gider, yerini nankörlüğe ve kara çalmacılığa bırakır (202).

Alarik'in yaklaşması Romalıları korkutmuştu. Başkentin kale duvarları için gösterdikleri çaba, korkularını ve imparatorluğun gerileyişini haber veriyordu. Barbarların geri çekilmesinden sonra Honorius, senato'nun saygılı çağrısını kabul lutfunda bulundu. Bu çağrı, imparatorluk kentinde Gotların bozgununu ve imparatorun altıncı konsullüğünü kutlamak için yapılmıştı (203). Milvien köprüsünden Palatin tepesine dek yollar ve varoşlar, yüzyıldan beri hükümdarını ancak üç kez görebilmek onuruna ermiş halk yığınlarıyla dolup taşmıştı. Stilikon'un da yüce konukla birlikte bulunduğu arabaya çevrilen bakışlarıyle Romalılar coşuyor, Konstantinus'ün ve Teodosius'ün yolundan gidilerek Roma adını kirletmeyen utkunun görkemini içtenlikle alkışlıyorlardı. Alay, yalnız bu tören için yapılmış çok yüksek bir tak'ın altından geçti. Ondan yedi yıl geçmeden, Roma'nın fatihleri olan Gotlar, bu anıt üzerinde, kendi uluslarının bozguna uğradığını ve yok edildiklerini bildiren şatafatlı yazıtı görüp okuyacaklardı (204). İmparator, Roma'da aylarca kalarak kilise adamlarının, senatörlerin ve halkın sevgisini kazanma yoluyla onları kendisine kul köle olmalarını sağlayacak bir tutum takınmaya özen gösterdi. Papazlar, onun aziz havârilerin kemiklerini koruyan sandukalar için cömertçe yaptığı bağışlarla, sık sık yaptığı ziyaretlerle mutlu oldular. Senatörler, imparatorun geçiş alayında - gelenek gereği - onu yaya olarak izlemek zorunluğundan bağışık tutuldula r ve Stikon'un bu senato için gösterdiği saygı, her bakımdan artarak onurlandırılmasını sağladı. Halk, Honorius'ün takındığı sevgi dolu davranışlarından çok duygulandı ve bir hükümdara hiç de yakışıksız sayılamıyacak saygılı bir içtenlik gördüğü sirk oyunlarında hazır bulundu. Araba yarışları bitince dekor değişiyordu. Yaban hayvanların avlanması yeni bir eğlence sahnesi oluşturuyor, Klaudianus'ün betim-

lemesine göre, zamanımız yarışmalarına benzeyen süel bir dansla şenlik de sona eriyordu.

Honorius onuruna düzenlenmiş olan bu oyunlarda, gladyatörlerin kanı Roma anfilerinde son kez dökülmüş oluyordu (205). Hıristiyan imparatorlardan birincisi, bu kanlı eğlenceyi suçlayan ilk buyrultuyu yayımlamak onurunu kazandı (206). Ama bu iyilik getirici yasa, hükümdarın isteklerini yansıtmakla birlikte, uygarlaşmış bir ulusu küçülten kötü bir geleneğe reform getiremedi. Yüzlerce, belki de binlerce kurban, özellikle aralık ayında tüm büyük kentlerde, kanlı didişme, can çekişme ve ölüm görüntüsü içerisinde, vatandaşların keyiflerine hizmet ediyorlardı. Pollentia utkusu halkın sevinç taşkınlıklarına neden olurken bir hıristiyan ozan, dinin ve insanlığın haykırışlarına karşın sürmekte olan bu barbarca geleneğin yok edilmesi için imparatoru harekete geçmeye özendirdi (207). Prudensius'ün dokunaklı betimlemeleri, insanlığa yaşamından çok ölümünden sonra yararlı olmuş Asyalı keşiş Telemak'ın yüce gönüllü yılmazlığı denli etki yapamadı (208). Romalılar, eğlencelerinin yarıda kesildiğini görünce öfkelendiler ve, gladyatörleri ayırmak üzere arenaya inmiş olan ihtiyatsız keşişi taş yağmuru altında ezdiler. Ne var ki halk, kısa süre sonra yaptığı barbarlıktan utanç duydu. Azizlikle onurlandırmaya değer gördüğü Telemak'in anısını saygıyla andı ve Honorius'ün insanların kurban edilmesini kesinlikle yasaklayan yasasına, hiç mırıldanmadan, boyun eğdi. Atalarının gelenek ve göreneklerine bağlı olan vatandaşlar, Romalıları kan görmeye ve ölüme meydan okumaya alıştıran bu gözüpeklik okulunda savaş istek ve gücünden hiç değilse arta kalanları sürdürdüklerini ileri sürebilirlerdi (209).

İmparatorun Milano sarayında karşı karşıya kaldığı tehlike, taşrayı kasıp kavuran barbarlardan korkmadan yaşıyabileceği, İtalya'da alınamaz bir kaleyi oturma yeri olarak seçmeye onu özendirdi. Adriyatik denizi kıyısında, Po'nun denize dökülen altı ağzından en güneydekinin on-on-iki mil ilerisinde, Tessalyalıların kurduğu Ravenna koloni-

si yine (210) onlarca Ombriya doğumlulara bırakılmıştı. Bu yerin uygunluğunu gören Augustus, eski kentten üç mil ötede, ikiyüz elli savaş gemisini barındırabilecek bir liman yaptırmıştı. İçerisinde tersaneleri, anbarları, kışlaları ve işçi konutları bulunan bu yerleşim merkezi, kökenini ve adını, Roma donanmasının sürekli duraklamasından almaktadır. Boş yerler, kısa sürede binalar ve insanlarla doldurulduu. Ravenna'nın geniş ve insanların oturduğu üç mahallesi, yavaş yavaş İtalya'nın en önemli kentlerinden birinin oluşmasını sağladı. Augustus'ün açtırdığı büyük kanal, limanın girişine dek Po'nun sularını kentten geçiriyordu. Bu sular, aynı zamanda, kale duvarlarını çevreleyen derin çukurlara da yayılıyordu. Çok büyük sayıda küçük kanallarla sular kentin içerisine dağılıyor, öyle ki, oluşan adacıklar arasında ulaşım, köprüler ya da kayıklarla sağlanabiliyordu. Venedik'de olduğu gibi, Ravenna'da da kazık temeller âzerine kurulmuş olan evler, aşağı yukarı aynı görünümü canlandırıyordu. Dolaylardaki kırsal alanların, millerce genişliğindeki bölümü, yanına yanaşılamaz bataklıklarla kaplıydı. Bir düşman ordusunun yaklaşması halinde Ravenna'yı karaya bağlayan yol kolaylıkla savunulabilir ya da yok edilebilirdi. Bataklıkların birbiri arasındaki topraklarda bağ yetiştiriliyordu. Toprak, dört beş rekolteden sonra verimsiz hale düşüyorsa da tatlı su gibi bol ölçüde şarap elde ediliyordu (211). Havası, dolaylardaki bataklıklardan çıkan hastalık saçıcı ve kötü buharlaşmalarla bozulması gerekirken, İskenderiye'de olduğu gibi, temiz ve sağlam niteliğiyle ün kazanmıştı. Bu elverişli ve güzel nitelik, Adriyatik denizinin düzenli gel git olayından ileri geliyordu. Bu olay, çevre ülkelerinin gemilerine, Ravenna'nın içerisine dek girme olanağını da veriyordu. Deniz, şimdiki Ravenna kentinden dört mil uzaklaşmış bulunmaktadır. Hıristiyan tarihinin beşinci ya da altıncı yüzyılında Augustus limanı, meyve bahçelerine dönüşmüştü ve ayrı bir çam koruluğu, Roma gemilerinin bir zamanlar demir attıkları yeri kaplıyordu (212). Bu değişme, Ravenna'nın girişini daha güçleştirdi ve suların az de-

rin oluşu düşman gemilerinin ilerlemesini engelliyordu. Bu doğal tahkimat yapay çalışmalarla da yetkinleştirildi. Batı imparatorunun yirminci yaşında yalnız kendi güvenliğiyle uğraştığı ve Ravenna duvarlarıyle bataklıkları arasında kendi kendini hapsettiği görüldü. Honorius'un zayıf ardılları da onun verdiği örneğe öykündüler. İmparatorların tahtını ve saraylarını ele geçiren Gotlar ile eyalet valileri, Ravenna'yı, sekizinci yüzyılın ortalarına değin hükümet merkezi ve İtalya'nın başkenti olarak kullandılar (213).

Honorius'ün korkuları haklıydı ve önlemleri gerekliydi. İtalya Gotlardan kurtulduğu için bayram edildiği sırada, Cermanya ulusları arasında sert bir fırtına başlıyordu. Asya anakarasının en uzak yerinden kopup gelmiş gibi görünen dayanılmaz bir içtepkiye boyun eğdiler. O yüzyılın derin bilgisini bize aktaran Çin tarihleri Roma imparatorluğunun çöküşünü doğuran gizli ve uzak nedenleri ortaya çıkarmakta yararlı olabilecektir. Hunların kaçışından sonra, yenen Sienpi'ler, büyük duvar'ın kuzeyindeki geniş topraklarını ele geçirdiler. Kimi zaman bağımsız oymaklar biçiminde yayılıyorlar, kimi zaman da (Topa) ya da dünyanın efendileri adı altında biraraya geliyorlardı. Topa adı altında daha sağlam bir süreklilikte de çok büyük güç kazandılar. Topa'lar doğu çölünün çoban uluslarını, silahlarının üstünlüğünü kabul etmeye zorladılar. Zayıf ve iç çekişmelerin sürdüğü bir zamanında Çin'i aldılar (istilâ ettiler). Yenilgiye uğrattıkları halkın yasalarını, gelenek ve göreneklerini benimseyen bu mutlu Tatarlar, bu krallığın kuzey eyaletlerinde altmış yıla yakın saltanat süren bir imparatorluk soyu oluşturdular. Çin tahtından atılmalarından birkaç kuşak önce, Topa hükümdarlarından biri, süvari birliklerine, değeriyle ünlü Moko adında bir köleyi almıştı. Ama, başına birşey gelmesinden korkan Moko, yüz kadar arkadaşıyla ordudan kaçtı ve çöle daldı. Bu kara listeye alınmış haydut sürüsü, günden güne büyüyerek, önce bir grup, sonra bir oymak ve en sonunda da, Geugen adı altında bir halk oluşturdular. Köle Moko'dan gelen babadan oğula şefleri, İskit kralları arasında yerlerini aldı-

lar. Ardıllarından en ünlüsü olan Tolon (ya da Tolun), kahramanlar okulunda yetişti. Birlikleri yüz ve bin kişilik savaşçı topluluklarına ayrılmıştı. Alçaklık edenler, taşa tutularak cezalandırılıyorlar; değerliler, ödül olarak en görkemli onurları kazanıyorlardı. Çin'in derin bilgisini hor görecek denli eğitilmiş olan Tolon, ancak kendi yönetiminin askersel ruhu için elverişli olabilecek sanatları ve kurumları benimsedi. Yaz boyunca, Selinga'yı çevreleyen verimli ovalarda kamp kuruyor, kış yaklaşırken güneydeki ülkelere çekiliyordu. Yengi kazandığı yerler Kore'den İrtis ırmağının öte yanındaki kaleye dek yayılıyordu. Hazer denizinin kuzeyinde Hun ordularını yendi. Han ya da Kağan sanı, bu anılmaya değer yengiden aldığı parlak gücü belirten ad oldu (214).

Volga geçişinden Vistül'ünkine dek gelişen olaylar zinciri, Çin'in son sınırlarını Roma coğrafyasından ayıran bilinmez aralıkta kesintiye uğramış, belki de gizlenmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu barbarların ırası (karakteri), ve daha önceki göçlerden edinilen deneyim, Hunlar'ın, Geugenler'ce yenilgiye uğratıldıktan sonra, yenenin bulunduğu yerleri kısa sürede bırakıp gittiklerine inanmamızı olası kılmaktadır. Soydaşlarının oymakları daha o zamanlar Euyinus'ün dolaylarını ele geçirmiş bulunuyorlardı. Az bir süre sonra gözüpek bir saldırıya dönüşen kaçışları, Vistül ırmağının Baltık'a aktığı yerin dolaylarındaki verimli ovalara doğru yöneldi. Hunların ortalığı kaplamakta oluşu Kuzey'de tehlike ve uyarma çanlarını çaldırmış olmalıdır. Önlerinde kovaladıkları uluslar, kuşkusuz hızla Cermanya sınırlarına dayandılar (215). Eskilerin Süeve'ler, Vandal'lar ve Burginyon'lar diye adlandırdıkları o yerler halkları, ormanlarını ve bataklıklarını kaçak Sarmatlar'a bırakmak, hiç değilse nüfuslarının gereğinden çoğunu Roma imparatorluğu eyaletleri üzerine atma kararına vardılar (216). Utkulu Tolon'un Geugen'lerle ilgili (han) sanını almasından yaklaşık dört yıl sonra, bir başka ateşli barbar Radagaste ya da Radagaize (217) Cermanya'nın en kuzey kesiminden hemen hemen Roma ka-

pılarına dek, yürüdü ve, Süev'lerden, Vandal'lardan, Burginyon'lardan oluşan ordusundan geri kalanları, Batı Roma imparatorluğunu yıkma işini bitirmek için can çekişir durumda bıraktı. Alen'ler, Cermenlerin ağır piyade gücüne büyük bir hafif süvari kuvveti kattılar. Bağımsız Gotlar, Radagaise'nin bayrağı altına o denli girdiler ki, kimi tarihçiler ona Got'ların kralı bile dediler. Öncü kuvvetleri, soylulukları ve başarılarıyla kendini göstermiş oniki bin savaşçıdan oluşuyordu (218). İkiyüz bin savaşçıdan oluşan ordu, kadınların ve çocukların da katılmasıyla, dörtyüz bin kişiye varmaktaydı. Bu korkunç göç kalabalığı, bir zamanlar cumhuriyet yönetimi şanlı dönemini yaşarken, binlerce Sembr'in ve Toton'un Roma üzerine yürümüş olduğu Baltık denizi'nin aynı kıyısından inmekteydi. Bu barbarların yola çıkışından sonra, büyüklerinin damgasını basmış oldukları ve öylece bıraktıkları ana yurtlarında geniş savunma duvarları dev yapılı sütunlar, yüzyıllar boyunca engin ve dehşet verici bir yalnızlık içerisinde kalmışlardı. İnsanlar, yavaş yavaş orada yine bitmeye başlamış ve çöller yeni konuklarıyla dolmuştur (219). Avrupa devletleri egemenlik haklarını ve bireylerin iyelik hukukunu korumasalardı bugün ellerinde bulundurdukları toprakları ekemeyen uluslar, yetenekli fakat yoksul komşu uluslarının sataşmasına uğrayabilirlerdi.

O yüzyılda uluslararası iletişim o denli yetersiz ve güvenilmezdi ki, Baltık denizi kıyılarında oluşan fırtına yukarı Tuna kıyısında büyük gürültüyle patlayıncaya dek Ravenna sarayının bundan haberi olmadı. Batı hükümdarı, yüksek görevliler kendisine bilgi verdikleri ölçüde tehlikeden haber alabildi ve izleyici olmakla yetindi (220). Roma, güvenliğini Stilikon'un değerliliğine ve yüksek yeteneklerine teslim etti. İşte imparatorluğun zayıflayıp tükendiği, Tuna tahkimatını eski haline getirememesinden ve sert bir davranışla Cermenler'in saldırısını önleyememesinden anlaşılıyordu (221). Honorius'ün komutanı tüm yetkesini İtalya'nın savunması üzerinde topladı. İkinci kez eyaletleri kendi haline bıraktı, birlikleri çağırdı, yeni askere alınan-

ları, kaçakları durdurmak ve geri getirmek için en etkin araç olarak kullandı ve askere yazılmak isteyen her köleye özgürlük ve ayrıca iki altın verdi (222). Bütün bu utanç verici umarlarla Stilikon koca bir imparatorluğun uyrukları arasından otuz ya da kırk bin kişilik bir ordu çıkarabildi. Halbuki Scipion ve Camillus zamanlarında yalnız Roma vatandaşları, gönüllü olarak bu sayıda asker çıkarırlardı (223). Bu otuz lejyona, Roma komutanı çok sayıda yardımcı kuvvetler de ekledi. Bağlılıklarını sürdüren Alenler ona gönülden bağlıydılar. Meşrû hükümdarları Huldin ve Sarus'ün yönetiminde Radagaize'nin girişimlerine ve başarılarına karşı olan Gotlar'ı, Alenlerin bu tutumu kıskandırıyordu. Konfedere haldeki Cermenler'in kralı, direnç görmeden, Alpler'i, Po'yu ve Apenin'i geçti. Honorius'ün ele geçirilemez sarayı bir yanda, ve kuvvetlerini Tisinum'a, belki de Pavia'ya çekmiş, bir olasılığa göre, beklediği uzak birliklerin gelip katılmasına değin kesin sonuçlu olabilecek bir savaştan kaçınan Stilikon'un ordusu da öbür yanda kalmıştı. Çok sayıda İtalya kenti yıkıldı ve yağma edildi. Radagaize'nin Floransa kuşatması (224), barbarların düşüncesiz azgınlığını bir zaman için durduran bu ünlü cumhuriyetin tarihinde oluşmuş ilk olaylardan biridir. Barbarlar henüz Roma'dan yüz seksen mil uzakta bulunmakta idilerse de halk ve senato kendilerini korkuya kaptırmışlardı ve gelmekte olan tehlikeyi daha önce kurtuldukları tehlikeyle karşılaştırıyor ve titreşiyorlardı. Alarik hıristiyandı ve disiplinli bir ordunun başında bulunuyordu Savaş kurallarını biliyor, antlaşmaların ruhuna saygı gösteriyordu. Roma uyruklularla ordugâhta ve onların kiliselerinde dostça ilişkiler içerisinde bulunmuştu. Yabanıl Radagaize'nin ise, güneyin uygarlaşmış uluslarının gelenek ve görenekleri, dinleri, ve dilleri üzerine en küçük bir bilgisi ve düşüncesi yoktu. Doğal yırtıcılığına bir de barbarca boşinançları ekleniyordu. Genellikle sanıldığına göre, herkesin önünde verdiği sözle, kenti kül haline getireceğine, yalnız insan kanının yatıştırabileceği tanrılarının sunağında en ünlü senatörleri kesip kurban edeceğine and iç-

mişti. Yaklaşan tehlike tüm iç çekişmeleri bir yana itecek yerde, tersine, dinsel fesat devinimlerinin onulmaz hastalığı alıp yürüdü. Jupiter'e, Merkür'e tapanlar, Roma'nın amansız düşmanını, koyu bir putatapar olarak görüyorlardı. Onun askerlerinden çok kurbanlarından korktuklarını açıkça söylüyorlar, hasımlarının dinini yıkacak bu saldırı dolayısıyle için için seviniyorlardı (225).

Floransa, dayanmasının sonuna gelmişti. Aziz Ambrius'ün gördüğü bir rüyaya göre yakında kurtulacaklardı; bu yüzden dayanmaları biraz desteklenmişti (226). Birkaç gün sonra, kale duvarlarının üzerinden, tüm birleşmiş kuvvetlerinin başında kentin yardımına gelen ve kısa sürede barbarları bozguna uğratarak o yöreleri ünlü kılacak olan Stilikon'un sancaklarını gördüler.

Besledikleri düşüncelere, karşılıklı olarak, sert biçimde çıkış yapmaksızın, Radagaize'nin bozgununu başka başka anlatmış bulunan yazarların görünürdeki çelişkilerini kolayca gidermek olasıdır. Dostlukla ve dine canla başla bağlı olan Orose ve Eugustinus bu tansıksal utkuyu insanların değerinden çok Tanrı'nın koruyuculuğuna veriyorlar (227). Onların dediğine göre ne çarpışma oldu, ne de kan döküldü; Romalılar, çadırlarında bolluk içerisinde vakit geçirirlerken, barbarlar, Floransa kentine egemen Faesule kayalıkları üzerinde açlıktan can çekişiyorlardı. Bu yazarların sözüne bakarak, hıristiyan ordusundan bir erin bile ölmediğine ve hiçbirine barbarların elinden bir zarar gelmediğine inanmak gülünç olur. Şu var ki, Orose ile Augustinus'ün anlattıkları Stilikon'un niteliğiyle uyarlık göstermektedir. Stilikon, cumhuriyetin son ordusuna kumanda ettiğinin bilincinde olarak bu orduyu kesin sonuçlu bir savaşın rastlantısına bırakmak gibi bir ihtiyatsızlıktan kaçınmıştır. Daha önce iki kez Got kralına karşı kullandığı ve başarı elde ettiği umarı ustaca uygulayarak düşmanlarını sıkıca örülmüş bir kuşatma siperiyle sardı. En az bilgili bir Romalı bile, yirmi dört tabyayı onbeş millik bir çemberle birbirine bağlayan Ceasar örneğinin ve Dirakium tahkimatının en kalabalık bir orduya ele geçirmeye ve aç bırak-

maya elverişli bir savunma modeli olduğunu bilmez değildir (228). Roma askerleri, atalarının değerinden olduğu denli becerikliliğinden de çok şey yitirmiş değillerdi. Aşağılık ve yorucu işler askerlerin onuruna dokunuyorsa, Toskanya, vatanlarının esenliği için dövüşmek değil ama çalışmaya hazır binlerce köylüyü verebilirdi. Yiyecek yokluğu, açlığın korkunç etkileri, Stilikon'un kuşattığı insan ve at yığınlarını, hiç kuşkusuz Romalıların kılıcından çok kırıp geçirdi (229). Ne var ki, bu denli geniş bir kuşatma süresince Romalılar da düşmanın sık sık yaptığı saldırılara uğradı. Aç kalmış barbarlar, çevrelerinde alınan bu tertipleri durdurmak ve bozmak için çok sert çıkışlar yaptılar. Stilikon'un belki de büyük haykırışlarla barbarların ordusuna saldırılmasını isteyen yardımcıların bu coşkunluğuna «peki» dediği zamanlar oldu. Bu tür çarpışmalar, Zosime'nin öyküsünü ve Prosper ile Marcellinus'ün kroniklerini süsleyen kanlı ve inatçı savaşlar olabilir (230). Floransa'ya insan ve yiyecek maddesi olarak yardım geldi. Birçok savaşkan ulusun komutanı olan kendini beğenmiş Radagaize, en iyi savaşçılarından bir bölümünün eriyip bittiğini görünce ya kuşatmanın sonucuna katlanma, ya da yenen'in bağışlamasına sığınma seçenekleriyle karşı karşıya olduğunu anladı (231). Ne var ki, aşağılandırıcı bir biçimde kafası kesilen bu ünlü tutsağın ölümü Roma'nın ve hıristiyanlığın utkusunu onursuzlaştırdı. Hemen uygulanan bu öldürme işi, zafer kazanmış Roma komutanını «düşünerek işlenmiş bir kıyıcılık»'la suçlamaya yetti (232). Yardımcıların öfkeli ellerine sığınan Cermenler, tutsak olarak, baş hesabıyle, en düşük fiyat olan birer altına satıldılar. İklim değişikliği ve beslenme bozukluğu bu yabancı mutsuzların büyük bölümünün yok olmasına neden oldu. Bunları satın alan insanlıktan habersiz kişiler, çalıştırarak verimlerinden yararlanacakları yerde cenaze giderlerini karşılamak durumunda kaldılar. Stilikon, imparatora ve senato'ya yeni başarıları bildirdi ve ikinci kez, İtalya'nın kurtarıcısı diye şanlı bir sana hak kazandı (233).

Bu utkunun, daha doğrusu bu tansığın ünlü adamı,

Baltık denizi kıyılarından inerek gelmiş bulunan tüm Cermenler ve ordularının Floransa kalesi önünde yok edildiğini herkese anlattı. İşte, Radagaize'nin, kendisine bağlı yiğit yoldaşlarının ve, toplam askerlerin üçte birinden çoğunu oluşturan ve bu komutanın sancağı altında onunla yürüyen Süeve'lerin, Alenlerin, Vandalların, Burginyonların sonları böyle oldu (234). Bu biçimdeki bir ordunun birlik içerisinde olması bize şaşırtıcı gelebilir. Ayrılık nedenleriyse açık ve çarpıcıdır: Soyluluk gururu, değerliliğin verdiği üstünlük savı, komuta kıskançlığı, hertürlü bağlantının verdiği huzursuzluk, düşüncelerdeki dirençli çatışmalar, çıkarlar ve tutkular bunca hükümdar arasında söz dinleme (itaat) işini güçleştiriyordu. Radagaize'nin bozguna uğramasından sonra yüzbin savaşçıdan oluştuğu sanılan, Cermen ordusundan iki bölümü o sırada henüz Alpler'le Apenin'ler arasında, belki de Alpler'le Tuna arasında bulunuyordu. Komutanlarının ölmesi üzerine onun öcünü almaya kalkışmış olup olmadıkları bilinmemektedir. Ama, şurası gerçektir ki, Stilikon, onların yürümesini durdurmak ve çekilişlerini elverişli kılmak için her zamanki çabasını harcamaktan geri kalmadı. Honorius'ün komutanınca güdülen amaç Roma'yı ve İtalya'yı kurtarmaktı. Bu amaç uğrunda uzak eyaletlerin varlıklarını ve dinginliklerini gözden çıkarıyordu (235). Barbarlar, Pannonyalı kimi kaçaklardan memleket ve yollar üzerine bilgi edindiler; Alarik'çe tasarlanan Galya'nın ele geçirilmesi Radagaize'nin geri kalan kuvvetlerince gerçekleştirildi (236).

Ne var ki, Ren kıyılarında oturan Cermenler'den yardım göreceklerini ummuşlarsa böyle bir yardımı göremediler. Almanlar kesin bir yansızlık sürdürdüler ve Franklar, imparatorluğun savunulması için tüm çabalarını ve yeteneklerini kullandılar. Stilikon, bu savaşkan ulusla bağlaşıklığı sağlayan araçları titizlikle sürdürmüş, barış ile cumhuriyetin bu anlaşma bilmez düşmanlarını uzaklaştırma konusunda onları desteklemişti. Krallarından biri olan Markomir, anlaşmanın ruhuna aykırı hareket ettiği için, Roma mahkemesinde açık oturumda yargılanmış Toskana

eyaletine sürgün cezasıyle gönderilmişti. Krallığın bu biçimde küçük düşürülmesi, uyruklarında hemen hemen hiç öfke yaratmamıştı; o kadar ki, Markonir'in kardeşi Sunnon, ara bozucu suçuyla nitelenerek Franklar'ca ölümle cezalandırılmış ve Stilikon'un tahta geçirdiği başka bir krala bağlılık gösterilmiştir (237). Kuzey güçleri Galya ve Cermanya sınırlarına dayanınca, başlarına gelenden ders almayarak ve bağlaşıklarından ayrılmış olan Vandal'ların üzerine coşkunlukla saldırdılar. Vandallar bu dikkatsizliklerinin cezasını pahalı ödediler; kralları Godigisklus ile yirmi bin askerlerini yitirdiler. Alenler'in süvarileri yardımlarına koşmasaydı belki de tüm ulusları yok olacaktı. Bu yiğit süvarilerin coşkunluğu karşısında tutunamayan Frank'ların piyade kuvvetleri, anmaya değer bir dayanıştan sonra geri çekildiler. Yengiyi kazanan bağlaşıklar yollarında yürüdüler. Yılın son gününde, Ren'in sularının olasılıkla donmuş olduğu bir mevsimde, hiç karşılık görmeden Galya eyaletlerine girdiler. Artık bu ülkeden geri çekilmeyecek olan Sueve'lerin, Vandalların, Alenler'in ve Burginyonlar'ın bu tarihsel girişi, Roma imparatorluğunun Alpler'in öte yanındaki ülkelerde çöküşü olarak alınabilir. O andan başlayarak, yabanıl halkları uygar uluslardan uzun süre ayrı tutmuş olan engeller artık kesinlikle kalkmış oluyordu (238).

Frank'ların bağlılığı ve Almanların düşünceleri Cermanya barışını sağlıyor gibiyken başlarına gelebilecek kötülüklerden dolayıbüyük bir huzursuzluk içerisinde kalan Roma uyrukları, Galya'da görmedikleri yumuşak bir güvenliğin tadını almaya başladılar. Hayvanları, barbarların topraklarında serbestçe otluyor, avcıları ormanın en kuytu yerlerine korkusuzca ve tehlikeye uğramaksızın girebiliyorlardı (239). Ren kıyıları, Tevere'ninkiler gibi güzel evler ve ekili topraklarla kaplıydı. Bir ozan bu ırmağa inmiş olsaydı, iki kıyının da Romalılar'ın mı olduğunu soracaktı (239). Bu erinç ve bolluk sahnesi bir anda çöle dönüştü, tüten yıkıntıların yürekler acısı görüntüsü insan üzgünlüğünün doğa üzgünlüğünden ayrı şeyler olduğunu belir-

tiyordu. Parlak Mayens (Mayence) kenti baskına uğrayarak yıkıldı, binlerce hıristiyan kilisede canavarca boğazlandı. Voıms (Worms), uzun bir kuşatmadan sonra, ezilerek teslim oldu. Strasburg, Amiens, Spire, Reims, Tournai ve Arras, sırasıyle Cermenlerin saldırısına uğradılar. Savaşın kasıp kavuran ateşi Ren kıyılarından Galya'nın onyedi eyaletine yayıldı. Barbarlar bu büyük ve zengin ülkede Okyanus kıyılarına, Alpler'e ve Pirene'lere dek yayıldılar. Evlerin ve sunakların yıkıntılarını yükleyip götürürken erkekleri, kadınları, piskoposları ve senatörleri de avlıyorlardı (240). Genel kırıp yıkmayı kapalı bir betimlemeyle bize iletmiş olan kilise mensupları, *kaadir-i mutlak* olan Tanrı'nın öc almasına neden olan günahlar için tövbe etmeleri gerektiğini hıristiyanlara telkin etmşiler, bu geçici ve günah kaynağı olan dünyanın *heva-yü hevesi*'nden ellerini eteklerini çekmeleri için onlara vaaz ve öğütte bulunmuşlardı. Kaderin ve kayranın gizini yoklayıp anladığını savunan Pelage dinsel tartışması, kısa sürede Latin kilisesinin en önemli uğraşı oldu ve, onlarca bu yakıp yıkma cezasını buyurmuş, öngörmüş ve buna izin vermiş olan Tanrı, böylece insan usunun buluşu olan mahkeme işlerine karıştırılmıştır (241). Ölümlülerin zayıf ve aldatıcı bilinci, evreni yaratanın özüne varılamaz buyrukları üzerine yargıda bulunmaya kalkıştı. Mutsuzluklarla çile çekmiş olan halk acılarını ve suçlarını atalarınınkilerle karşılaştırıyor, yalnızca zayıfların ve günahsızların üstüne çökerttiği cezaları için ve bu cezalardan çocukları bile korumadığı için tanrısal adaleti kınıyordu. Bu kör düşünceleri ileri sürenler unutuyorlardı ki, doğanın şaşmaz yasaları barışı günahsızlığa, bolluğu bilgiye ve güvenliği değere bağlamıştır. Ravenna sarayının ürkek politikası İtalya'yı korumak için saray muhafız askerlerini görevlendirebilirdi. Geride kalan askerler, kuşkusuz, onu savunmak için yetersiz olabilir ve yardımcı barbarlar, düzenli bir ücret almaktansa kaçıp haydutlukla çok daha yüksek paralar sağlıyabilirlerdi. Ne var ki Galya eyaletleri genç, güçlü ve atak kuşaklarla dolup taşıyordu. Bu delikanlılar, ölümü hor

görmeyi göze alsalardı evlerini, ailelerini ve sunaklarını savunarak düşmanı yenmeyi başarabilirlerdi. Memleket sevgisi, gaspçıların ileri gitmesine engel olmak için dayanılmaz araç ve gereçleri onlara sağlayacaktı. Silahtan ve disiplinden yoksun olan barbarlar, Galyalılar'ın sayı bakımından daha aşağı bir orduya başeğmeleri bahanesini onlara mâzur gösterecekti. Şarlken, Fransa'ya saldırışında kendini beğenmiş bir tavırla tutsağın birine, sınırdan Paris'e kaç günde gidileceğini sorunca, asker de kurumla «en az on iki» diye yanıtladı. «Majesteleri onu savaşlarla hesaplarsa» (242). Tutkulu hükümdarın gururuna meydan okuyan yürekli yanıt böyle olmuştu. Honorius'ün ve I. Fransuva'nın uyrukları çok değişik ruh halleri beslemekteydiler. İki yıldan az bir sürede, iyice bilinseydi sayılarının çok az oldugu anlaşılabilecek olan Baltık denizi kıyılarındaki yabanıllar, birlikleri bölünmüş olmakla birlikte, hiç savaş vermeden Pirene eteklerine kadar sızdılar.

Honorius'ün ilk saltanat yıllarında Stilikon'un uyanıklığı yüzünden İngiltere adası, Okyanus'tan, dağlardan ve İrlanda kıyısından gelecek sürekli düşmanlarına karşı başarıyla savunuldu (243). Bu kaygılı barbarlar, Roma birlikleri eyaleti bırakıp gittikten sonra Gotlar'la savaş fırsatını kaçırmadılar. İtalya seferinden dönüp gelme özgürlüğünü elde eden lejyonerler, Honorius'ün sarayını ve tutumunu anlatıyor, Romalılar'a beslenen saygı ve boyun eğme duygusunu zayıflatıyor, Breton ordusunun başkaldırma eğilimini dürtüklüyordu. Galianus'ün saltanatını karıştırmış olan ayaklanma duygusu askerlerin azgınlığına neden oldu, kendi felaketli sonlarını onurla hazırlayan mutsuz adaylar, öfkelerinin aracı ve sonunda da kurbanı haline geldiler (244). Markus (Marcus) Britanya'nın ve Batı'nın yasal imparatoru olarak taht'a oturttukları ilk mutsuz avantajını kazandı. Askerler, kendiliklerinden içtikleri bağlılık and'ını onu öldürerek bozdular, arkasından da pişmanlık duyarak anısını yücelttiler. Gratianus, erguvan giydirdikleri ve taçlandırdıkları ikinci hükümdar oldu. Dört aydan daha az bir süre sonra Gratianus de öncelinin

alınyazısına uğradı. İngiltere lejyonlarınca kiliseye ve imparatorluğa büyük Konstantinus'ün anısı üçüncü bir seçim yapmalarını uslarına getirdi. Safları arasında Konstantinus adında bir asker olduğunu gördüler ve böyle güzel bir adın saygınlığını sürdürmek için yeteneksizliğini anlamadan önce, coşkunluk içerisinde onu tahta çıkardılar (245). Ama Konstantinus iki önceline göre, daha güvenilir ve çok daha başarılı bir yetkinlik gösterdi. Markus ve Gratianus'ün tahta çıkış ve düşüşleriyle gördüğü yeni örnekler, iki kez ayaklanma ve kan dökmekle lekelenmiş askerlerinin devinimsiz bir ordu içerisinde oturmasındaki tehlikeyi ona öğretmiş olduğu için, Batı eyaletlerini ele geçirmek amacıyla savaşa karar verdi. Manş'ı geçtikten sonra Konstantinus, az sayıda birliklerle Bulony'da karaya çıktı. Barbarların boyunduruğuna girmekten kendini kurtarmış olan Galya kentlerini, kendisini yasal hükümdarları olarak tanımaya çağırdı. Hepsi, hiç karşı çıkmadan bu öneriyi benimsediler. Ravenna sarayının kendilerini yüzüstü bırakması bağlılık antlarını yeterince ortadan kaldırmış bulunuyordu. Dokunaklı durumları, her türlü değişiklikliği hiçbir korkuya kapılmadan kabule elverişli kılmıştı ve, Galya'da oturacak bir Roma imparatorunun orduları, yetkesi, adı bile kendilerini barbarların çılgınlığından koruyabilir, diye umuda düşmüş olabilirlerdi. Dalkavukluğun yumuşak sesi Konstantinus'ün kimi Cermenlere karşı kazandığı ilk başarıları abarttı. Ama düşmanların kafa tutuşu bu başarıları gerçek değerine indirgedi. Görüşmeleri sürdürerek kısa ve geçici bir silah bırakma anlaşması yapabildi. Verdiği armağanlar ve sözlerle birtakım barbar oymaklarının gözünü boyayarak Ren'in savunmasına onları razı ettiyse de bu ne idüğü belirsiz anlaşmalar, Galya'nın sınırlarını güven altına alacak yerde hükümdarın onurunu küçültmekten ve devlet hazinesini tüketmekten başka bir işe yaramadı. Bu imgesel utkuyla gururlanmış olacak ki Galya'nın sözümona kurtarıcısı, ivedi ve çok kişisel bir tehlikeyi savuşturmak için güneydeki eyaletlere doğru yürüyüşe geçti. Bir Got olan Sarus, Konstantinus'ün başını imparator

Honorius'ün ayaklarına getirmesi için buyruk aldı. Bu iç savaş Britanya ve İtalya kuvvetlerinin eriyip bitmesine neden oldu. Justinianus ve Nevigastes adındaki iki yiğit komutanının - biri savaş alanında, öbürü bir görüşme sırasında hiyanete uğrayarak - ölümlerinden sonra yeni Batı hükümdarı Viyana tahkimatı içerisine çekildi. İmparatorluk ordusu, yedi gün süresince, başarısız saldırılarda bulunarak Alpler'deki haydutlara ve serüvencilere, ivecenlikle çekilmelerine izin vermek zorunda kaldı (246). O tarihlerde bu dağlar iki hükümdarın devlet yönetim bölgelerini ayırmaktaydı. Her iki sınır tahkimatı, İskitlerle Cermenleri Roma eyaletlerinden kovmak gibi daha yararlı işlerde kullanmak üzere korunuyordu.

Pireneler yönünden gelecek tehlike, yakınlığı nedeniyle, Konstantinus'ün tutkusunu daha haklı gösterebilirdi. Gücü, İspanya'nın ele geçirilmesi, daha doğrusu buyruk altına girmesiyle pekiştirilmiş oldu. Bu ülke kendini bağlılığın gereklerini benimseyecek biçimde ayarladı, Galya prefektürünün yasalarıyla majistralarını kabul etti. Tek karşı çıkma, ne yöneticilerden ne de halktan değil yalnızca Teodosius ailesinin kişisel çıkar istekleri yüzünden geldi. Ölmüş imparatorun dört kardeşi (247) onun kayrasıyla, ana vatanlarında geniş taşınmazlar ve saygın durumlar edinmişlerdi. Bu genç adamlar minnet duyguları içerisinde genç imparatorun hizmetinde yaşamaktaydılar. Gaspçıyı sürüp atmak için Lüzitanya'daki birliklerin yardımı da yetmediği anlaşıldıktan sonra kendi mülklerine çekildiler, kendi hesaplarına köylülerden ve kölelerden toplayarak donattıkları büyük birlikle Pirene'lerin geçitlerini ve müstahkem yerlerini tuttular. Bu başkaldırışı duyarak harekete geçen Galya ve İngiltere hükümdarı, İspanya'yı fethetme işini tamamlamak üzere yardımcı barbarlardan - para karşılığında - bir ordu kurdu. Bunlara Honorius'çüler deniyor, bununla, yasal hükümdara borçlu olunan bağlılık anımsatılmış oluyordu (248). İskoçyalılar'ın bir Breton hükümdarı için yandaşlık duygusuyla bu işe sürüklendikleri varsayılsa bile Mağripli'lerle Markomanlar için böyle

bir neden de ileri sürülemez. Şu var ki; onlar gaspçının, barbarlara da İspanya'nın süel ve sivil saygınlıklarını dağıtma işinde cömertçe davranan tutumuna kendilerini kaptırmışlardı. Dokuz Honoriusçü güruh sayı bakımından beş bin kişiyi geçmiyordu. Bununla birlikte bu kuvvet, Konstantinus'ün gücünü ve güvenliğini korku altında tutan bir savaşa son verecek yeterlikteydi. Teodosius ailesinin kırsal ordusu kuşatıldı ve Pirene dağlarında yok edildi. Kardeşlerden ikisi, deniz yoluyle İtalya'ya ve Doğu'ya kaçıp sığındılar. Öbür ikisi de, askerlerin arasında ölüp yittiler. Honorius, ortalığı kasıp kavuran kötülüklere duygusuz ve ilgisiz kaldıysa da yücegönüllü ailesinin mutsuz bireylerinin başına gelenlere karşı ilgisiz kalmaması gerekirdi. Antoninus duvarından Herkül sütunlarına dek Batı Avrupa eyaletlerinin elden çıkarılmaması için zayıf birtakım kararlar alındı. Savaş ve barış olayları, o çağın, önemli değişikliklerini oluşturucu nedenlerin ve etkilerin niteliğini anlayamayan birtakım bilgisiz yazarlarınca geçmişin karanlıklarında gömülü kalmıştır. Ulusal güçlerin yok edilmesi zorba yönetimin son dayanağının da yok olması sonucunu doğurmuş ve eyalet gelirlerinin tükenişi korkak ve gönenmez bir halkın askerlik hizmeti yapmasını sağlayamamıştır.

Pollentia ve Verona yengilerini Romalılar'ın yiğitliğinden bilen dalkavuk ozan, Alarik'i, yorgunluktan, açlıktan ve hastalıklardan bitik düşen barbarların şaşkına dönen kafalarında yarattıkları *düşsel hayaletler ordusu*'nca kovalanarak İtalya dışına kaçmış göstermektedir (249). Bu mutsuz harekât boyunca, Got kralı çok büyük yitiklere uğramıştı. Yorgun düşmüş askerlerine çeki-düzen vermek ve yeniden güvenlerini kazanmak için zamana gereksinmesi vardı. Ters talih Alarik'in yüksek yetenekli usuna ışık tutmuş, deneyim kazandırmıştı. Değerinin yaygın ünü, Karadeniz'den Ren kıyılarına dek savaş ve haydutluk ateşiyle yanan en yiğit barbar savaşçılarını onun sancağı altında toplamıştı. Alarik, Stilikon'un beğenisini kazanmıştı ve kısa sürede dostluğunu da elde etti. Arkadius'ün hizmetinde

olmaktan vazgeçerek Ravenna sarayı ile bir barış ve bağlaşıklık anlaşması yaptı. Bununla imparator onu tüm İllirya prefektürlüğünün başkomutanı olarak atayor, Honorius'ün bakanı bu alanı, eski ve gerçek sınırlara göre belirliyordu (250). Radagaize'nin saldırısı bu tutkulu niyetin uygulamaya konulmasını askıya almış gibiydi, sanki anlaşmanın maddelerinde saklı bir anlamı varmış gibi düşünülmüştü. Got kralının yansızlığı Caesar'ın kayıtsızlığıyla karşılaştırılabilirdi. Caesar, Katilina'nın cumhuriyet'in düşmanlarından yana ya da onlara karşı yardım için yalvarmasını geri çevirmişti. Vandalların bozguna uğramasından sonra Stilikon, Doğu eyaletleri üzerindeki savlarını yeniden ileri sürdü, adalet ve maliye işlerini çevirmek için sivil majistralar atadı, ve Roma ordularıyla Got ordularının Konstantinopolis kapılarına, birleşik olarak göndermeyi geciktirdiğinden yakındı. Şu da var ki, Stilikon'un dikkatli tutumu, iç savaşlara karşı duyduğu nefret ve devletin zayıf düşmesiyle ilgili tam kanısı, dışarda fetihler yapmaktansa içerde barışı sürdürmenin gerekliğini ona öğretmişti. Asıl amacı Alarik'in kuvvetlerini İtalya'dan uzaklaştırmaktı. Bu amaç, Got kralının sızmasına uzun süre engel olamadı; Alarik, Konstantinopolis sarayı ile şüpheli, belki de kalleşçe iletişimlerde bulunmayı sürdürdü; Epir ve Tesalya'daki hareketlerini ağırlaştırarak, düşsel hizmetleri karşılığında saçma sapan ödüller istemeye kalkıştı. İtalya sınırındaki OEmona'da bulunan (251) ordugâhından Batı imparatoruna, söz vermeler, giderler ve istekleri kapsayan uzun bir liste gönderdi. Tutumu düşmanca olsa da deyiş biçimi saygılı ve yol yönteme uygundu. Alarik kendisini Stilikon'un dostu ve bir asker olarak tanıtıyor, tüm birliklerin başında ve, hiç vakit yitirmeden, Galya'yı gaspedenin üzerine yürümeyi öneriyor ve kendi ulusuna, Batı eyaletleri içerisinde boş bir eyaletin gösterilmesi için yalvarıyordu.

Ulusal meclisteki tartışmalar Alarik ile Stilikon'un yazışmalarına biraz ışık tutmasaydı, birbirini, karşılıklı olarak aldatma yollarını arayan iki usta politikacının görüş-

tükleri konular kalın bir gizlilik örtüsü altında gömülü kalacaktı. Ilımlılığı nedeniyle değil, zayıflığı dolayısıyla kendi uyruklarıyle görüşüp danışma tutumuna girmiş bulunan devlet yönetimini bir umarla ayakta tutabilme zorunluğu Roma senatosunu yavaş yavaş harekete geçirmişti. Honorius'ün bakanı, cumhuriyetin yasama kuruluşuyla, saygılı bir danışma sürecine girmişti. Stilikon, senatörleri Sezarlar sarayında toplantıya çağırdı, özenle hazırlanmış bir söylevle devlet işlerinin o günkü durumunu açıkladı. Got kralının önerilerini sergiledi ve savaş mı, yoksa barış mı seçeneğine onların karar vermesini istedi. *Pater Conscriptus'ler* (senatörler), dörtyüz yıllık derin bir uykudan uyanmışlar gibi, bu önemli fırsatta, öncellerinin ussal tutumlarından çok gözü pekliklerinden esinlenmiş göründüler. Hazırlanmış söylevlerle, coşkun alkışlarla, bir barbar kralına çarpışmama anlaşması için ödün vermenin Roma yüceliğine yakışmıyacağı, soylu bir halkın onursuz bir kesinliğe boyun eğmektense yok olmayı bile yeğ tutması gerektiğini karara bağladılar. Çıkarına düşkün ve köle ruhlu birkaç üyeden başka kimsenin katılmadığı barışçı düşüncelerini ileri süren Stilikon, kendi tutumu ve Alarik'in istekleri konusunda aşağıdaki konuşmayı yaptı: «Bu yüce meclisin nefretini uyandırdığı görülen yardım ödemesi, barbar bir düşmanın göz korkutması karşısında verilen haraç ya da kurtuluş akçası gibi bir ödün biçiminde anlaşılmamalıdır. Alarik, Konstantinopolis Grekleri'nce gaspedilen eyaletler üzerinde cumhuriyetin savlarını bağlılıkla desteklemiştir. Onun istediği, hizmetlerinin karşılığını özel bir koşul ile anlaşmaya bağlamaktır. Giriştiği harekâttan vazgeçmişse, çekilişi imparatorun kişisel buyruklarını dinleyişinin yeni bir kanıtıdır. Saklamamam gerekir ki bu çelişkili buyruklar Serena'nın aracılığıyla çıkarılabilmiştir. İki yüce kardeşin arasındaki geçimsizlik onu çok üzüyordu ve sonunda halkın çıkarlarını gözönüne alan düşünceyi yeğledi.» Stilikon'un yetkesi, Ravenna sarayının karanlık entrikalarını hafifçe gizleyen nedenlere dayanıyordu ve, uzun tartışmalardan sonra, senatodan bir onay aldı. Yiğit-

liğin ve özgürlüğün sesi tıkandı ve, dört bin altın liralık para, devlet yardımı adı altında, İtalya'nın erincini sağlamak ve Got kralıyla bağlaşıklığı sürdürmek için oya konularak kabul edildi. Meclisin en ünlü üyelerinden biri olan Lampadius, yalnız o, red oyunda direndi ve bütün gücüyle «bu bir barış anlaşması değil bir tutsaklık belgesidir» diye bağırdı (252), ama bu denli ileri giderek yaptığı karşı çıkmanın tehlikesinden kaçınmak için bir hıristiyan kilisesine sığındı ve orada *târik-i dünya* olarak kaldı.

Stilikon'un etkin gücü artık sonuna yaklaşıyordu. Kibirli saltanat nâibi, gözden düşmesinin yakın olduğunu gösteren ilk belirtileri algılayabiliyordu. Lampadius'ün gözüpek direnci hayranlık uyandırmıştı ve senato, her ne denli uzun zamandan beri kapıkulu durumuna düşmüş idiyse de utanç verici ve imgesel bir özgürlüğü tiksinerek geri çeviriyordu. Roma lejyonları adı altındaki birlikler, birtakım ayrıcalıklarını sürdürüyorlardı. Askerler, Stilikon'un barbarlar için özel tutum takındığını görerek kızıyorlar, halk ise, kendi kötülüklerinin doğal sonucu olan mutsuzlukların kaynağını ona yüklüyordu. Stilikon, vasisi olduğu yüce «küçük»'ün güvenini gereği gibi koruyabilseydi halkın hoşnutsuzluk belirten mırmırlarına ve de askerlerinkine bile meydan okuyabilecekti. Ne var ki, Honorius'ün saygılı bağlılığı korkuya, kuşkuya ve nefrete dönüşmüştü. Hıristiyan maskesi altında suçlarını saklayan kalleş Olimpius (253) imparatorluk sarayında yerini tutan iyilikçisini gizli gizli çekiştirip yıpratmıştı. Yirmi beşinci yaşını doldurmuş bulunan tasasız Honorius, imparator adı olmasına karşın ne yetkisi ne de saygınlığı bulunmadığını Olimpius'tan öğrenerek şaşkına döndü. Kurnaz gözde, Stilikon'un niyetleri diye ileri sürdüğü birtakım sözlerle efendisinin ürkekliğini bozdu. Bu sözlere göre Stilikon, hükümdarın ölümünü bekliyor ve tâcı, kendi oğlu Eukerius'ün başına kondurmayı tasarlıyordu. Yeni gözde, imparatora bağımsızlığını ele almasını ve saygınlığını kazanmasını anlattı ve benimsetti. Stilikon, sarayda, konseylerde, kendi çıkarları ve düşüncelerinin tersine kararların benimsen-

mekte olduğunu şaşarak görüyordu. Honorius, Roma sarayında kalmayarak Ravenna kalesinin içerisinde yaşamak istediğini bildirdi. Kardeşi Arkadius'ün öldüğünü öğrenince Konstantinopolis'e giderek, vasi niteliğiyle, henüz çocuk bulunan Teodosius'ün eyaletlerini yönetmeye karar verdi (254). Bu uzak seferin güçlüğü ve gerektireceği giderler onun yersiz çaba gösterisini önlemiş oldu. Ne var ki, Pavya'daki Stilikon'un düşmanlarından ve yardımcı barbarlardan oluşan Roma ordularına görünmek tasarısını uygulama konusunda dayattı. Roma'nın ünlü avukatı ve Stilikon'un yakın dostu olan Justinianus, geleceği ve güvenliği bakımından imparatorun bu yolculuğuna da engel olmasını istediyse de Olimpius'un çabaları üstün çıktı, tedbirli hukukçu, yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu gördüğü patronunu bıraktı.

İmparator Bolonya'ya geçtiği sırada Stilikon, gizlice dürtüklenen muhafızların ayaklanmasını bastırdı. Askerlere, her on kişiden birini ölüme çarptıracak ceza kararını bildirdi, sonra da, onları toplayarak bu cezayı kaldırmaktan kıvanç duyduğunu kendilerine söyledi. Bu karışıklık bitince Honorius, Stilikon'u son kez kucaklayıp öptü ve artık kendisini bir zorba olarak görmeyeceğini söyleyerek Pavia'ya doğru yolunu sürdürdü. Orada, Galya'nın yardımına koşmak için toplanmış tüm birliklerin alkışlarıyla karşılandı. Dördüncü gün, askerlerin karşısında hükümdar, Olimpius'çe düzenlenmiş ve onları kanlı girişimin uygulanmasına hazırlayan bir süel söylev verdi. İlk im (işaret)'de Stilikon'un dostlarını öldürdüler. Bunlar imparatorluğun en seçkin subaylarıydı, ayrıca İtalya ve Galya'nın iki prefe pretuvarı, iki süvari ve piyade komutanı, saray bakanı, Maliye bakanı, hazinedar ve mâbeyin kontu da öldürülenler arasında bulunuyorlardı. Pek çok sayıda vatandaş yaşamını yitirdi, birçok ev yağma edildi, kargaşa gece saatlerine dek sürdü. Pavia sokaklarında taçsız, sıradan bir birey gibi giyinmiş olarak görülen hükümdar, gözdelerinin sözünü dinledi, kurbanların anısını suçladı öldürenlerin suçsuzluğunu —resmen— tanıdı. Pavia'daki toptan öldür-

me haberi Stilikon'u büyük üzüntülere, haklı kaygılara boğdu. Bolonya ordugâhında kendisine bağlı ve alınyazısını paylaşacak şeflerle hemen bir toplantı yaptı. Hep bir ağızdan (silah başına, öc almaya) diye coşkuyla bağırdılar, alçak Olimpius ile ona uyan aşağılık Romalılar'ı yakalamak ve yok etmek üzere, kendilerine çok zaman utkular kazandırmış olan bir kahramanın sancağı altında, hiç vakit yitirmeden, belki de komutanlarına taç giydirmek için yürüyüşe geçmek istediler. Stilikon, başarıyla sona erdirilebilecek bir kararı uygulamaya koyacak yerde, kendi ölümü kaçınılmaz duruma gelinceye dek duraksadı. Daha imparatorun ne durumda olduğunu bilmiyordu; kendi yandaşlarına güvenemiyor, İtalya'daki ordularla halka karşı, disiplin altına sokulması olanaksız bulunan kalabalık barbar birliklerini harekete geçirmenin yaratabileceği tehlikeyi düşünüyor, ürküntü duyuyordu. Onun bu kaygılarından ve vakit yitirmesinden usanan şefler korkarak ve kızgınlıktan köpürerek çekip gittiler. Gece yarısı, bir Got savaşçısı olan, kendi soydaşları arasında da gücü ve gözü pekliğiyle ün kazanmış bulunan Sarus, çok sayıda atak askerlerden oluşan bir topluluğun başında iyilikçisinin karargâhına girdi, her yanı yağma etti, komutana muhafızlık hizmeti gören, ona bağlı Hunları kılıçtan geçirdi, generalin kaygılı ve içerisinde bulunduğu tehlikeleri düşündüğü çadırına dek sızdı. Stilikon, kıyıcıların elinden güçlükle kaçtı, tüm İtalya kentlerine, kapılarını barbarlara kapamaları için son bir genelge yayınladıktan sonra, güveni ya da umutsuzluğu onu, düşmanlarınca tutulmuş olan Ravenna'ya yöneltti. İmparatorun tüm yetkesini kullanmakta olan Olimpius, yarışçısının bir hıristiyan kilisesine, yalvararak, sığınmış olduğunu öğrendi. Duyunç acısı nedir bilmediği için, ikiyüzlülüğünü sürdürdü, saygı gösterirmiş gibi davrandığı kilise ayrıcalığını etkisiz kılma yoluna gitti. Kont Heraklianus, bir müfreze askerin başında, gün ağarırken kilisenin kapısına geldi, imparatorun Stilikon'a hiçbir zarar gelmemesi için buyruk verdiğine ant içti. Piskopos da bu yemine güvenerek çıkmasına izin verdi. Ama, mutsuz

Stilikon, kilise kapısının eşiğini geçer geçmez kalleş Heraklianus onun ölüm buyrultusunu gösterdi. General, *Kaatil* ve *cânî* gibi sövgü sözlerini duyma acısına katlandı, kendisini kurtarmak için ölmeyi göze almış olan adamlarının yararsız davranışta bulunmalarına engel oldu, Romalılar'ın son generaline yaraşır bir onurla boynunu kılıcın altına uzattı (255).

Stilikon'un yüceliğine uzun süre tapmış olan sarayın aşağılık halkı onun başına gelenleri kınamış gibi göründü. Daha bir kaç gün önceye dek erişilmesi çekici bir san olan Batı'nın büyük efendisi'yle en uzaktan bir ilgisi olmak, dışlandırıcı, hattâ işkenceye uğratıcı bir neden sayıldı. Teodosius ailesiyle üçlü bir bağ ile birleşmiş bulunan ailesi, en alt katmandaki vatandaşın durumuna bile kıskançlıkla bakacak düzeye indirildi. Oğlu Eukerius (Eucherius) kaçtığı yerde yakalandı. Bu günahsız genç adamın ölümünü Maria'nın yerini almış ve onun gibi, imparator yatağında erdenliğini sürdürmüş olan Termansia'nın boşanması izledi (256). Yatışma bilmez Olimpius, Pavia kıyımında canını kurtarabilmiş olan tüm Stilikon yandaşlarını işkenceye uğrattı, bir fesat hareketine katıldıklarını itiraf ettirecek sözü ağızlarından almak için en zorba ve kanlı eziyetler altında inletti. Onlar, suskunluk içerisinde can verdiler. Bu tutumları, koruyucularının (257) seçim yapmadaki doğruluğunu ortaya koymakta, belki de günahsızlığını tanıtlamaktadır. Onu, yargılamadan ölüme çarptıran (258) zorba yönetimi sonraki kuşakların yansız olarak verecekleri oylarında etkili olamıyacaktı. Stiilkon'un hizmetleri büyüktür ve ortadadır. Suçları ise, düşmanca ya da dalkavukça anlatılara göre, hiç belirli yanı bulunmayan, az olası eylemlerdir. Ölümünden dört ay sonra Honorius adıyla yayımlanan bir buyrultuyla iki imparatorluk arasında *halk düşmanı*'nca uzun süreden beri kesilmiş bulunan ulaşım ve iletişim yeniden kurulmuştu (259). Onurlanması ve yücelmesi genel gönenç ve mutlulukla sıkı sıkıya bağlı olan saltanat nâibi, Pollentia'da Verona'da ve Floransa surları önünde arka arkaya yendiği barbarlara İtalya'yı teslim et-

mekle suçlandırılıyordu. Tâcı oğlunun başına koymaya sözde niyet etmesi, fesat ortakları ve hazırlıkları olmadan yapabileceği bir girişim olamazdı. Tutkulu bir baba, imparator yapacağı oğlunu, yirmi yaşına dek noterler tribunusü gibi önemsiz bir görevde tutmazdı. Stilikon'un anısını tam olarak kötülemek için Olimpius onu dinsizlikle suçladı. Kiliseyi ondan tansıksal biçimde kurtarmasını bayram olarak kutlayan papazlar, Eukerius saltanata geçseydi, yetkisini ilk kullanacağı iş, putlar dinini ve kiliseye işkenceyi yeniden getirmek olacaktı, diye düşüncelerini ileri sürdüler. Stilikon'un oğlu hıristiyan eğitimi içerisinde yetişmişti, babası da her zaman iyi bir hıristiyan olduğunu göstermiş ve bu dini savunmuştur (260). Serena'nın görkemli kolyesi Vesta tanrıçasından geliyordu (261) ve putperestler, Sibil'in tansıksal kitaplarını ateşe atarak yakmış olan bu komutanın (262) anısını nefretle dile getiriyorlardı. Stilikon'un bütün suçu, gücü ve gururuydu. Vatandaşlarının kanını dökmekten yüce gönüllü bir duyguyla tiksinmesi, aşağılık yarışmacısının başarısına yardımcı oldu. Sonraki kuşaklar, Honorius'ün gençliğini ve imparatorluğunun sâdık koruyucusuna karşı gösterdiği alçakça nankörlüğü öğrendikten sonra bu hükümdarın ırası üzerine artık başka bir kanıt aramaya gerek duymayacaktır.

Stilikon'un korudukları arasında, her haliyle, çağının ilgisini çekmiş ve onun kayrasını gördükten sonra iyilikçisinin çöküşüyle birlikte sönen ünlü ozan Klaudianus üzerine söz etmekten kendimizi alamıyoruz. Tribunus ve Notarius sanları, imparatorluk sarayında ona bir yer sağlıyordu. Serena'nın güçlü etkisiyle Afrika eyaletlerinden birinden zengin bir aile kızıyla evlendi (263). Trajanus Forumu'nda dikili Klaudianus heykeli Roma senatosunun beğenisini ve elaçıklığını göstermektedir (264). Stilikon'u övmek suç sayılmaya başlayınca, ozanlık esinini onun için kullanmış olmasını bile bağışlamayan güçlü bir gözdenin öcalma saldırısına uğradı. Bir koşuğunda İtalya proetoriumu'nun iki praefectus'ünün birbirine ters düşen karakterlerini karşılaştırmıştı. Bunda, kamu hizmetlerinden ayı-

rabildiği saatlerde alçak gönüllü bir filozof olarak, bilimsel inceleme yapan ve biraz da uyuyabilen birinin aksine öbürünün, doymak bilmez yaşamında durup dinlenmeden açgözlü çabaları dile getiriliyordu. Klaudianus şöyle diyordu: «Mallius, göz kulak olmasını sürdürseydi ve Adrianus de uykusundan hiç uyanmasaydı İtalya halkı ne denli mutlu olacaktı!» (265) Bu dostça takılma Mallius'ün dinginliğine zarar vermedi, ama Adrianus'ün uyanıklığı öcalma fırsatını kaçırmadı, Stilikon'un düşmanlarından, ihtiyatsız bir ozanın kurban edilme iznini kolayca elde etti. Klaudianus, karışıklık sırasında saklandı. Onur yasalarından çok, duruma ayak uydurma kurallarına başvurarak kınamaya uğramış praefectus'e mektup biçiminde, yalvaran sözlerle dolu bir yadsıma gönderdi. Klaudianus, büyük bir üzüntü içerisinde dikkatsiz çılgınlığından yakınıyor ve, karşısındakine tanrıların, kahramanların ve aslanların acımalarına ilişkin örnekler gösterdikten sonra, gözden düşme ve yoksullukla yeterince cezalandırılmış, sürgüne uğramış, işkenceler görmüş, en yakın dostlarının ölümüyle acılara uğramış değersiz bir mutsuzu, yüce gönüllü Adrianus'ün ezmek için küçülmeyeceğini umduğunu dile getiriyordu (266). Bu küçük düşürücü rica'nın başarısı, ya da sonraki yaşamının olayları ne olmuşsa olmuştur ama, o yüksek görevliyle ozanın arasında eşitlik az zaman sonra mezarlarla kurulmuştur. Şu var ki, Adrianus adı hemen hemen hiç bilinmemekte, Klaudianus ise, Latinceyi bilen ya da sonradan öğrenen tüm ülkelerde bugün de beğeniyle okunmaktadır. Onun değeriyle yanılgılarını yansızca bir teraziye koyarsak, usumuzu ne doyurucu ne de büsbütün ilgisiz bırakacağı bir dengesizlik göremeyiz. Koşuklarında yüce ve dokunaklı denebilecek bir pasaja rastlamak güçtür. Ruhu etkileyen ya da düşsel alanı genişletici türden dizelere rastlanmamaktadır. Klaudianus'ün koşuklarında mutlu bir buluş, ilginç bir öykünün ustaca işlenmesi, ya da gerçek yaşam biçimlerindeki karakterlerin doğru ve çarpıcı tablolarını aramak boşuna bir çaba olur. Stilikon için çok sayıda övgü ve taşlamalar yazmıştı. Bu kulca koşuk-

lardaki amacı onun, gerçek ve doğa sınırlarını aşmasına neden oluyordu. Bununla birlikte, bu zayıflıklar Klaudianus'ün ozanca yetenekleriyle güçlenmiş bulunuyordu. En aşağılık konuyu soylu duruma koyabiliyor, süslüyor, en tekdüze soruna çeşnililik aşılayabiliyordu. Özellikle betimlemelerdeki renklendirme sanatını parlak ve tatlı bir biçimde kullanıyordu. Verimli bir imgelemeyi, zaman zaman güçlü bir deyişi ve de uyumlu koşuklandırma biçimlerini, süslerle bezenmiş bir ruhun olanaklarını kötüye kullanmayı bile göze alarak uyguluyordu. Bu övgüye, zaman ve yer gibi ilineklerin dışında, doğuştan gelen elverişsiz hal ve koşulları yenmesini bilmiş olmak gibi özel bir yeteneğe sahip olmasını da ekleyebiliriz. Klaudianus, imparatorluk sanatlarının gerilediği bir çağda, Mısır'da dünyaya gelmişti (267). Yunan eğitimi gördükten sonra, daha ileriki yaşlarında, aile ve günlük yaşam dili olarak Latinceyi öğrendi (268), zayıf durumdaki çağdaşlarının üzerine çıktı, üç yüz yıllık bir aradan sonra, eski Roma ozanlarının arasındaki yerini aldı (269).

BÖLÜM XXXI

Alarik'in İtalya'yı Alması - Roma Halkının ve Senatosu'nun Gelenek ve Görenekleri - Roma'nın Gotlar'ca Üç kez Kuşatılması ve Yağmalanması - Alarik'in Ölümü - Gotlar'ın İtalya'yı Boşaltması - Konstantinus'ün düşüşü - Barbarlar'ın Galya'yı ve İspanya'yı Ele geçirmesi - İngiltere'nin Bağımsızlığı.

Zayıf bir devlet yönetimindeki anlaşmazlık ve yetersizlikler, halk düşmanlarıyle gizli bir suç ortaklığı görünüşü ve etkisi yaratır. Honorius'ün yönetim şefleri (270) Got kralı da kurullarına alınsa ve önerileri sorulsaydı, onun isteyeceklerinin tümünü hemen hemen - onsuz - karara bağlıyorlardı. Belki de yüce gönüllü Alarik, kendisini Yunanistan'dan ve İtalya'dan iki kez kovmuş olan komutana karşı alınacak bu kararlara katılırken gönül hoşluğu duymayacaktı. Ama Ravenna sarayı onun isteklerini sezip yerine getirdi ve imparator gözdelerinin devingen kini ancak büyük Stilikon'un kanını döktükten sonra yatışabildi. Sarus'ün değeri, askerlikteki ünü ve konfedere barbarlar üzerindeki kalıtsal ya da kişisel etkisi, Turpilion'un, Varansius'ün ve Vigilantius'ün korkaklıklarını kınayan vatandaşlarının ona güvenini kazandırmıştı. Bu generaller asker sanına bile lâyık olmadıkları halde Honorius'ün gözdeleri bunları süvari, piyade ve saray birlikleri komutanlıklarına getirttiler (271). Got kralı, Olimpius bağnazlığının Ho-

norius adına yayımlattığı buyrultuyu seve seve onaylayacaktı. Sofu imparator, katolikliğe bağlı olarak tanınmamış kimseleri tüm devlet görevlerinden uzaklaştırdı, kanıları geleneksel kilisenin duygusuna uymayanların hiçbirini devlet hizmetine almadı, böylece, putperest inanca ya da Ariusçü inanışa bağlı çok sayıda yiğit ve yetenekli subay ve komutandan kendini yoksun bıraktı (272). Alarik, imparatorluğun düşmanları için bu denli elverişli tertipleri belki de onaylayacaktı. Ne var ki, imparatorluk yüksek görevlilerinin suç ortaklığıyla uygulanmış saçma ve insanlıkdışı bir sefere barbar hükümdarının pekiyi demesi beklenemezdi. Yabancı yardımcı askerler de, koruyucuları Stilikon'un ölümüne yanıyorlardı. Beri yandan da, değerli eşyalarıyla birlikte İtalya kalelerinde tutu (rehine) olarak alıkonulan eşleri ve çocuklarının güvenliğini bozmamaya çalışıyor, öcalmaya geçmeyi erteliyorlardı. Ayni saatte, ayni işaret üzerine, İtalya kentleri, barbar ailelerinin kanlarına bulandı ve tüm malları yağmaya uğratıldı. Bu aşağılık hâinlik karşısında kanları başına sıçrayan Gotlar Roma ordusundan kitleler halinde ayrılarak Alarik'in ordusuna katıldılar, konukseverlik kurallarını bu denli alçakça çiğneyen kalleş bir ulusa karşı, gem vurulmaz bir kinle savaşmaya ant içtiler. Honorius'ün yöneticileri, bu anlaşılmaz tutumlarıyla yalnız otuz bin yiğit askerden yoksun kalmış değil, tüm savaşı Roma'nın yenilgisiyle sona erdirebilecek bir davranışla düşmanı desteklemiş oldular.

Got kralı, ne amaçları ne de saptanmış tasarıları olan ve durmadan karar değiştiren bu düşmanlarına karşı, görüşmelerle süel hareketlerde üstünlüğünü elden bırakmadı. İtalya sınırında bulunan ordugâhında Alarik, sarayda olup bitenleri dikkatle öğreniyor, iç çekişmelerinden ve entrikalardan gizlice bilgi ediniyordu. Tutkulu tasarılarını kimseye duyurmuyor, kendini büyük Stilikon'un dostu, bağlaşığı ve onun öcünü alacak kimse olarak gösteriyordu. Artık korkması için bir neden kalmayan bu kahramanın erdemlerine övgü ve üzüntü biçiminde bir harac'ı, rahatça ödüyordu. Onu, İtalya'ya girmesi için sıkıştıran hoş-

nutsuzların çağrısı, kendisinin kişisel öcalma isteğiyle de bağdaşıyordu. Alarik, Roma senatosu'nca hizmetleri karşılığı ya da harekâtını durdurması için kabul edilmiş bulunan dört bin altın liranın ödenmesini atlatmakta bulundukları bahanesiyle Honorius'ün yüksek görevlilerinden şikâyetçi olabilirdi. Ama o, isteklerini, amaçlarının gerçekleşmesine yardımcı olacak biçimde ileri sürdü. Got hükümdarı yasal bir eylemin yerine getirilmesini istiyordu Bunu elde eder etmez hemen çekileceğine söz veriyordu. Alarik, imparatorluğun önde gelen iki devlet adamının oğulları olan OEtius ile Jason'u tutu (rehine) olarak kendisine teslim etmedikçe verecekleri antlara inanmıyacağını bildirdi. Bununla birlikte, kendi ulusundan en seçkin delikanlıları, karşılık olarak, vermeyi de önerdi. Ravenna'daki yüksek görevliler Alarik'in bu ılımlılığını, onun zayıflığına açık bir kanıt olarak gördüler. Bu yüzden, ne görüşmeye girişme, ne de bir ordu oluşturma işine girmeye tenezzül etmedikleri gibi barış yapma ve savaşa hazırlığa başlama tarihlerini saptamayı bile savsakladılar. Honorius'ün komutanları, tehlikeden kaçmış olmak için barbarların İtalya sınırlarından çekilip geri gidecekleri günü beklerken, Alarik, Alpleri ve Po'yu geçti, kayıtsız koşulsuz teslim olan Akuile, Altinum, Kremone ve Konkordia kentlerini yağma etti. Otuz bin yardımcı askeri de ordusuna katarak, en küçük bir karşı koymayla karşılaşmaksızın, Batı imparatorunun saldırılamaz sarayını çevreleyen bataklığa dek ilerledi. Elde etmekle birşey kazanamıyacağı bir kenti kuşatarak kuvvetlerini gereksiz yere yoracağını ve zaman yitireceğini çok iyi kestirdiği için Rimini'ye dek yürümesini sürdürdü, Adriyatik kıyılarında her yanı kırıp geçirdi, dünyanın eski başkentini ele geçirmeyi ikinci kez düşünüp taşındı. Bu aşamada barbarlar, karşılarına çıkan ve bu dünya zorbalarına karşı Tanrı'nın hoşnutsuzluğunu bildiren bir İtalyan keşişine saygı gösterdiler. Ne var ki, Alarik, içinden gelen belirsiz ve doğaüstü bir itici güçle, elinde olmaksızın, Roma kapılarına gelip dayandığını söyleyerek (aziz)'in canını sıktı. Got kralı, gücünün ve yüksek yeteneklerinin

en güç girişimlerin üstesinden geleceğine inanıyordu. Barbarları esinleyen büyük coşku, Roma adının görkemi için duydukları eski korku ve saygıyı yavaş yavaş silip yok etmişti. Çok büyük ganimet umuduyla yaşayan askerler Flaminiyen yolunu izleyerek Apenin'in kendi haline bırakılmış geçitlerini tuttular (273), verimli Ombria ovalarına indiler, Klitumnus kıyısında ordugâh kurarak kutsal sığırlarını ele geçirdiler. Bunlar, kar gibi beyaz renkte olup, yüzyıllardan beri zafer alayları kutlanırken kurban edilmek için beslenmekteydi (274). Narni kentinin dik ve sarp arazisi, o sırada patlayan fırtına ve şimşekler bu küçük kenti barbarların eline düşmekten kurtarmıştı. Got kralı küçük ve zayıf bir av için duraklamayı doğru bulmadı ve barbarlardan alınmış ganimetlerle süslü çok değerli zafer taklarının altından geçtikten sonra Roma kalesinin duvarları önünde çadırlarını kurdu (275).

Altıyüz doksan yıl boyunca Roma dünyasının başkenti hiçbir düşman ordusunun ayak tozlarıyle kirlenmemişti. Hannibal'in mutsuz seferi (276) Roma halkının ve senatosunun gözüpek çabasını büsbütün parlatmaktan başka bir sonuç vermemişti. O halk ki, diyordu Pirrhus'ün elçisi, (hydre)'in bitmez tükenmez kaynaklarına sahipti (277), o senato ki, krallardan oluşan bir meclise benzetmek bile onu yüceltmekten çok küçültmek olurdu. Pün savaşı sırasında her senatör, yüksek bir görevde ya da daha alt kademelerde askerlik hizmetlerini yerine getirmişti. Sansörlere, konsüllere ve olağanüstü yetkili kılınmış kimselere geçici komutanlık görevi veren yasa, Cumhuriyete, sürekli olarak yiğit ve deneyimli çok sayıda komutan yetiştirmiş oluyordu. Savaşın başlarında Roma, askerlik çağında ikiyüz elli bin kişi çıkarabiliyordu (278). Elli bini yurtlarının savunması sırasında yaşamlarını yitirmişti. Yirmi üç lejyondan oluşan İtalya, Yunanistan, Sardunya, Sicilya ve İspanya'daki birlikler yaklaşık yüz bin kişiyi buluyordu. Ayni durumda o sayıda askerin Roma ve dolaylarında bulunması gerekiyordu. Bunlar küçük yaştan başlayarak askerlik disiplin ve tâlimi içerisinde yetiştirilmişlerdi. Han-

nibal, Kapua kuşatmasını kaldırmadan, yayılmış kuvvetlerini geri çağırmaksızın Kartaca ordusunun yaklaşmasını dinginlikle bekleyen senatonun kararlı tutumunu görerek şaşırmıştı. Bu komutan, Roma'dan üç mil kadar uzakta Anio kıyısında ordugâhını kurmuştu. Bu toprakların bir arttırmada olağan fiyatla satıldığını ve, öbür yandaki kapıdan birliklerin çıkarak İspanya lejyonlarına katılmak üzere yola çıktığını öğrenince şaşkınlığı büsbütün artmıştı (279). Hannibal, Afrikalılarını bu kendini beğenmişi başkentin kapılarına doğru yürüttü, karşısında, savaş düzeninde ve kendisini kabule hazır üç ordu buldu. Afrikalı, düşmanlarının son erine dek öldürülmeden utkulu çıkamıyacağını anladığı bir savaşın sonucundan korktu. İvedilikle çekilip gitmesi, Romalılar'ın gözüpekliğinin Hannibal'ın yiğitliğini sarsmış olduğunu tanıtladı.

Pün savaşı döneminden sonra gelen tüm senatörler cumhuriyetin ruhunu ve adını sürdürüyorlardı. Honorius'ün soysuzlaşmış uyrukları da Hannibal'i püskürtmüş ve dünyanın tüm uluslarını buyruğu altına almış olan kahramanların soyundan geldiklerini savunuyorlardı. Sofu Paula (280)'nın duyuncunu yöneten Hyeronimus, onun tarihini de yazmıştı. Bu azizin kalıtım yoluyla kazandığı tüm onurları ve sanları özetledi. Babası Rogatus'ün soy kütüğü Agamemnon'a dek çıkıyordu. Annesi Bloesile'nin ataları arasında Paula-Emiluis, Scipion'lar ve Yunanlılar bulunuyordu. Paula'nın kocası Toksotius, Julianus soyundan Ene'den geliyordu. Zengin vatandaşlar soylu olmak istiyorlardı ve böbürlenme gereksinmelerini bu tür yüksekten atmalarla gideriyorlardı. Yanlarındaki asalakların alkışlarından güç alarak kanağan insanlara kolayca kendilerini kabul ettiriyorlardı. Patronunun adını almak gibi eski bir gelenek ünlü ailelerin azatlılarınca da benimsendiğinden bu tarz üstünlük de toplum yaşamında yerleşiyordu. Eski ailelerin büyük bir bölümü, dışarıdan gelen şiddet hareketlerinden ya da içerdeki soysuzlaşmadan dolayı yavaş yavaş ortadan silinmişlerdi. İstenirse Alp dağlarında ya da Apolia'nın sessiz topraklarında yirmi kuşaklık soy zincirleri

buulnabilecekti. Her imparatorun tahta çıkışında tüm eyaletlerden serüvenciler başkente koşuyorlardı. Suçları ve becerileriyle varlık sahibi olanlar Roma saraylarına üşüşüyor, sanlar, onurlar ele geçiriyor ve belki de atalarının eski ün ve şanından haberi bile olmayan konsul ailelerinden geri kalmış zavallıları baskı altına alıyorlar ya da korumaya kalkışıyorlardı (281).

Hyeronimus ve Klaudianus zamanında, senatörler Anisianus ailesine öncelik tanıyorlardı. Tarihinin bir özeti yapılırsa, ancak ikinci sınıf olduğunu söyleyen soylu ailelerin eskiliği üzerinde bir kanıya varılabilecektir (282). Cumhuriyetin ilk beşyüz yılı boyunca, Anicius adı tanınmış değildi. Anlaşıldığına göre bunların kökeni Preneste'ydi ve bu yeni yurttaşlar, halk tribunuslerine tanınmış plebeien saygınlığıyla uzun süre yetinmişlerdi (283). Hıristiyan tarihinden yüz altmış sekiz yıl önce, bu aile, Anicius'e, İllirya savaşını şanlı bir biçimde bitirip bu ulusun ve kralının tutsak edilmesinden sonra verilen praetorius'lük onurlarıyla soylulaştırılmıştır (284). Bu komutanın utkusundan sonra birbirinden uzak zamandaki üç konsullük Anicius soy zincirini belirtmiş olmaktadır (285). Dioklesianus'ten Batı imparatorluğunun tam çöküşüne dek onların adındaki gösterişlilik, halkın gözünde sürüp gitti (286). Çeşitli kollar halindeyken, evlenmeler ya da kalıtsal nedenlerle Annianus, Petronianus ve Olimbrianus ailelerinin onurları ve varlıkları birleşti. Her kuşakta konsullüklerin sayısı kalıtım hakkı biçiminde çoğaldı (287). Anicianus ailesi çok dindar ve de çok zengindi. Hıristiyanlığı kabul eden senatörler ilkönce onlar oldu. Düşünülebilir ki, Anicius Julianus, Roma konsülü ve praefektüs'ü olduğundan beri, Maksensius'den yana olmuş bulunma suçunun kefaretini Konstantinus'ün dinini hemen ve seve seve kabullenmekle ödedi (288). Anicius ailesinin başı Probus, kendi yetenekleriyle ailenin zenginliğini artırdı. İmparator Gratianus'le birlikte konsul olarak atanma onurunu elde etti, dört kez de pretorium praefektus'lük gibi seçkin bir orununda bulundu (289). Çok sayıda taşınmazları, imparatorluğun tüm

eyaletlerine yazılmış bulunuyordu. Her ne denli halk, bunları elde etmek üzere başvurduğu yollar için onu kınamışsa da bu mutlu devlet adamının görkemi ve yüce gönüllülüğü, koruduğu kimselerin minnetini ve yabancıların hayranlığını kazanmıştır (290). Romalılar Probus'ün anısına o denli saygıyla bağlıydılar ki, henüz çok genç olan iki oğlu, senato kararıyle, iki konsul orununa birlikte seçildiler. Roma yıllıklarında, buna benzer başka bir örnek bulunmamaktadır (291).

Anicianus sarayının mermerleri, görkemi ve zenginliği anlatmak için atasözü haline geldi (292). Soylularla senatörler bu ünlü ailenin görkemine öykünmeye çabalıyorlardı. Teodosius zamanında Roma'nın özenle yapılmış betimlenmesi binyediyüz seksen adet evin zenginlerce tutulduğunu bildirmektedir (293). Bu gösterişli yapıların bir bölümü, Roma'nın, herbiri bir küçük kent sayılacak çok sayıda sarayları kapsadığını savunan ozanı haksız çıkarmayacak nitelikteydi. Gerçekten, bunların kapladığı alan içerisinde tüm süslü ve yararlı kuruluş, eşya ve araç-gereçler bulunuyordu. Örneğin; çarşılar, hipodrumlar, tapınaklar, çeşmeler, hamamlar, revaklar, korular ve kuşhaneler bu sarayların eklentileri durumundaydı (294). Gotlar'ın kuşatması sırasındaki Roma'nın betimlemesini yapan tarihçi Olimpiodore (295), zengin senatörlerin büyük bölümünün kendi varlıklarından dört bin altın lira elde ettiklerini söylüyor ki, yaklaşık yüz altmış bin Sterling, ya da yaklaşık dört milyon Frank karşılığı demektir ve bu sayıya, bunun en az üçte bir değerinde olan buğday ve şarap stokları girmemektedir. Bu büyük zenginliği dile getirirken şunu da belirtmek gerekir ki, senatör'ün saygınlığı dolayısıyle genel ve temsil giderleri olarak bin ya da binbeşyüz altın lira değerinde harcamada bulunması zorunluydu. Honorius'ün saltanatı sırasında *praetura*'larının yıldönümünü şenlikle kutlayan soyluların yüz bin sterling değerinde para harcadıklarına ve bu şenliklerin yedi gün sürdüğüne ilişkin örnekler vardır (296). Roma senatörlerinin, bugünkü zenginliklerin sınırlarını aşan taşınmaz varlıkları, tü-

müyle İtalya'da toplanmış değildi. Bunlar imparatorluğun en uzak eyaletlerine uzanan bölgelerine ve özellikle Yunan ve Ege denizlerinin ötesine yayılıyordu. Aktium utkusunun sürekli bir anıtı olarak Augustus tarafından kurulan Nikopolis (Niğbolu) kenti, sofu Paula'nın malı durumundaydı (297). Seneka'nın gözlemine göre de, düşman ulusları ayıran ırmaklar sonradan yine aynı kimsenin tarlaları arasında akmasını sürdürmektedir (298). Romalılar'ın bir bölümü topraklarını kendi adlarına, tutsakları çalıştırarak ektiriyorlar, bir bölümü de bir çiftçiye kiraya veriyorlardı. Eski zamanların iktisatçıları, durum elverdikçe, en iyi değerlendirme biçiminin birinci tür olduğunu belirtmekteydiler. Uzaklık ya da çok genişlik nedeniyle taşınmazın sahibi onun ekilip biçilmesine yetişemiyorsa, çoğunlukla işini savsaklayan ve kimi zaman da bağlılık göstermeyen ücretli bir kâhya yerine, babadan evlada geçen ve üzümden pay alan bir ortakçıya işin verilmesini öğütlemekteydiler (299).

Çok büyük bir kentin soylu zenginliği, süel utkulara karnı tok ve yurtiçi yönetimle pek ilgilenmez olunca, doğal olarak özel yaşamın beğeni ve keyiflerine kendini kaptırır. Romalılar, ticaret yapmayı her zaman hor gördüler. Cumhuriyetin ilk yüzyıllarındaki senatörler ise, kazançlı tefecilik yollarıyla adamları kendilerine bağlıyorlardı. Her iki yanın da çıkarı ve eğilimi eskiden kalma ve unutulmuş yasaları atlatmak ya da çiğnemekti. (300) Roma'da, imparatorluğun her yanında geçerli olan para biçiminde ya da kap kaçak olarak o denli altın ve gümüş vardı ki, Scipio' nun Kartaca'dan getirdiğinin tümünden daha çoğu yalnızca bir zenginin özel büfesinde bulunuyordu. (301) Servetlerini har vurup harman savurarak harcıyan soyluların büyük bölümü, durup dinlenmeden eğlenceler içerisinde yüzen servetlerin ve işsiz güçsüzlerin arasında kendilerini yoksul gibi görüyordu. Binlerce kol, onların fantezisini karşılamak için çalışıyordu. Emirlerinde, cezalandırılmak korkusuyle alınteri döken çok sayıda köle ile, zengin olma umuduyla işe girişen işçiler ve tüccarlar vardı. Bugün sahip ol-

duğumuz rahatlıkların büyük bir kısmından eskiler yoksundu (302) ve, çamaşır ile camdan elde edilen kolaylık ve olanakları, Avrupalılar, Romalıların masal gibi zenginlikleriyle yaptıkları harcamalar karşılığında elde ettikleri yararlılıklara yeğ tutmaktadırlar. Süslenmeleri ve görenekleri çok gerçekçi, çok ayrıntılı araştırmalara konu olmuştur. Ne var ki, bu araştırmalar, beni, bu kitabın planından çok uzaklaştıracağı için Got'ların saldırdıkları dönemle ilgili olarak Roma'nın ve halkının gerçeğe uygun bir betimlemesini okuyucuya sunmakla yetineceğim. Çağının tarihini yazmak isteyen bir kimse için en uygununu yapmak üzere başkente gelip yerleşen Ammianus Marcellinus, genel olayları, her gün tanık olduğu özel sahnelerin öyküsüyle birleştirmişti. İyi düşünen okuyucu eleştirilerinin acılığını, hal ve koşullarla kullandığı deyimlerdeki seçimini her zaman haklı bulmayacak ve belki de Ammianus'ün ırasını bozan kişisel hınçlarına rastlıyacaktır. Ama bu okuyucu Roma gelenek ve göreneklerinin özgün ve ilginç tablosunu, doğru olarak görmek fırsatını da bulacaktır: (303)

«Roma'nın büyüklüğü, diyor Ammianus, zenginlikle erdemin pek seyrek olarak ve de inanılmaz bağlaşıklığı üzerine kurulmuştu! Uzun süren çocukluk dönemi, yeni doğan bir kentin komşuları olan İtalya oymaklarına karşı dayanma çabalarıyle geçti. Gençliğinin gücüyle savaşmaya başladı, can kayıplarına uğradı. Utkulu ordularını dağların, ırmakların, denizlerin ötesine aşırtarak dünyanın her yanında toplanmış defne dallarını bu kente getirdi. Yaşlılığına doğru düşkünleşerek, ama yine kimi zaman adının saldığı korku yüzünden yengiler kazanarak sonunda dinlenmenin dinginliklerini arar oldu. En kendini beğenmiş ulusların dikbaşlarını ezmiş, türe (adalet) ile özgürlüğü her zaman korumak için yasalar koymuş olan saygıdeğer kent, akıllı ve güçlü bir ana niteliğiyle, uçsuz bucaksız ülkelerinin özenle yönetimini gözde çocukları olan Caesar (Sezar)'lara bırakmıştır. Numa'nın mutlu saltanatını anımsatan sağlam ve derin bir düzenlik cumhuriyetin kanlı dönemlerinden önce yaşandı. (304) Roma, hep evren kraliçe-

si olarak yüceltildi ve yenik düşen uluslar onun halkına ve senatosuna saygı beslediler. Ne var ki, diye Ammianus sözlerini sürdürüyor, bu doğuştan görkemlilik, kendilerinin ve ülkelerinin saygınlığını unutarak en kötü ve en saçma bir yaşam akışı içerisine dalan bir bölüm soyluların bozulmalarıyle gölgelendi. Saf insanları şaşkınlığa ve saygıya zorlamak için durmadan takma adlar ve aslı astarı olmayan sanlar üzerinde çekişiyorlar, Reburrus, Fabunius, Pagonius ya da Tarrasius (305) gibi adlar seçiyor, gerekirse uyduruyorlardı. Anılarını sonsuzlaştırmak gibi boş bir umuda kapılarak bronzdan ve mermerden heykellerini yaptırıyorlar, kendini beğenmişliklerinin bu anıtları altın şeritlerle bezenmedikçe gönenemiyorlardı. Acilius ise, Antiochus kralının saltanatını kendi değeri ve yüksek yetenekleriyle yıktıktan sonra saygınlık kazanmıştı. Halbuki bunlar, tüm Doğu ve Batı eyaletlerindeki taşınmazlarının listesini şişirerek gözler önüne seriyor ve şatafat gösterileriyle, basit bir erden farklı yiyip içmeyen ve onlardan ayrı biçimde giyinmeyen atalarının yalınlığı ve bu yüzden taşıdıkları değeri anımsattıkları için kendilerine karşı tiksinme duyguları uyandırıyorlardı. Bizim yeni zaman soylularımızsa, değerliliklerini arabalarının üstünlüğü (306) ve giysilerinin görkemliliğiyle ölçüyorlardı. Uzun erguvan ve ipekten giysileri rüzgârla dalgalanmakta, üzerinde değişik hayvanları simgeleyen işlemelerle süslenmiş zengin gömlekleri sergilenmekteydi. (307) Elli uşağın izlediği arabalar, posta arabaları denli bir hızla yollardan geçerken taşlar ve evler zangırdıyordu. Romalı hanımefendiler ve öbür kadınlar da senatörlerin örneğine öykünüyor, kapalı arabalarıyla durmaksızın kent içinde ve dış mahallelerde dolaşıyorlardı. Bu sınıftan bir kimse genel hamamlardan birine girmek gibi alçakgönüllülükte bulunursa, üst perdeden buyruklar vererek, halk için kullanılan tüm tertiplerin yalnız kendisine bırakılmasını isteyebiliyordu. Orada keyfine gidecek bir *zuhurata* rastlarsa, hemşerilerinin selâmını almaya bile yanaşmadığı, elini ve ayağını bile öptürmeye izin vermediği halde, bu rastlantıda beğendiğini ku-

caklamaktan hiç yüksünmüyordu. Hamamdan çıkarken bu şatafatlı kişi, yüzüklerini, değerli taşlarını ve saygınlığını belirten madalyalarını yeniden takınır, en güzel ve bir düzine kimseye yetecek denli çok sayıda çamaşır dolu gardroplarından kendilerine en yakışanlarını seçerler ve, Siraküza'nın ele geçirilmesinden yalnızca Marcellus için hak verilecek bir kendini beğenmişlikle oradan ayrılırlardı. Bu kahramanlar da arada sırada sefere çıkarlar, İtalya'daki taşınmaz varlıklarını dolaşırlar, tüm yükü ve yorgunluğu kölelerinin çektiği av partileri düzenlerler (308). Rastlantı olarak belki de isteye isteye kavurucu güneş altında gemilerine binip Puzzole ya da Gaeta kıyısını çeviren görkemli kırsal konutlarına Lukrina gölü yoluyla yaptıkları geziyi (309) Caesar'ın ve İskender'in çetin seferlerine benzetmekteydiler (310). İpek perdelerinin arasından bir sinek girse, iyi kapanmamış bir aralıktan güneş sızsa durumlarından mutsuzluğu dile getirirler ve neden Simmerien (Cimmeriens)'ler ülkesinde dünyaya gelmemiş olmalarından yakınırlar (311). Kırsal alana gidildiği zaman, ailenin efendisi, tüm ev halkının eşliğinde bulunur. Bir savaşa gidildiği zaman, komutan nasıl süvarileri, piyadeleri, öncüleri, artçıları düşman karşısında savaş düzenine sokarsa, uşakların başı da, otoritesinin simgesi olarak elinde tuttuğu bir sopayla kalabalık uşak ve köleler topluluğunu yürüyüş düzenine koyar (312). Bagajlar ve giysiler önden gider, arkadan, bütün yardımcıları ve takımlarıyla kalabalık aşçılar gelir. Bu savaş birliği işsiz güçsüz plebeiyenlerle kölelerin karışımından oluşmaktadır. Hadımlar grubu artçı durumundadır, en yaşlısından en gencine dek yaş sırasına göre dizilirler. Sayıları ve biçimsizlikleri, ürküntü ve tiksinti verici bir görünüm yaratmaktadır. Dışardan izleyiciler, ileriki kuşak umudunu, daha doğuştan hemen sonra yok etmek üzere kıyıcı kısırlaştırma yöntemini kuran Semiramis'in anısını kargışlamaktadırlar (lânetlemektedirler). Yargılama alanında, Roma soyluları kişisel olarak uğradıkları en küçük bir zarar ya da sataşma karşısında çok büyük tepki gösterirlerse de geri kalan tüm in-

sanlar için hor görücü bir ilgisizlik içerisinde bulunurlar. Bir sürahi sıcak su mu istediler? Köle bunu getirmekte gecikirse, onun ağır davranmasının cezası olarak üçyüz kırbaç darbesiyle dövülür. Bu köle adam öldürmekle suçlanmaktaysa, efendisi onun çok kötü bir insan olduğunu kendisine duyurur; bu suçu ikinci kez işlemişse, gereği gibi cezalandırılır. Romalılar, eskiden konukseverlik erdemiyle davranırlardı. Her yabancı onların iyiliğinden yararlanma hakkına sahipti. Değerliliği ödüllendiriyor, mutsuzluğu avutucu söz ve devinimlerde bulunuyorlardı. Bugün ise, diyor Ammianus, yüksek dereceden bir yabancı, bizim zengin senatörlerimizden birinin evine girecek olursa, ilk gelişinde çok iyi kabul görecek, dostluk gösterileri ve minnet altına sokacak denli iyi davranışlara tanık olacaktır, ki bu ünlü dostun sıcak çevresinden ayrıldığı zaman bu kibarlık ve incelik dolu yere gelmesini neden bu denli geciktirmiş olduğuna üzülecektir. Yine böylesine kibar bir kabul göreceğine güvenerek ertesi gün ziyaretini yineleyince şaşkınlıkla görecektir ki, senatör onun, hangi ülkeden olduğunu ve de adını bile unutmuştur. Sabır gücü, daha çok dayanmasına elverirse kendini, konak hizmetkârları arasında bulur, minnet ve dostluk nedir bilmeyen, ancak geldiğini gittiğini görmekle yetinen bir efendi'ye saygılarını sunmak gibi kuru bir izinden başka bir ilgiyi elde edemez. Zengin kimseler genel bir şenlik (313) hazırlarlarsa, özel şölenlerini bolluk içerisinde kutlayacaklarsa çağrılıların seçimi uzun bir tartışma konusu olur. Özentisiz, bilgin ya da ılımlı vatandaşlar, seyrek olarak yeğ tutulurlar. Protokol listesini hazırlayanlar, özel birtakım neden ve güdülerle, en aşağılık kimselerin adlarını çağrılılar arasına yazarlar. Yazılanlar büyüklerin ailelerine en yakın durumda olan, düzmeceleri ve dalkavukluğu en iyi beceren küstahlardır. Bunlar efendilerinin her sözüne ve her davranışına alkış tutarlar. Konağın mermer sütunlarından yer taşlarına varıncaya dek her şeye hayranlıklarını belirtirler, durmadan şatafat ve incelikten o denli söz ederler ki zengin efendi, bütün bunları kişisel değerliliğinin bir bölümü

olarak görmeye başlar. Olağan büyüklüklerini aşan boylarda yapılmış tablolardaki kuşlar, gelincikler (314) ya da balıklar en zayıf dikkatleri bile çeker. Aklı başında çağrılılar bu can sıkıcı yinelemeyi görmemek için gözlerini başka yana çevirirken görevlendirilen noterler bir tutanakla bu ilginç olayı saptarlar. Oyunculuk mesleği de büyüklerin arasına girebilmek için güvenilir bir yoldur. Konfederelerler ayrılmaz bağlarla, denebilir ki haydutlukla, birbirlerine bağlanmışlardır. *Tesserarien* ya da tavla oyununda üstün bir bilgi sahibi olmak zengin olmanın ve ün kazanmanın da başka bir sağlam yoluydu (315). Bir şölende ya da bir toplantıda, bu yüce oyun sanatının ustasının yeri ancak bir majistra'dan sonra geliyordu ve Caton, praetor'luk için kendisini seçmeyi istemeyen halkın karşısında nasıl bir duyguya kapılırsa ayni şaşkınlığı ve tiksintiyi gösteriyordu. Her türlü yorgunluktan nefret eden, okumanın verdiği olanakları hor gören soylular bilgi edinme isteğince pek az rahatsız edilirler. Juvenal'in taşlamaları, Marius Maksimus'ün ağzı kalabalık ve masalımsı öyküleri, okumaya değer gördükleri kitapları oluşturmaktadır (316). Babalarından kalıtım yoluyla kendilerine geçmiş kitaplar, mezara gömülmüş gibidirler, hiç gün yüzü görmezler (317). Ama konutlarının içi tiyatro takımları, flütler, büyük lirler ve su ile çalışan orglarla doludur. Sarayları, her zaman, okuyucuların sesleri, müzik aletlerinin melodileriyle inlemektedir. Bu saraylarda ses sağduyudan yeğ tutulur ve ruhtan çok özdeksel varlıkla ilgilenilir. En küçük bir geçici hastalık şüphesi, en yakın dostların bile birbirini görme için gidip gelmekten onları alıkoyar. Bu arada, haber almak üzere bir uşak gönderilmişse, dönüşünde yıkanıp temizlenmeden eve sokulmaz. Bununla birlikte aç gözlülük bu kadınsı korkuya üstün gelir. Kazanacak bir şey gördüğü zaman ağır damla hastası olan senatör bile Spoleta'ya dek gider. Kan ya da ölüme bağlı tasarrufla kalıt elde edebilme umudu kendini beğenmişlik ve büyüklük taslamayı birden yok eder. Elverişli bir vasiyetnamenin imzalatılmasında ve onun erken kullanılır hale getirilmesinde çok uz-

mandırlar. Zengin ve çocuksuz bir yurttaş Romalıların en saydıkları, en sevdikleri kimsedir. O hale geldi ki, ayni evde, ayrı dairelerde, koca ve karı noterlerini ayrı ayrı çağırdılar, ve birbirlerinden sonra yaşamaları halinde, başka başka vasiyetleri kapsayan senetler düzenlettiler. Saçma ve zırva bir gösteriş ve şatafatın sonu ve de cezası sayılması gerekli sıkıntı bu gururlu soyluları en utanç verici umarlara başvurma zorunda bıraktı. Ödünç para almak mı gerekiyor? Komedi tiyatrosundaki köle gibi aşağılık olur ve yaltaklanırlar, ama zavallı alacaklı, alacağını geri istediği zaman, Herkulus'ün torunları kes lip yüksekten konuşan korkulu yaratık haline dönüşürler. Alacaklı kendilerini tedirgin etmeyi sürdürürse, keyiflerinin aşağılık ajanlarından biri aracılığıyle bu kendini bilmez alacaklı için zehir ya da sihirbazlık suçlaması yapılarak hapis cezası verdirilir. Alacaklı, pek az durumlar dışında, buradan, alacağı olmadığını bildiren bir aklama kâğıdı imzalamadan çıkamaz. Romalıları zehirlemiş olan utanç verici kötülükler, sağduyuyu zedeleyici gülünç bir boşinanca dayanmaktadır. Kendilerinin gelecekteki büyüklüklerinin ve erinçlerinin imlerini bir kurbanın iç organlarına bakarak okuduklarını savlayan falcıları saflıkla dinleyerek öğrenmek isterler. Aralarından çoğu, yıldızlar bilgisi (astrologie - ilm-i nücûm) kuralları, Merkür'ün durumu ve ayın görünüşüne göre kendi halini saptamak üzere gerekli danışmayı yapmadan yıkanmak, yemek ve halkın içerisine girmek gibi davranışlara girişmekten korkar (318). Böyle bir kanağanlığı, saltık güçlü (kaadir-i mutlak) bir Tanrı'nın varlığını yadsıyan, hiç değilse ona şüpheyle bakan bir dinsizde görmek oldukça eğlenceli bir durum yaratmaktadır.»

Ticaretin ve zanaatların geliştiği kalabalık kentlerde yaşamını elleriyle kazanan orta sınıf, öbür sınıflara oranla daha büyük ölçüde ürer ve kentsel toplumun en güçlü bölümünü oluşturur. Bayağı ve oturak zanaatları hor gören Roma plebeiyenleri, cumhuriyetin ilk zamanlarından beri borçların ve tefeciliğin baskısı altında ezilip durmuş-

lardı. Çiftçi ise, askerlik hizmeti gördüğü sırada tarlasını ekememek zorunda kalmıştı (319). Eskiden beri özgür mülkiyeleriyle yerliler arasında paylaşılmış bulunan İtalya toprakları, kimi zaman satın alan, kimi de tefecilikle yavaş yavaş Roma soylularının eline geçti. Cumhuriyetin yıkılmasından önceki yüzyılda bağımsız bir varlığa sahip olan ancak ikibin iye'den söz edilmektedir (320). Lejyon komutanlığı ve eyalet yöneticiliği gibi devlet saygınlıkları halkın oyu ile kazanıldığı sürece bu değerli seçme hakkı fakirliğin acılarını uyuşturmaya yarıyor, yoksul vatandaş, Roma halkının oluştuğu yirmi beş oymağın ya da yüzdoksan üç santurya (Centuria)'nın oylarıyla çoğunluk elde etmeye çalışan adayların tutkulu el açıklığında bir geçim kaynağı bulabiliyordu. Komünya (Communia)'lar güçlerini ve varlıklarını yitirince imparatorluk döneminde, kısa sürede aşağı halkın topluluğu durumuna dönüşmüştür. Kölelerin azat edilmesi ve yabancıların elbirliğiyle her kuşakta varlığını sürdürebilmişti. Hadrianus zamanından beri Romalılar, başkentin, dünyanın tüm kusurlarını ve kendilerine ters düşen ulusların gelenek ve göreneklerini örtmesinden yakınmışlardır. Galyalıların ılımsızlığı, Yunanlıların güvenilmezlikleri ve hiyleleri, Yahudilerin ve Mısırlıların dikkafalılıkları, Suriyeliler'in kancıkça alçaklıkları ve Asyalıların sözüm ona, aşağılık söz dinleyicilikleri, Romalı adı altında, ama *bengi (sonsuz) kent*'in duvarları içerisinde oturamadıkları için vatandaşlarından ve de hükümdarlarından bile nefret eden kalabalıkların ortak niteliklerini oluşturuyordu (321).

Bununla birlikte Roma'nın adı yine de saygıyla anılıyordu. Halkın çıkardığı geçici gürültüler hoşgörüyle bastırılıyordu. Konstantinus'ün ardılları, demokrasiden arta kalanları süel gücün zorbalığıyle yıkacak yerde Augustus'ün tedbirli siyasasını benimsediler ve yoksulluğu avutarak başkent halkını oyalama yolunu tuttular (322). Bu önlemler şöyle sıralanabilir: 1° Tembel plebeijenleri rahat ettirmek için her ay tahıl olarak verilen ekmek tayını her gün dağıtılan ekmeğe dönüştürüldü. Çok sayıda büyük fırınlar

yaptırılarak halk için çalıştırıldı. Belirli saatlerde her vatandaş, elindeki belgeyle, mahallesinde ya da bölgesinde kurulmuş olan merdivenden çıkıyor ve ailesi için gerekli üç libra (livre) ağırlığındaki ekmeği, ya parasız, ya da çok ucuz ederle alıyordu. 2° İçerisinde yetişen meşe palamutu ve püsküllleri büyük hayvanlar ve yaban domuzları için çok besleyici yiyecek olan Lukanya ormanlarından (323) bol miktarda ve ucuza et sağlanıyordu. Yılın beş ayında yoksul yurttaşlara domuz yağı dağıtılıyordu. Eski görkem ve erincin çok azalmış olduğu bir dönemde bile başkentin yıllık tüketimi, Valentinianus III'ün bir buyrultusuyla, üç milyon altıyüz yirmi sekiz bin (libra) olarak saptanmıştı (324).

3° İlk çağların yaşamında yağ, aydınlanma ve yıkanma için zorunlu bir gereksinme maddesiydi. Roma'ya verilmek üzere Afrika'ya konulan yıllık yüklenim üç milyon (libra)'yı buluyordu. 4° Augustus'ün başkente yiyecek sağlamak üzere aldığı önlem dışında başka yollara başvurulmamıştı. Halk şarabın pahalı olmasından yakınınca imparator bildiri yayımlıyor, Agrippa kemerleriyle her yana bol, temiz ve sağlıklı su verilen bir kentte susuzluktan yakınmanın ussal olmayacağını uyruklarına anımsatıyordu (325). Bu güçlü kanıklık (kanaatkârlık) yavaş yavaş tavsadı; ve Aurelianus'ün istediği şey yerine getirilmediyse de (326) görünüşe göre, şarabın kullanımındaki genelleşme çok kolaylaştırıldı. Seçkin sınıftaki bir majistra genel şarap mahzenlerinin yönetimiyle görevliydi, Kampanya bağlarının çok büyük bir bölümü başkentliler için ayrılmıştı.

Augustus'ün haklı olarak övdüğü bu değerli su kemerleri suyu kamu hamamları (thermoe)'na getiriyordu. Bunlar her mahallede yapılmış görkemli yapılardı. Belirli saatlarda senatörlerin ve halkın yararlanmasına açık tutulan Karakalla hamamlarında binaltı yüz mermer yıkanma yeri (kurna) bulunmaktaydı. Diokletianus hamamlarında da üçbinden çok kurna vardı (327). Bölmelerin duvarları, desenlerinin inceliği ve renklerin değişikliğiyle resme öykünülmüş mozaiklerle kaplıydı. Bu arada, Nümidya mermeriyle ustalıkla işlenmiş Mısır graniti de göze çarpıyordu.

Sıcak su saklama yerinden büyük havuzlara, som gümüş ağızlı geniş arklarla su geliyordu. En alt katmandan bir Romalı bile, az bir bakır para karşılığında, Asyalı bir kralın bile imrenebileceği bu lüks olanaktan yararlanıyordu (328). Bu saray gibi yerlerden çok kez ceketsiz ve papuçsuz, yoksul plebeiyenlerin çıktığı görülürdü. Bunlar, bütün gün yollarda ve Forum'da dolaşarak havadis toplayan ve birbirleriyle kavga eden, ailelerinin geçim parasını kumarda yiyerek geceyi en kirli işlerin çevrildiği aşağılık çevrelerde geçiren insanlardı (329).

İşi gücü olmayan kalabalık insanlar için en çekici eğlenceler sirk oyunları ve tiyatrolardı. Hıristiyan hükümdarların dindarlığı gladyatör boğuşmalarına son vermişti. Buna karşılık Roma halkı sirke'e, tapınağı, Cumhuriyetin orunu, kendi evi gözüyle bakıyordu. Sabırsız kitle, yer kapmak için, gün ağarmadan önce yataktan kalkıyordu. Kimisi ise geceyi, dolaylardaki kemer altında geçiriyordu. Güneşin doğuşundan batışına dek, yağmurdan ve sıcaktan pek de etkilenmeyen üç, dört yüz bin izleyici, gözleri arabalara ve sürücülerine dikilmiş, uslarıyle düşünceleri yalnızca tuttukları rengin başarısı için korku ve umutla dolu olarak öylece bekleşiyordu. Onları dışardan gören, sanki cumhuriyetin alınyazısını bu yarışlar belirleyecekmiş gibi bir kanıya kapılabilirdi (330). Haykırışları ve alkışlarıyle yabanıl hayvan avındakilerden ya da bir tiyatro piyesinin izleyicilerinden daha az coşkulu değillerdi. Çağımız başkentlerinde tiyatro temsilleri bir güzel duygu okulu olarak düşünülebilmekte, kimi zaman da erdem örneği olarak alınmaktadır. Ne var ki, Romalıların trajik ve komik dizini ilkçağ Atina dehâs'nın aşağılık bir öykünmesinden başka şey değildi (331), ve Cumhuriyetin çöküşüyle birlikte sessizliğe gömülüp kalmıştı (332). Artık sahnelerde uygunsuz kaba komedilerden ve kadınsı müzikten başka şey görülmüyor ve dinlenmiyordu. Augustus'tan altıncı yüzyıla dek ününü sürdüren pantomimalar (333), söze gerek kalmadan, il kçağ tanrılarının çeşitli öykülerini anlatıyordu. Kimi zaman filozofun önemini hiçe indirecek denli bu sanatın ileri git-

mesi halkın alkışlarını ve hayranlığını çekiyordu. Çok büyük ve görkemli Roma tiyatrolarında üçbin dansöz, bir o denli okuyucu ve çok sayıda koro şefi bulunuyordu. Öyle ki, bir kıtlık zamanında, şiir ve matematik gibi kafa işi sanat mensuplarını bile içerisine alan ve başkentteki tüm yabancıları uzaklaştıran bir yasa, halkın verdiği önemi gözönünde tutarak tüm tiyatro sanatçılarını kapsamı dışında bırakmıştı. (333/a)

Denildiğine göre Elagabale, Roma'da oturanların sayısını örümcek ağları sayısıyle saptamak gibi saçma bir düşünce ileri sürmüştü. Bu araştırmasını daha az gülünç araçlarla yapabilseydi en akıllı imparatorlar arasında sayılırdı. Böylece Roma yönetimi için çok önemli ve gelecek kuşaklar için çok ilginç bir sorun kolayca çözümlenmiş olacaktı. Tüm halkın doğumları ve ölümleri doğru olarak kayda geçirilecekti. İlkçağ yazarlarından biri yıllık sonuçları ya da gerçekliğe kavuşturulmuş olay listelerini bildirmek kayra (lutûf)'sında bulunsaydı belki de eleştirmenlerin abartmalı savlarını çürütecek ve bilginlerin daha ılımlı ve daha olası görüşlerini doğrulayacak bir sayısal bilgiyi ortaya koyabilecektik (334). Bu konudaki en güzel araştırmalar aşağ'da gösterilen kanıtlar üzerine oturtulmuştur. Bunlar, zayıf gibi görünüyorlarsa da eski Roma nüfusu konusunu belirli bir noktaya dek aydınlatabileceklerdir: 1° İmparatorluk başkenti Gotlar'ca kuşatılınca matematikçi Ammianus, Roma'nın çevresini doğru olarak ölçtü ve çevre çemberini yirmi bir mil olarak saptadı (335). Unutmamak gerekir ki kentin planı hemen hemen bir çember gibiydi, ve bu geometrik biçim bir çember içerisinde bulunabilecek alanların en büyüğünü oluşturur. 2° Augustus zamanında yaşayan mimar Vitruvus bu konuda tam bir bilgi otoritesine sahipti. Ona göre Roma'da oturanlar, kentin sınırını aşacaklardı; o zaman, belki de her yandaki bahçeler ve yazlık evler nedeniyle genişleme olasılığı kalmıyacağından, doğru olmamakla birlikte, evlerin yüksekliğini çok büyük ölçüde arttırmayı önerdi (336). Çoğu zaman ivedilikle ve kötü gereçlerle yapılmış olan bu binaların kat-

larını artırmak, sık görülen acı sonuçlu kazalara yol açtı. Augustus ve Nero'nun buyrultularıyle Roma kenti içerisindeki binaların, temel düzeyinden başlıyarak yetmiş ayak' tan yukarı yükseltmeler yasaklandı (337).

3° Juvenal, belki de kendi üzüntülü deneyimiyle, kötü koşullar altında yaşayan vatandaşlara Roma'yı hemen bırakıp uzaklaşmalarını, İtalya'nın küçük kentlerinden birinde uygun bir ev satın almalarını, ona verecekleri paranın başkentte oturdukları barakanın yıllık kirasından çok olmayacağını yazıyor, onların durumuna acıyor (338). Buna göre kiralar da aşırı ölçüde yüksekti. Zenginler çok büyük paraları gözden çıkararak toprak satın alıyor, buralara saraylarını ve bahçelerini kuruyorlardı. Buna karşılık Roma kentindeki halk küçük bir alan içerisinde yığılıp kalıyor, Paris'te ve daha başka birçok yerde olduğu gibi, bir binanın dairelerini paylaşıyorlardı. 4° Teodosius zamanında yapılmış bir Roma betimlemesinde de görüldüğü gibi tüm evlerin sayısı kırksekiz bin üçyüz seksen iki'yi buluyordu (339). Evler *domus* ve *insuloe* adları verilen başkentteki konutların tümünü kapsıyordu. Bunların içerisinde azatlılarına ve kölelerine ayrılan evleriyle birlikte Eskilerin görkemli saraylarından, ozan Kordus (Cordus)'ün karısıyla barındığı tek göz odalı konutlara dek her tür barınaklar bulunuyordu. Paris kenti için uygulanan hesap biçimini benimseyerek (340), her çeşit konutta yirmi beş kişi olduğunu kabul etsek Roma kentinin nüfusunu bir milyon ikiyüz bin olarak saptayabiliriz. Bu sayı çağımızdaki Avrupa'nın büyük kent nüfuslarından aşkın görünürse de çok büyük bir imparatorluğun merkezi için olanaksız sayılmayabilir (341).

İşte, Gotlar kuşattığı, daha doğrusu abluka altına aldığı sırada, Honorius'ün saltanatı altındaki Roma'nın durumu böyleydi (342). Alarik, saldırı zamanını sabırsızlıkla bekleyen kalabalık ordusuna ustaca bir düzen vererek başkenti tam olarak sardı, oniki kapıyı kullanılmaz duruma soktu, yakın yerlerle her türlü ulaşım ve iletişimi kesti, Tevere'deki su taşımacılığını durdurdu, böylece Romalıları,

yiyecek sağlayabilecekleri tek olanaktan da yoksun bıraktı. Soylular ve halk, bir barbarın dünya başkentini kuşatmaya kalkışma küstahlığını öğrenerek şaşkınlığa uğradılar ve tiksinti duydular. Ne var ki, mutsuzluk, kısa sürede gururu altetti. Silahlı bir düşmanı püskürtmeye girişemiyerek öfkelerini günahsız ve savunmasız bir kurban üzerinden aldılar. Romalıların, büyük Teodosius'ün yeğeni olup o sıradaki imparatorun halası ve kaynanası olan Serena'ya karşı saygı duymaları gerekecekti, ama Stilikon'un dul eşinden korkuyorlardı ve bu korkuları, prensesin Got kralıyla gizli ve hâince haberleştiği söylentisinden ileri geliyordu. Halkın çılgınlığından — istemedikleri halde — etkilenen ya da buna sürüklenen senatörler, suçlu olduğuna ilişkin herhangi bir kanıta dayanmaksızın, onun hakkında ölüm cezası getiren bir kararname çıkarttılar. Serena, alçakça boğazlandı, ve gözleri hiçbir şeyi göremez halde bulunan halk yığınları bu barbarca davranışın neden Roma'yı kurtaramadığını ve barbarların çekilmesini sağlıyamadığını bir türlü anlayamıyordu. Kıtlık kendini duyurmaya başlıyordu ve Roma'nın zavallı insanları açlığın bütün korkulu sonuçlarını gördüler. Ekmek dağıtımı üç (libra)'dan (yarım libra)'ya, sonra dörtte bir'e ve en sonunda da sıfıra indi. Buğday fiyatı yoksul vatandaşların yetişemeyeceği bir düzeye yükseldi. Her türlü yiyecekten yoksun kalan insanlar zenginlerin yardımı için yalvarmaya başladılar. İmparator Gratianus'ün dul karısı Laeta, Roma kentinde oturuyordu. Bir süre halkın çektiği acıları giderdi ve kocasının ardıllarınca iyilikçilerinin dul karısına sağlanan çok büyük geliri yoksullara aktardı (343). Ne var ki, ne denli büyük ölçüde olursa olsun bu yardımlar, yiyecek maddelerinin günden güne daha bulunmaz ve daha pahalı hale gelen ve büyük yıkımın senatör saraylarına dek yaygınlaştığı bir kentteki aç halk için yetmemekteydi. Yetiştirilmenin ve alışkanlığın, lüksü, vazgeçilmez bir gereksinme haline getirdiği insanlar, doğal yaşamı ayakta tutmak için ne denli az şey gerektiğini öğrenmiş oldular. Mutlu zamanlarında hor görerek bakmayacakları yalın ve kaba besin

nesnelernii elde etmek için büyük paralar harcadılar. Roma kentlileri en tiksinç ve en esenliksiz yiyeceklere saldırıyor, bunları yutuyorlardı. Bu yolda olanca öfkeleriyle birbirleriyle çekişiyor, yakalarını güç kurtarıyorlardı. Yayılan korkulu haberlere göre birtakım kimseler yamyamlaşmıştı ve açlıktan umutsuzluğa kapılıp başka insanları öldürmüş, onların etini gizlice yemişlerdi: Bu söylentilere bakılırsa doğanın korkunç yaşama yasalarının etkisiyle kimi analar kendi öz çocuklarını boğazlamışlar ve bunlarla kendilerine ürpertici yemekler sağlamışlardı (344). Binlerce Romalı, evlerinde ve sokaklarda açlıktan ölüp kaldılar. Mezarlıklar kentin dışında olduğundan düşmanın elinde bulunuyordu; gömülmeyerek kalan cesetlerin kötü kokusu havayı zehirliyordu. Bulaşıcı ve öldürücü hastalıklar da açlığın korkunçluğunu büsbütün artırıyordu. Ravenna sarayının birçok kez haber salarak yakında yardıma gelineceğini bildiren vaadleri ürkek Romalıların yüreklerine biraz umut ışığı serpti. Her türlü insansal imdattan yoksun kalınca doğaüstü bir kurtuluş önerisini benimsediler. Toskanyalı sihirbazlar kentin valisi Pompeianus'ü büyü ve sihir umarlarına inandırdılar, bulutlardan yıldırımlar yağdırarak barbar ordusuna düşüreceklerini savundular (345). Bu önemli giz üzerine Roma piskoposu Innocent'la görüşüldü. Sen Piyer'in ardılı, kamu yararı için hıristiyanlığın katı kurallarını gevşetmiş olmakla —hafifçe— suçlandırıldı. Ne var ki, bu konu senato'da ele alınınca ve kurbanların Kapitolium'de ve majistraların önünde sunulması koşulu ileri sürüldüğünde bu saygıdeğer meclisin büyük bir bölümü Tanrı'ya ve imparator'a karşı kötü davranışta bulunmuş olmaktan korkarak, paganizmin geri getirilmesiyle eşdeğerde gibi görünen bir törene katılmayı reddetti (346).

Artık Romalılar için Got kralının yarlıgamasına ya da hiç değilse ılımlılığına sığınmaktan başka umar kalmamıştı. Bu gibi kötü hal ve koşullarda devlet yönetiminin dizginlerini ele almış olan senato, bu kez de öyle yaparak Got kralına iki elçi gönderdi. Bu görev, İspanyol kökenli olup eyalet yönetimlerinde kendini göstermiş Basilius ile devlet

işlerindeki büyük uzmanlığı ve barbar hükümdarıyla eski dostluğu yüzünden bu tür görüşmeler için yararlı, noterlerin birinci tribronus'ü Yohanna (Jean)'a verildi. Alarik'in huzuruna alındıktan sonra, içinde bulundukları durumun elverişsizliğine karşın yüksekten konuşarak Romalıların, barış yoluyla ya da savaşla saygınlıklarını korumada kararlı olduklarını bildirdi. Alarik, onurlu bir uzlaşmayı reddedecek olursa, silahlanmış ve umutsuzluk yüzünden gözü dönmüş çok sayıda savaşçının harekete geçeceğini anımsattı. «Çayır ne denli sıklaşırsa orak o denli iyi biçer» diye Got kralı onları yanıtladı, bu yanıta, şatafat yüzünden gücünü yitirmiş ve açlıktan bitik hale gelmiş bir halkın kafa tutmasına karşı duyduğu tiksintiyi de belirten bir kahkaha eşlik etti. Roma kapılarından çekilmek için istediği kurtuluş bedeli (fidye)'ni koşul olarak ileri sürdü. Bu fidye koşulu şöyleydi: Devletin ya da bireylerin olup olmadığına bakılmaksızın, kentte bulunan tüm altın ve gümüş, tüm değerli taşınır mallar ile, bütün tutsaklar ve soyu ya da kökeni bakımından tüm barbarlar ... Senatonun elçileri, alçakgönüllü ve yalvarmalı bir sesle ona sordular: «Ey kral, bunlar sizin isteğiniz olunca Romalılar'a ne bırakmayı düşünüyorsunuz?» — «Canlarını» diye yüksek perdeden, yanıtladı. Bununla birlikte elçiler geri dönmeden önce, görüşmelerin daha yumuşak geçmesine yardımcı olan kısa bir ateşkes anlaşması yapıldı. Alarik yumuşadı ve ilk istediklerinin birçoğundan vazgeçti. Sonunda, beşbin libra ağırlığında altın ve otuz bin libralık gümüş, dört bin ipek giysi, üç bin lâl renkli ince kumaş ve üç bin libra karabiber alırsa (347), kuşatmayı hemen kaldırmayı kabul etti. Ne var ki, devlet hazinesi tükenmişti, savaşın getirdiği zorluklar nedeniyle, İtalya'nın ve eyaletlerin tüm büyük gelir kaynaklarına el konulmuştu. Açlık sırasında en yalın besin nesneleri için altın ve gümüş ödenmişti. İnsanların hırsı, gömüler halinde değerlerin gizlenmesine yol açmıştı. Kentin yıkılmasını önleyebilecek değerli kaynaklar olarak yalnızca kutsallaştırılmış tarihsel kalıntılar kalmıştı. Romalılar Alarik'in isteklerini yerine getirince, bir bakıma,

barıştan ve bolluktan yararlanmaya başladılar. Yine de dikkati elden bırakmadan kentin kimi kapıları açıldı. Barbarlar, yiyecek gereçlerinin ırmaktan ve yollardan geçirilmesini engellemediler ve kentli'ler, kenar mahallelerde kurulan pazar yerlerini üç gün aralıksız doldurup boşalttılar. Bu kazançlı alışverişten esnaf zengin olurken, kentin gelecekteki gereksinmesi de düşünülerek çok büyük kamu ve özel ambarlar da besin maddeleriyle dolduruluyordu. Alarik, kimsenin ummadığı biçimde, ordugâhında sıkı bir disiplin kurmuştu. İhtiyatlı barbar, bir kısım Gotları, Ostia yolu üzerindeki Roma vatandaşlarına kötü davranışta bulundukları için sert biçimde cezalandırarak antlaşmalara bağlı olduğunu tanıtladı. Başkentin ödediği haraçlarla zenginleşen ordusu, kışı geçirmeyi tasarladığı verimli Toskanya eyaletine yavaş yavaş ilerledi. Zincirlerinden kurtulan kırk bin tutsak Alarik'in bayrağı altına sığındı ve kurtarıcılarının yönlendirmesi altında, Roma'da çektikleri acıların ve köleliğin öcünü almaya and içtiler. Bir yandan da karısının kardeşi Adolf'un, Alarik'in ivedi çağrılarına uyarak sağladığı en saygıdeğer Gotlardan ve Hunlardan oluşan bir destek kuvvet elde etti (348). Bunlar, az bir yitikle ve önemsiz bir güçlükle, Tuna ile Tevere ırmakları arasında imparatorluk birliklerinden üstün sayıdaki kuvvetleriyle geçit kurmuşlardı. Barbar ataklığıyla bir Romalı komutanın uzmanlığını ve disiplinini birleştiren utkulu şef, yüzbin savaşçının başında bulunuyordu, ve Alarki'in yaman ve korkunç adı tüm İtalya'da terör ve saygı duygularıyla anılıyordu (349).

Bin dörtyüz yıl içerisinde oluşan değişikliklerden sonra Roma fatihlerinin başarılarını, siyasal tutumlarının güdülerini tartışmaya girişmeksizin anlatmakla yetinmeliyiz. Alarik, belki de eriştiği mutlulukta gücüne kafa tutan gizli bir zayıflık duyuyordu, ya da görünüşteki ılımlı davranışıyla, Honorius'ün yüksek görevlilerini kandırma yolunu tutmuş oluyordu. Alarik, barıştan yana olduğunu, Romalılarla dost kalmayı istediğini birçok kez belirtti. Üç senatör, onun başvurusu üzerine, tutak (rehine)'ların de-

ğiş tokuşu ve anlaşmanın onaylanması için, elçi niteliğiyle Ravenna sarayına geldiler. Görüşmeler sırasında açık bir biçimde önerdiği koşullar, aşırı ılımlılığı yüzünden içtenliği hakkında kuşku uyandırıyordu. Alarik, kendini hep Batı orduları başkomutanı olarak görüyordu. Yıllık olarak tahıl ve para ödenmesi koşulunu anlaşmaya koydurdu, İtalya ile Tuna arasındaki önemli ulaşım ve iletişime egemen olacak kuruluşta yönetim olanağını sağlamak için Venedik, Dalmaçya ve Norik eyaletlerini yeni krallığının sınırları içerisine aldı. Alarik, alçak gönüllü istekleri geri çevrilirse, para ödenmesi koşulundan vazgeçmeye, Cermenlerin sürekli akınlarına uğrayan yakılıp yıkılarak yoksullaşmış Norik eyaletinin elinde kalmasıyle yetinmeye kendini hazırlamıştı (350). Ne var ki barış umudu, ministr Olimpius'ün körükörüne ayak diremesi ya da çıkarcı görüşleriyle yok olup gitti. Senatonun ussal uyarılarına kulak asmadan elçileri, onur kıtası gibi çok büyük ve bir savunma ordusu olarak çok cılız bir asker kıtası eşliğinde geri gönderdi. İmparatorluk lejyonlarının en iyisi olan altı bin Dalmaçyalı, binlerce barbarın işgal ettiği bir ülkeden geçerek Ravenna'dan Roma'ya yürüdüler. Bu kahraman lejyonerler, Olimpius'ün düşüncesizliğini canlarıyle ödediler. Komutanları olan Valensius, yüz askerle birlikte savaş alanından kaçtı. Uluslararası yasaya göre korunmasını istemekten umudunu kesen elçilerden biri canının bağışlanması için otuzbin altın ödedi. Bununla birlikte Alarik, bu güçsüz düşmanlığı kötüye kullanma yerine barış önerilerini yineledi. Papa İnnosan (İnnocent)'in da hazır bulunarak güçlendirdiği ikinci Roma senatosu elçilik kurulu, barbar ordusundan bir müfrezenin koruması altında yolu tehlikesizce geçti (351).

Olimpius belki daha uzun süre, onu bu genel kötülüklerin yaratıcısı olarak bilen bir halkın hıncına meydan okuyabilecekti (352), ama gizli saray entrikaları, alttan alta onun da kuyusunu kazıyordu. Gözde hadımlar, Honorius'ün ve imparatorluğun yönetimini, praetorium praefectus'ü, yerli ve iğrenç uşak ve, yönetiminin yanılgılarıyle kö-

tülükleri yanında hiç değilse doğruluk ve bağlılık da göstermemiş olan Jovius'e teslim ettiler. Olimpius'ün sürgüne gönderilmesi ya da kaçışı yeni bir yaşam serüvenleri zincirini sürdürmesine neden oldu. Bir süre başı boş dolaşıp durdu. Bir ara, yıldızı parlayıp yükseldi, ikinci kez yine gözden düştü, sonunda, en eğlenceli temsili izlercesine onu seyreden Stilikon'un dostlarının sevinç dolu bakışları karşısında kulakları kesilerek kırbaçla dövüle dövüle can verdi. Olimpius'ün sahneden çekilmesiyle din sapkınları ve putperestler, kendilerini tüm devlet saygınlıklarından yoksun bırakan yakışıksız engellemelerden kurtulmuş oldular. Çünkü o, bağnaz bir hıristiyandı ve bunu kötüye kullanıyordu. Barbar soyundan gelerek atalarının inancını sürdüren yiğit Gennerid (353) subay kemerini çıkarmak zorunda bırakılmıştı. Her ne denli imparator, birkaç kez, onun düzeyindeki kimselerin yasaya uymak zorunda olmadığını kendisine söylediyse de o, her türlü özel kayrayı reddetti ve onurlu bir gözden düşmeden sonra da, Roma devlet yönetiminin engellemesine karşın genel türe (adalet)'yi harekete getirinceye dek dayandı. Gennerid'in yükseltilmiş olduğu Dalmaçya, Pannonia, Norik ve Retia gibi önemli başkomutanlık hizmetinde Cumhuriyetin disiplin ruhu yeniden canlanmış gibi oldu. Boş oturan, tüm benliklerini yitirmiş birlikler yeniden talimlere başladılar ve varlıklarını kazandılar. Gennerid'in yüce gönüllülüğü, Ravenna sarayının kendisine vermeyi istemediği ödül ve armağanlara gerek bırakmadı. Dolay ülkelerdeki barbarlar onun değerliliğinden korku duyuyorlardı. İllirya sınırını etkili biçimde savundu, uyanık önlemleri yüzünden imparatorluk on bin Hun'dan oluşan bir *takviye* kazandı. Bunlar, yalnızca hareket halindeki bir ordu için değil, yerleşmiş bir koloni için bile yeterli olabilecek sığır ve koyun sürülerini birlikte getiriyorlardı. Honorius'ün sarayı ve yöneticileri zayıflık, bilgisizlik, fesatçılık, düzensizlikten başka bir davranış göstermiyorlardı. Praefektus Jovius'çe kışkırtılan muhafızlar ayaklandılar ve iki komutanla iki ileri gelen hadımın başlarını istediler. Canlarını kurtarmak için kendilerine

verilen alçakça söze kanan generaller tuzağa düşürülerek gizlice öldürüldüler. Aşağılık hadımlar ise Milano ve Konstantinopolis'de uygun bir sığınma olanağı bularak güven altına girdiler. Hadım Eusebe ile barbar Allobik Oda ve muhafız kumandanlığına getirildilerse de bu ikinci sınıf görevliler karşılıklı kıskançlıklarının kurbanı olarak yaşamlarını yitirdiler. Saray nâzırının buyruğuyla başmabeyinci, imparatorun şaşkın bakışları karşısında sopayla dövülerek öldürüldü. Bir kamu töreni ortasında Allobik'in öldürülmesini izleyen kısa bir süre sonunda Honorius, ilk kez bir cesaret ve hınç belirtileri gösterdi. Eusebe ile Allobik, ölmeden önce, Jovius'ün, kişisel, belki de suç sayılabilecek güdülerle, Rimini kalesinde Alarik'le yaptığı bir görüşmede kararlaştırılan antlaşmanın imzalanmasına engel oldular. Jovius'ün orada bulunmadığı sırada imparator, ne durumuna ne de ırasına uygun düşmeyen bir afurtafür satmaya kalkıştı. Praetorium praefektüs'üne, kendi imzasıyle bir mektup göndererek kamu servetlerinden yararlanmasına izin verdiğini, buna karşılık, imparatorluğun süel onurlarını barbarların kendini beğenmiş başkanına çiğnetmeyi, tiksinti belirten sözlerle reddettiğini bildirdi. Bu mektup, ihtiyatsızca Alarik'e iletildi. Görüşme boyunca uygunluk ve ılımlılık göstermeyi elden bırakmamış bulunan Got kralı, kendisine ve ulusuna bu denli, hiç yoktan yapılmış ağır sataşmanın verdiği hınçla en ağır deyimleri dile getirdi. Rimini toplantıları birden kesiliverdi. Jovius, döndüğü zaman sarayın beğendiği düşünceleri benimsemiş ve de desteklemiş olduğunu kendisi de gördü. Yüksek rütbeli görevlilerle subaylar onun görüş ve örneğine öykünerek, içerisinde bulunulan hal ve koşulları göz önünde bulundurmadan, hiçbir barış koşulunu dinlemeden, cumhuriyetin düşmanına karşı sürekli ve caymasız bir savaşı sürdüreceklerine ant içtiler. Bu ihtiyatsız davranış, tüm yeni görüşmelerin önüne aşılmaz bir engel koymuş oldu. Honorius'ün yüksek görevlilerine duyuruldu ki, ant içerken Tanrı'nın adını dile getirmemişlerse kamu güvenliği yararını yeniden gözönüne alabilirler ve *Kaadir-i Mutlak*'ın ba-

ğışlamasına sığınabilirlerdi. Ama, imparator'un başı üzerine ve eline dokunarak ant içmişlerse, bu antlarından dönmeleri halinde, kutsal varlıklara saldırı ve başkaldırma cezalarına uğrayacaklardı (354).

İmparatorun ve sarayın körü körüne böbürlenmesi Ravenna'nın tahkimatı ve geçilemez bataklıklarından güç almayı sürdürmesi Roma'yı, savunmasız olarak Alarik'in hıncına bırakıyordu. Gerçek ya da yapmacık ılımlılığını sürdüren barbar hükümdarı, ordusunu Flaminiyen yoluna yönelterek İtalya kentlerinden birçok piskoposu, Roma'yı ve halkı barbarların öfkesinden kurtarması için yalvarmak üzere imparatora gönderdi (355). Kent, bu korkunç yalnlıp yıkılmadan, yalnız Honorius'ün ussal davranmasıyle değil, Roma'yı ele geçirmek için daha yumuşak olmakla birlikte daha az etkin olmayan bir araçtan yararlanan Got kralının ihtiyatlılığı ve insanlığıyla da kurtulmuş oldu. Başkente baskın biçiminde saldırmak yerine, Roma görkemliğinin en şaşırtıcı yapıtlarından biri olan Ostia limanı üzerine tüm çabalarını yöneltti (356). Başkentin günlük geçim gereçlerinin uğrayabileceği tehlikeler Caesar'ların ilkine, imparator Klaudius zamanında uygulamasına geçilen bir düşünce esinledi. Dar bir geçitte oluşturan yapay dalgakıran denizde uzanıyor, dalgaların saldırısını başarıyla püskürtüyordu. Böylece, eski Ostia kolonisinden yaklaşık iki mil uzakta Tiberis (Tevere) ırmağının kuzey kolunun döküldüğü üç geniş ve derin deniz alanında en büyük gemiler bile demirleyerek güven altında kalabiliyorlardı (357). Roma'nın limanı yavaş yavaş bir piskoposluk kenti haline geldi. Buraya başkentin gereksinimi için, geniş ambarlarda Afrika tahılları depo ediliyordu (358). Alarik bu önemli yerin sahibi durumuna gelince, Romalılara kayıtsız koşulsuz teslim olmaları çağrısında bulundu; bunu kabul etmemeleri, ya da geciktirmeleri halinde Roma kentinin yiyeceğini sağlayan ambarı yıkıp yok edeceğini bildirdi. Senato' nun gururu, halkın bağırıp çağırmaları ve açlığın getireceği felâketler karşısında kırıldı. Aşağılık duruma düşmüş olan Honorius'ün tahtına yeni bir imparatorun oturtulma-

sına râzı oldu. Yengiyi kazanmış bulunan Alarik'un oyu ile kentin valisi Attale'ye erguvan giydirildi. Minnet altındaki bu hükümdar, koruyucusunu Batı orduları başkomutanı olarak atadı. Adolf de, domestiküs (domesticus) kontu sanıyla yeni imparatoru koruma görevine getirildi. Böylece iki ulus, bağlaşıklık ve dostlukla birleşmiş gibi oldular (359).

Kentin kapıları açıldı, Attale, barbarlardan oluşan bir birliğin ortasında, Augustus'un ve Trajanus'ün sarayına geldi. Yeni hükümdar, gözdelerine sivil ve süel onurla saygınlıkları dağıttıktan sonra, senatoyu topladı, gösterişli bir söylev vererek, cumhuriyetin ululuğunu, görkemini yeniden kurmak, Roma'nın bunca zaman emeklerle güç verdiği Mısır ve Doğu eyaletlerini yine kendilerine bağlamak amaç ve niyetinde olduğunu bildirdi. Hiçbir deneyime ve savaş üzerine herhangi bir yeteneğe sahip olmayan bir zorbanın yaptığı bu saçma sapan söz vermeler, onun yükselmesini, kendini bilmez barbarların Cumhuriyete karşı yapmaya kalkıştıkları en çirkin saldırı olarak gören tüm aklı başında vatandaşların tiksinmesine neden oldu. Ne var ki, aşağı halk katmanı, her zamanki düşüncesizlik ve hafifliğiyle bu efendi değişikliğine alkış tutuyor, genel hoşnutsuzluk Honorius'ün yarışmacısını destekliyordu. Onun buyruklarıyla sıkıntılara düşmüş olan yobazlar, İyonya'da doğmuş, payen dininde yetişmiş ve bir Ariusçü piskoposun elleriyle vaftiz edilmiş olan bir hükümdardan biraz daha çok hoşgörü umuyorlardı (360). Attale'nin saltanatındaki ilk günler elverişli bir hava yarattı. Afrika'nın söz dinlemesini sağlamak amacıyle, hafif birliklerin başında güvenilir bir subay gönderildi. Hemen tüm İtalya, barbarların gücüne boyun eğdi. Bolonya'nın inatçı dayatmasına karşın, Milano halkı, belki de Honorius'ün ortada görünmeyişine öfkelendiği için, senato'nun seçeneğini benimsedi. Alarik, çok büyük bir ordunun başında taçlandırılmış tutsağını Ravenna kapılarına dek getirdi. Praefektus praetorium Jovius, süvari ve piyade kuvvetleri komutanı Valensius, kestör Potamius ve noterler başkanı Julianus gibi başlıca yüksek görevlilerden oluşan bir kurul, Gotlar'ın ordugâhı-

na geldi. Bunlar, hükümdarı adına, yarışmacısının seçimini kabullendiler ve İtalya ile Batı eyaletlerini iki imparator arasında bölüşmeye râzı oldular. Onların bu önerileri nefretle geri çevrildi. Attale, horlayıcı bir tutumla sanki acıyormuş gibi, Honorius kendi isteğiyle erguvandan vazgeçecek olursa, uzak bir adada yaşamının geri kalan bölümünü geçirmesine izin vereceğini söylemek kayrasında bulundu (361). Teodosius'ün oğlunun durumu, onun gücünü ve kaynaklarını yakından tanıyanlarca o denli kötü ve umutsuzdu ki, bakanı ve generali olan Jovius ile Valensius, güveni kötüye kullanarak iyilikçilerinin hizmetinden utanç verici biçimde kaçıp karşı yanın buyruğuna geçtiler. Bu hayınlıktan korkuya kapılan Honorius tüm hizmetkârlarını görünce titriyor, kentte, sarayında ve yatak odasında bile düşmanlarıyla karşılaşacağını sanıyordu. Gereğinde, Doğu imparatoru olan yeğeninin yanına kendisini götürmeleri için Ravenna limanında, harekete hazır gemiler bekletiyordu.

Ne var ki, diyor tarihçi Prokope (Procope), zayıflığı ve budalalığı koruyan bir Tanrı kayrası (inayet-i İlâhiye) vardır (362), ve bu kayranın Honorius'ün yardım isteğini geri çevirmesi için de ussal bir nedeni yoktu. Düşünerek ya da gözüpek olarak bir girişimde bulunma gücü kalmadığı için her şeyini bırakıp umutsuzluk içerisinde kaçmak istediği bir anda dörtbin kişilik bir veteran birliği limandan içeri girdi. Bağlılıkları saray entrikalarıyle bozulmamış olan bu yiğit yabancı askerleri kentin kalesini ve kapılarını korumakla görevlendirdi. Böylece iç düşmanlarca yaratılmış tehlike karşısında biraz dinginliğe kavuşmuş oldu. Afrika'dan gelen elverişli haberler kamuoyunu ve işlerin gidişini değişikliğe uğrattı. Bu eyalete Attale'ce gönderilmiş birliktlerle subaylar yenilgiye uğramış ve kılıçtan geçirilmişlerdi. Heraklianus'ün etkin çabalarıyla oradaki uyrukların Roma yönetimine bağlılığı sürdürülmekteydi. İmparatorluk muhafızlarının bağlılığını güvence altına almak için büyük sayıda para göndermişti. Yağ ve tahıl gönderilmesini durdurmuştu; Roma halkı açlığı duymaya başladı;

hoşnutsuzluk karışıklığı ve ayaklanmaları doğurdu. Afrika'ya gönderilen kuvvetlerin uğradığı bozgun Attale yandaşları arasında karşılıklı yakınmalara ve suçlandırmalara neden oldu. Koruyucusu yavaş yavaş komuta etmek yeteneğinden yoksun ve çevresinde saygı uyandıramayan bir hükümdardan hoşlanmamaya başladı. Alarik'e bilgi vermeden en olmıyacak önlemleri almaya kalkışıyor, kimi zaman onun düşüncesine bile aykırı davranışlarda bulunuyordu. Az zaman önce *patricius* saygınlığı verilmiş olan Jovianus, kurduğu düzenlerle Got kralının hıncını körükledi ve, Honorius'ün hizmetinden çıkmasının nedenini yarışmacısının yanını daha kolaylıkla yıkmak olduğunu ileri sürerek çifte kalleşliği mâzur göstermek istedi. Rimini yakınlarındaki geniş bir ovada Romalıların ve barbarların önünde Attale'nin erguvanı ve tâcı kendisinden geri alındı. Alarik, barış ve dostluk simgesi olarak bu süs eşyasını Teodosius'ün oğluna gönderdi (363). Yeniden göreve dönen subaylar hizmete başladılar, çok gecikmiş de olsa pişmanlık, ödülsüz kalmadı. Ne var ki, utanç duymaktan çok canını kurtarma isteğine düşkün olan çapı düşmüş imparator, Got kralından, daha aşağı katta ve düzeyde olduğunu kabul etti (364).

Attale'den imparatorluk sanının geri alınması, barışı engelleyen tek gerçek güçlüğe son vermiş oluyordu. Alarik, yeniden şanslarının açılmasıyle kafa tutma eğilimleri gösteren imparatorluk yüksek görevlilerinin kararsızlığına son vermek üzere Ravenna'ya üç mil kalana dek ilerlemesini sürdürdü. Got şeflerinden biri, Adolf'un kişisel düşmanı ve Balti soyunun kalıtımsal yarışmacısı Sarus'ün saraya kabul edilmiş olduğunu tiksinerek öğrendi. Bu ateşli barbar, üç yüz savaşçının başında Ravenna'nın kapısından çıktı, kalabalık bir Got birliğine baskın yaparak hepsini kılıçtan geçirdikten sonra zafer alayı gösterişiyle kente döndü, Honorius'ten izin alarak bir çığırtkanla Alarik'in işlediği suçlar nedeniyle imparatorla bağlaşma yapması ve dostluk kurmasının kesinlikle olanaksız bulunduğunu duyurdu (365). Ravenna sarayının yanlışlarının, saçmalamalarının

cezasını Romalılar, çıkan felâketlerle üçüncü kez ödediler. Got kralı yağma ve öcalma isteğini artık hiç gizlemeye gerek görmeden, ordusunun başında Roma surlarının önünde göründü ve, herhangi bir yardımdan umudunu kesmiş olan senato hiç değilse başkentin yıkımını geciktirme umarlarını aradı. Ama, kökenleri ya da çıkarları bakımından barbarları tutan kölelerinin ve uşaklarının kalleşliği yüzünden tüm önlemleri etkisiz kaldı. Gece yarısı bu köle ve uşaklar, kapıları gürültüsüzce açtılar, kent halkı Gotların korkunç boru sesleriyle uyandı. Roma'nın kuruluşundan binyüz altmış üç yıl sonra yeryüzünün büyük bölümünü buyruğu altına alarak uygarlaştırmış olan bu imparatorlar kenti İskitlerin ve Cermenlerin öfkesine teslim oldu (366).

Bununla birlikte, Alarik kente girmeden önce, dinsel ve insancıl duygulardan yoksun olmadığını tanıtladı. Askerlerine, silahsız insanların canına kıymamalarını ve saldırılmaz sığınak ve tapınaklar olan aziz havâriler, Sen Piyer ve Sen Pol kiliselerine saygı göstermelerini öğütledi. Gece kargaşalığının büyük korkusu içinde, yeni hıristiyan olmuş birçok Got'un gösterdiği çaba övülmeye değerdi. Kilise yazarları bunların dindarlığına ve ılımlılığına çok sayıda örnekler iletmekte, belki de abartmaktadırlar (367). Barbarlar aç gözlerini doyurmak için kentin içerisinde koşuşurken, şeflerinden biri, yaşamını sunakların hizmetine adamış olan yaşlı bir erden (bâkire)'in evine saldırdı. Hiçbir kötülüğe kalkışmaksızın, iyesi bulunduğu tüm altın ve gümüşü vermesini istedi. Erden'in bu isteği hoş karşılayarak onu, büyük bir incelikle işlenmiş değerli madenlerin ve takıların bulunduğu yere götürmesi karşısında barbar şefi şaşkınlıktan dona kaldı. Sevinç ve hayranlık içerisinde elde ettiği bu vurgunu seyrederken, saygıdeğer kadın, bu kutsal vazoların Sen Piyer'e değgin olduğunu söyledi. «Onlara dokunursanız, haram'a el sürmüş olacak ve cezasını çekeceksiniz. Bana gelince, bunları savunacak durumda olmadığıma göre artık saklamaya da kalkışamıyacağım» dedi. Şaşkınlıktan ve saygıdan etkilenen Got şefi, gördüğü

durumu kralına anlattı. Alarik, bütün vazoların ve süslemelerin, vakit yitirmeden ve zarara uğratmaksızın Sen Piyer kilisesine taşınmasını buyurdu. Çok sayıda askerden oluşan bir Got birliği, savaş düzenine girerek aziz havâri'ye götürülmek üzere değerli hazineleri başları üzerinde taşıyan arkadaşlarını denetim altında tuttu. Savaş çığlıklarının dinsel ilâhilere karıştığı acayip bir hava içerisinde kurulan taşıma alayı Kuirinal (Quirinal) tepesinden Vatikan'a dek saygı içerisinde yürüdü. Birçok hıristiyan, evlerinden çıkarak bu dinsel geçit törenini izlediler, belki de tüm mezheplerden, her yaşta, her katmanda kaçaklar Vatikan kilisesinde kurtuluşa kavuşma mutluluğuna erdiler. Aziz Augustinus, Tanrı kenti hakkındaki bilgince yapıtını, Tanrı'nın Roma gücünü yok etmek için kullandığı araçların doğruluğunu tanıtlamak üzere yazdı. İsa'nın bu unutulmaz utkusunu özel bir sevinçle kutlamakta ve, karşıtlarına çatarak, eski zamanda masal tanrılarının kendi kendilerini kurtardıkları ya da kanağan inançlıları korudukları duyulmuş mudur, diye sormaktadır (368). Barbarlar kendilerini yağmaya kaptırdıkları sırada hayran olmaya değer birtakım erdemlilik örnekleri de verdiler. Ne var ki, Vatikan'ın pek geniş olmayan çevresi ve havâri kiliseleri çok az sayıda Romalıyı içlerine alabilirlerdi. Binlerce askerin ve, özellikle Alarik'in sancağı altında bulunan Hunlar'ın ne inançtan, ne de belki, İsa'nın adından haberleri bile yoktu. Ayrıca, iyilikseverlik duyguları dışında, tüm hıristiyan Gotların da İncil'in inaklarına göre davranmadıklarını, bu başıbozuklukla düzensizilk içerisinde tutkularını doyurarak yatıştırmak tutum ve haklarını kullandıklarını düşünebiliriz. Yarlıgamalarını abartmaya pek düşkün olan yazarlar çok sayıda Romalı'nın öldürüldüğünü, kargaşalığın sonuna dek cesetlerin gömülmeden sokaklarda kaldığını söylüyorlar (369). Kent halkının umutsuzluğu kimi zaman öfkeye dönüşüyordu. Barbarlar en küçük bir dayatmayla karşılaşınca uyguladıkları ceza, zayıflar ve günahsızlar üzerine de yaygınlaştırılıyordu. Kırkbin köle kişisel öçlerini, acımadan ve duyunç sıkıntısı duymadan aldılar,

gördükleri kötü davranışlara aşağılandırmalara karşılık olmak üzere ellerini efendilerinin kanlarıyla yıkadılar. Romalı kadınlarla erden (bâkire)'ler, namus bakımından, ölümden beter saldırılara uğradılar. Bir kilise tarihçisi (370), ileriki kuşaklara örnek olması için, namusunu savunmasını bilmiş olan kadınlardan birinin meydan okuyuşunu anlatmaktadır. Aşırı sofuluğu yanında büyük güzellikteki bir Romalı kadın, Ariusçü inanıştaki bir hıristiyanı tanıtmak üzere Sozome'nin bize anlattığı genç bir barbarın coşkun isteklerini ateşlemişti. Kadının karşı koymasından öfkelenerek kılıcını çekmiş, onu boynundan hafifçe yaralamıştı. Kahraman kadın, boynundan akan kanı gördüğü halde, hayranının girişimlerini geri çevirmekte, onun hıncına meydan okumakta gevşeklik göstermeme kararlılığını sürdürünce genç barbar gözüpeklik karşısında hayranlık duymuş, saldırılarını kesmişti. Bununla da yetinmeyerek kadını saygıyla Vatikan kilisesine götürmüş, kilise muhafızlarına altı altın lira vererek, en küçük bir kötülüğe uğratılmadan kocasına tesilm edilmesini emretmişti. Bu gözüpeklik ve yüce gönüllülük örnekleri şüphesiz çok sayıda değildi. Yabanıl askerler, ellerine geçirdikleri kadınların eğilimlerini, herhangi bir engeli hesaba katmadan, kösnül (şehevî) isteklerini yatıştırdılar ve kazuist' (Casuiste)'ler oldukça garip bir sorunu ciddi olarak kurcaladılar. Kendilerini savunmak üzere harcadıkları çabaya karşın, saldırıya uğramış kadınların kendi rızâları olmadan işlenmiş bir suç ile erdenlik (bekâret) gibi bir tâcı yitirmiş olmaları söz konusuydu (371). Romalılar daha genel ölçüde yitiklere de uğradılar. Tüm barbarların durup dinlenmeden ırza geçme suçunu işlediklerini düşünmek elbette doğru olmaz. Gençliği, güzelliği ya da namusu olmayan birçok Romalı, ırza geçilmekten kurtulmuştur. Ne var ki, açgözlülük doyum bilmez, genel bir tutkudur. Onun başarıları insanların istek duyabildikleri her çeşit yararlanmayı elde ettirebilir. Roma yağmasında altınlar, elmaslar, ağırlık ve hacım bakımından tüm başka maddelere bakarak büyük ölçüde yeğ tutulmuştur. Ne var ki, eli çabuk olanlar bu

yükte hafif, pahada ağır nesneleri alırken, öbürküler de sarayların tüm taşınır mallarını ve süslemelerini paylaştılar. Aynı arabanın içine gümüş takımlarıyla erguvan ya da ipek giysileri birarada yığıyorlar, sanat başyapıtlarını kırıyor, parçalıyor, vazoları, heykelleri baltalarıyla un ufak ediyorlardı. Servetleri ele geçirmek barbarların iştahını daha da artırıyor, hazinelerini nereye sakladıklarını söyletmek için Roma halkına yapmadıkları kötülük ve işkence bırakmıyorlardı (372). Zengin görünüşlü eşyaların bulunduğu bir ev, onlara, büyük servetin orada var olduğu kanısını veriyordu; cimrilikten ya da tasarruf severlikten ileri gelen yalın görünüş yoksulluk belirtisi sanılıyordu. Değerli hazinelerinin yerini söylemeden önce dayattıkları için en zâlimce işlemlerle tartaklanan Romalılardan başka, hiçbir zenginliği ve varlığı olmayan zavallı kimsecikler de, kırbaç altında can veriyorlardı. Gotlar, Roma'nın kimi yapılarını yıktılar ya da bozdularsa da meydana gelen zarar çok abartılmıştır. Salarianus kapısından girerken, yürüyecekleri yolu aydınlatmak ve vatandaşların dikkatini başka yönlere çevirmek için, ilk evleri ateşe verdiler. Kimsenin söndürmeye kalkışmadığı alevler, bütün gece sürerek kamusal ve özel yapıların yanmasına neden oldu. Salluste sarayının (373) yıkıntıları, Justinianus zamanında bile, Gotların çıkardığı yangının ve saldırılarının acıklı bir anıtı olarak duruyordu (374). Bununla birlikte, o yüzyıldaki bir tarihçinin düşüncesine göre, ateş, som bakırdan kaplamaları ve mertekleri güç etkileyebilirdi. Eski yapıların temellerinden yıkılmasına insan gücü yetmezdi. Tarihçinin bu görüşü bütün bütün gerçekten yoksun sayılmayabilirdi, «Barbarların güçsüzlüğüne Tanrı'nın öfkesi yardımcı oldu ve düşen yıldırımlar Roma Forumu'nu ve burayı süsleyen heykelleri tuzla buz haline getirdi» demeseydi (375).

Roma genel kıyımında yaşamlarını yitiren her sınıftan insanın sayısı kaç olabilirse olsun ama barbarların kılıcıyla can veren senatör sayısı yalnız bir tektir (376). Durumları iyi ve saygın olan çok sayıda insanın bir anda yakalanıp sürüldüğünü hesaplamak kolay değildir. Barbarların

tutsak almaktan çok paraya gereksinimleri olduğundan yakaladıkları kimseleri çok küçük bir bedelle satışa çıkardıkları anlaşılıyordu Yakalananların dostları ve çoğunlukla yabancılar, iyilik amacıyla bu bedeli ödüyorlardı (377). Açık artırma ile ya da anlaşmayla satılmış tutsakların ne yitirebildiği ne de sataşılabilen özgürlüğü, yeniden kendilerine verilmiş olacaktı (378). Görüldü ki, bu hakkı kullanırken Romalılar ölüm tehlikesine açık olacaklardı. İşe yaramadıkları için satamadıkları tutsaklarını öldürebilirlerdi. Bunu gözönünde tutarak hazırlanan bir buyrukla, bu gibilerin beş yıl tutsak olarak çalışacakları, kendi fidyelerini kendileri ödeyerek özgürlüklerine kavuşacakları kararlaştırıldı (379). Roma imparatorluğuna giren saldırgan uluslar, kölelikten değil de açlıktan korkarak titreyen çok sayıda taşra halkını İtalya'da önüne katmış kovalıyordu. Roma ve İtalya'da başgösteren kıyım ve yıkımlar, halkı, kuş uçmaz kervan geçmez yerlere sığınmaya zorlamış, darmadağan bir duruma sokmuştu. Got süvarileri terörü ve kıyıcılığı Kampania ve Toskanya kıyılarına dek yaygınlaştırınca, Argentarien burnundan dar bir kanalla ayrılan küçük İgilium adası saldırıları püskürtüyor, zararsız hale sokuyordu. Çok sayıda vatandaş da Roma'ya çok yakın ve ayrı bir kantonun ormanlarında saklanma olanağını buldu (380). Birçok senatörün Afrika'da iyesi olduğu çok geniş topraklar, felâket sahnesinden uzaklaşabilme olanağını bulan kimseler için sığınak hizmeti gördü. Bu kaçaklar arasında en ünlüsü, soylu ve dindar Proba'ydı (381). Bu hanım, praefektus Petronius'ün dul karısıydı. Kocasının ölümünden sonra, Roma'nın bu güçlü adamının yerine Anicien ailesinin başına geçti, üç oğlunun konsüllük giderlerini özel varlığından karşıladı. Gotlar, başkenti kuşattıkları ve yağma ettikleri zaman Proba, çok büyük zenginliğinin yitip tükenmesine sabırla boyun eğerek küçük bir gemiye bindi ve denize açıldığı sırada alevlerin görkemli sarayını sardığını gördü. Kızı Loeta'yı ve torununu da birlikte götüren, Demetrias adıyla tanınan bu ünlü kadın Afrika'ya sığındı. Bu saygıdeğer hanımefendi'nin, oradaki toprakla-

rından elde edilen ürünleri ve geliri kaçaklarla kölelere dağıtması onların mutsuzluğunu azalttı. Proba ailesi, en ünlü genç Romalı kadınları Suriye tüccarlarının keyfine ve emrine satan kont Heraklianus'ün baskısı altına girmedi. İtalya'dan kaçarak oralara gelenler İstanbul'a ve Kudüs'e dek Mısır ve Asya kıyılarına dağıldılar. Aziz Hiyeronimus ile yeni hıristiyanların ıssız köşeleri olan Bethleem (Beytüllahim) kasabası, eski zenginliklerinin anısıyla kendilerine acındırmak isteyen, kadın-erkek her yaştaki dilenen ünlü kişilerle dolup taştı (382). Roma'nın uğradığı korkunç yıkım, imparatorluğun her yanına korku ve acı saldı. Büyüklükle yoksulluk arasındaki etkileyici karşıtlık, halkın ağzında (kentlerin kraliçesi)'nin uğradığı acıları bir kat daha ağırlaştırıcı duruma sokuyordu. Olayları Doğu peygemberliğinin parlak tansıklarıyla açıklayan papazlar, kimi zaman başkentin yıkılmasıyle dünyanın yok olmasını birbirine karıştırıyorlardı.

Tüm insanlarda, içerisinde yaşadıkları mutsuzlukları abartma, mutlulukları da gizleme eğilimi vardır. Bununla birlikte, dinginlik biraz oluşunca bilgin ve aklı başında çağdaşlar Roma'nın Gotlar'ca yapılan yıkımdan gördüğü zararın, çok eskiden Galyalıların (383) bu kente yaptıklarından daha az olduğu sonucuna vardılar. Onbir yüzyılın deneyimi ileriki kuşaklara oldukça şaşırtıcı bir karşılaştırma olanağı verdi. Buna göre, Alarik'in Tuna kıyılarından İtalya'ya getirdiği barbarların orada yaptığı kıyım ve yıkım, aynı Roma kentinde, katolik hükümdar ve Romalıların imparatoru sanlarını taşıyan Şarlken'in ordularınca yapılan kötülüklerin yanında daha önemsiz kalmıştır (384) Gotlar, altıncı günün sonunda kentten çekildiler; ama Roma, dokuz ay boyunca Cermen askerlerinin kurbanı olmayı sürdürdü; her gün, her saat bir kıyıma, bir ahlâksızlığa ve çapula sahne oldu. Alarik'in otoritesi, onu şefleri ve hükümdarları olarak tanıyan barbarların başıbozukluğunu engelliyebiliyordu. Ne var ki Burbon komutanı bir saldırı sırasında can verdi ve onun ölümü İtalyanlar, Almanlar ve İspanyollardan oluşan bir orduda tüm disiplin ruhunu yok

etti. On altıncı yüzyılın başlarında İtalya görenek ve gelenekleri, insanlığın bozulmaya yüz tuttuğunun çarpıcı bir tablosunu yansıtmaktaydı. Bu tabloda gösterişin ve sanatların kötüye kullanılmasından doğan kusurlarda birleşmiş yabanıl ulusların kanlı kıyaları (cinayetleri) görülüyordu. Tüm din ve vatan duygularını bir yana bırakan serüvenciler Roma pontifinin sarayına saldırdılar, dolayısıyle İtalyanların en aşağılık haydutları olarak anıldılar. Aynı dönemde, İspanyollar da eski ve yeni dünyanın terörcüleri durumundaydılar. Doymak bilmezlik ve kıyıcılık onların değeri üzerine gölge düşürüyordu. Altının ve ünün peşinde yorulmadan koşmaları yüzünden, tutsaklarına en yırtıcı ve zâlimce yöntemlerle işkence yapmayı yetkinleştirdiler. Roma'yı yağma eden Kastilli'ler arasında kutsal engizisyon'la senli benli olmuşlar bulunuyordu, belki Meksika'dan yeni gelmiş gönüllüler de vardı. Almanlar İtalyanlar'dan daha az bozulmuşlardı, İspanyollardan ise daha az kıyıcıydılar. Dağların ötesinden gelmiş bu savaşçıların yabanıl görünüşü çoğunlukla yumuşak ve acımacı bir ruhsal yapıyı örtüyordu. Yeni bir iyileştirmenin ilk coşkusunda Lüter'in temel dinsel kurallarını olduğu denli bu uğurda atılganlığı da benimsediler (385). Almanlar, katoliklere sataşmaktan, onların dinsel törenlerinde kullandıkları kutsal nesneleri, kırıp yoketmekten hoşlanıyorlardı. Her aşamadan ve her sandan papazlara karşı duyunç üzüntüsü çekmeden ve acımadan kin güdüyorlardı. Papazlar yeni Roma hemşerilerinin en büyük bölümünü oluşturuyordu. Bu Almanların amacı belki de, tinsel (rûhânî) Bâbil'in kötülüklerini ateş ve kanla temizlemek için deccal'ın tahtını alaşağı etmekti.

Roma'yı altıncı günü bırakan Gotlar'ın gidişi (383), ihtiyatlı davranma istemelerine verilebilirdi, ama herhalde buna, korku neden olmuş değildi (387). Zengin ve ağır ganimetleri yüklenmiş olan bir ordunun başında Alarik, karşısına çıkan her şeyi kırıp geçerek ve dayatmayanları yalnız yağma etmekle yetinerek, İtalya'nın güney eyaletlerinde Apiyen yolu boyunca ilerledi. Eski büyüklüğünden çok

şey yitirmiş olduğu halde o gün bile imparatorluğun sekizinci kenti durumunda bulunan Kampanya'nın başkenti Kapua'nın alınyazısı üzerine bir bilgi edinemedik (388). Yakınındaki Nola, konsulus'lükten kilise adamlığına, sonunda da piskopos saygınlığına geçen Paulinus, aziz varlığıyla bu arada ün kazanmıştı (389). Kırk yaşındayken, bir yalnızlık ve günah çıkarma (kefâret) yaşamı sürdürebilmek için, zenginliklerden ve saygınlıklardan vazgeçti. Papazların övgüleri, kendisini vücut ya da ruh rahatsızlığı nedeniyle olağandışı bir tutum takındığını söyleyerek eleştiren dostlarına aldırmamasını sağladı (390). Nola kentine eski bağlılığı nedeniyle onun kenar bir mahallesinde gösterişsiz bir konuta yerleşti. Bu konut, aziz Felix'in tansıksal gömütünün yanıbaşındaydı ve halkın bağlılığı yüzünden bu gömüt beş büyük kiliseyle çevrelenmişti. Paulinus, servetinin ve usunun geri kalanlarını o ünlü şehitin hizmetine sundu. Onunla ilgili bayram gününde ilâhi okumayı savsamıyordu. Eskilerinden daha görkemli altıncı kiliseyi de o yaptırdı ve konusu eski ve yeni Ahitler'den alınmış çok sayıda tablolarla onu süsledi (391). Bu denli dikkat ve titizlikle gösterilen çaba ona bu azizin, hiç değilse halkın kayrasını sağladı. Kırk yıl süren *inzivâ*'dan sonra, bu kent henüz Alarik birliklerince ele geçirilmeden bir kaç ay önce, Romalı konsul piskoposluğu kabule zorlandı. Kuşatma sırasında kimi sofular düşlerinde ya da belki gerçekte, koruyucu azizlerinin yüzünü gördüklerine inandılar. Ama olaylar gösterdi ki Felix, eski *ümmeti*'ni kurtarmak için gerekli isteğe ya da güce sahip değildi. Nola da genel saldırıdan payını aldı (392) ve tutsak düşen piskoposu, günahsızlığı ve yoksulluğu yüzünden canını kurtarabildi. Alarik'in İtalya'yı ele geçirmesinden, Gotlar'ın Adolf komutasında, kendi istekleriyle çekilmesine dek kırk yıl geçti. Bu süre içerisinde barbarlar, tüm doğal elverişlilikleriyle tüm sanat yetkinliklerinin birleştiğini savunan eskilerin övdükleri bir ülkede zorbalıkla hüküm sürdüler. Antoninusler'in saltanat sürdükleri mutlu yüzyılda İtalya'nın ulaştığı erinç aşaması gerçekte imparatorluğun parlaklığıyle birlikte gerile-

di. Uzun bir barış döneminin meyvaları, İtalya'daki insanların kadınsı şatafat ve süs alışkanlıklarına pek ilgi duymayan barbarların yıkıcı elleriyle yok olup gitti. Her asker, mutsuz köylülerden, sürekli olarak, yiyecek, sürü hayvanları, yağ ve şarap istiyordu. Birlik şefleri, bir zamanlar Lucullus'ün ve Çiçero'nun oturdukları güzel Kampanya kıyılarındaki yazlık evleri ve bahçelerini yağma ettiriyorlardı. Roma senatörlerinin oğulları ve kızları, tutsak olarak, barbarlara, Falerne şarabından — değerli taşlarla işlenmiş kadehler içerisinde — sunuyorlardı. Onlarsa, güneşten korunmak için sık çınarların gölgesinde dinleniyorlardı (393). İşte onların en tatlı eğlenceleri (zevkleri) böyleydi. Geçirdikleri tehlikelerin ve yorgunlukların anısı, İskit ülkesinin çorak ve sert koşullarıyla Elbe'nin buz tutan kıyılarının buraları ile karşılaştırılması, onları, İtalya iklimînin tatlılığından yararlanmaya isteklendiriyordu (394). Alarik'in amacı, ün kazanmak, fetih ya da servet edinmekten hangisi olursa olsun, hiç gevşemeden, yorulmak bilmez bir çabayla bu amacına doğru yürümesini sürdürdü. İtalya'nın sonuna ulaşınca yakında bulunan sessiz ve verimli adaya baktı. Alarik, Afrika'ya yapmayı tasarladığı sefer için basamak olarak kullanmak üzere bu adayı alabilirdi. On iki mil uzunluğunda ve yaklaşık bir buçuk mil genişliğindeki Messina boğazının en dar bölümünde bulunduğu söylenen masal devleri, Scylla kayalıkları ve Şaribde (Charybde) uçurumu yalnız en ürkek ve bilgisiz denizcileri korkutabilirdi (395). Bununla birlikte, Gotlar'ın ilk birliği gemilere bindirildikten sonra bir fırtına koptu, taşıma gemilerini dağıttı, kimisini de batırdı. Bu, akılda olmayan tehlike barbarların gözüpekliğini sarstı. Kısa bir rahatsızlıktan sonra Alarik'in ölümü, harekâtın dağılmasına ve fetihlerin sona ermesine neden oldu. Gotlar, üzgün övgüleriyle değerini ve başarılarını kutluladıkları bir kahramanın cenaze alayı dolayısıyle bütün bütün kıyıcı kesildiler. Çok sayıda tutsak, çalışa çalışa, Kozentia surlarını yıkayan küçük Busentina ırmağının yatağını değiştirdiler. Kurutulan yatağın ortasına, komutanlarının, Roma'dan aldık-

ları ganimetler ve süslemelerle bezenmiş cenazesi gömüldü. Sular, geçici yerden yine eski yatağına çevrilerek utkulu Alarik'in vücudu bir giz olarak ırmağın içerisinde yitip kaldı. Bu işlerde çalışmış olan tüm tutsaklar da, gizi yayma olanağı bulamamaları için, kıyıcı bir davranışla, öldürüldüler (396). İçerisinde bulundukları zamanın koşulları gereği, barbarların soydan gelen çekememezlikleri ve kişisel öçleri bir yana bırakıldı. Oybirliğiyle, yiğit Adolf'u kayını Alarik'in tahtına geçirdiler. Gotlar'ın bu yeni kralının karakteri ve siyasal düzenlemesi üzerine en doğru bir kanıyı, okuyucuya, bu kralın Kutsal Topraklara yaptığı hac sırasında tarihçi Orose'nin de hazır bulunduğu bir görüşmede aziz Hiyeronimus'a söylediği sözler denli hiçbir kaynak veremez: «Değerlilik ve utkularla şişirilmiş durumdayken, dünyanın yüzünü değiştirmek üzere tasarılar yapmış, Romalıların adını sileyim, onların yıkıntıları üzerinde Got krallığını yükselteyim ve Augustus gibi yeni bir imparatorluğun kurucusu olayım, diye düşünmüştüm. Ama deneyimle yavaş yavaş anladım ki, bir devletin kuruluşunu ayakta tutabilmek için yasalar gereklidir; oysa Gotlar'ın sert ve yırtıcı yaradılışları, sivil bir devlet yönetiminin esenlikli disiplini altına girmelerine elverişli değildir. Bunu anladıktan sonra, başka bir şan ve tutku besleyici tasarıyı geliştirerek, Gotların değerini Roma imparatorluğunu yıkarak değil onu savunarak ve görkemiyle erincini sürdürerek kullanmayı ve böylece gelecekteki kuşakların minnet ve övgüsüne lâyık olabilmeyi içtenlikle arzuladım (397).»

Bu barışçıl görüşlere göre, Gotlar'ın yeni hükümdarı savaşı bir yana bırakarak, imparatorluk sarayı ile bir bağlaşma anlaşması için ciddi görüşmelere girişti. Alarik'in ölümüyle akıl almaz dileklerinden sıyrılmış bulunan Honorius'ün yüksek yöneticilerinin, İtalya'yı Gotlar'ın baskısından kurtarmakta büyük çıkarları vardı. Gotlar da, Alpler'in ötesindeki eyaletlere baskınlar yapan zorbalara ve barbarlara karşı birlikte harekete geçmeye sevinerek râzı oldular (398). Roma komutanlığına seçilen Adolf, yürüyüşünü Kampania'dan Galya'nın güney eyaletlerine doğru yö-

neltti. Birlikleri, kendi istekleriyle ya da direnç gösterdikleri halde teslim olan Narbon, Tuluz, ve Bordo kentlerini ele geçirdiler. Marsilya surları önünde Kont Bonifacius'ce püskürtüldülerse de kısa sürede süel güçlerini Akdeniz'den Atlantik Okyanusu'na dek egemen kıldılar. Eyaletler halkı, düşmanların açgözlülüğü yüzünden yitirdikleri varlıklarından kalmış çok az yiyecek v.b. mallarını bu sözde bağlaşıkların talan etmelerinden yakınıyorlardı. Bununla birlikte, Gotların sert tutumlarını örtbas etmek ya da haklı göstermek için, görünüşe göre usa yatkın bir bahane, hiçbir zaman yok değildi. Saldırdıkları Galya kentleri Honorius yönetimine karşı düşmanca tutum içerisindeydiler. Adolf, zor kullandığı konular için imparatorluk sarayının gizli yönergelerini ve antlaşma maddelerini ileri sürebiliyordu. Ve başarıyla meşru duruma gelmemiş olan düzensiz düşmanca eylemler barbarların disiplin altına alınması olanaksız hoyratlığına veriliyordu. İtalya'daki süs ve şatafat Gotlar'ın kıyıcılığını azaltmada pek yararlı olmamıştı, uygar ulusların sanatlarına ve kurumlarına öykünmeyip onların yalnızca kötü eylem ve göreneklerini benimsemişlerdi (399).

Adolf'un verdiği inançlar, olasılıkla içtenlikliydi. Got hükümdarının kalbinde ve ruhunda bir Romalı prensesin yarattığı etki, imparatorluğun çıkarları için bağlılığının güvencesi olmuştu. Büyük Teodosius ile ikinci karısı Galla'nın kızları olan Plasidya (Placidia) (400), Konstantinopolis sarayında yetiştirilmişti. Yaşamında meydana gelen olaylar onu, kardeşi Honorius'ün saltanatı sırasında Batı imparatorluğunu etkileyen evrimlerle ilişkili kılmıştır. Roma ilk kez Alarik'in kuşatmasına uğradığı zaman Plasidya, yaklaşık yirmi yaşındaydı ve başkentte bulunuyordu. Kuzini Serena'nın ölümüne râzı olma yolunda bu prensesin gösterdiği kolaylık onun nankörlük ve kıyıcılıkla suçlanmasına neden olabilirdi (401). Barbarlar Honorius'ün kızkardeşini tutsak ya da tutak (rehine) olarak gözaltına aldılar (402). Her ne denli, barbar ordusuyla birlikte İtalya'yı baştan başa geçmişse de, kadınlığına ve prensesliğine saygıda kusur

edilmemişti. Jornandes, Plasidya'nın güzelliğinden övgüyle söz etmektedir. Ne var ki bu prensesin gözdelerince sürdürülen suskunluk, yüzünün çekiciliğinden haklı olarak şüphelenilmesine neden olmaktadır. Ama, ünlü soyu, gençliği ve gönül okşayıcılığı Adolf'ün gönlünde derin etki yarattı, ve Gotlar'ın hükümdarı imparatorun eniştesi olma tutkusuna kapıldı. Honorius'ün elçileri, Roma kıvancı için bu denli utanç verici bir bağlaşma önerisini tiksinerek geri çevirdiler ve barış antlaşmasının ilk maddesi olarak Plasidya'nın özgürlüğünü istediler. Teodosius'ün kızı ise, boy ve güç bakımından olmasa da, incelik ve güzellik bakımından Alarik'ten üstün olan genç ve gözüpek bir utkulunun isteklerine, hiç direnç göstermeden, boyun eğdi. Adolf ile Plasidya'nın evlenmeleri, Gotlar'ın İtalya'yı boşaltmasından önce gerçekleşti (403). Evliliklerini, belki de bu evliliğin yıldönümünü Norbon'luların en ünlü ailelerinden Igenuus'ların evinde kutladılar. İmparatoriçe gibi giyinmiş olan prenses, bir taht üzerine oturdu ve Got kralı, bu törende Romalı gibi giyinmiş olduğu halde, prensesten biraz daha aşağı bir yere yerleşti. Barbar göreneklerine göre eşine sunması gereken armağanlar Plasidya'nın memleketinden alınmış en görkemli ganimetlerden oluşuyordu (404). Çok güzel yüzlü ve ipek giysiler kuşanmış elli delikanlı, her iki ellerinde birer tas taşıyorlardı. Bu taslardan biri altın lira ve madalyonlarla, öbürü değer biçilemeyecek ölçüde kıymetli elmaslarla doluydu. Uzun süreden beri servetin ve Gotların oyuncağı haline gelmiş olan Attale, müzikçiler korosunu yönetiyordu. Barbarlar, utkularından yararlanıyorlar, eyalet halklarıysa, sevgi ve usun etkisiyle, yenenin kendini beğenmişliğini yumuşatacağa benzeyen bu birleşme nedeniyle sevinç duyuyorlardı (405).

Evlenme töreninde Plasidya'nın aldığı altın ve elmasla dolu yüz tas, Adolf'un ardıllarının tarihince olağanüstü özellikleri betimlenen Got hazinelerinin çok küçük bir bölümünü oluşturuyordu. Narbon'daki sarayları, Franklarca altıncı yüzyılda yağma edildiği zaman burada, her biri, çok değerli taşlarla işlenmiş som altından altmış kupa ya da

bardak, dinsel törenlerde kullanılan onbeş vazo, kutsal yazıtları saklamak için yirmi kutu ve çekmece bulunmuştu. Klovis (Clovis)'in oğlu bu kutsal servetleri memleketindeki kiliselere dağıtmıştı (406). Bu sofuca elaçıklığıyla, Gotları, bir çeşit dinsel varlıklara saldırıyla suçlamış gibidir. Beş yüz libra ağırlığında olup kutsal sofraya özel kılınmış, som altından ve üzerine işlenmiş elmaslarla el işçiliği bakımlarından değer biçilemez, olağanüstü büyüklükteki ünlü tabak *missorium*'u en küçük duyunç acısı (vicdan azâbı) çekmeden sakladılar. Bu tabağa, patricius AEtius'ün Got kralı Torismond'a verilmiş bir armağanı olarak bakıyorlardı. Torismond'un ardıllarından biri, bu görkemli armağan karşılığında Frank kralının yardımını satın aldı. İspanya tahtını ele geçirince, Got hükümdarı onu Dagobert'in elçilerine verdi, ama yolda baskın yaptırarak geri aldı. Bir kurtulmalık (fidye) üzerinde anlaşmaya varmak için yapılan uzun görüşmelerden sonra, çok ılımlı sayılabilecek ikiyüz altın lirayı verdi ve *missorium*'u, hazinesinin en ünlü süsü olarak kendisinde tutmayı başardı (407). Araplar İspanya'yı ele geçirince bu hazineyi yağma ettiler ve hayranlıkla birlikte merak duygusuna da kapıldılar. Gördükleri şey çok büyük bir masaydı, tek bir zümrütten yapılmıştı (408), üç sıra inciyle çevrelenmişti, elmaslarla bezenmiş som altından altmış beş aya küzerinde duruyordu ve değeri beş yüz bin altın lira olarak ölçülmüştü (409). Got kralının hazinelerinden bir bölümü dostluk armağanları ya da söz dinleme haraçlarından meydana gelmiş olabilirse de çoğu, hiç kuşkusuz savaşla elde edilmişti ve imparatorluktan, belki de Roma kentinden kaldırılmıştı.

Gotlar İtalya'yı boşaltınca, bir yüksek görevli, saray entrikaları arasında yakılıp yıkılan eyaletlerin acılarını dindirmeğe çalıştı. Toskana, Pisenum ya da Pisan, Samnium, Apulie ya da Pouille, Kalabra, Bruttinum ve Lukania ya da Basilikate, akıllıca hazırlanmış bir yasal düzenlemeyle, beş yıl için bağışıklıklara uğratıldılar. Kamu postalarının yeniden yararlı hale sokulmasına ayrılan olağan vergi beşte bire indirildi. Başka bir yasa da, ekilmeden kalmış

ve boşalmış toprakların işletilmesini, kaçmış sahiplerinin ilerde isteklerine açık tutulmak koşuluyla, komşularına ya da yabancılara vermeye olanak tanıyordu (410). Aşağı yukarı o sıralarda, Honorius'ün devlet adamları, onun adına, genel kargaşalık ve yıkım günlerinde uyruklarca, kasıtsız olarak işlenmiş tüm saldırıların anısını silen bir genel bağışlama (af) buyruğu yayımladılar. Vatandaşlar, yıkılmış ve yangından zarar görmüş taşınmazların yeniden yapılması için özendirilerek başkentin eski durumuna getirilmesine çalışıldı. Afrika kıyılarından olağanüstü ölçülerde tahıl yardımı sağlandı. Bolluk ve eğlence umudu barbarların elinden kurtulmuş olduklarını halk kütlelerine anımsattı. Roma praefektüsü Albinus, saraya gönderdiği bir yazıda, yalnız bir günde, kente ondörtbin yabancının geldiğini bildirdi (411). Yedi yıldan az bir süre içerisinde, Got saldırısından hiç bir iz kalmadı, Roma, dinginliğiyle eski göz kamaştırıcı görünüşünü kazandı. Savaş sırasında yitirmiş olduğu defne tâcını yeniden başına koydu, boş inanca dayalı tansıklara güvenle kulak vererek, çöküşüne dek sürdüreceği öc, utku ve egemen olma tasarıları kurdu (412).

Roma'nın, yiyecek bakımından bağlı olduğu ülkenin başkaldırması bu dinginlik görünüşünü hemen bozdu. En bunalımlı hal ve koşullar içinde Honorius'e bağlılığının tutarlı kanıtlarını vermiş olan Heraklianus, konsuluslük yılında, önceki davranışını yalanlamış oldu ve kafa tutarak *başkaldıran* niteliğine büründü, imparator sanını aldı, Afrika'nın tüm limanlarından toplayabildiği deniz kuvvetlerinin başında İtalya'yı ele geçirmeye hazırlandı. Kadırgalarla hafif teknelerden oluşan ve Tiberis ırmağı ağzına gelip orada demirleyen filosunun üçbin ikiyüz parça gemiyi bulduğu doğruysa, bu filo, (Kserkses)'in ve İskenderinkinden daha büyüktü, demektir (413). Bu savaş gücü dünyanın en büyük imparatorluğunu devirecek ya da onu yeniden kuracak kuvvette olduğu halde Afrika zorbasına çok önemsiz başarılar sağlayabilmiştir. Limandan sonra Roma kapılarına giden yol üzerindeki yürüyüşünde imparatorluğun komutanları bu orduya saldırdılar ve onu kaç-

mak zorunda bıraktılar. Bu güçlü ordunun komutanı, şansından umudunu keserek arkadaşlarından ayrıldı, bir gemiye atlayıp ortadan kayboldu (414). Heraklianus, Kartaca limanına geldiği zaman, bu denli korkak bir şef için tiksinti duygularıyle dolan eyalet Honorius'ün buyruğu altına girmiş bulunuyordu. Zorbanın başı eski Memoria tapınağında kesildi. Konsullüğü de kaldırıldı (415), dörtbin altın tutan varlığı, zayıf hükümdariyle paylaşmaya kalkışmasından beri tahtı savunan yiğit Konstansius (Constantius)'e verildi. Honorius, Roma'daki ve İtalya'daki kıyım ve yıkımlara karşı kayıtsızlık gösteriyordu (416). Kişisel güvenliğine saldıran Attale ve Heraklianus ayaklanmaları ise onu bir an için her zamanki gevşekliğinden silkinmesine neden olmuşlardı. Olasıdır ki, onu bu tehlikelerden kurtaran nedenlerden ve olaylardan haberi bile olmamıştı. Yabancı ve yerli düşmanlarından İtalya kurtulurken harekete geçen komutanlar, zorbaları kovalayıp, büyük Teodosius'ün değersiz oğlu adına Alpler'in ötesinde utkular kazandılarsa da o, Ravenna sarayında sessiz sedasız birtakım saçma konularla vakit geçiriyordu (417). İlginç ve karmaşık olayları anlatmaya uğraşırken onun ölümüyle ilgili haberleri belki de unutabilirdim. Önceden şunu söyleyeyim ki, Honorius, son Roma kuşatmasından sonra yaklaşık onüç yıl daha yaşamını sürdürmüştür.

Britanya lejyonlarınca kendisine erguvan giydirilen Konstantinus, sürekli olacakmış izlenimini veren birtakım başarılar elde etmişti. Gücü, Antoninus kalesinden Herkül sütunlarına dek tanınıyordu. Genel düzensizlikler arasında, hareketleri ne Ren ile ne de Pireneler'le durdurulamamış olan barbarlarla Galya ve İspanya'dan yağma ile elde ettiği ganimetleri paylaşıyordu. Honorius'ün bir akrabasının kanına girmiş olmakla birlikte, gizli bir iletişim sürdürdüğü Ravenna sarayından suçunun ve savlarının onamını elde edebilmişti. İtalya'yı Gotlar'dan kurtarmaya ant içen Konstantinus, Po kıyısına dek ilerledi. Korkak bağlaşığına yardımdan çok tehlike duygusu verdikten sonra, yararsız utkusunu düzensiz bir gösterişle kutlamak üzere ive-

dilikle Arles sarayına çekildi. Ne var ki, kurduğu geçici saltanat, en yiğit komutanlarından, İspanya eyaletleri kontu Gerontius'ün, daha şimdiden imparatorluk erguvanı giydirilmiş olan Konstantinus'ün oğlu Konstansius'ün orada bulunmadığı bir sırada, ayaklanması sonucu bozuldu ve yıkıldı. Kendisi tahta çıkacak yerde, Gerontius, bilmediğimiz birtakım nedenler yüzünden, oturma yerini Tarragona olarak seçen dostu Maksimus'ü taçlandırdı ve, iki imparator, Konstantinus ile Konstansius, savunmaya hazırlanmadan önce onlara baskın yapabilmek için Pireneler'i geçti. Oğul (Konstansius) Viyana'da yakalandı ve hemen öldürüldü. Bu mutsuz genç, manastırdaki dinsel ve alçakgönüllü yaşamını bırakmakla dine karşı saygısızlık suçu işlemesini zorlamış olan ailesinin yükselme tutkusundan yakınmak için çok az bir zaman bulabilmişti. Baba ise Arles'e kapanmış, orada bir sığınak bulmuştu. İtalya'dan yola çıkan bir ordu yardımına yetişmemiş olsaydı, kent, Gerontius'ün eline geçmiş olacaktı. Honorius'ün adı ve yasal imparatorun bildirisi düşman isyancıların ikisini de korkuttu. Askerlerince yalnız başına bırakılan Gerontius, İspanya sınırına doğru kaçtı ve son saatlarında tam bir Romalı olarak gösterdiği gözüpeklikle adını unutulmuşluktan kurtardı. Gece yarısı, kalleş askerlerinden bir bölümü, iyice koruma altına almış olduğu evine saldırdılar. Yanında karısından başka yiğit arkadaşı Alain ve birkaç sadık köle olduğu halde, evin içerisine yığdığı mızrak ve oklardan yararlanarak, kuşatıcılardan üçyüzünü öldürdüler. Tanyeri ağarırken, savaş gereçleri tükenmiş bulunuyordu; köleler kaçtılar. Gerontius de, karısına duyduğu sevgi kendisini bağlamasaydı, köleleri izleyebilirdi. Bu denli inatçı bir savunmadan öfkelenen kuşatıcı askerler evi dört yanından ateşe verdiler. Bu felâket saatinde, arkadaşı Alain'in şiddetli isteklerine dayanamıyarak onun kafasını kesti. Karısı, sefil ve aşağılık bir yaşama mahkûm olmaktan kendisini kurtarması için Gerontius'e yalvardı ve göğsünü açarak kılıcını kullanmasını istedi. Bu korkunç ve acıklı sahne, Gerontius'ün, kılıcını üç kez kendi göğsüne de batırdıkdan

sonra hançerini çekmesi ve kalbine daldırmasıyle sona erdi (418). Koruyucusunca yalnız bırakılmış olan Maksimus, canını zayıflığına ve beceriksizliğine borçlu oldu. İspanya'yı kasıp kavuran barbarların kaprisleri, bu mostra imparatoru ikinci kez tahta çıkardı. Arkasından da hemen Honorius'ün öcüne teslim edildi. Zorba Maksimus, Ravenna ve Roma halkına sergilendikten sonra, herkesin gözüönünde öldürüldü.

Yaklaşmakta olduğu haberi üzerine Arles kuşatması kaldırılan ve Gerontius'ün birliklerini dağıtan komutan Konstantius, Romalı olarak doğmuştu. Bu gözlem de tanıtlar ki, imparatorluk uyrukları eski askerlik ruhlarından çok şeyler yitirmişlerdi. Ürkek bir halk, ona tahta çıkması gerekli bir kimse gözüyle bakıyordu; sonradan da böyle oldu (419). Toplum yaşamında tatlı ve sevimli davranışlarıyla dikkati çekerdi. Eğlencelere katılır, Şölenlerdeki neşe içerisinde en ünlü pandomimcilerle yarışmaktan çekinmezdi. Ama, savaş borusu onu orduya çağırınca atına atlayıp dörtnala kalkan Konstantius'ün davranışı ve gözlerinin ateşi düşmanlarına korku salar, askerleriyse utkudan kuşku duymayacak denli yiğitleşirlerdi. Ravenna sarayı, Batının başkaldırmış eyaletlerini yola getirme görevini ona vermişti. Zorba da, kendi başkentinde, ikinci kez, çok daha büyük bir düşmanın kuşatmasına uğramıştı. Bununla birlikte, iki kuşatma arasında geçen zaman, ona Frank'lar ve Almanlar'la anlaşma görüşmesi yapma olanağı vermişti. Elçisi Edobik, Arles'i ve sözde imparatoru kurtarmak üzere, bir ordunun başında olduğu halde oraya gelmişti. Roma komutanı, kendi kuvvetlerine saldırılmasını beklemeden, gözüpeklikle, belki de akıllıca olarak Ron'u geçmeye ve barbarları önlemeye karar verdi. Önlemleri o denli gizli ve ustalıklı almıştı ki, düşmanın gerilerinde çok önemli bir noktayı ele geçiren yardımcısı Ulfilas barbarları süvari kuvvetleriyle kuşatırken Konstantius de piyadenin başında saldırıya geçmişti. Böylece düşman ordusu, büyük kıyım ve yıkıma uğradı. Canlarını kurtarabilenler kaçtılar ya da teslim oldular. Komutanları Edobik ise kalleş bir dostunun

evinde öldürüldü. Bu dostu, yaptığı hayınlık karşılığında imparatorluk komutanından aldığı büyük ödülle övündü. Konstantius bu olayda gerçek bir Romalı'nın gönül yüceliğiyle davrandı. Her türlü kıskançlık duygusundan sıyrılarak, askerlerin önünde Ulfilas'ın değerini ve önemli hizmetini dile getirdi. Bakışlarını tiksinerek Edobik'in kaatili üzerinden çevirdi, konukseverlik yasalarını çiğnemiş olan bir alçağın hemen ordugâhtan dışarı çıkarılmasını sert bir biçimde buyurdu. Arles kalesinin surları üzerinden son umudunun da yok olduğunu gören zorba, canını, bu denli yüce gönüllü bir yenen'in güvenine bırakmaya karar verdi. Güvenliğini istedikten ve bu kendisine verildikten sonra, ellerini kilise usulü başına götürerek Arles'in kapılarını açtı. Konstantinus hemen anladı ki, Konstantius'ün olağan davranışlarına egemen olan onur ve doğruluktan ayrılmama ilkeleri politika ahlakının bükülebilir kurallarına bağlıdır. Romalı komutan, taşıdığı defne dalları simgesini kana bulandırmak istemedi ve, güçlü bir koruma altında, Konstantinus'ü ve oğlu Julianus'ü İtalya'ya göndermek üzere yola çıkarttı. Ravenna'ya gelmeden önce ölüm elçileriyle karşılaştılar.

Tüm imparatorlukta, soy bakımından rastlantı olarak tahtta bulunan bir hükümdarın kişisel değerinden üstün hiç değilse bir tek vatandaş da bulunacağı kanısının genel bir inanış halinde olduğu o dönemde bir sürü zorba, kendilerinden öncekilerin başına gelenleri görmezlikten gelerek, ardarda ortaya çıkıyorlardı. Bu düzensizlikler, özellikle savaşın neden olduğu yıkımların ve başkaldırma ruhunun düzen ve söz dinleme ilkelerini yok ettiği Galya ve İspanya eyaletlerinde kendini belli ediyordu. Konstantinus'ün erguvanı bırakmasından önceki dört aylık süre içerisinde imparatorluk ordugâhına gelen haberlerde, Alain'ler kralı Goar'ın, Burginyonlar kralı Guntiarius'ün kışkırtmalarıyle Yukarı Cermanya'da Mayence'da taç giyen Jovinus'ün Ren kıyılarından Ron'a doğru, büyük bir barbar ordusuyle ilerlemekte olduğu bildiriliyordu. Jovinus'ün kısa saltanat tarihi, her türlü hal ve koşulları bakımından ola-

ğanüstü ve karanlıktır. Yetenekli ve yiğit bir komutanın, utkulu bir ordunun başındayken, yasal imparatorun hukukunu ayakta tutmasını savaş alanında kanıtlaması gerekirdi, diye düşünmek çok doğaldır. Konstantius'ün ivedilikle geri çekilmesini haklı gösterecek çok güçlü nedenler belki vardır. Oysa, o, Galya'yı hiç bir zorunluk yokken olduğu gibi bırakıp çekildi. Praefektus praetorium olan Dardanus, tek yüksek görevli olarak, zorbanın buyruğuna girmeyi reddetti (420). Gotlar, Roma kuşatmasından iki yıl sonra ordugâhlarını Galya'da kurunca sevgileri, yeniden bağlaşığı oldukları imparator Honorius ile, rütbesini yitirmiş olmakla birlikte onların ordusunda imparatorun adamı ya da müzisyen sıfatıyla bulunmayı sürdüren Attale arasında bölüşülecek sanılabilirdi. Günü ve nedeni bilinmeyen bir kızgınlık sırasında Adolf, Galya zorbasıyla görüşmeleri başlattı ve, Attale'yi, alçaklığını tanıtlayacak bir antlaşma yapması gibi aşağılatıcı bir işte görevlendirdi. Jovinus'ün Gotlarla bağlaşıklık kurmayı tahtı için çok güçlü bir dayanak saymasını beklerken Attale'nin sıkıcı önerisine anlaşılmaz ve birkaç anlama çekilebilen yanıt vermesine biz de şaşıp kalmış bulunuyoruz (421). Ayrıca onun önerilerini hor gören Jovinus, kardeşi Sebastianus'e de erguvan giydirdi ve, bir öfkelenme ânında, ne cezalandırmayı ne de ödüllendirmeyi bilen bir imparatorun sarayından ayrılan yiğit Sarus'ü, çok tedbirsiz davranarak, hizmetine aldı. Öc almayı beğenilerin en tatlısı ve görevlerin en kutsalı olarak gören savaşçılar soyundan gelmiş Adolf, on bin Got'un başında, Balti'ler soyunun kalıtımsal düşmanıyla karşılaşmak üzere yürüyüşe geçti ve, yirmi kadar yiğit arkadaşıyle bulunduğu sırada onu ansızın bastırdı. Arkadaşlık bağlarıyla tek vücut olmuş, umutsuzluk içinde vuruşmuş, büyük sayı karşısında ezilmiş kahramanlardan oluşan bu küçük birlik, düşmanlarının saygısını kazandıysa da acımasını elde edemedi. Aslan, ağa yakalanınca yaşamına son verildi. Sarus'ün ölümü, Adolf'un Galya zorbalarıyle sürdürdüğü ne idiğü belirsiz bağlaşıklığa da son vermiş oldu. Sevi (aşk)'nin ve ihtiyatlılığın sesine kulak verdi. Plasidya'

nın kardeşine Jovinus'ün ve Sebastianus'ün başlarını getireceğine söz verdi. Got kralı, uzatmadan ve güçlük çıkarmadan sözünü yerine getirdi. Dostları kalmayan, kişisel değerden yoksun iki kardeş, tüm yardımcı barbar askerlerinin kaçıp gittiğini gördüler. Galya'nın en güzel kentlerinden biri olan Valensia, bısa direnmesinin cezasını yıkıntı haline gelmekle çekti. Roma senatosu'nun kararıyle, bir kaç kez tahta çıktıktan sonra, seçilen, son kez, aşagılandırılarak tahttan indirilen bir imparator, sonunda içler acısı alınyazısına bırakıldı. Got kralı onun üzerindeki korumasını geri alınca, nefret ya da acıma duygusu, mutsuz Attale'ye herhangi bir katı davranışa engel oldu. Bu imparator mostrası, bağlaşıksız ve uyruksuz halde, sessiz bir köşede sığınıp kalmak üzere bir İspanya limanından gemiye bindi. Denizde yakalandı, Honorius'ün önüne getirildi, tahtın ikinci basamağına konularak, kalabalığın karşısında Roma sokaklarından —zafer alayı gibi— geçirildi. Attale, erinçli günlerinde Honorius'ü tehdit etmiş olmakla suçlanıyordu. Elinin iki parmağı kesildikten sonra, Lipari adasına, ömür boyu sürgün olarak gönderildi, orada devletten yaşamı için düzenli ve güvenli gelirini aldı. Honorius'ün geri kalan yıllarında artık yeni bir ayaklanma olmadı. Beş yıl gibi kısa bir zaman içerisinde, harekete geçmek ve komuta etmek becerısınden yoksun olan bir hükümdarın elverişli talihiyle yedi zorbanın zararsız hale getirilmesi oldukça şaşırtıcı bir durumu gözler önüne sermektedir.

Denizlerle, dağlarla ve aradaki eyaletlerle Roma'nın düşmanlarından her yanıyla ayrı kalan İspanya'nın durumu uzun süre dinginliğini korumuştu ve onun bu mutluluğunun kanıtı olarak, İspanya'nın Roma imparatorluğu tarihine çok az katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Barışın geri gelmesi, Galianus'ün saltanatı sırasında Pireneleri aşmış olan barbarların izini kısa zamanda sildi, hıristiyan tarihinin dördüncü yüzyılında Emeritia (ya da Merida), Kordua, Brakara ve Sevil kentleri Roma dünyasının en güzel, en zengin şehirleri arasında sayılıyorlardı. Bilgili ve becerikli halkın elinde en güzel hayvan soyları, değerli bitkiler

üretiliyor, maden zenginlikleri insan yararına işletiliyordu. Deniz taşımacılığı için gerekli özel elverişlilik kazançlı ve çok geniş bir ticarete yardımcı oluyordu (422). Güzel sanatlar, bilimler, imparatorların koruması altında gelişiyordu. Barışın ve köleliğin verdiği alışkanlıkla biraz zayıflamış olan İspanyol gözüpekliği, Cermenlerin Ren ırmağından Pirenelere dek yaygınlaştırdıkları zaman yeniden canlanır gibi oldu. Gönülden bağlı milis kuvvetleri bu dağların savunmasını sürdürdükçe barbarların tüm saldırılarını başarıyle püskürttüler. Ama Ulusal askerler, Konstantinus'e karşı savaşan Honorius birliklerine katılma zorunda bırakılınca bu kalleş savaşçılar, aşağı yukarı Roma'nın Gotlar'ca yağma edilmesi ve yıkımından on ay önce, İspanya'nın engellerini düşmanlara açıp teslim ettiler (423). Yasal hükümdara karşı gelmek gibi bir duruma düşen bu suçlular, Konstantinus'ün ölümünden sonra Süev'leri, Alen'leri ve Vandal'ları çağırdılar, barbar sürüleri arasına karışarak, Galya sınırından Afrika denizine dek yağma, yakıp yıkma ve ölüm saçtılar. İspanya'nın en uzdilli tarihçilerinden biri, çağdaşı olan yazarların sert, belki de abartmalı sözlerini topladığı kısa ve anlatımlı yazısında vatanının başına gelenleri şöyle anlatmaktadır (424). «Bu halkların birbiri içine girmelerini en korkunç yıkımlar izledi. Barbarlar, ayrım gözetmeksizin, Romalıları ve İspanyolları yağmalıyor, öldürüyor, ayni hız ve öfkeyle kentleri ve kırsal alanları da yakıp yıkıyorlardı. Açlık, mutsuz halkı, insan eti yiyecek niteliğe sokmuştu. Hiçbir engele rastlamadıkları için çoğalan yabanıl hayvanlar, kan alışkanlığı ve açlık nedeniyle, parçalayıp yemek için insanlara saldırıyorlardı. Açlığın kaçınılmaz sonucu olan vebâ, sıkıntıları daha da artırdı. Halkın büyük bölümü bu hastalığın kurbanı oldu ve ölülerin görünüşü henüz yaşıyanların kıskançlığına neden oluyordu. Sonunda, öldürmeye ve haydutluğa doyan barbarlar, neden oldukları salgın hastalıklara kendileri de yakalanınca, halkını kırıp geçirdikleri bu ülkede kapanıp kaldılar. Süev'lerle Vandallar, Eski Kastilya krallığının da bulunduğu eski Galisa'yı aralarında paylaştılar. Alenler de, Akde-

niz'den Atlas okyanusuna dek Kartagene ve Lüsitanya eyaletlerine yayıldılar. Vandalların bir kolu olan Selinge'ler verimli Betikue topraklarına yerleştiler. Bu üleşimi düzenledikten sonra, yenenler, yeni uyruklarıyle birtakım karşılıklı söz dinleme ve koruma anlaşmalarına vardılar. Kentler ve köyler yavaş yavaş köle bir halkla doldu ve topraklar da ekilmeye başladı. Bir bölüm İspanyollar yeni düzenin yoksulluğunu Roma yönetiminin ezici sıkıntısından yeğ tuttular. Büyük çoğunluğu ve özellikle Galisa dağlarında yaşıyanlar, barbarların boyunduruğu altına girmeyi reddettiler (425).

Jovinus ile Sebastianus'ün ölmeleri ve Galya'nın disiplin altına sokulması, Adolf'un, kayını Honorius'e olan bağlılığını tanıtlamış oluyordu. Barış, Got hükümdarı'nın yaratılışıyle bağdaşır bir durum değildi. Bu nedenle, utkulu ordularını İspanya barbarları üzerine yürütme önerisini sevinçle benimsedi. Konstantius'ün birlikleri Galya'nın tüm kapılarını ona kapattılar, doğrudan Pirene'lere yürümeye yönlendirdiler. Bu dağları aştı, imparator adına Baselona'yı ele geçirdi (426). Zamanla ve elde etmesiyle, Plasidya'ya karşı Adolf'ün sevgisi azalmış değildi. Ünlü atası için duyduğu saygı nedeniyle, yeni doğan çocuğuna Teodosius adını koyması kendi çıkarıyla imparatorluğunkini birbirine bağlıyor gibiydi. Ölerek Barselona yakınında bir kiliseye gömülen bu çocuk ana-baba için acı oldu; savaş sorunları ve devinimleri Got kralının acısını küllediyse de uğradığı hayınlık, utkularını sona erdirdi. İhtiyatsız davranarak Sarus'ün arkadaşlarından birini hizmetine almıştı. Bu kendini bilmez barbar, komutanın ölümü nedeniyle gizliden gizliye öcalma fırsatını yakalamaya çalışıyordu. Yeni efendisi de, boyunun kısalığıyle alay ederek ondaki kini durmadan tazeliyordu. Adolf, Barselona sarayında öldürüldü. Kargaşa yaratan bir fesat hareketi kalıtım yasalarını çiğnedi (427), yabancı bir soydan ve Sarus'ün kardeşi olan Singerik, Adolf'un tahtını ve tacını eline geçirdi. Saltanata başlarken ilk işi, öncelinin, ilk evliliğinden olan altı çocuğunu, saygıdeğer bir piskoposun kollarından, hiç acımadan

çekip aldırarak, insanlık dışı bir davranışla öldürttü (428). Mutsuz Plasidya, hakkı olan saygılı bir sevecenlik beklerken barbarca ve alçakça işlemlere uğradı. İmparator Teodosius'ün kızı, bir sürü aşağılık tutsağın arasına katılarak, her zaman gerçek aşkla sevmiş olduğu kocasını öldüren atlı bir barbarın önünde oniki milden çok bir yolu yaya yürümek zorunda bırakıldı (429).

Ne var ki Plasidya, öcünü alma keyfini tatmakta gecikmedi. Ona yapılan yakışıksız davranışlar belki barbarların yeni hükümdara karşı öfkelenmesine neden oldu. Hangi sebepten olursa olsun, Singerik, saltanatının altıncı gününde Adolf'un uğradığı sona kendisi de uğradı, ve ulusun özgür seçimiyle, atak ve tutkulu yaradılışı, başlangıçta imparatorluğu çok kaygılandıran Vallia (Wallia) tahta çıktı. Ordusunu Barselona'dan, eskilerce evrenin sonu olarak görülen ve bu yüzden çok korkulan Atlantik Okyanusu'nun kıyılarına götürdü. İspanya'nın güney kıyısının burun bölümüne ulaşınca (430), Cebelitarık'ın sonradan kurulduğu kayadan Afrika'nın verimli kıyılarını uzaktan seyretti. O zaman, Alarik'in ölümüyle askıda kalan fetih tasarısını kafasında yeniden canlandırdı. Rüzgâr ve dalgalar Gotlar'ın bu girişimini de engelledi, fırtınalarla boğulmaların izlediği bu yeni deneme boş inançlara kendini kaptırmış olan bu insanları, fetih amacından vazgeçirtti. Adolf'un ardılı Roma elçisinin önerilerine kulak verdi ve, Konstantius'ün komutasındaki bir ordunun gerçekten ya da sanıldığına göre, yaklaşmakta olduğu haberi üzerine kararını verdi. Anlaşma sonuçlandı ve Plasidya, kardeşinin sarayına döndü. Gotlar (431) altı yüz bin ölçek tahıl aldılar ve Valia, ordularını ancak imparatorluğun hizmetinde kullanacağına ant içti. Bu hal ve koşullar içerisinde, İspanya'daki barbarlar arasında kanlı bir savaş başladı. Söylendiğine göre, yarışmacı hükümdarlar Batı imparatoru'na, düşmanlarının öldürülmesi ve zayıf düşürülmesiyle Romalılar için elverişli sonuçlar doğuracak kavgalarına imparatorluğun karışmamasını sağlamak üzere mektuplar yazdılar ve tutaklarla elçiler gönderdiler (432). İspanya savaşı üç yıl bütün şid-

detiyle ve değişik başarılarla sürdü. Vallia, bu arada kahraman olarak ün kazandı. Betik ya da Endülüs (Andaluzya) gibi verimli bir eyaleti yakıp yıkmış olan Silinge'leri ortadan kaldırdı. Bir savaş sırasında Alen'lerin kralını kendi eliyle öldürdü. Yenenin kılıcından kaçan ve oradan oraya koşuşan İskitler yeni bir baş seçecekleri yerde Vandal'ların bayrağı altına sığınarak onlarla karışıp kaldılar. Vandallar da, Süevler de, Gotlar'ın dayanılmaz baskısı karşısında pes ettiler. Bütün bu barbarlardan arta kalanlar, çekilişlerinde de rahat kalamadılar, Galiça (Galice) dağlarına dek kaçarak, kıraç bir bölgeye yerleştiler, kendilerini kavgaya ve öfkeye kaptırdılar. Vallia, utkunun ve görkemin doruğuna çıkmış olmakla birlikte yükümlülüklerini unutmadı, İspanya'daki fetihlerini Honorius'ün otoritesi altına aktardı. Ne var ki, imparatorluk görevlilerinin zulmü, halka barbarların boyunduruğunu arattı. Savaşın sonucu henüz bilinmediği sırada Vallia'nın ilk başarıları, Honorius'ün yüksek görevlilerince imparatora maledilerek bu zayıf hükümdarın, eski fâtihler gibi, Roma'ya girmesini sağladılar. Dalkavukluk anıtları uzun süreden beri lâyık oldukları unutuluşa gömülmüş olmasalardı kuşkusuz, ozanların, sözenlerin, yüksek görevlilerin ve piskoposların, yüce akıllı ve yenilmez yürekli Honorius'ü alkışlayan dizeler ve düzyazılar biçimindeki yapıtlarını görecektik (433).

Bu utku, Vallia, Pirene'leri yeniden geçmeden önce İspanya savaşının tohumlarını yok etmiş olsaydı, haklı olarak Roma'nın bağlaşığına mal edilebilirdi. Utkulu Gotlar, Tuna'yı geçmelerinden kırküç yıl sonra, antlaşmanın hükümlerine uygun olarak, Luvar'la Garon arasındaki denize yakın ikinci Akuiten'e sahip oldular, Bordo'nun sivil ve kilise hukukunun uygulaması altına girdiler. Okyanus ticareti için elverişli durumda bulunan bu başkent, düzenli bir plana göre kurulmuştu ve kalabalık halkını, zenginlikleri, geniş bilgileri ve davranışlarındaki çelebilikleriyle seçkinleşen Galyalılar oluşturuyordu. Toprakları verimli, iklimi ılımandı. Her yanda sanat ve bilginin yeni buluşlarına, ustalığın ürünlerine rastlanıyordu. Kazandıkları yengilerin

üstünü yatıp kurulan Gotlar Akuiten'in çok güzel şaraplarıyla keyif çatıyorlardı (434). Sınırları, komşu piskoposlukların alanlarıyla da yaygınlaşıyordu. Alarik'in ardılları saraylarını, kale duvarları içerisinde başkenti ya da çok kalabalık beş mahalleyi kapsayan Tuluz'da kurdular. Aşağı yukarı aynı sıralarda ve Honorius'ün saltanatının son yıllarında Gotlar, Franklar ve Burginyonlar Galya eyaletlerinde durağan ve bağımsız bir yerleşime kavuştular. Yasal imparator, zorba Jovinus'çe, bağlaşıkları olan Burginyonlara verilmiş ödünleri benimseyip onayladı. Birinci ya da Yukarı Cermanya toprakları bu korkunç barbarların mülkü oldu. O zamandan beri Burgonya dukalığı ve kontluğu olarak tanınan bu yerleri, fetih hakkı ya da anlaşma yoluyla yavaş yavaş ellerine geçirmişlerdi (435). Roma'nın yiğit ve sadık bağlaşıkları olan Frank'lar, bunca yüreklilikle karşı koydukları zorbalara öykünmeye başladılar. Başına buyruk oymakları, Galya'nın başkenti olan Trev'i yağma ettiler. Uzun süreden beri Toksandri yönetim bölgesinde zayıf bir topluluk halinde bulunurlarken İkinci ya da Aşağı Cermanya'nın tüm topraklarını ele geçirmeleriyle Möz (Meuse) ve Esko (Escaut) kıyılarında, zamanla çoğaldılar. Bu olaylar, tarihin tanıklığıyla yeterince tanıtlanmıştır. Ne var ki, Fransız krallığının Faramon (Pharamond) tarafından kuruluşu, fetihleri ve varlığı bile, çağımız eleştirmenlerinin yan tutmayan ciddiliği karşısında şüpheli duruma girmiştir (436).

En zengin Galya eyaletlerinin yıkımı, bağlaşıklıkları tehlikeli ve baskılı olan, çıkarları ya da gelgeç hevesleri gerektirince kendilerini hiçbir şeyle bağlı tutmayan barbarların buradaki konaklamaları zamanına rastlamaktadır, diye kabul edilebilir. Canlarını bağışladıkları tüm eyalet halklarından büyük bir kurtulmalık (fidye) istediler, kendi aileleri, köleleri ve sürüleri için en verimli toprakları, en güzel evleri ve barınakları ele geçirmeye giriştiler. Mutsuz halk, iç çekerek uzaklaşıyor, bu açgözlü yabancılara, hiç karşı koymadan, mallarını ve babadan kalma evlerini bırakıyorlardı. Romalılar da, yalnız kazandıkları savaşla-

rın sonucu olarak değil, utkularıyla kendilerini beğenir hale geldikleri zamanlarda da aynı haksızlığı yapmışlarsa da bunu, iç çekişmeler sırasında kendi uyrukları üzerinde uygulamışlardı. Triumviralar, gelişmiş durumda ve hepsi de İtalya'da bulunan onsekiz göçmen topluluğuna baskı yaparak bunların topraklarını ve evlerini, Caesar'ın ölümünün öcünü alan ve cumhuriyeti savunan kıdemli lejyonerlere dağıttılar. Çok ayrımlı ünü bulunan iki ozan, ayni kötülüğe uğrayınca, varlıklarının yok olmasından acı duyup yakındılar. Ne var ki, Augustus'ün lejyonerleri, Honorius'ün saltanatı sırasında Galya'yı ele geçiren barbarların işledikleri haksızlık ve şiddeti gölgede bıraktılar. Virgilus, Mantoua'daki çiftliğini elinden alan Santurion (Centurion)'ün saldırılarından canını zor kurtarabilmişti (437). Bordo'lu Paulinus ise, evine yerleşen Got'dan bir miktar para aldı; bu para, evin değerinden çok düşük olmakla birlikte Paulinus'ü çok sevindirdi. Şiddet, ılımlılık ve türe (adalet) maskesi altında gizleniyordu (438). Yenenlerin korkunç adı, yumuşak bir deyişle *Romalılar'ın misafiri*'ne dönüşüyordu. Galya barbarları, özellikle Gotlar, halklara konukseverlik, imparatora da süel görev ve disiplin bağlarıyla bağlı olduklarını yineleyip duruyorlardı. Honorius'ün ve ardıllarının sanı, saygıyle anılıyordu. Barbarlara bırakılmış olan Galya eyaletlerinde Roma yasaları ve yargıçları geçerliliklerini sürdürmekteydiler. Uyrukları üzerinde bağımsız yetke kullanan krallar, bir onur rütbesi olarak, imparatorluk ordularının komutanlığı sanını önemle istiyorlardı (439). İşte, Kapitolium'ünü yağma eden korkunç savaşçıların gözünde Roma adına —istenç dışı duyulan— saygı böyleydi.

Gotlar İtalya'yı yakıp yıkarken ve cılız zorbalar da birbiri ardınca, Alplerin öte yanındaki eyaletleri baskı altına alırken Büyük Britanya adası Roma yönetimi boyunduruğundan kurtuldu. Bu uzak eyaleti koruyan düzenli güçler yavaş yavaş buradan alınmıştı. Büyük Britanya, savunmasız durumda, Sakson korsanlarının ve Kaledonya yabanıllarının saldırılarına açık kalmıştı. Bretonlar, can çekişmekte olan bir hükümdarlıktan gelecek geç ve şüpheli bir yar-

dıma güvenemezlerdi. Silaha sarıldılar, barbarları püskürttüler, kendi güçlerini denemiş olmaktan sevinç duydular (440). Ayni büyük yıkımlara uğrayan, Armoriken adı altında anılıp Galya'da Sen ve Luvar (Loire) ırmakları arasındaki deniz kıyısında bulunan halklar da ayni gözüpeklikten esinlendiler (441). Halk, zorba Konstantinus'ün yetkesi altında buyruklarını sürdüren Roma yüksek görevlilerini kovdu, ve uzun süreden beri bir efendinin keyfi yönetimine başeğmiş insanlar arasında bağımsız bir yönetim kurdu. Batı'nın yasal imparatoru olan Honorius, Britanya'nın ve Armorik'in bağımsızlığını onayladı. Yeni devletlere, Teodosius'ün oğlu'nca yazılan mektuplarda, kendilerini savunması yine kendilerine bırakıldığına göre, bu halklar ve topraklar üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçildiği anlamı çıkmaktaydı. Olaylar, bir bakıma, bu yorumu doğrulamış oldu. Tüm zorbalar yok edilince imparatorluk yeniden deniz kıyısındaki eyaletlere el koydu; ne var ki onların boyun eğişi artık gerçeğe dayanmayan geçici bir davranıştan ileri geçemedi. Bu halkların kendini beğenmiş ve kararsız ırası (karakteri) ve gürültücü halleri, hem tutsaklık, hem de özgürlükle bağdaşır gibi değildi (442). Armorik, uzun süre cumhuriyet biçimini koruyamadı; (443) ama, aralıksız olarak ayaklanmalar ve fesat devinimleri içerisinde çalkandı, Britanya, geriye gelmemek üzere yitirildi (444). İmparatorlar akıllılık ederek bu uzak eyaletin bağımsızlığına ses çıkarmayınca ne başkaldıranların, ne de sarayın diyeceği bir şey kalmamıştı. Ulusal dostluğun istençli hizmetleri boyun eğme ve koruma görevlerinin yerini aldılar (445).

Bu değişiklik devlet sivil ve süel yönetiminin tüm yapısını yıktı ve, kırk yıllık bir dönem süresince Britanya, Saksonların inişine değin kilisenin, soyluların ve kent halklarının yetkesi altında kendi kendini yönetti (446). Bu uzlaşmanın anısını saklamış tek kimse olan Zosime'nin belirttiğine göre Honorius'ün mektupları Britanya kentlerine (hitâben) yazılmıştı (447). Doksan tane büyük yerleşim merkezi, bu çok büyük eyalette, Romalılar döneminde oluş-

muştu. Bunlardan otuz üçü çok çıkarlı ayrıcalıklardan yararlanmaktaydı (448). Bu kentlerden herbiri, imparatorluğun öbür eyaletlerinde olduğu gibi, iç güvenliği düzenleyen bir belediye yönetimini oluşturuyordu. Bu yönetimin yetkesi, Roma anayasal kuruluşu örnek alınarak, yıllık seçilen majistralar, yine seçilmiş bir senato ve halk meclisi arasında paylaşılıyordu (449). Bu küçük cumhuriyetler genel geliri yönetiyorlar, sivil ve süel hukuku uyguluyorlar, siyasal sorunlarda karar veriyorlardı. Bağımsızlıklarını savunmak gerekince kentin ve dolaylarının gençleri yüksek görevlinin buyruğu altına koşuyorlardı. Toplumun yükümlülüklerinden hiçbirine katlanmaksızın tüm iyiliklerinden yararlanmak gibi bencil bir istek, karışıklık ve çekişmelerin sürekli nedeni olur. İngiltere'nin elde ettiği bağımsızlığın kargaşa ve fesat devinimlerinden bir örnek olduğunu sanmıyoruz. Vatandaşlar, sınıf ve varlık üstünlüğünü tanımak istemiyorlardı. Soylular, eski uşaklarının uyruğu haline gelmekten yakınıyorlar (450) ve imparatorların keyfe bağlı yönetimlerini mumla arıyorlardı. Ayrıca, senatörlerin toprak iyeliği, o dolaylardaki kentsel alanda, kendilerine yargılama yetkisi sağlıyordu. Köyler ve kırsal alanlardaki toprak iyeleri, kendi güvenlikleri için, yeni doğmakta olan bu cumhuriyetlerin yetkesini tanıyorlardı. Büyük kentin yakınlığından bir zarar görmeyen çok geniş toprakların iyeleri kalıtsal beyler, bağımsız prensler sınıfı durumunda bulunuyor ve kendi keyiflerine ya da çıkarlarına göre barış ve savaş haklarını uyguluyorlardı. İçerisinde İtalyan inceliğine öykünülmeye çalışılan kırsal evler ve bahçeler, çekince (tehlike) zamanlarında dolaylardaki halk, sığınmak üzere koşup gelince, hemen (müstahkem mevki) durumuna dönüşüyordu (451). Toprak ürünleri, kölelerden, köylülerden ve serüvencilerden oluşan süel güçlerin gereksinmelerini karşılamak için satın alınan silahlar ve atlara ayrılıyordu. Şef, kendi beylik yerinde sivil bir yüksek görevli gibi yetkesini kullanıyordu. Bir bölüm Breton şeflerinin kökeni belki eski krallara dayanıyordu. İçlerinden çoğu bu onurlu ayrıcalığı savunuyor, kalıtsal haklarının

Caesar'ların zorbalığıyle askıya alındığını söylüyorlardı (452). Durum ve koşullarla kapıldıkları tutkular, ataları gibi giyinmeye onları özendiriyor, gelenek görenekleriyle dil bakımından da atalarına öykünüyorlardı. *Kentler*, Romalıların göreneklerini ve yasalarını özenle sürdürürlerken *prensler*'in Britanya'da yeniden barbarlığa dönüşmeleri, adayı, zamanla iki gruba böldü. Bu gruplar da, kendi içlerinde, kimi zaman çıkar, kimi zaman da hınç duygusu nedeniyle sayısız bölünmelere uğradı. Kamusal güçler yabancı bir düşmana karşı birleşecek yerde birbirlerine düşüyorlardı. Mutlu bir şefi, arkadaşlarının başına geçiren kişisel değerlilik ona, zorbalığını komşu illere yayma olanaklarını sağlıyor ve, Roma yönetiminin kalkmasından sonra Britanya'yı baskı altına alan müstebit şefler arasında yer almaya kalkışıyordu (453). Breton kilisesi otuz ya da kırk piskopos ve bu orantıdaki sayıda alt aşamada papazdan oluşuyordu (454). Yoksullukları, erdemli sayılıp örnek alınmaları dolayısıyla halkın saygısına neden olmaktaydı (455). Papazların çıkarı ve eğilimi barışı sürekli kılmaya ve çeşitli bölünmeleri birleştirmeye yönelikti. Yaptıkları vaazlarda çoğunlukla esenleyici öğütler veriyorlardı ve piskopos sinodları bir ulusal meclis olma niteliğini ileri sürebilecek kurullardı. Bu meclislerde kilise işleri olduğu denli devlet sorunları da görüşülüp tartışılıyor, prenslerle majistralar da piskoposlarla birlikte buradaki görüşme ve tartışmalara katılıyorlardı. Çekişmeler çözüme bağlanıyor, bağlaşmalar yapılıyor, vergiler konuluyor ve kimi zaman, uygulanmış tasarılar bile yeniden ele alınıp düzenleniyordu. Sıkışık çekince (tehlikle) durumlarında Breton'ların *Pendragon* ya da buyurgan (diktatör) seçtiklerine de inanmak gerekiyor. Piskoposluk niteliğine yakışan bu papazca özenler, boş inancın kendini göstermesiyle bir yana bırakıldı, ve İngiltere kilisesi, tiksindiği ve yurdunun bir utancı olarak gördüğü Pelage sapkınlığıyla uğraşmaya kendini adadı (456).

Her ne denli doğal sayılsa da Britanya ve Armorik ayaklanmasının, Galya buyruğu altındaki eyaletlerde bir

özgürlük havası estirdiğine dikkati çekeceğiz. Hükümdarların çoğu tarafından anlamı bilinmeden kullanılan baba sevecenliği biçimindeki güvenlik bağışlayıcı sözlerle dolu bir buyrultuda (457). Honorius, her yıl *yedi eyaletlerin* meclisini toplantıya çağırma niyetini açıkladı. Yedi eyaletler adı, Akiuten (Aqiutaine)'e ve eski Narbonez (Noorbonnaise)'e, bu yerlerin ilk halkı olan Kelt'lerin, uzun süreden beri İtalya inceliği ve güzel sanatları karşısında yabanıl kabalığının yitip bitmesi dolayısıyle verilmişti (458). Ticaret ve yönetim merkezi olan Arles, her yıl yirmi sekiz gün süren toplantıların yapıldığı meclis için seçildi. Bu toplantılar 15 ağustosla 13 eylül arasında yapılıyordu. Toplantıya Galya praetorium praefektus'ü, eyaletlerin yedi yöneticisi, majistralar, altmış kadar kent piskoposu ve, haklı olarak uluslarının temsilcisi olarak görülebilecek en saygın ve en zengin toprak iyelerinden yeteri sayıda saptanmış kimseler katılıyordu. Hükümdarın yasalarını yorumlamayarak bunları yurttaşlara bildirmeye, kurucularının niyet ve isteklerini ortaya koymaya, vergileri ılımlaştırma ya da yükümlülükleri türel (adaletli) duruma getirmeye, yedi eyaletin barışıyle erincini ayakta tutabilmek için yerel ya da ulusal tüm çıkar konularını görüşüp tartışmaya yetkili kılınmışlardı. Devlet yönetimi üzerinde halkları etkili kılan bu kurum Trajanus ya da Antoninus'lerce yaratılmış olsaydı bu ussal kamusal erdemlilik tohumları Romalıların kendi imparatorluğu içinde de filizlenip boy atabilecek, uyrukların ayrıcalıkları, hükümdarların tahtına destek olacaktı. Ulusal meclislerin araya girmesi, keyfe bağlı bir yönetimin kötüye kullanılmasını önleyecek ya da bu tür kullanımı düzeltecekti. Tam anlamıyle doyurucu bir devlet yapısına bağlanmış olan vatandaşlar, yabancı bir düşmanın saldırısına karşı vatanlarını yiğitçe savunacaklardı. Özgürlüğün yüce gönüllü ve temiz ruhlu etkisiyle Roma imparatorluğu belki hep yenilmez olarak kaldı; belki de çok geniş ülkesi ve insansal ögelerin kararsızlığı, bütünlüğünün sürdürülmesine karşı çıkmış olsaydı ayrı düşen bölümleri bağımsızlıklarını ve güçlerini elde tutabileceklerdi. Ne var ki,

imparatorluğun güdük hale gelmesinde bir yandan gücü, öbür yandan gözüpekliği tükenince artık bu umar da gecikmişti ve esenlikli olamazdı. İmparator Honorius, eyaletlerin zorlayarak elde etmeleri gerekecek bir ayrıcalığı istemeyerek vermesine kendi de şaştı. Mecliste üye olarak bulunamıyacak temsilcilere beş altın lirası tutarında tazminat yükümlülüğü koymuş, anlaşıldığına göre bu vergilendirme, yükümlülerce, eski efendilerinin son ve zorbaca bir kötülüğü olarak nitelendirilmiştir.

BÖLÜM XXXII

Arkadius, Doğu imparatoru - Eutrope'nin Yönetimi ve gözden düşüşü - Gaynas'ların Ayaklanması - Sen Jan Kristostomos'ün Kıyıcılığı - Teodosius II. Doğu imparatoru - Kızkardeşi Pulcherie - Karısı Eudoksia - Pers savaşı ve Armenya'nın bölüşülmesi.

Roma dünyasının, Teodosius'ün iki oğlu arasında bölüştürülmesiyle, Honorius'ün saltanatından Türklerin Konstantinopolis'i aldıkları zamana dek, bin elli sekiz yıl zayıf ve gerileyici durumda yaşamını sürdüren Doğu imparatorluğunun sınırları saptanmıştı. Bu imparatorluğun hükümdarları, boş ve kısa süre sonunda aldatıcı niteliğe bürünen (Romalıların imparatoru) sanını dikkafalılıkla aldı ve kullandılar. Parlak Caesar ve Augustus sanları, tüm ulusların üzerinde saltanat sürmüş birinci hükümdarın ardılı olduğunu her zaman haber vermiş oluyordu. Konstantinopolis sarayı, görkemlilikte Pers sarayından aşağı kalmıyor, belki de onu geçiyordu. Aziz Krisostom (Chrysostome) (459) vaazlarında Arkadius'ün saltanatındaki gösteriş ve şatafatı dile getirerek başkentin lüksünü kınadı: «İmparator, diyor, başında, değeri ölçülemeyecek denli kıymetli taşlarla bezenmiş altın taç taşımaktadır. Erguvan renkli giysilerle bu süsler onun kutsal kişiliğine özgü kılınmıştır. İpek giysileri, dragonları simgeleyen altın işlemelerle donatıl-

mıştır. Tahtı som altındandır. Ancak gözdelerinin, koruyucularının ve uşaklarının ortasında meydana çıkar. Bunların da mızrakları, kalkanları, zırhları ile atlarının başlıkları ve koşum takımları altındandır, ya da o görünümdedir. Kalkanlarının ortasında parıldayan geniş altın plaka daha küçük plakalarla çevrelenmiş bir göz biçimindedir. İmparatorun arabasına koşulan iki dişi katır kar gibi beyazdır ve altınlarla bezelidir. Saf ve som altından araba seyircilerin hayranlığına neden olmaktadır. Erguvan perdeler, beyaz halılar, oylumlu elmaslar ve altın kaplamalar, arabanın devinimiyle parlak ışıklar çıkarmaktadır. İmparatorun betimlenme (portre)'leri mavi bir fon üzerine beyaz olarak yapılmıştır. İmparator, silahlarını kuşanmış halde tahtında oturmuş olarak gösterilmektedir. Atları ve koruyucuları her iki yanında yer almakta, yenik düşmanları da ayaklarının altında serilmiş olarak simgelenmektedir.» Konstantinus'ün ardılları, oturma yerlerini Avrupa'yla Asya sınırı üzerinde kurdular. Düşmanlarının kafa tutmalarına, belki uyruklarının yakınmalarına karşı da erişilmez durumda, her yandan esen rüzgârlarla tüm iklimlerden gelen ürünleri ve haraçları topluyor, başkentin kaleleri yüzyıllar boyunca barbarların bütün saldırılarına meydan okumasını sürdürüyordu. Geniş ülkeleri Dicle'den Adriyatik denizine dek yayılıyordu. İskitler ülkesinin buzlarını Etyopya'nın yakıcı sıcaklığından ayıran yirmi beş gün süren deniz uzaklığı (460) Doğu imparatorluğunun sınırları içerisinde kalıyordu. Çok kalabalık nüfusun yaşadığı bu güzel ülkeler bilimlerin, güzel sanatların, lüks ve zenginliğin beşiğiydiler. İnsanları ise Yunan dili ve göreneklerini benimseyerek, pek de haksız sayılmadan, kendilerini insanlığın en uygarlaşmış ve aydın kesimi niteliğinde görüyorlardı. Hükümet biçimi saltık olarak hükümdarlıktı. Yalnız Latin eyaletleri Roma cumhuriyeti adını ve eski özgürlüğün boş sözden başka bir şey olmayan geleneğini sürdürüyorlardı. Konstantinopolis hükümdarları, kendi büyüklüklerini uyruklarının uşakça boyun eğmeleriyle ölçüyorlardı. Bu aşağılık boyun eğmenin tüm ruhsal yetileri ne den-

li bozduğunu ve nasıl gerilettiğini fark edemiyorlardı. Bir efendinin tüm geçici heveslerine körü körüne istençlerini teslim eden insanlar, barbarlara karşı da yaşamlarını ve mal varlıklarını savunmayı ve boş inançların teröründen uslarını korumayı beceremezlerdi.

Arkadius'ün ve Honorius'ün saltanatlarındaki olaylar, Gotların başkaldırması, Rufinus'ün düşüşü gibi Batı imparatorluğunun tarihinde yer tutan sorunlar nedeniyle, birbirine bağlı durumda meydana gelmiştir. Konstantinopolis sarayının başlıca hadımlarından biri olan Eutrope (461), düşmesi için çalıştığı ministr'in yerine geçti ve onun kötülüklerine öykündü. Tüm devlet orunları bu yeni gözdenin önünde secdeye kapanıyor, onların bu aşağılaşması yalnızca yasaları çiğnemesini değil, daha da güç ve çok tehlikeli olan kamusal kanıyı ve töreleri de hiçe saymasını kolaylaştırıyordu. Arkadius'ün ardıllarından en zayıfı zamanında hadımların sözlerini geçirmeleri gizli ve saklıydı. Efendilerinin güvenini elde etmeye çalışırlardı. Gözle görülebilen işlevleri imparatorun gardrobunda ve özel yaşam dairesindeydi. Kuşku yok ki, gizlice kamu kurullarını yönlendiriyorlar ve, aşağılık manevralarla en tanınmış vatandaşların varlıklarını ve ünlerini yıkıyorlardı. Ne var ki, yönetimin başında görünmeye, devlet saygınlıklarını kötüye kullanmaya kalkışamıyorlardı (462). Eutrope, general ve majistra gibi saygın niteliklerle namussuzluğunu örtmekten çekinmeyen gözden düşmüşlerin ilki oldu (463). Kimi zaman, hoşnutsuz durumdaki senatoda, konuşmak, kararını bildirmek, ya da uzun söylevler çekmek için kürsüye çıkıyordu. Kimi zaman da, ürkek hadım, bir kahraman gibi kuşanmış, silahlarla donanmış halde, at üzerinde lejyonların başında görülüyordu. Yol yöntemden ve törelerden tiksinti duymak zayıf ve düzensiz bir ruhun belirtileridir. Eutrope'nin de davranışlarındaki zırvalığı üstün bir değerlilikle ya da uygulama alanındaki bir becerisiyle ödünleyebildiği duyulmamıştır. Yaşamındaki uğraşları ne yasaları incelemesine, ne de süel hareketlerde bilgi edinmesine yönelik olmamıştır. Beceriksiz ve çarpık girişimleri, izle-

yenilerin tükintisine neden oluyordu. Gotlar, Roma ordularının başında böyle bir komutan gördükleri için seviniyorlar ve ministr adı, bir devlet adamının ünü için nefretten çok tehlikeli olan gülünçlüğe neden oluyordu. Arkadius'un uyrukları bu tirit ve insan kurusu hadımın maymun gibi erkek görünmek istediğini ve kölelerden birinin çocuğu olduğunu biliyorlardı (464). İmparatorluk sarayına girmeden önce birçok efendilerce satın alınmış ve yeniden satılmıştı. Onun gücünü ve gençliğini en aşağılık ve en alçak hizmetlerde kullanmışlardı. Son efendisi, yaşlılığında özgürlüğünü vermişse de onu yokluk ve açlık içerisine atmıştı (465). Halk arasında bu utanç verici, belki de abartmalı ayrıntılar konuşula dursun, gözdenin gururuna durmadan olağanüstü saygınlıklar ekleniyordu. Senatoda, başkentte ve eyaletlerde Eutrope'nin mermerden ve bronzdan heykelleri dikiliyordu. Bu heykeller onun sivil ve süel simgeleriyle donatılıyor, görkemli yazıtlar ona Konstantinopolis'in üçüncü kurucusu adını veriyordu. *Patricius* sanını elde etti. Bu san, halkın gözünde ve, yasal anlamda bile imparatorun babası olarak tanımlanıyordu (466). Dördüncü yüzyılın sonu bir hadımın ve bir tutsağın konsullük görünümü içerisinde noktalandı. Bu biçimsiz ve açıklaması olanaksız yenilik Romalılar'da hınç yarattı. Batı, bu aşağılık konsulü cumhuriyet tarihinde silinmez bir leke oluşturacağını ileri sürerek reddetti. Brutus'ün ve Kamillus (Camillus)'ün tinsel varlıklarına sığınmadan bile, Eutrope'nin görev arkadaşı, saygın majistra ve seçkin yetenekli bir insan (467) iki devlet yönetimine egemen olan kurallar arasındaki ayrımı, yeteri biçimde tanıtıyordu.

Rufinus'ün kendini beğenmiş, atılgan ruhu öc almaya ve kıyıcılığa daha yatkın olarak belirginleşmişti. Hadımın aç gözlülüğü ise praefektusünkinden daha geri kalır değildi (468). Halka zulüm yapanların halktan aldıkları haraçlara el koyunca haksızlığı ileri sürülmemiş ve aç gözlülüğünü doyurmuştu, ama Eutrope burada durmadı, en saygın vatandaşların servetlerine saldırmaya başladı. En yasal kalıt, en övgüye değer bir bilginin ürünü onun oburluğu kar-

şısında korunamıyordu. Ezme araçlarını çoğalttı ve yetkinleştirdi. Klaudianus, devletin haraç mezat satışına ilişkin özgün ve çarpıcı bir tablo sunmaktadır. Bu yergici ozan şunları söylemektedir:

«Hadımın güçsüzlüğü, açgözlülüğünü daha da körüklemektedir. Efendisinin kasasından azar azar çalmayı denemiş olan eli bugün artık dünyanın servetlerine uzanmıştır, ve imparatorluğun bu alçak eski eser toplayıcısı, Dicle'den Hoemus dağına dek tüm Roma eyaletlerini pazara çıkardı, böldü ve sattı. Bir adam, kırsal alandaki görkemli evi karşılığında Asya prokonsullüğünü elde etti. Bir başkası, karısının elmaslarıyle Suriye'yi satın adlı. Bir üçüncüsü, Bitinya valiliğine kavuşmak için malını mülkünü elden çıkardığına yanmıştı. Eutrope'nin dairesindeki giriş odasında, tüm eyaletlerin saptanmış fiyatlarını gösteren liste, herkese açık olarak asılı bulunmaktadır. Pontus, Galatya ve Lidya'ya ilişkin değişik değerler, özenli bir biçimde belirtilmektedir. Likya (Lycie)'nın fiyatı birkaç bin altın lira kadardır. Zengin Frikya (Phrygie) içinse çok daha büyük para istemektedir.. Hadım, kendi namussuzluğunu genel alçaklık içerisinde gizleme yollarını aramaktadır. Kendini satacak olsa bile tüm insanları da satmak isteyecektir. Satın alıcıların yarışması yüzünden bir eyaletin alınyazısını ve ora halkının varlığını tartan teraziler uzun süre işi sonuçlandıramamakta, yansız yargıç, yeterince altının kefeye konularak ağır basması için sabırsızlıkla beklemektedir (469). İşte Romalıların değerinin, Antiokus'ün bozguna uğrayışının ve Pompeius'ün kazandığı utkuların meyvaları bunlar oldu» diye ozan Claudianus, tiksinerek sözlerini tamamlamaktadır. Devlet saygınlıklarının bu biçimde aşağılık hale sokulması gelecekteki suçların da cezasız kalmasına yol açıyordu. Eutrope'nin zoralım görünümünde el attığı servetler haksızlıkla kirlenmiş durumdaydı. Mallarını ele geçirmek için sabırsızlandığı tüm zengin kimseler, utanç duyulmaksızın, duyunç acısı çekmeksizin suçlandırılıyor ve cezaya çarptırılıyorlardı. Birçok soylu vatandaşın kanı cellatların eliyle akıtıldı ve imparatorluğun en geri ülke-

lerl (470), ünlü sürgünlerle doldu. Doğu'nun konsulleri ve komutanları arasında, Eutrope'nin hınç almasını beklemesi gerekenlerin başında Abundantius bulunuyordu. Abundantius, Konstantinopolis sarayına bağışlanmaz suçu sokmuş olduğu için ona kızıyordu. İyilikçisinin gözünden düşmesinden hoşlanan nankör ve güçlü bir gözdenin övgüye değer bir yanı da bulunabilir. Abundantius, imparatorun bir buyruğuyle servetini yitirdi, Karadeniz'de Romalıların son sınır bölgesindeki Pityus'e sürüldü. Orada, kıyıcısının ölümüne dek barbarların acıması yüzünden varlığını sürdürebildi; daha sonra da bu mutsuz insan, Fenisia'daki Sidon'da daha elverişli bir sürgün yaşamına kavuşabildi. Timase (471)'nin düşüşü çok çaba ve zamana gerek gösterdi. Teodosius'ün saltanatı sırasında orduların başkomutanı olarak değerini Gotlar'ın Tesalya'daki bozgunuyla tanıtlamıştı. Ne var ki, efendisinin barış zamanındaki başıbozukluğuna öykünen Timase, kalleş dalkavukların sözüne kapılmış ve herkesin hoşnutsuzluk haykırışına kulak asmadan bir kohortun komutasını yine herkesin tiksindiği bir subaya vermiş, o da gösterdiği nankörlükle kısa zamanda kötülüğünü açığa vurmuştu. Gözde hadımın gizlice kışkırtmasıyle Bargus, koruyucusunu, imparatora karşı fesat hareketi düzenlemekle suçladı. General, Arkadius'ün mahkemesine çıkarıldı, baş hadım, tahtın yanıbaşında yer alarak soruları ve yanıtları imparatora telkin etti. Bu tür bir yargılama yansızlıktan yoksun ve keyfe bağlı bir görünüşte olacağı için, Timase'nin suçları hakkında Saturnin'e ve, Valensius'ün kayınbabası olup bu nedenle saygınlığından yararlanmayı sürdüren Prokope'ye soruşturma yaptırıldı. Prokope'nin bilinen doğruluğu ve namusu bu soruşturmada yansızlık görünümünü sağladıysa da, öbür arkadaşının kalleşçe davranışına kendini kaptırmaktan kurtulamayarak zavallı Timase'nin mahkûm edilmesi kararına katıldı. Çok büyük varlığı imparator adına ve gözde hadımın çıkarına zoralıma uğratıldı, başkomutan, Libya çölleri ortasındaki Oasis'de yaşam boyu sürgün cezasına çarptırıldı (472). Toplumla ilgisi kesilen bu yiğit komutan, tam an-

lamıyle yitip bitti. Yaşamının sonraki durumu değişik biçimlerde anlatıldı. Kimileri, öldürmeleri için Eutrope tarafından kaatiller gönderildiğini (473), kimileri de Timase'nin, Oasis'ten kaçıp kurtulmak için çöllere düştüğünü, yollarda açlıktan ölerek cesedinin Libya çölünde bulunduğunu söylemektedirler (474). Bir başkaları da, oğlu Siagrus'ün, Afrikalı haydutlardan bir çete kurup, sarayın ajanlarını ve izleyicilerini atlatarak Timase'yi sürgün yerinden kaçırdığını, ondan sonra da ne kendisinden ne de oğlundan hiçbir haber alınmadığını savunmaktadırlar (475). Kalleş Bargus, ihanetinden uzun süre yararlanamadı; Eutrope, suçunun aracını kırmakta gecikmedi.

Halkın kini ve bireylerin umutsuzluğu Eutrope ile hizmetindeki ya da onun kayrasıyla yükselmiş kimselerin güvenliğini tehdit ediyor veya o izlenimi veriyordu. Ortak savunmayı sağlamak üzere, adalet ve insanlık ilkelerini hiçe sayan bir yasa uydurdu (476). I. Honorius adına ve yetkesine dayanılarak, uyruk ya da yabancı olsun, her kim ki imparatorca yakını olarak tanınmış kimselerden birine karşı fesat hareketine girişirse yaşamına son verilmek ve malları zoralıma uğratılmak yoluyla cezalandırılacaktır. Hiyanete karşı çıkarılmış olan bu yasanın kapsamı çok genişti ve, yalnızca imparatorluk kurulunda yer alan devlet ve ordu büyüklerini değil, sarayın belli başlı hizmetkârlarını, Konstantinopolis senatörlerini, eyaletlerdeki komutanları ve yüksek sivil görevlilerini de içerisine alıyordu. Konstantinus'ün ardılları bütün bunları bağımlı görevliler olarak görüyorlardı. II. Bu çok sert tutum, hükümdarın temsilcilerini, işlevlerinin uygulaması sırasında, tehdit edenlere karşı savunma amacıyle takınılmış olsaydı haklı görülebilirdi. Ne var ki, saraydaki tüm uşaklar, yaşamları boyunca, vatandaşların haklı hınçlarından kendilerini koruyacak bu ayrıcalıktan, daha doğrusu ceza görmemezlikten yararlanmak istiyorlardı. Yasanın akıl almaz bir garipliğiyle de, imparatora ve devlete karşı tasarlanmış hiyanet de aynı suçlama ile ayni cezaya çarptırılıyordu. Arkadius'ün gülünç buyrultusu, *düşüncelerin* de *eylemler* gibi cezalandı-

rılması gerektiğini bildiriyordu. Suç oluşturacak bir tasarlamanın öğrenilmesi halinde hemen haber verilmezse bu da kasıtlı suç gibi cezalandırılacaktı (477). Suçluların bağışlanmasını rica eden densizler de kamuya karşı alçaklık eylemi işlemiş gibi nitelendirileceklerdi. İmparator, şunları da eklemektedir: «III. Hâinlerin oğullarına gelince, hiç değilse suçtan haberleri olması çok olası bulunduğu için, babaların uğrayacağı ceza kapsamı içerisine girmeleri gerekir ve ilerisi için bunların tutumuna güvenilemezse de, yüce hoşgörümüze uyarak canlarını bağışlıyoruz ve, baba ya da anne dolayısıyle kalıtçı olabilme haklarından veya herhangi bir yoldan —yabancılardan da olsa— vasiyet kabul edebilmelerinden yoksun bırakıyoruz. Kalıtsal bir alçaklığa bulanmış, onur ya da servet edinme umudunu yitirmiş, her türlü yoksulluğun içerisine düşmüş olan bu kişiler, ölümü tek kurtuluş yolu olarak görecek ve onu isteyeceklerdir.» İşte imparatorun, belki de gözdesinin, bir zamanlar sevip yücelttikleri ve ileri sürülen bu fesat hareketleriyle belki hiç ilgisi olmayanların çocuklarını bile haksız ve insanlık dışı cezanın kapsamına alan bir yasanın ılımlılığını öne sürerek insanlık duygularına saldıran sözleri bunlardı. Roma hukukunun ussal düzenlemelerinden çoğu unutulmuşluğa gömülmüş bulunmaktadır. Ne var ki, bu hükümet zorbalığının çirkin aracı Teodosius ve Justinianus kodekslerine girmiş ve aynı yasal hükümler, çok daha yeni zamanlarda, Almanya seçmenlerini ve Roma kilisesi kardinallerini korumak için benimsenmiştir (478).

Bununla birlikte, ürkmüş ve savunmasız kalmış halklar arasında korku salan bu kanlı yasalar Tribigild Ostrogot'un kafa tutucu ayaklanmasını önleyememiştir (479). Frigya'nın en verimli topraklarının bulunduğu bir bölgesine Teodosius'çe yerleştirilen bu savaşçı ulus kolonisi, tarım çalışmalarının az ve ağır elde edilen kazancıyle Alarik'in sancağı altında elde ettikleri çapul ve yağma kazançlarını karşılaştırarak tedirgin oluyorlardı (480). Ayrıca, şefleri Konstantinopolis sarayında kabul edildiği zaman onur kırıcı bir davranışla karşılanmış ve gücendirilmişti.

İmparatorluğun göbeğinde bulunan dingin ve zengin bir eyalet, silah şakırtılarını duydu, sadık olmakla birlikte aşağı görülen ikinci sınıf vatandaş, silahını ele alınca saygınlık kazandı. Marsias'la Menderes arasındaki bağlar ve kırsal alanlar ateşe verilerek yakıldı (481). Kentlerin kaleleri, düşmanın ilk saldırıları sonunda yerle bir oldu. Dehşete düşen halk, Çanakkale kıyılarına sığınarak canlarını kurtardılar. Hemen tüm Küçük - Asya, Tribigild'in ve Ostrogotların saldırılarıyla çalkandı. Pamfilya köylüleri bir süre için bu saldırıyı durdurdular. Selge kenti (482) yakınlarında bir bataklıkta Toros dağlarının yalçın kayalıkları arasında Ostrogotlar en yiğit askerlerini yitirdiler, ama bu ters rastlantı gözüpek komutanı yıldırmadı. Ordusu, durmadan barbarlarla ve savaş ya da fetih altında çapullarını sürdürmek isteyen haydutlarla büyüyüp gelişiyordu. Korku ve dalkavukluk, ilk zamanlar Tribigild'in başarılarını örtbas etti. Kısa süre sonra, abartmalarla sarayı ve başkenti korku ve telâşa verdiler. Başkaldıranların niyetlerinin ne olduğu konusunda tahminler yürütülüyor, soyut olarak bu gibi devinimlerden korkuluyordu. Tribigild, memleket içerisindeki yürüyüşünü sürdürürken Romalılar onun, Toros dağlarını aşarak Suriye'yi alma niyetinde olduğunu düşünüyorlardı. Deniz kıyısı yoluyla inseydi, İyonya limanlarında bulunan donanmayı ele geçirmesinden korkarlardı, böylece Nil ağzından Konstantinopolis limanına dek tüm deniz kıyısını alabilirlerdi. Tehlikenin yaklaşmakta oluşu ve Tribigild'in dikkafalılığı her türlü anlaşma önerilerinin sonuçsuz kalmasına neden olduğundan Eutrope bir savaş meclisi toplamak zorunda kaldı (483). Kendine veteran (kıdemli lejyoner) ayrıcalığı tanıdıktan sonra Trakya ile Çanakkale'nin savunmasını bir Got olan Gaynas'a verdi, ve gözdesi Leon'u, Asya ordusu komutanlığına atadı. Kocaman gövdesi, ağır anlayışıyle Doğu'nun Ajaks (Ajax)'ı diye adlandırılan Leon (484), daha az zekâ ve beceriyle askerlik mesleğini yürütmek için yün tarayıcılığını bırakmıştı. Hareketlerinde kararsız durumda, keyfine göre sonuç çıkarıyor, uygulamanın güçlüğünü ölçüp tartmadan, yararlı yön-

lorini saptamadan harekâta girişiyordu. Ostrogotlar, dikkatsizlikle, Melas ve Örimedon (Eurymedon) ırmakları arasında kalmışlar, Pamfilya köylülerince tehlikeli biçimde çember içerisine alınmışlardı. İmparatorluk ordusu oraya gelince Ostrogotları yok etmek şöyle dursun, tersine, onların kurtulmasına ve utku kazanmalarına neden oldu. Tribigild, gecenin karanlığında Roma ordusuna baskın yaptı, barbar yardımcı askerlerin büyük bir bölümünün aklını çeldi, başkentte eğlence ve lüks ile disiplinsizlik içerisinde gevşek duruma düşmüş birlikleri kolayca dağıtıp yok etti. Rufinus'ün ölümünü ustalıkla tasarlamış, kabadayıca yerine getirmiş olan Gaynas, Eutrope'ye cephe almıştı ve onun servetini kıskanıyordu. Alçak bir hadımın egemenliği altındaki utanç verici aşağılığından dolayı kendini suçluyordu. Tutkulu barbar, hiç değilse halkın gözünde, soydaşı ve bağlaşığı olan Tribigild'in ayaklanmasını kışkırtmış olarak biliniyordu (485). Gaynas, Asya birliklerinden arta kalanları kendi sancağı altında toplamak üzere Çanakkale'ye geçince tüm davranışlarını Ostrogotların isteğine göre ayarladı. Kimi zaman ele geçirmek istedikleri bir memleketten o geri çekiliyor, kimi kez de, yardımcı barbarların düşman saflarını bırakıp kaçmalarını kolaylaştırmak için onlara yaklaşıyordu. Kalleş Got, saraya yazdığı mektuplarda Tribigild'in değerini, dehâsını ve olanaklarını abartarak dile getiriyor, çok güç bir savaşı yürütebilmek için kendisinin gerekli araç ve becerilerden yoksun bulunduğunu açıklıyordu. Gaynas, hasmıyla görüşme iznini aldı. Tribigild, buyurucasına barış koşullarını bildirdi ve ilk olarak Eutrope'nin başını istedi.

Taşlamalarında, hıristiyan imparatorların kusurlarını dile getirerek hıncını alan yazar, Teodosius'ün oğlunu, sürüyü güden çobandan başkasının kokusunu alamıyan yumuşak başlı ve ürkek bir hayvana benzetince tarihin gerçekliğinden çok saygınlığına sataşmış olmaktadır. Korku ve evlilik sevgisi gibi iki duygu, Arkadius'ün kaygısız ruhunu bir an için uyandırdı. Utku kazanan başkaldırıcının meydan okumaları onu çok korkuttu ve, çocuğunu kolları

arasında taşıyarak gözyaşları içinde, haddini bilmez hadımın küstahlığı için adalet isteyen imparatoriçe Eudoksia'nın yalvarmalarına kulak verdi (486). İmparator, Eutrope'nin tutuklanma kararını imzaladı, böylece, hükümdarla uyruklarını dört yıldan beri bir kölenin gücü altında tutan tılsımı bozmuş oldu. Güçlü gözdenin her yanda övgüsünü yineleyen, değerini ve erdemlerini göklere çıkaran sesler birden kesiliverdi, yerini, gözden düşmüş hadımın suçlarının ve kötülüklerinin birer birer sayılmasına bıraktı. Eutrope'nin bu sıkıntılı ve dar zamanında, kutsallığa aykırı, belki de ussal bir tutumla ayrıcalıklarını sınırlamayı denemiş olduğu kiliseden başka sığınacak bir yeri yoktu. Tüm azizlerin en uzdillisi olan Krisostom kendi varlığının ve Konstantinopolis başpiskoposluğu orununa yükselmesinin nedeni ve yapıcısı olan bu «gözden düşmüş» devlet adamını korumayı onur sorunu yaptı. Başpiskopos, katedrali dolduran büyük kalabalığın önündeki kürsüsünden insan hallerindeki kararsızlık üzerine ruhları etkileyici bir söylev çekti. O sırada, bir zamanların korkunç gözdesi, mihrap masası altına sığınıp yatmış, sapsarı kesilmiş, titreyen haliyle çarpıcı ve ibret verici bir görünümü (487) yansıtıyordu. Eutrope'nin o felâketli durumunu sergileyerek onu kötülemiş olmakla suçlanan başpiskopos belki de bu tiksindirici durumla halkın ona karşı öfkesini yatıştırmayı düşünmüştü. İnsanlık, din ve söylev çekme duyguları hep birlikte onu etkisi altında bulunduruyorlardı. Kendisinin ve uyruklarının boş inançlarına kapılan imparatoriçe, kilisenin dokunulmazlığını bozmaya kalkışmadı, Eutrope de, canının bağışlanacağı üzerine yemin edildiği için kiliseden çıkmaya râzı oldu (488). Sarayın yeni bakanları, hükümdarlarının saygınlığını hesaba katmaksızın, eski gözdenin konsul ve vatan adlarını onursuzlaştırmış olduğunu bir buyrukla dile getirdiler. Heykellerini yıktılar, bütün mal varlığını zoralıma uğrattılar ve onu, Kıbrıs adasında yaşam boyu sürgün cezasına çarptırdılar (489). Gözden düşmüş ve yaşlılığın etkisiyle güçsüz kalmış bir hadım, düşmanları için korku nedeni olmazdı. Şu da var ki, dinginlik,

nimalzlık ve iklimin güzelliği gibi tatlı şeylerden hoşlanacak yaratılışta da değildi. Kin ve nefret, yatışmaz nitelikte, yaşamının sonuna dek ruhundan çıkmadı. Eutrope, Kıbrıs adasına henüz varmıştı ki, ivedi olarak geri getirttiler. Böylece, yer değiştirmiş olmakla yeminin de yerine getirilmiş ve artık serbest kalınmış olduğuna inanıyorlardı. İmparatoriçe, hüküm ve infaz (cezanın uygulanması) yerini İstanbul'dan, karşı yakadaki Kadıköy (Chalcedoine)'e aktardı. Konsul Aurelianus ilâmı okudu; keyfe göre yönetimin geçerli olduğu bir ülkenin hukuk anlayışını yansıtan gerekçeyi de açıkladı. Eutrope'nin cana kıymaları, ele geçirdiği servetler, vatandaş kanlarını haksız yere akıtması öldürülmesi için yeterli suçlardı. Ama ona yüklenen en büyük suçluluk, ırkı ve rengi bakımından yalnızca hükümdarın hizmetinde kullanılması gereken *kutsal* hayvanları kendi arabasına koşturmuş olmasıydı (490).

Bu olaylar akıp giderken, beri yanda Gaynas açıkça başkaldırdı, kuvvetlerini Lidya'daki Tiyatire (Thyatire)'de Trigibil'inkilerle birleştirdi ve Ostrogotların başkaldırmış komutanı üzerinde sözünü dinletme üstünlüğünü elden bırakmadı (491). Bağlaşık ordular, hiçbir engellemeyle karşılaşmaksızın Çanakkale (Hellespontus) ve İstanbul (Bosphorus) boğazlarına dek ilerlediler. Arkadius, Asya'yı elden çıkarmayı önlemek için, kişiliğini ve erkesini barbarların eline teslime râzı oldu. Buluşup görüşme yeri olarak Kadıköy yakınındaki bir tepe'de kurulu (492) Sent Öfemi (Sainte - Euphemie) kilisesi kararlaştırıldı. Gaynas, imparatorun ayaklarına kapanıp saygılarını sunduktan sonra, konsul bakan olan Aurelianus ile Saturninus'ün öldürülerek kurban edilmelerini istedi; ancak bu kendini bilmez isyancı, utanç verici ve geçici bir koşulla ölüm kılıcının başları üzerinde asılı kalmasına izin vermek lutfunda bulundu. Antlaşmanın hükümlerine uygun olarak Gotlar, hemen Asya'dan Avrupa'ya geçtiler. Roma orduları başkomutanı sanını alan utkulu şefleri, askerlerini Konstantinopolis'in içine yığdı ve buyruğu altındaki yaratıklara imparatorluğun saygınlıklarını ve servetlerini dağıttı. Gaynas, gençli-

ğinde kaçak olarak Tuna'yı geçmiş ve yalvara yakara sığınmasını istemişti. Yükselmesini, servetine dayanan değerliliğine borçluydu. Davranışlarındaki ihtiyatsızlık ya da kalleşlik, yıkılışını da hızlandırdı. Başpiskoposun sert karşı çıkışına rağmen, Ariusçu barbarları için özel bir kiliseye sahip olmakta ayak diredi. Katoliklerin kendini beğenmişlikleri, açıkça bir mezhep sapkınlığına göz yumulması karşısında güceniklik yarattı (493). Konstantinopolis'in her yanında mırıltılar, gürültüler ve düzensizlikler patlak vermeye başlamıştı. Barbarlar kuyumcu dükkanlarındaki altın ve değerli taşları açgözlülükle seyrediyorlardı. Onları bu çekici görünüşlerden uzak tutmanın gereğine inanıldı. Bu küçük düşürücü önlemden öfkelenen Gotlar, geceleyin sarayı yakmaya kalkıştılar (494). Bu karşılıklı kuşku ve hınç düzenlemelerinde Konstantinopolis'in muhafızları ve halkı kapıları kapadılar, Gotlar'ın hareketini önlemek ya da öcalmak için silaha sarıldılar. Gaynas'ın bulunmadığı bir sırada askerlerine baskın yapıldı, bu kıyımda yedibin barbar yaşamını yitirdi. Dinsel bir coşkuyla davranan katolikler, hasımlarının sığındığı Ariusçü kilisenin damını açtılar, içeriye yanar kalaslar atarak onları öldürdüler. Bu durumlardan Gaynas'ın haberi olmamıştı. Ordusunun en değerli bölümünün yok olduğunu öğrendiği zaman kendisi de imparatorluğun düşmanı durumuna düşmüştü. Soydaşı Fravitta yetenekli bir generaldi ve imparator sarayında yetkinleşmiş, kara ve deniz orduları komutanlığına getirilmişti. Gaynas, Trakya'nın birçok kentine saldırdı; ne var ki bütün bu kentlerin, güçlü biçimde savunmaya hazırlanmış olduklarını gördü. Yiyeceksiz kalan kendi askerleriyse, kalelerin dışındaki otlarla beslenmeye çalışıyorlardı. Asya eyaletlerinin bolluğunu düşünerek oralarını elden kaçırdığına yandı ve, umutsuzluk içerisinde yeniden Çanakkale geçidini zorlamaya karar verdi. Gemileri yoktu, ama Gelibolu (Khersonnesos) ormanları sal için gerekli ağaçları bol bol sağlayabilirdi. Gözüpek barbarlar her türlü tehlikeye meydan okumaya hazırdılar. Fravitta ise onların harekete geçmesini dikkatle gözlüyordu. Boğazı geçmekte ol-

duklarını görünce, Roma kadırgaları, sık bir sarf halinde, kürekçilerin, akıntının ve elverişli rüzgârın gücüyle ilerleyerek düşmana saldırdı. Boğaz bir anda yüzen sal parçaları ve barbar cesetleriyle kaplandı (495). Gaynas, en yiğit askerlerinin yok olduğunu gördükten sonra, umutlarından vazgeçmek zorunluğunu duydu ve Romalıları ne yönetmek ne de yenmek gibi düşüncelere kapılmamak gereğine inanarak göçebe ve yabanıl yaşamına dönmeyi uygun buldu. Piyadelerinden ve ağır yüklerinden sıyrılmış barbar süvari birliği, Çanakkale ile Tuna arasındaki yüz fersahlık yolu sekiz, on günde rahatça alabilirdi (496). Bu önemli sınır garnizonları, yavaş yavaş azaltılmış ve yok denecek duruma düşmüşlerdi. Tuna derinlemesine donmuştu ve İskitler ülkesi Gaynas'ın tutkusunu uyandırıyordu. Soydaşlarından oluşan birliğine düşüncelerini gizlice bildirdi; onlar da şeflerinin yolunu izlemeyi benimsediler. Hareket işareti vermeden önce, kendilerine yabancı bir soydan olup yardımcı durumda birliklerinde bulunan şüpheli askerleri öldürdüler. Gotlar, Trakya ovalarında hızlı yürüyüşle ilerlediler. Fravitta'nın gurura kapılması, onlardaki kovalanma korkusunu kaldırdı. Bu komutan, ayaklanmayı tam anlamıyla söndürüp bastıracağı yerde, halkın alkışlarını kazanmak ve konsullüğün dingin onurlarından yararlanabilmek için hemen Konstantinopolis'le döndü. Ne var ki, Romalıların büyük bir bağlaşığı onların öcünü aldı (497). Hun kralı Uldin'in üstün kuvvetleri Gaynas'ın yürüyüşünü durdurdular. Gerisinde kalan düşman ve yıkılmış ülke de çekilmesine engel oldu. Got komutanı teslim olmayı onuruna yediremedi. Düşman saflarında bir yol açabilmek için birçok kez yararsız girişimlerde bulunduktan sonra, yiğit savaşçılarıyle birlikte savaş alanında can verdi. Çanakkale deniz savaşından onbir gün sonra imparator, Konstantinopolis'te Gaynas'ın başını sonsuz değerde bir armağan olarak ve parlak minnet gösterileri içerisinde kabul etti. İsyancının ölümü şenlikler ve donanmalarla kutlandı. Arkadius'ün utkuları destanlara konu oldu (498). İçerisine düştüğü terörlerden kurtulan hükümdar, bu kez de, gevşeyerek, adını

aziz Jan Krisostome'nin uğradığı zulümle lekeleyen güzel ve düzenci Eudoksiya'nın dingin ve saltık boyunduruğuna girdi.

Nazianzeli Greguvar'ın ardılı hoşgörülü Nektarius'ün ölümünden sonra Konstantinopolis kilisesi, halkın ve gözdenin oylarını almak için para ve kandırma yollarını kullanmaktan sıkılmayan iki adayın yarışmacılığıyla saygınlığından çok şeyler yitirmişti. Bu olayda Eutrope, her zamanki kurallarının dışına çıkmış gibiydi. Bir yabancının yüksek değeri onun seçimini de sağlamıştı. Eutrope Doğu'da gezisini sürdürürken, *Chrysostome* ya da altın ağız (499) diye adlandırılan, Antakya doğumlu Jan ismindeki bir papazın uzdilli vaazlarını da dinlemek fırsatını bulmuştu. Suriye valisine özel bir buyrultu gönderildi. Halkın, sevilen vâizlerinin ayrılmasına karşı çıkabileceği düşünüldüğünden, bir posta arabasıyla gizlice Antakya'dan Konstantinopolis'e getirildi. Sarayın, papazların ve halkın oybirliğiyle, kendisinin hiç yalvarması yakarması olmaksızın bir papaz başpiskopos olarak seçildi. Erdemleri ve uzdilliliği halkın umduğundan daha büyük olarak ortaya çıktı. Suriye'nin başkentinde soylu ve zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Krisostome, en yetenekli öğretmenlerin yol göstericiliği altında, sevecen bir annenin bakımıyle yetişmişti. Libanius'ün okulunda retorik dersleri aldı. Kısa zamanda öğretilisinin yeteneklerini gören ünlü filozof, hıristiyanlarca etki altında kalmasına olanak verilmezse, Jan'ın kendisine ardıl olabileceğini söyledi. Ne var ki, Krisostome'nin dindarlığı ağır bastı, genç yaşında vaftizini yaptırdı, onurlu ve kazançlı hukukçuluk mesleğinden vazgeçti, yakındaki çöle çekilerek, altı yıl süren sert bir çile yaşamıyla duygularının ateşini baskı altında tuttu. Hastalığı yüzünden, istemediği halde, dünya yaşamına döndü. Meletius'ün yetkesiyle yeteneklerini kilisenin hizmetine sundu. Ailesi içerisinde, daha sonra piskoposluk orununda Krisostome hep manastır erdemlerini uyguladı. Ardıllarının gösteriş ve şatafat için harcadıkları gelirleri o, hastaneler kurmak yolunda kullandı. Onun iyilikseverliği (sadakası)

ile geçinen bir çok kimse, uzdilli vaazlarını dinlemeyi sirk oyunlarına ve tiyatro eğlencesine yeğ tutuyorlardı. Bu dil uzluğunun anıtları otuz yıldan çok Antakya'da ve Konstantinopolis'te hayranlık uyandırdı ve özenle korundu. Binden çok vaaz ya da dinsel sohbet, ileriki yıllarda da eleştirmenlerin Krisostome'ye karşı takdirlerine neden oldu (500). Hepsi kanı birliğiyle, hıristiyan sözenin anlatıştaki verimliliğini ve inceliğini, retorikten ve felsefeden yararlandığı noktaları saklamasını iyi bildiğini, en yalın en ortak konuları değiştiren ve güzelleştiren düşünce ve imgelerle yaptığı bitmez tükenmez eğretileme (istiâre) kaynağını, tutkuları erdemin hizmetinde kullanmak, utancı ve kusuru canlı olarak ve dramatik bir temsil gibi gerçeği göstermek sanatını belirtmektedirler.

Konstantinopolis başpapazının dinsel çalışmaları, iki ayrı türden düşmanları kendisine karşı öfkelendirdi ve birleştirdi: başarılarını çekemeyen papazları ve kınamalarıyla küçük düşürdüğü balıkçıları... Krisostome, Ayasofya kürsüsünde hıristiyanların bozulmasına karşı gürlerken, hiç kimsenin adını ve sanını dile getirmeksizin genellikle kötülüğe çatıyordu. Zenginlerin kötülüğünden tumturaklı dille söz ederken yoksullar, belki geçici bir avuntu duyuyorlardı; ne var ki çok büyük sayıda suçlular servetlerini gizliyorlardı ve kınama da birtakım büyüklük ve üstünlük düşünceleriyle yumuşatılıyordu. Bakışlarını ne denli yukarılara çevirse o denli az şey görebiliyordu. Majistralar, bakanlar, gözde hadımlar, saraylı hanımlar (501), ve imparatoriçe Eudoksiya bile, kendi özbenliklerinde yine kendilerini yargılıyorlardı. Kendi duyunçlarına güveni olan dinleyiciler (cemaat) bunu kendi nefislerinde uyguluyorlardı. Ateşli vâiz, kötülerin cezalarını bulması için onları Tanrı'ya havale etmek gibi tehlikeli bir ayrıcalıktan yararlanıyordu. Sarayın için için duyduğu hınç kilisenin ve keşişlerin hıncını da körükledi. Kürsüde, hizmetçi ya da sör adı altında papazlara hizmet eden kadınlara çattı. Bunu, sürekli günah ve rezalet kaynağı olarak görüyordu. Krisostome, dünyadan elini ayağını çeken *târik-i dünya*'lar için özel bir ko-

ruma tanıyordu. Buna karşılık, gönül eğlendirmek ve çıkar peşinde koşmak üzere Konstantinopolis sokaklarını dolduran keşişleri, târik-i dünyalığın yüz karası olarak nitelendiriyor ve ayıplıyordu. İnandırma sesine, yetkesinin sesini de katmak zorunda kalmıştı. Kilise yargılamalarında gösterdiği ateşlilik her zaman tutkudan arınmış ve dikkatle davranmış biçimde olmadı. Doğuştan öfkeci yaratılışta olan Krisostome (502), kişisel düşmanlarını bile severek İncil'in temel kurallarına uymaya çalışıyordu. Ne var ki Tanrı ve kilise düşmanlarının nefretine direnç göstermeksizin kendini kaptırıyor, bunu sözleriyle ve tutumuyla sert biçimde vurguluyordu. Sağlık, belki de dinsel perhiz nedeniyle, arşövek, yemeklerini eskisi gibi tek başına yeme alışkanlığını (503) sürdürüyordu. Düşmanları bunu kendini beğenmişliğine, hiç değilse toplum yaşamına uyamayan yaratılışına veriyorlardı. İnsanlarla bir çeşit tüm alışverişini keserek diyakos Serapion'a güven duyuyor, eşitlerinin ya da kendisine bağlı olanların karakterini değerlendirmek için insan yapısının kurgularla ilgili bilgilerinden pek seyrek olarak yararlanıyordu. Düşüncelerin temziliğine, belki de ussal yeteneğinin üstünlüğüne güvenen Konstantinopolis arşöveki, imparatorluk kentinin yargılama alanını genişletti ve piskoposluk yetkilerini de daha yaygın duruma soktu. Kilise mensubu olmayanların tutkulu davranış olarak nitelendirdikleri bu tutum Krisostome'ye kutsal ve yerine getirilmesi gerekli bir ödev olarak geliyordu. Asya eyaletlerini gezerken Lidya ve Frigya'da onüç piskoposa işten el çektirdi, gereksiz harcamalarla dinsel konulardan çıkar sağlamanın piskoposluk onurunu bozduğunu söyledi (504). Günahsız oldukları da düşünülebilecek olan bu piskoposların böyle ağır biçimde suçlanması onların haklı kızgınlığına neden oldu. Suçlu bile oldukları düşünülse, aynı alınyazısına uğramaktan korktukları için güvenlikleri ancak arşövekin yıkılmasıyle olası bulunduğunu anladılar ve onu Kilise'nin zorbası olarak göstermeye başladılar.

Vurgunlarının meyvasını kurnazca gizleyen devingen ve tutkulu İskenderiye arşöveki Teofilos (505), kilise men-

supları arasındaki fesat hareketini yönlendiriyordu. Ulusal gururu, yeni doğmuş ve öbürünün önemini hıristiyan dünyasında üçünü sıraya indiren bir kente karşı hınç besliyordu. Birtakım kişisel çekişmeler Krisostome'ye öfkelenmesi için yeterli neden olmuştu (506). İmparatoriçenin gizli çağrısına uyan Teofilos, kalabalık gemi tayfalarını ve kendine bağlı çok sayıda piskoposu da, halkı dağıtmak ve sinod meclisinde çoğunluğu ele geçirmek amacıyla, birlikte getirmişti (507). Bu sinod, Rufinus'ün bir kilise ve bir manastır yaptırdığı Kadıköy'deki Şen (Chène) semtinde toplandı. Birleşimler, ondört gün sürdü. Bir piskopos ve bir diyakoz, Konstantinopolis başpiskoposunu suçlandırma görevini üstlendiler. İleri sürdükleri dayanaksız suçlama gerekçesi, yüksek aşamalı din adamının suçlu değil, mâsum olduğunu ortaya çıkarır nitelikteydi. Krisostome dört kez mahkeme önüne çıkmaya çağrıldı, ama o, düşmanlarının doymak bilmez kinine kişiliğini ve ününü emanet etmeyi reddetti. Bunun üzerine, öbür suçlamaları bir yana bırakarak, onu, başkaldırıcı ve mahkemeden kaçıcı olarak suçladılar ve mahkûm ettiler. Sinod, vermiş olduğu kararın imparatorca hemen onaylanmasını istedi ve, imparatoriçe Eudoksiya'ya (Jesabel) diye kötü bir adla hakaret etmiş olan vâizin, yine de iyilikle davranılarak, büyük hiyanet maddesiyle cezalandırılabileceği, biçimde bir öneri de, esas kararın sonuna eklendi. Bir saray subayı Krisostome'yi tutukladı, aşağılandırıcı bir tutumla onu başkentin sokaklarında sürükledi ve, kısa bir deniz yolculuğundan sonra, Karadeniz'in başlangıcındaki bir yere indirdi. İki gün sonra o, buradan, şanlı bir şekilde geri çağrılacaktır.

Olup bittinin ilk anlarında halk sessiz ve hareketsiz kalmıştı. Kısa süre sonra öfkeden çıldırmış hale geldi. Teofilos kaçtı. Birlikte getirdiği Mısırlı keşişlerle tayfalar, Konstantinopolis sokaklarında, acımasızca öldürüldüler (508). Terörü ve kargaşayı büsbütün artıran bir deprem sanki Tanrı'nın da arşövekten yana işe karıştığını gösteriyordu. Halk, sarayın kapılarına doğru yürüyordu. Korku içerisinde kalan, belki de duyunç acısına kapılan imparato-

riçe, imparatorun ayaklarına kapandı ve ayaklanmayı yatıştırabilecek tek umarın Krisostome'yi geri getirtmek olacağını ona söyledi. Sayısız gemi Bosforus'ü örttü, Avrupa ve Asya yakaları ışıklarla donatıldı. Utkuyu kazanmış olan halkın alkışları arasında arşövek limandan katedrale döndü. Yüksek din adamı, bir kilise sinodu'nca eski hüküm yürürlükten kaldırılmadan, görevine yeniden başlamış olmakla yanlış bir iş yaptı. Krisostome, tehlikeyi bilmeden, belki de buna meydan okuyarak, ateşliliğinin ya da hıncının gösterdiği yoldan gitti. Kadınların kusurlarına sert biçimde çattı ve, Ayasofya'nın hemen yanıbaşındaki imparatoriçenin heykeline gösterilen - din dışı - saygıyı suçladı. Bunu kendisine ileterek gururlu Eudoksiya'yı öfkelendirmeyi başaran başpiskoposun düşmanları sanki şöyle bir vaaz verdiğini uydurdular: «Herodiade yeniden öfkelenir, Herodiade yeniden dansetmeye başlar; îkinci kez Jean'ın başını ister (509.» Kadın ve imparatoriçe olarak bu kendini bilmez yollama (atıf)'yı bağışlayamazdı. Kalleşçe düzenlenmiş bir bırakışma (mütareke)'nın kısa süresi içerisinde, arşövekin yıkılması için dönüşü olmayan en güvenli önlemler alındı. Teofolos'ün akıl hocalığıyla yönetilen ve Doğu'lu kalabalık piskoposlardan oluşturulan bir konsil, içeriğini incelemeksizin ilk kararın geçerliğini onayladı. Barbar askerlerden kurulu bir birlik, halkın mırıldanmalarını susturmak üzere kente girdi. Paskalya arifesinde askerlerin gelişi, vaftiz törenlerini patavatsızca bozdu. Onların kentte olması, yeni hıristiyan olanların çıplaklıklarını, dine saygısı olmayanların gözleri önüne sermek ve hıristiyanlığın gizlerini bozmak suretiyle utanç duymalarına neden oldu. Arsose, Ayasofya kilisesini işgal etti ve başpiskoposluk tahtına el koydu. Katolikler Konstantinus hamamlarına sığındılar, sonra da kırsal alana dağıldılar. Krisostome'nin ikinci ve son sürgün edildiği uğursuz günde katedral, senato toplantı sarayı ve dolayındaki binalar yandı. Bu kötü durum, belgesel olmamakla birlikte, pek de olası değildir denemeyecek biçimde, yapılan fesat hareketinin umutsuzluğuna verildi (510).

İstençli sürgünlüğü huzurunu sağlamışsa Çiçero, vatanının minnetine hak kazanmıştır (511). Krisostome'nin başeğmesiyse bir uyruğun ve bir hıristiyanın tartışmasız ödeviydi. Boş yere, Nikomedya'da oturma izni istedi. İmparatoriçe onu, Toros dağlarının kayalıkları arasındaki Küküsüs (Cucusus)'e yollattı. Umuluyordu ki arşövek, Küçük Asya'nın büyük yaz sıcağında, İsaurien'lerin saldırılarına ve keşişlerin hıncına uğrama tehlikeleri içerisinde altmış günlük bir yürüyüşe dayanamıyacaktır. Ama Krisostome, sağ salim sürgün yerine vardı, ve Küküsüs ile yakınındaki Arabissus kentinde geçirdiği üç yıl, yaşamının son ve en parlak yılları oldu. Gördüğü zulüm ve ortadan yitip gitmesi genel bir saygıya ve bağlılığa neden oldu. Yönetimindeki yanılgıları unutuldu. Yalnızca değerliliği ve erdemleri anılarda yaşadı ve hıristiyan dünyasının aklı Krisostome'nin bulunduğu Toroslar'ın bir köşesine takılıp kaldı. Ruhu mutsuzluktan ötürü daha da güçlenmiş olan arşövek, yalnızlık içerisindeyken bile, en uzak eyaletlerle düzenli haberleşmelerini sürdürdü (512). Hıristiyan papazlar topluluğunu, bağlılıklarında dirençli kalmaları için yüreklendirdi; Ferikya tapınaklarının yıkılmasını ve Kıbrıs adasındaki mezhep sapkınlığının yokedilmesini hızlandırdı. Dinsel ilgi alanını Pers'e ve İskitler ülkesine dek genişletti. Roma pontifi ve imparator Honorius ile elçiler aracılığıyle ilişki kurdu, ondan, özgür ve genel bir konsilce oluşturulacak yüksek bir mahkeme için bir sinod toplamasını istedi. Bu ünlü sürgünün ökeliği (dehâsı) bağımsızlığını yitirmiyordu, ama fizik varlığı, Arkadius'ün adını ve yetkesini kötüye kullanarak öclerini almayı bir türlü sona erdirmeyen işkenceci zorbalarının kayra (lutuf)'sına bağlı bulunuyordu (513) Krisostome'nin Pityus çölünün en uzak kesimine sürülmesi için yeni bir buyruk gönderildi. Muhafızlar aldıkları buyruğa o denli uydular ki, Karadeniz kıyısına varmadan önce, erdemli din adamı, altmış yaşında Komana'da öldü. Kendisinden sonraki kuşak onun değerini ve suçsuzluğunu anladı. Krisostome'nin hasımlarına ardıl oldukları için kuşkusuz utanç duyan Doğu'nun arşövekleri, Ro-

ma pontifinin de özendirmesiyle, bu saygın adın anısını ve onurlarını canlandırmak için birbirleriyle yarıştılar (514). Krisostome'nin ölümünden otuz yıl sonra, Konstantinopolis halkının ve papazlarının dine bağlı olarak yaptıkları yalvarmalar üzerine, varlığından arta kalanlar imparatorluk kentine getirildi (515). İmparator Teodosius, onları karşılamak üzere Kadıköy'e geçti, ve tabut önünde yere kapanarak aziz'den, Arkadius ve Eudoksiya'nın bağışlanmalarını yalvardı (516).

Arkadius'ün, kalıtsal bir suçun lekesini ardılına aktarmış olmasından şüphe edilebilir. Genç ve güzel Eudoksiya, kocasından nefret ediyor, kendini, her türlü kayıt ve bağdan özgür olarak, tutkularına kaptırıyordu. Kont Jan, imparatoriçenin kişisel güvenini taşıyor ve halk, genç Teodosius'ün babası olarak onu gösteriyordu (517). İmparator da bir oğlan çocuğunun doğmuş olmasını kendisi, ailesi ve imparatorluk için mutlu bir olay olarak görmüştü. Hükümdar oğlu, örneği olmayan bir şansla hem Caesar, hem de augustus sanlarını kazanmıştı. Yaklaşık dört yıl sonra bir çocuk düşürme sonucu yakalandığı hastalık Eudoksiya'yı yaşamının baharında alıp götürdü. Onun ölümü, bir genel bayram ve eğlence sırasında, imparatoriçenin, oğlu Teodosius'ü uzun yıllar şanlı saltanatında göreceğini söyleyen bir aziz piskoposun kehânet tensiğini de altüst etmişti (518). Katolikler, Krisostome'ye yapılmış olan zulmün öcünü alan Tanrı'ya şükranlarını sundular. Gözü doymayan ve buyruk vermeyi seven Eudoksiya'ya içtenlikle acıyan belki de imparatordan başkası çıkmadı. Bu ölüm onu tüm yıkım ve felaketlerden daha çok etkiledi (519). İsaurien haydutlar Pontus'tan Filistin'e dek tüm ülkeyi yakıp yıkıyorlardı ve cezasız kalmaları devlet yönetiminin de zayıf olduğunu tanıtlıyordu. Yangınlar, depremler, çekirgeler (520) ve açlık, imparatorluğu kemiriyordu. Hoşnutsuzluk içerisindeki halk da bütün bu başa gelenleri hükümdarın yetersizliğine veriyordu. Sonunda, otuz üç yaşındayken ve - saltanat sürdü demeye dil varırsa - saltanatının on altı yıl, üç ay ve onbeşinci gününde Arkadius, Konstantinopolis'te öldü.

Birçok olayın akıp gittiği bir dönemde büyük Teodosius'ün oğlu için bu olaylarda ne gibi rol oynadığı hakkında hiçbir bilgi edinilememiş olması nedeniyle onun karakterini belirlemek olası değildir.

Tarihçi Prokope (521), ölmekte bulunan hükümdarın ruhunda insansal ihtiyatlılığın ya da Tanrısal öngörünün bir ışığını meydana çıkardı. Arkadius, bir azınlığın yakıp yıkmalarıyla Pers kralı - tutkulu karakterli - Yezdicürt (Jesdegerd)'ü, henüz yedi yaşında olan oğlu Teodosius'le, tehlikeli bir durumda, karşı karşıya bıraktığı için büyük kaygı içerisindeydi. Değerliliği ve yetkinliğiyle ün kazanmış bir uyruğun bağlılığına güvenecek ve yüce görevin onurlarını onunla paylaştıracak yerde imparatorluğunu ve oğlunu Pers kralının eline verdi ve vasiyet yoluyla ikisi üzerindeki yetkesi (otorite)'ni ona bıraktı. Yerdicürt, Teodosius'ün vasiliğini ve imparatorluğun koruyuculuğu görevini doğrulukla yaptı. Pers konsey ve orduları Roma imparatorunun çocukluğunu korudular. İşte, Procope'nin acayip öyküsü böyledir. Zosime'nin öyküsünden haberi olmayan Agatias gerçek durumu biliyordu (522). Her ne denli sonu başarılı olmuşsa da, imparatorluğunu bir yabancı, bir rakip ve bir putperest'e emanet etmiş olan imparatoru ihtiyatsızlıkla kınamaktadır. Yüzelli yıllık bir zaman geçtikten sonra, bu siyasal sorun Justinianus'ün sarayında tartışılabiliyordu. Ne var ki aklı başında bir tarihçi, her şeyden önce böyle bir vasiyetnamenin bulunduğuna inanç duymadan Arkadius'ü bu yolda harekete geçiren güdüleri incelemeye kalkışmıyacaktır. Tüm dünya tarihinde esine rastlanmadığına göre böyle olağanüstü bir olayın çağdaşlarınca da dile getirilmiş olması gereğini görmek isterdik. Kuşkularımızı dürtüleyen olay onların da dikkatini çekmiş olması gerekirdi. Çağdaşlarının bu konudaki suskunlukları, ertesi yüzyılda ortaya çıkarılan bu haberi geçersiz kılmıştır.

Kamusal konularda da bireyler arasında uygulanan Roma hukuku geçerli olsaydı, hiç değilse ondört yaşına gelinceye dek yeğeni üzerinde vasilik ve nâiplik görevi Honorius'e verilmiş olacaktı. Ne var ki Honorius'ün yetersizliği

ve saltanatındaki düzensizlikler, bu yolda haklar ileri sürmesini engelledi. Üstelik iki imparatorluk çıkar ve duygu bakımlarından o denli ayrılmışlar ve birbirlerinden uzaklaşmışlardı ki, Konstantinopolis halkı, Pers kralının buyruklarını Ravenna sarayının yönetiminden daha az bir nefretle karşılıyacaklardı. Zayıf durumunu olgunluk yaşına varmış bir kimsenin dış görünüşüyle saklayan bir hükümdarın yönetimi altında en aşağılık gözdeler, el altından sarayın otoritesini kendi aralarında çekiştirip durabilirler, kendi yönlendirdikleri ve hor gördükleri bir efendinin buyruklarını eyaletlere zorla benimsetebilirler. Ama, henüz yönetime yetenekli kılınmamış bir çocuğun yetkili sayılan devlet yöneticileri, tam anlamıyla açık ve bağımsız bir otoriteyi kullanabilirler. Arkadius'ün ölümünden önce devletin ve ordunun başında görev almış bulunan yüksek yöneticiler bir aristokrasi oluşturdular, öteden beri, eşitleri ve benzerleri arasında, üstünlüğü ve değerliliği bakımından seçkinliğini tanıtlamış bulunan praefectus Antenius'ü imparatorluğun yöneticiliğine getirdiler (523). Antemius, Teodosius'ün üzerinde gösterdiği dikkat ve özenle bağlılığını tanıtladı ve bir küçüğün adına devlet yönetimindeki güçlüğü, yetenekleri ve geniş ussal önlemleriyle yenmesini bildi. Uldin, Trakya'nın göbeğinde kalabalık bir ordu kurmuştu ve Roma elçilerinin tüm barış önerilerini, parmağıyle güneşi göstererek «Hunların fetihleri ancak bu gök cisminin devinimiyle sona erecektir» diye yanıtlayarak geri çeviriyordu. Bununla birlikte, bağlaşıkları imparatorluk bakanlarının adaletinden ve elaçıklığından memnun kalarak Uldin'i yalnız bırakıp Tuna'nın öbür yanına geçtiler. Artçılığını yapan *Scyrres* oymağı, hemen hemen yok oldu. Binlerce tutsak, Asya ovalarına dağıldılar ve tarım işlerinde çalışmaya başladılar (524). Utku sırasında bile Antemius, önlemlerini sıkı tutmakta gevşeklik göstermedi. Konstantinopolis'in çevresini daha kalın ve daha yüksek yeni duvarlarla kuşattı. Önlemlerini İllirya kentlerine dek yaygınlaştırdı ve Tuna'yı düşmanın geçmesine kesinlikle engel ola-

cak ikiyüz elli gemiden oluşan bir filo meydana getirdi (525).

Ne var ki, Romalılar uzun süreden beri bir hükümdarın yetkesi altında yaşamaya alışmışlardı. İmparator ailesi içerisinde bir kadın bile gözüpek olduğunu ve yeteneğini gösterirse Teodosius'ün tahtını ele geçirmesi işten bile olmazdı. Bu kadın, genç hükümdarın, iki yaş büyüğü ve henüz onaltı yaşında bulunan kızkardeşi Pülşeri (Pulchérie) oldu (526) ve Augusta sanını aldı. Her ne denli ara sıra keyfe göre hareketleri ve çevrenin entrikaları yüzünden saygınlığında geçici azalmalar olduysa da imparatorluğu kırk yıl süreyle tasasız Teodosius adına yönetti. Teodosius'ün ölümünden sonra kendi adına ve, kocalık haklarını kullanmamak koşuluyla evlendiği Marcianus adına saltanatını yürütmeyi sürdürdü. İhtiyatlılık ya da dindarlık güdüleriyle Pülşeri erden kalmak istedi. Bu imparatoriçenin namusu üzerinde belirtilen birtakım kuşkulara karşın (527) onun Arkadya ve Marina adındaki iki kız kardeşinin de benimsedikleri kararı, hıristiyanlarca en yüce dindarlık çabası sayılarak kutlandı. Halkın ve papazların önünde Arkadius'ün üç kızı erdenliklerini Tanrı'ya adadılar (528). Bu gösterişli istek, elmasla süslenmiş altın levhalar üzerine işlendi ve prensesler, herkesin gözüönünde bunları Konstantinopolis katedraline armağan ettiler. Saray, bir manastır durumuna dönüştü, tüm erkekler dışarı çıkarıldı, içerde yalnız prenseslerin duyuncunu yönetenlerle, kadın erkek ayrımını yetkinlikle unutmuş olan azizler kaldı. Pülşeri ile iki kızkardeşi ve seçkin soylu kızlardan oluşmuş grup dinsel bir topluluk meydana getirdiler, dünya keyif ve zevklerinden vazgeçtiler. Olağan perhizlerindeki sadeliğe karşın çok zaman oruç tutuyorlar ve dua etmedikleri saatlerde gergef işi işliyorlardı. Pülşeri, hıristiyan erdeninin erdemleriyle bir hükümdarın çabasını ve elaçıklığını bir arada yürütüyordu. İmparatoriçenin Doğu'daki her eyalette yaptırdığı görkemli kiliseleri, yoksulların ve yabancılar (garipler)'in iyiliği için kurduğu vakıf ve yardım evlerini, manastırlara yaptığı çok büyük bağışları, Eutişe (Eutyc-

hée) gibi, Nestorius gibi mezhep sapkınlıklarını yıkmak için harcadığı dinsel çabaları kilise tarihinde ayrıntılı olarak yazılmıştır. Bunlardan başka, Tanrı rızâsı için birçok erdemli işler yapmıştır (529). Dindar imparatoriçe, düşünde veya gönül gözüyle, şehitlerin aziz cesetlerini görmüştü ve kimi gelecekteki olaylarla ilgili bilgi edinmişti. Bununla birlikte, bu gibi ermişlikler Pülşeri'nin, devlet yönetimi işleriyle uğraşmasına engel olmuyordu. Bu prenses, büyük Teodosius'ün soyundan gelenler arasında, onun gözüpekliği ve büyük usunu kalıtım yoluyla almış tek kalıtçı (mirasçı) gibiydi. Yunan ve Lâtin dillerini bütün ayrıntılarıyla öğrenmişti ve devlet işleriyle ilgili söylev ve yazılarda bunları rahatlıkla kullanıyordu. Uygulamaya geçişi çabuk ve kesindi. Tüm işleri gürültüsüz patırtısız görürken, saltanatındaki uzun dinginliği imparatorun ökeliği (dehâ)' ne vermeyi özellikle ihmal etmezdi. Huzur içerisinde geçen yaşamının son yıllarında Avrupa, Attila'nın saldırılarından çok çekmişti. Asya'nın geniş eyaletlerindeyse barış, her zaman egemen kalmıştı. Genç Teodosius, başkaldıran bir uyruğa karşı savaşmak ya da onu cezalandırmak gibi bir durumla karşılaşmamıştı. Her ne denli Pülşeri, devlet yönetimindeki etkinliğini biraz yitirmiş olsa da onun yumuşak tutumuna ve uzun süren erincine alkış tutmamazlık edilemez.

Roma dünyası, efendilerinin eğitimiyle çok ilgileniyorlardı. Öğrenim ve alıştırmaları için çok bilgili bir program yapıldı. En yetkili öğretmenler, yüce öğrencilerine ders vermek için birbirleriyle yarışa girdiler. Arkadaşça ve dostça etkileriyle imparatoru harekete geçirebilmek amacıyle, yüksek nitelikte gençler saraya alınarak onunla birlikte ders gördüler. Pülşeri, kardeşinin, devlet yönetimi alanında bilgi edinmesi için özen gösterdi. Şu var ki, davranış kuralları, yeteneğinin yeterliği ya da niyetinin arılığı hakkında şüpheye yer vermektedir. Kardeşine ciddi ve etkin bir tutum takınmasını, yürümesinde, giyinişinde incelik göstermesini, sesli gülmekten kaçınmasını, gönül alarak dinlemesini, uygun bir yanıt vermesini; sırasına göre, yu-

muşak ya da katı bir tavır almasını, kısacası, bir hükümdarın kendi dışındakilerle arasındaki ilişkileri incelik ve saygınlıkla yürütmesini öğretti. Ama, Teodosius'e, adına lâyık olma ve onun onurunu yüksekte tutabilme isteği bir türlü aşılanamadı (530). Atalarına eşit biçimde davranışlar içerisinde bulunmak yerine, babasının ve amcasının zayıflıklarını daha da soysuzlaştırdı. Arkadius ile Honorius, babalık yetkesine dayanarak büyük Teodosius'ün verdiği dersleri benimsemiş ve onu örnek almışlardı. Ne var ki, taht sahibi olarak dünyaya gelen bir hükümdar hiçbir zaman gerçeğin sesini duyamaz. Arkadius'ün oğlu yaşamını, câriye ve hadım gruplarıyla çevrilmiş olarak geçirmek zorundaydı, bu yüzden hep çocuk kalmıştı. Değersiz eğlenceler ve yararsız etüdler, hükümdarın temel ödevleriyle ilgili zamanlarını dolduruyordu. Teodosius, yalnız av eğlencelerine dalmak için saraydan çıkıyordu. Çoğunlukla gecenin bir bölümünü resim yapmakla ve oymacılıkla geçiriyordu. Dinsel kitaplardan kopya çıkarmada gösterdiği ince yazı sanatı ona güzel yazıcı ve üstün yazar adı verilmesine yol açtı. Geçilmez bir perdeyle dünyadan ayrı kalan genç hükümdar, beğenilerini öven ve gevşekliğini eğlenceye dönüştürenlere güven besliyordu. İmzaladığı kâğıtları hiç okumadığından, karakterine uymadığı halde, en kötü haksızlıklar yapılabiliyordu. Teodosius, namuslu, ılımlı, eli açık ve sevecendi. Şu da var ki, ancak gözüpeklikle desteklendiği ve ihtiyatlılıkla yönlendirildiği hallerde erdem sayılabilecek bu nitelikler, tek başına pek seyrek olarak yararlı, kimi zaman ise insanların başına ceza olmaktadır. Yetersiz bir eğitim onun ruhunu gevşetmiş, boş inançlar da çapını düşürmüştü. Oruç tutuyor, mezâmir okuyor, kanağanlığını besleyen tansıklara ve inaklara körükörüne inanıyordu. Katolik kilisesinin ölmüş ve yaşamakta olan aziz'lerine de inançla bağlanıyordu. Bir defasında bu Roma imparatoru, kendisini afaroz etme küstahlığında bulunan bir keşişin bu ruhsal yarayı iyileştirme kavrasını göstermesine değin yemek yemeyi reddetmişti (531).

Namuslu, güzel ve erdemli olup, tanınmayan bir top-

lum sınıfından imparatorluk tahtına yükselmiş olan bir kızın öyküsü Teodosius'le evlenmemiş olsaydı belki bir roman konusu olabilirdi (532). Atinalı filozof Leonce'nin kızı Atenais, kadınlığın tüm incelikleriyle erkeklere özgü sağlamlığa da sahipti. Babası onu Yunanlıların dinine göre yetiştirdi, edebiyat ve bilim alanlarında öğretim gördürdü. Onu bir filozof, gramerci ve bir sözen (hatip) yaptı. Yaşlı baba, güzelliğine eklenen bunca yetenekleriyle kızının artık mala mülke gereksinimi olmayacağını düşündü. Atenais'i kalıtçı olmaktan çıkardı, servetini iki oğlu arasında paylaştırdı ve ona yalnızca yüz altın verilmesini vasiyet etti. Leonce'nin ölümünden sonra kalıta katılmak istediyse de kardeşleri buna karşı çıktılar. Atenais, yokluk içerisinde kalacağını anlayınca, derdini Pülşeri'ye iletebilmek üzere Konstantinopolis'e gitti. Onun güzelliğinden ve albenisinden etkilenen imparatoriçe, Atenais'i dikkatle dinledi ve Leonce'nin kızını Teodosius'ün karısı ve Doğu imparatoriçesi yapmayı kafasında tasarladı. Yirmi yaşındaki hükümdarın ilgisini, ona Atenais'in güzelliklerini belirten bir resmini göstererek, kolayca çekti. Bu resimde iri gözleri, biçimli burnu, güzel yüzü, ölçülü bacakları, aydın ve kültürlü görünüşü belli oluyordu. Ayrıca, mutsuzluk nedeniyle sınavdan geçmiş olan erdemliliğinin bu niteliklere eklenmesi gerekiyordu. Kız kardeşinin dairesinde bir perde arkasına gizlenmiş olan Teodosius güzel Atinalı'yı hayranlıkla seyretti ve onunla evlenmeye karar verdi. Düğün, başkentin ve eyaletlerin tümünde düzenlenen şenliklerle kutlandı. Atenais, putperestliğin bâtıllıklarından kolayca sıyrıldı, vaftiz edilerek Eudoksiya adını aldı. Pülşeri, ona, bir kız çocuğu doğurduktan sonra augusta sanını verdi. Bu kız, onbeş yıl sonra, Batı imparatoruyla evlenecektir. Atenais'in erkek kardeşleri, onun yükselişini duyunca, öç almasından korkarak, ortadan yittiler. Eudoksiya ise onları aratarak buldurdu ve imparatorluğun birinci sınıf saymanlıklarına yükseltti. Yükseklikllerin doruğuna çıktığı halde, bu yükselişini sağlamış olan yeteneklerini işleyip geliştirmeyi sürdürdü ve onları dini ile kocası için ussal bir dü-

zenlilik içerisinde kullandı. Eudoksiya, *Ahd-i Atik*'in ve Daniel ile Zaşari'nin tansıklarının ilk sekiz kitabına şiirsel bir açımlama yaptı. İsa'nın yaşamına ve tansıklarına uygulamak üzere Homeros'un dizelerinden oluşan bir derleme koşuk meydana getirdi. Aziz Kipriyanus'ün öyküsü ve Teodosius'ün Pers ordularına karşı elde ettiği utku için bir övgü (kaside) yazdı. Yazıları, boşinançlara bağlı halkça olduğu denli yansız eleştirmenlerce de hoş karşılandı (533). Zaman ve ona sahip olma, imparatorun sevgisini azaltmadı. Eudoksiya, kızının evlenmesinden sonra, Kudüs'e hac için giderek minnet duygusunu yerine getirme iznini aldı. Bu imparatoriçenin Doğu'da yaptığı yolculuktaki gösteriş ve şatafat hıristiyanlığın gerektirdiği alçakgönüllülükle bağdaşır gibi değildi. Antakya senatosunda, değerli taşlar işlenmiş altın bir taht üzerinde uzdilli bir söylev verdi, kentin çevresini genişletme niyetinde olduğunu bildirdi, genel hamamlar kurulması için ikiyüz altın liralık bağışta bulundu ve halkın, onun onuruna, minnet borcu olarak dikmeyi istediği heykeller için olumlu yanıt verdi. Kutsal topraklardaki sadakaları ve dinsel vakıfları azize Helena'nın elaçıklığını da geçti. Devlet hazinesi onun bu cömertliklerinden biraz zarar gördüyse de, aziz Piyetro (Sen Piyer)'nun zincirlerini, aziz Etien'in sağ kolunu ve Meryem'in aziz Luka'ca çizilmiş gerçek portresini Konstantinopolis'e göndermek gibi bir tatmin elde etti (534). Ne var ki bu hac yolculuğu Eudoksiya'nın bahtına ve mutluluğuna acı bir son getirmiş oldu. Usanç verici ve yorucu törenlere doymuş olan imparatoriçe, Teodosius'ün kız kardeşine olan minnet borcunu unutarak imparatorluğu yönetme tutkusuna kapıldı. Ayrılışmaya hazır durumda bulunan saray, karşılıklı iki kampa bölündü. Sonunda Pülşeri'nin gücü zaferi kazandı. Saray yüce yargıcı Paulinus'ün öldürülmesi, paefektus praetorium Kirus (Cyrus)'ün gözden düşmesi, Eudoksiya'nın gücünün en bağlı yakınlarını bile koruyamadığını herkese göstermiş oldu. Paulinus'ün yakışıklılığı, mutlu bir âşıkın suçu neyse onun da aynı suçu işlediği şüphesini uyandırdı (535). İmparatoriçe, Teodosius'ün sev-

gi ve güvenini yitirdiğini kesin olarak anlayınca, Kudüs'e çekilmesine izin vermesini ondan istedi. İmparator bu izni verdi, ama Pülşeri'nin kıskançlığı, belki de öc alma tutkusu onu, çekildiği yalnızlık köşesinde de rahat bırakmadı. Saray nâzırı kont Saturninus, Eudoksiya'nın çok sevdiği iki papazı öldürme buyruğu verdi. O da kontu öldürterek onların öcünü aldı. Bu olayda gösterdiği aşırı öfke Teodosius'ün sertliğine uygun gibi geldiyse de, imparatoriçe, sahibi bulunduğu sıfatlardan yoksun bırakıldı ve çok aşağılık davranışa uğratılarak halkın gözünde haksız yere küçük düşürüldü. Eudoksiya, gözden düşmüş kaldığı yaşamının son onaltı yılını sürgünde ve ibadetle geçirdi (536). Yaşlılığın yaklaşması, Teodosius'ün ölümü, biricik kızının tutsak olarak Roma'dan Kartaca'ya sürülerek uğradığı felâketler ve Filistin'in aziz keşişleri, ibadetinde sürekliliğini pekiştirdiler. İnsan yaşamının tüm hallerini birbiri ardınca görüp geçirdikten sonra, filozof Leonce'nin kızı, altmış yedi yaşındayken Kudüs'de öldü ve son soluğuna dek, günahsızlığın ve dostluğun ötesine hiçbir zaman adım atmadığına herkes tanık oldu (537).

Fetihler ya da süel utkular tutkusu, gevşek Teodosius'ün tembel ruhuna devinim veremedi ve Pers savaşının hafif tehlike işareti Doğu'nun dinginliğini biraz canlılığa çevirebildi. Bu savaşın nedenleri haklı olduğu denli onursaldı da. Yezdicürd'ün son saltanat yılında (-ki Yezdicürt aynı zamanda Teodosius'ün sözde vasiysiydi-), şehit sanını kazanmaya can atan bir piskopos, Suze'deki Ateş (538) tapınaklarından birini yıktı. Onun bu ataklığı ve inatçılığı tüm hıristiyanlara karşı bir öc alma duygusunun doğmasına neden oldu. Mûbit (Zerdüşt din adamı)'ler öfkelenerek sert bir kıyıma dönüştürdükleri kışkırtmalarda bulundular ve Yezdicürd'ün ardılı olarak tahta çıkan Behram da bu hıncı sürdürdü. Kimi kaçak hıristiyanlar Roma sınırına sığındılar. Geriye istendilerse de bu istek reddedildi. Bu red ve sözlü çekişmeler, kısa süre sonra iki imparatorluk arasında savaşın patlamasına yol açtı. Ordular, doğu Anadolu dağlarıyla Mezopotamya ovalarını kapladı. İki kez girişi-

len savaş denemesi ve birkaç kuşatma, kesin bir sonuç getirmedi. Romalılar, boş yere Nizib'i geri almaya çalıştılar. Persler de, yiğit piskoposu'nun yönetiminde savunma yapan ve havâri aziz Tomas adına, kuşatıcıları amansız savunma ile karşı koyan bir Mezopotamya kentinin önünde başarıya ulaşamadılar. Durum böyle olduğu halde Konstantinopolis'e durmadan zafer haberleri gönderiliyor ve bunlar için şenlikler düzenleniyor, kasideler yazılıyordu (539). O zamanın tarihçileri bu kasidelerde olağanüstü, belki de masalımsı öyküler budular: Areobind adlı Got'un bir İranlı kahramanı ağına düşürerek öldürüşü, Romalıların ordusuna saldıran onbin *ölümsüz*'ün kılıçtan geçirilişi, korkudan kaçan yüzbin Arap ya da Sarrasin'in kendilerini Fırat'a atmaları gibi... Bu gibi olaylara şüphe ile bakılabilir ve dikkate alınmayabilirse de Amida (Diyarbakır) piskoposu Akasius'ün acımacılığı suskunlukla geçiştirilemez. Nitekim takvimde onun adı yer almıştır. Bu değerli papaz, kilisesinin malı olan, ama Tanrı'ya tapmada gereksiz gördüğü altın ve gümüş kap kaçağın tümünü sattı, parasıyle yedi bin Persli tutsağın azat bedellerini sahiplerine vererek bıraktı. Her türlü gereksinmelerini de karşıladıktan sonra, Pers hükümdarına, işkence yaptığı dinin gerçek özünün ne olduğunu anlatmaları için kendilerini memleketlerine geri gönderdi. Savaşın kızgınlıkları içerisinde gösterilen iyilik davranışları hemen her zaman düşman ulusların hıncını azaltmada başarılı olur. Ben de, Akasius'ün gösterdiği yüce gönüllülüğün barışa hizmet ettiğine inanmamı istedim. İki imparatorluğu ayıran sınırda toplanan konferansta, Roma delegeleri, hükümdarlarının ne denli büyük bir güçte olduğunu göstermek için kötü bir düşünceyi ileri sürdüler. Persliler'e bu uzak savaşı henüz duymamış olan Teodosius'ün kızmasına engel olabilmek için çabuk anlaşmaya varılmasını salık verdiler. Yüzyıllık bir saldırmazlık paktı, büyük törenle imzalandı. Zaman zaman Armenia'daki olaylarla dinginlik sarsıntılar geçirdiyse de (Artakserkses)'in ve Konstantinus'ün ardılları seksen yıl

boyunca bu antlaşmanın başlıca koşullarına bağlı ve saygılı kaldılar.

Fırat kıyılarında Part'larla Romalılar arasındaki ilk savaştan beri Armenia'nın güçlü koruyucuları (540) onu sırasıyla ezdiler. Kimi zaman barışa, kimi zaman da savaşa yarayan olayların bir bölümünden, daha önceki kısımlarda söz etmiştik. Tutkulu Şâpur, rahipleri için utanç verici olan bir antlaşmayla Armenia'yı ele geçirmişti ve Pers gücü bir zaman için erk üstünlüğü kazanmıştı. Arsace'nin ardılları, Sâsâniler'in ileriki kuşaklarına istemeyerek ve sabırları taşma durumuna gelmiş olarak boyun eğiyorlardı. Soylular çok zaman, kalıtımsal bağımsızlıklarını ilân ediyor ve alıyorlar, halklar ise Konstantinopolis'deki hıristiyan hükümdarlara bağlılıklarını sürdürüyorlardı. Beşinci yüzyılın başlangıcında savaş ve iç ayrışımlar Armenia'yı yıprattı (541) ve bu bölünmeler, krallığın çökmesini çabuklaştırdı. Pers hükümdarına bağımlı durumda olan Kosroes, bu hükümdarlığın büyük topraklarının doğu bölgesinde krallık yapıyordu. Batı'da ise Arsace, imparator Arkadius'ün buyruğunda hüküm sürüyordu. Arsace'nin ölümünden sonra Romalılar ulusal krallığı ortadan kaldırdılar ve Ermeniler imparatorluğun bağlaşığı iken uyruğu durumuna düştüler. Armenia sınırına bir asker kont atandı. Fırat'ın kaynaklarına yakın ve yüksek bir yerde Teodosiopolis kenti kuruldu ve savunma sistemi güçlendirildi (542). Romalılar'a boyun eğen eyaletleri beş satrap yönetiyordu. Saygınlıkları, kırmızı ve altın yaldızlı özel bir giysiyle belirgin kılınmıştı. Krallarını yitirmiş olmaktan ve eşitlerinin gözde durumuna gelip kendilerinin önemsiz sayılmalarını çekemeyen öbür soylular, Pers sarayı ile barış görüşmesi yaparak bağışlanmalarını sağladılar, adamlarıyla birlikte Astaksata sarayına döndüler ve Kosroes'i yasal hükümdarları olarak tanıdılar. Yaklaşık otuz yıl sonra, Kosroes'in yeğeni ve ardılı Artasire, Armenia'daki keyfine göre davranan soyluların güvenini ve sevgisini yitirdi ve bunlar, bir kral yerine, Pers'li bir yönetici istediler. Kendilerini desteklemesi için yalvardıkları arşövek İzak (Isaac)'ın yanıtı, boş-

inançlar içerisindeki bir halkın karakterini yetkin biçimde ortaya sermektedir. Artasire'nin apaçık ve bağışlanmaz kusurlarını kınayan arşövek, sözlerini şöyle sürdürmektedir: «... ve kendisini yok etmeyerek cezalandıracak bir hıristiyan imparatorunun mahkemesi önünde o imparatoru suçlamaktan geri kalmazdı.» «Bizim kralımız, diye İzaac eklemektedir, hayâsız eğlencelere dalar; halbuki kutsal vaftiz suyu ile temizlenmiştir. Kadınları sever, ama ne ateşe ne de putlara tapar. O, savurganlıkla suçlandırılabilir. Halbuki gerçekten katoliktir ve, eylemleri kusurlu olsa da inancı içtenlikli olabilir. Sürümü açgözlü kurt'a teslim edemem. Bir inanan'ın zayıflıklarını bir putperestin dışgörünüşlü eylemlerine değişmekle ilerde pişmanlık duyarsınız (543.» İzak'in sert tutumu, soyluların hıncını bütün bütün körüklendirdi. Kralı ve arşöveki Roma imparatorunun gizli ajanları diye Pers hükümdarına jurmallediler ve, Behram'ın okuduğu kararı, sevinerek dinlediler. Arsace'nin soyundan gelenler (544), beşyüz altmış yıldan beri ellerinde tuttukları (545) krallık onurundan yoksun bırakıldılar. Artasire'nin devleti yeni ve anlamlı adıyla *Persarmenya* sanını alarak bir eyalet durumuna dönüştü. Bu değişik durum Romalıların kıskançlığına neden olduysa da anlaşmazlık, eski Armenia krallığının eşitsiz bölüşülmesiyle dostça bir sonuca bağlandı. Augustus sağ olsaydı beğenmeyeceği gerçek olan küçük ölçüde toprağın alınması, genç Teodosius'ün can çekişmekte olan imparatorluğu üzerine biraz ışık saçtı.

BÖLÜM XXXIII

Honorius'ün Ölümü - Valentinianus Batı İmparatoru - Annesi Plasidya'nın Yönetimi - Aetius ve Bonifacius - Afrika'nın Vandallar'ca Ele Geçirilmesi.

İmparator Honorius, yirmi sekiz yıllık uzun ve utanç verici bir saltanat süresince, kardeşi Arkadius ve onun ardılı olan Teodosius'le hep anlaşmazlık içinde kaldı. Konstantinopolis, Roma'daki büyük yıkım ve felâketleri, ilgisizlik görünüşü altında sevinerek izliyordu. Plasidya'nın olağandışı serüvenleri iki imparatorluğun bağlaşıklığını yeniledi ve pekiştirdi. Gotlar'ın önce tutsağı, sonra da kraliçesi ve büyük Teodosius'ün kızı olan Plasidya, kendisini taparcasına seven kocasını yitirmiş, onu öldüren kaatilin tutsağı durumuna düştüğünü ve çok kötü davranışlara uğrayacağını anladıktan sonra öcünü almanın zevkini tatmış, barış antlaşmasına konulan bir maddeye göre, altıyüz bin ölçek has buğday karşılığında Romalılara geri verilmişti. İspanya'dan İtalya'ya döndükten sonra Plasidya, ailesi içinde de yeni bir kıyıma uğradı. Kendisine danışılmadan yeni birtakım bağlar kurulmaya başlandığını tiksinerek gördü. Yiğit Konstansius, hizmetlerinin karşılığı olarak, Adolf'un dul eşini, Honorius eliyle, aldı. Prenses'in ayak direnmesine karşın düğün töreni yapıldı. Plasidya, Honoria'nın ve Valentinianus'ün annesi oldu ve yeni kocasının üzerinde tam bir egemenlik kurdu. Yaşamını, as-

kerlik hizmetiyle sosyete eğlenceleri arasında geçirmeye alışık bu Romalı komutan tutku ve açgözlülük derslerini tatlı tatlı öğrendi. Augustus sanını elde etti ve Honorius'ün hizmetkârı olarak Batı imparatorluğunu efendisiyle paylaştı. Saltanatına başlamasının yedinci ayında Konstansius'ün ölümü, Plasidya'nın gücünü azaltmak şöyle dursun, tersine bu gücün büyümesini sağladı. Kardeşine karşı çocuk sevgisinin belirtileri olarak nitelendirilmesi gereken sıkı fıkı ilişkileri halkın ağzında yasak zinâ davranışları olarak değerlendirildi (546). Bir sütnine'yle bir kâhyanın el altından çevirdikleri entrikalar bu aşırı sevgiyi, yatışmaz hınca çevirdi. Honorius ile Plasidya'nın hırçın çekişmeleri sarayın bir iç sorunu olmaktan çıktı. Çoğunluğunu Gotlar'ın oluşturduğu birlikler, eski kraliçelerinden yana çıkıyorlardı. Ravenna'da bütün günler kargaşalık ve öldürmelerle geçiyordu. Sonunda, Plasidya ile çocuklarının zorla, belki de kendi istekleriyle oradan ayrılması ortalığa dinginlik getirdi. Bu hânedan sürgünleri, Teodosius'ün evlenme töreninden az sonra ve Persler'e karşı kazanılan utkunun kutlanmaları sırasında Konstantinopolis'e vardılar. Sevgiyle olduğu denli görkemli olarak da karşılandılar. Ancak, imparator Konstansius, Konstantinopolis sarayınca tanınmamış olduğundan, dul eşinin de, yolu ve yöntemine göre, augusta olarak tanınması olanaksızdı. Plasidya'nın gelişinden birkaç ay sonra bir görevli Konstantinopolis'e vararak Honorius'ün öldüğü haberini getirdi. Bu haber yayılmadan önce, Dalmaçya kıyısına doğru çok büyük sayıda askerden oluşan birlikler yola çıkarıldı. Konstantinopolis'in dükkânları ve kale kapıları yedi gün süreyle kapalı kaldı. Ölümüne ne üzüntü göstermek ne de kendisini övmek gerekmeyen bir hükümdarın yitirilmesi gibi bir hava yaratılarak herhangi bir karışıklığa meydan verilmemesi istendi.

Konstantinopolis devlet adamları kendi aralarında görüşmeleri sürdürürken bir yabancı, Honorius'ün tahtını ele geçiriyordu. Yoanna, bu tutkulu zorbanın adıydı, *Primicerius* (birinci sekreter) görevinde bulunuyordu. Tarih ona,

görevlerin en kutsalına saldırmakla bağdaşması olanaksız görünen erdemler tanımaktadır. İtalya'nın baş eğmesi ve Hunlarla bir bağlaşma yapma umudundan kuvvet alan Yoanne (Jan) bir elçilik kurulu göndermekle Doğu hükümdarının onurunu horlamak gibi bir kendini bilmezlikte bulundu Ne var ki, adamlarının yakalandığını ve aşağılandırılarak kovulduklarını öğrenince, savlarının haksızlığını silahlarla koruma hazırlığına girişti. Böyle bir durumda büyük Teodosius'ün torunu ordusunun başına geçmeliydi. Ama imparatorluk hekimleri onu, bu denli tehlikeli bir seferden hemen vazgeçirdiler. Genç Teodosius bu görevi yiğit Ardaburius'e ve - Perslilere karşı değerliliğini tanıtlamış olan - onun oğlu Aspar'a verdi. Ardaburius, piyadelerle deniz yoluyla gidecek ve Aspar da, süvari kuvvetleri başında, Plasidya ile oğlu Valentinianus'ü Adriyatik kıyısı boyunca götürecekti. Süvarilerin hızlı yürüyüşü yüzünden büyük başarı sağlandı. Akuile kentine, hiç bir direnç görmeden baskın yapıldı. Ne var ki Aspar'ın umutları, büyük bir fırtına çıkararak imparatorluk filosunu darmadağın ettiğini, babasının da, elinde kalan iki kadirga ile düşmanların eline düşerek Ravenna'ya götürülüp hapsedildiğini öğrenince, kırıldı. Bununla birlikte, ilk bakışta çok kötü görünen bu durum, İtalya'nın ele geçirilmesini kolaylaştırdı. Ardaburius, askerlerde minnet ve bağlılık duygularını uyandırması için kendisine tanınan serbestlikten yararlandı, daha doğrusu bunu kötüye kullandı. Gizli hareketin başarıya erişeceğini anlar anlamaz oğluna haberciler salıp Ravenna'ya çabuk yaklaşmasını bildirdi. Melek gibi saf bir çoban, Doğu süvarilerini, kullanılamaz sanılan ve Po'nun oluşturduğu bataklıklar arasından giden bir yoldan geçirdi. Ravenna kapıları, kısa bir direnmeden sonra açıldı, yalnız kalan zorba, yenenlerin öcüne, daha doğrusu kıyımına teslim edildi. Önce sağ eli kesildi; bir eşeğin sırtında Ravenna sokaklarında dolaştırıldıktan sonra, Akuile sirkinde kafası kesildi. İmparator Teodosius utku haberini öğrenince yarışları durdurdu ve Hipodrom'dan katedrale

dek halkı, mezâmir söyleterek yürüttü, akşama değin katedralde dua edildi (547).

Çeşitli hal ve koşullara göre, kimi zaman seçim yoluyla, kimi zaman da soydan ve babadan kalma olarak kazanılan bir hükümdarlıkta ailedeki kadınların ve yakın hısımların savlarını açıkça tanımlamak kolay değildir (548). Teodosius, soy bakımından ve elindeki orduların gücüne dayanarak, Roma dünyasının tek kalıtçısı olduğu için kendini rahatlıkla Batı'nın da imparatoru olarak tanıtabilecekti. Belki bir ân için bunu düşünmüştür. Ne var ki karakterindeki gevşeklik onu hemen alçakgönüllü ve ihtiyatlı bir politika izlemeye yöneltti. Doğu imparatorluğuna sahip olmakla yetinen Teodosius, Alpler ötesinde barbarlara karşı tehlikeli bir savaşı göze almayı istemedi ve, uzun süreden beri dil ve çıkar ayrımları bakımından yabancılaşmış bulunan Afrika'nın ve İtalya'nın başkaldırmamasını sağlamayı üstlenmenin zahmetine katlanmaya yanaşmadı. Tutkunun çekici sesine kulak vermeyerek dedesinin ılımlılığına öykünmeyi bu nedenle halasının oğlu Valentinianus'ü Batı tahtına oturtmayı kararlaştırdı. Çocuk hükümdara önce Konstantinopolis'te *Nobilissimus* sanı verildi. Selanik'ten ayrılmadan önce, Caesar (Sezar) aşamasına yükseltildi; İtalya'nın ele geçirilmesinden sonra da, Teodosius'ün yetkesiyle ve senato önünde *patricius* Helionus, Üçüncü Valentinianus'ü Augustus sanıyla selamladı, ona, törenle erguvanı ve tacı kuşandırdı (549). Hıristiyan âlemini yöneten üç kız kardeşler, Plasidya'nın oğlunu, Teodosius ile Atenais'in kızı Eudoksiya ile nişanladılar. Çocuklar erginlik yaşına gelince, bu nişanlılığa bağlı kalınarak evlenmeleri gerçekleştirildi. Aynı zamanda, belki de savaş giderlerinin ödünlemesi olarak, batı İllirya, İtalya krallığına bağlı olmaktan çıktı, Doğu imparatorluğunun bir parçası oldu (550). Teodosius, kıyı eyaleti Dalmaçya ile yirmi yıldır Hunların, Ostrogotların, Vandalların ve Bavyeralıların saldırılarından çok çekmiş olan tehlikeli Pannanya ve Norik eyaletlerinin yönetimini de üzerine aldı. Teodosius ile Valentinianus, devlet olarak ve kişisel olarak bağlaşıklıkları-

nın yükümlülüklerine her zaman saygılı kaldılar. Ne var ki, Roma dünyasının yönetimindeki birlik yıkılıp bitti. İki yönetimin birlikte yayımladıkları bir buyrultuda beyan edildi ki, hükümdarlardan birinin, kendi imzası altında çıkaracağı yasalar, öbürünce de onaylanmadığı takdirde yalnız, onları yayınlıyanın ülkesinde uygulanacak, öbürü bunları kabulde serbest kalacaktır (551).

Valentinianus altı yaşında augustus sanını aldı ve, imparatorlukta kişisel bir takım hakları bulunan annesi, oğlunun uzun süren küçüklüğü süresinde yönetmeyi üstlendi. Plasidya, yeterli eşitliği sağlıyamadığı halde Teodosius'ün karısı ve kız kardeşinin ünlerini ve yeteneklerini kıskanıyordu. Eudoksiya'nın büyük ussal yetkinliği ve uzdilliği, Pülşeri'nin yönetimde gösterdiği bilinçlilik ve başarılılık, onun bu kıskançlığını körükleyen etkenlerdi (552). Valentinianus adına otuz beş yıl süreyle saltanat sürdü. Bu hor görülen imparatorun tutumu, Plasidya'nın onu henüz genç yaşındayken sefahat yaşamının kucağına attığı ve bir erkek olarak onurlu yetişmekten uzak tuttuğu biçiminde dedikodular dolaşmaya başladı. Aetius ve Bonifasius, askerlik ruhunu hızla yitirmekte olan ordulara komuta ediyorlardı (553). Haklı olarak son Romalılar diye bakılması gereken bu iki yetenekli komutan (554), kuvvetleri toplayarak, sallanmakta olan imparatorluğu ayakta tutabilirlerdi. Afrika'nın yitirilişi, kıskançlıklarının ve ayrılışmalarının sonucunda meydana geldi. Aetius, Attila'nın bozguna uğramasıyla adını ölümsüzleştirmişti. Her ne denli zaman, yarışmacısının (rakibinin) başarıları üzerine örtü sermişse de Marsilya savunması ve Afrika'nın alınması, Kont Bonifasius'ün süel yeteneklerinin göstergeleriydi. Savaşlarda, karşı karşıya yapılan cenkleşmelerde kuvveti ve savaşçılık değeri barbarlar üzerinde dehşet yaratmıştı. Papazlar, özellikle aziz Augustinus, hıristiyan inancının Bonifasius'ü dünyadan elini ayağını çekecek duruma getirdiğini sanarak kutladılar. Halk onun doğruluğuna inanıyor, askerler de şaşmaz adaletinden korkuyorlardı. Buna bir örnek verebiliriz: Bir köylü, karısının bir barbar askerle suç sayı-

lan ilişki kurmuş olmasını Bonifasius'ün mahkemesinde dava etti. Ertesi gün için duruşma saati verildi. Kadınla barbarın buluşma yeri ve saatini gizlice araştırıp öğrenen Bonifasius, on mil ötedeki yere hızla ulaştı, onları suç üstü yakaladı, askeri ölüm cezasına çarptırdı ve ertesi gün, suçlunun kesik başını kocaya göstererek sesini kesmesini istedi. Plasidya, ayrı seferlerde Aetius ile Bonifasius'ün yeteneklerinden yararlanabilecekti. Geçmişteki tutumları, ikisinden yalnız birinin güvenirliliğe değer olduğunu göstermişti. Sürgünlüğü sırasında, yandaşlarının en bağlılık göstereni Bonifasius olmuş, Afrika askerlerini ve hazinesini, ayaklanmayı bastırma yolunda, etkin biçimde kullanmıştı. Aetius ise bu ayaklanmayı körüklüyordu ve zorba, altmış bin Hun'un Tuna'dan kalkıp İtalya sınırlarına dayanmasını ona borçluydu. Jan (Yohanne)'in beklenmedik ölümü elverişli bir antlaşmayı imzalamaya onu zorladı. Valentinianus ile yeni bağlantıları, geri çekilmeleri ancak armağanlar ve vaadlerle olası bulunan barbarlarla şüpheli, belki de hâince haberleşmelerine engel olmuyordu. Aetuis, bir kadının saltanatında çıkarlı işler çevirebiliyordu. Göz önündeydi; canla başla davranıyor, bağlılık ve içtenlik maskesi altında tutkulu niyetlerini örtülü tutuyordu. Bir kadının ve karakterli bir erkeğin kolayca kuşkulanamıyacağı çifte bir hayınlıkla, yanında bulunduğu kadın hükümdarı ve rakibini ayni zamanda aldattı. Aetius, Plasidya'ya (555) Bonifasius'ü Afrikadaki görevinden çağırmasını kabul ettirdi, Bonifasius'e de gizlice haber salarak İmparatoriçenin buyruklarını dinlememesini öğütledi. Bonifasius'e bu çağrının bir ölüm buyrultusu olduğunu anlatıyor, Plasidya'ya ise, valinin buyruğa uyup gelmemesini başkaldırma niteliğinde gösteriyordu. Saf Bonifasius canını korumak için toparlanınca Aetius, kalleşlikle düzenlediği bu olaydan ötürü İmparatoriçe karşısında öngörü sahibi olarak değer kazandı. İmparatoriçe Bonifasius'e tutumunun nedenini sorduırarak entrikayı ortaya çıkartabilir, Afrika'nın huzuru bozulmaz ve valinin de dinginliği sağlanabilirdi. Ama Aetius'ün düzenleri böyle bir açıklanmanın yapılmasını da engel-

ledi. Hâyinliğini ve ortalığı kızıştırmayı sürdürdü. Çığrından çıkarılan Bonifasius, umutsuzluğunun esinlemesiyle çok sert bir karara vardı. İlk saldırıları başarıyla atlatması, disiplinsiz Afrikalılardan oluşturacağı birliklerle, süel becerileri iyi bilen bir rakibin komutasındaki Batı kuvvetlerine dayanabilmesinin olanaksızlığı konusundaki bilincini yitirmedi. Ne var ki bu bunalımda görevini ve ihtiyatlılığını unutan Bonifasius, Vandal kralı Gondereç'in karargâhına, bağlaşma önerisinde bulunmak, ona elverişli ve sağlam yerleşme sözü vermekle görevlendirdiği güvenli bir arkadaşını gönderdi.

Gotların çekilmesinden sonra Honorius, Süev'lerle Vandal'ların ayrı ayrı güçlendikleri ve savaş halinde bulundukları Galice eyaletinin dışında İspanya'nın geçici sahipliğini yeniden kazanmıştı. Vandallar utkuyu elde ettiler. Kont Asterius'ün yaklaşmasıyla savaş sahnesinin Betika'ya geçmesi sırasında Vandallar hasımlarını Leon ile Oviedo arasında kuşatılmış olarak tutuyorlardı. Vandalların ilerlemesini önlemek üzere daha güçlü yardım göndermek gerekliydi; başkomutan Kastinus Gotlardan ve Romalılardan oluşan bir ordu gönderdi. Daha aşağı güçte bir düşman karşısında yenik düşen Kastinus, utanç verici biçimde Tarragona'ya dek kaçtı, böylece bilgisizliğinin ve kendini beğenmişliğinin kurbanı oldu (556). Sevilla ile Kartagena yenenlerin eline geçti. Kartagena limanında buldukları gemiler, kaçak İspanyolların ailelerini getirdikleri ve servetlerini sakladıkları Mayorka ve Minorka adalarına Vandalları da kolayca taşıyabilecekti. Deniz yolculuğunun tehlikeli olabileceği düşüncesi onları durdurdu. Afrika'yı ele geçirme umudu, Vandallar'a Bonifasius'ün önerisini benimsetti, Gonderiç'in ölümü, bu girişimi hızlandırdı. Zayıf yapılı ve orta zekâlı bir hükümdardan boşalan yere, onun yasal olmayan kardeşi, korkunç Genserik'i geçirdiler (557). Bunun adını da, Roma imparatorluğunun yıkılış tarihinde Alarik ve Attila'yla birlikte söylenmeye değer bir yeri vardır. Vandalların kralı orta boyluydu ve attan düşme nedeniyle kırılan bacağından topallıyordu. Ağır davranıyor, etrafı kol-

lıyarak konuşuyor, niyetlerini, pek seyrek durumlar dışında, gizli tutmasını biliyordu. Genserik, yenilgiye uğrattığı ulusların şatafatına öykünmekten tiksiniyordu. Ama, körü körüne öfkeye kapılıyordu ve öc alma onun en tatlı eğlencesiydi. Tutkusu ne sınır ne de kuruntu tanıyordu. Barbar savaşçı, ister yararlı bağlaşıklar kazanmak, isterse hasımları arasına ayrılık ve bölünme tohumları ekmek nedenleriyle olsun, kavgaya siyasa karıştırma yöntemlerini biliyordu. Tam hareket edeceği sırada, Süevler kralı Hermanrik'in, terketmeye karar verdiği İspanya kantonunu yağmalamaya kalkıştığını öğrendi. Bu kendini bilmezlikten öfkelenen Genserik, Süevler'in şefini ve ordusunu Amas ırmağına döktü, sonra da, dinginlik içerisinde, askerlerini gemilere yüklemeye döndü. Yaklaşık oniki mil genişlikteki Cebelitarık boğazından Vandalları geçiren gemiler, gitmelerini candan isteyen İspanyollarla, onları sabırsızlıkla bekleyen Afrika valisi'nce donatıldılar (558).

Tümü Kuzey'den çıkmış olarak düşünülen barbar sürülerini abartmaya ve kalabalık göstermeye alışmış bulunan imgeleme yetimiz Genserik'in Moritanya kıyısına çıkarttığı savaşçı sayısındaki azlık karşısında kuşkusuz şaşıracaktır. Yirmi yıl boyunca Elbe'den Atlas dağına dek sızmış olan Vandallar, krallarının komutası altında toplanıp birleşmişlerdi. Bu kralın yetkesi İskitler ülkesinin buzlu bölgelerinden Afrika'nın yakıcı iklimine göç etmiş olan Alenlerin o tarihte mevcut kuşaklarına da yayılmaktaydı. Yağma umuduyla heveslendirilmiş Got serüvencileri de onların buyruğu altına giriyor ve, yıkıma uğratılmış taşralı halk da, kendilerine yapılmış saldırıların benzeriyle, varlıklarını geri alma amacı uğrunda silahlanıyorlardı. Bununla birlikte, Genserik'in ordusu en çok elli bin kişiyi buluyordu. Her bin askerin başına bir kiliyarak (komutan) koyarak görünürde kalabalık bir ordu gibi göstermeye çalıştıysa da yaşlılardan, çocuklardan ve tutsaklardan oluşan eklentilerle bu elli bin sayısı ancak seksen bini bulabiliyordu (559). Ama komutanın ustalığı ve Afrika'daki karışıklıklar hemen çok sayıda bağlaşıklar elde etmesini kolaylaş-

tırdı. Büyük sahra ile Atlantik kıyısı arasında uzanan Moritanya toprakları, ancak Roma ordularının saldığı korkuyla yatıştırılabilen, yabanıl yapıdaki insan kalabalıklarıyla dolup taşıyordu. Bedevi Mağripliler yavaş yavaş Vandallara sokulmaya başladılar (560). Bu yabancıların silahlarını, giysilerini, savaşçı görünüşlerini ve disiplinlerini şaşkınlıkla seyrediyorlardı. Cermen savaşçılarının beyaz tenleri, mavi gözleri, kızgın çöl yakınındaki insanların zeytinimsi renkleri ve kara gözleriyle tam karşıtlık içerisindeydi. Vandallar, karşılıklı dil anlaşmazlığı güçlüğünü yavaş yavaş yenince, Mağripliler, Roma'nın bu düşmanlarıyle bağlaşmayı, hiç vakit yitirmeksizin kabullendiler. Çıplak bir yabanıl sürüsü Atlas dağındaki ormanlarından ve koyaklardan çıktılar, anayurtlarından kendilerini kovmuş olan uygarlaşmış zâlimlerden öc almak için toplandılar.

Donatistlerin yaptığı kıyıcılık da Genserik'in girişimine ayrıca yarar sağladı (561). Afrika'ya inişinden onyedi yıl önce, majistranın yetkesi altında Kartaca'da genel bir toplantı yapıldı. Katolikler, mezhep sapkınlarının, ussal açıklık karşısında direnmeyi sürdürmelerinin hiç bir özrü bulunamıyacağını bildirdiler. Honorius, uzun süreden beri yumuşak davranışını ve sabrını kötüye kullanan bir topluluğa en ağır cezalar vermek gereğine inandı. Üçyüz piskopos (562) ve alt aşamada binlerce kilise adamı, görevlerinden atıldılar. Tüm varlıkları zoralıma uğratıldı, adalara sürüldüler ve Afrika eyaletlerine gitmeleri yasaklandı. Çok sayıda papaz vatandaşlık hakkını yitirdi ve inançlarına göre ibadet olanakları kalmadı. Mezhep sapkınlarının toplantısı olduğunu bildiği halde orada hazır bulundukları anlaşılacaklara, aşamalarına ve varlıklarına göre on altından ikiyüz altına değin para cezası verileceği, ince hesap ve orantılarıyla gösterildi. Bir kararda, aynı hareketi beş kez yineleyenler için imparatorluk sarayının nefretine uğrayacağı bildiriliyordu (563). Aziz Augustinus'ün (564) çok desteklediği bu sert tutum, çok sayıda Donatist'in yeniden kiliseye dönmesine yolaçtı. Mezhep sapkınlığı yolunda ayak direten bağnazlar tam bir umutsuzluk içerisine itildiler.

Her yanda bunalım ve kan belirgin duruma geldi. Silahlanmış olan Sirkumsellio (Circumcellio)'lar, öfkelerini kendi üzerlerinde ve hasımları üzerinde alıyorlardı. Şehitlerin yaşam öyküsü her iki yandan büyük sayılara yükseldi (565). Bu hal ve koşullarda Donatist'ler Genserik'in hıristiyan olmakla birlikte geleneksel inanca karşı olduğunu görerek onu bir kurtarıcı saydılar, Romalıların baskıcı ve ezici yasalarını ortadan kaldırabilecek bir insan olarak benimsediler (566). Fesat gruplarının karşılıklı öfkeleri Afrika'nın ele geçirilmesini kolaylaştırdı. Papazlara ve kiliselere karşı Vandallarca işlendiği söylenen saldırı ve kötülükler, doğal olarak bağlaşıklarının bağnazlığından ileri gelmiş olabilir. Hıristiyanlığın şânını onursuzlaştıran hoşgörüsüzlük ruhu Batı'nın en önemli eyaletinin elden çıkmasına neden oldu (567).

Erdemli bir kahramanın, bunca hizmet ettikten, o denli kayra ve övgü gördükten sonra karakterini bozabilmiş ve korumasına bırakılan eyaleti yıkmaları için barbarları çağırmış olması karşısında halk ve saray büyük şaşkınlığa uğramıştı. Davranışlarında haklı bir neden bulunması gerektiğine inanan Bonifasius'ün dostları, Aetius'ün bulunmadığı bir sırada Afrika valisiyle bir toplantı yapılması için çaba harcadılar. Yüksek rütbeli bir subay olan Darius, bu elçilikle görevlendirildi (568). Kartaca'da yapılan ilk görüşmede giz çözüldü. Aetius'ün mektupları yeniden gözden geçirildi ve karşılaştırıldı, sonunda onun yaptığı fesat ve kalleşlik ortaya çıktı. Plasidya ile Bonifasius karşılıklı olarak düştükleri yanılgıdan dolayı büyük üzüntü duydular. Kont, imparatoriçesine güvenme ve duymuş olduğu hınca meydan okuma konusunda yüce gönüllülük gösterdi. Pişmanlığında içtenlikli davranmakla birlikte hemen anladı ki bir kötülüğü yapmak, onun açtığı yarayı kapamaktan daha kolaydır. Kartaca ile askerler Valentinianus'ün buyruğuna girdiler. Ne var ki, savaş ve gruplaşmalar Afrika'nın öbür bölgelerinde tüm şiddetiyle sürüyordu. Vandalların katı yürekli kralı her türlü uzlaşma önerilerini geri çevirerek avından vaz geçmeyeceğini bildirdi. Bonifasi-

us, kıdemli lejyonerlerin ve yeni silah altına alınan askerlerinin başında girdiği bir savaş sonunda yenik düştü ve en yiğit erlerini yitirdi. Utkulu barbarlar, memleket içine yayıldılar, ve yalnızca Kartaca ile Hippone ve Kirte (Cyrta), onların yıkım ve yağması dışında kalabildi.

Afrika kıyısı Romalıların sanat ve görkemli anıtlarıyle kaplıydı, ve Kartaca ile Akdeniz'den ayrımlı olarak zenginliğin, kültürün ve uygarlığın aşaması hesaplanabiliyordu. Kültür ve verimlilik üzerine okuyucuya bir düşünce vermek için yalın bir örnek yeterli olacaktır. Ülke çok kalabalıktı. Halk, bol ölçüde besin maddesine sahipti; her yıl o denli tahıl ve özellikle has buğday ihraç ediyordu ki, bu nedenle Afrika'nın adı Roma'nın ve dünyanın buğday ambarına çıkmıştı. Kısa sürede Vandalların ordusu, Tanca'dan Trablus'a dek yedi eyalete el koymuştu. Belki onların yakıp yıkmaları dinsel işgüzarlık ve hınçla abartılmış da olabilir. Savaş, kurallarına en uygun olarak yapılsa bile, elde olmadan adaletin ve insanlığın sürekli bozulup yıkılmasına neden olur. Buna bakarak, barbarların hasım durumunda bulunmaları, barış zamanında bile büyük bir huzursuzluğa yol açar. Vandallar, direnme gördükleri yerlerde, karşı yanın görüşme isteğine pek az olumlu yanıt veriyor, çarpışma sırasında ölen soydaşlarının öcünü almak için kentleri yakıp yıkıyorlardı. Gözleri dönmüş askerleri, cins, yaş, sosyal durum ayrımı yapmaksızın, tutsakları üzerinde, çoğu zaman düşsel hazinelerin yerini söyletebilmek için amansız işkencelere başvuruyorlardı. Genserik'in tutumu bu işkencelere örnek oluyordu. Tutkularının şiddetli etkisiyle öfkeden kudurmuş halde bulunan öbür yoldaşlarına da karşı koyamıyor, ayrıca Mağriplilerin yırtıcılığı ve Donatist'lerin bağnazlığıyle savaşın kötülükleri daha da artıyordu. Vandalların, yerleşme niyetinde oldukları bir ülkedeki zeytin ve öbür meyve ağaçlarını söküp attıklarına bir türlü inanamıyorum. Bunun gibi, kendilerinden de ilk kurbanlarını verdikleri (569) bir salgın hastalığı yaymak için havayı bulaştırmak amacıyla çok sayıda tutsağı, kuşattıkları kentin kale duvarları dibinde öldürerek bırakmak

gibi bir savaş kurnazlığı yapmış olmalarına da inanamıyorum.

Kont Bonifasius'ün yüce gönlü, kendi ayaklanmasının neden olduğu ve çok hızla tırmanmalarını durduramadığı bir yıkımın korkunç görüntüsü karşısında kan ağlıyordu. Yenilgiye uğradıktan sonra Hippo Regius kentine çekildi. Burasını Afrikanın tek kalesi olarak gören Vandallar, kenti hemen kuşattılar. Kartaca'nın batısında yaklaşık ikiyüz mil uzaklıktaki Hippone deniz kolonisi (570), Numidya kralları orada oturdukları için (krallık kenti) diye anılırdı. Şimdi Annaba (Bone) adı verilen bu kent ticaretinin ve halkının o zamanlarla ilgili artıklarını ve kuşaklarını barındırmaktadır. Aziz Augustinus'ün görüşmesi, dostu Bonifasius'ün çektiği acıları yatıştırıyor ve askerlik alanında çalışmalarını güçlendiriyordu (571). Kuşatmanın üçüncü ayında ve yetmiş altı yaşındayken aziz Augustinus ruhunu Tanrı'ya teslim etti, böylece ülkesinin yıkımlarından ve bu dünyanın aşağılıklarından kurtulmuş oldu. Aziz Augustinus'ün gençliği kusursuz ve yanılgısız geçmiş değildi. Ne var ki, hıristiyan oluşundan ölümüne değin tüm davranışları temiz ve titiz olmuş, her türlü mezhep sapkınlıklarına, özellikle *Pelage*'ye karşı çıkışlarıyla ün salmıştı. Aziz Augustinus'ün ölümünden birkaç ay sonra Vandallar kenti yaktığı zaman, iyi bir rastlantıyla, onun çok büyük sayıdaki yazıları ve kitapları kurtarılabilmiştir. Bunlar arasında çeşitli tanrıbilim konuları üzerine ikiyüz otuz iki kitap ya da (kamus), Mezâmir ve İncil'lerin tam açıklaması, çok sayıda mektup ve vaaz yazmaları bulunmaktadır (572). En aklı başında eleştirmenlerin vardığı kanıya göre aziz Augustinus'ün yüzeysel bilginliği Lâtin dilinin kapsamıyla sınırlı kalmıştı (573). Anlatısı, kimi zaman duygusal uzdillilikle canlılık kazanmaktaysa da, çok kez de - yerli yersiz eğretilemeler (istiare) ve karşı sav (antitez) 'larla doludur. Yetkin biçimde dinsel tartışma sanatını biliyordu ve, kayra, alınyazısı, elindelik (irâde-i cüziye) ve Âdem'in işlediği günah sözcüklerini utkulu bir deyişle kullanıyordu. Lâtin kilisesi (574), belki de pek içtenlikli olmadan, onun öğret-

tiği ya da yeniden kurduğu ve günümüze dek sürüp gelen katı hıristiyanlık düzenine bol bol alkış tuttu (575).

Bonifasius'ün ustalığı ya da Vandalların beceriksizliği yüzünden Hippone kuşatması ondört ay sürüncemede kaldı. Deniz her zaman serbestliğini korudu. Dolaylardaki kırsal alanlar Vandalların haydutluklarıyle tükenmiş duruma gelince kuşatıcılar açlığa düşerek orayı terketmek zorunda kaldılar. Batı imparatorluğunun kadın nâibi, Afrika'nın önemini ve içerisinde bulunduğu tehlikeli durumu kavrıyordu. Plasidya, yardım etmesi için Teodosius'e yalvardı. Aspar, güçlü yardım birlikleri ve gemilerle Konstantinopolis'ten yola çıktı. İki imparatorluğun kuvvetleri Bonifasius'ün komutası altında birleşmiş duruma gelince bu mutsuz komutan, güvençle Vandallara saldırdı, ve ikinci savaşın yitirilmesi, Afrika'nın artık geri dönmez olarak elden çıkmasını da gerçekleştirdi. Romalılar, umutsuzlukla bunalmış halde gemilere bindiler, Hippone halkı da, Vandallar'ca öldürülerek tutsak edilen askerlerin yerine geçmek için gemiye binme iznini elde ettiler. Yaptığı yanlışlıkla vatanına onulmaz yara açmış olan kont, imparatoriçenin karşısına, kuşkusuz, kaygıyle çıktı. Plasidya ise, gülümsemesiyle onun korkularını yok etti. Bonifasius, *patricius* rütbesini kazandı. Ne var ki, zafer sıfatlarıyla madalyalara geçmiş olduğunu görünce yüzünün kızarması gerekirdi (576). Hiyanetinin ortaya çıkarılması, imparatoriçenin hıncı ve yarışmacısının gördüğü kayralar tutkulu ve kalleş Aetius'ü küplere bindirdi. Hemen, barbarlardan oluşan bir orduyla Galya'dan İtalya'ya döndü. Devlet ne halo gelmişti ki, iki komutan, kişisel çekişmelerini kanlı bir savaş biçimine dökmeye karar verebiliyorlardı. Bonifasius utkuyu kazandı ve yaşamını yitirdi. Aetius'ün eliyle yaralanmıştı, ancak iki gün bile yaşıyamadı. Denildiğine göre, son soluğunu verinceye dek hıristiyanca acıma ve insanlık duygularını sürdürdü ve, zengin bir İspanyol mirasyedisi olan karısını, Aetius'ü, kendisinden sonra koca olarak kabullenmesi için zorladı. Ne var ki Aetius, hasmının yücegönüllülüğünden pek yararlanamadı. Plasidya onu başkal-

dıran olarak betimledi. Aetius, kendi topraklarında yaptırmış olduğu kalelerde boş yere savunmayı denediyse de, sonunda, Pannonya'ya giderek Hunlar'ın ordugâhına sığındı. Doğu imparatorluğu da en yiğit iki komutanın yardımından, aralarındaki ayrılışma nedeniyle, yoksun kaldı (577).

Doğal olarak, Bonifasius'ün çekilmesinden sonra Vandallar'ın hiçbir engelle karşılaşmaksızın ve vakit yitirmeden Afrika'yı ele geçirme işini tamamladıkları tahmin edilebilecektir. Yine de, Hippone'nin boşaltılmasından Kartaca'nın düşmesine dek sekiz yıl geçmesi gerekti. Bu süre içerisinde Genserik, erincin doruğuna çıkmıştı, Romalılarla antlaşma görüşmelerine girişti, oğlu Hunnerik'i tutu olarak verdi, ve üç Moritanya'laın iyeliğini Batı imparatoruna bırakmayı kabul etti (578). Bu tutumu, yenen'in gösterdiği adalet duygusu diye niteleyerek ona onur kazandırdığını söylemek olası değildir, çünkü bunu politik amaçlarla yapmıştır. Genserik, soylu olmadığını söyleyerek kendisini aşağılık gören ve Gonderik'in oğlunun yasal haklarını saygıyle dile getiren kişisel düşmanlarıyle çevrili kalmıştı. Zorba, kendi güvenliği için yeğenlerinin canına kıymıştı ve ölmüş olan kralın dul karısını Ampsague ırmağına atmıştı. Kamunun hıncı, çok sayıda fesat hareketleriyle su yüzüne çıkmış ve zalim kral, savaşlarda dökülenden çok kanı darağaçlarında dökmüş olmakla suçlandırılmıştır (579). Afrika'daki karışıklıklar, ilerlemesine elverişli durumlar yaratmışsa da otoritesinin kurulup yerleşmesi için zararlı olmuştur. Mağriplilerin, Cermenlerin, Donatistlerin ve Katoliklerin başkaldırmaları, henüz güvenliğini tam olarak sağlayamamış olan bir devlet yönetimini durmadan sarsıyor ve tehdit ediyordu. Kartaca'ya saldırabilmek için birliklerini batı eyaletlerinden çekmesi gerekti ve deniz kıyıları İspanya ile İtalya'daki Roma kuvvetlerinin çıkarma yapmalarına açık kaldı. Nümidya'nın göbeğindeki Korta kenti, bağımsızlığını başarıyla sürdürüyordu (580). Yerine göre kuvvete ve aldatıya başvuran Genserik, gözüpekliği, direnci ve kıyıcılığı ile yavaş yavaş tüm engellerin üstesin-

den geldi. Süresinden yararlanmak ve çıkarına göre - gerektiğinde - hiçe saymak niyetiyle bir antlaşma imzaladı. Dostluk gösterileriyle tasarılarını ustaca gizleyen Vandallar kralı, belli etmeden Kartaca'ya yaklaştı (581) ve, o tarihten beş yüz seksen beş yıl önce genç Scipion'un yıktığı cumhuriyeti ile bu kenti, baskınla ele geçirdi.

Yıkıntıları arasından Roma sömürgesi olarak tanımlanan yeni bir kent doğdu. Her ne denli Kartaca, ne Konstantinopolis'in ayrıcalıklarına, ne de belki İskenderiye'nin ticaretine ve Antakya'nın görkemine sahip olmadıysa da, Batı'nın ikinci kenti sayılıyor ve çağdaşları onu Afrika'nın Roması (582) olarak adlandırıyorlardı. Bu zengin başkent, tutsaklığa düşmüş olmakla birlikte, gelişip serpilmiş bir cumhuriyetin simgesini yine sürdürüyordu. Kartaca, altı eyaletin silahlarını, el sanatlarını ve hazinelerini kapsıyordu. Sivil görevlerde, yol ve mahalle komiser ve muhtarlıklarından baş majistra'nın mahkemesine dek bir sıra düzeni yükseliyordu. Bu majistra, prokonsul sanını taşıyor ve eski Roma konsülü'nün rütbesiyle saygınlığından yararlanıyordu. Gimnazium okulları gençlere açıktı. Genel olarak bu okullarda müzik ve resim, gramer, retorik (konuşma bilgisi) ve felsefe okutuluyordu. Dil olarak hem Lâtince, hem de Yunanca kullanılıyordu. Kartaca'nın yapıları, görkemlilikleri ve benzer biçimleriyle övgüyle anılıyordu. Kentin merkezinde kurulmuş sık bir koruluktan sağlık kaynağı ve gezinti yeri olarak yararlanılıyordu. Büyük ve güvenli bir liman, yurttaşların ticaretini kolaylaştırıyor, yabancı ülkelerle de ticaret olanağı yaratıyordu. Kartacalıların ünü de kentlerininki denli parlaktı, Dönekliklerine yapılan sitem, karakterlerindeki inceliğe ve iki yönlülüğe uygun düşmekteydi (583). Ticaret ruhu ve gösteriş alışkanlığı, eski törelerini bozmuştu. O çağın vâizi (584) Salvianus'ün sert çıkışlarla eleştirdiği en kötü kusurlar, keşişlerin suç saydığı, doğaya karşı işlenen günahın kıyalı uygulanmasıdır. Vandalların kralı, bu tad almaya düşkün halkın düzensiz hareketlerini engelledi ve, eski soylu ve açık özgürlükleri (bu deyimler Victor'undur), aşağılandırıcı bir tutsaklığa

dönüştürdü. Askerlerine açgözlülüklerini ve kızgınlıklarını doyurup yatıştırmak için verdiği gerekli bir zamandan sonra Genserik, bir buyrultu çıkararak, hiç bir ayrım tanımadan, tüm halkın, sahibi oldukları bütün altın, gümüş, takı ve değerli eşyalarını, hiçbir yalan dolana sapmaksızın, geciktirmeden görevli memurlara vermelerini istedi. Bunlardan çok küçük bir bölümünü bile saklamaya kalkışanlar, büyük hâinlik suçlusu olarak işkence ve ölüm cezalarına çarptırıldılar. Genserik, barbarlarına, doğrudan Kartaca yönetim bölgesini oluşturan prokonsullük eyaletinin topraklarını dağıttı ve, özel iyeliği olarak da verimli Bysantium bölgesiyle, bitişik Nümidya ve Getüli kantonlarını kendine ayırdı (585).

Genserik'in kendisine saldırmış olanlardan hoşlanmaması doğaldı. Soylular ve senatörler onun kıskançlığının ve hıncının etkisini kendi üzerlerinde duydular. Onurun ve dinin kendilerine yasakladığı tüm aşağılayıcı koşulları reddettiler, bunun sonucu olarak da vatanlarından sonsuza dek ayrı kalma cezasına çarptırıldılar. Roma kentiyle, İtalya ve Doğu eyaletleri, sokaklarda sadaka isteyen birçok kaçak ve sürgün ünlülerle dolup taştı. Duygusal Teodore'nin mektupları Selestianus ile Maria'nın (586) mutsuzluklarına ilişkin anıları bize aktarmıştır. Ailesiyle birlikte, yabancı bir ülkede sadaka ister duruma düşen senatör ve zengin Selestianus'ün alınyazısını dile getiren Suriye piskoposu onun yürekler acısını halini anlatmaktadır. Bununla birlikte, bu sürgünün ve ailesinin dinsel tevekkülü ve, insanların varlıklı zamanlarında bile pek az rastlanan güleryüzlülükleri ve dinginlikleri karşısında saygı duymaktadır. Görkemli Eudaemon'ün kızı Maria'nın öyküsü de ilginç ve acâyiptir. Kartaca genel kıyımında Vandallar onu Suriyeli tüccarlara satmışlar onlar da Suriye'de başkalarına satmışlardı. Maria'nın kendisiyle birlikte satılmış olan hizmetçilerinden biri aynı gemide bulunuyordu, ayni Suriyeli efendi tarafından satılmıştı. Hanımının başına gelenlerden büyük üzüntü duyan bu hizmetçi, eskiden olduğu gibi yine saygıyle ona hizmetini burada da sürdürdü. Bu davranış

Maria'nın toplumsal sınıfını açıklamış oluyordu. Piskopos Kirrus (Cyrrhus)'ün yokluğunda kurtuluşunu garnizondaki birkaç askerin yüce gönüllülüklerine borçlu oldu. Dönüşünde Teodore, ona rahatça her türlü olanağı sağladı. Maria, kilisedeki râhibeler arasında on ay geçirdikten sonra, babasının Kartaca genel kıyımından kurtulup kaçtığını ve Batı'nın bir eyaletinde onurlu bir iş görmekte olduğunu öğrendi. Teodore, onun, Eudaemon'a kavuşmak için gösterdiği sabırsızlığı görerek yardımcı oldu, her yıl fuar boyunca Batı gemilerinin sık sık uğradıkları Sicilya liman kentlerinden biri olan AEgee'nin piskoposuna, ilgilenmesi için haber gönderdi. Kirrus piskoposu, öbür piskopos meslektaşına, soyluluğuyla orantılı biçimde Maria'ya dikkat ve özen göstermesi ve onu, kendisinden tam olarak umut kesmiş bir babaya en büyük muştuyu vermek gibi bir zevki yeterli bir ödül sayacak tüccarlara teslim etmesi yolunda ricalarda bulundu (587).

Kilise tarihinin can sıkıcı efsâneleri (söylenceleri) arasında, Genç Teodosius dönemine ve Afrika'nın Vandallarca ele geçirilmesi zamanına (583) rastlayan bölümünde (yedi uyuyanlar), (Ashâb-ı Kehf, ya da Keyf)'in masal tarihi bulunmaktadır. İmparator Desius'ün hıristiyanlara yaptığı kıyım süresince Efes'li yedi soylu genç, bir dağın eteğindeki büyük bir mağaraya saklandılar. Kıyıcı hükümdar onları yok etmek istediği için, çok ağır taşlarla mağaranın ağzını kalın bir duvarla kapattı. Bu genç adamlar derin bir uykuya daldılar ve bu uykuları, tansıksal biçimde yüz seksen yedi yıl sürdü. Bu sürenin sonunda, dağın iyesi Adolius'ün tutsakları, yapılacak binada kullanılmak üzere, mağara ağzındaki taşları da kırıp söktüler. Güneş ışınları içeri sızınca yedi uyuyanlar gözlerini açtılar ve en çok birkaç saat uyumuş olduklarını düşündüler. Karınları çok acıkmış olduğundan, yedilerden biri olan Jamblikûş (Şazenuş)'u kente göndererek hepsi için ekmek almakla görevlendirdiler. Genç adam (böyle demek olasıysa), doğduğu kenti tanıyamadı ve hele Efes'in büyük kapısı üzerinde yükselen kocaman haçı görünce şaşkınlığı arttı. Giysileri-

nin acâyipliği, konuşma dilindeki eskilik ve geçer para olarak verdiği Desius madalyalı akça, fırıncıya olağanüstü göründü ve Jambliküş (Şâzenuş), bir gömü (define) bulmuş olmasından şüphe edildiği için yargıç önüne çıkarıldı. Karşılıklı sorgu ve yanıtlar tansıksal serüveni açıklamış oldu ve Jambliküs ile arkadaşlarının putperest kıyıcı'nın zulümlerinden kaçmalarından beri ikiyüz yıla yakın zaman geçmiş olduğu saptandı. Denildiğine göre, Efes piskoposu, papazlar, yargıçlar, halk ve imparatorun kendisi bile, yedi uyuyanların şaşılacak mağarasına gittiler. Bu yedi insan, mağarada dua ettikten sonra öykülerini anlattılar ve az sonra da son soluklarını verdiler. Bu varsayılan tansık olayından sonra yaklaşık elli yıllık bir geçmişe sahip olduğundan zamanımızdaki Yunanlıların dinsel bir aldatmacası ya da saflığı sonucu ortaya konulmuş diye örtbas edilemez. Genç Teodosius'ün ölümünden iki yıl sonra dünyaya gelmiş olan Suriye piskoposu Jak Sarug, yazdığı iki yüz otuz vaazdan birinde Efes uyuyanları'nın (589) serüvenine övgüler düzdü. Onların bu söylence (efsane)'si, Tours'lu Gregorius'ün özeniyle, altıncı yüzyılın bitiminden önce Siryakça'dan Lâtince'ye çevrildi. Doğu'daki dinsel törenlerde bu olayın anısı saygıyla yaşatıldı ve (uyuyan)'ların adları Romalıların, Rusların (590) ve Etyopyalıların takvimlerinde kutsal bir sayfada yer aldı. Ünleri hıristiyan dünyasının sınırlarını da aştı. Muhammet bu masalı dinsel bir vahiy olarak Kur'ana geçirdi. Hiç kuşkusuz onu, Suriye panayırına develeriyle sefer yaptığı sıralarda öğrenmişti (591). Efesli yedi uyuyanların tarihi, Bengal'den Afrika'ya dek Muhammet dinini kabul etmiş tüm uluslarca benimsenmiştir (592) ve buna benzer bir inanışın izlerine İskandinavya'nın kimi uzak köşelerinde de rastlanmaktadır (593). Bu masalın ustalığına genel saflığın olanak verdiği düşünülebilir. Çocukluğumuzdan yaşlı duruma gelinceye dek her şeyde meydana gelen sürekli değişikliğin ayrımına varamadan, zamanda ilerliyoruz. Tarihin en uzun deneyimlerini bile kavrayan imgeleme gücümüz, nedenlerin ve etkilerin bitip tükenmek bilmeyen akışıyle birbirin-

den çok ayrı evrimleri bir araya getirebilmektedir. Ne var ki, iki önemli dönemin arasındaki zamanı ortadan kaldırmak olası bulunsaydı ve, bir izleyicinin gözleri, iki veya üç yüzyıl sonra dünyaya açılabilseydi bu izleyici, eski dönemin canlı izlenimini taşımayı sürdürecek, şaşkınlığı ve o sırada düşünebildikleri felsefesel bir romanın konusunu oluşturabilecekti. Bu sahne, Desius'un saltanatıyla Genç Teodosius'ünki arasında geçen iki yüz yıl içerisine bundan daha elverişli biçimde oturtulamazdı. Bu iki dönem arasında devlet yönetim merkezi Roma'dan Bosforus kıyısındaki yeni kente getirildi. Askerlik ruhunun kötüye kullanılması, törensel ve kölece söz dinlemeden yoğrulan yeni bir düzenle yok edildi. Hıristiyanlara kıymış olan Desius'ün tahtı, eski zamanların masalımsı tanrılarının anısını silmek için çaba harcayan bağnaz hükümdar soyunca uzun süreden beri tutulmuştu. Halkın dinsel davranışları katolik kilisesinin azizlerini ve şehitlerini Diana ve Herkulus sunakları üzerinde yükseltme yolundaydı. Roma imparatorluğunun birliği dağılmış, eski görkemi yerlere düşmüştü. Kuzeyin buzlu bölgelerinden çıkan, ne idüğü belirsiz barbar sürüleri, Avrupa ve Afrika'nın en güzel eyaletlerinde kendi imparatorluklarını - utkuya - kurmuşlardı.

BÖLÜM XXXIV

Hun Kralı Attila'nın Karakteri, Fetihleri ve Sarayı - Genç Teodosius'ün Ölümü, - Marcianus'ün Doğu Tahtına Çıkışı.

Hunlarca kovulan Gotlarla Vandallar Batı imparatorluğunu istilâ etmişlerdi. Ne var ki, yenen durumunda bulunan Hunlar, hatırı sayılır başarı ve güçlerinin etkisi bakımlarından o derecede sonuç almış değillerdi. Tuna ile Volga arasına yayılmış olan bu göçebe toplulukları, başkanlarının buyruğu altındaydılar. Kendi aralarında çekişmeler vardı, ulusun güçleri kanlı ve yararsız kavgalarla kendi kendini zayıf düşünüyordu. Onların savaş anlayışı ne olduğu bilinmez vurgunlarla sınırlıydı ve yağma umudu çok kez, yenik düşürdükleri düşmanlarının sancağı altına girmelerini bile olası kılıyordu. Attila'nın hükümdarlığı altında (594) Hunlar dünya için bir terör konusu oldular. Burada, sırasıyla Doğu'yu ve Batı'yı istilâ eden ve Roma imparatorluğunun çöküşünü hızlandıran bu korkunç barbarın karakterini ve başarılarını betimleyeceğim.

Çin sınırlarından başlıyarak Cermenlerin ülkesine dek sürekli olarak akıp gelen coşkun göç selinde dikkati çeken özellik, göç eden bu oymaklardan en güçlülerinin Roma eyaletleri dolaylarını elc geçirmelerindedir. Yapay engellemeler, bir süre için onların zorlamasını durdurabilmiştir. İmparatorların verdiği ödünler ve gösterdikleri elaçıklıkları, uygarca yaşamın tadını almış bulunan barbarların kafa

tutmalarına ve daha çoğunu istemelerine yol açıyordu. Attila'yı kendi krallarından biri olarak sayan Macar'lar, onun amcaları Roas ve Rugilas'ın buyruğu altındaki göçebelerin bugünkü Macaristan (595) sınırlarında çadırlarını kurduklarını ve, çobanlarla avcılardan oluşan bir halkın gereksemelerini bol bol karşılayan verimli bir ülkeyi ele geçirdiklerini - gerçek olarak - herhalde kabul ederler. Bu elverişli durumda Rugilas ile kardeşleri, durmadan güçlerini ve ünlerini artırıyorlardı. Bu hükümdar, iki imparatorluğu da korkutuyor, onlara her zaman kendiisteğine göre barış koşullarını benimsetiyordu. Ünlü Aetius'e karşı duyduğu dostluk, Batı Romalılarıyla yaptığı bağlaşıklığı güçlendirdi. Aetius, barbarların arasında her zaman güvenli bir sığınak buluyor ve onlardan güçlü bir destek sağlıyordu. Onun ricası üzerine, zorba Jan'ın savını desteklemek için altmış bin Hun İtalya'ya doğru ileri harekete geçmişti ve onların yürüyüşüyle çekilişi devlete çok pahalıya mal olmuştu. Aetius, dost bağlaşıklarına, minnet borcu olarak, Pannonya'nın iyeliğini onlara aktarmıştı.

Doğu Romalıları da, eyaletlerine korku salan, devlet merkezlerini bile tehdit eden Rugilas'ın devinimlerinden, daha az korkuyor değildi. Kimi kilise yazarları, barbarları yok etme yolunda yıldırımdan ve salgın hastalıklardan söz etmişlerdir (596). Teodosius daha ılımlı bir umara başvurmak, ve her yıl üçyüz elli altın lirası ödemeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Buna da Hun kralına Roma generali sanı verilerek utanç simgesinin gizlenmesini sağlayan ücret denilmiştir. Barbarların kafa tutması ve Bizans sarayının kalleşçe entrikaları genel dinginliği sık sık bozmaya başladılar. Aralarında Bavyeralıları da sayabileceğimiz dört ulus Hunların boyunduruğundan sıyrıldılar. Romalılar da, antlaşmaları gereğince bu başkaldırışı desteklediler. Ne var ki, korkunç Rugilas, elçisi Eslaw'in ağzından şikâyetlerini bildirdi. Senato barış istiyordu; imparator bu isteği onayladı, İskit kökenli ve konsul rütbeli general Plintas ile, yine bu tutkulu generalin isteğiyle, maliye majistrası, usta ve deneyimli politikacı Epigenes, elçi olarak seçildiler.

Rugilas'ın ölümü, görüşmeleri askıda bıraktı. İki yeğeni Attila ve Bleda, amcalarının ardılı oldular ve Konstantinopolis elçileriyle bir görüşme yapmaya yanaştılar. Attan inmeye bile gerek görmeksizin, Yukarı Moesia'daki Margus kenti dolayında geniş bir yaylanın orta yerinde konuştular. Hun kralları bu görüşmenin tüm çıkarlarını ve onurunu kendilerine mal ettiler. Barışın Roma imparatoru için tüm utanç verici koşullarını bir bir kaleme aldırdılar. Tuna kıyıları üzerinde güvenli ve bolluklu bir pazar açılmasından başka, yıllık ödentinin de üçyüzelli'den yediyüz altın liraya çıkarılmasını istediler. Ayrıca, kaçmış olan tüm Romalı tutsakların, barbar efendilerine her birinin sekiz altın ödemeleri; imparatorun, Hunların düşmanlarıyla bağlaşıklık anlaşması yapamıyacağı; onun sarayına ya da eyaletlerine sığınmış oln tüm kaçakların, vakit geçirmeksizin, saygısızlığa uğramış efendilerinin adaletine teslim edilmeleri koşullarını koydurdular. Bu adalet, Attila'nın buyruklarıyla, imparatorluk toprakları içerisinde, kral soyundan birçok genç prensin idam edilmesiyle yerine getirildi. Romalılar üzerinde adının korkusunu sindirdikten sonra, Hun kralı, İskitler ülkesinin ve Cermanya'nın başkaldıran ya da bağımsız eyaletlerini ele geçirmekle uğraştığı geçici bir süre içerisinde Romalıları rahat bıraktı (597).

Mundzuk'un oğlu olan Attila, belki de kral soyundan gelen ünlü kökenini (598), Çin imparatorlarına karşı savaşmış eski Hunlardan almaktadır. Attila'nın yapılan betimlemesi bir Kalmuk'un tüm doğal biçimsizliğini ortaya koymaktadır (599). Geniş bir kafa, esmer, içerlek küçük gözler, basık burun, sakal yerine seyrek kıllar, geniş omuzlar, kısa ve dört köşe bir vücut ve, orantısız olsa da güçlü ve sert bir insan... Hun kralının kendini beğenmiş hali ve davranışı, öbür insanlardan üstün olduğu duygusunu yansıtıyordu. Uyandırdığı terör etkisini gömekten hoşlanırcasına korkunç bir devinimle gözlerini sağa sola çevirmeyi alışkanlık haline getirmişti. Böyle olmakla birlikte bu yabanıl kahraman acıma duygusundan yoksun değildi. Yalvaran düşmanları onun barış ve bağışlama sözüne güvene-

bilirlerdi. Attila'nın uyrukları onu haktanır ve hoşgörülü bir efendi olarak tanımlarlardı. Savaşmak onun zevki ve eğlencesiydi. Ne var ki, olgun bir yaşta tahta çıktığı zaman, Kuzey'in ele geçirilmesi, bileğinin gücünden çok dehâsının eseri oldu. Yalın bir askerin körükörüne atılganlığı yerine bir komutanın ustalıklı özenini göstermesini bilmiştir. Kişisel değer romanlardan ve şiirlerden gayrı yerlerde pek büyük başarı sağlamak için yeterli değildir. Kazanılan utkunun, barbarlarda bile olsa, toplumun büyük tutkularını devindirmesini ve yönlendirmesini bilen tek bir insanın ussal yeteneğine bağlı olması gerekir. İskitler ülkesinin fatihleri olan Attila ve Cengiz Han, gözüpeklik ve büyük akıl bakımlarından soydaşlarına oranla daha alt düzeydeydiler. Gözlemlenebilir ki, Hun ve Moğol kralları, kurucularınca halkın aşırı bağlılıkları üzerinde yükseltilmiştir. Bâkire Meryem'e benzetilerek tansıksal gebelikle doğum yapan Cengiz'in annesi onu, öbür insanların üzerinde bir yaratık olarak yetiştirdi. Tanrı adına kendisine dünya imparatorluğu verilen Cengiz, Moğollar'a dayanılmaz bir coşku aşıladı (600). Attila tarafından kullanılan dinsel kurnazlıklar çağının ve ülkesniin anlayışına daha az ustalıklı olarak benimsetilmiş değildi. İskitler'in, savaş tanrısı için üstün saygı duymaları doğaldı. Ancak, bu tanrıyı soyut bir kavram içerisinde oluşturmak ya da resimle simgelemek gibi yeteneklerden yoksun oldukları için (601) taptıkları koruyucu Tanrılarını bir pala biçiminde temsil ediyorlardı. Bir Hun çobanı, ineklerinden birinin ayağından yaralandığının farkına varmış, kan izlerini dikkatle izleyerek, otların arasında bir kılıcın ucunu görmüş, çekerek yerden çıkarmış ve bunu Attila'ya sunmuş. Kurnaz hükümdar, bu sunuyu, dinsel minnet duygularını belirten bir davranışla kabul etmiş... Mars'ın kılıcı'nın yasal iyesi olarak, evren imparatorluğu üzerindeki tanrısal ve tartışılmaz haklarını açıklamıştır (602). İskitler, bu durumda dinsel törenlerini yapmışlarsa, geniş bir alanda bir sunak, ya da enine boyuna yığılmış ağaçlar dizmişler, Mars'ın kılıcını bu sunağın üzerine koymuşlar, her yıl, koyunların, develerin ve yüz

köleden birinin kanlarıyla sulamışlardır (603). Artık, bu insan kurbanlarından mı, yoksa savaş alanlarında durmadan döktüğü kanlardan ötürü mü, Mars'ın gözdesi olan Attila, fetihlerini kolaylaştıran ve sanki bunları haklı kılan kutsal bir kişiliğe büründü. Barbar hükümdarları, dalkavuklukla ya da dinsel bağlılıkla Hun kralının büyük parıltısından gözlerinin kamaştığını söylüyorlardı (604). Ulusunun büyük bir bölümünde hükümdarlık hakkını sürdüren kardeşi Bleda, üstünlüğünü ve yaşamını yitirdi. Bu kötü öldürme eylemi doğa üstü bir içtepi olarak niteleıdirildi (605). Attila, Mars kılıcını öyle sert kavrıyordu ki, bununla, bu kılıçın yalnız onun yenilemez kolu için var olduğuna herkesi inandırıyordu. Bize ondan kalan anıtlar yalnızca önemli utkuları ve devletinin kapladığı geniş ülkelerdir. Hun kralı her ne denli bilim ve felsefeden hissesini alamamışsa da, belki uyruklarının barbarca bilgisizliği dolayısiyle başarılarıyle ilgili anıların sürekli kılınamıyacağı için üzüntü duymuştur.

Yabanıl ülkelerle uygar uluslar için toprakları eken kent halkıyla çadırlarda yaşayan çoban ve avcı göçebeler arasında bir ayırma çizgisi çekersek Attila'ya, tüm barbarların hükümdarı sanını haklı olarak verebiliriz (606). İskitler ile Cermenlerin geniş krallıklarını egemenliği altında birleştiren tek fâtih odur. Saltanatı sırasında kullanılan bu kapalı adlandırmalar çok geniş anlamda anlaşılmalıdır. Attila, o zamanlar Tuna kıyılarıyla sınırlanmamış olan Turingen'i de eyaletleri arasına almıştı. Franklar onu korkunç bir komşu olarak görüyor ve kuvveti karşısında saygı duyuyorlardı. Attila'nın komutanlarından biri, Ren kıyılarında yurt tutmuş Burginyonları cezalandırarak yok etti. Baltık deniziyle ayrılmış durumdaki İskandinav krallıklarını ve Okyanus adalarını buyruğu atlına aldı. Hunlar, o zamana dek, saldırıcıların, açgözlülüğüne karşı, halkının gözü pekliği ve iklim koşullarının sertliği yüzünden elde edilmesi olanakdışı kalmış kürk haracını bu kuzey ülkelerinden alabiliyorlardı. Doğu yönünden, İskit bozkırları üzerinde Attila'nın otoritesine bir sınır çekmek güçtü. Bununla birlikte bunun Volga kıyıları olarak saptandığını söyleyebili-

riz. Halklar, Hunların hükümdarından savaşçı ve sihirbaz diye korkuyorlardı (607). Geugen'lerin han'ına saldırdı ve yendi. Bağlaşıklık antlaşması yapmak üzere Çin'e elçiler gönderdi. Hun kralına boyun eğmiş olan uluslar arasında, sayıları, değerleri ve şeflerinin kişisel yetenekleriyle ün salmış Gepit'lerle Ostrogotlar da bulunmaktaydı. Gepit kralı ünlü Ardarik, Attila'nın akıllı ve bağlı danışmanlığını yapıyordu. Hun kralı onun gözüpekliğini ve büyük zekâsını beğeniyor, ayrıca Ostrogotların kralı Valamir'in dingin ve alçak gönüllü erdemlerini seviyordu. Adı sanı duyulmamış krallar ve emrinde hizmet eden savaşçı oymak şefleri, yalın birer muhafız ya da uşak niteliğiyle çevresinde diziliyorlardı. Gözlerini onun bakışlarından ayırmıyorlar, en küçük bir hoşnutsuzluk belirtmesinden titreşiyorlar, ilk işareti üzerine, tek sözcük söylemeden buyruklarını yerine getiriyorlardı. Barış zamanında ona bağlı çok sayıda hükümdar, sırasıyle nöbete giriyor ve kendi askerleriyle muhafızlık görevi yapıyorlardı. Attila tüm kuvvetlerini topladığı zaman ordusunun tutarı beşyüz bin, kimi kaynaklara göre, yediyüz bin barbar askerini buluyordu (608).

Hunların elçileri, Avrupa'da ve Asya'da komşuları olduklarını, bir yandan Tuna'ya, öbür yandan Don ırmağına dek yayılmış bulunduklarını Teodosius'e anımsatarak dikkatini çekiyorlardı. Babası Arkadius'ün saltanatı sırasında, serüvenci birtakım Hunlar Doğu'nun eyaletlerine akınlar yapmışlar, çok sayıda ganimet ve tutsak alarak geri çekilmişlerdi (609). Gizli bir yoldan Hazar denizi kıyıları boyunca ilerlediler, Kafkas ve Doğu Anadolu dağlarını aştılar, Dicle, Fırat ve Kızılırmak'ı geçtiler, süvarilerini Kapadokya'nın çok nitelikli atlarıyla dolanarak Kilikya'nın yüksek yerlerini ele geçirdiler ve Antakya kapılarına dek uzandılar. Yaklaşmaları Mısır'ı titretti. Kutsal Toprak'ın keşişleri ve hacıları, Hunların kızgınlığına uğramamak için, gemilere binmeye can attılar. Doğulular bu istilanın salmış olduğu terör havasını unutmuş değillerdi. Bu gibi her yana kafa tutabilecek serüvenciler olsa olsa Attila'nın uyruklarından olabilirdi. Bu fırtınanın Persler üzerine mi yoksa

Romalılar'a mı yöneleceği konusunda kaygılı beklentilere düşüldü. Hun kralına bağlı kimi büyük temsilciler onun buyruğuyla, imparatorla ya da Batı komutanıyla bir bağlaşma ve ordu birliği anlaşması imzalamaya gitmişlerdi. Roma'da bulundukları sırada, Doğu'da yaptıkları yeni harekâtlardan biriyle ilgili bilgiler verdiler: Romalıların Meotis sandıkları bir bozkırı ve bataklığı geçtikten sonra dağları da aşmışlar ve onbeş gün sonra Medya sınırına vararak adları bilinmeyen Bazik ile Kürsi kentlerine dek ilerlemişler, Armenia yaylalarında Pers ordusuyla karşılaşmışlardı. Anlattıklarına göre, hava, ok yağmurundan kararmış, Hunlar sayı üstünlüğü karşısında savaşı sürdürememişler. Güç koşullar altındaki çekilişlerini çeşitli yollardan yapmışlar. Aldıkları ganimetlerden büyük bir bölümünü yitirmişler ve, toparlanmak, sonra da öc almak amacıyla ulusal kamplarına dönmüşler. Çalımlı görünüşlerine karşın bu elçilerin içtenlikli konuşmalarında Attila'nın karakterini ve tutkusunun amaçlarını tartışmaları karşısında Konstantinopolis temsilcisi Hun ordularının uzun süre Sâsânî hükümdarlarıyla çetin ve sonu bilinmez savaşlara girişeceği hayaline kapıldılar. Ama, daha uyanık olan İtalya Romalıları bu tür bir umuda kapılmanın delice ve tehlikeli olduğunu Doğu'lu kardeşlerine bildirdiler ve, Med'lerle Pers'lerin Hunlar'a karşı koyamıyacaklarını, kolayca kazanacakları utkuyla Hunların gururu ve gücü daha da artacağını ve, şimdiki halde hafif bir haraçla ve Teodosius'ün komutanı sanıyla yetinen Attila'nın, Romalıları her yandan bağlıyacak sert ve utanç verici koşullar ileri sürerek bunları zorla kabul ettireceğini ileri sürdüler ve onları bu düşüncelere inandırdılar (610).

Avrupa ve Asya devletleri, kendilerini korkutan çekince (tehlike)'yi savuşturma umarlarını ararken, Attila'nın bağlaşmasından yararlanan Vandallar Afrika'yı ellerinde tutmayı sürdürüyorlardı. Ravenna ve Konstantinopolis sarayları bu değerli eyaleti geri alabilmek için kuvvetlerini birleştirmişlerdi ve Sicilya limanları şimdiden gemilerle ve süel hazırlıklarla kaynaşır duruma gelmişti. Kur-

naz Genserik bu harekât hazırlığını gizlice öğrendi ve Hun kralını, Doğu imparatorluğunu istilâ etmesi için kışkırttı. Pek de önemli sayılmayacak bir olay kanlı bir savaşın nedeni ve bahanesi oldu (611). Margus antlaşmasının sonucu olarak Tuna'nın kuzey yakasında, bir Roma kalesinin koruması altında Köstence (Constantia) adı verilen açık bir pazar kurulmuştu. Barbar askerlerinden bir grup, ticaret güvenliğini bozdular ve bu kaleyi yerle bir ettiler. Hunlar bu ağır sataşmayı bir dengiyle karşılama eylemi olarak gösterdiler ve Margus piskoposunun kendi ülkelerinde, kendi krallarından birinin hazinesini ele geçirdiğini ileri sürdüler. Hazinenin, ve Attila'nın adaletinden kaçmış olan kilise babasıyla öbür uyrukların kendilerine geri verilmesini istediler. Bizans sarayının red yanıtı savaş belgisi (işareti) oldu. Moesia halkı, hükümdarlarının yücegönüllü tutumunu önce alkışladılar. Ne var ki, Viminiakum'un ve dolaylardaki kentlerin yıkılması, karşı karşıya kaldıkları çekince (tehlike)'leri onlara gösterdi. Bu yüzden gevşediler ve ülkesinin güvenliği yolunda günahsız ve saygıdeğer bir yurttaşın kurban edilebileceğini savundular. Şehit tâcı giymek hevesinde olmayan piskopos Margus onların niyetinden kuşkulandı ve bunu önlemeye karar verdi. Hun hükümdarıyla kişisel olarak görüşme yaptı, andlar verilerek güvenliği sağlandı. O da, bunun karşılığında, barbarlardan oluşan çok sayıda askeri gizlice Tuna kıyısında toplatarak, uygun bir saatte, kentin kapılarını kendi eliyle onlara açtı. Bir hayınlıkla elde edilen bu elverişli durum, çok daha önemli ve sonuç getirici yengilere yol açmış oldu Kaleler ve palankalarla donatılmış bir savunma düzeni İllirya sınırlarını koruyordu. Her ne denli çoğu bir kuleden ve az sayıda askerden oluşmaktaysa da, olağanüstü olmayan hallerde, düzenli bir kuşatma yapma gücü olmayan ve buna girişecek denli bekleme gücünü kendinde göremeyen düşman akınlarını püskürtmeye, hiç değilse durdurmaya yeterli olabiliyorlardı. Hunların korkunç kalabalığı ise bu zayıf engelleri kısa zamanda ortadan kaldırdı (612). Sirmium, Singidunum, Ratiaria, Marcianopolis, Naissus ve Sardika

kentleri yakılarak kül haline getirildi. Attila'nın komutasındaki sayısız barbar askeri, Karadeniz'den Adriyatik'e dek yaklaşık beş yüz millik bir alanda tüm ülkeleri ele geçirdiler ve yakıp yıktılar. Ne var ki, bu büyük tehlike bile Teodosius'ü eğlencelerinden ve ibadetlerinden alıkoyamadı ve Roma lejyonlarının başına geçmesini özendiremedi. Bununla birlikte, Afrika'daki zorbaya saldırmak için Sicilya'ya göndermiş olduğu birlikleri ivedi olarak geri getirtti. Pers sınırlarındaki garnizonları da getirterek hepsini Avrupa'da topladı. Roma ordusunun asker sayısı çok büyümüştü; elverir ki generaller komuta edebilsinler, askerler de bu komutları dinlesinlerdi. Bu ordu, ardarda yapılan üç savaşta da yenilgiye uğradı. İlk ikisi, Tuna'yı Hemus dağından ayıran büyük ovalardaki Utus kıyısında ve Marcianapolis surları önünde oldu. Yenen düşman tarafından sıkıştırılan Romalılar, Gelibolu (Chersonese) yarımadasına doğru çekildiler ve bu dar yarımadada üçüncü ve kesin bir yenilgiye daha uğradılar. Bu ordunun yok edilmesi sonunda Attila, Çanakkale'den Termopil'e ve Konstantinopolis'in dış mahallelerine dek tüm ülkenin saltık efendisi oldu. Hiçbir engelle karşılaşmaksızın ve acımaksızın, Trakya ve Makedonya eyaletlerini yakıp yıktı. Edirne ve Ereğli kentleri belki bu büyük istilanın dışında kalmış olabilirler. Eski yazarların ileri sürdüğüne göre, Doğu imparatorluğunun yetmiş kenti yakılıp yıkılmış ve tam anlamıyla yok olmuşlardı (613). Konstantinopolis'in surları Teodosius'ü, sarayını ve ürkek halkını korudu. Ne var ki, yakın bir zamanda depremle sallanmışlardı. Elli sekiz kulenin çökmesi korkulu gedik açılmasına neden olmuştu. Bunlar kısa zamanda onarıldı. Boş inançların yarattığı panik bu depremin tehlikesini artırdı. Halkın vardığı kanıya göre Tanrı, ne yasa, ne konuşma, ne de Romalıların dinini bilen bu İskit çobanlarına imparatorluğun başkentini teslim etmek istiyordu (614).

Güney imparatorluklarının tüm istilâlarında İskit çobanları yabanıl ve yıkıcı ruhlarını ortalığa yaydılar. Kıyıma ve haydutluğa karşı olan savaş yasaları iki kişisel çı-

kar ilkesi üzerine kurulmuştur: Kazanılan utkudan elde edilebilecek ılımlı yarar ve düşmanın eline fırsat geçince harekete geçebileceği korkusu... Bu gibi korku ve umut düşünceleri çoban yaşamı sürdüren uluslarca bilinmeyen şeylerdir. İlkel töreleri şatafatla ve din ile değişikliğe uğramadan önce, Attila'nın Hunlarıyla Moğolları ve Tatarları birbirine benzetmek yanlış olmazdı. Doğu Tarihinin tanıklığı Romalıların yetersiz ve kesikli tarihleri üzerine biraz ışık tutabilir. Çin'in tüm kuzey eyaletlerini boyunduruğu altına alan Mongu'lar, utkunun ilk sertliği dolayısıyle değil, soğukkanlılıkla düşünerek, tüm halkını yok etmeyi ve memleketi, sürülerine otlak yapmak için taş taş üstünde bırakmamayı tasarlamışlardı. Cengizhan'a daha yumuşak koşulları benimsetmeyi başaran bir Çinli devlet adamı (615) bu korkunç tasarının uygulanmasını engelleyebilmişti. Mongu'ların ele geçirdikleri Asya kentlerinde, bir çeşit yöntem ve düzenle uyguladıkları zafer sonrası kıyımlarını Hunlar'ın da yapabileceği şüpheliydi. Bir kentin tüm halkı, yakınlardaki bir ovada toplanmaya zorlanmıştı. Bunlar üç bölüme ayrıldı. Birinci bölüm, yenik garnizon askerleriyle eli silah tutacak yaştaki erkeklerden oluşuyordu, ki haklarındaki hüküm hemen uygulamaya konulacaktı; ya Mongular'ın arasına asker olarak katılacaklar, ya da, kendilerini kuşatmış ve okları gerilmiş, mızrakları kaldırılmış durumda bekleyen birliklerce hemen öldürüleceklerdi. Genç ve güzel kızların, her sınıf ve meslekten zanaatkârla işçilerin, ve kurtulmalık alınabileceği umulan tüm kimselerin bulunduğu ikinci bölüm, eşit sayılarda, ya da ad çekimiyle, ordudaki derecelerine göre Mongular arasında paylaşılacaktı. Yaşamları ya da ölmeleri, yenenler için hiçbir anlam ve ilgi taşımayanlar, ki bunlar üçüncü bölümü oluşturuyordu, yararlı ve değerli ne varsa alıp götürülmüş olan kente dönmek serbestliğine kavuşuyorlardı. Dostlarından, ana-babalarından ve yaşamın tüm araç ve gereçlerinden yoksun kalmış olan bu mutsuz insanlar, doğdukları yerin havasını solunmak için bile haraç ödüyorlardı. İşte, sert davranmamak gerektiğine inansalar bile Mongulların tutu-

mu böyleydi (616). Bununla birlikte, en küçük bir kızma konusu, keyiflerini bozacak en ufak bir neden, hiç ayrım yapmadan tüm halkı genel kıyıma uğratmaya yetiyordu. Birçok kenti öylesine yakıp yıkmışlardı ki, bunların yerinde, kendi deyişleriyle, atlar, tökezlemeden dörtnala kalkabilirlerdi. Cengiz Han'ın orduları, Horasan'ın Maru, Neisabur ve Herat gibi üç büyük merkezini yıkmışlardı. Buralarda can verenlerin sayısı dört milyon üçyüz kırk bine varıyordu (617). Daha az barbar bir çağda dünyaya gelmiş ve Muhammet dininde yetişmiş olan Timurlenk de Attila'dan daha az yırtıcı olmadı (618). Bu ikincisi de öldürmede ve yıkmada Timur'dan aşağı kalmadığına göre her ikisine (619) de Allahın cezası sıfatını vermek yanlış olmayacaktır.

Güvenle söylenebilir ki Hunlar, çok sayıda Romalıyı tutsak ederek imparatorluk eyaletlerini insansız bırakmışlardır. İşini bilen bir devlet düzenleyicisinin elinde bu bilgi ve beceri sahibi tutsaklar, İskit bozkırlarında bilimi ve sanatları yaygın hale getirebilirlerdi. Bu tutsaklar, Attila imparatorluğunu oluşturan göçebe oymakların herbirine dağıtılmış bulunuyorlardı. Barbarlar, bir tutsakta değer olarak, yalnız güçlülük, güzellik ve ne kadar kurtarmalık (fidye) getirebileceğini görüyorlardı. Teslis ve Tanrı'nın insan biçiminde somutlaşması üzerine yapılan dinsel tartışmalarda derin bilgiler saçmış olan bir tanrıbilimcinin değeri onların gözünde pek esaslı yer tutmuyordu. Bununla birlikte tüm dinlerin dinsel görevlilerine saygı gösteriyorlardı. Hıristiyan misyonerler, hükümdarın kendisine ve sarayına yaklaşmaksızın İncil'i yaymaya başarıyla çalıştılar (620). Bölüşme düşüncesini bile bilmeyen çobanların, hukuktan ve onu meslek olarak yapanlardan da nefret etmeleri doğaldı (621). Sürekli olarak birbirleriyle kaynaşmış olan Hunlarla Gotlar, dillerinde de birbirinden alışverişte ve karşılıklı benimsemelerde bulunuyorlardı. Lâtince bir süel dil olduğundan, Doğu imparatorluğunda bile tüm barbarlar bu dili konuşmak istiyorlardı (622). Yunan dilinden ve bilimlerinden ise tiksiniyorlardı. Bilgicinin ve filo-

zofun, pohpolanmaya alışmış gururu, tutsaklık arkadaşı olan güçlü kuvvetli uşağın yeğ tutulduğunu görerek inciniyordu. Mekanik sanatlarda da Hunlar yalnız kendi işlerine yarayanlara bakıyor, ancak bunları destekliyorlardı. Attila'nın gözdelerinden biri olan Onegesius, tutsağı olan mimara bir banyo yaptırdı, ama bu, şatafatın tek bir örneği olarak kıldı. Barbarlar genellikle çilingirleri, dülgerleri, silahçı (savutçu)'ları, hem barış zamanındaki işlerde, hem de savaş için gerekli araç ve gereç yapımında çalıştırıyorlardı. Hunlar her ne denli ölümü hiçe sayıyorduysalar da hastalıklardan ve acı çekmekten korkuyorlardı ve, yenen'in gururu, kendisini hastalıktan kurtaracağına ve yaşamını uzatabileceğine inandığı bir tutsağın karşısında silinip gidiyordu (623). Bir barbar, saltık efendisi olduğu bir tutsağı, kızgınlık zamanında hırpalıyabilirdi. Ne var ki Hunlar, baskı düzeni izlemezler, çoğu zaman tutsaklarını gözüpekliğini ve çalışkanlığını ödüllendirmek için onları serbest (azat) bırakırlardı. Elçiliği nedeniyle çok bilgi aktarmasına olanak bulan tarihçi Riscus (624) Attila'nın ordugâhında, kendisini Yunanca selâmlayan, ama yüzü ve giyiniş biçimi zengin bir İskitli olduğunu gösteren birisiyle karşılaşmıştı. Viminiakum kuşatmasında, dediğine göre, servetini ve özgürlüğünü yitirmişti. Kölesi olduğu Onegesius, Romalılara ve Akatzire'lere karşı gösterdiği hareketleri nedeniyle onu, Hunlar arasında dünyaya gelmişcesine savaşçılar sınıfına yükseltmişti. Üstelik, evlilik ve babalık bağlarıyla da Hunlar'a karışmıştı. Savaş ona, eskiden yitirdiği servetini, tefecilik yoluyla yeniden kazandırmıştı. Efendisi onu sofrasına kabul ediyor, hıristiyanlığı bırakmış olan bu Yunanlı, mutluluğunun kaynağı olan böyle bir köleliği taparcasına seviyordu. Öyküsünü, Roma yönetiminin elverişli ve kötü yanlarını belirten kanılarını saymakla sürdüren eski hıristiyan'a Priskus pek güçlü yanıtlar veremiyordu. Onegesius'ün azatlısı, sallanan bir imparatorluğun kusurlarını keskin renklerle ortaya döktü. O kusurlar ki, uzun süre kendisini de kurbanları arasında tutmuştu. Uyruklarını korumak için çok yetersiz olan imparatorların ki-

yıcı zırvalıkları yüzünden bu uyruklar kendilerini de savunamaz duruma düşmüşlerdi. Vergilendirilmedeki aşırı ağırlık baskılı bir tahsil sisteminin alabildiğine kötü uygulanmasıyle daha da dayanılmaz biçime dönüşmüştü. Bir sürü yasanın üstüste yığılışıyle bunlar da birbirini işlemez hale sokmaktaydı. Adaletin ağır işlemesi ve formalitelere boğulmuş olmasından başka genel bozukluk, zengini daha zengin kılıyor, yoksulun yaşam koşullarını çok ağırlaştırıyordu. Vatan sevgisinin uyandırdığı bir duygu, bir an için bu mutlu tutsağın yüreğinde ışıldar gibi oldu ve, sel gibi gözyaşı dökerek, en ussal ve en esenlikli kuruluşları bozup yozlaştırmış olan majistraların suçu, belki de yetersizliği nedeniyle yanıp yakındı (625).

Batı Romalıları'nın ürkek ve bencil siyasası Doğu imparatorluğunu Hunlar'ın öcalmalarına bırakmıştı (626). Hükümdarın ökeliği (dehâsı) orduların yok olmasından boşalan yeri doldurmuyor, gözüpeklik ve disiplin eksikliğini gidermiyordu. Hiç kuşkusuz o sıralarda yine Augustus ve Yenilmez sanını sürdüren Teodosius, aşağılatıcı bir barışın koşullarını buyruk verircesine yazdıran Attila'nın bağışlamasını yalvaracak bir düzeye inmişti: 1° Doğu imparatoru, açık ya da dolaylı bir anlaşma gereğince, Tuna'nın güney kıyısındaki Singidunum ya da Belgrat'dan Trakya bölgesindeki Novae'ye dek geniş toprakları terkediyordu. Genişliği, yalın br anlatımla onbeş günlük yürüyüş gerektirmekteydi. Ne var ki, ulusal pazarın yerini değiştirme konusunda Attila'nın yaptığı öneri, bu toprakların içerisinde Naissus'ün bulunduğunu ortaya çıkardı. 2° Hun kralının istediğine ve elde ettiğine göre, yıllık haraç yediyüz altın liradan ikibin yüz liraya çıkıyordu. Ayrıca, hemen ödenmek üzere savaş giderlerini karşılamak ya da bahane olarak ileri sürülen çalmanın yerine geçmesi için altıbin altın lirası koşulu konuldu. Denecek ki, böyle bir istek karşısında Doğu imparatorluğu ancak birkaç bireyin serveti kadar borçlanmış bulunacaktır. Ama, bu denli küçük bir parayı devşirip kotarmak için bile devlet hazinesinde sarsıntılar ve düzensizlikler oldu. Halkı inleterek alınan vergilerin büyük

bir bölümü, birçok haydutların yol kesmeleriyle imparatorluk hazinesine ulaşamıyordu. Teodosius, gelirini, *imparatorluk görkemliliği* ve *hıristiyanlık sadakası* adı altında, savurganlık ve yararsız gösteriş içerisinde gözdeleriyle har vurup harman savuruyordu. Olağanüstü gelirler de önceden kestirilemeyen askersel hazırlıkların gereksinimine harcanarak tükenmişti. Attila'nın önel tanımayan sabırsız açgözlülüğünü karşılamak için senatörler kesimine kişisel ve ağır bir vergi yükümlülüğü konularak - keyfi biçimde - salındı. Soyluların fakirliği, karılarının takılarını ve konaklarının süslemelerini satmaya onları zorladı (627). 3° Görünüşe göre Hun kralı, otoritesi altına isteyerek ya da zorla girmiş kimselerin üzerindeki iyeliğini yitiremiyeceğini bir hukuk ilkesi olarak ileri sürüyordu. Bu ilkeye göre, şu sonuca varıyordu, (Attla'nın vardığı sonuçlar tartışılmaz güçte yasalardı), ki savaşta tutsak olmuş Hunlar, kurtulmalık istenmeden ve vakit geçirilmeksizin geri verilmelidir. Her Romalı kaçak tutsaklara gelince, onlar, özgürlüklerine kavuşabilmek için oniki altın ödeyeceklerdi ve Hunların sancağı altından kaçan askerler koşulsuz ve bağışlanma sözü istenmeden geri verileceklerdi. Bu utanç verici antlaşmanın yerine getirilmesi için, ağır işkencelere katlanmayı istemeyen ünlü soylardan gelmiş kaçakları öldürmek üzere imparatorluk subayları gönderildi. Bu olaydan sonra Romalılar, Teodosius tahtına yüz sürerek yalvaranları, ister iyi niyetle, ister zor altında koruyamadıkları için, İskit ülkesi halklarının tüm güvenini yitirdiler (628).

Ne tarihçilerin, ne de coğrafyacıların, başka hiçbir yerde adından söz etmedikleri ünsüz ve küçük bir kentin sarsılmaz tutumu imparatorun ve imparatorluğun tüm zayıflığını duyurdu. İllirya'nın yakınında, Trakya'da bulunan Azimus ya da Azimuntium, gençlerinin savaş ruhuyla, seçtiği şeflerin yetenekleriyle ve barbar ordusuna karşı elde ettiği başarılarla kendini göstermişti (629). Hunların gelmesini beklemeden, Azimontililer onlara saldırdılar ve Hunlar bu çekinceli yerden uzaklaştılar; sığınanlar ve kaçaklarla askersel güçlerini toparladılar. Antlaşmanın imza-

lanmasından sonra Attila, Azimontililer, antlaşma koşullarına uymaya imparatorca zorlanmazsa yeni bir savaş açmakla Romalılara gözdağı verdi. Teodosius'ün temsilcileri, bağımsızlıklarını bu denli gözüpeklikle savunmuş olan o insanlar üzerinde hiçbir otorite kuramıyacaklarını alçakgönüllülükle dile getirdiler. Hun kralı, Azimus'lularla görüşmeyi kabul etti. Azimus'lüler, sürüleriyle birlikte baskına uğramış olan birkaç çobanın eski haklarına kavuşturulmasını istediler. Araştırma yapılması benimsenmekle birlikte sonuç elde edilemedi. Ne var ki Azimontililer, ellerinde tuttukları iki barbarı geri vermeden önce kendi hemşerilerinin Hunların elindeki tutsaklar arasında kalmadığını bildirmeleri yolunda onları yemin etmek zorunda bıraktılar.

Attila, onların verdiği inançlara çok inanmak istedi. Azimus'lüler, tutsaklarının geride kalanlarını kılıçtan geçirdiklerini ve kendilerine sığınan asker kaçaklarıyla tüm Romalıları hemen geri gönderme geleneklerine uyacaklarını bildirdiler. Vicdan hallerini inceleyen Tanrıbilimciler (Casuiste'ler), aziz Augustinus'ün sert düşüncelerine, aziz Hiyeronimus'ün ya da aziz Krisostom'un daha yumuşak duygularına gösterdikleri eğilim oranında bu yararlı yalanı kınayacak ya da hoş göreceklerdir (630). Tüm asker ve sivil devlet adamlarının şu noktada birleşmeleri gerekir ki, Azimontlular'ın savaşçı ruh ve sayısı özendirilip yaygınlaştırılmış olsaydı Barbarlar, kısa süre içerisinde imparatorluğun gücüne saygı duyma zorunda kalacaklardı.

Teodosius'ün, onurunu ayaklar altına almakla barışı elde edebileceğini ve ürkekliğinin kendisini yeni saldırılardan koruyacağını ummak olası değildi. Ardarda beş altı elçi kurulları geldi ve Attila'nın temsilcileri antlaşmanın tam ve eksiksiz olarak uygulanması için gözdağları verdiler (631). İmparatorluğun korumasından yararlanmayı sürdüren birtakım sığıntı ve asker kaçakları olduğunu - adlar uydurarak - bildirdiler, ve bu konuda kralları hemen isteklerini elde edemezse, oymaklarının hınç ve öfkesini durdurabilmesinin olanaksız hale geleceğini söylediler. Bu görüş-

meleri sürdürmeye Hun kralını zorlayan gurur ve çıkar güdülerinden ayrı olarak, yakınlarını ve gözdelerini · düşmanları zararına zenginleştirmek isteği de bunda rol oynuyordu. Elçileri ve beraberlerindeki önemli görevleri, barışın sürdürülmesinde katkıları olacağı umuduyle kazandırmak için imparatorluk hazinesi tamtakır hale getiriliyordu. Hun kralı, gönderdiği elçilere saygılı kabul gösterileceğini umuyordu. Onların elde ettikleri armağanların değerini ve görkemini sevinerek hesaplıyordu. Kendilerine çıkar sağlıyacak verilmiş sözlerin titizlikle yerine getirilmesini istiyordu. Yazmanı Konstansius'ün evlenmesini bir devlet işlemi gibi uygulattı (632). Aetius'ün Hun kralına salık verdiği bu Galyalı serüvenci, kendisini seçkin bir sınıftan zengin bir kadınla evlendirmeleri koşuluyla Konstantinopolis'deki yüksek görevliler için çıkar sağlıyacağına söz vermişti. Bu yükümlülük için kont Saturninus'ün kızı seçildi. Kurbanın tiksinmesi, iç karışıklıklar ve servetinin haksız olarak zor alıma uğratılması açgözlü Konstansius'ün hevesini kaçırdı. Attila adına, ona denk bir evlenme istedi. Birçok söz bozmalardan, özür dilemelerden ve yararsız önellerden sonra Bizans sarayı bu yabancı kendini bilmeze, zenginliği ve güzelliğiyle Roma hanımlarının baş sırasında yer alan Armatius'ün dul karısını gözden çıkarma özverisinde bulundu. Bu usandırıcı ve pahalıya mal olan elçilerin dönüşünde Attila, Doğu imparatorunun da kendisine elçi göndermesini istedi. Gönderileceklerin sınıfını ve ününü de gururla saptıyarak, konsuluslük giysilerini kuşanmış halde gelecek bu elçileri, Sardika'ya dek gelip orada kabul edeceğini bildirmek kayra (lutuf)'sında bulundu. Teodosius'ün devlet kurulu, Sardika'nın, içerisinde bulunduğu yoksulluğu ve sıkıntıyı ileri sürerek bu öneriyi atlattı. Ayrıca, ordunun ve sarayın tüm yüksek görevlilerinin, çok güçlü İskit hükümdarıyle görüşmelerde bulunmaya yeterli bir sanları bulunduğunu belirtecek denli de gözüpeklik gösterildi. Uzun süreler, başarıyla sivil ve süel hizmetler görmüş olan akıllı ve saygıdeğer gözde Maksiminus (633), bu kötü, belki de tehlikeli temsilciliği isteme-

yerek üstlendi. Hun kralının hıncını dindirmek gerekiyordu. Dostu, tarihçi Priscus (634), barbar kahramanını barış zamanında ve özel yaşamı içerisinde görüp inceleme olanağını elde etti. Elçilik kurulunun felaketli ve kıyalı (cinâi) gizi ise yalnızca dilmaç (sözlü tercüman) Vigilius'ün bilgisinde kaldı. Hunların son iki elçisi, Ponnonya soylu ailelerinden Oreste ile, Skyres oymağının yiğit şefi Edekon da ayni zamanda Konstantinopolis'ten Attila'nın ordugâhına döndüler. O zamana dek tanınmayan adları, oğullarının olağanüstü zenginlikleriyle kısa sürede ün kazandı. Attila'nın iki uşağı, Batı'nın son imparatoru'nun ve İtalya'daki ilk barbar kralının babaları oldular.

Kalabalık bir insan ve at katarının izlediği elçiler, Konstantinopolis'ten üçyüz elli mil, ya da on üç günlük yürüyüş uzaklığındaki Sardika'da ilk molalarını verdiler. Sardika, yıkıntı haline gelmiş olsa da yine imparatorluk toprakları içerisinde bulunduğundan Romalılar, gereken konukseverliği gösterdiler. Eyalet halkı yeterince sığır ve koyun verdiler ve Hunlar, gösterişli olmasa da bolluk içerisindeki sofralarda ağırlandılar. Ne var ki, her iki yanın kendini beğenmişliği ve boş boğazlığı, çağrılılar arasında geçimsizlik doğmasına neden oldu. Roma elçileri Teodosius'ün ve imparatorluğun yüceliğini coşkuyla dile getirdiler. Hunlar ise, karşısındakileri horlayıcı bir kurumla şanlı hükümdarlarının üstünlüğünü vurguladılar. Vigilius'un yersiz ve uygunsuz dalkavukluğu tartışmayı alevlendirdi. Vigilius, kim olursa olsun bir ölümlünün tanrısal Teodosius'le karşılaştırılmasını tiksinerek reddediyordu. Priscus ile Maksiminus, konuşmanın konusunu değiştirmek ve barbarların öfkesini yatıştırmak için çok uğraştılar ve bunu güçlükle başardılar. Yemekten kalkınca Roma elçileri, Hun elçileri Edekon ile Oreste'ye ipekli giysiler ve Hind incileri armağan ederek gönüllerini aldılar. Bu arada Oreste, kendisine her zaman gerekli saygının ve elaçıklığının gösterilmemiş olduğuna dikkati çekti. Arkadaşının soyluluğuyla kendisinin sivil görevi arasında gösterilen küçük düşürücü ayrım, Edekon'u kuşkuyla bakılan bir düşman durumuna sok-

sa bile Oreste'yi uzlaşılmaz bir hasım durumuna getirmişti.

Sardika'dan ayrıldıktan sonra, Naissus'e varmak için yüz millik yolculuk yaptılar. Büyük Konstantinus'ün vatanı olan bu güzel kent artık yoktu. Kaleleri ve evleri yıkıntıdan başka bir şey değillerdi. Halkı da yok edilmiş, ya da dağılmış gitmişlerdi, kiliselerin yıkıntıları arasında sürünen kimi hastalar bu korkunç görüntünün acısını daha da artırıyordu. Yollarını kuzeybatıya yönelten elçiler, şimdiki Serviya dağlarını aşmak zorunda kaldılar ve Tuna kıyılarına giden bataklık ovaya indiler. Hunlar bu güzel ırmağa egemendiler. Bu ırmakta, ağaç kütüğünün oyulmasıyle yapılan büyük kayıklarla ulaşım sağlanıyordu. Teodosius'ün elçileri kazasız belâsız, karşı yakaya geçtiler, onlarla birlikte gelen barbarlar da, kimi zaman savaşın tehlikelerine tanık olmuş, kimi zaman da av eğlencelerine sahne görevi yapmış olan Attila ordugâhının bulunduğu yere gittiler. Maksiminus, Tuna'dan iki mil uzaklaşmıştı ki, yenenlerin tüm saygısızlığını bütün ağırlığıyla duydu. Güzel bir görüş açısı olan koyakta çadırlarını kurmasına izin vermediler; nedeni de, çok uzakta da olsa, hükümdarın otağından görülen manzarayı bozabileceği ileri sürüldü. Attila'nın yüksek görevlileri, Maksiminus'ün ancak hükümdarın önünde sunmak istediği bilgileri kendilerine vermesi için onu sıkıştırdılar. Maksiminus, yumuşak bir tutumla, her ulusun kendine göre yol ve yöntemleri olduğunu söylerken, çok büyük bir şaşkınlıkla öğrendi ki, Priscus'ün deyimiyle «tanrıların bile haber almamaları gereken» devlet konseyi'nin kararlarını düşman daha önce ele geçirmiş bulunuyordu. Bu denli utanç verici biçimde görüşmeyi reddetmesi üzerine hemen çıkıp gitmesi kendisine emrolundu. Buyruk ikinci kez yinelendi. Hunlar, Maksiminus'un sabrını ve dayatıcılığını kırmayı denediler. Sonunda, Onegesius'ün kardeşi Skotta'nın araya girmesiyle - ki, armağanlarla onun gönlü alınmıştı - Teodosius'ün elçisi Attila'nın karşısına çıkabilme iznine kavuştu. Ancak, kesin bir yanıt verilecek yerde, Hunların kralına, Doğu ve Batı imparatorluklarının

elçilerini ayni ordugâhta kabul etmiş olma gibi övünçlü bir sevinci sağlamak amacıyla Maksimnus'ün kuzey yönünde yolculuğunu sürdürmesi istendi. Kılavuzlar yürüyüşü düzenliyorlar, ve, kralın istediği biçimde, onları acele etmeye, rahatsız olmaya ya da olur olmaz nedenlerle durmaya zorluyorlardı. Macaristan ovalarını geçen Romalılar birçok - ulaşıma elverişli - ırmakları da atladıklarını sandılar. Ama, Tibisküs (Theysse)'ün dolambaçlı yatağı, her önlerine çıktığı zaman başka bir ad aldığı için böyle bir kanıya varmış oldukları düşünülebilir. Dolaylardaki köyler onlara bol bol yiyecek, şarap yerine bal şerbeti, un ekmeği yernie darı pidesi ve, Priskus'ün dediğine göre, damıtılmış arpadan yapılan Kamus (Kımız) adında bir tür likör veriyorlardı (635). Bu yiyecek ve içecekler, Konstantinopolis'in lüksüne alışmış insanlara yalın ve kaba görünebilirdi. Ne var ki, geçici kıtlıklarında, o zamana dek kırıcılık ve öfkelerinden başka bir yönlerini görmedikleri barbarların alçak gönüllü erdemleri ve konukseverliklerini tanımış oldular. Elçiler, bir bataklığın yanında çadırlarını kurmuşlardı. Gök gürültüleri ve yağmurla gelen büyük bir fırtına çadırları söktü, eşyaları su içinde kaldı ve bataklığa sürüklendi. Birlikte gelmiş olan kalabalık yardımcıların da, gece karanlığında her biri bir yana dağıldı. Yolları bilmiyorlar ve yeni birtakım tehlikelere uğramaktan korkuyorlardı. Bleda'nın dul karısının olan yakındaki bir köyün halkını haykırışlarıyle uyandırdılar. Köylüler, ellerinde fenerleriyle koşup geldiler, Romalıları ısıtmak için sazları yakıp ateş sağladılar ve o sıradaki tüm gereksinmelerini karşıladılar. Bleda'nın dul eşince yapılan bu yardımlardan başka yeterli sayıda hoş ve güzel genç kızların ödünç olarak sunulması gibi oldukça tuhaf incelikler Romalıları birtakım sıkıntılı hallere soktu. Ertesi gün dağılmış eşya toplanarak kurutuldu, insanlarla atlar dinlendirildi. Yola koyulmadan önce elçiler, köyün hanımından izin aldılar ve gümüş kâseler, kuru meyveler, kırmızı postekler ve Hind baharatı vererek teşekkürlerini sundular. Bu serüvenden sonra, altı günden beri ayrı düştükleri Attila'nın adamlarıyla yeniden

buluştular ve yüzlerce mil yol geçtikleri halde bir tek kente rastlamadan bir imparatorluk merkezine dek ağır ağır yürüyüşlerini sürdürdüler.

Priskus'un pek de açık olmayan sözlerinden anladığımıza göre bu başkent, Tuna ile Teis ve Yukarı Macaristan'daki Karpat dağları arasında, olasılıkla Jazberin, Agria ya da Tokay dolaylarında kurulmuştur (636). Kuşkusuz bu başkentin kökeni bir çadırlı ordugâhtı. Attila'nın büyük ve kalabalık çadırsaray yaşamı büyük bir köye dönüşmüştü, orada Hun kralı, kadınlarıyla, gözdeleriyle, muhafızları ve tüm tutsaklarıyla birlikte oturuyordu (637). Taş yapı olarak, gereçleri Pannonya'dan getirilmiş olan Onegesius hamamından başka bir bina görünmüyordu. Yakınlarda yapı için kullanmaya elverişli ağacı olan orman bulunmadığından, alt katmandaki insanların, konutlarını saman, çamur ve çıtalarla yaptıkları düşünülebilir. Üst katmandaki Hunlar'ın evleri, iyelerinin sınıfına, zenginliğine ve beğensine göre, genellikle kaba bir gösterişle süslenmiş tahta yapılardı. Anlaşıldığına göre bunlar, sınıflarının önemine uygun olarak, bir düzen içerisinde, hükümdarın konutuna yakınlık derecesine göre sıralanıyorlardı. Tüm öbür konutların her bakımdan üstünü olan Attila'nın sarayı tahtadan yapılmıştı ve çok geniş bir yeri kaplıyordu. Dış duvar ya da kale olarak yapılmış bölüm de ağaçtandı ve savunmadan çok güzel göstermek için meydana getirilmiş gibiydi. Bir dağın eteğine yaslanarak yamacı da içine alan bu duvarın berisinde, tahtadan yapılmış çok sayıda bina bulunmaktaydı. Attila'nın kalabalık eşleri ayrı bir konutta oturuyorlardı. Böyle olmakla birlikte, Asyalılar'ın kurduğu sert ayrı tutma durumu şöyle dursun, bu hanımlar Roma elçilerini teklifsizce kabul ediyorlar, yemeğe çağırıyorlar, herkesin önünde kendilerini öptürmeye bile izin veriyorlardı. Maksiminus, baş kraliçe Serka'ya armağanlarını sunduğu sırada konutun değişik mimarisine, yuvarlak sütunların yüksekliğine ve, kimisi düz, kimisi de oymalı tahta işlerine hayran kalmıştı. Süslemelerin beğeniyle serpiştirilmiş olduğunu ve orantıların iyi kullanıldığını görmüştü. Bir

muhafız kordonundan geçen elçiler Serka'nın iç dairesine alınmışlardı. Attila'nın eşi elçileri iki kişilik bir yatağa uzanmış - ya da oturmuş - durumda kabul etmişti. Yer, halılarla kaplıydı. Kraliçenin hizmetçileri onun çevresinde halka oluşturuyor, şeref kızları, halının üzerinde oturmuş, barbar askerleriyle ilgili birtakım örgüler örüyorlardı. Hunlar, utkularının da kanıtı ve ödülü olan değerli şeyleri herkese göstermeyi seviyorlardı. Hayvanlarının koşum takımlarını ve ayakkabılarına varıncaya dek giysilerini ve silahlarını, değerli taşlarla süslenmiş altın varaklarla donatıyorlardı. Yemek masalarında, Yunanlı zanaatçıların elemeğiyle işlenmiş altın ve gümüş tabakalarla kupalar bol sayıda yer alıyordu. Yalnız Attila, ataları olan İskitler'in yalınlığına öykünmekle gurur duyuyordu. Giysisi, silahları, hayvanlarının koşum takımları, süssüz ve tek renkteydiler. Yemek masası, bardakları ve tabakları da tahtadandı. Yalnız et yiyordu, ekmeğe, kuzeyin Fatihi'ne yakışmaz bir lüks olarak bakıyordu.

Attila, Roma elçilerini huzuruna kabul ettiği zaman, çadırı Tuna kıyısında kurulmuştu ve çok büyük sayıda bir muhafız kıtası bu çadırı kuşatmış bulunuyordu. Hükümdar, taht yerine bir iskemlede oturmaktaydı. Sert bakışları, sabırsız devinimleri ve korkutucu sesi Maksiminus'ün kararlı tutumunu şaşırttı. Vigilius ise, Hun kralı'nın, uluslaın kurallarına saygı göstermezse o alçak dilmaçı bir çarmıha gerdirerek çivileteceğini ve ölüsünü akbabalara teslim edeceğini kızgın bir tavırla söylediğini duyunca gerçekten titremeye başladı. Barbar hükümdarı, tam bir liste halinde kendini bilmez Vigilius'ün ancak onyedi asker kaçağı bulunduğu şeklindeki sözlerinin yalan olduğunu açıkladı; Teodosius'ün eyalet savunmalarını birtakım satılmış hâinlere emanet ettiğini ve bunların güçsüz çabalarından tiksindiğini, bununla birlikte birtakım kaçak kölelerle savaşmak gibi bir düzeye inmek istemediğini söyledi. «Bizim istencimz olmadan ayakta kalabileceğini sanan tek bir Roma kenti var mı?» diye ekledi. Dilmaç'ı geri gönderdi. Vigilius Konstantinopolis'e ivedi olarak döndü ve Attila'nın

isteklerini bildirdi: Yeniden eski hakları tam olarak vermek ve daha saygın bir elçilik kurulu göndermek, Hun kralının öfkesi yavaş yavaş yatıştı ve törenini yolda yaptığı Eslav'ın kızıyle yeni evlenmesinin verdiği keyif, karakterindeki sertliği yumuşattı. Krallık köyüne girişinde olağanüstü bir tören yapıldı. Çok sayıda kadından oluşan bir topluluk hükümdarın önünde yer aldı ve iki sıraya ayrılarak, yine onun önünde yürüyüşe geçti. Safların arası ince tülden beyaz örtülerle kapanıyor ve iki yanında kadınlarca tutuluyordu. Bu halleriyle bir sayvan oluşturuyorlar ve genç erden kızlardan kurulu bir koro, İskit dilinde ulusal türkü ve şarkılar söylüyorlardı. Gözdesi Onegesius'ün, izleyen kadınlar arasında bulunan eşi, saray yolunun üzerindeki evinin kapısında onu selâmladı ve, memleketinin geleneğine uygun olarak, ona sunmak üzere hazırlamış olduğu şarap ve etten tatması için saygıyla ricada bulundu. Hükümdar bu sunuyu kabul edeceğini belirtince, hizmetkârları, küçük bir gümüş masayı atının hizasına kaldırdılar. Attila, kupaya dudaklarını değdirdi, Onegesius'ün eşini selâmladı ve yoluna devam etti. Hun kralının, başkentinde geçirdiği günler, bir saray âvâreliği içerisinde boşuna harcanmış değildi. Saygınlığını sürdürmek için Attila, kendini herkesten saklama yoluna sapmıyordu. Kurullarını sık sık toplantıya çağırıyor, çeşitli memleketlerin elçilerini kabul ediyordu. Belirli saatlerde, İskit'in eski hükümdarlarının geleneğine uyarak sarayının cümle kapısı önünde kurduğu divânına halk yanaşabiliyordu. Doğu ve Batı Romalılar, Hun kralının kendi ülkesinin prenslerine ve soylularına yemek verdiği yerde iki şölene çağrıldılar. Ne var ki, Maksiminus ile beraberindekiler ancak Attila'nın sağlığına ve erincine içtikten ya da içer gibi yaptıktan sonra kapının eşiğini geçme iznini alabildiler. Bu biçimsel titizlik yerine getirildikten sonra kendilerine ayrılan yere götürüldüler. İmparatorun masası ve yatağı salonun ortasında yüksek bir set üzerinde duruyor, halı ve ince çarşafla örtülü bulunuyordu. Amcası, oğullarından biri ve belki gözde bir kral, onun yalın ve gösterişsiz yemeğine çağrıl-

mışlardı. Her iki yana, herbirinde üç, dört çağrılı oturabilecek küçük ve derli toplu masalar konmuştu. Sağ yan en onurlu yerdi. Romalıların sol yana alınmaları doğaldı ve Got oymaklarından biri olduğu anlaşılan Berik, Teodosius'ün ve Valentinianus'ün temsilcilerinden üstün tutuldu. Barbar hükümdarı içki sunucusu (sâki) ndan dolu kadehi aldı ve, çağrılıların en seçkininin sağlığına nâzikçe içti; o da ayağa kalkarak, hükümdara iyi dileklerini ve saygılarını sunduktan sonra kadehini dudaklarına götürdü. Tüm çağrılılar, hiç değilse en ünlüleri, ayni gösteriyi yinelediler ve, herbirine üç kez servis yapıldığına göre çok zaman geçmiş olmalıydı. Yemekler ortadan kalktıktan sonra, masalar şarapla süslendi ve kendilerini ılımlılıkta tutmasını bilen ve buna alışkın olan Romalılar bu gece şöleninden çekilmeden önce, bu ulus insanlarının yemekli eğlencelerindeki durum ve tutumlarını gözleme fırsatını kaçırmadılar. Hunlar, gevşeklik ve kendinden geçme hallerini keyifle sürdürdüler. Attila'nın yatağı önünde ayakta duran iki İskitli, onun değerini ve utkularını kutlamak için yazdıkları dizeleri ezbere okudular. Salonda derin bir sessizlik vardı ve çağrılıların dikkati, başarılarının anısını yineleyen ve sonsuzlaştıran havalara kapılmıştı. Genç savaşçıların gözlerinde savaş coşkusu parıldıyordu ve yaşlıların gözyaşları, savaşların utkusunu ve tehlikesini artık paylaşamadıklarından duydukları yüce üzüntüyü belirtiyordu (638). Belki de bir çeşit süel erdemler okulu olarak görülen bu dinlenme toplantısı, insan doğası için küçük düşürücü bir kaba komediyle sürdü. Biri Mağripli öbürü İskitli iki soytarı, biçimsiz suratları, kaba giyinişleri, gülünç tavırları, İskit, Got ve Latin dillerinden anlaşılmaz karma sözleriyle izleyicilerin neşelenmesini sağladılar. Salonu çınlatan gürültülü kahkahalar arasında yalnız Attila, oğullarının en küçüğü Irnak gelinceye dek gevşemez ağırbaşlılığını bozmadı, çocuğu gülerek öptü, yanağını okşadı ve tinsel habercilerince, bir gün ailesinin ve imparatorluğunun ayakta kalmasını sağlayacağı konusunda önsezide bulunulan bu çocuk üzerine kendi yeğlemesini böylece açıklamış oldu. Elçiler,

ertesi gün ikinci bir çağrı aldılar ve bunu Attila'nın nezaketine ve saygınlığa yordular. Hun kralı, Maksimius'la uzun uzun ve içtenlikle görüştü. Ne var ki, bu dostça davranış yerini yüksek perdeden kınamalara ve sert korkutmalara bıraktı. Hükümdar, yol ve yönteme uygun olmayan bir çıkışla sekreteri Konstansius'ün kişisel yakınmalarını destekledi: «İmparator, dedi Attila, ona uzun süre önce zengin bir kadın bulacağına söz vermişti. Konstansius umutlarında aldatılmamalıydı. Bir Roma imparatoru kendini yalancı durumuna sokmamalıdır.» Üç gün sonra elçiler onun iznini alabildiler. Onların hatırı için birçok tutsağa küçük bir kurtulmalık karşılığında özgürlükleri geri verildi. İmparatorluk elçilerinin kraldan aldıkları armağanlardan başka, Attila'nın izniyle soylulardan herbiri de, onlara, işe yarar sungu olarak çok güzel atlar verdiler. Maksiminus, ayni yoldan Konstantinopolis'e döndü ve, her ne denli Attila'nın yeni elçisiyle, rastlantı eseri arası açıldıysa da, uzun ve zahmetli yolculuğunun iki ulus arasında barış ve bağlaşıklık kurulmasına yardımcı olduğu umuduyla avundu (639).

Ne var ki, Roma elçisi, devlet ciddiliği maskesi altında saklanan kalleşçe niyetten haberli değildi. Konstantinopolis'in görkemini görerek şaşkınlığını ve beğenisini belli eden Edekon'un bu hali, Vigilius'e, imparatoru ve imparatorluğu elinde oynatan hadım Krisafius ile Hun elçisini görüştürme cesareti verdi (640). Birtakım ön görüşmelerden ve karşılıklı gizli davranma için and içmelerden sonra, bir temsilcinin erdemleri için kendi kalbinde ve deneyimlerinde büyük bir saygı duymayan hadım, önemli bir hizmet olarak nitelendirdiği Attila'nın öldürülmesini elçiye önermeye cesaret etti, Edekon bunu yapınca, tadına doyamıyacağı çok büyük servetlere sahip olacaktı, diye düşündü. Hun elçisi bu parlak öneriye kulak verdi, hâyinlik işini kabullendi ve başarılacağını söyledi. Bu tasarıdan saray bakanına bilgi verildi ve sofu Teodosius de, savaşmayı göze alamadığı düşmanının öldürülmesi düşüncesine katıldı. Ancak, Edekon'ün duygu gizlerliği, belki de pişmanlığı bu al-

çakça niyeti çıkmaza soktu. Ve yine belki kendisine önerilmiş olan bu hâyinlik işi, ilk baştan onda büyük bir korku yaratmamış olsa da sonradan yine kendi istek ve istenciyle karşı çıkarak kişisel değerini ortaya koyabilmiştir. Maksiminus'ün elçiliği ve Attila'nın davranışı anımsanırsa, konukseverlik kurallarına saygı göstererek, kendisini öldürmek üzere yapılmış düzene katılan bir hükümdarın elçisini insanca karşılayan ve sonra da uğurlayan barbara hayran kalmamak olası değildir. Vigilius'ün ihtiyatsızlığı ise daha da olağanüstü bir durum göstermektedir: Suçu ve bunun getirebileceği tehlikeye karşı sağ görüşü (basireti) bağlanan Vigilius, beraberinde oğlu ve, hadımın Edekon'u yatıştırmak ve muhafızları susturmak üzere teslim ettiği altın kesesi olduğu halde Hunlar'ın ordugâhına yeniden geldi. Dilmaç, oraya varışında hemen tutuklanarak Attila'nın mahkemesi önüne çıkarıldı. Vigilius, kesin bir tutumla günahsızlığını savundu; ne var ki, gözlerinin önünde oğlunun kurban edileceği söylenince tüm fesat hareketini açıklamak zorunda kaldı. Gözleri doymayan hükümdar, cezalandırmaya bile değer görmediği bir aşağılık insanın yaşamına kurtarmalık olarak iki altın vermesini kabul etti. Tüm tiksintisini daha üst düzeydeki bir suçluya yöneltti. Eslav ve Oreste adlı elçileri hemen, açıklamaları ölüm cezasiyle yasaklanan birtakım yönergelerle Konstantinopolis'e gitmek üzere yola çıktılar. Çekinmeden Teodosius'ün önüne alındılar. Oreste, boynuna o uğursuz keseyi asmıştı. Tahtın yanında yer almış bulunan hadım Krisafius'e bu keseyi tanıyıp tanımadığını ve suçunu itiraf edip etmeyeceğini sordu. Öbür Elçi arkadaşı Eslav da, imparatora söylenecek kınamaları dile getirmekle görevlendirilmişti: «Teodosius, diye ciddi bir tavırla ona seslendi, ünlü ve saygıdeğer bir babanın oğludur. Attila da soylu bir aileden gelmektedir. Babası Munzuk'tan kendisine kalmış saygınlığı ayakta tutmasını başarmıştır. Teodosius ise, atalarının saygınlığına lâyık olamamıştır. Haraç ödemeye yanaşarak köle düzeyine inmiştir. Buna göre ona düşen, değer ve zenginlik bakımlarından kendisinden üstün durumda bulunana karşı,

efendisinin canına kasteden kalleş bir köle gibi fesat hareketlerine girişmek yerine, saygılı olmaktır.» Dalkavukça sözlere alışık bulunan Arkadius'ün oğlu, gerçeğin acı sesini şaşkınlıkla dinledi. Kızardı, titredi ve, Eslav ile Oreste'nin, aldıkları buyruğa dayanarak istedikleri Krisafius'ün başını itelemeye kendinde güç bulamadı. Teodosius, Attila'nın öfkesini yatıştırmak üzere, biri baş haznedar, öbürü Doğu orduları başkomutanı olan Nomius ile Anatolius'ü seçerek onun gururunu okşayarak değerde kimselerden oluşan yeni elçileri gönderdi. Attila bu elçileri karşılamak için Drenko ırmağının kıyısına dek geldi. Baştan göstermek istediği öfkeli tutumu, elçilerin tatlı dilleri ve elaçıklıkları karşısında sürdüremedi. Attila imparatoru, hadımı ve dilmaçı bağışladı, barışın koşullarına uyacağını and içerek yineledi, çok sayıda tutukluyu geri verdi, kaçakları ve sığınanları kendi hallerine bıraktı ve, üzerindeki insanlarıyla birlikte almış olduğu Tuna güneyindeki çok geniş topraklardan vazgeçti. Böyle bir antlaşma yapabilmek için, çok çetin bir savaşa girmek ve onu utkuyla sonuçlandırmak gerekirdi. Teodosius'ün mutsuz uyrukları, ölümü için seve seve ödeyecekleri aşağılık bir gözdenin kurtulması konusunda ödemeye zorlandıkları yeni vergiler altında ezildiler (641).

İmparator Teodosius, utançlarla dolu yaşamının en kötü hal ve koşula düştüğü dönemden sonra uzun süre dünyada kalmadı. Konstantinopolis dolaylarında çıktığı avlanmadan döndüğü sırada atı, onu eyerinden silkeledi ve Likus (Lycus) deresine yuvarladı. Belkemiğinden ağır yaralanan Teodosius, geçirdiği kazadan birkaç gün sonra, elli yaşında ve saltanatının kırküçüncü yılında yaşama gözlerini yumdu (642). Hadımların zararlı etkisiyle sivil ve kilise işlerindeki yönetiminde kimi çelişkilere düşmüş olan kız kardeşi Pülşeri, oybirliğiyle Doğu imparatoriçesi ilân olundu. Böylece Romalılar ilk kez bir kadın kralın buyruğu altına girmiş oldular. Pülşeri tahta geçer geçmez, bir adalet eyleminde bulunarak, kişisel hıncıyla halkın hıncını yatıştırdı. Yargılama v.b. gibi biçimsel yollara kalkışmadan, ha-

dım Krisafius, sarayın kapısı önünde öldürüldü. Bu doymak bilmez gözdenin biriktirmiş olduğu çok büyük servetler, cezasını hızlandırmaktan ve haklı kılmaktan başka şeye yaramadı (643). Halkın ve kilise adamlarının alkışları arasında imparatoriçe, kadın olmanın ortaya çıkardığı elverişsizlikleri görmezlikten gelmeyerek, karısının sililiğine (iffetine) ve üstünlüğüne her zaman saygı gösterecek bir arkadaş seçerek mırıldanmaları önlemeye karar verdi. Yaklaşık altmış yaşlarında olan senatör Marsianus'e evlenme elini uzattı. Kocasının adıyla imparatorluk erguvanı yetkisini benimsedi. Kalseduan (Kadıköy) konsili'nce oluşturulduğu biçimde geleneksel inanç için Marsianus'ün harcadığı çaba, katoliklern minnetini artırmak ve alkışlarını kazanmak için yetip de artacaktı bile. Özel yaşamındaki ve sonra da tahttaki tutumu, kalıtım yoluyla imparatorluğun başına ard arda geçmiş olan hükümdarlardan ikisinin de yetersizliğiyle hemen hemen yıkılan Roma'yı yeniden canlandırır gibi bir etkinlik göstermiştir. Trakya'da doğmuş ve askerlik mesleğinde yetişmiş olan Marsianus, gençliğinde mutsuzluğun ve yoksulluğun acı çilelerini çekmişti. Konstantinopolis'e geldiğinde tüm varlığı, bir arkadaşının kendisine ödünç olarak verdiği ikiyüz altından oluşuyordu. Aspar'ın ve onun oğlu Ardaburius'ün aile ve askerlik hizmetlerinde ondokuz yıl çalışmış, bu generallerle birlikte Pers ve Afrika savaşlarında bulunmuş ve onların korumasıyle tribunus ve senatör saygınlıklarını elde etmişti. Gösterdiği değerlilik, şeflerinin de güvenini kazanmış ve karakterindeki alçakgönüllülük bu güvenin kıskançlığa dönüşmesini önlemişti. Çıkarına düşkün ve baskı yapan bir devlet yönetimini - hakkı ve yetkiyi - kötüye kullanmasını, kişisel olarak da algılamış ve belki bundan zarar da görmüştü. Kendi örneği, göreneklerin iyileştirilmesi için çıkardığı yasalara güç ve canlılık kazandırmıştı (644).

BÖLÜM XXXV

Galya'nın Attila'ca Ele Geçirilmesi - Aetius ve Vizigotlar'ca Püskürtülmesi - Attilâ'nın İtalya'yı Alması ve Boşaltması - Attila'nın, Aetius'ün ve Valentinianus III.'ün Ölümü.

İmparator Marsianus, sağlam bir barış onurla korunabildikçe savaştan kaçınmanın gereğine inanıyordu. Yine onun düşüncesine göre, bir hükümdar savaş için korkakça bir tiksinti duyarsa yararlanmakta olduğu barış da sağlam ve onurlu olamazdı. İşte, yıllık haracın ödenmesini küstahça isteyen Hun kralına verdiği yanıtta bu kurallar egemen olmuştu. Marsianus, Hun elçilerine şunları söylemişti: «Haraçtan söz ederek imparatorluğun yüceliğine, hiçbir ceza görmeden sataşabilme zamanı gerilerde kalmıştır. Sadık bağlaşıklarını her zaman cömertçe ödüllendireceğim. Ama barışı bozmaya kalkışacak olanlar, kendilernii geri püskürtecek, elinde kılıç, gözüpek askerleri karşılarında bulacaklardır.» Hunların ordugâhına gönderilmşi olan Apollonius de aşağı yukarı ayni dili kullandı, hükümdarın önüne çıkmadan önce armağanları verme isteğini geri çevirdi, ve Attila'nın soysuzlaşmış Romalılarda bulmayı beklemediği bir kararlılıkla hareket etti (645). Kendini beğenmiş barbar, Teodosius'ün ardılını cezalandırmakla tehdit etti. Ancak, iki imparatorluktan hangisine önce saldıracağını kendi kendine tartışıyordu. Doğu ve Batı halkları korkunç Attila'nın seçeneğini yapmasını kaygıyle beklemek-

teyken o, Ravenna ve Konstantinopolis saraylarına gitmek üzere iki haberciyi yola çıkardı. Bu haberciler iki imparatora da ayni onur kırıcı şu sözleri bidlirdiler: «Benim ve senin efendimiz olan Attila, vakit geçirmeden, kendisine bir saray hazırlatmanı sana buyuruyor (646).» Hunlar, çok kez yendikleri Doğu Romalılardan tiksiniyor ya da öyle görünüyorlardıysa da, Attila, daha önemli ve daha şanlı bir harekâtı gerçekleştireceği zamana değin, kolay bir fetih olacak Doğu işini erteleme kararını bildirdi. Anılmaya değer Galya ve İtalya istilalarında Hunları dürtükleyen kuşkusuz bu eyaletlerin zenginliği ve toprak verimliliğiydi. Ama Attila'nın kişisel güdülerinin, Valentinianus saltanatındaki Batı Roma imparatorluğu mu yoksa, daha açıkçası, Aetius'ün yönetimi altındaki devlet mi olduğunu kestirmek olanaksızdı (647).

Yarışmacısı Bonifasius'ün ölümünden sonra Aetius, ihtiyatlı davranarak Hunların yanına çekilmişti ve o günkü varlığı ile ilerdeki büyüklüğünün güvenini barbarların dostluğuna borçluydu. Suçlu bir sürgünün yalvaran dilini kullanacak yerde, Aetius, bu koruyuculardan altmış bininin başına bağışlanmasını istedi. Plasidya'nın dayatmasının ise acıyıp bağışlamaktan çok korkmasından olduğu ortaya çıktı. İmparatoriçe de oğlu imparator Valentinianus gibi, kendini beğenmiş bir uyruğun vesayeti altına girdi; o denli ki, Bonifasius'ün damadı erdemli ve sadık Sebastianus'ü (648) bile, yatışmaz bir düşmana karşı koruyabilecek yetkiye sahip olmayı sürdüremedi. Mutlu Aetius, patricius sanını ve üç kez de konsuluslük saygınlığını kazandıktan sonra süvari ve piyade kuvvetleri başkomutanlığı rütbesine yükseldi ve tüm süel gücü elinde topladı. Çağının yazarları kimi zaman onu, *Batı Romalıları'nın dükü* ya da *komutanı* diye adlandırmışlardır. Büyük Teodosius'ün torunu üzerindeki erguvanın ve boş imparator adının sürüp gitmesinde Aetius'ün erdeminin değil ihtiyatlılığının etkisi olmuştur. Valentinianus, İtalya'daki eğlence ve keyif âlemlerinde yaşamını sürdürürken patricius, yirmi yıl boyunca, yıkılmaya hazır bir imparatorluğun çürümüş du-

varlarını ayakta tutan bir kahraman ve vatansever'in parlaklığı içerisinde görünüyordu. Gotlar'ın tarihçisi de Aetius'ü Cumhuriyetin kurtarıcısı olarak görmektedir (649). Aşağıda çizilen portre, dalkavukça da olsa, yine de övmekten çok gerçekleri dile getirmektedir: «Annesi zengin ve soylu bir İtalyan ailesinden gelmekteydi. İskit eyaletinde tanınmış bir adı olan babası Gaudentius, erlikten süvari başkomutanlığına dek aşama aşama yükselmiş bir askerdi. Çocukluğundan beri muhafızların arasına konulmuş olan oğlu, önce Alarik'e, sonra da Hunlar'a, tutu (rehine) olarak verilmişti. Kişisel değerindeki üstünlüğüyle hak ettiği saray sivil ve süel onurlarını, sırasıyla, elde etti. Soylu ve güzel bir yüzü vardı. Orta boylu olmakla birlikte, kuvvet, güzellik ve çeviklik bakımlarından şaşılası orantı ve uygunluk içerisindeydi. Ata binmek, ok atmak ve mızrak fırlatmak gibi süel devinimlerde birinciliği kimseye bırakmıyordu. Harekât sırasında çok sabırlı ve azla yetinen bir yaratılıştaydı; uykusuzluklara, besin yokluğuna dayanırdı. Bedeni ve ruhu çok daha zahmetli durumlara katlanabilirdi. Aetius, tehlikelerden korkmaz, sataşmaları hor görördü. Ruhunun soylu kararlılığını şaşırtmak, bozmak ya da yıldırmak olanaksızdı (650). Batı'nın eyaletlerinde yer tutmuş bulunan barbarlar yavaş yavaş Aetius'ün değerine ve iyi niyetine yakınlık duymaya başladılar. O, bu insanların taşkınlıklarını yatıştırıyor, boş inançlarını hoşgörüyle karşılıyor, çıkarlarını gözetiyor, tutkularını dizginliyordu. Genserik'le yaptığı bir antlaşmayla İtalya'ya girmeye hazır olarak bekleyen Vandalların hareketini durdurdu. Bağımsız Bretonlar, yardım etmesi için ona yalvardılar. Onun eliyle İspanya'da ve Galya'da imparatorluk yetkesi yeniden kuruldu. Süev'leri ve Frank'ları yendikten sonra onların ordularını da cumhuriyetin savunulmasında kullanmaya zorladı.

Politika gereği olduğu denli minnet borcu olarak da Aetius, Hunlarla dostluğunu geliştiriyordu. Onların arasında yaşamını sürdürdüğü zamanlarda, sürgün durumunda olmasına karşın, iyilikçisinin yeğeni Attila'yla içli dışlı

ilişkiler içinde bulunmuştu. Bu ünlü hasımlar, bu dostluklarını, ileriki zamanlarda da, karşılıklı olarak armağanlar sunmak ve elçiler göndermek gibi davranışlarıyla sürdürmüşlerdir. Aetius'ün oğlu Karpilionus, Attila'nın ordugâhında yetişti. Patricius, bağlılık ve minnettarlık söz ve davranışlarıyla, her iki imparatorluğu da baskı altında tutan orduların komutanından korkusunu gizlemek istiyordu. Onun isteklerini yerine getiriyor ya da bu istekleri atlatmaya çalışıyordu. Attila, saldırıyla alınan bir kentin ganimetleri arasından kaçırılmış birkaç altın kupa için haber gönderince, Norik yöneticileri, onu yatıştırmak üzere hemen kendisini görmeye gittiler (651). Şurası da bir gerçektir ki, krallık köyünde Maksiminus ve Priskus'le yapılan görüşmenin durumuna göre Aetius'ün ihtiyatlılığı ve değeri, Batı Romalıları haraç veren kimseler olmak utancından kurtaramamıştı. Dikkatle yürüttüğü siyasa, gerekli bir barışın yararlarını sürdürebiliyordu. Kendisine kişisel olarak bağlı Hunlar ve Alenler'den oluşan kalabalık bir orduyu Galya'nın savunması için kullanıyordu. Bu barbarlardan iki göçmen topluluğunu Valensiya ve Orlean toprakları üzerinde akıllıca yerleştirmişti (652). Bunların hareket halindeki atlı birlikleri Ron'un ve Luvar'ın geçitlerini bağlılıkla koruyorlardı. Bu yabanıl bağlaşıklar, düşmanlar için olduğu denli Roma uyrukları için de korku vericiydi. Kendilerine bırakılmış olan kantonun sahipliğini sanki fethetmişler gibi tam bir keyfi davranışla ele geçiriyorlar ve yolları üzerine düşen eyaletlerde bir istilâ kırımının havasını yaratıyorlardı (653). İmparatora ve imparatorluğa hiçbir ilgi duymayan Galya Alenleri, tutkulu Aetius'e körükörüne bağlıydılar ve onun hizmetindeydiler. Patricius, her ne denli, Attila'yla bir savaş çıkacak olursa onların da ulusal hükümdarlarının sancağı altına geçeceklerinden korkabilirse de, Gotlar'a, Franklar'a ve Burginyonlar'a karşı hınçlarını kışkırtmaktan çok yatıştırmaya çalıştı.

Vizigotlar'ca Galya'nın güney eyaletlerinde kurulmuş olan krallık zamanla güçlenmiş ve sağlamlaşmıştı. Bu tutkulu barbarların barış ve savaş sırasındaki tutumları Ae-

tius'ün aralıksız gözetimini gerektiriyordu. Vallia'nın ölümünden sonra, büyük Alarik'in oğlu Teodorik tahta çıktı (654). Kararsız ve kavgacı bir halkın üzerinde otuz yıldan çok mutlu bir saltanat dönemi geçirebilmesi, maddesel ve tinsel bakımlardan olağanüstü bir dikkate ve ihtiyatlılığa sahip olduğunu düşünmemize hak verdirir. Çok dar sınırlar içerisinde sıkışıp kalan Teodorik, ticaret merkezi ve yönetimde önemli yeri olan Arles'i ele geçirmeye can atıyordu. Ne var ki, Aetius'ün yaklaşmasıyle kent de kurtulmuş oldu. Got kralı, biraz yitiklik, biraz da utançla kuşatmayı kaldırdıktan sonra, uygun bir haraç karşılığında, uyruklarının savaş yeteneğini İspanya'ya karşı yönetmeye râzı oldu. Bununla birlikte Teodorik, girişimini yenileme fırsatını arıyordu ve sonunda buldu. Burginyonlar Belçika eyalelerinde saldırıya geçtikleri sırada Gotlar Narbon'u kuşattılar. Roma düşmanlarının uyanık tutumları onun güvenliğini her yandan tehdit ediyordu. Aetius'ün çabaları ve İskit süvarileri her bölgede dayanılmaz bir dirençle karşı koyuyorlardı. Yirmi bin Burginyon, savaşırken can verdiler; bu ulustan geri kalanlar, Savua dağlarında küçük bir kantonu alçakgönülle benimsediler (655). Koçbaşları Narbon'un duvarlarını sarsıyordu; halk, yokluğun ve açlığın içerisinde bitik duruma geldiği sırada kont Litorius, herbiri at üzerinde iki çuval un taşıyan kalabalık bir süvari birliğinin başında düşman metrislerinden geçerek sessizce kente girdi. Gotlar kuşatmayı kaldırdılar ve, Aetius'ün düzenlemeleriyle kişisel tutumuna mal edilen kesin sonuçlu bir utku karşısında sekiz bin asker yitirdiler. Devlet ve kişisel işleri için ivedilikle İtalya'ya dönen patricius'ün yokluğunda kont Litorius komutayı üstlendiyse de onun bu düzeydeki gücü ve yeteneğinin önemli bir savaş harekâtını, gereğince yönetmek için yetersiz olduğu görüldü. Bir Hun ordusunun başında, ihtiyatsızca Tuluz kapılarına dek ilerledi. Ne var ki, arkadaki düşmana karşı ihtiyat önlemleri almayı düşünemedi; halbuki durum umutsuzluğa dönüşebilirdi. Falcıların önsezileri Litorius'e, boşinanç güveni veriyordu. Gotlar'ın başkentine «yenen» olarak girmek gere-

ğine inanarak, Teodorik adına çok kez piskoposların getirdikleri barış önerilerini geri çevirdi. Bu hal ve koşullar karşısında Got kralı hıristiyanlık sabır ve hoşgörüsünden ayrılmadı ve her şey savaşa hazır duruma gelinceye dek sabrını sürdürdü. Dinsel bir coşkuyla tutuşan askerler Litorius'ün ordugâhına saldırdılar. Savaş çetin oldu ve iki yandan da büyük yitik verildi. Bilgisizliğinin ve gereksiz ataklığının kurbanı olarak tam bir yenilgiye uğradıktan sonra Roma kcmutanı, bir «yenen» değil, bir tutsak olarak, «yenen»'in ardında Tuluz sokaklarından geçti. Uzun ve aşağılatıcı tutsaklığında uğradığı mutsuzluk barbarların bile acımas na neden oldu (656). Uzun süreden beri devlet hazinesinin ve cesaretin tükenmiş olduğu bir ülkede bu denli büyük bir yitik çok güçlükle kapatılabilirdi. Tutkuyla ve öcalma duygusuyla hareketlenen Gotlar, geri gelen Aetius'çe Romalıların gücü ve disiplini yeniden kurulmuş olmasaydı, şanlı bayraklarını Ron kıyılarına dikebileceklerdi (657). İki ordu da kesin sonuç deviniminin işaretini bekliyordu. Ne var ki, birbirinden korkan komutanlar, savaş alanında kılıçlarını ihtiyatla kınlarına koyarak içtenlikli ve sürekli bir uzlaşmaya vardılar. Anlaşıldığına göre Vizigot kralı, uyruklarının sevgisini, bağlaşıklarının güvenini ve düşmanlarının beğenisini kazanmıştı. Altı oğlu tahtını çevrelemiş bulunuyordu. Eğitimleri yalnızca süel çalışmalarla kalmış değildi. Teodorik'in oğulları Galya okullarında öğretim gördüler. Roma hukuku öğrenimi, kuramsal da olsa, onlara adalet ve yasalar üzerine birtak m kanı ve düşünceler aşılamış oldu. Uyumlu (âhenkli) Virgilius'ü okumuş olmak, onların ulusal gelenek ve göreneklerindeki sertliği yumuşatmaya yardımcı olmuştu (658). Got kralı'nın iki kızı, Süev kralı'nın ve Vandal kralı'nın büyük oğullarıyla evlendiler. Birincisi İspanya'da, ikincisi Afrika'da saltanat sürmekteydi. Ne var ki bu krallık evlenmeleri kötülükleri ve ayrılışmaları daha da artırdı. Süevlerin kraliçesi, kardeşinin öldürdüğü kocası için gözyaşı döktü ve Vandal prensesi ise, baba dediği kayınbabasından en yabanıl ve korkunç bir işkence gördü. Barbar Genserik, oğlu-

nun karısından, kendisini zehirleyerek kocasını tahta çıkarmak niyeti var diye kuşkulandı. Yalnızca bu kuşkuya dayanarak gelininin burnunu ve kulaklarını kestirdi. Teodorik'in mutsuz kızı bu korkunç halde, alçakça babasına gönderildi. Bu korkunç yırtıcılığın, öyle bir uygarlık yüzyılında akıllara sığmaz yürekler acısı görünümü, tüm gözleri yaşlar içerisinde bıraktı. Bir babanın acısını ve bir kralın nefretini yüreğinde duyan Teodorik, bu onarılmaz saldırının öcünü almaya and içti. Barbarlar arasındaki çekişmeleri daha da arttırmada yarar gören imparatorluk yetkilileri, savaşı Afrika'ya götürmek için Got kralına altın, silâh ve gemiler vereceklerdi, ve, düzenci Vandal, Hunlar'ın yardımını sağlayamazsa Genserik'in bu canavarlığıyle belki de kendi başını yemiş olacaktı. Gönderdiği armağanlar ve durmadan sıkıştırmaları Attila'nın tutkusunu ateşledi, Galya'nın istilâsı Aetius'ün ve Teodorik'in girişimlerini durdurdu (659).

O tarihlerde krallıkları Aşağı-Ren dolaylarında kapalı halde bulunan Franklar, akıllılık ederek, taç üzerinde kalıtımsal hakkı yalnızca Merovenjiyen'lerin soylu ailesine tanımışlardı (660). Bu krallar, süel komutanlık simgesi olan bir kalkanın üzerinde tutuluyorlardı ve uzun saçları soyluluklarını ve kral saygınlığını gösteriyordu (661). Boyadıkları ve büyük özenle düzen verdikleri kumral saçları, omuzları üzerinde lüle lüle dalgalanıyordu. Yasa ya da görenek, kraldan gayrı kimseleri, başlarının arkasını traş etmeye, saçlarını alnın üzerinde tutmaya ve iki bıyıkla yetinmeye zorunlu kılıyordu (662). Frankların uzun boyları ve mavi gözleri, kökenlerinin Cermen olduğunu göstermekteydi. Dar giysileri, vücutlarının biçimini belli ediyordu. Geniş bir omuz askısına bağlı, ağır bir kılıç taşıyorlardı. Büyük kalkanları, onlara tam siper hizmeti görüyordu. Bu barbarlar, daha çocukluktan koşmayı, atlayıp sıçramayı, yüzmeyi, mızrak ve balta fırlatmayı, sayıca üstün olsa da bir düşmana - duraksamadan - saldırmayı ve atalarının yenilmezlik ününü ölünceye dek sürdürmeyi öğreniyorlardı (663). Adını ve yaptığı işleri tarihin kesin olarak bildir-

diği bu uzun saçlı krallardan ilki olan Klodyon (Clodion) merkez olarak Brüksel ile Luven arasında bulunduğu sanılan Dispargum adındaki köy ya da kaleyi seçmişti (664). Frankların kralı, ikinci Belçika'nın hemen hemen savunmasız olduğunu ve ele geçirmenin kendisi için kolay olacağını öğrendi. Uzun boylu düşünmeden Karboner (Carbonnaire) ormanının ağaçları ve bataklıkları arasına daldı (665). Kambre (Cambrai)'yi ve Turne (Tournai)'yi (ki, bu iki kent beşinci yüzyılda vardı) aldı ve fetihlerini, tarihini ve halkı daha ileri halde olan topraklardan önceki boş arazide Som (Somme) ırmağına dek yaydı (666). Klodion Artüva (Artois) ovasında ordugâhını kurmuş (667), oğlunun evlenme törenini aymazca bir güvenlik içerisinde kutlamaya koyulmuşken, Som ırmağını hafif süvari birliklerinin başında geçmiş olan Aetius'ün ortaya çıkması düğün şenliğini kötü biçimde sona erdirdi. Bir dağın arkasına kurulmuş olan yemek sofraları, gürültülerle altüst oldu. Franklar, ne saflarını tutmaya ne de silahlarına sarılmaya fırsat bulamadan bozulup eridiler. Romalılar, ordunun ardından gelmiş olan arabalara el koydular. Yeni gelin, arkadaşları ve hizmetlileri savaş yasasına, yumuşak başlılıkla uydular. Aetius'ün ustalığıyla elde edilen bu elverişli durum Klodion'ün askerlik onurunu biraz gölgeledi. Ancak, Frank kralı, yanılgısını kısa sürede onardı ve Ren kıyılarından Som ırmağına dek uzayan topraklar üzerindeki egemenliğini güçlendirerek ününü yeniden her yana duyurdu (668). Onun krallığı sırasında Trev (Trèves), Mayans (Mayence) ve Köln, belki de uyruklarının girişken karakteriyle, yenenlerin açgözlülüğünden ve kıyıcılığından çok acı çekti. Köln, Trev yıkıntılarını boşaltan bu barbarların egemenliği altında kalma mutsuzluğuna uğradı. Kırk yıllık bir zaman içerisinde Trev, dört kez onların eline geçmiş ve yağma edilmişti. Yine de, sirk eğlenceleri gibi boş tutkularla eskiden başa gelenleri unutmaya çalışıyordu (669). Yirmi yıllık bir saltanattan sonra Klodion'un ölmesiyle krallığı iki tutkulu oğlunun çekişmesine sahne oldu (670). Merove adındaki küçüğü Roma'nın koruması için

yalvardı. Valentinianus onu bağlaşığı ve patricius Aetius'ün edinik oğlu olarak kabul etti. Görkemli armağanlar ve en güçlü yardım ve dostluk güvenceleriyle yeniden ülkesine gönderdi. Kardeşinin yokluğunda ağabeyi de Attila'nın korkunç ve büyük yardımını istemişti. Hun kralı, Ren'i geçmesini kolaylaştıracak bir bağlaşıklığı gönülden benimsedi. Aslında, ele geçirmeyi tasarladığı Galya'ya gitmek için bu yardım isteği saygın bir bahâne sağlamış oluyordu (671).

Attila, Franklar'a ve Vandallar'a yardım kararını açıkladığı zaman, bu yabanıl kahraman, şövalye ruhu takınıp, kendini prenses Honoria'nın âşıkı olarak ilân etti. Valentinianus'ün kız kardeşi Ravenna sarayında yetiştirilmişti. Honoria'nın kocası imparatorluğu başına dert açabileceği düşüncesiyle, en kendini beğenmiş uyrukların umudunu yoketmek için prenses, augusta aşamasına yükseltilmişti (672). Ne var ki Honoria onaltı yaşına gelince, kendisini doğal koşullar içerisindeki bir sevinin tatlarından sonsuza dek yoksun bırakacağını ileri sürdüğü saçma ve can sıkıcı büyüklüğü istemedi. Tatsız ve tekdüze bir şatafatlı yaşam kalbini doyurmuyordu. Doğanın buyurucu sesine uydu ve mâbeyincisi Eugenius'ün kollarına atılarak kendini teslim etti. Kısa süre sonra, egemen cinsin cinayet ve utanç belirtisi gibi saçma bir yüklemeyle suçlandırdığı gebelik durumu kendini gösterdi ve halk, annesi Plasidya'nın, onu uzun süre aşağılatıcı bir gözaltında tuttuktan sonra Konstantinopolis'e yollamak gibi densiz davranışından olayı öğrenmiş oldu. Mutsuz Honoria oniki, belki de onbeş yılı Teodosius'ün kız kardeşleri ve onların sili (afif) yoldaşlarının yürek karartıcı topluluğu içerisinde geçirdi. Kendisi için hiç bir istekte bulunma hakkı kalmayan, nefretle de olsa dinsel tapınışlara ve dualara katılan Plasidya'nın kızı yaşamını böylece sürdürüyordu. Her geçen gün kendisine daha ağır gelen bekârlığın verdiği sabırsızlıkla çok olağanüstü bir girişime kalkıştı. Attila'nın korkulu adı Konstantinopolis halkının ağzından hiç düşmüyordu. Sık sık gelen elçileri, hemen hemen sürekli biçimde imparatorluk sarayıyla onun ordugâhı arasında haberleşmede bulunuyorlardı.

Boş inançları ve yolu yöntemi sevinin tatlılıklarına ya da öcalma isteğine fedâ eden prenses, dilini bilmediği, gelenek, görenek ve dinsel inançlarından nefret ettiği, ama hepsi bir yana, bir insan varlığı olan barbar hükümdarın kollarına atılmaya karar verdi. Güvendiği bir hadımın aracılığıyla, sözünün garantisi olmak üzere Attila'ya bir yüzük gönderdi ve yasal karısı olduğunu açıklaması için ona yalvardı. Hükümdar bu uygunsuz durumu isteksiz kabullendi ve açgözlülükle tutkunun, sevi keyiflerine düşkünlüğünü zayıflatmaya başladığı zamana dek karılarının sayısını artırmayı sürdürdü. Galya'ya girmeden önce, prenses Honoria ile imparatorluk varlığından payına düşen bölümün kendisine verilmesini isteyerek bu saldırı girişimini haklı göstermek istedi. Öncelleri olan eski Tansular, aynı kendini beğenmişlikle, Çin prenseslerini istemişlerdi ve Attila'nın bu istekleri de Roma'nın saygınlığı bakımından daha az bir aşağılatıcı nitelik taşıyor değildi. Gönderdiği elçilere, kırıcı olmamakla birlikte, kesin bir geri çevirme yanıtı verildi. Son zamanlarda Pülşeri ve Plasidya için uygulanan durumlara karşın, kadınların imparatorluk kalıtımı konusunda hiçbir hakları bulunmadığı bildirildi. Honoria için ileri sürdüğü sava karşı da, kendisinin çözülmez bağlantılar altında olduğu, biçiminde yanıt verildi (673). Hun kralıyla haberleşmede bulunduğu öğrenilir öğrenilmez, suçlu sayılan Honoria, Konstantinopolis'ten, korkulu bir nesne gibi alınıp İtalya'nın içerlerinde bir yere getirildi. Canı bağışlandı ve, yalnız adıyla koca olacak tanınmamış birisiyle evlenmeye zorlandı, bir imparator kızı olarak dünyaya gelmemiş olsaydı belki de hiç uğramıyacağı bu mutsuzlukları, sürekli bir hapis içerisinde, suçları için ağlayarak yaşama cezasına çarptırıldı (674).

O çağda yaşamış bilgin ve uzdilli bir Galyalı olan Sidonius, Klermon piskoposluğuna başladığı zamandan beri Attila savaşının tarihini yazmayı - bir dostunun isteği üzerine - üstlenmişti. Sidonius'ün alçakgönüllülüğü bu denli ilginç bir eseri yazmaktan onu vazgeçirmiş olmasaydı (675), ozanın yalnızca kısa, kapalı ve eğretilemeli (istiare-

li) biçimde ele aldığı önemli olayları, gerçeğin yalınlığı içerisinde açıklıkla ortaya sermiş olacaktı (676). Volga'dan Tuna'ya dek İskit ve Cermen krallarıyle ulusları Attila'nın buyruğu altında toplanıyorlardı. Macaristan ovasındaki krallık köyünden, Batı'ya doğru sancakları ilerliyorlardı ve, yedi-sekiz yüz millik yürüyüşten sonra Ren'in koluna ve Nekar'a ulaştı, orada, Klodion'un büyük oğlunu tanıyan Franklarla buluşup birleşti. Galya'da büyük bir üzüntü ve ruhsal yıkılış meydana geldi. Mutsuzluklarının öyküsünü bize aktarmış olan gelenek, kentlerinden birçoğunu onurlandırmış şehitlerle tanısıkları bir türlü unutmadı (677). Barbarlardan oluşan ve ganimet umuduyla devinen bir çevik kuvvet topluluğu, ırmağın donmasından yararlanarak geçebilmek için kışı yeğleyecekti. Sayısız Hun atlıları ise, o mevsimde bulunması olanaksız hayvan yemi, ot ve samana gereksinim duymaktaydı. Hersiniyen ormanında, tombaz köprüsü kurmak için gerekli ağaçlar bulundu ve bu korkunç sayıdaki insanlar Belçika eyaletlerine hızla daldılar (678). Troyes, güvenliğini aziz Loup'nun kerametine borçlu oldu. Yüce Tanrı, Tongres'in yıkılışını görerek acı çekmemesi için aziz Servat'yı bu dünya'dan çekip aldı. Aziz Geneviève'nin duaları Attila'yı Paris yakınlarından uzaklaştırdı. Bununla birlikte Hunlar, ne azizlerin, ne de askerlern karşı koyamadığı çok sayıda kenti ele geçirdiler. Metz'in acıklı alınyazısının da gösterdiği gibi, barbarlar Galya'da işledikleri kırıcı ve yıkıcı eylemlerini savaş hakkı olarak görmekteydiler (679). Hiç ayrım yapmaksızın, papazları kilisede, bebekleri beşiklerinde öldürdüler. Alevler kenti yakıp kül etti. Aziz Etien'e adanmış küçük ve uzak br kilise, Metz'in bulunduğu yerden bugüne kalabilen tek yapıdır. Mozel kıyısından Galya'nın içerlerine doğru ilerleyen Attila, Ogzer (Auxerre)'de Sen'i geçti ve, uzun bir yürüyüşten sonra, Orlean kalesi önünde ordugâhını kurdu. Kendisini Luvar ırmağı geçidine egemen kılan bir yerin elde bulundurulmasıyle fetihlerini güven altında tutmak istiyordu. Ayrıca, Romalılara ihanet edeceğine söz veren ve Orlean kentini teslim ederek Attila'nın buyruğuna girece-

ğini söyleyen Alenler kralı Sangiban'ın çağırısına da güveniyordu. İyi bir rastlantıyla bu fesat anlaşması ortaya çıkarıldı. Orlean savunma sistemi daha yeni olarak onarılmış ve artırılmıştı, ve savunmayı yapan askerler barbarların tüm saldırılarını püskürtmüşlerdi. Yetkin ihtiyatlılığı ve azizliğiyle ünlü piskopos Anianus, beklenen yardım gelinceye dek halkın korkuya kapılmamasını sağlamak için tüm dinsel politika umarlarına başvurdu. İnatçı bir kuşatmadan sonra, koçbaşları surları sarsmaya başladı. Hunlar, dış mahallelere sızmaya başlamışlardı; eli silah tutamıyanlar kiliselerde secdeye yatmışlardı. Günleri ve saatleri sayan Anianus, tabyanın üzerine güvendiği bir kimseyi göndererek uzaklarda bir görüntü olup olmadığına bakmasını stedi. Gözcü iki kez gidip geldi ve en küçük bir umut ışığı olmadığını ona bildirdi. Üçüncü kez dönüşündeyse, gözlerimi (ufuk)'nin sonunda hafif bir karartı gördüğünü sandığı biçiminde bilgi verdi. Başpapaz «bu, Tanrı'nın yardımıdır!» diye inançlı bir sesle haykırdı. Herkesin gözlerini diktiği uzaktaki görüntü her an büyüyor ve gittikçe daha seçilebilir duruma geliyordu. Sonunda Gotlar'ın ve Romalıların sancakları göründü; rüzgâr, sis bulutunu kaldırınca Orlean'ın imdadına koşup gelen Aetius ile Teodorik'in süvarileri açıkça seçilir duruma geldi.

Attila'nın tuzağa düşürücü politikası, ordularının saldığı terör denli Galya'nın merkezine dek - hiç bir engelle karşılaşmaksızın - girebilmesini sağladı. Genel nitelikte yayınladığı bildiriler, özel nitelikteki güvenceleriyle yumuşak hale getiriliyordu. Zaman zaman okşuyor ve sonra korkutuyordu. Romalılarla Gotlar ve Ravenna sarayı ile Tuluz sarayı, birbirlerine güvenemediklerinden, ortak düşmanlarının yaklaşmasını, kayıtsızlıkla bekliyorlardı. Aetius, cumhuriyetin güvenliğini tek başına kolluyordu. Ne var ki, aldığı en aklı başında önlemler, imparatoriçe Plasidya'nın ölümünden beri saraya egemen olan bir grupça işlemez hale getiriliyordu. İtalya'daki gençler, silah şakırtılarından tirtir titriyorlar ve, korkuyla ya da gönülden Attila'yı tutan barbarlar **savaştan kurtuluş** umarı ararken ikircikli

bir tutum takınıyorlardı. Patricius, ordu demeye pek de dili varılmıyacak birliklerle Alpler'i geçti (680). Arles ya da Lion'a gelince, Vizigotların Galya'yı savunmaya girişmeyi istemediklerini ve, nefret eder gibi göründükleri düşmanı kendi toprakları üzerinde beklemeye kararlı olduklarını öğrendi. Bu haberle yıldırımla vurulmuşa dönen Romalı komutan, praetorium praefectus görevini şerefle gördükten sonra Overnyi (Auvergne)'deki mâlikânesi'ne çekilmiş olan senatör Avitus'e başvurdu. Bu devlet adamı Tuluz sarayına elçi olarak gitmeyi kabul etti ve bu görevde başarı da elde etti. Tutkulu Attila'ya, ancak kuvvetlerini birleştirerek karşı koyabilecekleri konusunda Teodorik'i inandırmaya çalıştı. Avitus, Hunlar'ın, atalarına çektirdikleri acıların ve kötülüklerin betimlemesini yaparak Gotlar'ın hıncını devindirdi. Ayrıca, tüm hıristiyanların, kiliseleri ve azizlerin kutsal kalıntılarını korumakla yükümlü olduklarını, Galya'da yurt tutmuş tüm barbarların İskit çobanlarına karşı yetiştirdikleri tarlaları ve bağları savunmakta kişisel yararları bulunduğunu onlara anlattı. Teodorik, gerçeğin aydınlanması karşısında, ussal ve onurlu önlemlerin alınmasını kabul etti ve Aetius'ün, dolayısıyla Romalıların bağlaşığı olarak, Galya'nın savunulması için canını ve tüm devlet gücünü ortaya koymaya hazır olduğunu bildirdi (681). Son başarılarıyle kıvançlanmış olan Vizigtolar, sevinç içerisinde silaha sarıldılar ve, iki büyük oğlu Torismond ve Teodorik ile daha da değerlenen ordunun başındaki hükümdarlarının sancağı altında toplandılar. Gotlar'ın verdiği örnek, Romalılarla Hunlar arasında kararsız durumdaki oymak ve ulusların da toparlanmasını sağladı. Yorulmak bilmez Aetius, uzun zamanlardan sonra cumhuriyetin uyrukları ve askerleri olarak tanınan Galya ve Cermanya savaşçılarını topladı. Bunlar, o tarihe dek kendilerini bağımsız bağlaşıklar olarak gösteriyorlar ve gönüllü hizmetleri için ödüllendirilmelerini istiyorlardı. Laeti'ler, Armorikenler, Breonlar, Saksonlar, Burginyonlar, Sarmatlar, ya da Alenler, Ripuaireler, ve Moreve'nin buyruğundaki Franklar: işte Aetius'le Teodorik'in yönetimi altında olup

Orlean'ı kurtarmak ve Attila'nın komutası altındaki çok büyük kuvvetlerle savaşmak üzere ilerlemekte olan ordunun oluşumu böyleydi (682).

Onların varması üzerine Hun kralı kuşatmayı kaldırdı ve yakınlardaki bir kente girerek yağmalamakta olan bir kısım birliklerini çağırttı (683). Değe liliğine her zaman ihtiyatı kılavuz etmesini bilmiş olan Attila, Galya'nın orta yerinde bir bozguna uğramasının kötü bir şey olacağını sezinledi. Hun kralı Sen'i yeniden geçti, çok sayıda süvari birliklerinin elverişli biçimde devinim sağlayabileceği Şalon (Châlons) ovasında düşmanı bekledi. Ne var ki, hızlı olarak geri çekilişinde Romalıların ve bağlaşıklarının öncüleri, Attila kuvvetlerinin ardını oluşturan birlikleri sıkıştırıyor ve durmadan saldırıyorlardı. Onbeş bin barbarın can verdiği Franklarla Gepid'lerin çatışmasında genel ve kesin sonuç kendini gösterir gibi oldu (684). Şalon (Châlons) kentini çevreleyen Katalonik (Catalaunie) kırları (685) Jornandes'in açık olmayan ölçümüne göre, bugün Şampanya (Champange) diye tanınan bölgede yüzelli mil uzunlukta ve yüz mil genişlikte bir alana yayılıyordu (686). Bu çok geniş ovada yine de birtakım yüzey değişiklikleri vardı ve iki komutan, Attila'nın ordugâhına egemen olan bir tepeyi tutmak için kendi aralarında çekiştiler. Genç ve yiğit Torismond, onu ele geçiriverdi ve Gotlar, karşı tepeye çıkmakta olan Hunları oradan inmek zorunda bıraktılar. Bu elverişli noktanın ele geçirilmesi komutanlara ve askerlere, savaşın kazanılacağı umudunu verdi. Kaygılanan Attila (Aruspicis) falına baktırdı. Denildiğine göre, kurbanların bağırsakları incelendikten sonra ona yenileceğini ve en korkunç düşmanının ölümünü haber verdiler. Bu ödünlenmeyi kabullenen barbar, ister istemez Aetius'ün yüksek değeri için tanıklığını gösterdi. Attila, Hunlar arasında biraz korku belirtileri görünce eski komutanla.ın başvuduğu gibi, askerce bir söylevle ordunun tinsel gücünü canlandırmaya çalıştı, onların başında her zaman savaşmış ve yenmiş bir kahraman olarak konuştu (687). Hun kralı askerlere eski başarılarını, şu andaki tehlikeyi ve ilerisi için duy-

dukları umudu anımsatıp anlattı. Hemen hiç savaşmaya gerek kalmadan İskit bozkırlarını ve bataklıklarını onlara açan ve birçok savaşkan ulusu yenmelerini sağlayan uğur ve talih, bugünkü günü de, utkularının tamamlayıcısı olarak sevinçle kapamayı kendilerine sağlıyacağını bildirdi. Düşmanlarının aldığı önlemleri, bağlaşıklıklarını, sağladıkları elverişli taktik durumlarını, ihtiyatlılık olarak değil, korku etkisiyle alınmış önlemler olarak betimledi. Vizigotlar, diyordu, düşman ordusunun kuvvetini oluşturmaktadır, sıkışık durumda yığılmış Romalıların ürkek taburlarından Hunların hiçbir korkusu olamazdı; bu Romalılar, bir savaşın yorgunluklarına ve tehlikelerine dayanamazlardı. Barbar hükümdarı alınyazısı öğretisi'nden savaş erdemi yolunda ustaca yararlandı. Şöyle dedi: «Tanrı'nın koruduğu savaşçılar, savaş alanında yaralanmazlar, şerefsiz bir barışta ise kader, kurbanlarını çeker alır. İlk mızrağı ben atacağım; hükümdarına öykünmek istemeyen alçak, kaçınamıyacağı bir ölüme kendini adamış demektir.» Attila'nın görünüşü ve sesi barbarların yiğitliğini canlandırdı, gözüpek komutan da onların sabırsızlığına kapılarak, kahraman ve kendisine bağlı Hunların başında savaş durumuna geçti. İmparatorluğuna bağlı Heruller, Turingienler, Franklar ve Burginyonlar çok geniş Kataloni ovasının iki yanını kaplıyorlardı. Sağ kanat, Gepiet kralı Ardarik'in komutasındaydı. Ostrogotlar'da saltanat süren üç kardeş, kendi uluslarından türeme Vizigot oymaklarının karşısına çıkmak için sol yana yerleştirilmişlerdi. Bağlaşıklar değişik düzenlemeler yapmışlardı. Sâdık olmayan Alen kralı Singiban merkezde tutulmuştu, böylece tüm girişimleri gözlenebilir ve kalleşlik yapması halinde hemen cezası verilebilirdi. Aetius sol kanadın komutasını aldı, Teodorik de sağın... Torismond ise, Attila ordusunun yanına belki de gerilerine dek yayılan yükseklikleri tutmayı sürdürüyordu. Volga'dan Atlantik'e dek tüm uluslar Şalon (Châlons) ovasında toplanmış bulunuyorlardı. Bu uluslardan bir bölümü ayrılışmalara uğramış, fetihler ve göçler buna neden

olmuştu. Her iki orduda bulunan armalar ve silahlara bakılınca sanki bir iç savaş izlenimi edinilebilirdi.

Yunanlılarla Romalıların disiplinleri ve süel taktikleri ulusal gelenek ve göreneklerinin ilginç bir yanıydı. Ksenofon'un süel harekât üzerine dikkatli incelemesi, Sezar ya da Frederik'in bu yoldaki araştırmaları, bunları anlayıp, uygulayabilecek ayni yüksek zekâya sahip kimselerce, insanlığın yok edilmesi sanatının geliştirilmesi (hiçbir zaman istenmemekle birlikte) ve yetkinleştirilmesi olasıdır. Şalon savaşıysa, barbarların körükörüne coşkusuyla kararlaştırılmış ve ileri kuşaklara, sivil ve papaz meslekleri bakımından askerlik bilgisinden yoksun - yan tutan - yazarlarca aktarılmış bulunduğu için ancak olayın büyüklüğüne ilgimizi çekmiş olmaktadır. Bununla birlikte Kassiodore (Cassiodore), bu savaşa katılmış olan Gotlarla yakın ilişki kurarak görüşmüştür. Bunlar Kassiodore'ye bu savaşı, kanlı, inatçı ve, ne sonra ne de önce hiç benzeri olmayan bir çarpışma olarak anlatmışlardır. Kimine göre ölü sayısı yüz altmışikibine, kimine göreyse üçyüz bine çıkmıştı (688). Bu abartmalar, çok zaman inanılır gibi olmayan büyük yitiklerden söz ederse de, tarihçinin asıl amacı, hükümdarların saçma sapan tutumları yüzünden tüm insan kuşaklarının bir günde yok olabileceğini düşündürmektedir. İskit oklarının üstünlüğü belli olan karşılıklı mızrak ve oklardan sonra iki ordunun süvari ve piyadeleri de göğüs göğse savaşa tutuştular. Attila'yı da aralarında görerek coşan Hunlar, bağlaşıkların merkezini deldiler, iki kanadı birbirrinden ayırdılar, hızla sola yönelerek tüm güçleriyle Vizigotların üzerine yüklendiler. Teodorik, askerlerini coşturmak için en önde atıyla dört nala koşarken, ünlü soydan bir Ostrogot olan Andage'nin attığı mızrakla ağır yaralanarak atından düştü. Yaralı hükümdar kargaşa içerisinde, yerde kaldı ve kendi süvarilerinin atları altında ezilip can verdi. Ölümü, falcıların, ne idiğü belirsiz yokluktan haber verişlerini haklı çıkardı. Yiğit Torismond, tepelerden inerek, falın gerisini gerçekleştirinceye değin Attila utkuyu kazanacağına güveniyordu. Alanlerin kaçması ya da karşı

yana geçmesiyle bozulma kertesine gelen Vizigotlar yavaş yavaş yeniden savaş düzenini kurdular ve, Attila geri çekilmek zorunda bırakılınca Hunlar da yenik duruma düştüler. Hun kralı, bir er ataklığıyla dövüşmüştü. Ne var ki, ordusunu oluşturan yiğit barbarlar savaş hattını çok geride bırakır biçimde ileri geçmişlerdi. Onları tutma olanağı bulunamadığından yanları açık kaldı ve her yönden kuşatıldılar. Gecenin yaklaşması İskit'li ve Cermen savaşçıları toptan bir yenilgiden kurtardı. Arabalarıyla kendilerine bir siper oluşturdular. Süvariler attan indi, ne silahlarına ne de geleneklerine uygun olmayan bir savaş için hazırlık yaptılar. Savaşın nasıl biteceği belirgin değildi. Attila, son ve onurlu bir umara inanıyordu. Atların değerli koşum takımlarından ve eyerlerinden bir ölüm yığını yaptırdı, böylece gözüpek barbar, ordugâhı zorlanacak olursa, bunları ateşe vererek kendini onun içine atmaya, düşmanlarının, Attila'yı ne sağlığında, ne de ölümünden sonra egemenlikleri altına alamamalarına karar verdi (689).

Ne var ki, düşmanları da geceyi daha dinginlikle geçirmiş değillerdi. Torismond'un ihtiyatsız coşkunluğu gece yarısına dek sürdüyse de kendisini - çok az sayıda askeriyle birlikte - İskitlerin arabaları ortasında buldu. Gece karanlığındaki boğuşma sırasında atından düştü. Teodorik'in oğlu da babasının uğradığı sonla yaşamını yitirmek üzereyken askerlerinin çabası ve kahramanlığı sâyesinde bu tehlikeli durumdan kurtuldu. Solda Aetius, bağlaşıklarından ayrı düşmüş, kazanıp kazanmadığını bilmeksizin beklerken, Şalon ovasına yayılmış düşman birliklerini gördü. Daha sonra Gotların kampına vardı. Burada az sayıda asker bulunuyordu. Bunlar, günün ağarmasını bekliyorlardı. Roma komutanı da, kendi tahkimatı içerisinde sıkışıp kalmış olan Attila'nın yenildiğine inanmakta gecikmedi. Savaş alanına bakınca, en büyük yitiğin barbarlarda olduğunu sevinerek anladı. Bir ceset yığının altında, Teodorik'in onurlu yaralar almış ölüsü bulundu. Askerleri, ona, babaları ve kralları olarak gözyaşı döktüler. Bu gözyaşları, utku şarkılarına karıştı ve cenaze töreni, yenik bir düşma-

nın karşısında yapıldı. Gotlar, silahlarını şakırdatarak onun büyük oğlu Torismond'u bir kalkan üzerinde havaya kaldırdılar. Askerler bu günün onurunu, haklı olarak onun sağladığını söylüyorlardı. Yeni kral, babasının tâcını giyerken, onun öcünü almaya da and içti. Bununla birlikte Gotlar, gözüpek hasımlarına saldırmaktan çekiniyorlardı. Tarihçileri, Hun kralını mağarasının içindeki bir arslana benzetmişti; mağaranın dışındaki avcılar onun karşısında titreşiyorlardı. Bu mutsuz günde Attila'yı bırakıp ayrılmayı düşünebilecek krallar ve uluslar çok iyi biliyorlardı ki, kendileri için en büyük ve kaçınılmaz felâket efendilerinin hoşnutsuzluğunu kendi üzerlerine çekmiş olmaktı. Tüm mızıka enstrümanları güvensizlik ve savaş seslerini duyuruyordu ve onların tahkimatını zorlamaya kalkışan ilk birlikler her yandan ok yağmuru altında kalıp durakladılar ya da yok oldular. Bir savaş meclisi kurularak Hun kralını kuşatmaya, taşıma kollarına el koymaya ve, utanç verici bir antlaşma imzalamak ya da eşitsizlik içersinde bir savaş için zorlanmasına karar verildi. Barbarların sabırsızlığı bu önlemlerin yavaşlığını beğenmedi. İhtiyatlı Aetius, Hunların yok edilmesiyle Gotların gururu ve gücü çok artacak diye düşündü. Torismond'un bir görev olarak düşündüğü girişimini durdurmak için ussal ve yetkesel üstünlüğünü kullandı. Patricius, dostça davranarak onun burada vakit yitirmesindeki tehlikeyi vurguladı ve hemen Tuluz'a dönerek, tahtını ve hazinesini ele geçirmeye kalkışacak kardeşlerinin tutkulu niyetlerini bozmasını öğütledi (690). Gotların gtmesinden ve bağlaşıkların ayrılmasından sonra Attila, Şalon ovasına çöken derin suskunluk karşısında şaşırıp kaldı. Herhangi bir savaş kurnazlığı yapılabileceği korkusu onu birkaç gün daha arabalarıyla oluşturduğu savunma perdesinin arkasında tuttu. Ren'in öbür yanına çekilmesi, Batı imparatoru adına kazanılmış utkuların sonuncusunu tanıtlamış oluyordu. İhtiyatlı bir arayı koruyan Merove ile Frankları, her gece yaktıkları ateşlerle orada olduklarını anımsatarak Hunların ardından Turingen'e dek onları izlediler. Turingienler Attila ordusunda hizmet edi-

yorlardı. Bunlar Frankların ülkesinden, hem giderken, hem de dönüşte geçmişlerdi. Öyle anlaşılıyor ki bu geçişler sırasında korkunç kıyımlarda bulunmuşlardı. Seksen yıl sonra, Klovis'in oğlu bu kıyımların öcünü aldı. Turingienler, tutu (rehine)'ları ve tutsakları kılıçtan geçirdiler. Dinmek bilmez kızgınlıklarında, ikiyüz genç kızı, en yırtıcı işkenceler içerisinde yok ettiler. Bir bölümünü, kol ve bacaklarını atlara bağlayıp parçalattılar, bir bölümünü de arabaların altında ezdirdiler, dağılan parçalarını yol üzerinde köpeklere ve akbabalara yem yaptılar. İşte, kimi zaman imgesel erdemleri uygarlaşmış yüzyılların beğenisini çeken ve övülen yırtıcı atalarımız böyleydi (691).

Galya seferinin kötü sonucu Attila'nın ne gözüpekliğine ne de ününe zarar verdi. Savaşı izleyen ilkbaharda, prenses Honoria'yı ve ona düşen hazine payını ikinci kez istedi. İsteği yine geri çevrildi ya da atlatılma yoluna gidildi. Ateşli âşık yeniden silaha sarıldı, Alpleri aştı, İtalya'yı ele geçirdi ve, birincisi denli büyük bir orduyla Akuile'yi kuşattı. Barbarlar, bir kuşatma için gerekli önlemleri almak ve hiç değilse mekanik araç ve gereçleri bu uğurda kullanmak gibi yollara başvurmuyorlardı. Ne var ki, binlerce köylünün ve tutsakların, acımadan ölürcesine çalıştırılmalarıyle en ağır ve en tehlikeli işleri gördürebiliyorlardı. Belki Romalı sanatçılar da kendi ülkelerinin yıkıcılarına yardımlarını satıyorlardı. Hunlar, Akuile surlarına karşı koçbaşlarından, yürüyen kulelerden, taş atan makinelerden, mızraklardan ve yanıcı nesnelerden yararlandılar (692). Hun kralı, İtalya'nın fethini geciktiren tek engeli ortadan kaldırmak için umut, korku, ileri atılış ve kişisel çıkar yollarını deniyordu. Akiule o zamanlarda, Adriyatik denizinin en zengin, en kalabalık ve en ileri savunmalı kentlerinden biriydi. Ulusal hükümdarları Alarik ile Antala komutasındaki yardımcı Got birliklerinin gözüpekliği, Roma erguvanının görkemini lekelemiş olan hoyrat barbara karşı şanlı dayanışlarını anımsayan kent halkını da etkiliyordu. Sonuç alınamadan süren üç aylık bir kuşatmadan sonra, yiyecek yokluğu ve ordudan gelen hoşnut-

suzluk uğultuları Attila'yı girişiminden vazgeçmek zorunda bıraktı ve üzülerek ertesi günü için hareket komutunu verdi. Bununla birlikte, Hun hükümdarı, kentin surlarını kızgın bakışlarla seyrederken, peşinde yavrularıyla birlikte bir leyleğin uçtuğunu ve sanki yuvasından ayrılmakta olduğunu gördü. Rastlantının karşısına çıkardığı fırsatı ustalıkla kullanarak: «Bu evcil kuş, diye haykırdı, kısa süre içerisinde yıkılacağını kaderden sezinlememiş olsaydı eski yuvasını hiçbir zaman bırakıp gitmezdi (693).» Bu mutlu önsezi utkunun kesinliğini esinledi. Kuşatmaya yeniden başlandı ve kuvvetle yürütüldü. Hunlar, leyleğin uçuşu yönündeki duvar bölümüne yüklendiler, geniş bir gedik açtılar, karşı koyulmaz bir kızgınlıkla içeri daldılar ve öyle yıktılar ki, ileri kuşaklar Akuile örenlerini güç tanıyabildiler (694). Bu korkunç öc alıştan sonra yürüyüşünü sürdürdü, Altinum'u, Padoa'yı ve Konkordia'yı kül yığını haline döndürdü. Vicenze, Verona ve Bergama da aynı alın yazısına uğradılar. Pavia ile Milano, egemenliklerinin yitişine hiç karşı koymadan boyun eğdiler, kamu ve özel yapıları yanmaktan kurtaran, büyük sayıda tutsağın canını bağışlayan alışılmamış hoşgörüyü alkışladılar. Komum'un, Torino'nun ve Modena'nın halk gelenekleri şüpheli görünmektedir. Ancak, Attila'nın yakıp yıkmalarını, Po ile ayrılmış, Alpler ve Apenin'le sınırlanmış bulunan Lombardiya ovalarına değin yayıp uzattığı konusunda halkın geleneklerinde anlatılanlar en özgün tarih kaynaklarıyle benzerlik içerisinde bulunmaktadır (695). Barbar hükümdarı Milano sarayına girerken, bir tabloya gözü takıldı: Romalıların imparatoru tahtına oturmuş, İskit hükümdarları da onun ayakları dibinde secde etmiş olarak gösteriliyordu. Attila'nın, bu Roma kibirliliği yapıtından aldığı öc, ustaca oldu ve saldırı biçimine bürünmedi. Bir ressam çağırttı, ona, bu tabloyu silmesini, aynı bez (toile) üzerine, tahtta oturan İskit kralının resmini çizmesini (696), saygılı bir tavırla yaklaşan Roma imparatorlarının, egemenliği altına girdiklerinin simgesi olan haracı, altın keseler içerisinde onun ayaklarına bıraktıklarını aynı tabloda göstermesini istedi (697). Gö-

renler, kuşkusuz, değişiklikteki gerçeği doğrulamışlar ve belki de bu olay dolayısıyle insanla aslanın çekişmesini anımsamışlardır (198).

Atının geçtiği yerde ot bitmez, sözü Attila için uygun bir deyiş olurdu. Bununla birlikte bu yabanıl yıkıcı, isteyerek olmasa da, Avrupa'da, feodalite dönemindeki ticaret ve zanaat ruh ve bilgisinin doğmasını gerçekleştiren bir cumhuriyetin oluşmasına yol açmıştır. Ünlü Venedik ya da *Venetia* adı, bir zamanlar, Pannonya sınırlarından Adda kıyılarına, ve Po'dan Retien ve Jülien Alplerine dek geniş ve verimli bir İtalyan eyaletini kapsıyordu. Barbarların saldırmasından önce. Venedik'e bağlı elli kent barış ve gönenç içerisinde bulunuyordu. Akuile bunların en görkemlilerinden biriydi. Tarım ve el sanatları bakımından da Padova değerliydi. Roma şövalyesi niteliğini taşıyan beş yüz yurttaşın varlıkları, en az bir değerlemeyle bir milyon yediyüz bin sterlini buluyordu. Akuile'nin, Padova'nın ve dolaylarındaki kentlerin Hunların teröründen kurtulabilen çok sayıdaki aileleri, yakın adalarda yalın olmakla birlikte güvenli birer sığınak buldular (699). Okyanus gelgitlerinin - hafif de olsa - benzerinin görüldüğü Adriyatik körfezinin ucunda, ana karadan ayrık durumda, sığı sularda yüze yakın adacık bulunmaktadır. Dalgalara karşı doğal korunması olan bu yerlere gemiler çok dar geçitlerden girerler (700). Beşinci yüzyılın ortalarına değin bu adalarda insanlar yaşamışlarsa da, kültürleri ve adları belirsiz kalmıştır. Kaçak Venediklilerin gelenekleri, görenekleri, sanatları ve devlet yönetimleri, yavaş yavaş, yeni yerleşim toprakları üzerinde düzenli bir biçim almaya başladı (701). Cassio dore bunlardan, cumhuriyetin ilk anıtı olarak söz etti. Teodorik'in devlet adamı, tumturaklı ve zevksiz anlatısı'nda bunları, dalgalar arasında yuvalarını yapan dişi su kuşlarına benzetiyor. «Pek çok sayıda soylu aile, bir zamanlar Venedik eyaletlerinde oturuyordu» diyor, ve ekliyor: «ne var ki bugün hepsi yoksulluğun içinde soyluluklarını yitirmiş durumdadırlar. Ancak balıkla beslenmektedirler. Bütün varlıkları tuzdur. Halk onu denizden çıkarmakta, ya-

kınlardaki pazarlara, altın ve gümüş yerine taşımaktadırlar. Sanki denizin içerisinde dalgalanıyormuş gibi yaşam süren bu halk, az zamanda onunla içli dışlı oldu. Grado'dan Çiyozza (Chiozza)'ya değin adalılar ürkek bir halde yaşamaktan kurtulup kanallardan ve ırmaklardan geçerek, çetin olmakla birlikte tehlikesi az olan su yollarından İtalya'nın göbeğine vardılar. Sürekli olarak sayısını arttırdıkları ve büyülttükleri gemiler, körfezin tüm limanlarına girip çıkıyorlardı. Venedik, çocukluğundan başlıyarak, Adriyatik deniziyle yıllar boyu kutladığı bir hayat arkadaşlığı anlaşması yaptı. Pretorium prefektus'ü Kassiodore, halkın hakkını koruyan deniz görevli (tribunus)'lerini, yazdığı mektupla, yurttaşlarının kamu hizmeti uğrunda çabalarını desteklemeleri konusunda yüreklendirmektedir. İstirya eyaletinin şarap ve yağ ambarlarının Ravenna kentine taşınması söz konusuydu. Bilindiği üzere, her yıl halk, başlıca oniki adada bu tribunus ya da yargıçlardan oniksini seçiyordu. İtalya'da Got krallarının yönetiminde bulunan Venedik cumhuriyetinin varlığı kökenli ve sürekli bir bağımsızlığa kendi savlarından vazgeçtiği biçiminde değerlendirilmiştir (702).

Uzun süreden beri askerlik bilgisinden elini ayağını çekmiş bulunan İtalyanlar, kırk yıllık bir barış döneminden sonra, ülkelerine ve dinlerine düşman olduğu için nefret ettikleri korkunç bir barbarın yaklaştığını büyük korkuyla öğrendiler. Genel bir bunalım yıkıntısı içinde, yalnız Aetius soğukkanlılığını yitirmiyordu. Şu da var ki, değerliliğine ve yeteneklerine karşın Aetius, tek başına, yardımsız kalmıştı ve kişisel ününe yaraşır hiçbir başarı elde edememekteydi. Galya'yı savunmuş olan barbarlar İtalya'ya yürümeyi dirençle reddediyorlardı. Doğu imparatorunun yardımlarıysa henüz ortada yoktu ve ne olacağı da belli değildi. Patricius, yurtiçi birliklerinin başında, savaşı yürütmeyi sürdürüyor, Attila'nın yürüyüşünü, onu yorarak geciktiriyor, ancak bilgisiz ve nankör halkın kınaması karşısında kendini gösteriyordu (703). Valentinianus'ün ruhu yüce gönüllü duygulara açık olabilseydi bu yiğit generali

kendisine örnek ve rehber olarak alırdı. Ama, Teodosius'ün ürkek torunu, tehlikeyi paylaşacağı yerde, silah seslerinden kaçıyordu. Ravenna'dan Roma'ya, alınamaz bir kaleden açık ve savunmasız bir kente apar topar geçmesi, kişisel güvenliğinin düşman tarafından tehdidi halinde İtalya'yı bırakıp gideceğiyle ilgili niyetini açıklamış oluyordu. Bununla birlikte alçaklardan oluşan bir kurulda egemen olan şüphe ve önel havası kimi zaman ilk eğilimi etkisiz bırakır ve bu utanç verici tahttan çekilişi askıya alır. Batı imparatoru, senatosu ve Roma halkı, Attila'yı, bir elçilik kurulu göndererek yatıştırmayı esenlikli bir karar olarak benimsediler.

Bu önemli hizmetle, soyluluğu, zenginliği, konsül saygınlığı, kişisel ilişkileri ve yetenekleri yüzünden Roma senatosunda birinci sırayı tutan Avienus görevlendirildi. Avienus'ün düzenci karakteri (704), kamusal ya da özel çıkarlar üzerine yapılacak bir görüşme için uygundu. Kurul arkadaşı Trigelius, İtalya'da pretorium praefectus orununda bulunmuştu. Öbür arkadaşı, Roma piskoposu olan Leo'ydu (705), sürüsünü kurtarmak için canını tehlikeye atmaya razı olmuştu. Leo, genel kötülükler içerisinde yüksek ussal yeteneğini ortaya sermişti (706) ve, düşüncelerini ortodoks inancı ve kilise disiplini gibi saygın ad ve konular altında yerleştirmeyi başardığı için (Büyük) sanına hak kazanmıştı. Attila, Minçius'ün ağır ve dolambaçlı akarak gelip Benakus gölünün dalgalarında yittiği yerde ordugâhını kurmuştu. Katulle ve Vigile çiftlikleri atlarının nalları altında çiğnenyiordu. Roma elçilerini çadırında kabul etti, onları dikkatle, denebilir ki elverişli bir davranışla dinledi. İtalya'nın kurtuluşu, prenses Honoria'nın çok büyük kurtulmalığı ya da eşine sağlanan bedel karşılığında satın alındı. Ordusunun durumu da kuşkusuz anlaşmanın yapılmasına yardımcı oldu ve geri çekilmesini hızlandırdı. Süse ve şatafata alışmaya başlamaları ve iklimin sıcaklığı Hun askerlerinin değerliliğinde sarsılmalara neden olmuştu. Olağan beslenmeleri sütten ve kurutulmuş etten başka bir şey olmayan kuzey çobanları kendilerini, aşırı biçimde

ekmek, şarap ve, Romalıların yöntemine göre pişirilerek hazırlanmış et gibi lükse kaptırmışlardı. Attila, yenen ordusunu Roma kapılarına dayamaya kesin kararlı olduğunu açıkça bildirince dostları ve düşmanları, Alarik'in *Sonsuz* (707) kentin fethinden sonra çok yaşamadığını ona anımsatmakta sanki yarışa girdiler (708). Onun korkusuz ruhu gerçek tehlikeler karşısında bile sarsılmadığına göre imgesel bir korkudan sinecek değildi. Kendi amaçlarını gerçekleştirme yolunda ustalıkla kullandığı boş inançların etkisinde kalmadı (709). Leo'nun baskıcı uzdilliği, görkemli görünüşü ve üzerindeki pontif giysileri, barbar hükümdarında, hıristiyanların tinsel babalarına karşı bir saygı duygusu uyandırdı. Ardıllarının dileğini geri çevirirse Hun kralının birdenbire öleceğini esinlemeyle bildiren aziz Piyetro (Sen piyer) ile aziz Paulus (sen Pol)'ün görüntü (hayalet)'leri, kilise masallarının en güzellerinden biridir. Roma'nın alınyazısı göklerin işe karışmasına değerdi ve, hiç değilse Rafael'in fırçası ve Algardi'nin makasıyla simgelenmiş olan bu öyküye, bu nedenle hoşgörüyle bakmak gerekir (710).

Hun kralı, İtalya'dan ayrılıp gitmeden önce, anlaşmada öngörülen süre içerisinde prenses Honoria elçilerine teslim edilmezse, bu kez daha ağır koşullarla buralara dönüp geleceğini söyledi. Sonsuz sayıdaki eşlerinin listesine İldiko adında yeni bir güzeli eklemekle herhalde tatlı sıkıntılarını yatıştırmıştır (711). Evlenme törenini Tuna'nın öbür yanındaki krallık köyünde barbar halklarına özgü yöntemler ve şenliklerle yerine getirdikten sonra, şaraptan ve uykusuzluktan bunalan Attila, sofranın çekiciliklerinden zor kurtularak kendini aşkın çekiciliklerine bıraktı. Eğlencelerinde ve dinlenmesi sırasında rahatsız etmek korkusuyla hizmetkârlar ertesi sabah dairesine girmeye çekiniyorlardı. Ne var ki, gündüz olup saatlar ilerlediği halde içerden bir haber çıkmadığı için telaşlanan görevliler mırıldanarak kralı uyandırmak istedilerse de bunun da yararı olmadığını görerek kaygıları arttı ve saygıyı bir yana bırakarak haykırdılar. Haykırışlar da karşılıksız kalınca gerdek oda-

sına daldılar. Yeni eşini yatağın yanında oturmuş, yüzü duvakla örtülü, kendi durumundaki tehlikeden ve Attila'nın ölümünden duyduğu kaygı içerisinde buldular. Atar damarlardan biri çatlamış ve, yatmakta olduğu için kan, burun deliklerinden boşalamamış, ciğerlere ve mideye dolarak boğulmasına neden olmuştu (712). Cenazesi, açık yerde ipek bir çadırın altına konuldu; Hun süvarileri birçok kez, tören yürüyüşüyle ve yas havaları okuyarak çevresinde döndüler, ölümüne dek yenilmemiş bu kahramana, halkın babası, düşmanların başına korkular yağdıran ve dünyayı dehşetlere salan bu başbuğa saygılarını sundular. Ulusal geleneklerine uygun olarak barbarlar saçlarından bir bölümünü kestiler, yüzlerinde derin yaralar açtılar ve kahraman şeflerinin alışkanlıklarına göre, gözyaşlarıyla değil, savaşçıların kanlarıyle onu onurlandırdılar. Attila'nın cesedi, biri altın, ikincisi gümüş, üçüncüsüyse demirden olmak üzere üç tabut içerisine konuldu ve törensiz olarak geceleyin toprağa verildi. Aynı mezara, yendiği uluslardan alınmış ganimetleri de gömüldü. Mezarı hazırlamak için kazan tutsaklar, acımaksızın öldürüldüler. Hunlar bu acı sahneyi, mezarın çevresinde kendilerini eğlenceye ve her türlü aşırılığa kaptırarak sona erdirdiler. Konstantinopolis'de söylendiğine göre Marcianus, rüyasında, Attila'nın okunu kırılmış olarak görmüş. Bu söylenti, Roma imparatorlarının kafasını Hun hükümdarının ne denli meşgul ettiğini tanıtlamaktadır (713).

Hunların imparatorluğunu yıkan durum, bu denli geniş ve oldukça zayıf bağlarla bütünleşmiş bir düzeni tek başına tutabilmiş olan hükümdarın gücünü de tanıtlamış bulunmaktadır. Onun ölümünden sonra en gözüpek şefler kral olma çabası gösterdiler. Güçlü krallar bir efendinin buyruğuna girmeyi istemediler ve, birçok başka başka anneden doğmuş olan erkek çocuklar, bir bireyden düşen kalıt gibi, İskit ve Cermanya uluslarının başkanlıklarını ele geçirmek için kendi aralarında çatışmaya tutuştular. Kafa tutan Ardarik, bu bölüşmenin utancını anladı ve anlattı. Uyrukları olan Gepid'ler ve, üç babayiğit kardeşin yö-

netimindeki Ostrogotlar, krallığın bağımsızlık haklarını yeniden ele geçirmek için bağlaşıklarını özendirdiler. Kanlı ve kesin sonuçlu bir savaşta - ki, Pannonya'da Netad ırmağı kıyılarında oldu - Gepid'lerin mızrağı, Gotların kılıcı, Hunların oku, Süevlerin piyadesi, Herulelerin hafif silahları ve Alenlerin ağır palaları birbirine karışmıştı ve birbirlerine saldırarak yok etmek için kullanılmaktaydı. Ardarik'in utkusu, hasımlarının otuz bin insan yitirmeleri karşılığında elde edilmiş oldu. Attila'nın oğullarından en büyüğü olan Ellak, anılmaya değer olan Netad savaşında tâcını ve canını yitirdi. Değeri ve utkusu onu, çok genç yaşında, buyruğu altına aldığı Akatzire adlı İskit halkının tahtına oturtmuştu. Şan ve onurdan hoşlanan Attila, oğlu Ellak'ın değerine saygı gösterecek ya da ölümünü kıskanacaktı (714). Bir Hun ordusunun başında kardeşi Dengiz, Tuna boyunda onbeş yıl savunma yaptı. Karpat dağlarından Karadeniz'e değin Attila sarayı ve eski Daçya, Gepidlerin kralı Ardarik'in kurduğu yeni bir devletin toprakları oldu. Ostrogotlar, Viyana'dan Sirmium'a dek Pannonya'da fethedilmiş yerleri ele geçirdiler. Özgürlüklerine yeniden ve yiğitçe kavuşan çeşitli oymak toplulukları, herbiri, güçleri ölçüsünde düzensiz olarak bölüşüldüler. Babasının tutsaklarınca çevrilen Dengiz yalnızca arabalarının çevrelediği alan içerisindeki imparatorluğuna sahipti. Atak gözüpekliği yüzünden Doğu imparatorluğunu ele geçirmeye kalkıştı. Bir savaş sırasında can verdi ve kesilen başı hipodromda sergilenerek Konstantinopolis halkının hoş vakit geçirmesine sunuldu. Attila, en küçük oğlu İrnak'ın, soylarının ününü ayakta tutacağına yürekten inanmıştı. Kardeşi Dengiz (Dengisich)'in coşkunluğunu yatıştırmaya boş yere çalışmış olan bu prensin karakteri, Hunların sallantıda olan alınyazılarına daha uygun bir nitelikteydi. İrnak, kendisinin buyruğu altındaki oymaklarla birlikte küçük İskitler ülkesinin iç kesimine çekildi. Oradan, atalarınca bulunmuş aynı yolu izleyen bir barbar topluluğunca kısa sürede atıldılar. *Geugen*'ler ya da Avarlar - ki, Yunanlı yazarlar bunları Okyanus kıyılarında göstermişlerdir - dolaylarda-

ki oymakları sürdüler; bunlardan Kuzey İgur'ları Sibirya'nın buzlu bölgelerinden çıkararak Boristen'e ve Hazer denizi'ne dek yayıldılar ve Hunların imparatorluğunu yıktılar (715).

Bu büyük değişikliklerde, Roma imparatorunca Barbarların değeri gözönünde tutularak dostlukları elden kaçırılmasaydı, imparatorluğun güvenliğine yardımcı olabileceklerdi. Ne var ki, otuzbeş yaşına gelmiş olan yetersiz Valentinianus, uslamlama'dan ve gözüpeklikten yoksun durumda, kendi eliyle patricius Aetius'ü öldürterek, kişisel güvenliği bahanesiyle imparatorluğun temellerini yıkmaya kalkıştı. Aşağılık bir kıskanmayla, barbarların korkulu rüyası ve imparatorluğun koruyucusu olarak ün salmış bulunan kahramandan nefret ediyordu. Yeni gözdesi hadım Heraklius, imparatoru, Plasidya'nın yaşadığı sürece içerisinde kaldığı uyuşukluktan (715/a) çekip çıkardı. Aetius'ün parlak ünü, zenginliği, saygınlığı, her zaman buyruğunda bulundurduğu barbarlardan oluşan savaşçı birliği, tüm sivil hizmetlerde çalışan koruması altındaki adamları ve imparatorun kızı Eudoksia'yla nişanlı bulunan oğlu Gaudentinus'ün geleceğine bağlanan umutlar onu herhangi bir uyruktan üstün düzeye yükseltmiş bulunuyordu. Gizliden gizliye suçlandırılarak tutkulu niyetleri olduğu haberleri Valentinionus'de korku ve hınç uyandırdı. Değerlilik duygusu, gördüğü hizmetler nedeniyle ve belki de günahsızlığıyla birtakım yükseklik duygularına kapılmış olabilirdi. Nitekim patricius, dostça olmayan bir beyanla hükümdarının onurunu incitecek sözler söyledi. Bir bağlaşıklık ve anlaşma sözleşmesini törenle and içerek onamaya zorlamak gibi bir davranışla bu onur kırıcılığını daha da ağırlaştırdı. Aetius kuşkularını açıkladı, ama kendi güvenliğini düşünmedi. Hasmının suç işlemeye bile kalkışacak gücü olmadığına güvenerek, hiçbir önleme gerek duymaksızın Roma sarayına döndü. İmparatoru, belki de çok sıkıştırarak oğlunun evlenme işlemini tamamlamaya zorladığı sırada, Valentinianus ilk kez kılıcını çekti ve, imparatorluğu kurtarmış olan bir komutanın göğsüne sapladı. Hadımları ve

gözdeleri de efendilerine öykünmeye davrandılar ve Aetius, aldığı kılıç darbeleriyle oracıkta can verdi. Aynı anda praetorium praefektus'ü Boetius de öldürülüyordu. Haber yayılmadan önce, patricius'ün başlıca dostları saraya çağrıldı ve birbiri ardınca öldürüldüler. Bu korkunç saldırıyı adalet ya da zorunluluk uğrunda gösteren imparator, durumu askerlerine, uyruklarına ve bağlaşıklıklarına bildirdi. Aetius'ün alınyazısından doğrudan doğruya ilgili olmayan yabancı uluslar, ya da düşmanları olarak ondan büyük korku duyanlar, ona gözyaşı döktüler. Hizmetinde olarak kendisine kişisel bağlılık duyan barbarlar acılarını ve hınçlarını belli etmediler. Valentinianus'ün uzun süre konusunu oluşturduğu genel nefret derin ve genel bir tiksinti haline dönüştü. Bu duygular, saraylarda pek seyrek olarak açığa vurulabildi. Bununla birlikte imparator bir Romalının kesin yanıtını, şaşkınlıkla dinlemek zorunda kaldı. Bu Romalı şunları söyledi: «Yakınmalarınızın neler olduğunu bilmem ama, bildiğim şu ki, sağ elini kesmek için sol elini kullanan bir kimse gibi davrandınız (716).

Roma kentindeki eğlence yaşamının Valentinianus'ü sık ve uzun geliş ve oturuşlara çektiği anlaşılmaktadır, ki bu nedenle burada uyandırdığı tiksinti duygusu öbür yerlerin tümünden çok olmuştur. Zayıf bir devlet yönetiminin desteklenmesi için yetkileri ve yardımları gerekli olan senatörler yavaş yavaş cumhuriyetçi ruhuna yeniden bürünmeye başladılar. Kalıtım yoluyla hükümdar olmuş Valentinianus'ün büyüklük taslayan davranışları senatörlerin onurunu zedeliyor ve imparatorun eğlenceye düşkünlüğü seçkin ailelerin şerefini yaralıyordu. İmparatoriçe Eudoksiya'nın soyluluğu kocasınınkiyle eşitti. Tazeliği ve kadınca şuhluğu, sevi tutum ve davranışlarına açık ve değer olmakla birlikte, imparator daldan dala konarak bu tutum ve davranışları her gün yeni bir güzele sunuyordu. Eski bir aileden gelen ve iki kez konsüllük yapan zengin senatör Petronius Maksimus'ün genç ve güzel bir karısı vardı. Kadının direnç göstermesi Valentinianus'ün isteklerini daha da artırıcı etki yaptı ve yatıştırmak için zor kullanmayı ya

da tuzağa düşürmeyi tasarladı. Oynanacak oyun tehlikeliydi ve sarayın işlediği suçlardan biriydi. İmparator, rastlantıyla ya da düzenle Maksimus'den büyük bir para alacaklı oldu ve, rehin olarak - kabaca - yüzüğünü vermesini istedi. Yüzüğü bir haberciyle senatörün karısına gönderdi, kocasının ağzından, kadının hemen imparatoriçenin yanına gelmesini isteyen bir mesaj yolladı. Maksimus'un eşi, bu kötü kurnazlığın hiç farkına varmadığından, tahtırevânı içinde imparatorluk sarayına geldi. Özel görevliler onu saraydaki ıssız bir odaya aldılar, orada bekleyen Valentinianus şeref ve konukseverlik kurallarını hiç duyunç acısı (vicdan azâbı) çekmeksizin çiğnedi. Dönüşünde, uğradığı saldırıda işbirlikçi olduğunu sandığı kocasına gözyaşları ve acıyla yaptığı kınamalar Maksimus'te, haklı bir öcalma duygusu uyandırdı. Bu duygu onda ayrıca bir dürtünün daha uyanmasına neden oldu. Maksimus, halkın ve senatonun oylarıyla o aşağılık adamın işgal ettiği tahta kendisinin de çıkabileceğini pekâlâ düşünebilirdi. Yüreğinde dostluğa ve minnet duygusuna hiç yer vermeyen ve buna inanmayan Valentinianus kendi muhafızları arasında Aetius'ün hizmetkârlarını ve askerlerini bulundurmakta bir sakınca görmemişti. Bu barbarlardan ikisi, eski efendilerinin katilini yoketmek gibi kutsal ve onurlu bir görevi yerine getirmenin tam zamanı olduğunu düşündüler ve bu gözüpek davranış için uzun süre beklemek zorunda kalmadılar. Valentianus tâlim alanında birtakım süel gösterileri izleyip eğlendiği sırada, bu barbarlar onun üzerine atıldılar ve, gözdesinin henüz kanı kurumamış kılıçlarını imparatorun vücuduna sapladılar. Bu sırada hükümdarın adamlarınca en küçük bir koruma girişimi görülmediği gibi, tersine, sevinç doğurdu gibi belirtilere rastlandı. Teodosius soyunun son imparatoru Valentinianus'ün alınyazısı da böyle oldu. Dayı oğlu ile iki dayısındaki gözüpeklik ve zekâ eksikliklerini ılımlı düzeyde tutabilen temiz ruhluluk ve günahsızlıktan yoksun kalarak onların yalnız zayıf yönlerini almıştı. Valentinianus, tutkularını herhangi bir erdemle denkleştirmediğine göre daha az mazur görülebilirdi. Dini bile şüp-

helydi. Her nedenle din sapkınlığı belirtileri göstermediyse de, sihirbazlık ve falcılık konularında - din dışı - ilgilenmelerinden hıristiyanlar çok tedirgin oldular.

Çiçeron ve Varron zamanından beri Romalı kuş falcılarının ileri sürdüğü habere göre, Romulus'ün gördüğü oniki akbaba, Roma kenti için kaderin çizdiği ve saptadığı oniki yüzyılı simgelemekteydi (717). Bu tansıksal haber, güçlü ve erinçli yüzyıllarda önemli görülmüyorduysa da, birçok kötülüklerin birbirini izlediği onikinci yüzyıl sona ermekte olduğu sırada tehlike işareti olarak ruhları etkiliyordu (718). Sonraki kuşaklar da, imparatorluğun çöküşünün, bu türlü masallmsı bir fala dayandığını görerek şaşkınlık içerisinde kalacaklardır. Ne var ki, bu çöküş, akbabaların uçuşundan daha açık ve daha güvenli önsezilerle bilinmişti. Roma devlet yönetimi, uyruklarının gözünde her gün daha tiksinç ve düşmanlarının karşısında ise daha önemsiz duruma düşmekteydi (719). Genel kötülüklerin artmasıyle vergiler de ağırlaşıyordu. Tasarruf ne denli gerekliyse o denli israfa gidiliyordu. Zenginler, üzerlerindeki yükü halkın omuzlarına aktarıyor ve, geçici de olsa yoksulluğunu avutabilecek her türlü yumuşaklık ve hoşgörüden onları yoksun bırakıyorlardı. Mallarına el koyan ve canlarını işkencelere uğratan katı engizisyon, Valentinianus'ün uyruklarını ya barbarların daha açık zorbalığını benimseyerek ormanlara ve dağlara kaçıp sığınmayı, ya da paralı uşaklığın aşağılatıcı niteliğine katlanmayı yeğlemeye zorladı. Atalarının saygın ve gıptayla anılan (Roma vatandaşı) sanından büyük tiksintiyle vazgeçiyorlardı. Galya'nın Armorik bölgesindeki eyaletler İspanya'nın büyük bir bölümü, Bagotlar konfederasyonu halinde bağımsız ve anarşi içerisinde bir devlet'e bağlı olarak yaşıyorlardı. İmparatorluğun yüksek görevlileri, ayaklanmak zorunda bıraktıkları ve umutsuzluğa düşürdükleri ulusları, içi geçmiş birlikler ve yasalarla yönetmeye çalışıyorlardı (720). Barbarların tümü yok edilmiş olsaydı bile Batı imparatorluğunun yeniden güçlenip ayakta kalması için yeterli olmazdı. Roma yine yaşıyordu, ama bu yaşaması özgürlüğünde, onurunda ve erdemindeydi.

BÖLÜM XXXVI

Vandal Kralı Genserik'in Roma'yı Yağmalaması, Halkını Kılıçtan Geçirmesi - Denizlerdeki Çapulculuğu - Son Batı İmparatorları Olan Maksimus, Avitus, Majorianus, Severus, Antemius, Olibrius, Gliserius, Nepos ve Augustule'nin Birbiri Ardından Tahta Çıkmaları - Batı İmparatorluğunun Tümden Sönmesi. - İtalya'da İlk Barbar Kralı Odoakre'nin Saltanatı.

Okyanus'tan Alpler'e dek eyaletlerin yitirilmesi ya da yanıp yıkılmış olması Roma gücünün ateşini kararttı ve etkinliğini azalttı. Afrika'nın ayrılması içerdeki gönenci yok etti. Vandallar senatörlerin tüm varlıklarına el koydular ve, fetihlerinden önce, plebeiyenlerin yoksulluğunu hafifletmeye, onların işsiz kalmalarını el altından özendirmeye yarayan para yardımlarını durdurdular. Beklenmeyen bir saldırı Romalıların mutsuzluğunu artırdı, uzun süre onun beslenmesini sağlayan verimli ve bağlı eyalet, tutkulu bir barbarın yönlendirmesiyle Roma'ya karşı silaha sarıldı. Genserik'in yenen bayrağını izleyen Vandallar ve Alenler, Tanca'dan Trablus'a dek uzayan zengin toprakları ele geçirmişlerdi. Kıyıdan yürüyerek seksen günde alınabilen bu ülke, bir yandan çöl, öbür yandan Akdeniz ile sıkışmış dar bir şerit durumundaydı. Sıcak yönün siyah halkını bulup yenmek, uyanık Genserik'in işi değildi. O, göz-

lerini denize çevirdi, bir deniz gücü oluşturmaya karar verdi, bu büyük girişimi büyük bir istek ve çabayla eyleme dönüştürdü. Atlas dağlarının ormanları tükenmez ağaç kaynağıydı. Yeni uyrukları da gemi yapımında ve gemicilikte bilgi sahibiydiler. Vandalları, tüm deniz kıyısı ülkelerine girmelerini olası kılacak bir savaş biçimini öğrenmeye özendirdi. Yağma umudu Mağriplileri ve Afrikalıları devindirdi. Altı yüzyıllık bir aradan sonra Kartaca'dan çıkan filolar yeni Akdeniz imparatorluğunun davacısı oldular. Vandalların başarıları, Sicilya'nın fethi, Palermo'nun yakılıp yıkılması ve Lukanya kıyılarına üst üste yapılan çıkarmalar Valentinianus'ün annesiyle Teodosius'ün kızkardeşini alarma geçirdi. Bu iki imparatoriçe, politikasıyle önleyemediği ve savuşturamadığı tehlikelere karşı koyabilmek için yiğitliğini kullanan ortak düşmanlarını yoketmek amacıyle bağlaşıklıklar kurdular ve çok pahalıya mal olan yararsız silahlanmalara giriştiler. Romalıların tüm tasarıları onun önellerine, bir anlam çıkarılamayan söz vermelerine ve ödünlerine neden oluyordu. Korkunç ortağı Hun kralı'nın giriştiği geniş saldırı, imparatoriçelerin, Afrika'nın elden gidişini unutturup kendi dertlerini düşünmelerine neden oldu. Doğu imparatorluğunu savunucusuz ve yasal hükümdarsız bırakan saray olayları Genserik'in korkusunu sildi ve oburca isteklerini güçlendirdi. Mağriplilerden ve Vandallardan savaşçıları taşıyan çok sayıda gemiyle, Valentinianus'ün ölümünden ve Maksimus'ün imparatorluk tahtına çıkışından yaklaşık üç ay sonra, Tiberis (Tevere)'in ağzına demir attı.

Senatör Petronius Maksimus'ün özel yaşamı (721), çok zaman insan mutluluğunun, az rastlanan, bir örneği olarak dile getirilmiştir. Anisianus ailesinden geldiğine göre soylu ve ünlüydü. Toprak ve para olarak çok büyük zenginliğe sahip bulunuyordu. Bu elverişli niteliklere, ökelik (deha) ve erdem gibi değer biçilemeyen doğa vergilerini süsleyen ya da bunlara öykünülen bilgi, yetenek ve göz kamaştırıcı tutum ve davranışları da ekleniyordu. Sofrası ve sarayının eğlenceleri herkese açıktı. Maksimus, dışarda,

birkaç dostunun da bulunabileceği ve adamlarının oluşturduğu kalabalık bir grup içerisinde görülürdü (722). Hükümdarın ve senatonun da değerlendirmeleriyle iki kez İtalya praetorium praefektus'lük, sonunda da patricius'lük orunlarına yükseltilmişti. Bu sivil görevler boş ve eğlence zamanlarından yararlanma istekleriyle bağdaşmaz değildi. Her saati, (su saati)'nin aracılığıyle, eğlence ve iş zamanları olarak düzenli biçimde belirlenmişti. Zamanını ayarlaması da gösteriyor ki, Maksimus, mutlu yaşamının kadrini bilmekteydi. Valentinianus'den gördüğü ağır saldırı, tek başına, almak isteyeceği en kanlı öcü bile mâzur gösterebilirdi. Şu da var ki, bir filozof gibi düşünülecek olsa, Maksimus'ün karısı direnç göstermede içtenlikli olsaydı sililiği (iffeti) dokunulmaz olarak kalacak, suç ortağının isteklerine razı olsaydı hiçbir şey onun bu sililiğini koruyamıyacaktı. Ülkenin içerisinde bulunduğu kargaşalıklar sonucu imparatorluk ailesinin yaşamı bitmiş olsa bile bir vatansever bu işe girişmekte duraksardı. Maksimus, bu tür düşünceleri ihmal etti. Tutkusunu ve öcünü doyurmaya baktı. Suçlu Valentinianus'ün, ayakları dibinde can verdiğini gördü, halkın ve senato'nun kendisini imparator olmaya çağıran sesini duyarak gözleri kamaştı. Ne var ki mutluluğu, taç giyme töreniyle sona erdi. Sidonius şöyle diyor: «Boş yere uyku aradığı sarayında hapsedilmiş halde tüm isteklerinin sonuna varıp düşmesi bir soluk alıp vermesi denli kısa sürede akıp geçti.» Başındaki tacın ağırlığından yorulmuş olduğundan, dostu ve mâbeyincisi Fulgentius'e üzgün düşüncelerini açıkladı, ve geçmişteki yaşamının dingin tatlılıklarını anarak şunları söyledi: «Ey mutlu Damokles, senin saltanatın hiç değilse, başladığın yemekte sona erdi» (723). Fulgentuis, o tarihten sonra bu yollamayı, hükümdarlar ve uyrukları için bir ibret dersi olarak yayımladı.

Üçüncü ayın sonunda Maksimus'un saltanatı bitti. Bu sürenin içerisine, kendisinin neden olmadığı kıyanın anısı, duyunç acısı ve terör hep birlikte girmişlerdi, ve sarsıntıda olan tahtı sürekli biçimde askerlerin ayaklanmaları,

halkın ve konfedere durumdaki barbarların başkaldırmalarıyla kargaşa içerisine düşmüştü. Oğlu Palladuis'ün son imparatorun kızıyla evlenmesi, kalıtımsal saltanatı kendi ailesi içerisine aktarmış olabilirdi. Ne var ki, imparatoriçe Eudoksiya'ya karşı sert ve katı tutumu, olsa olsa körü körüne öc alma ve kabalık duygularına verilebilirdi. Bu hallerin günahsız nedeni olan karısını da imparatorun ölümü çok sarsmıştı ve Valentinianus'ün dul eşi yas tutma yolu ve yöntemini bozmaya (belki de duyduğu acıdan kopup sıyrılmaya) ve, kocasının kaatili diye şüphelendiği zorbanın kucağına teslim olmaya zorlanmıştı. Bu kuşku, Maksimus'ün ihtiyatsızlığı yüzünden onu suçlu duruma soktu, ve karısının da kalbinde yatışması olanaksız bir hıncın doğmasına neden oldu. Babası ve halası Pülşeri öldüklerine göre Eudoksiyanın Doğu'dan bekleyebileceği bir yardım yoktu. Annesi, Kudüs'te aşağılık bir sürgün yaşamında inliyordu. Konstantinopolis hükümdarlığı bir yabancının eilnde bulunuyordu. Bu yoksunluklar içerisinde gözlerini Kartaca'ya çevirdi, gizlice Vandal kralından yardım isteğinde bulundu. Böylece onun acıma, onur ve adalet adları altında aç gözlü niyetleri saklamak için çok güzel bir fırsattan yararlanmasını sağlamış oldu (724). Maksimus alt aşamalardaki görevlerde birtakım başarılar kazandıysa da bir imparatorluğun yönetiminde o başarıyı gösterememiştir. Afrika kıyısında hazırlıklar yapıldığına ilişkin bilgileri olduysa da, zayıf imparator, hiçbir savunma, görüşme ya da çekilme gibi önlemlere girişmeden, hareketsiz halde düşmanın gelmesini bekledi. Genserik, Vandallarıyla Tiberis kıyısına çıkınca büyük korkuya düşen ve öfkeden çılgına dönen halkın bağırıp çağırması Maksimus'ü utanç verici aymazlığından uyandırdı. Ezik ruhunda karşısına çıkabilen tek umar hemen kaçmaktı ve senatörleri de hükümdarlarına öykünmeye çağırdı. Ne var ki, Maksimus, sokakta görünür görünmez taş yağmuruna tutuldu. Bir Romalı ya da Burginyonlu asker onu taşla ilk vurma onurunun kendisinde olduğunu övünerek söyledi. Ölüsü Tiberis'e atıldı. Kötülüklere neden olanı cezalandırmış olmaktan dolayı Roma

halkı birbirini kutladı. Eudoksiya'nın uşakları da öc alma yolunda gösterdikleri çabayla kıvanç duydular (725).

Bu kargaşadan üç gün sonra Genserik, Vandalların başında, Ostia limanından Roma kapılarına doğru ilerledi ve, savunucu olarak silahlanmış genç Romalıların yerine, saygıdeğer Leo'nun, papaz kalabalığının başında, âyin yürüyüşüyle kale kapısından çıktığı görüldü (726). Başpapazın kesin tutumu, uzdilliği ve dinsel yetkesi, ikinci kez bir barbar fatihinin kıyıcılığını yumuşatmaya yaradı. Vandal kralı, savunmasız insanlara zarar verilmeyeceğine, yangın çıkarılmayacağına ve tutsaklara işkence yapılmayacağına söz verdi. Her ne denli bu buyruklar ne kesinlikle verilmiş ne de titizlikle uygulanmışsa da Leo'nun düşüncesi, kendisi ve ülkesi için başarılı ve yararlı oldu. Roma kentiyle halkı Mağriplilerden ve Vandallardan büyük zarar gördüler ve yeni Kartacalılar eskilerinin öcünü aldılar. Yağma, ondört gün ve ondört gece sürdü. Genserik, kamusal ve bireysel servetleri olduğu gibi kutsal ve kilise dışı hazineleri de özenle gemilerine taşıttı. Ganimetler arasında bulunan, her iki dinden tapınakların değerli süslemeleri insansal ve tanrısal nesnelerin evrimlerini belirten eşyaya, anılmaya değer örnekler gibiydi. Putataparılğın bırakılmasından beri Kapitolium (Capitolium) kendi haline terkedilmişti. Şu da var ki, tanrıları ve kahramanları simgeleyen heykellere saygı duyuluyordu, ve yaldızlı tunçtan yapılmış görkemli kubbe sanki Genserik'in doymak bilmez istekleri için saklanmış gibiydi (727). Tanrı'nın kendisi tarafından verilen bilgilere göre yapılmış ve onun tapınağına konulmuş olan Yahudi dininin (728) altın masası, yedi kollu altın şamdanı, Titus'ün zafer alayında Romalılar'a şatafatlı olarak gösterilmiş ve sonra Barış (Pacis) tapınağına konulmuştu. Dört yüzyıldan sonra Kudüs'ten alınan ganimetler, kökeni Baltık kıyısında olan bir barbarca Roma'dan Kartaca'ya götürüldü. Bu eski yapıtlar, meraklılığın olduğu gibi açgözlülüğün de dikkatini çekecek değerdedir. O zamanların din hayranlığını yansıtır biçimde süslenmiş ve bezenmiş olan hıristiyan kiliseleri, dinsel simgelere saldıranlar için

rahatça avlanılan yerler haline geldi ve papa Leo'nun büyük Konstantinus'çe verilmiş altı adet ve herbiri yüz libra ağırlığındaki gümüş vazoyu eriterek bu avcılara peşkeş çekmesi, yitirmelerin ne boyutlara ulaştığının ilginç kanıtıdır. Gotların yağmasından beri geçen kırkbeş yılda Roma, ilk görkemine hemen hemen yeniden kavuşmuştu, bu nedenle başkentin servetlerini kaldırıp götürmek için beklettiği gemilerini bunlarla doldurmadan yenen'i aldatıp savmak kolay değildi. İmparatorluk sarayının süslemeleri, gardropları, mutfak ve sofra takımları, hiç ayırıma uğratılmadan toplanıp yığıldı. Altın ve gümüş milyonlarca talen'e ulaştı ve barbarlar bakırla tuncu da bırakmadılar. Eudoksia'nın kendisi bile, ihtiyatsızlığının cezasını ağır biçimde ödedi. Onun da takıları alındı, hem de, kurtarıcısını ve bağlaşığını karşılamaya geldiği sırada ... Büyük Teodosius ailesinden kalan son bireyler, imparatoriçe ile iki kızı yabanıl Vandal'ın tutsakları olarak, onu izlemek zorunda bırakıldılar ve hemen onun bindiği gemiye sokuldular. Yelken açıldı, güzel bir deniz yolculuğundan sonra Kartaca limanına varıldı (729). Barbarlar, yüzleri ve yetenekleri efendilerinin keyfine hizmet edebilecek kadın - erkek binlerce Romalıyı gemilerine sürükleyerek getirdiler. Paylaşma sırasında kocalar karılarından, babalar çocuklarından insafsızca ayrıldılar. Yardımı ve avunmayı ancak, Kartaca piskoposu Deogratias'ın acımalı sevecenliğinde buldular (730). Kilisesinin altın ve gümüş takımlarını, yücegönüllülük göstererek sattı; kimi tutsakların kurtulmalarını ödedi, kimilerinin de tutsaklık koşullarını yumuşattı. Hastaları tedavi etti ve İtalya'dan Kartaca'ya dek süren yolculukta sağlıkları bozulanların gereksinmelerini karşıladı. Saygıdeğer başpapaz iki kiliseyi hastane haline getirdi, tüm hastaları oraya yerleştirdi ve hastalıklarının gerektirdiği ilaçları bulma işini üstlendi. Çok yaşlı olduğu halde Deogratias, gece ve gündüz onları yokluyordu. Gözüpekliğinden güç alıyor ve acımalı ilgisi, yaptığı hizmetlere ölçüsüz değer katıyordu. Bu sahneyi (Cannes alanları)'yle karşılaştı-

ralım ve Annibal ile aziz Kiprianus (Chyprianus)'ün ardılı arasında bir kanıya varalım (731).

Aetius'ün ve Valentinianus'ün ölümü, Galya barbarlarını bağlayan bağları gevşetmişti. Saksonlar, deniz kıyısını yakıp yıkıyorlardı. Almanlarla Franklar Ren'den Sen'e doğru ilerlemişlerdi. Gotların tutkusu, daha sağlam ve daha yaygın fetihleri amaçlıyor gibiydi. İmparator Maksimus bu uzaktaki dertlerden, ussal bir seçim yaparak kurtulmasını bilmişti. Dostlarının yalvarmalarına kulağını tıkıyarak, halkın sesini dinlemiş ve bir yabancıyı Galya'daki kuvvetlere başkomutan olarak atamıştı. Değeri bu denli şanlı biçimde ödüllendirilen Avitus (731/a) Overny (Auvergne) bölgesinden zengin ve onurlu bir aileden geliyordu. Karışıklık zamanlarında bulunduğu sivil ve süel görevlerde başarılı olmuştu. Yorulmak bilmez çalışmasıyle edebiyat ve hukuk bilgisinin dışında avcılık ve silah kullanma yeteneklerini de elde etmişti. Otuz yıl süreyle devlet hizmetinde bulunduktan sonra yeteneğini savaş ve siyasal görüşmeler alanına da yaymıştı. Aetius'ün subayı olarak en önemli elçilik görevlerini başarıyle yerine getirmiş ve Galya praetorium pracfektus'lüğü gibi saygın bir oruna yükselmişti. İster Avitus'ün değerliliği kıskançlık uyandırmış olmasından, isterse kendisi bağımsızlığın ve dinginliğin tatlılığını yaşamayı istemesinden olsun, Auvergne'deki Klermon (Clermont) dolaylarında iyesi olduğu topraklara çekildi. Dağın tepesinden inen bol bir kaynak suyu iki mil uzunluğundaki bir göle akıyordu ve güzel kırsal evi bu gölün kıyısında bulunuyordu. Avitus orada hamamlar, revaklar, kışlık ve yazlık konutlar yaptırmış, süse ve huzura yardımcı olabilecek hiçbir şeyi eksik etmemeye özen göstermişti (732). İssız yaşamında ormanların ve çayırların gülümseyen perspektifiyle çevrili olarak boş zamanlarını okumakla, kırsal uğraşlarla, tarımla ve birkaç dostuyla (733) geçirmekte olan Avitus, kendisini Galya'nın tüm kuvvetlerinin başkomutanı olarak atayan imparatorun buyruğunu aldı. Komutanlık görevine başlayınca, barbarlar yağma ve çapullarını durdurdular, Avitus ne yaptıysa yaptı, belki de onlara birtakım

ödünler verdiyse bile, hiç değilse halklara barış içerisinde yaşamanın tadını tattırdı. Ne var ki Galya'nın alınyazısı Vizigotlar'a bağlıydı. Kendi saygınlığı denli kamunun yararını da gözden uzak tutmayan Romalı komutan, Tuluz sarayına elçi niteliğiyle kendisinin gitmesini küçüklük olarak görmedi. Got kralı Teodorik onu gereği gibi karşıladı. Avitus bu güçlü ulusla sağlam bir bağlaşıklığın temellerini atarken Maksimus'ün öldüğünü ve Roma'nın Vandallar'ca yağma edildiğini öğrendi. Tehlikesizce ve kan dökmeyi gerektirmeyen bir kolaylıkla çıkabileceği bir taht boş duruyordu. Bu durum, tutkusunu devindirdi (734). Vizigotlar da onu desteklemeyi hemen üstlendiler. Barbarlar Avitus'ü seviyorlar, erdemlerine saygı duyuyorlardı. Ayrıca, Batı imparatorluğu tahtına oturmasından elde edebilecekleri çıkarları da görmezlikten gelmiyorlardı. Yedi eyaletin Arles'de yapacağı yıllık toplantı zamanı da yaklaşıyordu. Teodorik ile yedi kardeşinin hazır bulunmaları da herhalde meclisin görüşmelerini etkilemiş oldu. Seçimin doğallıkla, en ünlü soydaşlarına dönük olacağını kestirmek güç değildi. Yapmacık bir dirençten sonra Avitus, tâcı kabul etti ve barbarlarla eyalet temsilcilerinin alkışları bu kabulü onaylamış oldu. Doğu imparatoru Marcianus'ün rızâsını diledi ve aldı. Roma senatosu ile İtalya, yeni yıkımlarla bitik durumda bulunmalarına karşın, bir imparatorluğu zorla ele geçirmeye kalkışacak denli kendini beğenmiş bir Galyalı'ya mırıldanarak boyun eğdiler.

Avitus'ün erguvanı kuşanmasını kendisine borçlu olduğu Teodorik, kardeşi Torismond'in öldürülmesi üzerine krallık asasına kavuşmuştu (735) ve, işlediği kıya (cinayet)yı öncelinin imparatorlukla bağlaşıklığını bozmak istemiş olması nedeniyle işlediğini ve böylece haklı olduğunu tanıtlamıştı. Böyle bir kıya, barbarların erdemleriyle belki de bağdaşmaz değildi. Ne var ki Teodorik yumuşak ve insancıl bir kimseydi. Sidonius'ün toplum içerisindeki dingin eğlence ve söyleşi ortamlarındaki davranış ve tutumunu özenle incelediği Got kralının özgün bir portresini okuyucuya sunabiliriz. Sidonius, Tuluz sarayından, bir dostuna yazdı-

ğı ve merak ettiği konuları açıklayan mektubunda şöyle diyor: (736) «Teodorik, kişisel görkemiyle, değerini tanımayanların bile saygısını kazanabilecek yaratılıştadır. Doğuştan prens olarak dünyaya geldiği için bu sıfat, özel bir durumda onu seçkin kılmak için yeterli olacaktı. Orta boyludur. Çok geniş sayılmayacak tıknazlıktadır. Vücut yapısındaki orantılılık, hızlı davranışlarını olası kılmaktadır (737). Ayrı ayrı anlatmak gerekirse, geniş alınlı, kalın kaşlı, kartal burunlu, ince dudaklı, çok beyaz tenli, her zaman öfkeliden çok alçak gönüllü bir insan olduğunu söylemek gerekir. Halkın da bildiği gibi, Teodorik, zamanını şöyle kullanır: Uşaklarından birkaçıyla birlikte, güneş doğmadan önce, Ariusçü papazlarca yönetilen saray kilisesine gider. Bu dinsel düzenliliğin asıl güdüsünün alışkanlık ve politik olduğunu, onu iyi tanıyanlar söylemektedirler. Krallığının yönetim işleri sabahın geri kalan zamanını alır. Çalışma yeri, subaylarca çevrilidir. Muhafızlar, bekleme salonunda dururlar ve konsey odasına girmezler. Yabancı elçiler sırayla içeri alınır, Teodorik onları dikkatle dinler, az sözcükle yanıtlar, ve, işin durumuna göre kral, son kararını bidirir ya da erteler. İkinci saatte, demek ki saat sekizde, hazinesini ve ahırlarını yoklar. Av için ya da at gezintisi yapmak için yola çıktığında gözdelerinden biri yayını taşır. Av başlayınca Teodorik yayı kendisi gerer ve görmüş olduğu ereği (hedef) pek seyrek olarak tutturamaz. Az önemli savaşarda, kral niteliğiyle silah taşımayı küçüklük sayar, ama yapabileceği bir hizmet için er gibi görev yüklenebilir. Günlük sofrasında yedikleri herhangi bir yurttaşınkinden ayrımlı değildir, ama cumartesi günleri sofrasına çok sayıda ünlü kişiyi çağırır. O yemeklerde Yunan inceliği, Galya bolluğu ve İtalyan özeniyle servis yapılır (738). Altın ve gümüş sofra takımları, ağırlığından çok işçiliği bakımından dikkate değer niteliktedir. Yemekler, yabancı ve pahalı gösterişe kaçmadan da güzel olabilen çeşittedir. Bardakların sayısı ve büyüklüğü ussal bir ılımlılıkla düzenlenmiştir ve suskunluk yalnız ciddi ve öğretici bir görüşme olduğu zaman bozulabilir. Yemekten sonra

Teodorik, kimi kez kısa bir süre uyur; uyanınca bir dama ile taşları getirilir. O zaman dostlarının hükümdarı unutmalarını ister ve oyunun akışından aldıkları izlenimleri belirterek serbestçe yarışmalarını bekler. Teodorik'in savaş simgesi olarak sevdiği bu oyunda onun canlılığı, sabırlılığı ve sevinci gözlenebilir. Yitirdiği zaman da güler. Kazandığı zamansa alçakgönüllü suskunluğa bürünür. Bununla birlikte, bu kayıtsız görünüşe karşın, yakınları, kayrasını elde bilmek için kazandığı zamanı kollarlar. Ben de bir kaç kez yitirmelerim nedeniyle kendimi kutlama fırsatını buldum (739). Kalkışından dokuz saat sonra, demek ki, aşağı yukarı saat üçte, yine çalışmaya başlar ve bu, akşama dek sürer. Kralın akşam yemeği duyurulur, başvurucular ve dilekçiler çekilirler. Dostluk ve senli benlilik içerisinde geçen akşam yemeğinde kimi zaman tantomim temsilleri düzenlenir ve kırıcı olmayan nükteleriyle soytarıların maskaralıkları izlenir. Kadın şarkıcılar, ve tüm baygın ya da kadınsı havalar kesinlikle yasaklanmıştır. İnsandaki değerliliği canlandıran müzik Teodorik'in ilgisini çekmektedir. Masadan kalkınca, muhafızlar hemen hazine'nin, sarayın ve yatak salonlarının kapısında gece nöbetlerini tutmaya başlarlar.»

Vizigot kralı, erguvani kuşanması konusunda Avitus'ü destekleyince, kendisini ve ordusunu, cumhuriyetin sâdık bağlaşığı olarak, onun buyruğuna sundu (740). Teodorik'in elde ettiği başarılar, atalarının değerini soysuzlaştırmadığını kısa zamanda ortaya çıkardı. Gotların Akuiten'de yerleşmesinden ve Vandalların Afrika'ya geçmesinden sonra, Galicia'da toplanmış olan Süev'ler İspanya'yı ele geçirmek istiyorlar ve Roma egemenliğinin oradaki son kalıntılarının da kökünü kazımayı tasarlıyorlardı. Saldırılarla ezilmiş durumdaki Tarragona ve Kartagena eyaletleri korkularını ve çektiklerini dile getirdiler. Kont Fronton, imparator Avitus adına oraya geldi, barış ve bağlaşıklık için çıkar sağlayıcı sunularda bulundu. Teodorik, aracılık edeceğini bildirdi ve, kayınbiraderi olan Süev kralı hemen çekilip gitmezse Roma'dan ve adaletten yana davranarak silahlı ha-

rekete geçmek zorunda kalacağını açıkladı. Kendini beğenmiş Rekiarius ise şu yanıtı verdi: «Ona, ordularından ve dostluğundan tiksindiğimi söyleyin. Tuluz kapılarına gelmemi beklemeye cesareti varsa bunu tanıtlayacağım.» Bu meydan okuma karşısında Teodorik, düşmanının niyetlerini gerçekleştirmesine engel olma kararını aldı. Vizigotların başında Pirenc'leri geçti. Franklarla Burginyonlar da onun buyruğunda yürüyüşe katıldılar. Avitus adına savaştıysa da, bu barbar kralı, kendisi ve ardılları için İspanya'daki fetihlerinin sahibi olacağına ilişkin gizli bir koşul koydurdu. İki ordu Urbikus ırmağı kıyısında karşı karşıya geldiler. Astorga'dan yaklaşık oniki mil uzaklıkta verilen savaşta Gotlar kesin bir utku kazanarak bir süre için Süevlerin gücünü ve adını yıkıp geçtiler. Teodorik, savaş alanından, ticaretini ve görkemini korumayı sürdüren başkent Braga'ya yürüdü (741). Vizigotların girişini kan kirletmedi. Askerler, tutsaklarının sililik (iffet)'lerine, özellikle kutsal sayılmış erden (bâkire)'lere saygı gösterdiler. Ancak, halkın ve papazların büyük bir bölümü tutsak durumuna sokuldu ve yağma, kiliselere ve mihraplara dek yaygınlaştırıldı. Süevlerin mutsuz kralı, Okyanus limanlarından birine kaçabilmişti, ama rüzgârlar denize açılmasını engelledi. Düşmanına teslim olma zorunda kaldı. Bağışlanmasını ne isteyen ne de uman Rekiarius, utkuyu kazansaydı karşısındakini çarptıracağı ölümü yiğitçe kabullendi, belki de hınç gereği bu kurban işi de yerine getirildikten sonra Teodorik, ordusunu, azize Eulalia'nın tansıksal gücünden gayrı bir engelle karşılaşmadan, Luzitanya'nın başkenti Merida'ya dek ilerletti. Orada durduruldu, ve fetihlerinin düzenlemesini yapamadığı bir sırada ivedilikle İspanya'dan geri gelmesi istendi. Çekilirken, giderayak her geçtiği yerden öcünü almakta kusur etmedi. Astorga ve Pollensia kıyımındaki davranış ve tutumu, dostluğa yakışması şöyle dursun tam anlamıyla düşmanca oldu. Vizigot kralı, Avitus adına yapılıyormuş gibi savaşıp utkular kazandığı sırada bu imparatorun saltanatı da sona ermiş bulunuyordu, ve tahta oturttuğu bir dostun acıklı sonu Teodorik'in çı-

karını olduğu denli gururunu da yaraladı (742).

Halkın ve senatonun ısrarlı yalvarmalarıyle etkilenen Avitus Roma'da oturmaya ve gelecek yıl için konsul'lüğü de kabul etmeye razı olmuştu. Ocak ayının başlarında damadı Sidonius Apollinaris, altıyüz dizelik savunusunda onun övgüsünü yazdı. Bu kasidesi, bir tunç heykelle ödüllendirilmişse de (743) onun ekeliğine ve gerçekçiliğine pek onur verici olmuş sayılamaz. Ozan, bu sıfatın kutsallığını alçaltmış olarak kayınbabasının ve hükümdarının değerini abartmaktadır. Olaylar, onun uzun ve şanlı bir saltanat öngörüsünü yalanlamakta gecikmedi. İmparator saygınlığı için üstün çalışmalar yapmanın ve tehlikelerle boğuşmanın gerekli olduğu bir zamanda Avitus, İtalya'da keyif ve eğlence yaşamına daldı. Henüz genç yaşta sayılabilen hükümdar, hiçbir bağla sınırlı olmaksızın tutkularına kendini kaptırıyor, denildiğine göre Romalı kadınların aklını çeldikten ve onları kirlettikten sonra kocalarıyle alay ediyordu (744). Romalılar onun kusurlarını bağışlamaya ve erdemlerini anlamaya yanaşmıyorlardı. İmparatorluğu oluşturan ülkelerdeki ayrılışmalar her gün artıyor, Galyalı Avitus de halkın gözünde kin ve nefret odağı durumuna düşüyordu. Senato, imparatorları seçme hakkının kendisinde olduğunu savunuyordu. Eski anayasal düzenden aldığı yetke (otorite) can çekişmekte olan bir hükümdarlık kuruluşunun zayıflığı oranında artmıştı. Şu da var ki, tüm süel savunma gücünü oluşturan barbar birliklerinin genel komutanı kont Risimer, senatonun hoşnutsuzluğunu desteklememiş olsaydı, bu halde bulunan imparator yine de ondan korkmazdı. Vizigot kralı Vallia'nın kızı, Risimer'in annesiydi. Baba yönünden ise Süev ulusundan geliyordu (745). Soydaşlarının uğradığı mutsuzluklar vatandaşlık duygularını canlandırıyor ve, kendisine danışılmadan seçilmiş olan bir imparatora tiksinerek başeğiyordu. Gördüğü hizmetler ve yaptığı görevler onu korkulu bir kimse niteliğine sokuyordu (746). Korsika kıyısında altı kadırgalık bir Vandal filosunu yaktıktan sonra Risimer, İtalya'nın kurtarıcısı sanıyla Roma'ya döndü. Avitus'e, saltanatının sona erdiğini

söylemek için işte bu zamanı seçti. Bağlaşığı olan Vizigotlardan uzak düşmüş zayıf imparator, kısa bir dirençten sonra tahttan çekilmek zorunda kaldı. Acıma ya da tiksinme nedeniyle Risimer, düşük hükümdara, Plaçentia piskoposluğunu görev olarak almasına izin verdi. Senatörler, yatışmaz hınçlarıyle, yaşamına son verilmesini istiyorlardı 747). Avitus, Vizigotlardan bir yardım umudu taşımaksızın Alpler'e doğru kaçtı ve, Overny'i koruyan azizlerden biri sayılan Julianus kilisesi'ndeki hazineleriyle (748) daha güvenli olacağını düşündü. Ne var ki yolda, belki hastalanarak, belki de bir cellat elinde öldü. Cenazesi, yola ve yönteme uygun olarak Brives'e (ya da Brioide) götürüldü, aziz patronunun ayak ucuna gömüldü (749). Avitus'ün bir kızı vardı, o da Sidonius Apollinaris'le evliydi. Sidonius, kayınbabasının ölümüyle kişisel ve genel umutlarının yıkıldığını görerek büyük üzüntüye düştüyse de, karısı dolayısiyle onun kalıtçısı oldu. Hıncından ötürü Galya'daki ayaklananları destekledi ve, yeni gelen hükümdardan, dalkavukluk karşılığında alması gereken ödülle işlediği suçu bağışlatması gerekti (750).

Avitus'ün ardılı, kimi bozuk düzenli yüzyıllarda insanların onurunu yüceltmek üzere ortaya çıktığı görülen büyük ve kahraman ruhlu kimselerden biri olarak belirlendi. İmparator, Majorianus, çağdaşlarının ve sonraki kuşakların beğeni ve övgülerini kazanmıştır. Aklı başında ve yansız bir tarihçi onun için kısaca şunları söylemiştir: «Uyruklarınca tapılırcasına sevilmiş, düşmanların korkulu rüyası olmuş, tüm erdemlerde, kendisinden önce Roma'da saltanat sürmüş bütün hükümdarlardan ileri geçmiştir.» (751) Bu övgü, Sidonius'ün savunusunu da doğrulamaktadır ve, en kötü bir hükümdarı övmek gibi utanç verici bir davranışta bulunmuş olsa bile, Majorianus'ü övmesi onun gerçeği anlatmasını engellememiştir. Majorianus, adını, büyük Teodosius zamanında İllirya sınır kuvvetlerine komuta etmiş olan, ana yönündeki büyükbabasından almaktadır (752). Majorianus'ün babası ona damat olmuştu. Damat, saygın bir devlet görevlisiydi. Galya'nın gelirlerini bilgi ve

beceriyle yönetmiş, Aetius'ün dostluğunu sarayın tuzağa düşürücü kayralarına yeğ tutmuştu. Geleceğin imparatoru olan oğlu, silahlı kuvvetler mesleğinde yetiştikten sonra, henüz çok genç yaşından başlıyarak gözü pek bir yaradılış ve olgun bir karakter göstererek çevresinin beğenisini kazandı ve hesaplı geçim koşulları içerisinde yaşamını sürdürdü. Aetius'ün buyruğuna girdi, onun başarılarında yardımcı oldu, kimi zaman onun ününü paylaştı, kimi zaman da Aetius'ün şânına gölge düşürdü, sonunda patricius'ün, daha doğrusu, onu görevinden çekilmek zorunda bırakan karısının kıskançlığına uğradı (753). Aetius'ün ölümünden sonra Majorianus yeniden göreve çağrıldı. Kont Risimer'le yakın dostluğu ona, Batı imparatorluğu tahtına götüren yolu açtı. Avitus'ün tahttan çekilmesinden sonraki imparatorsuz dönemde, soy bakımından imparator olması olanaksız bulunan tutkulu barbar, patricius sanıyla İtalya'yı yönetti, süvari ve piyade kuvvetleri komutanlığı gibi parlak görevi dostuna bıraktı, birkaç ay sonra, Almanlar'a karşı tam bir utku kazanarak halkın oyunu isteyen Majorianus'e Romalıların (754) oybirliğiyle belirttikleri olumlu yanıta katıldı. Majorianus erguvanı Ravenna'da kabul etti. Senato'ya yazdığı mektup, duyguları ve tutumu üzerinde bize bir kanı verebilir: «Paters conscriptus (senatörler), seçiminiz ve ordunun istenci, beni imparatorunuz durumuna getirdi (755). Tanrı, benim yönetimimdeki girişimleri ve olayları kamunun yararına, hayırlı kılsın! Tahta çıkmak için bir istekte bulunmadım ama yapılan seçime uyarak onu benimsedim. Cumhuriyetin, yapmam için uygun gördüğü bir hizmeti üstlenmekten kaçmak gibi bir alçaklık gösterseydim Romalı adına lâyık olmayacaktım. Öğütlerinizle bana yardım ediniz; bana yükleyeceğiniz ödevleri paylaşınız; birleşik çabalarımız, sizlerin eliyle bana verilen imparatorluğun gönencini sağlıyabilir. Gelecekte adaletin yeniden eski gücüne kavuşacağına, erdemin yalnızca günahsız değil, itibarlı da olacağına güvenebilirsiniz. Jurnalcilik, yalnız bunu yapanlar için korkulu olacaktır (756). Yurttaş olarak, onlardan nefret etmiştim, hükümdar olarak onları

ağır biçimde cezalandıracağını, Bizim uyanıklığımız ve patricius üstadımız Ricimer'in gözetimiyle süel uğraşlar düzene konulacak, iç ve dış düşmanlara karşı Roma dünyasının güvenliği sağlanacaktır (757). İşte devlet yönetiminin kuralları bunlar olacaktır ve, senatör adından her zaman onur duyacak ve kendisi için (758) kabul ettiğiniz kararnameden dolayı pişmanlık duymamanıza çalışacak olan eski güç günlerdeki meslekdaşınızın sağlam ve içtenlikli bağılığına güvenebilirsiniz.» Roma dünyasının yıkık kalıntıları üzerinde, yasaların eski dilini ve Trajanus'ün yadsımış olmayacağı havayı anımsatan imparator bu yüce gönüllü duyguları, ne çağının, ne de öncellerinin örnek olarak telkin etmiş olamıyacaklarına göre, kendi yüreğinde bulmuş olacaktır.

Majorianus'ün kamusal ve özel işlevlerine ilişkin çok yetersiz bilgimiz vardır. Ancak, düşünce ve açıklama özelliği bakımından dikkate değer olan yasaları, halklarını seven ve onların derdini paylaşan bir hükümdarın ıra (karakter)'sını tümüyle yansıtmaktadır. Yine anlaşıldığına göre imparatorluğun gerileme nedenlerini incelemişti ve haklı olarak, başaracağı umulan düzensizlikleri ortadan kaldırmak için gerekli yeteneği vardı (759). Maliye işleriyle ilgili tüm düzenlemeleri, halkın sıkıntılarını kaldırmaya, hiç değilse azaltmaya yönelik bulunuyordu: 1° Tahta çıkışıyla birlikte *indictum* ve *super indictum* (tarım vergisi) girişimi altında, çiftçilerin deyimiyle, tüm varlıklarını yitiren taşralıları rahatlatma işine girişti (760). Bunun için, tüm gerçekleşmiş (tahakkuk etmiş) ya da henüz gerçekleşme aşamasına gelmemiş vergi borçlarıyle ilgili genel bağışlama buyrultusu yayımladı. Bu kırıcı ve yararsız yükün halktan kaldırılması, kamu geliri kaynaklarına da nefes aldırdı; kendilerini umutsuzluğa sürükleyen bir yükten böylece kurtulan uyruklar, hem kendileri, hem de ülkeleri için isteyerek ve sevinerek çalışmaya koyuldular. 2° Vergilerin tarh ve tahsil (vergilendirme ve toplama) işlerinde, Majorianus, imparator ve Praetorium praefektus'leri adına kurulmuş olağanüstü komisyonları kaldırarak eya-

let görevlilerinin oluşturduğu kurullar meydana getirdi. Kaldırılan komisyonlarda üyeliği ellerine geçiren saray gözdeleri, bununla övünüyorlar ve keyfî davranışlarla herkesi haksız vergilerle yükümlendiriyorlardı. Alt derecedeki mahkemeleri hor görüyorlar ve, kendilerine sağladıkları yarar, hazineye sağladıklarının iki katına çıkmazsa memnun kalmıyorlardı. Yasa koyucusunca dile getirilmiş olmasaydı, aşağıdaki olayın meydana gelebileceğine inanmak belki de mümkün olmazdı. Para toplayıcılar (tahsildar) tüm ödemeleri altın olarak istiyorlardı. İmparatorlukta geçerli olan parayı almıyorlar, ancak Faustina'nın ve Antoninus'lerin adı bulunan eski paraları kabul ediyorlardı. Bu madalyonları olmayan bireyler, açgözlü zorbalarla uyuşma umarlarına başvuruyorlardı (761). 3° İmparator şöyle demektedir: «Eskilerin haklı olarak *muncipium* dedikleri yerel toplulukları, kentlerin ruhu ve cumhuriyetin can damarı biçiminde görmek gerekir. Ne yazık ki, bunlar majistraların kıskançlığı ve tahsildarların para hırsı yüzünden o denli kötü davranışlara hedef oldular ki, üyelerinden birçoğu, saygınlıklarından ve yurtlarından vazgeçerek uzak eyâletlere kaçtılar.» Onları yeniden kendi kentlerine gelmeye özendiriyor, daha da ileri giderek, dönmelerini buyuruyordu. Bunu yaparken, yerel işlevlerini bırakıp gitmeye kendilerini zorlayan tüm kötü etkenleri de ortadan kaldırıyordu. Majorianus, onları, majistraların yönetimi altında vergilerin tahsiliyle görevlendiriyordu. Ancak, yönetim bölgelerindeki tüm vergilerden sorumlu olmak yerine, tahsil ettiklerinin tam listesini ve vergilenme oranlarından hoşnut kalmamış olanların adlarını bildirmekle yükümlü olacaklarını emrediyordu. 4° Majorianus, bu toplulukların, kendilerine acı çektirmiş olan haksızlığın ve kötülüklerin öcünü almaya hazır olduklarını bilmiyor değildi, bu nedenle, eskiden var olan *(kent koruyuculuğu görevi)*'ni yeniden kurdu. Halkı, özgür ve genel bir mecliste, onların ayrıcalıklarını savunmaya, yakınma konularını duyurmaya, yoksulları varsılların zorbalığına karşı korumaya ve, imparator adı ve yetkesi ileri sürülerek işlenen kötülüklerden imparatora

haber vermeye yetenekli, dikkat ve bilgi sahibi bir vatandaşlarını seçmeye çağırdı.

Eski Roma'nın yıkıntılarını üzüntüyle seyre dalan gözlemci, Gotları ve Vandalları, yapmak için vakit bulamadıkları, belki de heveslenmedikleri bir kötülükle suçlandırmaya kalkışır. Savaşın azgınlıkları birtakım düzenleri altüst edebilir. Ama çok büyük yapıların mayınlanan temelleri nedeniyle yıkılıp yok olması için altı yüzyıllık bir zaman evriminin geçmesi gerekmiştir. Başkent nüfusunun azalması kamu yapılarından bir bölümünü yararsız duruma sokmuştu. Sirk ile amfiteatr'lar, tiyatro temsilleri pek seyrek verildiği için, halkın bu sevgisini uyandırmak değil, biraz olsun doyurmak amacıyle sürdürülüyordu. Hıristiyanların hiç ilgisini çekmeyen tapınaklarda artık ne tanrılar ne de insanlar görünmüyordu. Roma halkından geride kalanlar hamamların ve kemerlerin kapladığı geniş alanlarda zayıf bir varlık olarak yaşamlarını sürdürüyorlardı. Büyük kitaplık ve toplantı salonları bilimsel inceleme ve sanat yapıtlarıyla uğraşmak için pek az ve seyrek zaman ayıran ilgisiz bir kuşak için anlam taşımıyorlardı. İmparatorluk ya da konsullüğün büyüklüğünü simgeleyen yapıtlar, artık başkentin kıvancı ve onuru olarak görülmüyordu. Bunlar, olsa olsa, uzakta bir taş ocağından elde edilene oranla çok daha ucuz ve kolay ele geçirilebilecek gereç kaynağı olarak değerlendiriyordu. Roma'daki yüksek görevliler daha hafif oldukları gerekçesiyle, bu anıtların taş ve tuğlalarının sökülmesine izin veriyorlardı. Hiçbir mimarlık özelliği ya da sanatla ilgili herhangi niteliği olmayan bir binanın yapılması, belki de onarılmasında kullanılmak üzere mimarlığın baş yapıtları sakatlanıyor ve biçimleri bozuluyordu. Soysuzlaşan Romalılar atalarının anıtlarını saldırgan elleriyle yıkarken, onların artıklarıyle zengin olmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Bu düzensizliği ve karmaşayı çok zaman acıyla seyretmiş olan Majorianus, sert bir buyrultuyla bu saldırıları durduttu (762). Eski bir eserin yıkılmasında zorunluluk duyulması halinde son kararın verilmesinin yalnız imparatora ve senatoya öz-

gü olacağını hükme bağladı; bunu dinlemeyerek böyle bir karar verecek majistraların elli altın lira para cezasına çarptırılacağını ve daha alt aşamadaki görevlilerin bu tür davranışta bulunmaları halinde iki ellerinin de kesilerek cezalandırılacaklarını bildirdi. Belki bu suçla cezası arasında yasa koyucunun bir orantı kuramadığı söylenecektir. Ama, şunu da gözden uzak tutmamak gerekir ki o, çok yüce bir duyguyla davranmakta ve yüzyıllar boyunca yaşamalarını istediği ve buna değer gördüğü anıtları korumayı bütün kalbiyle dilemekteydi. İmparator, uyruklarının sayısını çoğaltmakta yararı olduğunu ve görevinin, evlilik döşeğinin temizliğini korumanın kendisince bir görev olduğunu anladı. Bu işte başarı sağlamak için birtakım şüpheli, belki de suçlanabilir yöntemler kullandı. Erdenliklerini (bekâretlerini) Tanrı'ya adayan erden (bâkire)'lere, kırk yaşından önce örtü kullanmalarını yasakladı. Bu yaşın altındaki dullar, beş yıl içerisinde ikinci kez evlenmezlerse, varlıklarının yarısını en yakın kalıtçılarına bırakma cezasıyle nikâhlanmaya zorlandılar. Orantısız yaşlardaki evlilikler kınandı ve de kaldırıldı (feshedildi). Eşlerini aldatanlar için öngörülen zoralım ve sürgün cezaları az bulunarak, bunlardan İtalya'ya döneceklerin ölüm cezasına çarptırılmaları yasa hükmü haline getirildi (763).

Majorianus, Romalılara mutluluğu ve erdemi sağlamak için titizlikle çalışmaktayken, yüksek zekâsı, gücü ve durumu bakımlarından düşmanlarının korkuncu olan Genserik'le savaşmak zorunda kaldı. Mağriplilerden ve Vandallardan oluşan bir deniz kuvveti, Liris ya da Garigliano'nun girişine çıkarma yaptı. İmparatorluk birlikleri Kampanya'dan aldıkları ganimetlerle yüklü barbarlara baskın yaparak çok sayıda düşman askerini öldürdüler ve geri kalanlarını da gemilere dönmek zorunda bıraktılar. Barbarlara komuta eden Genserik'in kayınçosu da ölüler arasındaydı (764). Bu uyanıklık yeni hükümdarın sert tutumunu gösteriyordu. Ne var ki, ne denli uyanık olunursa olunsun, ne sayıda kuvvet kullanılırsa kullanılsın, İtalya'nın çok yaygın kıyılarını bir deniz savaşının zorlamalarına karşı ko-

rumaya yetmezdi. İmparatorluk için Majorianus'ün ekeliğinden daha gözüpek ve daha elverişli bir harekât beklenirdi. Roma, Afrika'nın geriye alınması umudunu yalnız Majorianus'un gerçekleştirmesini istiyordu. Vandalların ele geçirmiş oldukları yerde onlara saldırmak için beslediği niyet usa uygun ve atılgan bir davranıştı. Yiğit imparator kendisindeki gözüpeklikten İtalya gençliğine aşılayabilseydi, her zaman yarışmacılarını geride bıraktığı Talim Alanı'ndaki süel çalışmaları canlandırabilseydi, Romalılardan kurulu bir ordunun başına geçerek Genserik'e saldırabilecekti. Yeni yetişmekte olan bir kuşak, ulusal göreneklerdeki bu reformu benimseyebilirdi. Ne var ki, sallanmakta olan bir hükümdarlığın çöküşünü durdurup ters yöne çevirtebilmek, her zaman kapkaç çıkarcılarının işine yarayacak manevralarla bozulmuştur. Majorianus de, öncellerinin en zayıfı gibi, kendi öz ama korkak uyruklarının yerine yardımcı barbarları koymak zorunda kaldı. Kullanan eli yaralayabilecek nitelikte bir aracı yönlendirmesini bilerek yeteneklerini tanıtlamış oldu. İmparatorluk ordusunda silah altına alınmış bağlaşık ülke askerlerinden başka kişisel değerinin ve doğruluğunun yaygın ünü karşısında Tuna, Boristen ve belki Tanayis barbarları da onun buyruğu altına koştular. Attila'nın en yiğit askerleri, Gepitler, Ostrogotlar, Rugiyenler, Burginyonlar, Süevler ve Alenler Ligurya ovalarında binlerce kişilik kümeler halinde toplandılar. Ne var ki bunların korkunç güçleri, karşılıklı hınçlarıyle dengeleşiyordu (765). Çok sert kış koşulları içerisinde Alpler'i geçtiler. İmparator, baştan ayağa zırhlar içerisinde, yaya olarak askerlerin başında yürüyordu. Buzun ve karın derinliğini bir bastonla ölçüyor, soğuktan yakınan İskit askerlerini, Afrika'nın sıcağıyle bu sıkıntılarını unutacaklarını söyleyerek gayretlendiriyordu. Liyonlular kapılarını kapama yoluna gitmişlerdi. Ama, kısa sürede Majorianus'ün bağışlamasını yalvararak istediler. Teodorik'e karşı tam bir yengi kazandıktan sonra, kendi ordusu için yararlı gördüğü bu kralın bağlaşıklığını ve dostluğunu benimsedi. Kuvvet ya da anlaşma zoruyla da olsa İspanya ile Galya'

nın büyük bölümü geçici biçimde birleşmişlerdi (766). Eski saltanatların zorbalığından kaçmış ve bu zorbalıklara direnç göstermiş olan bağımsız Bagaud'lar Majorianus'ün erdemlerine güvenerek karşı koymaktan vazgeçtiler. Ordugâhı barbar bağlaşıklarla dolup taşmaktaydı. Bütün bu halkların davranışı ve sevgisi, onun tahtını da güven altına alıyordu. Şu da var ki, imparator, bir deniz gücüne sâhip olmadan Afrika'nın fethine olanak bulunmadığına inanıyordu. Birinci Pün savaşında Cumhuriyet, inanılması güç çabalar harcamış ve ormandan kestiği ilk ağaçtan altmış gün sonra oluşturduğu yüzaltmış kadirgayı demir atmış ve yelken açmaya hazır duruma getirmişti (767). Daha az elverişli olmakla birlikte Majorianus, eski Romalıların yiğitliğini ve çalışkanlığını gösterdi. Apenin ormanlarından ağaçlar kesildi, Misenum ve Ravenna tersaneleriyle tezgâhları yeniden derlenip düzenlendi. İtalya ile Galya bu çabaya yardımcı oldular, üç yüz kadırgadan oluşan imparatorluk filosu, taşıma ve yardımcı gemileriyle birlikte, İspanya'nın Kartagene adlı büyük ve çok elverişli limanında toplandı (768). Komutanlarının gözüpekliğiyle etkilenip canlanan Majorianus'ün askerleri utkudan hiç şüphe duymuyorlardı. Tarihçi Prokope'ye inanılabilirse, imparator da kimi zaman gözüpeklikte ihtiyat sınırlarını aşmaktaydı. Vandalların durumunu incelemeyi isteyerek, tebdil giyinip, Kartaca'ya, elçi adı altında girmeyi göze aldı. Bunu sonradan öğrenen Genserik, Roma imparatorunu elden kaçırdığı için üzüldü. Bu olgu, tarihte olanaksız bir varsayım olarak ortaya atılmış olabilir. Ne var ki bu varsayım da ancak böyle bir kahramana yakıştırılmak üzere düşlenmiştir (769).

Genserik hasmının ekeliğini (dehâ) ve düşüncelerini yakından görüp değerlendirmek gibi bir gereksinimin giderilmesi peşinde değildi. Her zamanki düzenleri başarısızlığa uğrayınca bir barış antlaşması yapmak için canla başla işe girişti. Ne var ki, eski kurallara bağlı olan bükülmez Majorianus, Roma'nın esenliği Kartaca'nın yıkılmasına bağlıdır, kanısına kapılmıştı. Vandal kralı, Güney'in şatafa-

tıyle gevşeklik içerisinde yaşamını sürdüren uyruklarının değerine güvenemiyordu (770). Kendisinden Arius'çü bir zorba olarak tiksinti duyan yenik bir halkın bağlılığından kuşkulanıyordu. Moritanya (Mağrip)'yı yakıp yıkıp çöl haline sokmak gibi aldığı korkunç önlemler de Roma imparatorunu durduramadı (771); çünkü, Afrika kıyısının, yıkıntıya uğramamış herhangi bir noktasında karaya ayak basabilirdi. Ne var ki, efendilerinin başarısını çekemiyen kimi güçlü uyrukların kalleşliği Genserik'i tehlikeden kurtardı. El altından yaptığı işbirliğiyle, Kartagene'de bulunan Majorianus'ün filosuna baskın yaptı. Gemilerin bir bölümü kaçırıldı, bir bölümü batırıldı ya da yakıldı; böylece üç yıllık çalışmayla elde edilen varlık bir günde yok oldu (772). Bu olaydan sonra, Genserik de, Majorianus de durumun etkisi altında kalmadılar. Vandal kralı, geçici bir başarıyla böbürlenmeyerek barış önerilerini yineledi. Geniş tasarılar kurabilecek ve büyük tersliklere dayanabilecek güçte olan Batı imparatoru da bir anlaşmaya, daha doğrusu bir silah bırakışmasına râzı oldu. İkinci bir savaşa kanıt oluşturabilecek filoyu yeniden kurmadan önce böyle bir geçici uzlaşmanın gerekliliğine inanmıştı. Majorianus, vatandaşların mutluluğu için çalışmalar yapmak üzere İtalya'ya döndü. Erdemli ve dingin ruhu, tahtını ve canını hedef alan bir gizli ayaklanmadan kuşkulanmasına olanak vermiyordu. Kartagene olayı, ulusun gözünde tutuşturduğu umut ışığını donuklaştırıyordu. Tüm sivil ve asker görevliler, çıkarları için elverişli olan eski kötülüklerde reform yaparak halka kolaylıklar sağlayan imparatora karşı kızgınlık duyuyorlardı, ve patricius Ricimer, bir yandan beğendiği, öbür yandan kin duyduğu bir hükümdardan barbarları soğutmak istiyordu. Majorianus'ün erdemleri, Alpler'in eteğindeki Tortone yakınındaki ordugâhta patlayan ayaklanmayı bastırmaya yetmedi. Tahttan çekilmek zorunda kaldı: beş gün sonra da Majorianus'ün dizanteriden öldüğü bildirildi (773). Vücudunu örten mezarı bu büyük insanın, ileriki kuşaklarca minnet ve saygı duygusunu üzerine çeken bir simge oldu (774). Taşlama ve kara çalma, nefreti alevlen-

diriyordu. Ama bu taşlama ve karalamalar, kendisini hedef alınca onun tiksintisini artırıyordu. Bununla birlikte konuşma özgürlüğünü özendiriyordu; ve imparatorun topluma ayırdığı saatlerde hükümdarlık onurunu bozmayacak ölçüde, eğlenme duygusunu da doyuruyordu (775).

Ricimer'in, kişisel tutkusu uğruna dostunu esirgememesi üzüntüsüz olmuş değildir. Ne var ki, yeni bir seçim yaparken, kendisini gölgede bırakabilecek değer ve erdem üstünlüğündeki kimselerden uzak kalmaya karar verdi. Onun buyruklarına boyun eğen senato, özel bir koşulun bilinmezliğinden sıyrılmaksızın Batı tahtına çıkan Libius Severus'e imparator sanını verdi. Tarih onun adını, karakterini ve ölümünü kaydetmekle yetindi. Severus'ün varlığı, koruyucusu için yararsız olunca sona erdi (776). Bu bostan korkuluğu imparatorun, Majorianus'ün ölümüyle başlayıp Antemius'ün tahta çıkmasına değin geçen saltanatı üzerine araştırma yapmakta yarar yoktur. O süre içerisinde Ricimer devlet idaresinin tek sahibi oldu. Barbar olmakla birlikte, alçakgönüllü davranarak, kendisine hükümdarlık sanı verdirmedi, ama bu arada büyük servetler edindi, kendine ayrık bir ordu kurdu, özel anlaşmalar yaptı ve, Odoakre ile Teodorik'ten beri süre geldiği üzere, İtalya'da bağımsız ve zorbaca bir otorite kurdu. Ama, Alpler, Marcellinus ve Aegidus adlı, cumhuriyete bağlı kalan iki Romalı generalin etki alanına sınır oluşturuyordu. Bu komutanlar, imparator diye ortaya çıkarılan bostan korkuluğunu tiksinerek reddettiler. Marcellinus eski dini sürdürüyordu. Kilisenin ve devletin yasalarına gizliden gizliye uymayan koyu putataparlar onun kâhinlik sanatındaki bilgisine saygı duyuyorlardı. Bununla birlikte bu komutan, yiğitlik, bilim ve erdem alanlarında da çok değerli niteliklere sahip bulunmaktaydı (777). Beğeni gücünü Latin dizini (edebiyatı) çalışmalarıyla yetkinleştirmişti ve süel yetenek ve becerileri, büyük Aetius'ün takdirini kazanmıştı. Valentinianus'ün öfkesinden kaçarak kendini korumuş ve Batı imparatorluğunda meydana gelen karmaşa ortamında bağımsızlığını korumasını başarmıştı. Majorianus, Vandallara saldır-

mak ya da onları durdurmak için Sicilya'da oluşturulan ordunun komutanlığıyle bu adanın yöneticiliğini vererek Marcellinus'ün istençli, belki de zoraki bağlılığını ödüllendirmişti. Majorianus'ün ölümünde, Ricimer'in entrikaları ve parayla adam elde etme girişimleri askerler arasında başkaldırmalara neden oldu. Onun alınyazısına kendilerini adayan küçük ve seçkin bir birliğin başında Marcellinus, Dalmaçya'yı ele geçirdi, Batı'nın patricius'ü sanını aldı, adaletli bir yönetim kurarak yurttaşlarının bağlılığını kazandı, Adriyatik denizinde egemenliğini sağlayan ve Afrika ile İtalya kıyılarına korku salan bir deniz kuvveti oluşturdu (778).

Galya başkomutanı olan ve eski Roma kahramanları gibi davranan ya da onlara öykünen Aegidius (779), taparcasına sevdiği bir hükümdarın katillerine karşı bastırılamaz bir hınç duyduğunu ilân etti. Çok sayıda ve seçkin askerlerden oluşan bir orduya komuta ediyordu. Ricimer'in düzenleri ve Vizigotların kuvveti Roma yolunu ona kapamışsa da, Alpler'in öte yanında bağımsız egemenliğini kurmuş ve buna saygı gösterilmesini sağlamıştı. Kilderik'in çılgınlıklarını sürgün cezasıyle ortadan kaldıran Franklar, Romalı komutanı tahta çıkardılar. Bu tuhaf onurlanma onun tutkusundan çok övünme duygusunu okşadı. Dört yıl sonra, ulus, Merovenjiyen soyuna karşı işlediği haksızlıktan pişmanlık duyarak tahtı, yeniden yasal hükümdara geri vermeyi istedi. Aegidius, gücünü ölünceye dek sürdürdü. Yitirdiklerinden umutsuzluğa düşen Galyalılar, onun zehirlenerek ölümünden Ricimer'i suçlu buldular; karakteri de buna inanılmasına olanak veriyordu (780).

Yavaş yavaş İtalya krallığı biçimine dönüşen Batı imparatorluğu, Ricimer'in egemenliği sırasında, Vandal korsanlarının denizden yaptıkları çıkarma ve akınlarla durmadan yakılıp yıkılmalara uğradı (781). Her yılın ilkbaharında, Kartaca limanında çok sayıda gemiden oluşan bir filo kuruyorlardı. Çok yaşlanmış olduğu halde Genserik, önemli gördüğü seferlerde komutayı kendinden başka kimseye bırakmıyordu. Yelken açıncaya değin düşüncelerini sezil-

mosi olanaksız biçimde gizli tutuyordu. Başkaptan hangi yöne açılacaklarını sorunca, Genserik, dindarca bir tevekkülle: «Rüzgârın yönünü izleyin; o, bizi tanrısal adaleti bozarak suç işlemiş kimselerin bulunduğu kıyıya götürecektir» diye yanıtlıyordu. Şu da var ki, Vandal kralı kendince seçim yapıp karar verdiği zaman onun gözünde en suçlu olan hep en zengin uluslardı. Barbarlar, birbiri ardından İspanya, Ligurya, Toskana, Kampania, Lukanya, Bruttium, Puyya, Kalabra, Venedik, Dalmaçya, Epir, Yunan ve Sicilya kıyılarını yakıp yıktılar. Akdenizin ortasındaki Sardunya'nın elverişli durumu, orada bir üs kurmalarını kolaylaştırdı. Saldırı ve terörlerini böylece, Herkül sütunlarından Nil'in ağzına dek yaygınlaştırdılar. Zafer kazanmaktan çok ganimet peşinde koştuklarından, savunmalı kentlere ve düzenli birliklere pek seyrek olarak saldırıyorlardı. Devinimlerindeki ivecenlik, birbirinden çok uzak yerleri kısa aralıklarla yağmalamalarına olanak veriyordu. Her zaman yeteri kadar atı da gemilerle getirip karaya çıkardıkları için süvarileri, korku içerisindeki ülkelere yayılıyorlardı. Bununla birlikte, hükümdarlarının örnek olmasına karşın, Vandallar ve Alenler, kısa süre sonra, zahmetli ve tehlikeli korsanlık mesleğinden hoşlanmaz oldular. İlk savaşçıların gözüpek kuşağı artık yoktu. Afrika'da dünyaya gelen çocukları, babalarının fethedip onlara bıraktığı hamamların, bahçelerin ve iklimin tadını çıkararak yaşamlarını sürdürüyorlardı. Bunlar, Mağripli, Romalı tutsak ve haydutlar, kırgın ve kızgın insanlardı ve Genserik'in utkularını onursuzlaştıran korkunçlukları acımadan yaratan ve uygulayan da bunlardı. Genserik, kimi zaman tutsaklarını açgözlülüğünün etkisiyle kolluyor, kimi zaman da, zulüm ve zorbalık isteklerini doyurmak üzere onları kurban ediyordu. Vücutlarını parçalatarak denize attırdığı beşyüz Zante ya da Zansintuslu soylu yurttaşın toplu kırımının uyandırdığı nefret bugünkü kuşaklara bile ulaşmıştır.

Hiç bir neden bu tiksinç kıyalar için bahâne olarak ileri sürülemezdi. Genserik'in kısa süre sonra imparatorluğu

korkutan savaşıysa usa uygun bir nedene dayanıyordu. Roma'dan Kartaca'ya tutsak olarak getirilmiş bulunan Valentinianus'ün dul eşi Eudoksiya, Teodosius soyunun tek kalıtçısıydı. Yine Eudoksiya adındaki onun büyük kızı da Vandal kralının oğlu Hunerik'le evlenmek zorunda bırakılmıştı. Bunun üzerine Genserik, buyurucu bir tutumla, oğluna, eşinin imparatorluk mal varlığından düşen payın kendilerine geçirilmesi garektiğini bildirdi. Bunun karşısında direnmek güçtü. Doğu imparatoru, gerekli bir barışı sağlayabilmek için ona uygun, eşdeğerde bir ödün önerdi. Eudoksiya ile ikinci kızı Plasidya, tüm onurluluk ve saygınlıklar içerisinde Konstantinopolis'e yerleştirildiler, Vandallar da yağma ve çapullarını Batı imparatorluğunun sınırları içerisinde tuttular. Kıyılarını savunmak için gerekli tek umar olan deniz gücünden yoksun İtalyanlar, eskiden, barışta olduğu gibi savaşta da, biçimsel olsa bile, Roma'nın üstünlüğünü tanıyan Doğu'nun mutlu uluslarına, alçak gönüllülükle, yardımda bulunmaları için yalvardı. Sürekli bölünmeler uzun süreden beri iki imparatorluğu da karışıklıklar içerisine sokmuştu. Yeni bir anlaşma önerisine karşı çıkıldı; ordu ve gemi yerine Batı Romalılar yalnızca soğuk ve yararsız bir arabuluculuk elde edebildiler. Yüklenmiş oldùğu sorumluluğu daha çok taşıyamıyacağını anlayan kendini beğenmiş Ricimer, sonunda Konstantinopolis hükümdarına, herhangi bir uyruk gibi aşağıdan alarak başvurdu. İtalya'nın güvenliği için Doğu imparatorunun seçtiği bir efendi bu işe verildi (782). Bu bölümün konusu, ne bu cildin, ne de Bizans tarihinin içerisine girmeyecektir. Şu kadar ki, imparator Leo'nun saltanatı ve karakteri üzerine bir göz atmak, Batı imparatorluğunu kurtarmak üzere harcanmış olan son çabaları değerlendirmeye yardımcı olabilecektir (783).

Genç Teodosius'ün ölümünden beri, Konstantinopolis'in dirlik ve düzenliği herhangi bir dış savaş ve iç kargaşalıkla bozulmadı. Alçakgönüllü ve erdemli Marsianus Pülşeri'nin eşliğini ve Doğu hükümdarlığı asâsını kabul etmişti. Eşinin saygınlığına ve sililiği (iffet)'ne hep anlayış ve say-

gı göstermişti. Onu yitirdikten sonra da, bu azize imparatoriçenin anısına derin saygı örneği veren ilk imparator olmuştu (784). Kendini yurttaşlarının mutluluğuna adayan Marcianus, Roma'nın mutsuzluklarını ilgisizlikle seyrediyor gibiydi. Böyle gayretli ve gözüpek bir hükümdarı Vandallar'a karşı kılıç çekmekten alıkoyan nedenin, tutsağı iken Genserik'in aldığı gizli vaad'ten ileri geldiği söyleniyordu (785). Yedi yıllık saltanattan sonra Marcianus'ün ölümü, imparatorluğu, tahta çıkmak hakkını kendinde gören aileden hükümdar olacak kimse bulunmazsa halkın oyu ile bir kimseyi seçmek sorununun ortaya atılmasına neden oldu. Patricius Aspar, Nicea inancını açıkça benimsediğini bildirecek olsa (786) kolayca ve hemen imparatorluk tacını elde edebilecekti. Üç kuşak boyunca, babası, kendisi ve oğlu Ardaburius, Doğu ordularına komuta ediyorlardı. Çok sayıdaki barbar muhafızları onu saraya ve başkente geçip yerleşmeye zorluyorlardı ve her yana savurduğu çok büyük ölçüdeki serveti, çoğunluğun isteğini ona sağlıyordu. Trakya'lı Leo adında, süel tribunus ve evinin baş kâhyasını imparatorluk için ileri sürdü. Ne idüğü belirsiz olan bu adamın oybirliğiyle yapılan seçimini onayladı. Aspar'ın uşağı alışılmamış bir törenle, Tanrı'nın onamını da bildirmeye yetkili kılınmış patrik (ya da piskopos) elinden imparatorluk tâcını giydi (787). Bu imparatora, birinci Leo'dan başka *büyük* sanı da verildi. Bu da Konstantinopolis hükümdarlarının, kahramanlık ya da krallık erdemleri alanından Grekleri çok az istekli kıldıklarını tanıtlamaktadır. Leo'nun, iyilikçisinin zorbalığına karşı gösterdiği kesin tutum, görevinin ve yetkesinin ne olduğunu da bildiğini anlatmaktadır. Aspar, artık bir Konstantinopolis praefektüsünü atama özgürlüğüne sahip olmadığını şaşırarak gördü. Hükümdara, gereği gibi hareket etmemekte olduğunu söyleyerek onu kınamaya bile kalkıştı. İmparatorun erguvan giysisinden tutup çekerek «bu giysiyi kuşanmış bir kimsenin, sözünden dönmesi uygun bir tutum değildir.» dedi. Leo da şöyle yanıt verdi: «Bir hükümdarın, uyruklardan birinin kişisel düşüncesine boyun eğmesi ve kamu yararını

onun kaprisine feda etmesi de uygun değildir.» (788) Bu sahneden sonra artık imparatorla patricius arasında yeniden bir dostluk ve sürekli anlayış havası oluşturulması beklenemezdi. Leo, gizlice İzaurien'lerden bir ordu kurdu ve Konstantinopolis'e getirtti (789). Bir yandan, yoketmeyi tasarladığı bir ailenin temellerini sarsıcı önlemler alırken, sessiz ve alçakgönüllü tutumuyla Aspar'ı yatıştırıyor, öbür yandan da, kendisini ya da düşmanlarını yıkmaya neden olabilecek sert önlemlerden sakınıyordu. Bu tutum, imparatorluğun siyasal düzenini değişikliğe uğrattı. Güttüğü zorbalıkla Aspar, tahtın yüceliğini aşağılatıcı durumlar yarattıkça, gizli çıkar ve din güdüleri Genserik'i elverişli hale sokuyordu. Leo, bu aşağılatıcı kölelikten kurtulunca İtalyanların yakınmalarına kulak verdi, Vandalları Afrika'dan kovmayı kararlaştırdı ve, Batı tahtına oturttuğu Antemius' le bağlaşıklığını ilân etti.

Kökeni olduğu denli erdemleri de belki abartılmış olan Antemius'ün soyu imparatorlara bağlanıyordu. Gerçekte, ataları içinde yalnız zorba Prokope erguvanla onurlanmıştı (790). Şu da var ki, son atalarının değeri, saygınlıkları ve varlıkları Antemius'ü Doğunun en ünlü insanları arasına koyuyordu. Babası Procope, Pers'e yaptığı elçilik görevinden dönüşünde general ve patricius sanlarını kazanmıştı. Antemius adı, ana yönünden büyük babasından geliyordu. Bu büyükbaba, Teodosius'ün çocukluğu boyunca imparatorluğu praefektus olarak, bilgi ve başarıyle yönetmişti. Praefektus'ün torunu, imparator Marcianus'ün kızı Eufemya ile evlenince, yalın yurttaşlık niteliğinin üstüne çıkmış sayılırdı. Değer eksikliğinin yerini doldurabilecek bu gösterişli evlenme Antemius'ün, sırasıyle kontluk, başkomutanlık, konsuluslük ve patricius'lük saygınlıklarını elde etmesini kolaylaştırdı, yetenekleri, belki de talihi, Tuna yakınlarında Hunlar'a karşı bir utku kazanmasını sağladı. Marcianus'ün damadı, saçma sayılacak bir tutkuyla suçlanmasına gerek kalmadan, onun birgün ardılı olmayı umabilirdi. Antemius, bu umudun yok olmasını alçakgönüllü bir yiğitlikle karşıladı. Doğu tahtına çıkışı o tarihe değin kendi-

sini buna lâyık gören halkın genel onamıyle karşılandı (791). Batı imparatoru, birinci sıradaki birçok kontla, ve hemen hemen bir ordu büyüklüğündeki muhafız birliğiyle Konstantinopolis'ten yola çıktı. Zafer alayıyla Roma'ya girdi, Leo'nun seçtiği kimse olarak halk, senato ve konfedere İtalya barbarları'nca oybirliğiyle imparatorluk tahtına çıkarıldı (792). İmparatorluğa başlayış töreninden sonra Antemius, patricius Ricimer'le kızının evlenme törenini yaptı. Bu olay, imparatorlukla gönencinin birliğini güvence altına almak gibi bir anlam taşıyordu. Büyük şenlikler yapıldı ve çok sayıda senatör, yoksulluklarını belli etmemek için büyük savurganlıklara girişerek gösterişlerde bulundular. Tüm işler askıya alındı, mahkemeler kapandı. Roma'nın sokakları, tiyatrolar ve alanlar dans gürültüleri ve evlilik şarkılarıyle çınladı. Prenses, şatafatlı alayla asker giysisini çıkararak senatör ve konsul gibi giyinip kuşanan Ricimer'in sarayına götürüldü. Bu sıra, tutkusu, az önce umutsuzluğa uğramış bulunan Sidonius de, Overny (Auvergne) sözen (hatip)'i niteliğiyle, yeni hükümdara, yakınmalarını ya da kutlamalarını sunmaya gelen eyalet temsilcileri arasında bulunmaktaydı (793). Ocak ayının ilk günleri (Calendae) yaklaşıyordu; Avitus'ü sevmiş ve Majorianus'e değer vermiş olan, ama parayla satın alınabilen ozan, dostlarının ricalarına dayanamıyarak imparator Antemius'ün değerini, mutluluğunu ikinci konsullüğünü ve gelecekteki utkularını kahramanlık dizeleriyle dile getirdi. Sidonius, başarılı olduğu denli güvençle de, bugüne erişen bir mektupla bunları söyledi. Konu ve kaleme alıştaki kusurları ne olursa olsun, en azından Roma prefektus'lüğü ile ödüllendirildi. Bu saygınlık onu, imparatorluğun en ünlü vatandaşlarından biri yaptı. Bu görevden, bugün Klermon (Clermont) diye anılan Overny (Auvergne) kentinin piskoposu olarak ayrıldı ve oradan cennete yolcu oldu (794).

Yunanlılar, Batı'ya verdikleri imparatorun inancını ve dindarlığını göklere çıkartıyorlar. Özellikle, Konstantinopolis'ten ayrılırken, yaşlılar için sarayını hamam, kilise ve hastane olarak yararlanılmak üzere vakıf biçimine soktu-

şunu belirtiyorlar (795). Şu da var ki, birtakım kuşkulu durumlar bu hükümdarın dinsel ününe gölge düşürmektedir. Masedemonien (Macédémonien) mezhebindeki keşiş Filoteus (Philoteus) ile görüşmesinden hoşgörü kurallarını edinmişti. Papa Hilarius'ün şiddetle kınaması üzerine imparator halkın beğenmediği hoşgörüden vazgeçmek zorunda kalmasaydı, Romalı mezhep sapkınları dinsel toplantılarını hiçbir ceza kovuşturmasına uğramadan yapabileceklerdi (796). Putperestler de, az sayıda olmalarına karşın, Antemius'ün hoşgörüsü belki de kayrası için umut besliyorlardı. Filozof Severus'ü konsul saygınlığı ile onurlandırdığını görerek, ona gösterdiği bu dostluk nedeniyle eski dini yeniden kurma gibi bir tasarısı olabileceğini düşünüyorlardı (797). Yıkılıp atılmış putlar, toz toprak içinde yerlerde sürünüyordu ve, eskilerin saygı duyduğu mitoloji artık öyle boş bir sözcük haline gelmişti ki, hıristiyan ozanları, hiçbir günah işlemeye uğramadan ve kavuşturulmadan bundan yararlanabiliyorlardı (798). Birtakım boşinanç izleri yine de görülebiliyordu. Antemius'ün saltanatı sırasında 15 Şubat *(Lupercus)* şenlikleri sürdürülüyordu. Bunun kökeni Roma'nın kuruluşundan önceye dayanıyordu.

Bu şenliğin yalın törenleri, zanaatların ve tarımın ortaya çıkmasından önce insanların ne denli yabanıl olduğunu sergiliyordu. Kırsal çalışmalara ve eğlencelere öncülük eden Pan ve Fauna adlı tanrılarla Satir (Satyre)'lerden oluşan takımları ancak çobanların tasarlıyabileceği biçim ve nitelikteydiler. Güçleri çok sınırlıydı; şen, kabına sığmaz ve kösnül (şehvetli)'düler. Saldırgan değillerdi. Karakterlerine ve niteliklerine en uygun sungunun keçi olabileceği düşünülebilirdi. Bu kurbanın eti şiş üzerinde kızartılıyordu. Kalabalıklar halinde şenliğe katılan gürültücü gençler, ellerinde birer meşin kayışla, açık havada çırılçıplak koşuşuyorlardı ve, kendilerini dokunulmaya bırakan tüm kadınları *verimli* kıldıkları yolunda ünleri vardı (799). Pan tanrı'nın mihrabı, kemerci Evandrus'çe Palatinus tepesinin, bol su veren bir kaynağın suladığı koruluğun sessiz bir yerinde yapıldı. Halk söylentilerine göre, bu yerde Ro-

mus ile Romulus'ü dişi kurt emzirmişti, bu nedenle, Romalılar için en saygı duyulan ve kutsal sayılan yer niteliğini sürdürüyordu. Zamanla çevresinde Forum'un görkemli yapıları yükseldi (800). Roma'nın din değiştirmesinden sonra da, hıristiyanlar her yıl şubat ayında, hayvan ve bitki türlerinin verimliliği üzerinde bilinmeyen ve gizemli bir etkisi olduğuna inandıkları Luperküs (Lupercus) bayramını kutlamayı sürdürüyorlardı. Roma piskoposları, hıristiyanlığın özüne ters düşen bu din dışı göreneği kaldırmak istiyorlardı. Ne var ki bu istekleri sivil devlet yöneticilerince desteklenmiyordu. Zamanla kökleşen bu ters alışkanlık beşinci yüzyılın sonuna dek sürdü. Putperestlikten kalma böyle görenekten başkenti temizleyen papa Gelasius, bir savunu'yla halkın ve senato'nun mırıltılarını durdurmak zorunda kaldı (801).

İmparator Leo, tüm resmî söyleşilerinde Antemius'ü bir babanın evladından söz eder gibi anıyor ve dünya devletini oğluyla paylaşan babanın kullandığı deyimlerle konuşuyordu (802). Karakteri, belki de hal ve koşullar Leo'yu, Afrika savaşının yorgunluklarına ve tehlikelerine kendini kaptırmaktan alıkoydu. Bununla birlikte, İtalya'yı ve Akdeniz'i Vandallar'ın zorbalığından kurtarmak için Doğu imparatorluğunun tüm kaynaklarını, canla başla harekete geçirdi. Uzun süreden beri bir onu bir öbürünü yakıp yıkmakta olan Genserik, büyük bir saldırının tehdidi altında olduğunu anladı. Pracfektus Heraklius, tam anlamıyle başarıya ulaşan bir savaşı başlattı (803). Mısır ve Libya kuvvetleri onun buyruğuyle gemilere bindiler; büyük sayıda at ve deveyle yardıma koşan Araplar çöl yollarını geçilir duruma soktular. Heraklius, Trablus'a çıkarma yaptı, bu eyaletin kentlerine baskınlar düzenleyerek hepsini buyruğu altına aldı, ve Katon'un yaptığı gibi (804), güç ve zahmetli bir yürüyüşle imparatorluk ordusunu Kartaca surlarının önüne götürmeye kalkıştı. Başarılarının haberi, Genserik'in tuzağa düşürücü nitelikteki barış önerilerini ortadan kaldırdı. Kont Marcellinus'ün iki imparatorlukla anlaşma halinde olduğunu öğrenince kaygısı katmerleşti. Ba-

ğımsızlığından vazgeçen patricius, Roma'ya giderken birlikte bulunduğu Antemius'ün yetkesini tanımaya karar verdi. Dalmaçya savaş gemileri İtalya limanlarına kabul edildiler. Marcellinus'ün etkin değeri karşısında Vandallar sardunya adasından atıldılar. Ne denli bitik durumda olursa olsun, Batı imparatorluğunun çabaları da Doğu Romalılar'ın çok büyük hazırlıklarına güç eklemiş oldu. Leo'nun Afrika Vandallarına karşı gönderdiği deniz gücünün gerçek bir değerlendirilmesi yapıldı. Çıkan sonuç, imparatorluğun gerileme zamanında ne denli zengin olduğu konusunda bize bir kanı verecektir. İmparatorun mülkleri onyedi bin altın lira sağladı ve Praetorium praefektus'lükler eyaletlerden yediyüz bin gümüş lira topladılar. Ne var ki, kentler, büsbütün yoksullaştı. Gelirin önemli bir bölümü olarak kabul edilen para cezaları ve zoralımlar devlet yönetimindeki yumuşaklığı ve adaleti elbette belirtmiş olmaz. Afrika savaşının tüm giderleri yüz otuz bin altın liraya yükselmişti, bu da beş milyon ikiyüz bin sterlin lirası eder ki, tahıl fiyatlarının karşılaştırılması sonucunda bulunacak değeriyle gümüş daha yüksek bedel tutar (805). Konstantinopolis'ten Kartaca'ya giden deniz filosu binyüz otuz gemiden oluşuyordu. Tayfaların ve askerlerin sayısı yüz bini aşıyordu. Bu filonun komutanlığı, imparatoriçe Vorina'nın erkek kardeşi Basiliskül'e verilmişti. Leon'ün eşi olan Vorina, kardeşinin İskitler'e karşı kazandığı eski başarılarını abartarak anlatmıştı. Ama Afrika savaşı, bu komutanın kalleşliğini - belki de - yeteneksizliğini ortaya çıkartmıştı. Dostları, onun süel ününü kurtarmak için, Genserik'i kollamak ve, Batı imparatorluğunun son umudunu boşa çıkarmak için Aspar'la anlaşmış olduğunu söylemek zorunda bırakıldılar.

Deneyim göstermiştir ki, bir ülkeye karşı girişilen askeri harekât her zaman için bu hareketlerin sertliğine ve çabukluğuna bağlıdır. En küçük bir gecikme büyük ve kötü sonuçlar doğurabilir. Askerlerin gözüpekliği ve sağlığı yabancı bir iklimde niteliğinden çok şey yitirebilir. Çabaları ağırlaşabilir. Çok güçlüklerle ve belki de yenilenmesi

olanaksız araç ve gereçlerle meydana getirilmiş kuvvetler, hiçbir işe yaramadan harcanabilir. Görüşmelerle yitirilen her dakika, düşmana, başlangıçta dayanılmaz gibi görünen durumu soğukkanlılıkla gözleme olanağı verir. Basiliskus'ün büyük filosu, hiçbir arızaya uğramadan Afrika kıyısına vardı. Askerlerini, Kartaca'ya yaklaşık kırk mil uzaklıktaki Bonne ya da Merküre burnunda karaya çıkardı (806). Heraklius'ün ordusu ve Marcellinus'ün filosu da imparatorun komutanına katıldılar, ya da onun buyruğuna girdiler, kendilerine karşı koymak isteyen Vandallar, karada ve denizde yenilgiye uğratıldılar (807). Basiliskus, Kartaca'ya yürümek için ruhların çöküntü haline girmiş bulunduğu zamanı yakalamış olsaydı kent, teslim olmak zorunda kalacak ve Vandal krallığı da yıkılıp bitmiş olacaktı. Genserik, gözüpek bir kimse olarak tehlikeyi tarttı ve eskiden beri başvurduğu becerisiyle bundan kurtulmasını bildi. Kendisinin ve devletinin, kayıtsız şartsız olarak imparatorun buyruğunda olduğunu saygıyla arzetti. Bu sunusunu maddeler halinde yazılı bir biçime sokmak için beş günlük bir silah bırakışımı istedi. O yüzyılın genel kanısına inanılabilirse gösterdiği elaçıklığı, bu tuzağa düşürücü isteğin başarıya ulaşmasını ona rahatlıkla sağladı. Düşmanın yalvarmalarını kesinlikle geri çevireceği yerde, suçlu ya da kanağan Basiliskus bu felâket getirici bırakışıma râzı oldu, sanki Afrika'ya sahipmiş gibi hemen hemen hiçbir önlem almaya gerek görmedi. Bu kısa aralıkta, rüzgârlar Genserik'in tasarılarına uygun esti. En büyük savaş gemilerine, askerlerinin gözünü badaktan esirgemeyenlerini bindirdi. Gemilerin arkasına, yanıcı maddeler doldurulmuş kayıklar bağlandı. Ateşe verildikten sonra, geceleyin, rüzgârın yardımiyle Roma filosunun ortasına dek bu kayıklar getirildi. Romalılar, gemilerini alevler sardıktan sonra uyandılar. Birbiri üzerine bindiren gemiler yangının da hızla yayılmasını kolaylaştırdılar. Karanlık, rüzgârın sesi, yanan tahtaların çatırdısı, tayfaların ve askerlerin çığlıkları, komutayı dinlemek bir yana, karışıklığı daha da artırıyordu. Yanan gemilerden uzaklaşmaya, filo-

nun hiç değilse bir bölümünü kurtarmaya çalışırken, Genserik'in kadırgaları her yandan onlara saldırdı ve yangından kurtarılan Roma gemileri de bu saldırılarla batırıldı. Bu uğursuz gecede, Basiliskus'ün ileri gelen subaylarından biri olan Jean, yiğitçe, belki de umutsuzluğun verdiği bir gözüpeklikle, adını unutulmuşluğun karanlığına gömülmekten kurtarmasını bildi. Kahramanca savunduğu gemisi tümüyle yanınca, Genserik'in oğlu Genso'nun acımasını ve değerlendirmesini geri çevirdi. Üzerindeki silahlarıyle denize atlayıp dalgalar arasında yok olurken «bu aşağılık dinsizlerin eline canlı olarak düşmek istemediğini» bağırarak bildirdi. Her türlü tehlikeden uzakta duran ve bu gibi soylu yiğitliklerden hiçbirine sahip olmayan Basiliskus ise, ordusunun ve filosunun yarısını yitirdikten sonra ivedilikle Konstantinopolis'e döndü, Ayasofya kilisesine sığındı; orada, kızkardeşinin yalvarmaları ve göz yaşlarıyle, imparatordan bağışlanmasını bekledi. Heraklius, çölde geriye çekildi. Marcellinus, Sicilya'ya döndüyse de, hiç kuşkusuz Ricimer'in kışkırtması üzerine, kendi subaylarından biri tarafından öldürüldü. Vandal kralı, kendi korkulu düşmanının Romalılar'ca ortadan kaldırıldığını şaşırarak ve doğallıkla sevinerek öğrendi (808). Bu büyük harekâtın kötü sonucundan sonra Genserik, denizlerdeki egemenliğini yeniden kurdu, İtalya, Yunanistan ve Asya kıyıları onun öcalma ve doymakbilmez hınçlarına durmadan hedef oldular. Sardunya ile Trablus yeniden onun buyruğu altına girdi. Sicilya'yı kendi eyaletleri arasına kattı, uzun ve şanlı yaşamı sona ermeden önce Batı imparatorluğunun kesin yıkılışını da görmüş oldu (809).

Bütün saltanatı boyunca, Afrika hükümdarı, iki imparatorluğa karşı aralarını açmak için Avrupa barbarlarının dostluğunu özenle kullandı. Attila'nın ölümünden sonra, Galya Vizigotları'yla bağlaşıklığını yeniledi. Birbiri ardınca bu savaşçı ulusun hükümdarı olarak saltanat sürmüş olan Birinci Teodorik'in oğulları, kızkardeşlerinin Genserik'ten uğradığı alçakça saldırıyı, çıkarcı görüşlerle, kolayca unutuverdiler (810). İmparator Majorianus'ün ölümü

ikinci Teodorik'i korku ve belki de onur bağlarından kurtardı. Romalılarla yeni imzalanmış olan antlaşmayı bozdu böylece çok büyük Narbon topraklarını, kalleşliği sayesinde kendi ülkesine kattı. Ricimer, aşağılık bir politika güderek, yarışmacısı AEgidius'e boyun eğmiş eyaletleri ele geçirmesi için onu özendiriyordu. Ne var ki, kontun gösterdiği çabayla Arles savunuldu, Galya kurtarıldı ve AEgidius yaşadığı sürece Vizigotların ilerleyişi durduruldu. Bununla birlikte tutkuları yeniden alevlendi, ve Galya ile İspanya'yı Roma yönetiminden çekip alma tasarısı, kardeşi Teodorik'i öldüren ve kıyıcı bir tutumla çok büyük siyasal ve süel başarılar sergileyen Eurik'in saltanatı sırasında uygulamaya konulup sonuçlandırıldı. Kalabalık bir ordunun başında Pireneleri geçti, Saragossa ve Pampeluna kentlerini ele geçirdi, bir meydan savaşında Taragona eyaletinin savaşçı soyluluğunu yenilgiye uğrattı, utkulu ordularını Lüsitanya'nın göbeğine dek ilerletti ve, İspanya Gotları'nın krallığı altında Süev'lerin Galiça'daki dingin yaşamlarını sürdürmelerine dokunmadı (811). Eurik'in giriştiği harekât Galya'da da daha az sert ve daha az başarılı olmuş değildi. Pirene'lerden Ron'a ve Luvar'a dek olan eyaletler içerisinde yalnız Overny (Auvergne) ve Berri onun egemenliğini reddediyorlardı (812). Ülkenin başşehri olan Klermon' un savunmasında Overny'liler savaşın yorgunluklarından, salgın hastalıklardan ve açlıktan çok çektiler. Kuşatmayı bırakmak zorunda kalan Vizigotlar, bu fetihten vazgeçtiler. Eyalet gençliği, imparator Avitus'ün oğlu Ekdisius'ün inanılmaz kahramanlığıyla alevlenmişti (813). Onsekiz atlıyla, kentten çıkmayı ve Got ordusuna meydan okumayı göze aldı. Birkaç çarpışma yaptıktan sonra Klermon surlarına - hiç yitik vermeden - çekildi. Yüce gönlü de yiğitliğinden aşağı kalmıyordu. Kıtlık sırasında dörtbin yoksulu besledi ve Overny'i savunmak üzere, kendi parasıyla Burginyonlardan oluşan bir ordu meydana getirdi. Galya' nın kendisine bağlı uyrukları, kurtuluşlarını ve özgürlüklerini yalnız onun yiğitliğinden bekliyorlardı. Ne var ki, bu yiğitlik, sürgünü mü ya da köleliği mi yeğlemeleri gerek-

tiğini anlamak için onun örneğini ve yetkesini bekleyen halkın ülkesini yakın bir yıkımdan kurtaracak yeterlikte değildi (814). Genel güven yok olmuştu, devletin kaynakları tükenmişti ve Galyalılar, İtalya'da hükümdarlık etmekte olan Antemius'ün, Alpler'in bu yanındaki uyruklarını koruyamıyacak durumda olduğuna inanmakta çok haklıydılar. Zayıf imparator onların savunması için yardımcı Bretonlardan ancak onikibin kişilik bir birlik düzenleyebilmişti. Britanya adasının krallarından ya da şeflerinden biri olan Riotamus, askerlerini Galya'ya geçirmeye râzı oldu. Luvar'ı aştı, Berri'de ordugâhını kurdu. Oranın halkı, Vizigotların onları dağıtıp yok edinceye dek bu yabanıl bağlaşıklardan yakınıp durdular (815).

Praefektus Arvandus'ün yargılanması ve mahkûm edilmesi, Roma senatosunun Galya uyrukları üzerinde uyguladığı son yetke işlemleridir. Bir devlet suçlusuna acımak ve onu avutmak konusunda kendisine olanak tanınan bir ülkede yaşamaktan mutluluk duyan Sidonius dostunun ölçüsüzlüklerini ve yanılgılarını açıkça dile getirmektedir (816). Arvandus'ün sıyrılıp kurtulduğu tehlikeler bunun ussal önlemlerinden çok alın yazısından dolayı olduğuna kendisini inandırdı ve hiçbir tedbire başvurmayı düşünmeksizin gösterdiği atılganlıkların başarılarından değil de bitip tükenmesinden ötürü olduğuna şaşmamak gerekir. Beş yıllık önelden sonra elde ettiği ikinci praefektuslük ilk yönetiminin tüm değerliliğini yok etti. Yalın karakteri dalkavuklukla soysuzlaştı ve muhalefetle hırçınlaştı. Kişisel alacaklılarını yatıştırmak için eyaletini soyup soğana çevirmek zorunda kaldı, Galya'nın soylularını zorba rejimiyle hırpaladı, kendisi de halkın nefreti altında ezildi. Görevinden alan imparatorluk buyrultusu, senato önünde de kendini aklaması gerektiğini bildiriyordu. Toskana denizini elverişli bir rüzgârla geçti. Bunu, başarısı için hayırlı bir başlangıç olarak gördü. Praefektus orunu için saygı duygusu sürüyordu. Arvandus Roma'ya varınca, Kapitolium'da oturan, devlet hazine kontu (Comte de sacrées Largesses) Flavius Asellus'ün, korumasından çok, muhafızlığı altına

konuldu (817). Galya'nın dört temsilcisi, soylulukları, saygınlıkları ve uzdilleriyle tanınmış suçlayıcıları savlarını sert biçimde sürdürdüler. Büyük bir eyalet adına medeni hukuka ve ceza hukukuna dayanarak davâ açtılar ve Roma hukukunun olağan hükümlerine göre, bireylerin uğradığı zararları karşılamak üzere tazminat ile adaletin yerine getirilmesi amacıyla ceza verilmesi isteğinde bulundular. Suçlama şefleri çok sertti ve sayıları çoktu. Ne var ki Arvandus'ün hasımları, başlıca umutlarını el koydukları bir mektup üzerine dayıyorlardı. Sekreteri mektupta onu suçlu gösteren tanıklıkta bulunuyordu. Bu mektupta, Vizigot kralı, Yunanlı imparatorla barış yapmamaya özendiriliyordu. Luvar kıyısında Bretonlara saldırması öğütleniyor ve, ulusların yasalarına göre, Galya'nın Vizigotlarla Burginyonlar arasında paylaşılması salık veriliyordu (818). Ancak kendini beğenmekle ve yolsuz - düzensiz isteklerle örtbas edilmeye çalışılabilecek bu tehlikeli tasarılar çok büyük suçluluk halini ortaya koymaktaydı. Temsilciler, bu söz götürmez kanıtı tam karar zamanı ortaya koyma konusunda anlaşmışlardı. Ama Sidonius'ün çabası onların bu niyetini anlamakta gecikmedi. Hiç vakit yitirmeden suçluya tehlikeden haber verdi ve onu, en yakın dostlarının öğütlerini alaya alarak reddetmiş olduğu için kınadı. Kendisini tehdit eden bu durumu öğrenmeden önce Arvandus, Kapitalium'da görevli giysisiyle (Candidatus) görünüyor, dingin davranışlarla selâm veriyor, hizmet istemlerini kabul ediyor, kimi kez, ilgisiz gözlerle kimi kez de satın alıcı dikkatiyle ipekli kumaş satan mağazalarla ve kuyumcu dükkânlarını gözlemliyor, zamanın kötülüğünden, senatodan, hükümdardan ve adaletin geç işleyişinden yakınıyordu. Yargılama günü bildirildi. Arvandus ile suçlayıcıları Roma senatosunun genel kurulu önüne çıkarıldılar. Eyalet temsilcilerinin üzgün görünüşleri yargıçları üzerinde - onlardan yana - etkin oluyordu ve karşı yanın meydan okuyucu davranışlarıyle görkemli giysileriyse canlarını sıkıyordu. Praefektus Arvandus'le Galya temsilcilerinin başı, senatörlerin bankosu üzerindeki yerlerine götürüldükleri

zaman tutumlarındaki aynı kendini beğenmişlikle alçakgönüllülüklerini sürdürdükleri görüldü. Eski cumhuriyetin imgesini canlandıran bu yargılanmada, Galyalılar eyaletin yakınmalarını serbestçe ve vargüçleriyle dile getirdiler. Duruşma, yeterince praefektus'e karşı koyulaşınca o yomsuz mektubu okudular. Arvandus, inatçı böbürlenmesini, bir uyruğun, ne hükümdara karşı bir harekete geçebileceğine ne de erguvanı zorla ele geçirmeye girişebileceğine kimsenin inanamıyacağı savına dayıyordu. Mektubun okunması üzerine, yüksek sesle ve birkaç kez yineleyerek, onu gerçekten kendisinin yazmış olduğunu bildi.di. Ne var ki, senatörler oybirliğiyle onun ağır hıyanetle suçlu olduğunu karara bağlamaları üzerine, daha önce gösterdiği *cür'et* şaşkınlığa dönüştü. Senato kararıyle praefektus'lük rütbesi plebeiyen'liğe indirildi ve köleler onu, aşağılatıcı bir davranışla cezaevine götürdüler. Onbeş günlük bir aradan sonra senato, ölüm kararını vermek üzere ikinci kez toplandı. Eski bir yasaya göre en kötü suçlulara bile tanınan otuz günlük sürenin dolmasını Eskülap adasında - acılar içerisinde - beklerken, dostları, imparator katında kimi girişimlerde bulundular. Arvandus'ün kusurları bağışlanabilirdi (819). Antemius yumuşadı ve Galya praefektus'ünün cezası sürgün ile mallarının zoralımına indirgendi. Çağının ve ülkesinin Katilina (Catilina)'sı olan bu kalleş görevli, haraca kestiği eyalete hiyanet etmek için Vizigotlarla haberleşme halindeydi. Açgözlülüğüyle her gün yeni vergiler yüklüyor ve birtakım eski suçlar icad ediyordu. Akla hayale gelmez fenalıkları, korku ve terör yaratmamış olsaydı duyulan nefret daha önce de dile getirilebilecekti (820).

Bu gibi suçlular adaletin pençesinden kurtulamazlar. Ama, Ricimer'in suçları ne olursa olsun, bu güçlü barbar, damadı olmak kayrasını kazanmış hükümdarla görüşebilir, ona dayatabilirdi. Antemius'ün Batı'da barış ve erinç içerisinde bir yaşam kuracağı konusunda uyandırdığı umut iç kargaşalıklar ve sarsıntılarla bozulmuştu. Güvenemediği bir hükümdarla burun buruna yaşamaktan usanan

Ricimer, Roma'dan ayrıldı, Milano'ya yerleşti. Burası, Alpler'le Tuna arasında yaşayan barbarları çağırma ya da püskürtme olanaklarını kolaylaştıran doğal bir konumdaydı (821). İtalya yavaş yavaş iki bağımsız ve kıskanç krallığa bölündü. Bir iç savaşın felâket getirecek yaklaşmasını önceden sezen Ligurya'nın soyluları, patricius'e, memleketlerine acımasını ve onu korumasını alçak gönülle yalvardılar (822). Ricimer onları şöyle yanıtladı: «Galatianlı ile dostluk içinde yaşamaya hazırım (823); ama, başeğmemizle daha da artan gururunu ve öfkesini kim yatıştırmaya cesaret edebilecektir?» Ona Pavia piskoposu Epiphanus'ü örnek gösterdiler. Epiphanus yılanın ihtiyatlılığı ile kumrunun mâsumluğunu birlikte yürütüyor, dediler, ve herhangi bir elçinin uzdiliyle çıkarlarının ve tutkularının karşısına dikilen tüm engelleri aşabileceğine inandıklarını söylediler. Ricimer onların sözlerine uydu. Aracı olarak yetkilendirilen Epiphanus hemen Roma'ya hareket etti, orada, değerine ve ününe yakışır bir biçimde karşılandı. Bir piskoposun barış üzerine ne denli konuşacağı tasarımlanabilir (tasavvur). Saygısızlıkların her hal ve koşulda bağışlanmasının bir iyilik, ruh yüceliği ya da ihtiyatlılık davranışı olduğunu söyledi ve öfkeli bir barbara karşı açılacak savaşın devleti için olduğu denli imparatorun kendisi için de kötü sonuçlar getirebileceğini ileri sürdü. Antemius bu özdeyişlerin ne anlama geldiğini biliyordu. Ne var ki Ricimer'in davranışlarından tiksinti duyuyordu. Öfke, onu kızdırmış ve uzdilli yapmıştı: «Bu nankör insana yapmadığımız hangi kayra (lutuf) kaldı? diye bağırdı. Bunca saldırılarına ses mi çıkardık? Onun için, imparatorluk saygınlığına bile gölge düşürmedim mi? Kızımı ona vererek cumhuriyet'in dinginliği uğruna kendi kanımdan özveride bulunmadım mı? Ricimer'i bana sonsuzluğa dek bağlaması gereken yardımlarım ve kayralarım, onu, iyilikçisine karşı düşman yapmaktan başka şeye yaramadı. İmparatorluğa birçok savaşın açılmasına neden olmadı mı? Kaç kez düşmanların öfkesini arttırmaya yardımcılık etmedi mi? Onun kalleşçe dostluk önerilerini nasıl benimseyebilirim? Bir

evlâdın görevlerini tümüyle bozmuş olan bir kimseden, anlaşmaya bağlı kalabileceğini umabilir miyim?» Bunları söylemekle birlikte, içini dökmüş olduğundan, Antemius'ün hıncı dağılıp gitti. Yavaş yavaş Epiphanus'ün isteklerini benimser duruma geldi ve praefektus, İtalya'da barışı yeniden kurmuş olmanın hoşnutluğuyle döndü. Doğal olarak bu barışın süresi ve içtenliği konusunda bir güvence verilemezdi (824). İmparator, zayıf davranarak bağışladı, Ricimer de, Antemuis'ü tahtından devirmek için gerekli araçları gizlice hazırlıyabilmek üzere tutkulu tasarılarını askıya aldı. Sonunda, ılımlılık maskesini çıkarıp bir yana attı, Burginyonlardan ve doğu Süevlerinden oluşturduğu büyük bir orduyu harekete geçirerek Yunanlı imparatora olan tüm bağlılığını kopardı, Milano'dan Roma kapılarına geldi ve, yeni bir imparator olarak tahta çıkarmayı planladığı Olibrius'ü beklemek üzere Anio kıyısında ordugâhını kurdu.

Anisiyen ailesinden gelen Olibrius, kendini Batı imparatorluğunun yasal kalıtçısı olarak görebilirdi. Afrika'dan dönüşünden sonra Valentinianus'ün kızlarından en küçüğü olan Plasidya ile evlenmişti. O sırada Valentinianus'ü kızkardeşi Eudoksiya henüz Genserik'in oğlu Hünnerik'in karısı, daha doğrusu tutsağının haklarını destekleme tehdidinde bulundu ve Roma halkıyla senatosunun haksız yere bir yabancıyı yeğ tutarak yasal hükümdar niteliğiyle tanımış olmalarını savaş nedeni saydı (825). Halk düşmanının koruması, hiç kuşkusuz Olibrius'e karşı İtalyanların nefretini artırıyordu. Ricimer ise, Antemius'ün yıkılmasını amaç edindiğinden bulduğu adayın ünü ve kazanacağı imparatorluk tâcı, alçakça ayaklanışının suçluluğunu örtebilecekti. Atalarının birçoğu gibi konsul saygınlığına yükselmiş bulunan Plasidya'nın kocası, yaşamını dinginlik içerisinde Konstantinopolis'de sürdürebilecekti. Görünüşe göre de, bir imparatorluğun yönetiminden başka bir işle uğraşabilecek herhangi bir zekâ düzeyindeydi. Böyle olduğu halde Olibrius, dostlarının yalvarmalarına, belki karısının vırvırlarına karşı koyamıyarak, bir iç savaşın tehlikeleri içi-

ne düşünmeden daldı, ve imparator Leo'nun gizli onamıyle, bir barbarın keyfine estiği gibi verdiği ve aldığı tâcı kabul etti. Denizlere egemen olan Genserik, Plasidya'nın kocasını, hiçbir engelle karşılaşmaksızın, Ravenna'ya, ya da Ostia limanına çıkardı ve geleceğin imparatoru, Batı hükümdarı gibi karşılandığı Ricimer'in ordugâhına geldi (826).

Anio'dan Milvius köprüsüne dek karakollarını kurmuş olan patricius, Tiberis'in ayırdığı iki kesimden biri üzerindeki Janiküle ve Vatikan adlı Roma kentinin iki bölgesine şimdiden egemen durumdaydı (827). Buna göre, az sayıda senatörün, cumhuriyetin olağan biçimlerine öykünerek Olibrius'ü seçtikleri düşünülebilir. Halk ile senatörlerin çoğunluğu ise Antemius'e bağlı kaldılar. Ayrıca, bir Vizigot ordusunun yardımı onun saltanatını üç ay daha uzatabildi ve salgın hastalıklarla açlık da bu süre içinde kol gezdi. Sonunda Ricimer Hadrianus ya da Sen Anj köprüsüne sert bir saldırı yaptı, Gotlar da, komutanları Gilimer'in ölmesine dek yiğitçe savundular. Savunmayı yıktıktan sonra utkulu birlikler kentin göbeğine dek ilerlediler ve, çağdaş bir papanın dediği gibi, Roma, Ricimer'in ve Antemius'ün iç savaşının yarattığı kızgınlık sonucu tam bir kıyım ve yıkıma uğradı (828). Mutsuz Antemius, sessiz köşesinden çekilip çıkarıldı, damadının buyruğuyle - insanlığa sığmaz biçimde - öldürüldü; böylece Ricimer, kurbanları arasına üçüncü, belki de dördüncü imparatoru katmış oldu. Fesatçı yurttaşların azgınlıklarını barbar ulusların yırtıcılığıyle birleştiren askerler, ceza görmeksizin kıyımlarının ve yağmalarının doyumuna vardılar. Olaya ilgi duymayan tutsaklar ve plebeiyenler de karışıklığa katılma zorunda kalıyorlardı. Roma'daki patırdı ve karışıklık, planlı bir kıyımla çılgınca bir başıbozukluğun yansımasını sergiliyordu (829). Bu mutsuz olaylardan kırk gün sonra, ağır bir hastalık İtalya'yı Ricimer'den kurtardı. Ölümünden önce ordusunun komutanlığını yeğeni Gundobald'a bırakmıştı. O da Burginyon hükümdarlarından biriydi. Aynı yıl, bu olayların belli başlı yaratıcıları ve, ölümünün doğal koşullarda olduğu görülen Olibrius'ün saltanatı, yedi ayın içerisine sığmış

bulundular. Olibrius, Plasidya ile evlenmesinden bir çocuk sahibi olmuştu. İspanya'dan Konstantinopolis'e aşılanmış olan büyük Teodosius ailesi, ana yönünden, sekizinci kuşağa dek uzanmış oldu (830).

Başsız kalan İtalya, barbarların azgınlıklarına terk edilmiş durumda kalınca (831) Leo'nun devet konseyi yeni bir imparatorun seçimi için ciddi çalışmalara girişmişti. Kendi ailesini yükseltmekten başka birşeyi gözü görmeyen imparatoriçe Verina, kız yeğenlerinden birini, amcası Marcellinus'ün ölümünden beri Dalmaçya'da hükümdar bulunan Julius Nepo ile evlendirmişti. Bu suya sabuna dokunmayan kazanç, ona zorla kabul ettirilen Batı imparatorluğu sanını elde etmekten çok daha değerliydi. Ne var ki Bizans sarayı o denli ağır ve kararsızdı ki, Antemuis'ün ve Olibrius'ün bile ölümlerinden kaç ay geçtiği halde kimin tahta geçeceği konusunda bir ad belirlenememişti. Bu süre içerisinde Gundobald, askerlerinden Glisserius adlı birine erguvanı giydirdi. Ne var ki, Burginyon hükümdarı koruduğu kimsenin çıkarı için bir iç savaş çıkarma aracı ya da istenci bulamadı. Kişisel tutkusu onu Alp'lerin öbür yanına yöneltti (832) ve koruduğu kimse Batı imparatorluğu tacını Salone piskoposluğu külâhı karşılığında bıraktı. Nepos İtalyanlarca, senatoca ve Galya eyaletlerince tanındı. Ahlaksal erdemleri ve süel yetenekleri göklere çıkarıldı. Onun devlet yönetiminden çıkar sağlıyacak olanlar genel gönencin yeniden kurulacağını çekinmeden dile getirdiler (833). Ama bunların umutları, bir yıldan az bir sürede yok oldu, ve bu imparatorun kısa ve utanç verici saltanatının tek olayı, Auvergne'i Vizigotlar'a terkeden barış anlaşması oldu. İtalya imparatoru, kişisel güvenliği uğruna Galya'nın en bağlı uyruklarını gözden çıkardı (834). Şu da var ki, bu kişisel güvenliği, Oreste'nin komutasında Roma'dan kalkarak Ravenna'da onu kuşatma'ya gelen birleşik Barbarların ayaklanması yüzünden daha az sarsılmış olmadı. Güvenliğini karada korumak yerine Nepos, hemen gemisine atladı, Adriyatik denizinin karşı yakasındaki Dalmaçya prensliğine çekildi. Bu utanç verici çekilmeden son-

ra, beş yılı sürgün gibi geçirdi. Sonunda, Salone piskoposu Gliserius onu öldürdü, bu kayrasının belki de ödülü olarak, Milano başpiskoposluğuna yükseltildi (835).

Attila'nın ölümünden sonra da bağımsızlıklarını korumuş olan uluslar, fetihler ya da başka türlü elde ettikleri Tuna'nın kuzeyindeki ya da bu ırmakla Alpler arasındaki Roma eyaletlerinde yerleşmişlerdi. Bunların en yiğit gençleri, İtalya'yı koruyan ve baskı altında tutan birleşik barbar kuvvetlerinin arasında yer alıyorlardı (836). Oluşturdukları sürülerde en çok Herule'ler, Skirres'ler, Alen'ler Tursilinge'ler ve Rugien'ler bulunuyordu (837). Tatullus'ün oğlu ve son Batı imparatorunun babası olan Oreste de, yurttaşlarının tutumunu izledi. Kendisinden söz etme olanağını bulduğumuz Oreste, ülkesine hiçbir zaman hayınlık etmemişti. Soyluluğu ve talihi, kendisine Pannonya'nın en ünlü insanları arasında yer sağlamıştı. Romalılar bu eyaleti Hunlara bırakınca, o da Attila'nın hizmetine girmişti ve yasal hükümdarının sekreteri olmuş, birçok kez, elçilik göreviyle Konstantinopolis'e gönderilmiş, orada, güçlü hükümdarını temsil etmiş, onun buyruklarını dile getirmişti. Bu fatihin ölümüyle özgürlüğüne yeniden kavuşmuştu. Oreste, Attila'nın oğullarını İskit bozkırlarında izlemeyi, ve Pannonya'yı ele geçiren Ostrogotlar'a başeğmeyi onurla rededebilmişti. Valentinianus'ün ardıllarına hizmet etmeye daha çok istekli olmuştu. Yetenekleri, değerliliği ve deneyimi ona süel alanda hızlı yol alma olanağı sağladı ve Nepos'un kayrasıyla patricius'lük ve ordu başkomutanlığı sanlarını elde etti. Ordu birlikleri, onların yaşamlarına uygun tutumdaki yaşamıyle, konuştukları dili bilmesiyle ve şefleriyle olan dostluğuyla kendilerine yakın buldukları Oreste'nin kişiliğine ve yetkisine saygı duyuyorlardı. Onun isteği üzerine, ne idüğü belirsiz bir Yunanlı olan ve kendisinin sözünü dinlemelerini isteyen Nepos'a karşı silaha sarıldılar. Attila'nın sekreteri, bilinmeyen bir nedenle erguvanı almayı benimsemedi. Barbarlar da, bu kez onun oğlu Augustule'yi Batı imparatoru olarak tanıma yoluna gittiler. Nepos'un imparatorluğu bırakması Oreste'nin tut-

kulu duygularını doyurmaya yetiyordu. Yıl sona ermeden şunun farkına vardı ki, bir başkaldırıcı, her zaman için, örnek olduğu nankörlük ve kalleşlik oyunlarının kendisi de kurbanı olmaya mahkûmdu; nitekim İtalya'nın bu eğreti hükümdarının da paralı asker zorbaların elinde tutsak ya da kurban olmaktan gayri seçeneği yoktu. Barbarların tehlikeli bağlaşıklığı Romalıların büyüklüğünden ve özgürlüğünden geri kalan zayıf artıkları da alıp götürmüştü. Her ayaklanmada barbarlar aylıklarını artırıyor ve yeni birtakım ayrıcalıklar elde ediyorlardı. Bütün bunlara ek olarak, kafa tutuşları tanımlanması zor zırvalıklara dönüştü. Utkulu orduları İspanya'da, Afrika'da ve Galya'da kalıtsal yerleşimler kurmuş bulunan soydaşlarının başarılarını çekemeyen bu insanlar, İtalya topraklarının üçte birinin kendi aralarında hemen paylaştırılmasını istediler. Gözüpekliğine değer verdiğimiz Oreste, bağlılık göstermemesine karşın, günahsız bir halkın yok olmasına göz yummaktansa büyük bir orduya meydan okumayı yeğledi. İsteği geri çevirdi ve bu geri çeviriş Odoakre'nin tutkusunu daha da kamçıladı. Bu kendini bilmez barbar, peşi sıra gelen hoşnutsuzları, geri çevrilen haklarını hemen alacağını söyleyerek inandırdı. Birleşik barbarlar gruplar halinde İtalya'daki tüm kamplardan ve garnizonlardan çıkarak Odoakre'nin sancağı altında toplandılar. Patricius, Pavya kalesine çekildi. Burası aziz Epiphanitus'ün piskoposluk merkeziydi. Kısa süre sonra birleşik barbarlar Pavya'yı kuşattılar. Kaleye saldırdılar, kenti yağma ettiler. Aziz başpapazın kilise varlıklarını ve kadın tutsakların sililiğini (iffetini) korumak için gösterdiği çabaya karşın kargaşa ve yağma ancak mutsuz Oreste'nin kanlı ölümünden sonra durabildi (838). Kardeşi Paulus da, Ravenna yakınındaki bir çatışmada can verdi. Augustule de, babasının kaatiline bağışlaması için yalvardı.

Yenen barbar, geçen bölümde aktardığımız olaylarda, Atiila'nın elçisi olarak Oreste'yle birlikte görevlendirilmiş Edekon'un oğluydu. Bir elçinin saygınlığı hiçbir kınamaya uğramamış olmasıyle ölçülür. Edekon ise, hükümdarına

karşı çevrilen bir fesat hareketine adı karışmakla suçlanmıştır. Ancak, kişisel değerliliği ve duyduğu pişmanlık, suç şüphesini ortadan kaldırmıştır. Efendisinin kayrasından yoksun kalmamıştı ve komuta ettiği birlikler, Attila'nın oturduğu krallık köyünü koruyan, kalıtsal uyrukları Skir (Scyrres)'lerden oluşuyordu.

Attila'nın ölümünden sonra uluslar ayaklanınca Skir'ler Hunların peşinden ayrılmadılar. Edekon adı, Ostrogotlara karşı yapılan savaşın tarihinde onurlu bir yer tutmuştu. Bu savaş iki kanlı çarpışmayla sonuçlanmış ve Skir'lerin tam yenilgiye ve dağılmaya uğramalarıyla noktalanmıştı (839). Şefleri, ulusunun başına gelen mutsuzluklardan sonra yaşamadı. Onulf ve Odoakre adında, ve değerliliklerine göre kalıtçı olan iki erkek evlat ile sürgün arkadaşlarını yaşatmak için yağma ekibi ya da yabancı servis bıraktı. Onulf, Konstantinopolis'e yöneldi, orada, iyilikçisinin öldürülmesiyle ordusunun zaferini lekelemiş oldu. Kardeşi Odoakre, bir süre Norik barbarları arasında başıboş dolaştı. Karakterindeki gözüpeklik ve kişiliği en olmayacak girişimlere kalkışmasına elverişliydi. Bir seçim yapınca, duasını almak üzere, Kanton azizi aziz Severinus'ün mağarasını - dindarca - ziyaret etti. Kapı alçaktı, Odoakre eğilmek zorunda kaldı. Bu alçakgönüllülük görünüşünü yorumlayan aziz, onda gelecekteki büyüklüğü sezinledi (840). «Niyetini bozmadan yürüt, dedi, İtalya'ya git, üzerindeki bu kaba kürklerin yerini görkemli giysiler alacak ve talihin de yüce ruhunun büyüklüğüne uygun biçimde parıldayacaktır.» Bu *kerameti* benimseyen ve doğru bulan barbar Batı imparatorluğunun hizmetine alındı, kısa sürede muhafızlar arasında seçkin bir yer edindi. Görenekleri yumuşadı, askerlik bilgi ve becerileri yetkinleşti. İtalya'daki birleşik barbarlar, onun değeri ve yeteneği ile ilgili ünü yayılmamış olsaydı, doğal olarak kendisini komutan seçmeyi düşünmeyeceklerdi (841). Yoldaşları, oybirliğiyle ona kral sanını verdiler. Ama o, saltanatı boyunca, erguvanı kuşanmadı ve taç takmadı, nedeni de prenslerin kıskançlığını

uyandırmamak içindi. Bunların birliği, büyük bir ulusa dönüşebilecek sayıdaydı (842).

Barbarlar, alışkanlık gereği krallığı seviyorlardı. İtalya halkları, Batı imparatorluğu'nun nâibi ya da vekil kralı olarak kalmayı kabullenecek bir otoriteyi tanımaya hazırdılar. Odoakre bu yararsız sanı kaldırmaya kararlıydı. İşte bu girişiminin kolayca yerine getirilmesini sağlayan eski önsezilerin gücü böyleydi. Zayıf Augustule'den kendisinin zararına yararlanıldı. Augustule, imparatorluktan çekildiğini senatoya bildirdi ve bu meclis de, bir Roma hükümdarına son bağlılık eylemi olarak, eski anayasal düzenin özgürlüğünü ve biçimsel hukuk kurallarını uygular gibi davrandı. Oybirliğiyle hazırlanan bir kararla senatörler, kısa bir ayaklanma sonucu Konstantinopolis tahtına oturmuş bulunan Leo'nun damadı ve ardılı imparator Zenon'a mektup gönderdiler. *Pater Conscriptus* (senatör)'ler, imparatorluğun İtalya'da sürüp gitmesini istememekte, Doğu ile Batı'yı yönetmek ve savunmak için tek bir hükümdarın yeterli olacağını bildirmekteydiler. Halk ve senato adına, imparatorluğun genel merkezinin Konstantinopolis'te kurulmasına râzı oluyorlar ve dünyaya yasaları zorunlu kılmış tek bir otorite, bir efendi seçme hakkından açıkça vazgeçiyorlardı. Yine de yüzleri kızarmadan eski ve saygıdeğer cumhuriyet adını kullanarak, Odoakre'nin sivil ve süel erdemlerinin herkesçe güvenilir olduğunu açıklıyorlar, kendisine patricius sanıyla İtalya'nın yönetilmesinin verilmesi için imparatora ricada bulunuyorlardı. Senatonun temsilcileri Konstantinopolis'de hoşnutsuzluk ve nefretle karşılandılar. Zenon'un önüne kabul edildikleri zaman imparator, kendilerinin yalvarmaları üzerine Doğu hükümdarının arka arkaya göndrediği Antemius ve Nepos adlı imparatorların sonları nedeniyle temsilcileri kınadı. Sert bir sesle; «birinciyi öldürdünüz, öbürünü de kovdunuz» dedi. «Bugün de bir imparatorunuz vardır ve ölünceye değin yasal hükümdarınız olacaktır.» Zenon'un bu ihtiyatlı davranışı, Roma'daki meslekdaşını uzun süre tutabilme olanağını sağlıyamadı. Tek imparator sanını kazanması ve Roma'da hey-

kollerinin dikilmesi gururunu okşadı. Patricius Odoakre'yle dostça, ama kuşkulu bir haberleşme kurdu. Ayrıca imparatorluk simgelerini, taht ve saray süslemelerini kabul etti. Bütün bunlardan barbar prensi üzüntü duymuyor, ortadan çekilmiş gibi görünerek amacını gerçekleştirme yolunda yürüyordu (843).

Valentinianus'ün ölümünden sonra dokuz imparator, arka arkaya tahttan ölüme geçmişlerdir. Oreste'nin tüm değeri gençliği ve güzelliğinden ibaret olan oğlunun, Batı imparatorluğunu sona erdiren saltanatı anılmaya değer bir döneme rastlamasaydı sonraki kuşakalrca bilinmesi için bir neden bulunmayacaktı (844). Patricius Oreste, Norik'teki Petovio'dan kont Romulus'ün kızıyla evlenmişti. İmparatorların kıskançlığına karşın Akiule'de, Augustus sanı üzerinde alışkanlık haline gelmiş bir adlandırma vardı ve Caesar'ların son ardılı, olağanüstü bir rastlantıyla, kentin kurucusuyla krallığın adlarını birleştiriyordu (845). Oreste'nin oğlu Romulus Augustus adlarını alarak bu isimlerin saygınlığına gölge düşürdü. Yunanlılar birincisini bozarak Momilus biçimine soktular, Latinler de ikincisini Augustule yaptılar. Odoakre onun gençliğine ve günahsızlığına acıdı. Tüm ailesiyle birlikte imparatorluk sarayından çıkardı, Kampanya'daki Lucullus'ün evini onlara vererek kendilerine altı bin altın gelir bağlattı (846). Romalılar Pün savaşlarını sona erdirince Kampanya'nın eğlenceleri ve güzellikleri ilgilerini çekmişti. Eski Scipion'un Liternum'da yaptırdığı ev uzun süre onların kırsal yalınlıklarına örnek oluşturmuştu (847). Napoli körfezinin çok güzel kıyıları, yazlık evlerle kaplanmıştı. Scylla, yarışmacısını (rakibini), gözerimine dek karaya ve denize egemen Mizene burnu üzerinde konutunu ustaca kurmuş olmakla övmektedir (848). Lucullus, birkaç yıl sonra, Marius'ün kırsal alandaki evini satın almıştı ve fiyatı (sterling hesabiyle) ikibinden seksen bine yükselmişti (849). Yeni iyesi (sahibi) onu Yunan süslemeleri ve Asya zenginlikleriyle daha güzelleştirdi. Lucullus'ün evleri ve bahçeleri, imparatorluk sarayları listesinde seçkin bir yer tutuyordu (850). Vandallar terörlerini

deniz kıyılarında yaygın duruma getirince, Mizene burnundaki Lucullus'ün evi, son Batı imparatoruna hapis ya da yalnızlık (inziva) hizmeti gören bir kale biçimine dönüştü. Yaklaşık yirmi yıl sonra, burası bir kilise ve manastır haline sokuldu. Amaç da, aziz Severinus'ün gömüsü ve anı artıklarını buraya getirmekti. Ayrıca Sembr'ler ve Ermeniler'e karşı kazanılan utkuların ganimetleri de buraya konuldu ve tümü, onuncu yüzyılın başına dek bu manastırda kaldı. Napoli halkı, Sarrasenlere korsan yatağı olur korkusuyle bu kaleyi yıktılar (851).

Odoakre, İtalya'da dünyayı buyruğu altında tutmuş olan bir halkın üzerinde, ilk barbar hükümdarı oldu. Romalıların çöküşü bugün bile bir saygı duygusu uyandırmaktadır ve hor görülen sonraki kuşaklarının imgesel güvenikliklerini kendileriyle paylaşıyoruz. Ne var ki İtalya'da meydana gelen büyük kıyım ve yıkımlar yavaş yavaş tüm onur ve özgürlük duygularını söndürdü. Roma erdeminin yaşadığı uzun sürede tüm eyaletler orduların egemenliğine, tüm vatandaşlar cumhuriyet yasalarına boyun eğmişlerdi. Bu yasalar Roma'daki iç çekişme ve ayrılıklarla sarsılıp bozulunca eyaletler, bir zorbanın sıradan malı durumuna düştüler. Zaman ve şiddet, kölelik utancını hafifleten ya da gizleyen anayasal düzen biçimselliklerini de yoketti. İtalyanlar, hükümdarlarının - zaman zaman - yokluğundan, ya da varlığından sızlanıyorlardı; çünkü hükümdarlar onların korku ya da tiksinme konusuydu. Beş yüzyıl, arka arkaya, süel başıbozukluğun, zorbalığın ve zulmün çok kötü sonuçları da yavaş yavaş yerleşti. Bu dönem boyunca, barbarlar, içerisinde yaşadıkları biinmezlik evreninden sıyrılıp ortaya çıktılar. İskit ve Cermen savaşçıları, önce hizmetkâr olarak, sonra bağlaşık niteliğiyle, en sonunda da, sırayla savundukları Romalıların efendileri sıfatiyle eyaletlere yerleştiler. Halkların çekingenliği, tiksinmelerini belli etmemeye onları zorluyordu. Cumhuriyet saygınlıklarını kuşanmış olan şeflere saygı gösteriyorlardı. Roma'nın alınyazısı uzun süre bu korkunç yabancılara bağlı kaldı. İmparatorluk tâcını istediği gibi veren ve geri alan kendi-

ni beğenmiş Ricimer, bir kralın yetkesini - kral adını takınmadan - kullanmıştı. Romalılar, yavaş yavaş Odoakre ile ardıllarını hükümdarları olarak tanımaya alıştılar.

İtalya'nın ilk kralı, değerinin ve talihinin oturttuğu yüce kata yakışmaz bir kimse sayılmazdı. Roma toplumu içerisinde kendi göreneklerinin kabalığından sıyrılmıştı, yenen ve barbar olmakla birlikte uyruklarının kurumsal yaşamlarına saygı göstermişti. Yedi yıllık bir aradan sonra Odoakre Batı konsuluslüğünü yeniden kurdu, belki gururla belki de alçak gönüllülükle, Doğu imparatorlarının o sıralarda da kullanmayı küçüklük saymadıkları bir sanı benimsemeyi istemedi. Bununla birlikte *Cathedra Curulis* (fildişi koltuk) en ünlü onbir senatörce tutuldu (852). Bunlar arasında, erdemleri, koruduğu Sidonius'ün dostluğunu ve övgülerini kazanmış olan saygıdeğer Basilius'ün de adı bulunmaktadır (853). İmparatorların yasaları harfi harfine uygulandı ve İtalya'nın sivil yönetimi bir praetorium praefektus'üyle ona bağlı görevlilerce yürütüldü. Odoakre, genel vergilerin toplanması gibi sevimsiz işi majistraların yapmasını buyurdu, bağışlama ya da kayrada (lutufta) bulunma hakkının yalnızca kendine özgü olduğu ilkesini koydu (854). Barbarların çoğu gibi Arianizm ilkeleri altında yetişmiş olduğundan piskoposluk ve manastır karakterine hep saygı göstermiştir. Katoliklerin suskunluğu, Odoakre'nin onlara tanıdığı özgürlüğün kanıtı sayılmalıdır. Kentin dinginliği, bir Romalı pontifin seçiminde praefektus Basilius'ün işe karışmasını gerektirdi. Kilise topraklarının herne biçimde olursa olsun elden çıkarılmasına yasak konulmasını, kilisenin uğradığı zararları giderici bir davranış olarak yorumlayan dindar halk için mutlu bir karar oldu (855). İtalya fatihi, aynı İtalya'nın savunucusu oldu, ve uzun süredir büyük Teodosius'ün soyundan gelen zayıf hükümdarların onuruna sataşan Galya ve Cermanya barbarının onun sınırlarına karşı saygılı olmalarını sağladı. Odoakre, Nepos'un kaatillerini cezalandırmak amacıyla Adriyatik denizini geçti ve kıyı eyaleti Dalmaçya'yı almaya karar verdi. Alpleri aştı, Norik'in bir bölümünü ele geçirmiş,

olan Rugiyen kralı Fava ya da Feleteus'e saldırdı. Feleteus savaşı yitirdi ve tutsak düştü. Odoakre, uyruk ve tutsaklardan oluşan kalabalık bir topluluğu İtalya'ya gönderdi. Uzun süren yenilgi yıllarından sonra Roma, barbar kökenli kralı için bir zafer alayına sahne olma onuruna kavuştu (856).

Odoakre'nin ihtiyatlılığına ve başarılarına karşın, kurduğu krallığın her yanında yoksulluk ve sıkıntı kol geziyordu. Tiberius zamanından beri İtalya'da tarımın gerilemesinden yakınılıyordu. Besin maddelerini uzak eyaletlerden getirtmek zorunda bulunan Romalılar, deniz kazalarından ve rüzgârların esiş durumundan hep kaygı duyarlardı (857). İmparatorluğun sona ermesi ve bölüşülmesi sürecinde Afrika ve Mısır da ondan kopunca Roma'da oturanlar geçim araçlarını azaltmak durumunda kaldılar ve nüfus, savaş, salgın hastalıklar ve açlık dalgaları arasında yutulup yok oldu (858). Aziz Ambrossius, Bolonya, Modena, Regium ve Placentia'yı kapsayan gelişmiş bölgenin yıkıntıya uğramasına yanmaktadır (859). Odoakre'nin uyruğu olan papa Gelase, Emilia, Toskana ile komşu eyaletlerin tümüyle boşalmış durumda kaldığını doğrulamaktadır (860). Geçimlerinin imparatorlarca sağlanmasına alışmış olan plebeienler, bu elaçıklığına son verilince yok olup bittiler. Sanatların çöküntüye uğraması, becerikli ve yetenekli vatandaşları boş gezenin boş kalfalığına ve yoksulluğa düşürdü. Vatanlarının yıkılışına belki de ilgisizlikle seyirci kalan senatörler kişisel zenginliklerinin yitimine bir türlü alışamadılar. İtalya'nın yıkılışında başlıca neden olarak görülen büyük mal ve mülklerin üçte biri yenenlerin eline geçti (861). Haksızlıklara bir de dayanılması olanaksız aşağılanmalar katılıyordu. Gelecek korkusu yaşanılan kötülükleri daha da ağırlaştırıyordu. Her yeni gelen barbar sürülerine toprak verildiğinden, senatörler bu bağışlamaların kapsamı içerisine çiftliklerinin ya da kırsal evlerinin girdiğini görme kaygısıyle titreşiyorlardı. Kuşkusuz en az mutsuz olanlar hal ve koşullara ayak uydurmasını bilenlerdi. Yaşama sevgisi tüm öbür kaygılara yeğ tutulacağına göre,

kendilerine hayatta kalma olanağı tanımış olmasından dolayı, fatih'e karşı bir çeşit minnet duymaları gerekiyordu. O, bu insanların tüm varlıklarının saltık sâhibi ve efendisi olduğuna göre onlardan almayıp kendilerine bıraktığı yaşam olanağını yüce gönüllülüğünün bir kayrası (lutfu) saymalıydı (862). Odoakre, tahta çıkışının bir ödülü olarak, askerlerinin isteklerini yerine getirmeye söz vermişti. Bununla birlikte ihtiyatlı tutumu İtalya'nın başına gelenleri yumuşak bir hava içerisine soktu. Barbar kralları, kendi yerli uyruklarınca çok zaman sayılmıyorlar ve tahttan indiriliyor ya da öldürülüyorlardı. Kendi seçtikleri bir şefin buyruğu altında toplanan kiralık İtalya çeteleri ganimetlerden büyük ölçüde pay istiyorlar ve başıbozuk düzende yaşamlarını sürdürüyorlardı. Ulusal birliği olmayan ve babadan oğula geçme hakkı bulunmayan bir hükümdarlık hızla sona erme sürecini yaşıyordu. Odoakre de, on dört yıl saltanattan sonra, Ostrogot kralı Teodorik'in ökeliğinin üstünlüğü karşısında duramadı. Bu kahraman, bir yandan süel yeteneklere, bir yandan da yasal düzen kuruculuğunun erdemlerine sahip bulunuyordu. Barış ve erinç günlerini yeniden geri getirtti, adı, ileriki kuşakların beğenisini ve dikkatini çekti.

BÖLÜM XXXVII

Manastır Yaşamının Kökeni, Yayılması ve Etkileri - Barbarların Hıristiyanlığa ve Arianizm'e Geçişleri - Vandalların Afrika'daki Zorbal-ğı ve Kıyıcılığı - Arianizm'in Barbarlarda Sona Ermesi.

Sivil işlerle kilise işleri arasındaki çözülmez bağlılık, hıristiyanlığın ilerlemelerini, yaptığı zulümleri, kurumlaşmasını, utkusunu ve son olarak da bozulmasını anlatması nı zorunlu kılmaktadır. Bu düşünceyle, çok ilginç ve Roma imparatorluğunun gerilemesi ve çöküşü üzerinde büyük etki yapmış iki din olayını önce ele almayı yeğ tutuyarım. 1° Manastır yaşamının kuruluşundan, 2° Kuzey barbarlarının hıristiyanlığa geçişinden söz etmek istiyorum (863).

1° Zamanla yalın hıristiyanlar ve koyu hıristiyanlar (864) arasında ayrımlaşma belirgin hal aldı. Hükümdar, yüksek aşamalı görevli, asker ve tüccar, inancını ve çabasını, kendi çıkarının ve tutkusunun hizmetinde kullanıyordu. Sıkıştıkça İncil'in ilkelerini kötüye kullanarak izleyen kaba sofular, yabanıl coşku (vecid)'ları içinde, insanı bir suçlu, Tanrı'yı da kahredici olarak gösteriyorlardı. Dünya işlerinden ve tatlarından ellerini eteklerini çekiyorlar, şarap içmeyi reddediyorlar, et yemiyorlar, kadın erkek birleşmesini istemiyorlar, vücutlarına ve duygularına acı çektiriyorlar ve, sonsuz mutlulukla ödüllendirilecek bir yoksulluk yaşamını sürdürüyorlardı. Konstantinus'ün saltanatı sıra-

sında kaba sofular soysuzlaşmış dünyadan çekilerek sürekli yalnızlığa ya da dinsel toplum yaşamına kapandılar. Kudüs'deki hıristiyanlar (865) şu yalancı dünyanın geçici mallarına iyeliği ve onları kullanmayı bırakarak, tek bir cins (kadın veya erkek)'ten topluluklar kurdular, doğal ya da yapay bir çöldeki insanlardan uzak durumlarını anlatan keşiş ve târik-i dünya ve ermit adlarını aldılar. Kısa sürede, aşağısadıkları dünyadan saygı gördüler. Öyle ki, hiç bir bilimsel veriye ve araştırmaya dayanmadan, Yunan filozoflarının tüm erdemlerini gölgede bırakan tanrısal felsefelerine alkış topladılar (866). Keşişler, serveti, acıyı ve ölümü hor görme konusunda stoacılarla yarış edebilirlerdi. Bu sert düzende Pitagor öğretililerinin suskunluğu ve boyun eğmeciliği yeniden canlandırıldı. Keşişler, toplumsal geleneklerle yol yöntemi hiçe saymakta *kinikleri* geçtiler. Ne var ki, bu tanrısal felsefeye girenler daha temiz ve daha yetkin bir örneğe öykünüyorlardı. Çöle çekilmiş olan peygamberlerin izinde yürüyorlar (867) ve Mısır'da, Filistin'de Essenien'lerce kurulmuş olan, kendi iç âlemine dalarak tapınma yaşamı sürdürüyorlardı. Pline, filozofça bakışıyle, Ölü Deniz palmiyeleri arasında yaşamını sürdüren bu yalnızlar topluluğunu izliyordu. Bu insanlar parasız olarak gereksinmelerini sağlıyorlar, kadınsız toplumlarını ayakta tutuyorlar, insanlardan tiksinenler kaçıp gelerek onlara katılıyorlardı (868).

Tüm boş inançların kaynağı olan Mısır toprakları manastır yaşamının da örneğini vermiştir (869). Aşağı Tebai'de doğan ve eğitimi çok eksik bırakılan Antonius, malını mülkünü dağıttı (870), genç yaşında ailesini ve memleketini bıraktı ve bağnazlığın verdiği acayip bir gözüpeklikle manastır kaba sofuluğuna girdi (871). Mezarların arasında ve bir kale yıkıntısı içerisinde geçen uzun ve zahmetli bir çile çekme döneminden sonra çölde üç gün yürüyerek Nil'in doğusunda, birkaç ağacın gölgelendirdiği, bir derenin geçtiği uygun bir yer gördü; son konağı olarak Kızıldeniz yakınlarındaki Kolzim tepesini seçti. Oradaki eski bir manastır bugün de aziz Antonius (Saint-Antoine) adını taşı-

maktadır (872). Hıristiyanların dine bağlılığı ve merakı, çölde onu izledi. Aziz, İskenderiye'de görünmek zorunda kaldığı zaman ününü, saygınlıkla olduğu denli alçakgönüllülükle de korumasını bilmişti. Mısır köylüsü, öğretisini onayladığı Atanasius'ün dostluğundan yararlanmış, büyük Konstantinus'ün çağrısını saygıyle geri çevirmişti. Yüz beşinci yaşına eren yüce ihtiyar, kendi izinde ve öğretililerinden oluşan kalabalığı görerek sevinç duymuştu. Libya çöllerinde, Tebai kayalarında ve Nil dolaylarındaki kentlerde keşiş toplulukları hızla çoğalıyordu. İskenderiye'nin güneyindeki Nitria'ya bitişik dağ ve çölde beşbin *târik-i dünya* yaşıyordu. Oradan geçen yolcular, aziz Antonius'ün öğretililerince bu çöl toprakları üzerinde kurulmuş elli manastırın örenlerini bugün de görebilmektedirler (873). Pokome ile bindörtyüz tarikat kardeşi, Yukarı Tebai'deki Tabenne adasında oturuyorlardı (874). Bu aziz başpapaz, sırasıyle dokuz tane erkekler bir de kadınlar manastırı kurdu. Paskalya şenliklerinde, kimi kez bu manastırlarda onun yönettiği âyinleri elli bin erkek veya kadın hıristiyan izliyordu (875). Hıristiyan ortodoksluğunun merkezi, zengin ve kalabalık Oksirinkus kenti tapınaklarını, kamu yapılarını, kalelerini bile, ibadet ve hayrat işlerine ayırmıştı. Piskopos, oradaki oniki kilisede vaaz edebiliyordu. Bu vaazları manastır rejimine bağlı onbin kadın ile yirmi bin erkek izliyordu (876). Bu dindarca gelişmeden mutlulanan Mısırlılar, keşişlerin sayısı halkın sayısına eşit oldu diye seviniyorlardı (877). Sonraki kuşaklar, bir zamanlar Mısır'da hayvanlara verilen kutsallıklara bakarak, insan başına bir tanrı düştüğünü hesaplamak kolaydır, kanısını atasözü haline getirmişlerdi.

Atanasius, Roma'da manastır yaşamını kuramsal ve uygulamalı olarak yerleştirdi. Vatikan'ın kutsal eşiğinde başpapazlarına eşlik eden Antonius'ün öğretilileri bu yeni felsefe okulunu açtılar. Bu Mısırlıların gülünç ve yabanıl dış görünüşleri, önceleri korku ve tiksinme uyandırdı. Ne var ki, onlara alkış tutmak ve öykünmekte gecikilmedi. Senatörler, özellikle yaşlı hanımefendiler, saraylarını ve ev-

lerini manastır haline dönüştürdüler. Kısa süre sonra altı *vestal* kuruluşu, tapınak yıkıntıları üzerinde ve Roma Forumu ortasında yükselen çok sayıda manastırla silinip gitti (878). Antonius'ü örnek alan Hilarion (Hilarianus) adlı Suriyeli bir genç (879), Gazza'dan yedi mil uzaklıkta, denizle bataklık arasında uzanan bir çile çekildi. Burada geçirdiği kırk sekiz yıllık çetin çile yaşamı hayranlarının sayısını büyük ölçüde artırdı. Bu aziz insanın Filistin manastırlarına yaptığı her ziyarette kendisini iki, üç bin *târik-i dünya* da izliyordu.

Doğu'daki keşişliğin tarihinde Basilus ölümsüz bir ad bıraktı (880). Uzdillilikle ve Atina bilgeliğiyle bezenmiş bir ökelik ve ancak Kayseri piskoposluğunun yatıştırabildiği bir tutkuyla Basilus, Pontus'ün kuş uçmaz kervan geçmez bir yerine çekildi ve bir süre, Karadeniz kıyıları üzerinde yaydığı tinsel toplulukları yönetme kayrası (lutfu)'nda bulundu. Batı'da, asker, keşiş, piskopos ve aziz Martinus (Tours'lu) (881) Galya manastırlarını kurdu. İki bin öğretilisi, gömülmesinde hazır bulundu. Onun uzdilli tarihçisi, daha elverişli iklim koşullarında da olsa, benzeri erdemleri toplamış bir eşinin Tebai çöllerinin yetiştirdiği gibi olamıyacağını sanmaktadır. Keşişlik de hıristiyanlık gibi hızlı ve yaygın biçimde genişledi. İmparatorluğun tüm eyaletleri ve sonunda tüm kentler, sayısı durmadan artan keşişlerle doldu. *Târik-i dünya*'lar, Lerens ile Lipari arasındaki Toskana denizinin ıssız adalarını, istençli sürgün yerleri olarak seçtiler. İmparatorluğun başka eyaletlerine göre, burasının karayla ve denizle ulaşım ve iletişimi kolay ve sürekliydi. Hilarion'un yaşam örneği o denli bir kolaylık kanıtıydı ki, buna bakarak Filistinli bir ermit (çölde hücre yaşamı sürdüren keşiş - *erennita*) Mısır'ı geçebilir, Sicilya'ya gemiyle gidebilir, Epir'e kaçabilir ve Kıbrıs adasına yerleşebilirdi (882). Latin hıristiyanlar Roma'nın dinsel kurumlarını benimsediler. Kudüs'e gelen hacılar, en uzak yerdeki memleketlerine döndüklerinde oradaki manastır yaşamı örneğine öykündüler. Antonius'ün öğretilileri, tropikayı aşarak tüm Etyopya'ya yayıldılar (883). Flintshire'-

deki Bangore manastırı'nda iki bin keşiş bulunuyordu (884). Bu manastır İrlanda'nın barbarlarına birçok misyoner gönderdi (885). İrlanda keşişlerince Hebrid yarımadalarının birinde yerleşme yeri olan İona, kuzey bölgelerinde biraz bilim ışığı yanında büyük ölçüde boşinanç da yaymış oldu (886).

Toplumsal yaşamdan sürülen bu mutsuzlar, kendi karanlık ve kuruntulu iç dünyalarının tepilerine kapılmışlardı. Bu işe dayanma güçleri, her yaş ve her katmandan kadın - erkek çok sayıda insanın verdiği örnekle desteklenivordu. Bir manastıra giren keşiş adayı, çetin ama sonsuz mutluluğa götüren gerçek yolun o olduğuna inanıyordu (887). Bu inançlar, karaktere ve duruma göre az ya da çok etkili oluyordu. Kuşkusuz, akıl bu etkiyi reddediyor, tutkularsa bunu bağnazlık haline sokuyordu. Bağnazlığın egemenliği yumuşak yaratılışlar, özellikle kadınların ve çocukların benliği üzerinde kolayca yerleşiyordu. Mutsuzluk veren olaylar, gizli duyunç acıları *inzivâ*'ya çekilme nedeni oluyor ve bu gibilerin verdikleri kararlar yine de çıkar ve övünme nedeni olarak ileri sürülebiliyordu. *Esenlik* yolunda yürümek için dünyadan elini ayağını çekmiş olan yalın ve sofu keşişler hıristiyanların dinsel yaşamını yönetmekle, hücresinden çıkacak ermit de, bir baş piskoposluk sarayına - alçakgönüllülükle - yerleşmekle görevlendirileceklerini biliyorlardı. Mısır, Galya ve Doğu manastırları durmadan, bol sayıda azizler ve piskoposlar yetiştiriyorlardı. Tutku, kısa süre sonra, zenginliğe ve saygınlığa götüren yolu buldu (888). Manastır düzeninin kendilerine ün sağladığı ve halkın en sevdiği keşişler, yoldaşlarının sayısını artırmak için canla başla çalışıyorlardı (889). Soylulukları ve zenginlikleriyle tanınmış yurttaşlarla içli dışlı ilişkiler kuruyorlar, manastır mesleğinin huzuruna ya da saygınlığına kazandırmak için onlara her türlü düzeni ve çekiciliği uyguluyorlardı. Baba, biricik oğlunun evden götürüldüğünü görüyordu. Yeni yetişen aile kızı, gururu okşandığı için, doğa yasalarını çiğnemeye sürükleniyordu. Hanımefendi, imgesel bir yetkinliğe erişmek için, aile ya-

şamının erdemlerini ve görevlerini bırakıyordu (890). Hiyeronimus'ün inandırıcı uzdilliliği ve Tanrı'nın kayın valdesi (891) sanıyla, kızı Eustokya'nın erdenliğini Tanrı'ya vakfetti. Öğütleriyle ve tinsel yol göstericisinin yönlendirmesiyle Paula, Roma'yı ve henüz küçük yaştaki oğlunu bırakarak Beytullahim (Bethleem) köyüne çekildi, bir hastane ile dört manastır kurdu, çilesi ve sadakalarıyle, katolik kilisesinde büyük ün kazandı. Bu gibi örnekler, yüzyılın onuru olarak kutlanıyordu (892). Şu da var ki, manastırlar bir sürü değersiz kimselerle dolmuştu. Bunlar, ellerini ayaklarını dış dünyadan çekerken yaşamlarında yokluğunu çektikleri birçok şeye manastırın duvarları içerisinde kavuşabiliyorlardı. Köylüler, köleler ve zanaatkârlar, halkın gösterdiği ilgi ve saygıyla ve disiplindeki gizli gevşemelerle dingin ve saygın hale gelen bir mesleğe geçebilmek için değersiz ve çok yorucu işlerini bırakmaya can atıyorlardı (893). Vergilerin ağırlığı altında ezilen Roma uyrukları devlet yönetiminden kaçıyorlar, bir kısım gençler de, manastır yaşamının kimi güçlüklerini askerlik hizmetinin tehlikelerine yeğ tutuyorlardı. Her sınıftan ürkek taşralılar, barbarlardan korkuyor, manastırlarda sığınak ve yiyecek-içecek buluyorlardı. Lejyonlar bu dinsel yuvalarda gömülüyor, kimi bireylerin alınyazısını yumuşatan bu nedenler yavaş yavaş imparatorluğun gücünü ve kaynaklarını kurutuyordu (894).

Eskilerin manastır mesleği, isteğe bağlı bir dinsel bağlılık davranışıydı (895). Tanrı'yı terkeden kararsız bağnaz Allahın sonsuz öcüne uğrayacaktı. Halbuki manastırın kapıları tövbe için sonuna dek açıktı ve, dinsel terörlere karşı duyuncu güçlendiren keşişler onu yeniden insanlığına ve vatandaşlığına kavuşturuyorlardı. İsâ'nın karıları bile bir ölümlü kocanın kollarından - namusa aykırı düşmeksizin - geçiyorlardı (896). Kimi kötü örnekler ve boşinançların artması, bu işleri dizginlemek gerekliliğini ortaya koydu. Yeterli bir sınama döneminden sonra, açık ve kesin istekli adayın bağlılığına inanıldı. Devlet ve kilise yasaları bu - geri dönülmez - bağlantıyı onayladılar. Başladıktan

sonra manastırdan kaçanlar ağır suçlu olarak kovuşturuldu, yakalandı ve yaşam boyu hapis cezasına çarptırıldılar. Bu yaşama girenlerin serbest davranma istençlerini ellerinden alan sivil otorite de işe karışınca bu aşağılık köle yaşamının tek övüncü de ortadan kalkmış oldu (897). Keşişin davranışları, sözleri, düşünceleri bile sert ve esneksiz bir kurala, ya da bir üst'ün keyfine bağlı kaldı (898). En küçük kusur, hapisle, aşağılamalarla, aç bırakılmakla, ya da kırbaçlamakla cezalandırılıyordu. En önemsiz bir söz dinlememe, mırıldanma ya da savsama, ağır günah sayılıyordu (899). Mısır keşişlerinin başlıca erdemi, baş papazlarının buyruğu saçma sapan olsa ve de suç oluştursa bile ona körükörüne uymaktan ibaretti. Çok zaman sabırları en saçma buyruklarla denenirdi. Onlara çok büyük taşlar taşıtılırdı, toprağa bir sopa dikilir, üç yıl süreyle sulatılır ve sonunda kök tutmuş olması gerekirdi; yanan ateş üzerinden yürütülür ya da çocuklarını derin bir kanala atmaya zorlanırlardı. Çok sayıda aziz ya da çılgın bu gülünç boyun eğmelerle ölümsüzleşmişlerdir (900). Söz dinleme ve kanağanlık alışkanlığı tüm ussal ve yüce ruhlu niteliklerin kaynağı olan ruh özgürlüğünü yok ediyordu. Böylece keşiş, kilise zorbasının inancına ve tutkularına dinsel inançla kendini kaptırarak bir kölenin tüm kusurlarını da edinmiş oluyordu. Doğu kilisesinin dinginliği, akıl ve insanlıktan yoksun bir sürü bağnazca sürekli olarak bozuldu. İmparatorluk lejyonları, bu din adamlarından korktukları denli en yırtıcı barbarların bile saldırısından korkmadıklarını açıkça dile getiriyorlardı (901).

Boş inançlar, keşişler için birtakım garip giysiler icat etti (902). Asıl acayiplik, zamanın değişmesiyle gülünç hale gelmiş bir modele bağlanmalarından ileri gelmekteydi. Benediktus (Benedictin)'lerin kurucusu, giyim kuşam konusunda her türlü yeğ tutulmayı ve gösterişi reddetmektedir. Ayrıca, öğretililerini, içerisinde yaşadıkları ülkenin yalın ve kaba giysilerini benimsemeye özendirmektedir (903). Eskilerin manastır giysileri iklimlere ve yaşayış biçimlerine göre değişiklikler göstermekteydi. Hiç ayırd etmeden,

Mısır köylülerinin koyun derisinden Yunan filozoflarının harmanilerine varıncaya dek her tür giysiyi kullanıyorlardı. Keşişlerin çamaşırları Mısır ürünlerindendi. Batı'da bu yabancı ve pahalı savurganlığa yanaşmıyorlardı (904). Genel yöntemleri, saçlarını makasla ya da usturayla traş etmek ve - din dışı nesneleri görmekten korunmak için - başlarına kukuleta geçirmekti. Çok soğuk havaların dışında yalınayak ve çıplak bacakla yürüyorlar, ağır adımlarında ellerindeki bastondan yararlanıyorlardı. Gerçek bir *târik-i dünya*'nın görünüşü ürküntü ve tiksinti vericiydi. İnsan için sıkıntılı ve kötü gelen duyular Tanrı'ya hoş görünmek amacıyla yapılıyordu. Tabenna kuralı yıkanmayı ya da yağ sürünmeyi yasaklıyordu (905). Çile çıkarmakta olan keşişler tahta, hasır ya da kaba bir örtünün üzerinde yatıyorlar, hurma yapraklarından oluşmuş bir demeti, gündüzün minder, geceleyin de yastık olarak kullanıyorlardı. İlkel hücreleri, sağlam olmayan nesnelerden yapılmış küçük kulübelerdi. Bunlar, düzenli yolların yanlarına diziliyor ve, içerisinde kilisesi, hastanesi, belki kütüphanesi, bahçesi, çeşmesi ya da temiz su sarnıcı bulunan bir köyü oluşturuyordu. Otuz, kırk keşiş, özel kuralı bulunan bir disiplin altında toplu bir halde yaşayan bir aile oluşturuyor ve Mısır'daki büyük manastırlar otuz, kırk aileyi kapsıyordu.

Manastır dilinde keyif ve eğlenceyle ağır suç eşanlamdaki kavramlardı. Deneyim, kısa zamanda keşişlere anlattı ki, temiz olmayan istekleri söndürmek ve bedensel arzuları kırmak ancak sürekli perhizler ve olağan kanıklıkla olasıdır (906). Kendilerine uyguladıkları (el ayak çekme) önlemi ne sürekli ne de tekdüzeydi. Ne var ki Pentekot şenlikleri büyük perhizin yoksunluklarını ödünleyebiliyordu. Yeni manastırların aşırı gayretçiliği yavaş yavaş gevşedi. Galyalıların oburca iştahları Mısırlıların sabırlı ılımlılıklarına öykünemedi (907). Antonius'ün ve Pakome'nin öğretilileri günlük yiyecek olarak (908) oniki ons ağırlığındaki ekmek ya da peksimetle (909) yetiniyorlar, bunu da, biri öğleden sonra, öbürü de akşam olmak üzere iki öğünde yiyorlardı. Yemekhane için hazırlanmış haşlama sebzelere

el sürmemek bir görevdi. Ne var ki, başpapazın hoş görüsüyle onlara kimi zaman peynir, süt, meyve, salata ve Nil balıklarının kurutulmuşu bile verilebiliyordu (910). Bunlara yavaş yavaş ve bol ölçüde deniz ve tatlı su balığı da eklendi. Et ise yalnız hastalara ve yolculara tanınıyordu. Avrupa'daki daha az sıkı manastırlar bu yiyeceği benimseyince oldukça olağanüstü bir ayrım düzenlediler. Yaban ve evcil kuşların eti dörtayaklı hayvanların etlerine oranla dince daha kabul edilebilir olarak nitelendirildi. İlk keşişler suyu ancak içmek için bulundururlardı. Benediktus'lerin kurucusu zamanın ılımsızlığına çatıyor ve her softaya günlük olarak yarım (setiye)'lik şarap hakkı tanıyordu (911). İtalya bağları bu önemsiz içeceği kolayca sağlayabilirdi. Aziz Benua (Benoit - Benedictus)'nın çok sayıda öğretilileri Alpler'i, Ren'i ya da Baltık denizini geçerek oralarda şarap yerine elma rakısı ya da sert bira buldular.

İncil'den esinlenerek yoksulluk erdemini arayan aday, bir topluluğa girerken, tüm bireysel ya da takma mal mülk varlık düşüncesinden ve anısından vazgeçiyordu (912). Frerler, kendi çalışmalarıyle elde ettikleri ürünlerle geçiniyorlardı. Çalışma, çile, beden eğitimi ve geçimini sağlamanın en kutsal aracı olarak onlara salık verilmişti (913). Keşişler, ormanlarda açtıkları ve bataklıklarda kurutarak kazandıkları toprakları özenle ekiyorlardı. Hiç yüksünmeden uşakların ve kölelerin yapacağı en bayağı işleri görüyorlardı. Büyük manastırların dış duvarlarıyle çevrili alanında giysilerinin, kullanacakları araç ve gereçlerin ve hücreleri için gerekli nesnelerin yapımıyla ilgili tüm zanaatların yer aldığı görülüyordu. Manastırlar üzerine yapılan incelemeler, boş inancın karanlıklarını koyulaştırmaya olduğu kadar aydınlatmaya da yardımcı olmuştur. Kimi *târîk-i dünya* bilginlerin çabası ve merakı kilise içi ve kilise dışı bilimleri işlediler. Sonraki kuşaklar Yunan ve Latin dizini anıtlarının saklanabilmiş olmasını onlara borçludurlar ve bunu açıkça dile getirmelidirler (914). Ne var ki, keşişlerin büyük sayıdakileri, özellikle Mısırdakiler, tahta papuçlar, ve hurma yapraklarından sepet ve hasır

yapıyorlardı. Kendi gereksinimlerinden artığını, keşiş topluluğunun gereksinimleri için satıyorlardı. Tabenna'nın ve Tebai'deki öbür manastırların gemileri Nil yoluyle İskenderiye'ye değin geliyorlardı. Hıristiyan pazarında işçilerin aziz oluşu, ürünün öz değerini yükseltebiliyordu.

Şu da var ki ellerin çalışması kısa sürede yararsız oldu. Yasaların zararlı hoşgörüsü, keşiş adayına yalnız, yaşamını kendileriyle geçirmesi gereken azizlere tüm servetini vermekle kalmayıp, manastıra girdikten sonra da vasiyet ya da kalıt olarak alacağı varlıkları da kazanmasına izin veriyordu (915). Melania, üçyüz livre ağırlığındaki gümüş sofra takımını sattı, azize Paula da, gözde keşişlerinin gönlünü hoş etmek için çok büyük bir borç altına girdi (916). Manastırların zenginliği yavaş yavaş arttı. Kuruluşlarının birinci yüzyılında, putperest Zosime'nin iyi niyetle olmayan görüşüne göre, hıristiyan keşişler, yoksullara yardım bahanesiyle çok büyük sayıda zengin aileyi yoksulluğun içerisine düşürdüler (917). İlk zamanlardaki aşk ve şevklerini yitirmedikleri sürece, özenlerine bırakılmış yardımcılığın içtenlikli ve aklı başında paylaştırıcıları olarak göründüler. Ne var ki, gönençleri arttıkça disiplinlerinde gevşeme oldu. Varlıklılaşma kendini beğenmeyi getirdi, o da gösteriş ve şatafatı doğurdu. Dinsel saygının sağlanması uğrunda görkemlilik hoş karşılanabilir ve durmadan ilerleyen bir topluma ayrılmış yapıların gösterişli olması usa yakın gelebilir. Ne var ki kilise, ilk zamanlardan beri keşişlerin bozulması üzerine dikkati çekmişti (918). Keşişler, kuruluş amaçlarını unutarak, vazgeçtikleri dünya zevklerine kendilerini kaptırmışlardı ve kurucularının ağırbaşlı erdemleriyle elde edilmiş servetleri, utanç verici davranışlarla kötüye kullanıyorlardı (919). Bilim adamının gözü, hiç şaşırmadan ve hiddetlenmeden üzücü ve tehlikeli erdemlerin insanlığın olağan kusurlarına nasıl dönüştüğünü görecektir.

Eski keşişlerin yaşamı, zamanı dolduran ve ussal olarak tüm yetileri devindiren etkin ve toplumsal uğraşlarla kesintiye uğramaksızın yalnızlık ve çile ortamı içerisinde

geçiyordu. Bir keşiş, yanında yoldaşlarından biri olmadan manastırdan dışarı çıkmıyordu. Böylece birbirlerinin gizli gözleyicisi olabiliyorlar ve dönüşlerinde, dış dünya'da gördüklerini ve duyduklarını unutmak ya da bu konuda ağızlarını açmamak zorunda bulunuyorlardı. Geleneksel inancı olan her yabancı, manastırlarda konukseverlik bulabilirdi. Ancak, bunlar ayrı bir dairede kalabilirlerdi ve böylece, keşişler, dünya işleri üzerine konuşma olanağı bulamazlardı. Manastıra kapanmış köle, dostlarının ve ailesinin ziyaretini, kıdemli keşişlerin de hazır bulunması koşuluyla kabul edebilirdi. Sevecen bir rahibenin ya da yaşlı bir râhibin - eleştiri niteliğinde de olsa söylediği bir söz ya da bir bakışı, kıvanç verici sayılıyordu (920). Bir rastlantı sonucu aynı cezaevinde toplanmış gibi, sofular da birbirleriyle herhangi bir ilişki olan kimseler değildi. Bu yalnız insanların birbirine aktaracağı çok az düşünce ve duygu vardı. Birbirlerine yapacakları ziyaretlerin saat ve süresini baş keşiş özel bir izinle saptıyordu. Sessiz yemeklerine, yüzlerini göstermeyecek biçimde sivri başlıklarla geliyorlardı (921). İnceleme, yalnızlık yaşamının başvuracağı kaynaktır. Ne var ki, manastırları dolduran köylüler ve el işçileri, bilimsel ve dizinsel incelemeler için herhangi bir ön bilgiye ve eğitime sahip değillerdi. Ancak elleriyle çalışabilirlerdi. Ama, kendini beğenme kısa zamanda onlarda şu kanıyı yerleştirdi ki, el emeğiyle çalışma iç âleminin erdemlerini ve ruhsal yetkinliği yozlaştırmakta, ustalık ise, kişisel çıkarla dürtüklenmediği zaman çok büyük bir uğraşı gerektirmemektedir (922).

İnançlarının ve dinsel tutkunluklarının aşamasına göre keşişler, gündüzün hücrelerinde zamanı sözlü ya da tinsel dualarla geçiriyorlardı. Akşamleyin biraraya geliyorlar ve geceleyin manastırın toplu dinsel törenini yerine getirmek üzere kalkıyorlardı. Mısır'da pek seyrek olan bulutlanma dışında saat, yıldızların durumuna göre belirleniyor, bir çeşit borazan ya da köylü haberleşme aracı, yirmi dört saatte iki kez, çölün engin suskunluğunu bozuyor, mutsuzların son sığınakları olan uyku zamanını onlara bil-

diriyordu. Eğlencesiz ve işsiz boş saatler çok ağır geçiyordu, varlığından usanmış keşiş günde yirmi kez güneşin yavaş devinimin den yakınıyordu (923). Bu can sıkıcı durumda kuruntu ve boş inanç, kurbanlarının yakasını bırakmıyordu (924). Manastır yaşamı içerisinde aradıkları dinlenme, sonradan kendini gösteren pişmanlıklar, kuşkular, adam öldürme istekleriyle sarsıntıya uğramaktaydı. Doğal kökenli her içtepiyi bağışlanmaz bir suç olarak düşündüklerinden her an, sonsuz bir uçuruma düşmeye hazır olduklarına inanıyorlardı. Hastalıklarının ya da umutsuzluklarının neden olduğu ağır ve sıkıntılı bunalımlar ölümle, kimi zaman da akıl hastalıklarıyle son buluyordu. Altıncı yüzyılda, aklını yitiren sofular için bir hastane kurulmuştu (925). Kendinden geçerek coşkunluk içerisine düşmeden önce, onlara dadanan görüntüler kerâmetler ve tansıklar tarihine bol gereç (malzeme) sağlamış oldu. Onların inancına göre pek çok sayıda görünmez düşmanlar ve şeytanlar, durmadan çevrelerinde uçuşuyordu, ve, her an biçim değiştirebilen bu kötülük yaratıkları bu sofuları korkutma, erdemlerini bozma fırsatını yakalamaya çalışıyorlardı. Bağnazlığın neden olduğu kuruntu (evham) uslarını ve imgeleme yetilerini etkiliyordu. İstemediği halde gece dualarını okuyarak uyuyan keşiş, düşünde gördüğü korkunç ve çekici imgeleri uyanıkken görmüş gibi bir sanıya kapılıyordu (926).

İki tür keşiş bulunmaktaydı: Toplu halde, aynı kural ve disiplin altında yaşayanlar, ki bunlara Senobitler (Cenobites) deniliyordu. Yalnız yaşıyarak, toplum dışı ve bağımsız bağnazlıklarının iç tepilerini istedikleri gibi izleyenler, ki bunların da adı anakoret (anarchoretes)'ler - *târik-i dünya*'lar - dı (927). En sofuları ve en tutkuluları dünyadan olduğu gibi manastırdan da vazgeçiyorlardı. Mısır, Filistin ve Suriye manastırları *Laura* (928) denilen mağara ya da hücrelerle çevriliydi. İnananların saygı ve ilgisi, keşişlerin kendini beğenmişliklerini de artırıyordu (929). Vücutlarında, boyunlarında, kollarında ve bacaklarında kalın demirden haçlar, zincirler ve halkalar taşıyorlardı. İçlerinden ki-

mileri de her türlü giysiyi reddediyorlardı. Kadın ve erkek kimi azizlerin çıplak vücutlarını yalnız uzun saçları kapatıyordu. Bu yabanıl ve acınacak halleriyle insanın da öbür hayvanlar gibi olmasını yürekten istermişçesine bir izlenim bırakıyorlardı. Sayıları çok olan anakent *(târik-i dünya)* tarikatindekiler sürülerle birlikte kırlarda otlayanlar adını almışlardı (930). Issız yerlerde bir yabanıl hayvan yakalıyorlar, ona benzemeye çalışıyorlardı. Bugün bile Tebai' nin taş ocaklarındaki kimi mermerlerin üzerinde onların çilesini gösteren yazıtlara rastlanmaktadır (931). Çilenin yetkinlik süresi olan birçok yıl içerisinde günlerce yiyeceksiz, uykusuz ve suskun kalıyorlardı. Tüm mevsimlerin etkisine alışıp dayanabilirse o insanı (ona da insan denebilirse) mutluluk bekliyordu.

Manastır yaşamının kahramanları arasında Simeon Stilit, olağanüstü bir çile düzeni bulmakla adını ölümsüzleştirdi (932). Bu Suriyeli çoban onüç yaşındayken işini bıraktı, bir manastıra kapandı. Uzun ve eziyetli bir çile yaşamı geçirdikten ve bu arada, bir intihardan da güç kurtulduktan sonra, Antakya'nın doğusunda otuz, kırk mil uzaklıktaki bir dağda barınağını kurdu. Taş duvarla çevrili bir alan içerisinde - ki buna *mandara* deniliyordu - ağır bir zincirle bedenini sardı, gitgide dokuz ayaktan altmış ayağa yükseltilen bir sütunun üzerine çıktı (933). Suriyeli anakoret (târik-i dünya) yazın yakıcı sıcağı ve kışın dondurucu soğuğu altında bu sütun üzerinde otuz yılını geçirdi. Bu çetin durumda korkmadan ve başı dönmeden durabilmeyi alışkanlık ve sürekli tutum ona öğretmişti. Çeşitli dualarını da orada yapıyordu. Kimi zaman ayağa kalkarak dua ediyor, kollarını haç oluşturacak biçimde geriyordu. En olağan devinimi, başı ayaklarına değecek denli vücudunu öne eğip yeniden doğrulmaktı. Meraklı bir seyirci, bu devinimi bin ikiyüz kırkdört kez yaptığını saydıktan sonra, uzaktan olduğu halde dayanamıyarak saymayı kesti. Kasığında oluşan bir ülser (934) yüzünden çok yaşıyamadı, ama son soluğuna dek bu değişik çilesini sürdürdü ve sütunu üzerinde, hiç kıpırdamadan can verdi. Bir hükümdar,

keyfî buyruklarla bu tür işkence cezaları verse, zorbanın zulmü olarak nitelendirilir. Bu istençli şehit ise yavaş yavaş bedeninin ve ruhunun duyarlığını yok etmişti. Kendi canı için bu kerte kıyıcı olan bağnazların başka insanlar için duygulu ve sevgi dolu olmaları düşünülemez. Duygusuzluk her zamna ve her ülkedeki keşişlerin belirleyici niteliği olmuştur. Dostluk duygusu için soğuk ve etkilenmez ruhları din konusunda kolayca kükremekte ve acımasız çabaları kutsal engizisyon mahkemelerinde rahatça görev yapmalarını olası kılmaktaydı.

Bilginlerin acımasına ve tiksinmesine neden olan aziz keşişler, halkların ve hükümdarların saygısını elde ediyorlardı. Binlerce hacı, Galya'dan ve Hintler'den Simeon'un taş direği önünde secde etmeye geliyorlardı. Sarrasin oymakları onun hayır duasını kazanmak uğrunda birbirleriyle yarış ediyorlardı. Pers ve Arabistan kraliçeleri onun doğaüstü erdemleri önünde eğiliyorlardı. Genç Teodosius, devletin ve kilisenin en önemli sorunları üzerine bu ermiş *târik-i dünyâ* ile danışmalarda bulundu. Başpiskopos, Doğu orduları başkomutanı, altı piskopos, yirmibir kont ya da tribunus ve altıbin asker, Simeon'un cenazesini, törenle Tenisse dağından övünç ve güç kaynağı olarak onu bağrına basacak Antakya kentine getirdiler.

*Târik-i dünyâ*lar yavaş yavaş havarilerin ve şehitlerin ününü gölgelediler. Hıristiyan dünyası, onların kalıntıları önünde yerlere kapandı ve bu değerli kalıntılar için söylenen tansıklar, yaşamları sırasında elde etmiş oldukları başarıları sayı ve süre bakımlarından kat kat aştı. Menkıbeleri, meslekdaşlarının siyasal ya da kanağan davranışlarıyle uydurulmuş birtakım olaylarla şişirildi (935). Mısırlı ya da Suriyeli bir keşişin istenci karşısında evrenin sonsuz akışı durdurulabilir, biçiminde bir inanç oluştu. Tanrı'nın bu gözdeleri en umutsuz hastaları, ellerini sürerek, kimi kez bir sözle, ya da, çok uzakta olsalar bile, bir ulaklık (mesaj) göndererek iyileştirme yetisine sahip diye biliniyorlardı. İnsanların ruhlarına ve bedenlerine girmiş olan en dirençli şeytanların bile buralardan çıkmalarını sağlıyor-

lardı. Çöl aslanlarını ve yılanlarını korkusuzca buyrukları altına alıyor ve onlara egemen oluyorlardı. Timsahın sırtında Nil'i geçiyor, fırın ateşi içinde serinliyorlardı. Ekelikten yoksun ozanca yapıntı (faraziye)'lara benzeyen bu saçma sapan masallar hıristiyanların usunu, inancını ve ahlâkını soysuzlaştırdı. Kanağanlıkları ruhlarının yetisini güçten düşürdü ve bozdu. Tarihin tanıklığını değiştirmeye başladılar. Boşinancın beceriksizlikleri ve yanılgıları yavaş yavaş bilimin ve felsefenin yarattığı aydınlığı kararttılar. Azizlerle ve tüm gizemli öğretilerle meydana getirilmiş dinsel davranışlar, tanrısal vahiyler ve yaptırımlarla desteklendi. Keşişlerin kurduğu egemenlik altında vatanseverliğin ve vatandaşlık erdemlerinin yok olduğu görüldü. Çiçero'nun yazılı belgeleriyle Teodore'nin menkıbeleri ve Caton'un ırası (karakteri) ile Simeon Stylit'inki arasındaki ayrımı ölçme olasılığı bulunursa Roma imparatorluğunun beşyüz yıllık bir dönem içerisinde uğradığı evrimi belki anlıyabiliriz.

II. Hıristiyanlık, birbiri ardından iki şanlı ve kesin sonuçlu utku kazanmıştır. Bunlardan biri Roma imparatorluğunun aydın ve uygar yurttaşları üzerinde; öbürüyse, imparatorluğu yıkan ve Romalıların dinini benimseyen İskit ve Cermen barbarları üzerinde kazanılmıştır. Bu yabanıl yeni hıristiyanlar arasında bulunan Gotlar, ilk örnekleri oluşturmuşlardır. Bu ulus, yeni dinlerini sonraki kuşakların sevgisini ve minnetini kazanan yararlı bilim ve sanat bulucuları katına konulmaya değer bir yurttaşlarına borçludur. Galianus zamanında Asya'yı yakıp yıkmış olan Gotlar çok sayıda insanı da tutsak olarak birlikte getirmişlerdi. Bu tutsaklar arasında çok hıristiyan ve papaz da vardı. Köle durumundaki bu misyonerler, dağıtıldıkları Daçya köylerinde efendilerini hıristiyan yapmak için başarıyle çalıştılar. Ektikleri İncil tohumları yavaş yavaş gelişip büyüdü. Bir yüzyıldan az sürede din uğurundaki girişim, ataları Kapadokya'nın küçük bir kentinden Tuna'nın öbür yanına getirilmiş olan Ulfilas (Ulphilas)'in çalışmalarıyle tamamlandı.

Gotların piskoposu ve havârisi olan Ulfilas (936), örnek oluşturan yaşamı ve yorulmak bilmez çalışmalarıyle barbarların saygı ve sevgisini kazandı. Vaaz ettiği ve örnek olduğu erdem ve gerçeğin öğretisini güvenle onlara aşıladı. Ulfilas, kutsal Kitap'ın, binbir zorlukla, Cermen ya da Töton dilinin bir diyalekti olan Got diline çevirisini yaptı. Bir yandan da, barbarların yırtıcı davranışlarını dürtükleyen ve özendiren Krallar'ın dört kitabını ustalıkla ortadan kaldırdı. Onun ökeliği (dehâsı), doğa ötesi düşünceleri belirtmekte yetersiz kalan Gotların konuştuğu çoban ve asker dilinin bu yetersizliğini ve sertliğini yetkinleştirerek iyileştirdi. Çevirisine başlamadan önce Ulfilas, Yunanca ve Latince'de kullanılmayan sesleri dile getirmek için yirmi dört harflik yeni bir ABC geliştirmek zorunda kaldı (937). Savaş ve iç çekişmeler Got kilisesinin düzenini bozdu. Çıkarları yüzünden bölünen şefler, din konusunda da bölünme yarattılar. Romalıların bağlaşığı olan Fritigern, Ulfilas'in aracılığıyle hıristiyan olduğu halde sert başlı Atanarik, imparatorlukla bağlaşmayı ve İncil'in boyunduruğuna girmeyi reddetmişti. Uyguladığı işkence, yeni dindarların inancını sınavdan geçirmeye yaramıştı. Bir arabada Thor'un ya da Woden'in imgesi bütün sokaklardan geçirilmiş, atalarının put tanrısına tapmayı istemeyenler, tüm aile bireyleriyle birlikte, çadırları içerisinde yakılmışlardı. Ulfilas'ın değerliliği, barış elçisi olarak iki kez geldiği Doğu sarayının saygısını ona kazandırmıştı. Saygıdeğer başpapaz, Valensius'ün korumasını isteyen Gotların bu isteğini dile getirmişti. Halkını, kendilerine *vaad edilen* topraklara Tuna'nın derin sularını aşırarak götüren bu tinsel kılavuza Mûsâ takma adı verilmişti (938). Onun kişiliğine bağlanmış ve sesine kulak vermiş olan çobanlar, hayvan sürülerine bol yiyecek sağlayan ormanlar ve otlaklarla dolu bir ülkede, komşu eyaletlerden buğday ve şarap satın alma olanaklarını elde ediyorlardı. Bu barbarlar, İncil'in getirdiği inanç'ın huzurunda çoğaldılar (939).

Soydaşları olan savaşçı Vizigotlar, sürekli olarak savaş, bağlaşıklık ya da *fetih* ilişkileri içinde bulundukları

Romalıların dinini toptan benimsediler. Tuna'dan Atlantik okyanusu'na dek yaptıkları uzun ve utkulu yürüyüşlerinde, bağlaşıklarını hıristiyanlaştırdılar ve yeni yetişen kuşağı okutup yetiştirdiler: Alarik'in ordugâhında ve Tuluz (Toulouse) sarayında egemenliğini kuran dinsel hava Roma ve Konstantinopolis saraylarına da örnek ve ders olabilecekti (940). Aynı döneme doğru Batı imparatorluğunun yıkıntıları üzerinde yerleşmiş tüm barbarlar hıristiyanlığı kabul ettiler: Bunlar, Galya'daki Burginyon (Bourgiugnons)'lar, İspanya'daki Süev'ler, Afrika'daki Vandallar, Pannonya'daki Ostrogotlar'la Odoakre'yi İtalya tahtına oturtan paralı asker sürüleriydi. Franklarla Saksonlar, putperestlik yanılgılarını sürdürüyorlardı. Franklar, Klovis (Clovis) örneği, onların boyun eğmesiyle Galya monarşisini ele geçirdiler. Roma misyonerleri, Britanyanın Sakson fatihlerinin yabanıl boşinançlarını aydınlığa kavuşturdular. Bu barbar «yeni hıristiyan»'lar, çabalarını dinin yayılması uğrunda harcadılar. Merovenjiyen krallarıyle ardılları Şarlmany ve Oton'lar, yasalarla ve kazandıkları savaşlarla (haç)'ın egemenliğini yaydılar. İngiltere Cermanya'yı havâri yaptı, İncil'in ışığı yavaş yavaş Ren kıyılarından Elbe, Vistül ve Baltık dolaylarındaki uluslara yayıldı (941).

Barbarların hıristiyanlığa geçmelerinde yardımcı olan, ister ussal, ister duygusal güdülere dayansın, çeşitli etkenleri saptayabilmek kolay değildir. Bu güdüler, bir kapris, bir kaza, görülen bir düş, bir tansığın yorumu, bir papazın ya da kahramanın örnek alınması, dindar bir eşin kadınlık etkisi, ve hepsinden de çok, tehlike sırasında hıristiyanların Tanrı'ya tapınarak sığınmaları ve duaları gibi olgulardı (942). Alışkanlığın ve toplumun seli çocukluğun ve eğitimin inançlarını alıp götürdü. Keşişlerin saçma sapan erdemleri İncil'in tinsel inaklarını destekledi, ruhsal tanrıbilim, aziz ölülerinden derlenen artıkların görünen gücüyle ve dinsel tapınmayla ayakta tutuldu. İnançsızları hıristiyan yapmaya çalışan misyonerler, bir sakson piskoposu'nca azizlerden birine telkin edilen ussal görünüşlü bir inandırma aracını da kullanabiliyorlardı (943). Şöyle deniyordu:

«Tanrıların soy kütüğü masalları anlatılırken bunların birbirinden olduğu söylenir. Bunu kabul ederek, doğmak suretyile oluştuklarını ve ölümlerinin de olası bulunduğunu tanıtlamak için yapılarının yetkinsizliğini gösteriniz. Bu tanrılardan en eskisi ne zaman, hangi araçla ve hangi nedenle meydana gelmiştir? Yeniden tanrı meydana getirmeyi sürdürmekte midirler, ya da artık böyle bir durum yok mudur? Meydana getirmeyi sürdürmüyorlarsa bunun olağanüstü nedenini karşınızdakinden öğrenin. Eğer bu tanrılar yenilerini dünyaya getirmekteyseler sayıları sonsuza dek çoğalacaktır. Bu durumda en üst kademedeki Tanrı'nın gazabı (kızgınlığı) çekilmiş olmıyacak mıdır? Gökyüzü, yer ve tüm evren sistemi, yaratılmış ya da başlangıcı ve sonu olmayan varlıklar olarak düşünülebilir. Eğer bu düşünce gerçekse, o tanrılar, yaratılıştan önce var olabilirler miydi? Eğer evren, yaratılmış değil de başlangıçsız bir varlık durumundaysa bu tanrılar, kendilerinden önce var olan bir dünyaya nasıl yasalar koyabildiler? Bu kanıtlardan, alçak gönüllülükle yararlanınız. Elverişli fırsatlarda hıristiyanlık vahyinin gerçeğini ve güzelliğini duyurunuz. İnançsızları, kızdırmadan inanç yoluna sokunuz.» Bu doğa ötesi (metafizik) ve ince düşünce düzeni, geniş halk kitlelerinin daha güçlü benimsemesiyle güçlendi. Başarı, tüm dünya varlıklarıyla birlikte putperestlikten elini ayağını, çekmiş, hıristiyanlık saflarına geçmişti. Dünyanın en güçlü, en aydın ulusu olan Romalılar bile eski inançlarını bırakmışlardı. İmparatorluğun yıkıntıları yeni dinin güçsüzlüğüne tanık gibi görünse de utkulu Gotların hıristiyanlığa geçişleri bu görüşü çürütür nitelikteydi. Batı imparatorluğunu ele geçirmiş olan barbarlar arka arkaya aynı örneği vererek kanıtı doğruladılar. Şarlman zamanından önce Avrupa'nın hıristiyan ulusları, ılıman iklimleri ele geçirmiş, zeytin, buğday ve şarap yetiştirip üretilen ülkelere sahip oldukları için övünürlerken, putperestler ile onların güçsüz putları Kuzey'in buzlu bölgelerinde sıkışıp kalmışlardı (944).

Göklerin kapısını barbarlara açan hıristiyanlık, onların ahlaksal ve siyasal durumlarında da büyük değişiklik

yarattı. Öğretisi kitaplara geçmiş bulunan bir dini öğrenmek için gerekli olan «harf kullanma» alışkanlığını elde ettiler. Tanrısal gerçekleri okuyup öğrenirken imgeleme yetileri de tarih, doğa, güzel sanatlar ve toplum bilgileriyle zenginleşiyordu. Hıristiyan olmalarını kolaylaştırdıktan sonra İncillerin kendi ulusal dillerine çevrilmiş olması, kuşkusuz, papazlarında da özgün metni okumak, kilise yol ve yöntemlerini öğrenmek ve kilise Babaları'nın yazıtlarındaki kilise geleneğinin geçirdiği evrimi incelemek isteği uyandı. Bu tinsel kalıtlar, Yunan ve Latin dilleriyle yazılmıştı, ayrıca eski çağların en büyük ve güzel yapıtlarını da kapsıyordu. Hıristiyan barbarlarca da benimsenen Virgilius, Çiçero ve Tite-Live'nin ölmez yapıtları, Augustus'tan Klovis ve Şarlman dönemnie dek, kuşaktan kuşağa, sessizce iletilip aktarıldı. Geçmiş zamanların anısı insanların ilerlemesine ışık tuttu, ve bilim batılı ulusların olgunluğa erişecekleri gün, kendilerini devindirecek ve yol gösterecek niteliği saklamayı sürdürdü. Barbarlar yeni dinle acıma ve hoşgörü duygularını edinebiliyorlradı. Tutkularını dizginlemek konusunda geleneklerini önleyemezlerse bilinçleri, çoğunlukla da duyunç acılarıyle kendilerini tutuyorlardı. Dinin doğrudan yetkesinden çok tüm hıristiyanları birleştiren din kardeşliği ruhlarına egemen oluyordu. Bu duygunun etkisi Romalıların hizmetinde bağlılıkla bulunmaya ve onlarla bağlaşık kalmaya yardımcı oluyordu. Ayrıca, savaşın korkunç yanları bu yüzden azalıyor, utkunun sert sonuçları yumuşuyor, imparatorluğun çöküşünde Roma adına ve kuruluşlarına karşı duyulan saygının sürdürülmesi sağlanmış oluyordu. Putataparlığın görkemli günlerinde Galya ve Cermanya din adamları halka buyruklar vermiş ve yargıçların çalışmalarını denetlemişlerdi. Hıristiyan olunca, yeni inananlar hıristiyan papazlar için çok daha ileri bir bağlılık gösterdiler. Piskoposların kutsal karakteri, dünya mallarını edinmeleriyle daha güçlendirilmişti. Askerlerin ve kiliseye bağlı olmayanların topluluklarında da onların onurlu yerleri vardı. Barbarların yırtıcılığını barışçıl fetihlerle yumuşatmak piskoposların çıka-

rı olduğu denli görevi de olmuştu. Latin kiliselerinin organları arasındaki sürekli haberleşme, Roma'dan ve Kudüs'ten yapılan çok sayıda hac yolculukları ve papaların kazandığı yetke, hıristiyan cumhuriyetinin birliğini pekiştirdi ve yavaş yavaş, bugünkü Avrupayı diğer insanlardan ayıran bağımsız ve çok zaman düşman uluslarının ahlak ve hukuk birliğini meydana getirdi.

Ne var ki, bu nedenler ağır ağır etkisini gösterdiler ve mutsuz bir rastlantı uzun süre, esenlik kadehine öldürücü zehirini döktü. Ulfilas'ın ilk duyguları ne tür olursa olsun, imparatorlukla ve kiliseyle ilişkileri, Ariusçülüğün egemenliğini sürdürdüğü sırada kurulmuştu. Gotların havârisi Rimini inancını imzaladı, *oğul*'un *baba* ile ne eşit, ne de aynı tözden olmadığını açıkça benimsedi, (945) bu yanılgıyı halka ve papazlara bildirerek, büyük Teodosius'ün Romalılar'a yasakladığı ve kökünü kazıdığı bu mezhep sapkınlığını (946) barbarlara aşılamış oldu. Yeni hıristiyanların karakteri ve bilinci doğa ötesi inceliklerle uğraşmaları için pek yeterli değildi. Bununla birlikte hıristiyanlığın gerçek öğretisi olarak inançla benimsedikleri ilkeleri bağlılıkla savunuyorlardı. Kutsal kitapları Töton diliyle vaaz etme ve yorumlamanın verdiği elverişlilik Ulfilas ile ardıllarının havârilik başarılarını kolaylaştırdı. Çok sayıda piskopos ve papaz, soydaşlarının oymaklarını eğitmekle görevlendirildi. Ostrogotlar, Burginyonlar, Süevler ve Vandallar kendi uluslarından olan vâizlerin çok rahat biçimde anladıkları derslerini, Latin papazlarının uzdilli vaaz ve derslerine yeğ tuttular (947). Batı imparatorluğunun yıkıntıları üzerinde yerleşmiş olan savaşçılar, ulusal inançları olarak Ariusçülüğü benimsediler. Bu din ayrımı sürekli bir kin ve kıskançlık kaynağıydı. Barbar adına bir de - çok daha kötü - mezhep sapkını sıfatı ekleniyordu. Kuzey'in kahramanları, putperest atalarının sonsuz ceza acılarına mahkûm olduklarına güç belâ inandırılmalarından sonra (948) kendilerinin de aynı amaca erişmek için, başka bir yol tutmamış olduklarını şaşkınlıkla ve tiksintiyle gördüler. Hıristiyan kralların yasal kilise babalarından görmeye alıştıkları öv-

güler ve koltuklamalar yerine Ortodoks piskopos ve papazları Ariusçu saraylarla sürekli anlaşmazlık içerisindeydiler. İhtiyatsız muhalefetleri çoğunlukla suçluluğa ve kimi zaman da tehlikeli hallere dönüşüyordu (949). Başkaldırmanın ayrıcalıklı organı olan vaaz kürsüleri (950) Firavun ve Holofern (Holopherne) adlarıyle çınlıyordu. Şanlı bir kurtuluş umudu için söz verilmesi halkın hıncını ateşliyor ve başkaldırıcı kilise babaları önceden verdikleri haberlerin başarıya ulaşması için çalışıyorlardı. Bu baskılara karşın, İspanya, Galya ve İtalya katolikleri, Ariusçüleri saltanatı sırasında kendi dinsel inançlarına göre ibadetlerinde özgür bulunuyorlardı. Gururlu efendileri, kiliselerinde ölmeye kararlı kalabalık bir halkın davranışına saygı gösteriyorlardı. Barbarlar onların dine bağlılığına hayranlık duyuyor, buna kendileri de öykünüyorlardı. Yenenler, hoşgörülerini insanlık duygusu gibi göstererek korkularını gizlediler. Gerçek hıristiyanlığın dilinden konuşur gibi yapmacık tutum içerisindeyken, zamanla gerçek özünü benimsediler.

Katoliklerin patavatsızlığı ve barbarların sabırsızlığı arasıra kilisenin dinginliğini bozdu. Şu da var ki, ortodoks yazarlar Ariusçü papazların sert tutumunu ve haksızlıklarını çok abartmışlardır. Kilise işlevlerinin uygulanmasını askıya almış olan Vizigot kralı Eurik işkence kıyasıyla suçlandırılabilir, ya da, hiç değilse Akuiten'li yüksek aşamadaki papazları sürgüne göndermek, mallarını zor alıma uğratmak gibi cezalara çarptırması kınanabilir. Ne var ki, tüm bir ulusun dinsel kanılarını zorlamak isteyerek ihtiyatsızlık ve zulüm yapmış olanlar yalnız Vandallar'dır (951). Genserik, gençliğinden beri geleneksel hıristiyan âyinine katılmayı istememişti. Bu yırtıcı ve ne korku ne de acıma bilen şef, katolik uyruklarına en hoşgörüsüz, en keyfî cezaları uygulamıştı. Kullandığı kızgın sözler ve bilinen niyetleri, davranışlarının da en elverişsiz biçimde yorumlanmasına yol açıyordu. Ariusçülere karşı işlenen bir kıyım, onun devletini de tahtını da lekeledi. Yalnızca babasının kötülüklerini kalıtım yoluyla almış olan oğlu Hunnerik, ka-

toliklere karşı gösterdiği zulüm ile kardeşinin, yeğenlerinin ve babasının gözdelerinin de kötülüğe uğramasına, daha da fenası, Ariusçü başpapazın Kartaca'nın ortasında diri diri ve insafsızca yakılmasına neden olmuştu. Bir tuzak niteliğindeki savaşınazlık durumu gerçekte din savaşını hazırladı. Can yakıcılık Kartaca sarayının başlıca işi oldu. Hunerik'in ölümü, kilisenin kurtuluşuna yardımcı olmasa da uğradığı haksızlıkların öcünü almasını sağladı. Afrika tahtına, ardarda Hunnerik'in iki yeğeni geçti: yaklaşık oniki Gundamond, yirmi yedi yıl da Tronsimond saltanat sürdüler. Ortodoks takımı her ikisi zamanında da acı çekti. Önceleri Gundamond, kıyıcılıkta amcasını da geçiyor gibiydi. Tam pişmanlık duymuş, piskoposları çağırarak Atanasius'ün öğretisini serbest bırakmıştı ki ölüm bu gecikmiş bağışlamanın getirdiği sonucu yok etti. Kardeşi Trasimond tüm Vandal krallarının en yetkin olanıydı: güzelliği, ihtiyatlılığı ve ruh yüceliğiyle ün salmıştı. Ne var ki, bağnazlığı ve bu yolda başvurduğu tuzak niteliğindeki önlemler, bu güzel yönlerini kararttı. Korkutma ve işkence yerine, göz boyamanın en etkili yöntemine başvurdu. Saygınlıklar, servetler ve kayralar, dinden dönmenin ödülleri olmuştu. Katolikler, inançlarından dönerlerse tüm suçları da bağışlanıyordu. Trasimond, her sert önlemi almadan önce, hasımlarının gösterecekleri patavatsız bir davranışla kendisine bir bahane olanağı vermesini bekliyordu. Son nefesine değin bağnazlığını sürdürmüş ve ardılına, Atanasius öğretisine hiçbir zaman hoşgörüde bulunmayacağına ilişkin ant içirtmişti. Ne var ki, akıllı ve yüreği acımalı hükümdar Hilderik, her ne denli Hunnerik'in oğlu idiyse de, adalet ve insanlık görevlerini din dışı bir isteğin zorlamasından üstün tuttu ve hükümdarlığı döneminde barış ve özgürlük tüm ülkeye yayıldı. Amcaoğlu Gelimer, zayıf ve erdemli olan bu hükümdarın tahtını zorla ele geçirdi. Belisaire ise, yeni hükümdar, gücünü kötüye kullanmaya olanak bulamadan önce onu tahtından indirdi ve Vandal krallığını yıktı. Böylece, geleneksel din yanlıları, daha önce kendile-

rine çektirilen acıları, hasımlarına çektirme fırsatını ele geçirmiş oldular (952).

Bu kıyımın tarihini yazmış olan katoliklerin, yalnız onların sert ve tumturaklı sözleri ne olayların nedenelrini ne de bireylerin karakterlerini yansız biçimde aktarmış sayılamaz. Güvenilmeye ya da dikkate değer olaylar aşağıdaki gibi özetlenebilir: 1° Elimizde bulunan özgün yasada (953) Hunnerik şöyle beyanda bulunuyor (bu beyan gerçeğe de uygundur): yaptığı iş, kurulmuş dini reddeden papazlarla uyruklara ve mezhep sapkınlarının oluşturduğu topluluklara karşı imparatorluk buyrultularıyle konulmuş olan kural ve cezaların harfi harfine uygulanmasıdır. Duyunç haklarını ve sesini duyabilselerdi, katolikler kendi geçmişteki tutumlarını mahkûm etme ya da uğramış oldukları sert davranışları doğrulama zorunda kalacaklardı. Tanımak istemedikleri bir hoşgörüyü uygulamak istiyorlardı. Zulüm sopası altında titreseler de, birçok Manikeen'i diri diri yaktığı için Hunnerik'e övgüler düzüyor (954), Roma ve Vandal topraklarında Ariusçü'lerle Atanasius öğretililerinin eşit ve karşılıklı serbestlikten yararlanmaları önerisini büyük korkuyla geri çeviriyorlardı (955).

II. Katoliklere karşı, hasımlarının dikkafalılığını küçük düşürmek ya da cezalandırmak için kendilerince çok zaman kullanılmış olan konferans yöntemlerinden yararlanıldı (956). Hunnerik, Kartaca'da dörtyüz altmış altı ortodoks piskoposu topladı. Toplantı salonuna girerken, Ariusçü Kirilius (Cyrille) 'ün, patrik tahtında oturmakta olduğunu görünce onur kırıklığına uğradılar. Her iki yan da, birbirlerine söylemeklerini ve yapmadıklarını bırakmadıktan sonra ayrılıp gittiler.

Ortodoks piskoposlar arasından bir şehit ve bir konfesör (itiraf ettirici) seçildi. Yirmi sekizi kaçıp gittiler, seksen sekizi boyun eğdiler. Kırk altısı krallık deniz kuvvetlerinde çalışmak üzere Korsika ormanlarına gittiler. Üçyüz ikisi ise, düşmanlarının küçük düşürücü saldırılarına uğramış, tüm tinsel ve dünyasal yardımdan yoksun halde Afrika'daki çeşitli kantonlara sürüldüler (957). On yıl süren

sürgünlük acıları, kuşkusuz sayılarında da azalmalara neden olmuştur. Piskoposlukları için ekmek ve şarap âyinini yasaklayan Trasimond yasasına uymuş olsalardı Afrika'nın geleneksel kilisesi, tüm mensuplarıyle birlikte yok olup gidecekti. Bu yasağa boyun eğmediler, ve Sardunya'ya sürülmüş olan ikiyüz otuz sekiz piskopos bu boyun eğmezliğin cezasını ödediler. Onbeş yıl büyük acılar çektikten sonra, kurtuluşlarını, iyiliksever Hilderik'in tahta çıkmasına dek beklediler (958). Bu iki ada, Ariusçülerin derin kini sonucu seçilmişti. Seneka, kendi deneyimine dayanarak, Korsika'daki yoksulluğu abartmış olabilir (959); Sardunya'nın verimli topraklarına karşılık havası kötüydü (960).

III. Genserik ile ardıllarının katolik inancını döndürmek için harcadıkları çaba, Arius öğretisini, bütün saflığı ile sürdürmekte çok istekli olduklarını gösterir. Kiliseler tam olarak kapanmadan önce, buralarda barbar kılığıyle görünmek büyük bir suçtu ve hükümdarın buyruğuna uymayı savsaklıyanlar, aşağılandırılarak kiliseden dışarı çıkarılıyorlardı (961). Hükümdarın dinine girmeyi reddeden saray subayları *(palatinus)* rütbelerini ve görevlerini yitiriyorlardı. Sardunya ya da Sicilya adalarına sürülüyor, oralarda köylüler ve kölelerle birlikte Utikue tarlalarında çalıştırılma cezasına çarptırılıyorlardı. Katolik dininin uygulaması Vandallara ayrılmış olan bölgelerde kesinlikle yasaklanmıştı. Ceza, misyonere olduğu gibi katolikliğe geçen kimseye de veriliyordu. Bu önlemler, barbarların çabasını ayakta tuttu. Dinsel bir görüşle jurnalcilik, casusluk ve cellatlık yapıyorlardı. Süvarileri savaşa girdikleri zaman yolları üzerinde rastladıkları katolik kiliselerine ve papazlarına aşağılandırıcı davranışlarda bulunarak eğleniyorlardı (962).

IV. Bir kıyıcılık inceliğiyle, Roma eyaletlerinin lüksüne alışkın yurttaşlar çöl mağriplilerine veriliyordu. Hunnerik, çok sayıda piskopos, papaz ve papaz çömezini ve, suçları belirlenmeyen dört bin doksan altı yurttaşı evlerinden ve yurtlarından çıkarıp kovdu. Geceleyin, pislik içerisinde, sürü gibi yığın halinde yatırılıyor, gündüzün, çölün yakıcı

kumları üzerinde yürülüyorlardı. Sıcaktan ve yorgunluktan bitik hale gelince, yürüyüşleri durduruluyor ya da yavaşlatılıyor (963), kırbaç darbeleriyle kovalanıyor ve işkencecilerinin ellerinde son soluklarını verinceye dek sürükleniyorlardı. Bu mutsuz insanlar Mağriplilerin kulübelerine varınca, insanlıkları ne düşünce düzeniyle yetkinleşmiş ne de bağnazlıkla bozulmuş olmayan bir halkın acıma duygularını uyandırdılar. Yolun yorgunluklarından ve felâketlerinden kurtulmuş olmakla birlikte yabanıl bir yaşamın yokluğu ve ilkelliği içerisine düşmüşlerdi.

V. Bir kıyıcılığa başlamadan önce hükümdarların, bu işi son aşamasına dek götürüp götüremiyeceklerini kendi kendilerine sormaları gerekiyordu. Söndüreyim derken yeni bir alevin doğmasına neden olurlar ve yeni bir yasayla, suçlarının ağırlığı denli bir sertlikle boyun eğmezliği de cezalandırmak zorunda kalırlar. Para cezasını ödemeyen birey yasanın ağırlığını üzerine çeker ve hafif kalan cezalar ölüm cezası gib ağır yaptırımların konulmasına neden olur. Yapıntılı ve tumturaklı söz perdesi arasından iyice görünüyor ki, katolikler, özellikle Hunnerik'in saltanatı döneminde, çok aşağılandırıcı davranışlara uğramışlardır (964). Saygın vatandaşlar, ünlü soylardan gelen hanımefendiler, kutsallaştırılmış erden (bakire)'ler, ayaklarına bağlanmış ağırlıklarla, çırıl çıplak olarak direklerden sarkıtıldılar. Bu işkenceli durumda bulundukları sırada, kamçılanarak vücutları kan içerisinde bırakılıyor ve en duyarlı yerleri kızdırılmış demirlerle dağlanıyordu. Ariusçüler canavarlıklarını, katoliklerin kulaklarını, burnunu, dilini ve sağ elini kesecek denli ileri götürdüler. Kurbanlarının sayısını hesaplamak olası değilse de pek çok olduğu ve bu arada, şehit tâcını alabilmiş olan bir piskopos (965) ile prokonsul'ün (966) bulunduğu bilinmektedir. Aynı onur, sarsılmaz bir bağlılıkla İznik inancını sürdüren kont Sebastianus'ün anısına da tanındı. Genserik, yarışmacılığı (rakiplik)'ndan korktuğu gözü pek ve tutkulu kaçağı bir mezhep kaçkınıymış gibi kovuşturuyordu (967).

VI. Ariusçü yetkililer, zayıflığı yok eden ve ürkekliği

telâşlandıran yeni bir inanç değiştirme yöntemi kullandılar. Vaftiz törenini zor kullanarak ya da hileli yollardan yönetiyorlar, istencin özgürlüğünü ve dinsel âyinin birliğini bozucu bir töreni benimsemeyen katolikleri cezalandırıyorlardı (968). Her iki yan da, hasımlarınca danışılmış olan vaftizin geçerliliğini daha önce tanımışlardı, ve Ariusçülerin ortaya çıkardığı yenilik donatist'lerin örneğine ve öğütlerine verilebilirdi.

VII. Ariusçü papazların dini araç gibi kullanarak yaptıkları kıyım Genserik'in ve onun Vandallarının yaptıklarını gölgede bırakıyordu. Bir patrik (969), Kartaca tahtında oturabilirdi. Belli başlı kentlerde, rahiplerinin yerini zorla almış olabilirdi ama küçük adları ve Latinceyi bilmemeleri (970) kilise görevlerini yapmalarına olanak vermiyordu. Afrikalılar, geleneksel papazlarını yitirdikten sonra, hıristiyanlık dininin gerektirdiği ibadetlerden ve yöntemlerden yoksun kaldılar.

VIII. İmparatorlar *homoousienne* öğretisini koruyorlardı. Katolik ve Romalı olan Afrika halkları, barbar mezhep sapkınlarının yönetimine kendi yasal egemenliklerini yeğliyorlardı. Bir barış dönemi sırasında Hunnerik, Doğu'da imparator bulunan Zenon ile imparatorlar soyunun sonuncu kuşağı ve Vandallar kraliçesinin kız kardeşi Plasidya'nın ricaları üzerine Kartaca katedralini yeniden canlandırdı (971). Ne var ki, kısa süre içerisinde bu tür hatır saymalardan bıktı, ve elçinin geçerek saraya geleceği tüm yollarda zorbalığın ve işkencenin örneklerini sergileterek imparatorluğun dinine karşı tiksintisini gösterdi (972). Hunnerik, Kartaca'da toplanmış olan piskoposlardan, oğlu Hilderik için tahtı korumak ve yabancılarla, özellikle deniz aşırı ülkelerle her türlü haberleşmeyi kesmek üzere ant içmelerini istedi. Toplantıya katılanların çoğunluğu, hıristiyanların yemin etmesine gerek olmadığını ileri sürerek bu isteği geri çevirdi (973). Böyle bir söz verilmesi ahlaka aykırı olmadığı gibi dinsel yükümlülükler de çatışma durumuna düşürmez. Yemin edemeyeceğini söylemek ise kuşkucu

bir zorbanın hıncını daha da artırmaktan başka şeye yaramaz.

Kralın otoritesi ve asker gücü altında ezilen katolikler, sayı ve bilgi bakımlarından karşıtlarından çok üstündüler. Arius'çü öğretililere karşı Yunan ve Roma kilise babalarının yararlandığı silahları, Ulfilas'ın bilgisiz ardıllarını susturmak ve yere sermek için onlar da kullanıyorlardı (974). Üstünlük duyguları, kötülüğe ve düzenbazlığa sapmalarını önlemeliydi. Ama kilise yazarlarının anlattıkları yapıntılara hile ve düzenbazlıktan başka ad verilemez. Kendi tartışmalarını kapsayan kitaplarını eski zamanın saygın yazarlarınınki gibi gösteriyorlardı. Vigilius ve öğretilileri Atanas'ın ve aziz Augustinus'ün adlarını çok acemice kullandılar (975) ve okullarının teslis ve Tanrının cisimleşmesi (incarnation) gizlerini çok iyi aydınlatan ünlü simgeyi meydana getirmek gibi karışık bir durum yarattılar. Kutsal kitapları bile değişikliğe uğratmaya kalkıştılar. Tanrı'da yetkinliğini bulan üçler'in birliğini (976) belirten saygın metin bile, kilise babalarının suskunluğu, eski çeviriler ve özgün el yazmalarıyle çürütülmüştür (977). Hunnerik'in Kartaca'da toplantıya çağırdığı (978) katolik piskoposlar onu dile getiren ilk kimseler oldular (979). Belki de sayfa yanına yazılmış eğretilemeli bir yorum on yüzyıllık karanlık bir dönem süresince gözden geçirilmiş ve düzeltmelere uğratılmış Latince İncil'lerin metnine geçmiştir (980). Basımcılığın bulunuşundan sonra Yunanca İncil basanlar, ya kişisel kuruntularının (981) ya da zamanlarındaki elverişsizliğin etkisiyle bu işten vazgeçtiler (982). Roma ve Cenevre'nin eşit istekle sarıldıkları dinsel düzenbazlık çağımız Avrupasında tüm ülkelere ve dillere de yayılmış oldu.

Hile örneği, doğal olarak şüphe uyandırmaktadır ve Afrika katoliklerinin, Tanrı'nın korumasıyle olduğunu ileri sürdükleri tanıklar da bunların düzenlerine verilebilir. Bu dinsel çekişmeyi inceleyen tarihçi, yansız bir gözle baktığında, inananlara örnek olacak ve inançsızları şaşırtacak bir doğaüstü olgudan da söz edebilecektir. Moritanya'nın kıyı kolonisi Tipasa'daki (983) (Cesare'den onaltı mil ka-

dar uzaklıkta) halk, her zaman geleneksel (ortodoks) inançlara bağlılığıyle tanınmıştı. Donatist'lerin azgınlığına karşı koymuşlar (984), Arius'çülerin zorbalığını etkisiz hale getirmişlerdi. Mezhep sapkını bir piskoposun geldiğini görünce hep birden kenti bırakıp gitmişlerdi. Gemi bulabilenler İspanya kıyısına geçmeyi başarmışlar, geride kalan mutsuzlar, zorbayı tanımayı reddederek, dinsel olmakla birlikle yasa dışı sayılan törenlerini sürdürmüşlerdi. Bu kafa tutma barbar Hunnerik'i öfkeden kudurttu. Bir süel kont Kartaca'dan Tipasa'ya gitti. Forumda katolikleri topladı ve elebaşıların sağ elleriyle dillerini kestirdi. Ne var ki aziz papazlar bu insanlık dışı uygulamadan sonra da konuşmayı sürdürdüler. Bu tansık, olaydan iki yıl sonra, zorbalık tarihini yazan Afrikalı piskopos Victor'un tanıklığıyla doğrulanmıştır (985). «Bu olaydan şüphe eden olursa, diyor Victor, Konstantinopolis'e gitsin. Orada, papaz çömezi Restitus'den herkesin sözettiğini duyacak, onun Tipasa'daki şanlı kurbanlardan biri olduğunu, imparator Zenon'un sarayında oturduğunu ve dindar imparatoriçeden saygı gördüğünü öğrenecektir.» Konstantinopolis, bize, tutkusuz, çıkar gütmeyen, bilgin ve doğru ikinci bir tanık vermektedir. Platon okulu filozoflarından Ene de Gaza, Afrika şehitleri üzerine gözlemlerini açık bir biçimde betimledi: «Onları gözlerimle gördüm, onlardan sözedildiğini duydum. Dillerinin yardımı olmadan hecelerin seslerini çıkardıklarından haberim oldu ve kulaklarımın tanıklığını doğrulamak için gözlerimden yararlandım. Ağızlarını açtım ve, hekimlerin öldürücü olacağını söyledikleri biçimde dillerinin kökünden kesilmşi olduğunu gördüm (986).»

Ene de Gaza'nın anlattıkları imparator Justinianus'ün bir buyrultusu, kont Marcellinus'ün kroniği ve, Konstantinopolis'te Roma pontifinin elçisi olarak bulunmuş papa birinci Greguvar'ın tanıklığıyle doğrulanmıştır (987). Hepsi de, bu tansığın gerçekleştiği yüzyılda yaşadı ve hepsi de görgü tanıklığı yaptılar, ya da herkesçe bilinen olayı öğrenip inandılar. Daha sonra da örnekleri süren bu tansıklar, dünyanın en geniş sahnesinde göründü ve yıllarca inanç-

sızların incelemesine açık tutuldu. Konuşma organlarından yoksun olmakla birlikte konuşabilen bu Afrikalı (dini bütün)'lerin doğaüstü yetileri, yalnızca konuşmalarının da dinleri denli saf (tam) olduğuna inananların kanısını oluşturabilecekti. İnançsızların önündeyse gizemli kuşkular her zaman bir savunma aracı olarak, yer almaktadır, (Teslisi)'i benimsemeyen Arius'çü ya da Sosiniyenler, Atanasius'ün öğretililerince meydana getirilmiş en açık tansıklara karşı çıkmışlardır.

Vandallar ve Ostrogotlar, Afrika'da ve İtalya'da kurdukları krallıkların tümüyle yıkılmasına dek sapkın Arius mezhebinde kaldılar. Galya barbarları Frankların gücüne boyun eğdiler ve asıl dinsel öğretiyi kabullendiler. Vizigotlarını kendi istekleriyle inanç değiştirmeleri katolik hıristiyanlığın İspanya'da kurulmasını sağladı.

Bu esenlikli evrim, ancak kupkuru ussal düşünce düzeniyle başkaldırıcı ve nankör olarak nitelendirilebilecek ünlü bir şehitin koyduğu örnekle hızlandırılmıştır (988). İspanya Gotları üzerinde egemenliğini sürdüren Leogivild düşmanlarının beğenisini ve uyruklarının sevgisini kazanmıştı. Onun yönetimi altındaki katolikler büyük bir hoşgörü içerisinde yaşıyorlardı. Arius'çü sinotlar, pek de başarı sağlamaksızın, ikinci bir vaftiz törenini kaldırarak iki yanı da anlaştırmaya çalışmışlardı. Büyük oğlu Hemenegild'e kral sanını vermişti. Betik ve Andalusia (Endülüs)'nın hükümdarlığı da bu oğlunundu. Hermenegild, Austrasi kralı Siegebert'le ünlü Brunehaut'ün kızlarıyle evlendi. Merovenjiyen soyundan gelen ve geleneksel inanca bağlı olan güzel Ingundis, onüç yaşındayken Toledo'nun Ariusçü sarayına gitti, orada sevgiyle birlikte zulüm de gördü. Got kraliçesi ve İngundis'in büyük annesi Goisvinta, otoritesini kötüye kullandı, bir yandan okşadı, öbür yandan baskı yaptı (989). Bu genç prensesin inanç konusunda karşı koymasından öfkelenen Goisvinta onu saçlarından yakalıyarak yere attı ve döverek kan içinde bıraktı. Bununla da kalmayarak, İngundis'i soyup bir göle atılması için —insanlık dışı— buyruk verdi (990). Kuşkusuz, sevgi ve onur, Hermenegild'i

karısının öcünü almaya yöneltti. Bir yandan da şunu anladı ki, eşini asıl acılara boğan şey dinsel görüşünün zorlanmasıydı. Prensesin dokunaklı yakınmaları, ve Sevilla başpiskoposu Leandre'nin ileri sürdüğü kanıtlar, onun da inanç değiştirmesiyle sonuçlandı. Got tâcının kalıtçısı İznik inancını kabul etti ve vaftizi pekiştirme duasıyla törensel yan da tamamlandı (991). Gençliğinin, belki de tutkusunun etkisine kapılan prens, evlat ve uyrukluk ödevini unuttu, her ne denli zulümden yakınıcı olmamakla birlikte İspanya katolikleri, mezhep sapkını bir babaya karşı başkaldıran inançlı gençten yana oldular. İç savaş, Hermenegild'ten yana olan Sevil, Merida ve Kordua kentlerinin kuşatılmalarıyla genişledi. Mezhep sapkını olmayan barbarları, Süev'leri ve Frank'ları da, kendi kalıtım bölgelerine çağırdı. Afrika'yı ve İspanya kıyılarının bir bölümünü ellerinde tutan Romalılar'dan da, tehlikeli olabilecek, yardım istedi. Dini bütün elçisi başpiskopos Leandre, Bizans sarayıyla kişisel olarak görüşmeler yaptı. İspanya'nın kuvvetlerini ve hazinelerini elinin altında tutan kral, katoliklerin umudunu yok etti. Dayanmaya ve sonra da kaçmaya çalışan suçlu Hermenegild, haklı olarak kızan bir babadan bağışlanmasını istedi ve teslim oldu. Leovigild, başkaldıranın, kendi oğlu olduğunu unutmuş değildi. Sanlarını ve hükümdarlık yetkisini geri aldı, yeni dinini uzak bir yerdeki sürgün yaşamında sürdürmesine izin verdi. Ne var ki, birtakım kalleşlikler kralın nefretini alevlendirdi. Oğlu için verdiği ölüm buyrultusu, Sevil kalesinde gizlice yerine getirildi. Arius'çü inancı yeniden benimserse canının bağışlanacağı biçimindeki önerileri geri çevirmesi ona aziz Hermenegild denilmesine neden olmuştur. Romalılar onun karısını ve oğlunu, utanç verici bir tutsaklık içerisinde tutmuşlardı. İç savaş Leovigild'in ününü gölgelendirmiş ve son günlerini acılara boğmuştu.

Kalıtçısı ve ikinci oğlu Rekarede, İspanya'nın ilk katoli kralı olmuş, kardeşinin dinsel ilkelerini benimsemiş olmakla birlikte bunları daha dikkatle ve başarıyle kullanmıştır. Rekarede, babasına karşı ayaklanmaktansa onun

ölümünü beklemeyi yeğ buldu. Babasının anısını kötü olarak anmak şöyle dursun, ölürken Arius'çülüğün yanlışlarından söz ederek ondan ayrıldığını ve, uyruklarını da katolik inancına çevirmesi için kendisine vasiyette bulunduğunu söyledi. Rekarede, Ariusçü papazlardan ve soylulardan oluşan bir meclis topladı, kendisinin katolik olduğunu bildirerek onları da hükümdarlarına öykünmeleri için sıkıştırdı. Şüpheli metinlerin yorumlanması ve doğa ötesi kanıtların araştırılması bitip tükenmez bir dinsel tartışmaya konu oldu. Hükümdar, bunlardan ikisini, özdeksel ve gözle görünür varlıklar olan yerle göğün tanıklığını, bu bilgisiz dinleyicilere, ileri sürdü. Yer (dünya)'in tamamı İznik sinoduna bağlıydı. Romalılar, barbarlar ve İspanya'nın halkı aynı inancı taşıyorlardı. Yalnız Vizigotlar hıristiyan dünyasının isteğine direnç gösteriyorlardı. Bir boşinanç yüzyılında, kilisenin erdemi ya da ustalığıyle oluşturulmuş doğaüstü bir (ruhaniler âlemi)'ne göksel bir tanık olarak saygı duyulabilirdi: Her yıl Paskalya arifesinde Betik'de yapılan (992) Osset vaftiz font'ları (993), ve Süev hükümdarıyle Galica halkını katolikleştiren Tours'lu aziz Martinus'ün sandukası (994). Katolik kral ulusal dindeki reformu kolayca yapamadı. Dul kraliçe onu öldürmek için gizli fesat hareketlerine girişti ve iki kont, Narbon Galyası'nda tehlikeli bir ayaklanmayı kışkırttılar. Rekarede, fesatçıları etkisizleştirdi, ayaklananlara meydan okudu ve Ariusçü'lerin yapabilecekleri biçimde öc aldı. Adlarından barbar kökenli oldukları anlaşılan sekiz piskopos, yanılgılarından döndüler ve Ariusçü tanrıbilim kitapları, içerisinde toplandıkları binayla birlikte ateşe verilerek kül haline getirildi. Süevlerle Vizigotlar, hep birlikte katoliği kabullendiler ya da öyle göründüler. Yeni yetişen kuşağın inancıysa ateşli ve içtenlikli oldu. İspanya barbarları, el açıklığıyle kiliseleri ve manastırları zenginleştirdiler. Toledo'da toplanan yetmiş piskopos, yenenlerin buyruğu altına girdiler ve İspanyolların çabası, Kutsal Ruh (Saint - Esprit)'un Baba ile Oğul'a eşit davrandığını söyleyerek İznik simgesini yetkinleştirmiş oldu. Bu önemli öğreti noktası, çok zaman sonra Yunan ve

Latin kiliseleri arasında kanış bölünmesini doğurdu (995). Bu başarıdan sonra, Vizigot kralı, Büyük adı verilmiş olan papa Gregorius (Grégoire)'a danıştı. Bu papa, dinsizleri ve mezhep sapkınlarını katolikleştirme mutluluğuna ermiş dini bütün ve bilgin bir kişiydi. Rekarede'nin elçileri ona saygıyle altın ve değerli taşlar sundular, karşılığında aziz Jan Baptiste'in bir kaç saç telini, İsâ'nın haçını kapsıyan büyük bir haç ile Sen piyer'in zincirlerinden birkaç halkayı kapsıyan bir anahtarı aldılar (996).

AynıGregorius, Britanya'yı da katolikleştirdikten sonra, Lombard kraliçesi Teodolinde'yi de, hıristiyanlıkları Arius sapkınlığıyle kirletilmiş olan utkulu yabanıllar arasında İznik inancını yaymaya özendirdi. Onun dinsel çalışmaları, gelecekteki misyonerlerin çabası ve zaferi için kapıları açtı ve her iki yandan piskoposların çekişmesi İtalya kentlerinde sürüp gitti. Ne var ki gerçeğin, örneğin ve çıkarların etkisiyle Ariusçü öğreti yavaş yavaş sönüp bitti. İtalya Lombard'ları, üçyüz yıl süren bir savaştan sonra, katolikliği benimsediler. Zaten Mısır, onun ilkelerini Platon okulundan almıştı (997).

Barbarlara İncil üzerine vaazlar veren ilk misyonerler onlara aklın tanıklığını anımsattılar ve hoşgörünün doğal yasalarından söz ettiler (998). Tinsel otoritelerinin kurulmasından sonra ise, hıristiyan krallarını Roma ve barbar inançlarından kalıntıları kökünden kazımaya özendirdiler. Klovis'in ardılları, putlarını kırıp atmayı istemeyen köylüleri yüz sopa ya da kırbaç cezasına çarptırdılar. Anglo-Saksonlar, şeytanlara kurban sunanları hapis ve zoralım ile cezalandırdılar. Akıllı Alfred, Mûsâ yasalarının (999) sertliğini, kaçınılmaz bir görev olarak benimsedi. Şu da var ki, hıristiyan halklar arasında suç ve ceza görünmez oldu. Bilgisizlik, dinsel çekişmeleri askıya aldı ve hoşgörüsüz ruh, zulüm yapabilecek mezhep taşkını ve putperest bulamayınca, barbarca davranışlarını Yahudilere karşı yöneltti. Bu sürgün ulus, Galya kentlerinde sinagoglar kurmuştu. Ne var ki, Adrianus'ün saltanatından beri İspanya'da çok sayıda kolonileri yerleşmiş bulunuyordu (1000). Ti-

caretten ve para işlemlerinden elde edilmiş servetler, efendilerinin dinsel açgözlülüğünü uyandırdı ve silah kullanmak şöyle dursun askerliğin adı bile belleklerinden silinmiş olan bu halkı ezme eğilimi başgösterdi. Yedinci yüzyılın başlarında tahtta bulunan Got kralı Sisebut, en ağır biçimde kıyıma geçti (1001). Doksan bin Yahudi vaftiz olmaları için zorlandı. Bunu kabul etmeyenlerin bütün mal varlıkları ellerinden alındı. İşkence edildi ve anlaşıldığına göre, memleketten çıkma isteklerine de izin verilmedi. Sisebut'un tutumu o denli aşırı bir hal almıştı ki, İspanya kilisesi bile onu ılımlaştırmaya çalıştı. Sisebut, çok tutarsız bir karara vardı. Vaftiz törenlerini kabule zorlanmamalıdır, diyorlardı. Şu var ki, kilisenin saygınlığı için, vaftiz edilmiş bulunan Yahudiler, yanlış olduğuna inandıkları ve kendilerine tiksinç gelen bir dini —dış görünüşte— uygulamalıydılar. Onların sık sık dinden dönmeleri, Sisebut'un ardıllarından birini, Yahudileri tümüyle memleket dışına sürme kararı vermeye yöneltti. Bir Toledo konsili'nin kararına göre tüm Got kralları, bu esenleyici buyruğun uygulanması için ant içeceklerdi. Ne var ki zorba krallar, ne işkence etmekten hoşlandıkları kurbanlarını uzaklaştırmaya, ne de doymak bilmez tutkularını yatıştıran baskılarını sürdürecekleri tutsaklardan yoksun kalmaya râzı olmadılar. Yahudiler, özenle engizisyon yasasına aktarılan sivil ve kilise yasalarının sopası altında İspanya'da kaldılar. Got kralları ve piskoposlar sonunda anladılar ki, haksızlık ve saldırganlık kini doğurur, kin ise, büyük bir tutkuyla öcalma fırsatını kollar. Hıristiyanlığın düşmanı olan bu ulus, kölelik koşulları içerisinde çoğaldı ve çevirdikleri entrikalar Arapların hızlı fetihlerini kolaylaştırdı (1002).

Arius mezhep sapkınlığı, barbarlarca tutulması sona erince, yıkıldı. Yunanlılar bu eğilimi dinsel tartışmalar için sürdürdüler. Karanlık bir öğretinin kurulması birtakım yeni sorunları ve yeni çekişmeleri de birlikte getirdi. Tutkulu bir piskopos ya da bağnaz bir keşiş her zaman için kilisenin ve devletin dinginliğini rahatça bozabildi. İmparatorluğun tarihçisi, okullar ve sinotların karanlığında kapa-

lı kalmış çekişmeleri önemsiz görebilir. İsa'nın diniyle Zerdüşt dinini bağdaştırmak isteyen Manikeenler gizlice eyaletlere sızmışlardı. Ne var ki Gnostiklerin sert tepkisi karşısında sıkışıp kalan bu yabancı mezhepçiler, imparatorluk yasalarının da kovuşturmasına uğradılar. Pelajiyenlerin daha usa yakın düşünceleri Büyük Britanya'dan Roma'ya, Afrika'ya ve Filistin'e dek yayıldı ve bir yüzyıllık boş inanç sürecinin sonunda silinmiş oldu. Eutikes ile Nesturi'lerin din tartışmaları Doğu'da fesat kaynağı oldu. Tanrı'nın cisimleşmesiyle ilgili gizeme açıklama ararken, doğumuna beşiklik eden bir ülkede hıristiyanlığın yıkılmasını çabuklaştırdı. Bu tartışmalar ikinci Teodosius'ün saltanatından başlayarak arttı. Meydana gelen olaylar, bu kitap için kendime çizdiğim sınırların çok ötesine taşmaktadır. Doğa ötesi kanıtlar zinciri, tutkulu bir kilisenin karşı durum alması ve onun Batı imparatorluğunun gerilemesindeki etkisi, Efes ve Kadıköy (Chalcedione) genel konsillerinden Doğu'nun Muhammed'in ardıllarınca fethine değin ilginç ve öğretici bir tarihe gereç oluşturabilir.

BÖLÜM XXXVIII

Klovis (Clovis)'in Saltanatı ve İnanç Değişikliği - Almanlar, Burginyonlar ve Vizigotlar'a Karşı Utkuları. - Galya'da Fransa Krallığının Kurulması. - Barbarların Yasaları. - Romalıların Durumu. - İspanya Vizigotları. - Britanya'nın Saksonlar'ca Fethi.

Romalıların boyunduruğuna sabırları tükenircesine katlanmak durumunda kalan Galyalılar (1003) Vespasianus'ün temsilcilerinden birinden anılmaya değer bir ders aldılar. Tacitus'ün bize aktardığı bu derin anlamlı söylev (1004) yazarın güçlü ökeliğiyle daha da güçlü niteliğe bürünmüştür:

«Cumhuriyetin gözetimi Galya'yı iç çekişmelerden ve yabancı saldırılardan korumuştur. Ulusal bağımsızlığınızı yitirirken Romalı vatandaşların adını ve ayrıcalıklarını kazandınız. Bizlerle birlikte sivil devlet yönetiminin sürekli iyilik ve elverişliliğinden yararlanıyorsunuz. Bu birlikten uzaklaşmanız, zorba yönetiminin rastgele düzensizliklerinin içine atılmanız anlamına gelir. Fetih hakkımızı kullanmak yerine, sizin güvenliğiniz için gerekli vergilerden başka bir düzenlemeye başvurmadık. Barış, ancak orduların gücüyle elde tutulabilir ve halk, kendisini koruyan orduların giderlerini karşılamalıdır. Çok zaman ormanlarını ve bataklıklarını Galya'nın zengin ve verimli topraklarıyle değiştirmeye çalışmış ve yine de bunu çok isteyen yırtıcı Cermenlere karşı Ren engelini, kendimiz için değil, sizin için

savunmuşuzdur. Roma'nın çökmesi sizin eyaletlerinize felâket getirecektir. Sekizyüz yıllık akıl ve değer dönemiyle meydana getirilmiş yapının yıkıntıları altında gömülüp kalacaksınız. Üzerine o denli titrediğiniz özgürlüğü, yabanıl efendi horlıyacak ve sizi baskı altına alacaktır. Romalılardan ayrılmanız, sizi yenen barbarların bitip tükenmek bilmeyen düşmanlıklarıyla karşı karşıya koyacaktır» (1005). Galyalılar bu esenleştirici düşünceyi elverişli olarak kabullendiler ve bu şaşılası tansıksal görüş gerçekleşti. Dört yüz yıllık süre içerisinde, Sezar'a karşı gözüpeklikle savaşmış olan Galyalılar, zamanla, Roma genel toplumunda vatandaş niteliğini kazandılar. Batı imparatorluğu yıkıldı, Cermenler Ren'i geçtiler, «yenen» olarak Galya'ya girdiler, barışsever ve uygarlaşmış halkın tiksintisi ve büyük korkusuyle karşılaştılar. Şatafatın, sanat görgü ve kültürünün seyrek olarak yanıldığı bir duyguyla gözleri karmaşmış olan Galyalılar, Kuzey'den gelen bu yabanıl devlere horlayıcı gözlerle bakıyor, kaba davranışlarını, gürültülü sevinçlerini, obur iştahlarını, iğrenç görünüşlerini ve dayanılmaz pis kokularını alay konusu ediyorlardı. Autun ve Bordeaux okullarında dizin (edebiyat) öğretimi yine sürdürülüyor, Galyalı gençler, kendi aralarında Çiçero'nun ve Virgilius'ün dilini konuşuyorlardı. Cermenler'in diyalekti kulaklarını tırmalıyordu ve bir Burginyon'un sesi, esin tanrıçaları (muse)'nı kaçıracak, diye eğleniyorlardı. Galyalılar, doğa'nın ve sanatın tüm armağanlarına sahip bulunuyorlardı. Ne var ki, kendilerini savunmak için gerekli gözüpeklilikten yoksundular. Tam anlamıyle söz dinlemeye mahkûm oldular, malları ve canlarını ellerinde tutan yengili barbarların yüzüne gülmek zorunda olduklarını anladılar (1006).

Odoakre, Batı imparatorluğunu yıkınca en güçlü barbarların dostluğunu elde etme yollarını aradı. İtalya'nın yeni hükümdarı, Romalıların, Alpler'den Ren'e ve Okyanus'a değin fethetmiş oldukları tüm yerleri Vizigot kralı Eurik'e bıraktı (1007). Eurik'in elde ettiği başarılar onun savlarını da yasalaştırdı ve Gotlar, onun saltanatı sırasında İspanya ve Galya krallıklarını ele geçirmeyi bile düşün-

düler. Arles ile Marsilya boyun eğdiler. Auvergne'i ele geçirdi. Sürgündeki piskopos, geri çağırması için onu övücü dileklerde bulunmaya razı oldu. Sidonius, bir sürü elçinin ve yalvarıcının arasında, sarayının kapısında kralı bekledi. Bordeaux sarayındaki çeşitli görüşmeler, Vizigot kralının gücünü ve ününü gösteriyordu. Herüle'ler, kendilerini koruma altına almasını yalvarmak için Okyanus kıyısından geliyorlar, Saksonlar, gemileri olmayan bu hükümdarın deniz kıyısı eyaletleri için saygı gösteriyorlardı. Burginyonlar Eurik'in yetkesi altına girdiler. Eurik, tutsağı olan Franklar'a, çok yüklü bir barış antlaşması imzalattıktan sonra özgürlüklerini geri verdi. Afrika Vandalları onunla dostluklarını geliştirmeye çalışıyor ve, komşuları Hunların tutkusuna karşı Pannonya'daki Ostrogotları onunla yapılan bağlaşıklık antlaşması koruyordu. Ozan'ın dediğine göre, «bir bakışıyla Kuzey'i ayağa kaldırıyor, ya da yatıştırıyordu; güçlü Pers kralı Batı'nın bilgesine danışıyor ve eski Tiberis tanrısı Garonne'ün ökesiyle korunuyordu» (1003). Ulusların alınyazısı, çoğunlukla rastlantıya bağlıdır. Fransa da, başarılarını ve kazandığı ünü Got kralının erken ölümüne borçludur. O sırada oğlu Alarik henüz çocuktu. Hasmı Klovis ise, vücut ve ruh bakımından en vermili ve coşkulu bir yaşta bulunuyordu (1009).

Kilderik (Childeric) Cermanya'da sürgünde bulunduğu sürede Turingiyenler kralı ve kraliçesi ona çok iyi davranmışlardı. Tahta çıkınca, Basina, sevgilisiyle birlikte gitmek için kocasını bıraktı, daha güzel, daha nükteci ve daha güçlü kuvvetli bir erkekle karşılaşırsa onu yeğleyeceğini açıkladı (1010). Klovis, bu evlilikten dünyaya geldi ve babasının ölümü üzerine, onbeş yaşındayken Saliyen Frankları oymağının başına geçti. Krallığı, Batav adasıyle eski Arras diyosezinden (1011) ve Tournai'den oluşuyordu (1012). Klovis vaftiz edildiği sırada savaşçılarının sayısı beşbini geçmiyordu. Esko, Meuse (Möz), Moselle (Mozel) ve Ren kıyılarından yerleşmiş öbür Frank oymakları, Saliyen hükümdarının bağlaşıkları, kimi zaman da hasımları olan Merovenjiyen soyundan bağımsız krallara boyun eği-

yorlardı. Barış zamanında şeflerinin yargılama yetkisini tanıyan Cermenler, savaşta, kendi seçtikleri komutanın sancağı altına girebilme özgürlüğüne sahiptiler. Klovis'in değerliliği tüm konfederasyonu kendi buyruğu altına çekti. Savaşa girerken paraları da, yiyecekleri de yoktu (1013). Klovis, aynı memlekette kılıcıyla zenginlikler ve yengilerinin meyvasıyle de askerleri elde etmiş olan Sezar örneğine öykündü. Her savaştan ya da mutlu seferden sonra, ganimet yığınları oluşturuluyordu. Her savaşçı, rütbesiyle orantılı olarak bu ganimetten pay alıyordu. Hükümdar, başkaları gibi süel yasaya uydu ve barbarlara, düzenli bir disiplinin sağlıyacağı yararların neler olduğunu öğretti (1014). Mart ayında yapılan genel teftişte silahlar dikkatle gözden geçiriliyordu ve, yan tutmayan bir ülkeden geçilirken bir tek ot bile koparmaları askerlere yasaklanıyordu. Adaletinde acımasız olan Klovis, görevini savsayan ya da kafa tutan askerleri hemen ölüm cezasına çarptırıyordu. Bir Frank'ın değerinden söz etmenin gereği yoktur. Ne var ki Klovis soğukkanlı ve tam bir özenle davranırdı (1015). Her olayda tutkuları, çıkarı ve genel kanıyı gözönünde tutar, önlemleri kimi zaman Cermenlerin kanlı görenek ve geleneklerine, kimi zaman da Roma'nın ve hıristiyanlığın ılımlılığına uygun olurdu. Kırkbeş yaşındayken yetişen ölüm yükselişler yolundayken onu durdurdu. Otuz yıllık saltanatında, Galya'daki Fransız krallığının sağlam olarak kurulmasını başarmıştı.

AEgidius'ün oğlu Siagrius'ün (1016) uğradığı yenilgi Klovis'in ilk başarısı olmuştu. Kişisel hıncın, devlet çekişmesini körüklemiş olması da düşünülebilir. Babanın utkusu Merovenjiyenlerin soyu için namusa saldırı gibi bir şeydi ve oğul'un gücü, Franklar'ın kralında tutkulu bir kıskançlık uyandırmış olabilirdi. Siagrius, Soissons kentini ve piskoposluk bölgesini kalıtım yoluyla eline geçirmişti. Belçika'nın geri kalan bölümleri, Reims, Troyes, Amiens ve Beauvais, olasılıkla Patricius'ü hükümdar olarak tanımışlardı ve, Batı imparatorluğunun çöküşünden sonra da Patricius, Romalıların kralı adıyle ya da yetkesiyle saltanatını

sürdürebilirdi (1017). Romalı olarak, dizin (edebiyat) ve hukuk öğrenimi eğitimin bir bölümünü oluşturuyordu. Rastlantı ya da politika etkisiyle, Cermenlerin dilini de rahatça konuşmaya merak etmişti. Bağımsız barbarlar, kendi dilleriyle akıl ve adalet kurallarını açıklayan bir yabancının mahkemesine kitleler halinde geliyorlardı. Yargıcın çabuk ve nâzik davranması bu halkların gönlünde sevgi yaratıyordu. Onun verdiği yansız kararlara, hiç sızlanmadan katlanıyorlardı. Siagrius'ün Franklar ve Burginyonlar üzerindeki (1018) hükümdarlığı, sanki kentsel toplumun ilk kez doğuşunu andırıyordu. Bu dinginlik uğraşları arasındayken, şövalye davranışıyle meydan okuyan Klovis'in, gün ve yer seçimini ona bırakarak gönderdiği savaş önerisini kabul etti (1019). Sezar zamanından beri, Soissons, elli bin süvari verebiliyor ve bunları üç süel yapım yerinde ürettiği araç ve gereçlerle donatabiliyordu (1020). Galya gençlerinin sayısı ve gözü pekliği uzun zamandan beri zayıflamıştı. Siagrius'ün komutası altındaki gönüllüler ve ücretliler Frankların coşkunca saldırısına dayanamadılar. Eli altındaki kuvvetleri ve kaynakları bilmeden Siagrius'ün kaçışını suçlamak doğru olmaz. Savaşın yitiminden sonra, Toulouse sarayına sığınmak için koştu. Alarik'in zayıf azınlığı ne onun yardımına elverdi, ne de onu koruyabildi. Korkak Gotlar, Klovis'in tehditleri karşısında yılgınlığa uğradılar (1021) ve Romalıların kralı cellata teslim edildi. Galya - Belçika kentleri Frank kralının buyruğu altına girdiler. Klovis, doğu yanından devletinin sınırları içine saltanatının onuncu yılında ele geçirdiği geniş Tongres bölgesini de kattı (1022).

Leman gölünün kıyılarında ilk yerleşimin Almanlarca yapıldığına ilişkin görüşler doğru değildir (1023). Avenche gölünden Jura dağına dek bu mutlu bölge Burgiyonlarca tutuluyordu (1024). Gerçekte Almanlar Helvetya'nın kuzey bölgesini ele geçirmişler, ne var ki, fetihlerinin meyvasını yine kendi elleriyle yok etmişlerdi. Romalılarca güzelleştirilmiş ve uygarlaştırılmış olan bu eyalet yeniden ıssız ve yabanıl duruma geldi. Bugün bile (Aar) koyağında Vindo-

nisse kentinden izlere rastlanmaktadır (1025). Ren'in kaynaklarından Mayn ile Mozel'in kavuşak noktasına dek Almanlar, eski iyelik ya da yeni fetih hakkı olarak ırmağın iki yakasını da ellerinde bulunduruyorlardı. Bugün Alsas ve Loren diye bilinen eyaletlere yayılmışlardı. Köln krallığının saldırıya uğraması üzerine Salien hükümdarını, bağlaşıkları olan (ripuaire) Frankları'na yardıma çağırdı. Klovis, Köln'den yaklaşık yirmi mil uzaklıktaki Tolbiak ovasında Galya'nın zorbalarına saldırdı. Cermanya'nın en savaşkan iki ulusu, geçmişteki başarılarının anısı ve gelecekteki büyükülklerinin umuduyle savaşa giriştiler. İnatçı bir direnç karşısında Franklar çarpışmayı durdurdular, Almanlar da, yengi çığlıkları atarak, onları kovaladılar. Ne var ki, Klovis'in ökeliği, kişisel değerliliği, belki de dine bağlılığı, komutası altındaki askerleri yeniden düzene sokmasında etkili oldu. Savaşı yeniden başlattı, ya kurtuluş ya kölelik sloganıyle çarpıştı. Son Alman kralı, savaş alanında can verdi. Yenilen ve kovalanan askerleri silahlarını bırakarak yenen'in bağışlaması için ona yalvardılar. Disiplin yokluğu yeniden toparlanma olanağından onları yoksun bırakıyordu. Kendilerine barınak hizmeti görebilecek kaleleri hoyratça yıkmışlardı; değer ve etkinlik bakımlarından üstün olan düşman, onları ormanlarına dek kovaladı. Büyük Teodorik, kız kardeşi İtalya kralı Albofleda'yla evlenmiş olan utkulu Klovis'i, başarılarından ötürü kutladı. Bir yandan da, erkek kardeşiyle işbirliği yaparak, korumaları için kendisine yalvaran kaçaklar yararına şefaatte bulundu. Klovis, Almanların ele geçirdiği Galya topraklarını aldı. Romalıların dizginlemeyi başaramadığı kendini beğenmiş ve dikkafalı ulus, Merovenjiyen krallarının hükümdarlığını tanıdı ve, valilerin, sonra da kalıtsal dukaların yönetimi altında gelenek ve görenekleriyle özel kuruluşlarının yaşamını sürdürdü. Batı eyaletlerinin ele geçirilmesinden sonra, Ren'in öbür yanındaki eski sömürge kuruluşunu yalnız Franklar ayakta tuttular. Elbe'ye ve Bohemya dağlarına dek tüm ulusları yönetimleri altına aldılar ve uygarlaştır-

dılar. Cermanya'nın dize getirilmesi Avrupa'nın barışını da sağlamış oldu (1026).

Klovis, otuz yaşına değin atalarının tanrılarına taptı (1027). Hıristiyanlık için duyduğu kuşku ve kayıtsızlık, düşman bir ulusun kiliselerini, kuruntuya kapılmaksızın yağma etmesine olanak verebilirdi. Ne var ki Galyalı uyrukları, dinlerini serbestçe kullanabiliyorlardı, piskoposlar da putatapanlara mezhep sapkınlarına karşı takındıkları sert tepkiyi göstermiyorlardı. Merovenjiyen kralı, Burgony kralının yeğeniyle evlenmişti. Arius'çü bir sarayda olmakla birlikte katolik inancıyle yetişmiş olan bu eşin çıkarı ve görevi (1028), kocasını da katolik yapmaya çalışmasını gerektiriyordu. Aşkın sesi, yavaş yavaş Klovis'e dinin sesini de duyurdu. Şu da var ki, belki de evlenmeden önce kararlaştırıldığı üzere büyük oğlunun vaftiz edilmesine râzı oldu. Bu genç prensin beklenmedik bir sıradaki ölümü birtakım kuruntu ve korkulara yol açtıysa da vaftiz işi onun kardeşine uygulandı. Tolbiak savaşında Klovis'in ordusunda gerileme başlayınca, hükümdar Klotil'in ve hıristiyanların Tanrısı'nı yüksek sesle imdada çağırdı. Utku, Reims başpiskoposu (1029) uzdilli Remi'ye (1030) saygılı bir minnetle kulak verdi. Başpiskopos, hıristiyanlığa geçmesiyle Frank kralının özdeksel ve tinsel kazançların tümüne sahip olacağını ona anlatma fırsatını iyi kullanmıştı. Kral, katolik inancının gerçeğine inandığını açıkladı, ancak dinin gereklerini yerine getirmesini askıya alan siyasal nedenler de, ister savaş alanında, ister vaftiz töreninde olsun, kendilerini götürmek istediği her yerde şeflerini izlemeye hazır olduklarını söyleyen Frankların özgür ve dindarca alkış ve gösterileriyle sona erdi. Bu gösterişli tören, yeni hıristiyanlara din için saygı duygusu esinleyecek görkem ve kapsamıyle Reims katedralinde yapıldı (1031). Yeni Konstantinus, üç bin yiğit yoldaşıyle birlikte hemen vaftiz edildi. Onların örneği bu uysal barbarların tümünce öykünüldü ve başarı kazanmış olan başpapazın buyruğuna uyularak, önceleri yakmış oldukları haç'a tapıldı ve taptıkları putlar yakıldı (1032). Klovis'in imgeleme yetisi çabuk öfkelenmesine

olanak veriyordu. İsâ'nın tutkusu ve ölümüyle ilgili dokunaklı öykü onu öfkelendirdi. O Tanrısal kurbanın esenleyici sonuçlarını düşünecek yerde, hoyrat bir kızgınlıkla şöyle haykırdı: «Yenilmez Franklarımla orada olsaydım, ona yapılan zulmün öcünü alırdım (1033). Galya'nın yabanıl fâtihi, tarihsel olaylarının ve bilimsel tanrıbilimin uzun ve güç araştırmasını gerektiren bir dinin kanıtlarını inceleyebilecek çapta değildi. İçtenlikle hıristiyanlığı kabul etmiş bir yeni inananın ruhuna inanç veren ve bu ruhu temizleyen İncil'in temel kurallarındaki ılımlılığın tadına pek varamazdı. Onun saltanatı hıristiyanlık ve insanlık yasalarının sürekli bozulmasına sahne oldu. Elleri, savaşta olduğu denli barış sırasında da hep kana bulandı. Gallikan (Callicane) kilisesi sinodunu kovduktan hemen sonra tüm merovenjiyen prenslerini öldürtmüştü (1034). Bununla birlikte, Frank kralı hıristiyanların Tanrısı'na, kendi ulusal tanrılarından daha güçlü bir varlık olarak, içtenlikle tapınış olabilirdi. Tolbiak utkusu, ordularının Tanrı korumasında olacağına ilişik bir güveni Klovis'in gönlüne yerleştirmiştir. Azizlerin en ünlüsü olan aziz Martinus'ün, Tours kentinde durmadan tansık yarattığı mezarıyla ilgili gürültü tüm Batı'ya yayılmıştı. Görünür, ya da görünmez olarak bir geleneksel inançlı ve özgürlükçü hükümdara yardım etmişti. Her ne denli Klovis, azizin yardımı pahalıya mal oldu, dediyse de (1035) bu sızlanma hiçbir sürekli ve ussal şüpheciliğin belirtileri sayılamazdı. Yer de gök denli —barbarların hıristiyan olmasından dolayı— mutlu olmuştu. Vaftiz töreninden çıkarken Klovis, katolik hükümdar adı ve ayrıcalıklarına değer kazanmış hıristiyan kralların içerisinde kendini «tek» olarak buldu. İmparator Anastasius, insan biçimine girmiş Tanrı'nın yapısı üzerinde birtakım yanılgılara düşmüştü. İtalya, İspanya, Afrika ve Galya barbarlarının içerleri Arius'çü mezhep sapkınlığıyle dolmuştu. O, kilisenin büyük oğlu, daha doğrusu biricik oğlu papazlarca kendilerinin yasal hükümdarı ve kurtarıcısı olarak tanındı. Klovis'in orduları da, katoliklik yönünden büyük yardım gördü (1036).

Roma imparatorluğunda, piskoposların zenginliği ve yargılama yetkisi, kutsanmış karakterleri, işlerinden alınamazlıkları, buyrukları altında bulunanları, uzdillikleri, eyalet meclisleri, onları her zaman saygın ve çoğunlukla tehlikeli kılıyordu. Dinsel inançlara canla başla bağlılıkta ileri gidildikçe etkinliği de artmış oldu. Fransa krallığının kuruluşu bir bakıma, Galya'daki başkaldırmış ya da bağımsız durumdaki kentlerin şefliğini yapan yüz kadar yüksek aşamalı papazın bağlaşıklık kurmaları sonucu oluşmuştur. Armoriken (Armoricaine) cumhuriyetinin zayıf temelleri sık sık sarsılmış, daha doğrusu yıkılmıştı. Halklar ise, iç dünyalarında bağımsızlıklarını sürdürüyorlardı. Roma adının saygınlığını el üstünde tutuyorlar, fetihlerini Sen ırmağından Luvar (Loire)'a dek yaymak isteyen Klovis'in düzenli akınlarını ve saldırılarını yiğitçe geri püskürtüyorlardı. Dayanışlarının başarısı onurlu bir katılmayı elde etmelerini sağladı. Franklar, hıristiyanlığı kabul ettikten hemen sonra kendileriyle anlaşan Armorikenlere değer veriyorlardı (1037). Galya'yı koruyan süel kuvvetler, piyade ve süvari olarak yüz değişik birlikten oluşuyordu. Her ne denli Roma askeri adını ve ayrıcalıklarını ileri sürmüş olsalar da uzun süreden beri bu birlikler barbar gençlerinden oluşturuluyordu. Ele avuca sığmaz gözüpeklikleriyle imparatorluğun son kalelerini ve parçalarını savunmayı sürdürüyorlardı. Geri çekilmeleri durduruldu ve katılımları uygulanamaz hale geldi. Konstantinopolis'in Grek hükümdarlarınca terkedildiklerinden, Galya'nın Arius'çü zorbalarıyle iletişimi reddettiler, utanmadan, tiksinmeden, bir katolik kahramanın ileri sürdüğü elverişli tutsaklığı kabullendiler. Roma lejyonlarının bu yasal, ya da yasal olmayan son kuşakları, ertesi yüzyılda da, silahları, simgeleri ve giysileriyle daha az ilginç duruma düşmeyip özgünlüklerini sürdürdüler. Bu gönüllü katılmalar ulusal kuvetleri çoğaltıyordu ve Frankların dolaylarındaki halklar onların sayılarından olduğu denli gözüpekliğinden de korkuyorlardı. Tek bir yengi sonucunda çabuk bir bütünleştirme yerine Galya'nın kuzey eyaletleri, kimi zaman savaş sonucu, kimi zaman da anlaş-

malarla bu birleşmeye katıldılar. Klovis, tutkusunun amaçlarına, karşısındakilerin değerine göre çabalarla ya da ödünler vererek ulaştı. Onun yırtıcı karakteriyle dördüncü Henri'nin erdemleri, birbirine çok karşıt düşünceleri sergilemekteydiler. Bununla birlikte görülmektedir ki, Fransa'yı kararlılıkları, politikaları ve tam zamanında yaptıkları inanç değişiklikleriyle ele geçirmiş bulunan bu iki hükümdarın durumları arasında bir benzerlik vardır (1038).

Saone ve Rhone ırmaklarıyle sınırlanmış bulunan (1039) Burgony krallığı Voj (Vosges) ormanından Alpler'e ve Marsilya kıyısına dek yayılıyordu. Gondebaut tahtta bulunuyordu. Bu tutkulu hükümdar, birisi Klotild'in babası olan iki kardeşini öldürerek tahta çıkabilmişti (1040). En küçükleri Godejezil yaşıyordu ve Gondebaut, Cenevre prensliğinin bağımlı yönetimini ona bırakmıştı. Arius'çü hükümdar, Klovis'in hıristiyanlığa geçmesiyle halklarının ve rahiplerinin de sevinç ve umutla canlanacağından korktu. Gondebaut, Liyon kentinde, olanak bulunursa siyasal ve dinsel çekişmeleri bağdaştırmak üzere piskoposlarını toplantıya çağırdı. İki fesat komitesi arasındaki konferans yararlı sonuç vermedi. Arius'çüler katolikleri üç tanrı'ya tapmakla kınadılar, katolikler ise kendilerini tanrıbilim üstünlükleriyle savundular. Sorular, karşı çıkmalar ve yanıtlar, büyük gürültüler ve her zamanki direnmelerle sürüp giderken hükümdar, açık ve anlatımlı bir soruyu katolik piskoposlara yöneltti: «Siz gerçekten hıristiyan dinine bağlıysanız neden Frank kralına sözünüzü geçiremiyorsunuz? Bana savaş ilân etti. Düşmanlarımla bağlaşıklık kurdu ve onlarla benim yok olmam için tasarılar hazırlıyor. Doymak bilmeyen ve kanlı bir ruh gerçek dindar olamaz. İnancını, davranışlarındaki adaletli eylemleriyle tanıtlamalıdır.» Vienne piskoposu Avitus, bir melek sesi ve tavrıyle, meslektaşları adına yanıt verdi: «Frank kralının güdülerini ve amaçlarını bilmiyoruz. Ama Kutsal kitap bize öğretiyor ki, Tanrısal yasaya uymayan krallıklar çok zaman geçmeden yıkılırlar. Kendilerini Tanrı'nın düşmanı olarak tanıtanlar her yanlarında savaşacak düşmanları bulurlar. Siz de

halkınız gibi Tanrı yasasına dönerseniz O size barışı ve güvenliği verecektir.» Burgonya kralı bu koşulu benimsemeye niyetli değildi; halbuki katolikler bu noktayı temel sayıyorlardı. Kral, toplantıyı erteledi ve, Klovis'in gizlice kardeşini ayaklanmaya kışkırttığını piskoposlara açıkladıktan sonra meclisi dağıttı (1041).

Kardeşinin bağlılığı sarsıntıya uğramıştı ve Godejezil'in söz dinlerliği Cenevre birlikleriyle krallık sancağı altına girmiş gibi görününce fesatçıların işine daha da yaramış oldu. Franklarla Burginyonlar eşit değerler halinde savaşırlarken Godejezil'in ordudan ayrılması günün sonucunu belirledi. Gönülden bağlı olmayan Galyalılarca gereği gibi desteklenmeyen Gondebaut, Klovis'e karşı savaşı bıraktı, anlaşıldığına göre, Longres ile Dijon arasındaki savaş alanından ivedilikle çekildi. İki ırmakla, otuz ayak yüksekliğinde ve onbeş ayak kalınlığında kale duvarıyle çevrili olmasına, otuz üç hisar kulesi bulunmasına karşın Dijon ona pek güvenli yer gibi görünmedi (1042). Gondebaut, Liyon'a ve Vienne'ye Klovis'in saldırmasına engel olmaya kalkışmadı, savaş alanından yaklaşık ikiyüz elli mil uzaklıktaki Avignon'a kaçtı. Ustaca yapılan bir görüşmeye dayalı uzun bir kuşatmanın güç ve tehlikeli sonuçlar vereceğini Frank kralı anladı. Burginyon hükümdarına bir vergi yükledi, kardeşini bağışlamaya ve kalleşliğini ödüllendirmeye onu zorunlu kıldı, güney eyaletlerinden aldığı ganimetler ve tutsaklarla, utkulu olarak, kendi topraklarına döndü. Bu utkusu, kısa süre içerisinde unutuldu; çünkü Gondebaut, verdiği sözleri bir yana bırakarak, Vienne kentinde beşbin Frank'tan oluşan bir garnizonla kalan kardeşi Godejezil'e baskın yaptı ve onu öldürttü (1043). Böyle bir onura saldırı, en barışsever bir hükümdarı bile çileden çıkarırdı. Bununla birlikte Galya fatihi bu saldırıyı örtbas etti, vergi almaktan vazgeçti, Burgonya kralının bağlaşıklığını ve askerlik hizmetini kabul etti. Klovis, geçen savaşın sağladığı çıkarlara artık sahip bulunmuyordu. Yarışmacısı (rakibi), halkın sevgisini kazanarak yeni kaynaklar yaratmıştı. Romalılar ve Galyalılar, kendilerine fatihlerinkine eşit bir

şans getiren Gondebaut'un yumuşaklığını ve yansızlığını çok beğeniyorlardı. Dikkatli hükümdar, yakında katolikliğe geçeceğini söyleyerek piskoposları kazandı. Bu sözünü ölünceye dek ertelemekle birlikte ılımlılığı Burgonya krallığının yıkılmasını ertelemiş oldu ve barışı sürdürdü (1044).

Gondebaut'un oğlu Sigismond'un saltanatı sırasında yıkılmış olan bu krallığın öyküsünü tamamlamak için sabırsızlanıyorum. Dini bütün Sigismond aziz ve şehit onurlarını elde etmişti (1045). Ne var ki bu aziz *zât'ı şâhâne*, günahsız bir oğulun kanıyle ellerini boyadı, onu üvey anasının hıncına ve böbürlenmesine kurban etti. Kısa süre sonunda yanılgısını anladı ve bu onarılmaz yitik için yanıp tutuştu. Mutsuz oğlunun cansız bedeni üzerinde ağlamakta olan Sigizmond'a, subaylarından biri uyarmada bulundu: «Ey kral, bu alınyazısı oğlunuzun değil, acı ve acımadan esinlenmesi gereken sizin alınyazınızdır!» Suçlu hükümdar, duyuncunun sesini yatıştırmak için, Teben leğyonunun imgesel şehitleri onuruna kurmuş olduğu Agaunun ya da Valais'deki Saint - Maurice manastırına büyük bağışlarda bulundu (1046). Sigismond bu manastırda sürekli ilahî (psalmodi) okunması yöntemini yerleştirdi. Keşişlerin sıkı ve çetin ibadetini o da yerine getiriyordu ve dünyanın efendisinden kendisini ölmeden önce cezalandırmasını dua ediyordu. Bir Frank ordusu onun eyaletlerine saldırarak ele geçirdi, duası da böylece kabul edilmiş oldu. Bir savaşı yitirdikten sonra, çilesini uzatabilmek için canını korumak isteyen Sigismond, bir keşiş giysisi içerisinde dağlarda saklandı. Uyrukları onu buldular ve yeni efendilerine teslim ettiler. Tutsak hükümdar, eşi ve iki çocuğuyla Orlean'a götürüldü. O barbar yüzyılının kurallarından ve örneklerinden bir mâzeret alabilecek kıyacılıkta olan Klovis'in oğulları, Sigismond ile karısını ve çocuklarını diri diri bir kuyuya gömdüler. Fethi güven altına almaya onları iten tutkuları, babalarına karşı duydukları sevgiyle parladı ve gizlendi. Klotild, babasının öcünü almak için katilin ailesi üzerine onları saldırttı. Burginyonlar zincirlerini kırmak istedilerse de, belirli bir vergi ve askerlik hizmeti yükümlülüğü altında ulusal yasala-

rına bağlı bırakıldılar. Merovenjiyen hükümdarları, Kiovis'in sayesinde, yendikleri bir ulus üzerinde, barış içerisinde hüküm sürdüler (1047).

Klovis'in ilk utkusu Gotların gururunu kırmıştı. Arka arkaya gelen başarıları onlarda bir terör ve kıskançlık duygusu uyandırmıştı. Genç Alarik'in ünü yarışmacısının üstünlüğüyle gölgede kalmıştı. İki krallığın da sınır boylarından birtakım çatışma yakınmaları geliyordu. Yararsız görüşmeler ve ara vermelerden sonra, iki kral bir görüşme önerdiler ve kararlaştırdılar. Klovis'le Alarik, bu konferansı, Luvar ırmağında ve Amboise yakınındaki küçük bir adada oluşturdular. Kucaklaştılar, içtenlikle görüştüler, birlikte yemek yediler, karşılıklı barış ve dostluk gösterileriyle ayrıldılar. Ne var ki bu dış görünüşü anlaşma biçiminde olan yakınlık, güven davranışı altında karşılıklı tutku ve kalleşlik kuşkularını saklıyordu. İki hükümdar da, bir sonuç düzenlemesinden kaçındılar ve bunu reddettiler. Yönetiminin merkezi olarak seçtiği Paris'e dönen Klovis, prenslerden ve savaşçılardan kurulu bir meclisin önünde, Gotlara açacağı savaşın gerekçesini bildirdi: «Arius'çülerin, Galya'nın en güzel yerlerini ellerinde bulundurmalarını görmeye katlanamam. Tanrı'nın yardımıyle onların üzerine yürüyelim. Mezhep sapkınlarını yenince, verimli eyaletlerini paylaşacağız ve ele geçireceğiz (1048). Gayretli ve değerli Franklar, krallarının bu tasarısına alkış tuttular, ya ölüm ya zafer dediler ve utkuya kavuşuncaya dek sakal büyültmeye karar verdiler. Klotild'in açık ve gizli yalvarıp yakarmaları bu girişimin eyleme geçmesini çabuklaştırdı. Klotild, Tanrı'nın rızasını kazanmak için kulların nice vakıflar kurması gerektiğini Frank kralına anlattı. Hıristiyan kahraman, bir elini savaş baltasına atarak: «Frasiskue'nin ineceği yerde (1049) aziz havariler anısına bir kilise yaptıracağım» dedi. Bu dindarlık gösterisi, katoliklerin gizlice iletişim kurduğu şeylerle bağlılığını doğruluyor ve tanıtlamış oluyordu. Böylece sofuların isteği, yavaş yavaş korkunç bir fesat hareketine dönüşüyordu. Akiuten halkı, kendilerini Frank yönetimini yeğlemekle suçlayan Gotlar'ın

yersiz kınamalarından haklı olarak gocunmuşlardı. Yandaşları olan Rodez piskoposu Kuintianus (Quintianus) (1050), piskoposluk kürsüsünde yapmadığı vaazları sürgün yerinde serbestçe söylüyordu. Yerli ve yabancı düşmanlarına karşı koymak için Alarik, Klovis'inkilerden sayıca pek yüksek süel güçlerini topladı. Vizigotlar, uzun bir barış dönemi süresince savsadıkları silah talimlerine yeniden başladılar (1051). Seçilmiş kölelerden oluşan bir birlik, efendilerinin buyruğunda savaşa katıldı (1052). Galya kentleri de, istemedikleri halde, kendi kontenjanlarına düşeni sağladılar. İtalya'da saltanat süren Ostrogot kralı Teodorik, oynadığı aracı rolüyle Galya'daki dinginliği sürdürüyordu. Ne var ki, Klovis'in fetihleri onu da ürküttü, ulusal ve dinsel savaşlarında Gotları desteklemeye karar verdi. Klovis'in seferlerinde meydana gelen rastlantılı ya da yapay tansıklar, boş inançların egemen olduğu o çağda, Tanrı'nın kayrasını gösteren açık kanıtlar olarak değerlendirildi. Paris'ten ayrıldı, Tours'dan geçerken, Galya'nın ermişi aziz Martinus'e danışmak istedi. Gönderdiği kimselere, kiliseye girdikleri sırada okumakta olan ilâhinin sözlerine dikkat etmeleri için buyruk verildi. Bu sözler çok mutlu bir rastlantıyla, Tanrı adına dövüşenlerin değerini ve yengisini dile getiriyordu, bu da, Tanrı düşmanlarıyle savaşacak olan yeni Jusue'ye göre yorumlandı (1053). Orleanlılar Frank'lara Loire ırmağı üzerinde bir köprü yapmayı üstleniyorlardı. Şu var ki, Poitiers'den yaklaşık kırk mil uzaklıktaki Vienne'de suların olağanüstü kabarması, geçidi kapadı. Vizigotlar karşı kıyıda ordugâhlarını kurmuşlardı. Geçtikleri memleketi yakıp yıkma alışkanlığında olan barbarların durarak boş kalmaları her zaman çok kötü sahnelerin oluşmasına yol açar. O sırada Klovis'in vakti ve araç-gereci olsaydı bile, daha üstün bir düşmanın önünde bu köprüyü yaparak üzerinden geçebilmesi olası değildi. Ne var ki, Frank'ları kurtarıcıları gibi gören köylüler ırmak üzerinde başka bir geçit yeri gösterdiler, hile ve yapıntı bu buluşun değerini daha da artırdı. Boyu ve güzelliğiyle dikkate değer özellikteki bir maral (dişi geyik) sanki katoliklerin ordusuna ku-

lavuzluk etti ve onu canlandırdı. Vizigotların savaş meclisinde şaşkınlık ve kararsızlık egemen bulunuyordu. Sabırsız ve kendini beğenmiş, Cermanya haydutları önünde kaçmaktan tiksinen kalabalık savaşçılar, Roma'nın eski fatihinin kanını ve adını yüceltmek için Alarik'i harekete geçirdiler. Şeflerin en ihtiyatlıları Frankların ilk saldırılarını savuşturmaya özendiriyorlar, Galya'nın güney eyaletlerinde, İtalya kralının, kendilerine katılmak üzere yola çıkardığı utkulu Ostrogotların kıdemli kuvvetlerini beklemeyi salık veriyorlardı. Karar verilmesi gerekli saatler boş tartışmalarla geçiyordu. Gotlar, belki, çok elverişli bir durumu zamansız olarak bıraktılar. Ağır ve belirsiz devinimleriyle, güvenle geri çekilme fırsatını yitirdiler. Geyik geçidi denilen ırmak geçidini kullanan Klovis, düşmanın kaçışını önlemek için hızla ve kıvançla ilerledi. Poitiers katedrali üzerinde asılı bir yanar meteor gece yürüyüşlerinde yönlerini bulmaya yarıyordu. Aziz Hilarius'ün katolik ardılıyle danışarak konulmuş olabilen bu işaret, çöldeki İsrailoğulları'na yol göstermiş ateş sütununa benzetildi. Günün üçüncü saatinde ve Poitiers'den yaklaşık on mil uzakta Klovis, terör ve karmaşa içerisinde bulunan Got ordusuna yetişti ve hemen saldırdı. Genç Got savaşçıları baştan savaş istemişlerdi, artık utanç verici bir kaçış sonrasında yaşamak istemiyorlardı. İki kral karşılaştılar, Alarik hasmının kılıcıyla can verdi. Klovis, hükümdarlarının öcünü almak isteyen iki Got süvarisinin kovalamasından zırhlı giysisi ve çok değerli atı yüzünden kurtuldu. Ölüler tepesi deyimi gibi kapalı bir tanımlama büyük bir kıyımı anlatmaktadır. Gregorius, kahraman hemşerisi Sidonius'ün oğlu Apollinaris'in de Overny (Auvergne) soylularının başında canını yitirdiğini belirtmeden geçemiyor. Belki de bu şüpheli katolikler, düşmanın ilk kızgınlığına uğradılar ve kişisel bağlılık ya da süel onur onları dinin etkisiyle kendilerinden geçme haline getirdi (1054).

Bilgisizliğimizi örtmek için kullanacağımız *sevk-i kader*'in, savaş olaylarını önceden görmeyi ve çeşitli etkilerini açıklayabilmeyi güçleştirdiği anlaşılıyor. Kanlı ve kesin

bir yengi savaş alanında oluşur, ve onbin insanın ölümüyse birkaç yüzyılın yarattığını bir günde alıp götürür. Akuiten'in ele geçirilmesi Potiers savaşının kazancı oldu. Alarik ölürken, henüz çocuk yaşta bir oğul, ona tahtı kaptırmak istemeyen bir piç, fesatçı bir soylular güruhu ve kalleş bir halk bırakmıştı. Gotlar'a kalan kuvvetler, ya iç yıkılışıyle sarsılmış, ya da kendi aralarındaki ayrılıklarla bölünmüş durumdaydılar. Frank kralı, zaman yitirmeden Angulem'i kuşattı. Boru seslerine, kentin surları Jeriko'ya öykünerek, her yandan yıkıldılar. Bu da bir tansık haline sokulabilecek ve papazların mühendis bilgileri edinip (1055) kalelerin altına lağımlar açarak patlattıkları ileri sürülecekti. Klovis kışlık karargâhını burada kurdu ve, krallık hazinesini, hükümdarlığın merkezi olan Toulouse'a getirtti. İspanya sınırına dek ilerledi (1056), katolik kilisesinin saygınlığını yeniden kurdu (1057). Akuiten'e bir Frank kolonisi yerleştirdi, görevlendirdiği komutanlara Vizigotları buyrukları altına almak ya da yok etmek için emir verdi. İtalya hükümdarı bu yenik ulusu koruyordu. Terazide denge sağlanmış gibi göründükçe Teodorik belki Ostrogotların yürüyüşünü geciktirdi. Vardıklarında tutkulu Klovis'i geri püskürttüler. Frankların ve Burginyonların ordusu, denildiğine göre, otuz bin kişi yitik vererek Arles kuşatmasını, utanç verici bir biçimde kaldırdı. Bu yenilgi Klovis'e elverişli bir barış anlaşması sağladı. Vizigotlar, Ron'dan Pirenelere değin deniz kıyısında uzanan Septimanya'yı ellerinde tuttular. Bu dağlardan Loire'a dek uzanan Akuiten (Aquitaine) eyaleti, hiç fire vermeden Fransa krallığıyle birleşmiş oldu (1058).

Gotlarla yapılan savaşın başarıyla sonuçlanmasından sonra Klovis, Roma konsullüğü saygınlığını kabul etti. İmparator Anastasius, bu saygınlığı verirken Teodorik'in en güçlü yarışmacısını desteklemiş oluyordu. Bununla birlikte, bilinmeyen bir nedenle Klovis'in adı, ne Doğu ne de Batı Roma (Olgular Takvimi)'nde bulunmamaktadır (1059). Bir merasim sırasında Galya kralı, tâcını kendi başına koydu ve erguvan renginde gömlekle giysiyi kuşandı. Bu tö-

renden sonra ata binerek Tours katedraline geldi; yolda kendi eliyle bol sayıda altın ve gümüş liraları her yana savurdu. Bunları yerden toplayan halkın konsul ve augustus diye büyük çığlıklarla tuttukları alkıştan sevinç duydu. Konsul saygınlığı Klovis'in yasal ya da gerçek yetkesine yeni bir şey ekliyor değildi. Bu bir boş san'dan başka şey değildi. Bu utkulu hükümdar kendisine verilen patricius ayrıcalıklarını da isteseydi bunların süresi bir yıl sonunda bitmiş olacaktı. Ne var ki Romalılar, imparatorların taşımak için hor görmedikleri bu eski sanı efendilerinin kişiliğinde yüceltiyorlardı. Barbar, cumhuriyetin saygınlığına saygı duyma zorunluluğunu benimser göründü. Teodosius'ün ardılları, onun dostluğunu kazanmaya çalışarak, Galya'nın zorbalıkla alınmasını, bir çeşit kendiliğinden anlaşılacak biçimde bağışladılar ve onayladılar.

Klovis'in ölümünden yirmi beş yıl sonra bu önemli onaylama, onun oğullarıyle imparator Justinianus arasında imzalanan bir antlaşmada daha kesinlikle belirtildi. İtalya Ostrogotları uzaktaki varlıklarını savunamadıklarından (1060) Arles ve Marsilya kentlerini Franklara bıraktılar. Arles o sıralarda da praecfektus praetorium merkeziydi. Marsilya, deniz taşımacılığının olanaklarından ve büyük ticaret etkinliklerinden yararlanıyordu. Justinianus, Alpler'in öte yanındaki eyaletleri ellerinde tutan Frank'lara buraların egemenlik haklarını da bırakırken (1061) bu eyaletlerin halklarını da, bağlılık antlarından serbest bıraktı ve Merovenjiyenlerin tahtına daha yasal olmakla birlikte daha sağlam olmayan bir temel sağlamış oldu. O zamandan beri, Arles kentinde sirk oyunları ve eğlencelerini kutlama hakkından yararlanılmaktadır. Pers kralının elde edemediği özel bir ayrıcalık olan, kendi kalıplarında ve kendi simgeleriyle basılmış altın paralar, imparatorluğun tüm eyaletlerinde geçerli olmuştu (1032). Bir Yunanlı tarihçi, Frankların kendi tarihlerinde bile doğrulayıcı bilgi bulunmayan bir coşkuyla onların toplumsal ve bireysel erdemlerini övdü (1063). Bu övgüsünde Frank'ların inceliklerini ve çelebiliklerini, devlet yönetimindeki düzenlilikleri-

ni, dinlerine bağlılıklarını dile getirmektedir. Daha da ileri giderek, bu barbarları konuşma ve giyim kuşam bakımlarından da Roma vatandaşlarından ayırmanın olanaksız olduğunu söylemektedir. Belki Franklar, her zaman toplumsal düzenlerini, inceliklerini ve canlılıklarını dile getiriyor, kusurlarını gizliyor ve çoğunlukla doğal değerlerini saklamış bulunuyorlardı. Belki Agatias ve Yunanlılar, onların ordularınca kazanılan hızlı başarıların ve imparatorluklarının gösterişi karşısında şaşkına dönmüşlerdir. Burgonya'nın ele geçirilmesinden beri, Gotlar'ca tutulan Septimanya eyaleti dışında, tüm Galya, Klovis'in oğullarına baş eğmiş bulunuyordu. Bunlar Turinge krallığını almışlardı ve güçleri, ilk memleketleri olan, ormanların içerisine dek yayılan, Ren'in öbür yanındaki topraklara dek uzanıyordu. Retya ve Norik adlı Roma eyaletlerinde yerleşmiş bulunan Almanlar ve Bavyeralılar kendilerini Franklar'a bağımlı görüyorlardı ve Alpler'in oluşturduğu zayıf engel onların tutkularına dayanacak güçte değildi. Klovis'in sonuncu oğlu Merovenjiyenler'in kalıtını ve fetihlerini bir elde topladığı zaman krallığı, bugünkü Fransa'nın sınırlarını çok aşmış durumda bulunuyordu. Çağımız Fransa'sının zenginlik, güçlülük ve nüfus bakımlarından çok ileri gitmiş olduğu bir gerçek olmakla birlikte Kloter (Clotaire) ve Dorgobert gibi geniş ve yabanıl devletlerin sanat ve sisayasa alanlarında ilerlemeler kaydettikleri de bilinmektedir (1064).

Franklar ya da Fransızlar, kesintisiz bir kalıtımla kökeni Batı imparatorluğunun fâtihlerine dek çıkan tek Avrupa halkıdır. Ne var ki, Galya'nın fethini bin yıl süren bilgisizlik ve kargaşa dönemi izledi. Roma ve Atina okullarında oluşan dizin (edebiyat), bilgelikler v.b. yeniden doğuş (Rönessans) atılımlarını Frankların barbar ataları hor gördüler. İlerideki daha aydınlık yüzyılların ilginçliklerini doyurabilmek ve ilgiyi uyandırabilmek için gerekli araç ve gereçlerin elde edilebilmesi çok zamana ve çok çalışmalara gerek gösterdi (1065). Sonunda eleştirinin ve Felsefenin gözü Fransa'nın ilk çağlarına çevrildi. Ne var ki filozoflar

bile tutkulardan ve ön yargılardan kendilerini kurtaramadılar. Galyalıların kişisel tutsaklığı üzerine ve Franklarla isteğe dayanan eşit koşullu bağlaşıklıklarıyle ilgili iki zıt sistem ortaya atıldı. İki karşıt yanı tutanlar tâcın ayrıcalıklarına ve soyluluğun saygınlığına, ya da halkların özgürlüğüne karşı fesat hareketine girişmekle birbirlerini —karşılıklı olarak— suçladılar. Şu da var ki bu tartışma, bilgelik ökesinin gelişmesinde yardımcı oldu. Zaman zaman yenen ve yenilen durumuna düşen her hasım, kimi eski yanılgılarından sıyrılıyor ve birtakım ilginç gerçekleri ortaya koyuyordu. Onların buluşlarıyle, çekişmeleriyle ve de yanılgılarıyle birçok şey öğrenmiş bulunan yansız bir yabancı, bu bilgilerin yardımıyle, üç Merovenjiyen'ce Galya'nın ele geçirilmesinden sonra Roma eyaletlerinin durumunu (1066), anlatabilecek duruma gelmiştir.

En yalın ve en kaba durumda bulunan hallerde bile insan toplumu, birtakım genel tutum kurallarını benimser. Tacitus, Cermenlerin ilkel yalınlığını incelediğinde, Roma yazısı ve dilinin kullanımını benimsemedikleri zamana değin gelenek olarak sürdürdükleri kamusal ve özel yaşamlarına ilişkin sürekli birtakım kuralların ve göreneklerin uygulandığını gördü (1067). Merovenjiyen krallarının seçiminden önce güçlü Frank ulusu ya da oymağı salik yasalarını biraraya getirmek üzere şeflerinden dördünü görevlendirdi (1068). Halk, birbiri ardınca üç meclisin çalışmalarını da gördü ve onayladı. Klovis, vaftiz edildikten sonra, hıristiyanlıkla bağdaşmaz görünen çeşitli maddelerde değişiklikler yaptı. Oğulları da salik yasasını düzelttiler. Dagobert ise, Fransız krallığının kuruluşundan yüz yıl sonra, kodeksi bugünkü biçimiyle yeniden gözden geçirerek yayımladı. Aynı döneme doğru Rupuer'ler kendi gelenek ve göreneklerini yazılı hale sokarak yürürlüğe koydular. Ülkesinin ve çağının yasa koyucusu olan Şarlman, Franklar arasında uygulanan (1069) iki ulusal yasayı dikkatle incelemişti. Egemenlikleri altındaki insanlara aynı özenle davranışta bulundular. Almanların ve Bavyeralıların kaba ve bayağı kuruluşları Merovenjiyen krallarının yetkesiyle ya-

zılı duruma getirildi ve onaylandı. Galya'da fetih bakımından Franklardan daha önceliği bulunan Vizigotlar'la Burginyonlar, uygarlaşmış toplumun bu esaslı avantajına ulaşma konusunda daha az çaba harcamışlardı. Eurik, halkının gelenek ve göreneklerini yazılı olarak toplayan ilk Got kralı olmuştur. Burginyonlar'a ilişkin yasaların toplanmasında adaletten çok politika etken olmuştu. Galyalı uyruklarının durumunu yumuşatmak ve sevgilerini yeniden kazanmak gerektiğini anlamışlardı (1070). Böylece, Cermenler, olağanüstü hal ve koşulların etkisiyle, yalın kuruluşlarını, Roma hukukunun yetkinlik doruğuna eriştiği bir dönemde oluşturdular. Salik yasalarını Justinianus'ün Pandekt'leriyle karşılaştırırsak toplum yaşamının ilkel öğeleriyle uygar ussallığın tam olgunluğunu ayrı ayrı görmüş olabiliriz. Barbarlardan yana öngörüşler ne olursa olsun, düşünce, yalnız bilimsellik ve ussallık elverişliliklerinden değil, adalet ve insanlık gerekleri bakımından da Romalıları yeğ tutacaktır. Ne var ki, barbar yasaları onların gereksinmelerine ve isteklerine, uğraşlarına ve kafalarına uygundu (1071). Barışı sürdürmeye ve başından beri kurdukları (1072) gelenek ve göreneklerle toplumu yetkinleştirmeye bu yasalar yardımcı oluyordu. Merovenjiyen hükümdarları tüm uyruklarını tek biçimdeki bir davranış kuralı içerisine sokmak yerine, imparatorluklarının her halkına ve her ailesine, kendi kuruluşlarını serbestçe uygulama izni veriyorlardı. Çocuklar ana-babalarının yasasına uyuyorlardı. Kadın kocasının, azatlı, patronunun yolundan ayrılmıyorlardı. Başka bir ulusal bağlı olan yanların davalarında şikâyetçi, ya da suçlayıcı, görünüşe göre haklı ve de suçsuz olduğunu ileri süren savunucunun mahkemesi önünde dava açmak zorundaydılar. Eğer doğruysa, hoşgörü o denli geliştirildi ki, her yurttaş, yargıç önünde, bağlı olmayı yeğlediği yasayı ve vatandaşı olmayı istediği ulusal toplumu belirtmekte özgür sayıldı. Ne var ki bu özgürlük utkunun getirdiği yararlılıkları yok edecekti. Taşralı Romalıların, savaşçı alışkanlıklarını benimsemek cesaretini göstermeleri halinde, barbarların ayrıcalıklarını sürdürmele-

ri kendi isteklerine bağlı olacağından durumlarının güçlüğüne sabırla dayanmaları gerekiyordu (1073).

Yasa, adam öldüreni, bağışlanmaz olarak ölüm cezasına çarptırırsa, her vatandaş, yasayı ve devlet yönetimini kişisel güvenliğinin inancaları biçiminde görür. Cermenlerin başıbozuk toplumundaysa öc alma, her zaman yüz ağartıcı ve saygın bir davranış olarak görülürdü. Her özgür savaşçı, davacı olduğu hasmını, ya da kendisine suç işleyen kimseyi, onun çocukları ya da ana-babasınca beslenecek hınç tehlikesinden başka hiç bir şeyden korkmıyarak, kendi eliyle cezalandırıyordu. Yetkesi bulunmayan yargıç, cezalandırmaya davranamadığından, her iki yanı anlaştırmaya çalışıyor, dökülen kanın diyeti olarak suçludan bir para alınmasını ve onu karşıdakine kabul ettirmesini başarı sayarak mutluluk duyuyordu (1074). Frankların sert ve dikkafalı yaratılışları, ağır bir ceza uygulamasına elverişli değildi ve hafif cezalar da onları dizginlemekten uzaktı. Galya'nın şatafatı, görenek ve geleneklerini bozunca genel erinç sürekli olarak şiddet olayları ve tasarlanmış suçlarla altüst olmuştu. Her adaletli devlet yönetiminde, köylüye olduğu gibi hükümdara da adam öldürme suçu aynı cezaya çarptırılır. Frankların ceza sisteminde yerleşmiş usule göre eşitsizlik, utkunun en aşağı saldırısı ve en ağır kötüye kullanımı olmuştur (1075). Dinginlik içerisinde düşünerek açıkladıklarına ve eylemle kanıtladıklarına göre bir Romalı'nın canı bir barbarın canından daha az değerlidir. Merovenjiyenlere bağlı (antrustion) bir kimsenin —ki, Franklar (1076) arasında en ünlü soyluluğu, ya da saygınlığı bildirmektedir— can bedeli altıyüz altın lira olarak biçilmişti. Kralların sofrasına kabul edilen taşra soylusu, üçyüz altın karşılığında öldürülebilirdi. Sıradan bir Frank için ikiyüz altın yeterli bir karşılık sayılıyordu. Alt katmanlardaki bir Romalının öldürülmesiyse, ancak yüz ve belki de elli altınla karşılanabiliyordu. Adalet ya da ussallık bu yasaların hazırlanmasında sesini duyurabilseydi kamusal koruma da vatandaşların zayıflığı ve karşı karşıya bulunduğu tehlikeyi karşılayacak orantıda artabilecekti. Ne var ki,

yasa koyucu, bir savaşçıyla bir kölenin yitişini adaletin değil, siyasetin terazisinde tartıyordu. Aç gözlü ve kendini beğenmiş bir barbarın kafası çok büyük bir para cezasıyle güven altına alınırken zayıf ve sessiz bir uyruğun yaşamı ancak ne idüğü belirsiz bir koruma altında bulunuyordu. Bir süre sonra, yenilenler daha az yumuşak başlı, yenenler de daha az kendini beğenmiş oldular. Deneyim, kimi zaman cezasız kalma fırsatını bulmuş olanların sürekli tehlike içerisinde kaldıklarını onlara öğretti. Franklar git gide daha az yırtıcı olunca yasaları da daha sertleşti ve Merovenjiyen kralları, devlet yönetimine Vizigotların ve Burginyonların yan tutmayan sıkılığını yerleştirmeye çalıştılar (1077). Şarlman'ın saltanatı sırasında, adam öldürme suçu ölüm cezasına çarptırıldı ve bu ceza yeni zaman Avrupa hukukunda da geniş ölçüde uygulanmaya başladı (1078).

Franklar, Konstantinus'ün birbirinden ayırdığı sivil ve süel meslekleri yeniden birleştirdiler. Töton dilindeki barbar sanları yerine Latincedeki dük, kont ve prefe sanları kullanılmaya başladı. Bir yönetim bölümündeki devlet görevlisi o yerdeki birliklerin komutanlığı ve adalet işlerinin yönetilmesiyle görevlendirildi (1079). Bu bilgisiz ve kaba şeflerin çoğu, filozof anlayışıyla aydınlanmış, deneyim ve bilgi sahibi olmak gibi koşulların bulunmasını gerektiren yargıçlığın işlevlerini yerine getirecek yetenekte değildi. Bu nedenle, gerçeği yalandan —dış görünüşüyle— ayırır gibi olan kaba önlemlere başvuruyorlardı. Her zaman ve her dinde insanlar gerçeği egemen kılmak ve yalanı cezalandırmak için tanrı bildikleri yüceliğin kayrasına başvurmuşlardır. Cermen yasa koyucularıysa bu güçlü umarı kötüye kullanmışlardır. Sanık, mahkeme önüne, kendisinin suçsuz olduğuna inandıklarını söyleyen belirli sayıda tanığı çıkarabilirdi. Suçlamanın ağırlığına göre gösterilen bu —sanıktan yana— tanıklara *compurgatores* deniliyordu. Bir kundakçıyı ya da adam öldüreni temzie çıkarmak için yetmişiki tanık gerekiyordu. Bir Fransa kraliçesinin sililiği (iffeti)'nden kuşku duyulunca, üçyüz soylu, onun doğurmuş olduğu çocuğun, ölmüş Chilpéric'in yasal evladı ol-

duğuna —hiç savsamadan— yemin ettiler (1080). Göz göre göre söylenen yalanların artarak rezalet haline gelmesi yargıçları bu tehlikeli girişimleri durdurmak ve insansal tanıklıkları ünlü ateş ve su sınamalarıyle denetleme zorunda bırakmıştır. Bu garip yargılama yöntemleri birbirlerine öylesine kenetleniyordu ki, birçok hallerde suç ile suçsuzluk, bir tansığın yardıma yetişmemesi durumunda meydana çıkamıyordu. En bilinmez nedenler bu yöntemle kolay ve doğru olarak hükme bağlanıyordu. Bir yargıcın kararına uymaktan hoşlanmıyan başıbozuk barbarlar, Tanrı'nın hükmüne uslu uslu katlanıyorlardı (1081).

Acayip kavga sınamaları, yiğit insanın suçlu olamıyacağı, alçağın ise yaşaması gerekmediğine inanan bir halk üzerinde güven ve otorite yarattı (1082). Medeni hukuk ve ceza hukuku alanlarında davacı ya da suçlayıcı, savunucu ve tanık bile ileri sürebileceği kanıtı bulunmayan hasmın öldürme tehdidiyle karşı karşıya kalıyorlardı. Ya savlarından vazgeçmek ya da herkesin önünde düello ederek onurlarını kurtarmak zorundaydılar. Uluslarının geleneğine göre yaya ya da at üzerinde kavgaya tutuşuyorlardı (1033). Mızrak ya da kılıç üzerinde karar kılmak, Tanrının, yargıcın ve halkın onayına bağlıdır. Burginyonlar bu kanlı hukuku Galya'ya sokmuşlardır. Onların yasa koyucusu olan Gondebaut (1034) uyruğu Avitus'ün sızlanmalarına ve itirazlarına şöyle yanıt verme lutfunda bulundu: «Ulusal savaşları ve bireysel kavgaları yöneten Tanrı değil midir, ve haklı olana utkuyu o sağlamaz mı?» Bu görünüşe göre doğru kanıtların yardımıyle, Cermanya'daki kimi oymaklarca uygulanan bir yargılama sistemi biçimindeki saçma ve barbarca duello Sicilya'dan Baltık denizine dek tüm Avrupa krallıklarına girdi. Bin yıl geçtiği halde bile yasal şiddetin egemenliği henüz tümden yok edilemedi. Azizlerin, papaların ve Sinodların kınamaları da boş inancın ancak akıl ve insanlık düşüncesine uyulduktan sonra zayıflayacağını ve terk edileceğini göstermektedir. Mahkemeler, saygıdeğer, belki de suçsuz vatandaşların kanıyla lekelendi. Bugün zenginliği destekleyen yasa, o zaman-

lar kuvvetin karşısında susuyordu. Yaşlılar, zayıflar ve sakatlar gözle görülen haklarından ve varlıklarından vazgeçmek, ya da eşitsizlik içerisindeki bir kavgaya girmek zorunda bırakılıyorlardı (1085). Ya da servetlerinin, onurlarının ve canlarının korunması, ücretli bir şampiyonun önceden kestirilemez çabasına kalmış oluyordu. Bu zorbalık hukuku, canları ya da mallarında zarara uğramış taşralılara uygulanıyordu. Bireylerin gücü ve gözü pekliği ne olursa olsun, barbar savaşçılar, biricik eğlenceleri ve uğraşları olan silah tâliminde bu yeteneklerini onların üzerinde gösteriyorlardı. Tüm ulusunun uğradığı yeterince felâket nedeniyle bir Romalı üzerinde böyle bir deneme yapmak haksızlık olurdu (1086).

Yüz yirmi bin Cermen'den oluşan bir ordu, Arioviste'nin komutasında Ren'i —eskiden— geçmişti. *Sequani*'lerce elde tutulan verimli toprakların üçüncü bölümünü aralarında paylaşmışlardı. Arioviste, kendi ricası üzerine, Galya'nın zenginliklerini bölüşmek üzere gelen yirmi dört bin barbardan oluşan yeni bir koloniye dağıtmak için yine üçte bir toprağın hemen teslimini istedi (1087). Beşyüz yıl sonra, Arioviste'nin öcünü alan Vizigotlarla Burginyonlar, yengileri karşılığında toprakların üçte ikisini de istediler. Ne var ki, tüm eyalete yayılacak yerde, bu bölüşme, yenen halkın belki de komutanın siyasası gereğince ayrı bölümlerde gerçekleştirildi. Bu yönetim bölümlerinde her barbar, Romalı bir taşra insanına konuk olarak bağlanıyor ve evsahibi münasebetsiz konuğa, varlığının üçte ikisini vermekle yükümlü tutuluyordu. Çoban ya da avcı olan Cermen, büyük bir ormanı ya da geniş bir otlağı yeğliyor, daha az genişlikteki ekinlik tarlayı almıyordu (1088). Eski zaman yazarlarının bu konudaki suskunluğu, Frankların, hiçbir yasal bölüşüm formalitesiyle, zorbalıklarını ılımlaştırmadıklarına ve de bu zorbaca elde edişleri gizlemediklerine, Galya eyaletlerine keyifleri istediği gibi yayıldıklarına ve her utkulu zorbanın yeni topraklarını, gereksinimine, gücüne ve açgözlülüğüne göre ölçüp el koyduğuna inanmamızı olası kılmaktadır. Hükümdarlarından uzakta

kalan barbarlar bu tür keyfi davranışlarda bulunabilirlerdi. Ama, Klovis'in kesin ve ustalıklı politikası, yenenlerin disiplinini ve birliğini yıkmaya elverişli değildi ve yenilenlerin acılarını daha da arttıran bir düzensizliğe izin vermezdi. Ünlü (Vase de Soissons), ganimetlerin dağıtılışında Klovis'in gösterdiği titizlik nedeniyle güven simgesi olmuştur. Ödevi ve çıkarı, bir yandan, utkulu bir orduyu ödüllendirirken, kalabalık bir halkın yaşamını bozmamak ve kendisine sevgi gösteren Galyalı katoliklere karşı kırıcı ve yararsız zorbalıkta bulunmamaktı. Issız toprakları ve Gotların zorla ele geçirmiş olduğu yerleri krallığın yasal iyeliğine katınca yeniden zoralımlara gerek kalmıyor ve eyaletler halkı, bölüşümün eşitlik ve düzenle yapıldığını görerek yitirdiklerine sabırla katlanıyorlardı (1089).

Merovenjiyen hükümdarlarının zenginliği, özel (mülk)' lerden oluşuyordu. Galya'yı aldıktan sonra, atalarının eski çağlardaki yalın yaşantılarını sürdürmeyi yeğlediler. Boşalmış kentler yıkıntı haline geliyordu. Paraları, buyrultuları ve sinod'ları birbiri ardınca oturdukları bir kırsal konutun ya da köy sarayının adını taşımaktaydı. Krallığı oluşturan çeştili eyaletlerde, hiçbir sanat ve gösteriş niteliği olmayan bu saraylardan yüzaltmış tane vardı. Kimileri, kale hizmeti de görüyordu. Çoğunluğu, tavukları beslemek ve davarları korumak için kümesler ve ahırlarla çevrili büyük çiftliklerden başka şeyler değildi. Bahçelere yalnız yararlı sebzeler dikiliyordu. Aylıkla tutulan işçiler, hükümdar hesabına çeşitli tarım, balık ve kara avcılığı hizmetlerini görüyorlardı. Kralların anbarları buğday ve şarapla doluydu. Tüketimlerinden arta kalanı satıyorlardı. Tüm devlet yönetimi, ev ekonomisi kurallarına sıkı sıkıya bağlı biçimde düzenlenmişti (1090). Bu büyük mülkler, Klovis'in ve ardıllarının sofrasını bereketlendiriyor, savaşta olduğu gibi barış zamanlarında da kişisel hizmetlerini gören yiğit dostlarının bağlılıklarını ödüllendirmeye yarıyordu. Bu dostlardan herbiri, bir at ya da zırhlı giysi yerine, rütbesi, değeri ya da hükümdarın kayrası ölçüsünde feodal varlıkların en ilkel ve yalın adı olan bir *benefice* (çıkar) sağlıyor-

du. Hükümdar, gerekli gördüğü zaman onu geri alabilirdi ve zayıf ayrıcalıklılar onun eli açıklığından en büyük güçlerini kazanabilirlerdi. Ne var ki, Fransız soylularının bağımsızlığı ve açgözlülüğü zamanla (1091) bu «timar» yöntemini sona erdirdi ve bu *benefice*'leri sürekli ve kalıtımsal niteliğe soktu. Bu değişiklik, eskiden kendini sürekli sahip görmeyen eldeci (zilyet)'lerce savsaklanan tarım için daha elverişli bir durum yaratmış oldu (1092). Bu krallık *benefice*'lerinden ayrı olarak, Galya topraklarının büyük bir bölümü herbiri tüm vergilerden bağışık olmak üzere, Sallien (ya da Salique) Franklarıyla Allen Franklarına bölüştürülmüştü. Sallien toprakları, Frank soyundan gelen erkek çocuklar arasında, eşit biçimde, paylaşılıyordu (1093).

Merovenjiyenler soyunun kanlı çekişmeleri ve gerilemesi sırasında, eyaletlerde yeni bir zorbalık türü ortaya çıktı. *Seniores* ya da senyör (Seigneur) diye adlandırılan bu kimseler yönetim hakkını ele geçirdiler ve özel topraklarında insanlar üzerinde baskı kurdular. Eşitlerinin direnci kimi zaman onların tutkusunu dizginleyebiliyordu. Ne var ki yasalar yaptırımsızdı ve bir azizin ya da piskoposun öcünü devindirmekten korkmayan barbarlar (1094) zayıf ve önemsiz bir komşunun topraklarında sınırlara çok seyrek olarak saygı gösteriyorlardı! Roma hukukunda, her fırsatta tanımlanmış olan doğal haklar (1095), avlanmayı büyük bir tutkuyla seven Cermen fatihlerin elinde büyük zedelenmelere uğradı. Toprakları, suları yabanıl insanların elinden alarak kurulan egemenlik az sayıda talihli bireylerin malı haline gelmişti. Galya'nın yüzeyinde çok büyük ormanlar yeniden görünmeye başladı ve işsiz güçsüz senyörün kullandığı hayvanlar, kendi toprakları üzerinde beceriyle çalışmakta olan bağımlı insanların tarlalarını çiğneyip bozmaya devam ettiler. Avlanma, soyluların ve uşaklarının kutsal ayrıcalığı haline geldi. Yasa, soyluların bu eğlencelerini paylaşmaya kalkışacak olan aşağı katmandakileri belirli sayıda sopa ile döverek ya da hapsedecek cezalandırma yetkisini onlara veriyordu (1096). Bir vatandaşı öldürme karşılığında az bir para tazminatının ödünleme

olarak kabul edildiği bir çağda krallık ormanlarında bir geyiği ya da yabanıl bir sığırı öldürmenin cezası ölümdü (1097).

Eski savaş yasalarına göre, yenen, yendiği düşmanının yasal ve saltık sahibi oluyor ve onun (1098) canı üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunabiliyordu. Bağımsız barbarların sürekli didişmeleri, Roma'nın barışçıl yönetimiyle kaldırılmış bulunan kişisel köleliğin kazanç getiren güdülerini yeninde canlandırdı ve çoğalttı. Mutlu bir seferden dönüşte Got, Burginyon ve Frank, peşinden, aynı kabalık ve nefretle davrandığı sığırlar, koyunlar, kadınlar ve erkeklerden oluşan uzun bir sürü - topluluğunu da sürüklerdi. Güzellikleri ve becerileriyle dikkati çeken her iki cinsten gençleri kendi kişisel hizmetleri için ayırırlar ve yerine göre şeflerinin hoşlanmasına sunarlardı. Çilingir, dülger, terzi, kunduracı, aşçı, bahçıvan, boyacı ve kuyumcu gibi her türden zanaatçılar da efendilerinin hesabına zanaatlarında çalışırlardı. Hiç bir becerisi olmayan Romalı tutsakları da, toplumdaki yerini hiç kollamadan, sürülerini gütmek ve tarlalarında çalıştırmakla görevlendirirlerdi. Galya topraklarına kalıtım yoluyle bağlanmış olan kölelerin sayısı yeni tutsakların eklenmesiyle durmadan artıyor ve bu mutsuzların alınyazısı, kimi zaman efendinin geçici kayrasıyle iyileşiyor, çok zaman ise keyfe bağlı bir zorbalığın etkisiyle bunalım içerisinde kalıyordu. Efendi, köleler üzerinde can alma ve yaşatma yetkisini keyfince kullanıyor, kızını evlendirdiğinde (1099) belirli sayıda köleyi ona düğün armağanı olarak veriyor ve bunlar, kaçmasınlar diye düğün arabasına zincirle bağlanıyorlardı (1100). Roma yasalarının saygınlığı, yurttaşı kötülüklere ve umutsuzluklara karşı korumaktaydı. Merovenjiyen krallarının uyruklarıysa kişisel özgürlüklerini satabiliyorlardı. Ne var ki, yasal olarak uygulanabilen bu *intihar* olayı, insan doğasının saygınlığına karşı en acıklı ve en utanç verici terimlerle anlatılmıştır (1101). Yoksulların oluşturduğu örneğe yavaş yavaş zayıflar ve sofularca da öykünüldü. Karışıklık zamanlarında bu gibiler bir güçlünün şatosuna ya da ün-

lü bir manastıra koşuyorlardı. *Ruhani* ya da *dünyasal* patronlar onların boyuneğişini kabul ediyorlardı ve bu saçma işlem, tüm çocuklarına dek köleliği zorunlu kılıyordu. Klovis'in saltanatından beri Galya yasaları ve görenekleri, birbiri ardınca gelen beş yüzyıl süresince kişisel köleliği çoğaltma ve süresini sağlamlaştırma eğilimi gösterdi. Zaman ve şiddet, toplumun tüm aracı sınıflarını yıktı, soylularla köleler arasında boş bir alan doğmasına neden oldu. Kendini beğenmişlik ve boş inançlar, Merovenjiyenlerin yasalarıyle ve silahlarıyle kurulmuş ulusal ayırımlığa dönüştü. Kökenlerini, gerçek ya da masal olarak, bağımsız ve utkulu Franklardan aldıklarını savunan soylular, fetih haklarını, Romalı ve Galyalı soydan geldiklerine inandıkları köleler ve plebeiyenler üzerinde kötüye kullanarak yaşıyorlardı.

Bir eyaletin, bir yönetim bölgesinin ya da bir senatör ailesinin durumu, Fethedenlerin adından alınarak isimlendirilen Fransa'nın genel durumu ve evrimleri üzerine bir düşünce verebilecektir. Auvergne, Galya'daki kentler ve bağımsız devletler arasında haklı bir üstünlük kazanmıştı. Kalabalık ve yiğit halkı, dikkate değer bir ganimet kazanmış ve onu saklamışlardı. Bu, Gergovi kalesi önünde geri püskürtüldüğü sırada Sezar (Caesar)'ın yitirdiği kılıçtı. (1102). Truvalıların soyundan gelmiş olduklarından Romalılarla kardeşlik bağlaşıklığı istiyorlardı (1103). Her evalet Auvergne'in gözüpekliğine ve doğruluğuna öykünseydi, Batı imparatorluğunun çöküşünü önleyecek, hiç değilse geciktirebileceklerdi. Auvergne'liler, Vizigotlar'a istemeye istemeye yemin ettikleri halde bu bağlılık andına sadık kaldılar. En yiğit gençlerini Poitiers savaşında yitirince, bir katolik hükümdarın krallığını kabul ettiler. Austrasie kralı ve Klovis'in büyük oğlu Teodorik bu fethi tamamladı. Babalarının ölümüyle üç oğlana kalıtsal olarak geçen Paris, Orleans ve Soissons ayrı krallıklar halinde bulunuyorlardı. Auvergne'in yakınlığı ve güzelliği Paris kralı olan Childebert'i isteklendirdi (1104). Güneyde Seven (Cévennes) dağlarına dek yayılan YukarıAuvergne zengin ormanları ve otlaklarıyle göz alıyordu. Dağların yamaçları bağlarla kap-

lıydı ve her tepe bir mâlikâne ya da şatoyla taçlanmış durumdaydı. Aşağı-Auvergne'de Allier ırmağı güzel ve geniş Limagne ovasından geçmektedir ve toprağın bitip tükenmez verimliliği o zamanlarda olduğu gibi bugün de hiç nadasa gerek kalmaksızın bol ürün alınmasını sağlamaktadır (1105). Yasal hükümdarlarının Cermanya'da öldürülmüş olduğunu bildiren sahte bir raporla aldatılan Sidonius Apollinaris'in torunu Auvergne kentini ve yönetim çevresini teslim etti. Şildeber (Childebert) bu şanlı utkudan yararlandı, ve Teodorikin bağımsız savaşçıları, Burginyon'lara karşı savaşı sona erdirmeden önce kişisel öcünü almaya kalkışırsa orduyu bırakıp gitmekle onu tehdit ettiler. Austrasie Frankları ise hükümdarlarının inandırıcı uzdilliğinin kolayca etkisinde kaldılar. «Beni izleyiniz, dedi. Teodorik onlara, beni Auvergne'de izleyin, sizi, altın, gümüş, sürüler, köleler ve her türden zenginlikler bulacağınız bir eyalete götüreceğim. İnsanları ve tüm mallarını size bırakacağıma söz veriyorum. Dilerseniz onları kendi ülkenize götürebileceksiniz.» Bu sözünü yerine getirmekle Teodorik, yıkmak istediği bir halkın üzerindeki tüm haklarını yitirmiş oldu. Cermanya'nın en yırtıcı barbarlarından oluşan bir birlikle desteklenen kuvvetleri verimli Auvergne topraklarına acı ve elem tohumları ektiler (1103). Onların yağma ve çapulundan yalnız bir küçük kale ile bir kilise kurtulabildi. Meroliac şatosu (1107) ovadan üçyüz ayak yükseklikteki bir kaya üzerinde kurulmuştu. Çevresinin içerisindeki alanda çok büyük su yatakları ve ekilebilir topraklar vardı. Franklar bu alınamaz kaleyi üzülerek seyrettiler. Ne var ki, karşı yandan kaçıp kendilerine sığınan elli askerle uyanan ve tutsakların çokluğu yüzünden bunalan Franklar, bunları küçük bir kurtulmalık (fidye) karşılığında teslim etmeyi önerdiler, - ve bu önerilerinin geri çevrilmesi halinde hepsini öldürmeye hazırlandılar. Bir kısım kuvvetleri de, Brive'ye ya da Brioude'a dek sızdılar. Buranın halkı, en değerli mallarıyle birlikte Sen-Julien (Saint-Julien) manastırına sığınmıştı. Kilisenin kapıları düşman askerlerinin saldırısına dayandı.

Becerikli bir asker, kilise korosunun salonuna açılan bir pencereden içeri girmeyi başardı ve arkadaşlarına bir geçit sağladı. Halk ve papazlar ile dinsel olan ve olmayan tüm mal ve eşya sökülüp alındı ve Brioude yakınlarına götürülerek orada bölüşüldü. Şu da var ki, Klovis'in dindar oğlu bu dinsizce şiddet davranışını sert biçimde cezalandırdı. Gizli suç ortakları aziz Julien'in cezalandırmasına bırakıldı. Tutsaklar salıverildi, ganimetler sahiplerine geri verildi ve kilisenin hukuku aziz şehitlerin mezarları çevresinde beş mile çıkarıldı (1103).

Austrasie ordusunu Auvergne'den geri çağırmadan önce Teodorik ancak şiddet karşısında kin ve nefreti dizginlenebilecek bir halkın bağlılığına güvence olması için rehin istedi (1109), en ünlü senatörlerin çocuklarını Childebert'in ve eyaletin tutu (rehine)'ları olarak aldı. Savaşın ilk karışıklıklarında bu genç mutsuzlar en aşağılık köleliğe mahkûm edildiler. İçlerinden biri olan ve, serüvenleri özellikle ün kazanan Attale, efendisinin atlarına bakmakla Trev'de görevlendirildi. Uzun süren araştırmalardan sonra, büyük babası piskopos Grégoire'in özel görevlileri onu bu aşağılık hizmette buldular. Aç gözlü efendisi, her türlü uygun önerileri geri çevirerek, kurtulmalık olarak on altın istedi. Langres piskoposunun kölesi ve aşçısı Leon (1110) onu kurtarmak üzere bir kurnazlık düzenledi. Tanınmayan bir ajan Leon'u on altın lira karşılığında bu Frank'a sattı. Frank, onun, bir piskoposun zengin mutfağında çalışmış olmasını öğrenmekle sevinmiş ve, «pazar günü akrabalarımı ve dostlarımı çağıracağım. Onları, kral sofrasında bile bu denli güzel yemek yemediklerini söylemek zorunda bırakınız» dedi. Leon, yeter sayıda tavuk getirilirse dilediğini yapmaya söz verebileceğini söyledi. Açgözlü barbar, aşçısı için söylenen övgüleri kendine maletti ve Leon, kısa sürede onun güvenini kazanarak evin tüm yönetimini ele geçirdi. Bu durumda bir yılı sabırla geçirdikten sonra, Attale'ye tasarısını anlattı ve ertesi gece harekete hazır olmasını istedi. Gürültücü konuklar gece yarısı sofradan kalkınca Leon'un her gece evin damadı için hazırladığı içe-

cekle onun dairesine giderken damat ona takılarak güvenini kötüye kullanmanın çok kolay olduğunu söyledi. Bu tehlikeli alayın etkisinde kalan gözüpek köle, efendisinin yatak odasına girdi, mızrağını ve kalkanını sakladı, ahırdaki atlardan en iyi ikisini aldı, ağır kapıları açtı, bütün hıziyle kaçarak özgürlüğünü ve canını kurtarmasını Attale'ye sağladı. Atları Meuse kıyısında bırakmak zorunda kaldılar (1111). Irmağı yüzerek geçtiler, bir ormanda üç gün kaldılar; bir erik ağacına rastlamış olmasalar açlıktan öleceklerdi. Ormanın karanlıklarında saklanırlarken, efendilerinin kendilerini yakalamak için oralara geldiğini ve, eğer yakalarsa birini baltayla doğrayacağını, öbürünü de dar ağacına asacağını bağırarak ilân ettiğini işittiler. Attale ile sâdık arkadaşı Leon, Reims'de bir papaza sığındılar. Biraz ekmek ve şarapla canlandılar. Papaz onları sakladı ve Austrasie krallığının öte yanındaki Langres piskoposluğu sarayına dek kazasız, belâsız götürdü. Grégoire, torununu gözyaşları içerisinde kucakladı. Leon'u ve tüm ailesini azat etti, ona bir çiftlik bağışladı. Leon, yaşamını dinginlik ve rahatlık içerisinde burada sürdürdü. Hal ve koşulları bakımından gerçek izlenimini veren bu olağanüstü serüven, Frankların ilk tarihçisine Attale'nin kuzeni ya da yeğeni tarafından anlatılmıştır. Grégoire de Tours, Sidonius Apollinaris'in ölümünden yaklaşık altmış yıl sonra doğmuştu ve durumlarında çok benzerlik vardır (1112). İkisi de Auvergne'de dünyaya geldiler ve yine ikisi de senatör ve piskopos oldular. Biçemleri (üslupları)'nin ve duygularının ayrılığı, bir bakıma Galya'nın gerileyişini ve insan ruhunun kısa sürede çabasından ve Tanrı vergisinden neler yitirdiğini tanıtlamaktadır (1113).

Artık, Galya'daki Romalıların, Merovenjiyenlerin saltanatı sırasında çektikleri acıları abartıcı ya da küçültücü savları çürütebilme olanağını kazanmış bulunuyoruz. Galya'nın fâtihleri, genel anlamda kölelik ya da zoralım için buyrultular çıkarmamışlardır. Ne var ki, zayıflığını barış ve çelebilik adları altında gizleyen soysuzlaşmış bir halk, mal varlıklarına, bağışıklıklarına ve özgürlüğüne karşı aşa-

ğılatıcı sataşmalarda bulunan barbarların yasalarına ve kaprislerine hedef olabiliyordu. Şu da var ki bu sataşmalar kişiseldi ve yasa dışıydı. Romalılığın tüm varlığı bu evrelerde hiçbir çöküntüye uğramadı. Romalılar, mal varlıklarını ve ayrıcalıklarını hep sürdürdüler. Franklar, onların topraklarından bir bölümünü aldılarsa da, geri kalanı yine vergiden bağışık olarak kendilerinin oldu (1114). Galya'daki güzel sanatları ve el zanaatlarını yıkmış olan şiddet rejimi imparatorluk zorbalığının ustalıklı ve masraflı sistemini de ortadan kaldırmıştır. Eyalet halkları kuşkusuz Salik ve Ripuer yasalarının yabanıl hukukundan acı çektiler. Ne var ki, evlenme, vasiyet ve kalıtım (miras) konularında Teodosius kodeksinin uygulanması sürüyordu. Toplumsal durumundan hoşlanmayan bir Romalı barbar sınıfına inebiliyordu. Devlet saygınlıkları, tutkusunu gerçekleştirmeye açıktı. Romalıların karakteri ve eğitimi onlara sivil devlet yönetimi görevleri için elverişlilik sağlıyordu. İlerleme yarışması süel isteklerini devindirince onlar, utkulu Cermenlerin arasına ve de başına bile geçirildi. Merovenjiyenlerin yücegönüllü siyasalarına tanıklık eden komutan ve yargıç adlarını ve sayısını burada sıralayacak değilim (1115). Üç Romalı, patricius sanıyle Burgonya'da başkomutanlık yaptı. Sonuncusu ve en güçlüsü olan Mummolus, zaman zaman krallığın kurtarıcısı olmuş, babasını Autun kontu yaptırmış, hazinesine otuz talan altın ve üçyüz elli talan gümüş toplamıştı. Yabanıl ve bilgisiz barbarlar, birçok kuşak boyunca saygınlıkların ve kilise görevlerinin bile dışında kaldılar (1116). Galya papazlar sınıfı, hemen tümden yerli eyalet halkından oluşmuştu. Frankların kendini beğenmişliği, piskoposluk onurunu kazanmış uyruklarının buyruğu altında papaz olmaya elverişli değildi. Zamanla Romalılar, silahlarının yitirdiği zenginliğin yerine din yoluyle servet elde etmeye başladılar (117). Teodosius kodeksi, dünyasal (din-dışı) işlerde de kilise mensuplarının yasasıydı. Barbar hukukuysa, kilise mensuplarının kişisel güvenlikleri konusunda onları serbest bırakmıştı. Bir papaz çömezi iki Frank olarak, bir pis-

koposun canı, herkesten üstün değerde dokuz yüz altın olarak bedellendirilmişti (1118). Romalılar, yenenlere hıristiyanlığı ve Latinceyi benimsettiler (1119). Ne var ki Latince'nin Augustus zamanındaki inceliği ve sadeliği tıpkı hıristiyanlığın havâriler zamanındakine göre uğradığı bozulma gibi soysuzlaşmıştı. Barbarlık ve bağnazlık her yanda hızla artarak yaygın bir hal aldı. Hıristiyanların Tanrı'ya inancı, halkın gözünde azizlere inanç biçimine dönüştü. Töton dili ve söyleyişi köylülerin ve askerlerin kaba diyeleğini bozdu. Bununla birlikte, toplumsal ve dinsel ilişkiler soyluluk ve fatihlik taslamalarını ortadan kaldırdı. Galya'daki tüm uluslar Frank adı ve yönetimi altında yavaş yavaş kaynaştı.

Galyalılar birleşirken Franklar da onlara çok değerli bir armağan verebileceklerdi. Bu armağan, özgür bir anayasa ruhu ve düzeniydi. Kalıtsal (irsi) olmakla birlikte kısıtlı bir monarşi yönetimi altında şefler ve bakanlar, Paris'te Sezarlar sarayında kurullarını toplayabileceklerdi. İmparatorların, parayı leyonlarını teftiş ettiği bitişikteki alan vatandaşların ve savaşçıların yasama meclisi olarak toplanmalarına sahne olacak, Cermanya ormanlarında uygulanmış yalın ve kaba örnek, Romalıların ussal bilgi ve deneyimleriyle yetkinleşecekti (1120). Şu da var ki, kişisel bağımsızlıkla kendini güçlenmiş gören kaygısız barbarlar, devlet yönetimi işlerinde çalışmayı küçüklük saydılar. Mart ayındaki yıllık meclis toplantıları yapılmaz hale geldi, Galya'nın fethedilmesi, utkulu ulusun ermesine ve birliğinin bozulmasına neden oldu (1121). Monarşi, düzenli bir adalet, devlet maliyesi ve süel güçler kurulmaksızın kaldı. Klovis'in ardılları, halkın terkettiği yasama gücünü ele geçirmek ya da onu kullanmak için gerekli yürekliliği gösteremediler. Kral ayrıcalıkları, öldürmek ve zoralımlar yapmak gibi zorbalıklardan başka alana yayılmıyordu. Kişisel tutkuyla devinen ve onursuzlaşan özgürlük aşkı, Franklar arasında, düzen bozuculuğa ve cezasız kalma isteğine dönüştü. Klovis'in ölümünden yetmiş beş yıl sonra, Burgonya kralı olan torunu Gontran, Langedük ve Septimani

Gotlarının varlıklarını ele geçirmek için bir ordu gönderdi. Çapul tutkusu Burgonya, Berri ve Auvergne'deki birlikleri de sardı. Galyalı ve Cermen kontların buyruğu altında yürüyüşe geçtiler, gevşek bir atılımla saldırdılar ve geri püskürtüldüler. Ne var ki, dost ve düşman ayrımı gözetmeksizin tüm eyaletleri yağma ettiler. Ekinler, köyler ve kiliseler bile ateşe verildi. İnsanlar ya öldürüldü ya da tutsak edildi ve bu yıkıcı yağmacılar yüzünden beşbin kişi açlık ve yoksulluğun pençesinde can verdi. Gontran, bu yağmacı ordunun komutanlarını suçları ve ihmalleri dolayısıyle kınayarak hemen orada, yargılamaya gerek kalmadan öldürmekle tehdit edince halkların kusurlarını ve kabalıklarını bağışlamasını istediler (1122). «Hiçbiri, dediler, ne krallarından, ne de dük ya da kontlarından korkmakta ve saygı duymaktadırlar. Her biri kötülük yapmayı sevmekte ve hiçbir kaygı duymaksızın kıyıcılık eğilimlerini gidermeyi yeğlemektedirler. Onların azgınlıklarını kınamaya ya da durdurmaya kalkışan yürekli görevliler bu azgınların öcünden kolay kolay kurtulamamaktadırlar.»

Vizigotlar Galya'daki yerlerinden büyük bir bölümünü Klovis'e bırakmışlardı. Bu yitikleri kolay kazanılan bir fetihle, İspana eyaletlerinin dingin sevinciyle doğrulanmış ve onaylanmıştı. Galiçe Süevlerini de kapsayan Got monarşisi, çağımız İspanyollarına bile kıvanç duygusu esinlemektedir. Şu da var ki, Roma tarihini yazan bir kimseyi onların kısır tarih kaynaklarının karanlığında araştırma yapmaya kimse zorlayamayacağı gibi hiçbir kimse de bunun yapılmasını isteyemez (1123). İspanya Gotları Pireneler'in sarp tepeler zinciriyle insanlık dünyasından ayrı kalmış durumdaydı. Cermanya oymaklarından söz ederken onların kuruluşlarını, gelenek ve göreneklerini de daha önce anlatmıştık. Geçen bölümde din olaylarından, Ariusçülüğün çöküşünden ve Yahudiler'e yapılan kıyımdan söz etmiştim. Biraz da İspanya krallığının sivil ve dinsel kuruluşuyle ilgili bir kısım olayları ele almam gerekiyor.

Franklarla Vizigotlar, putataparlığı ve Ariusçü mezhep sapkınlığını bırakınca, boş inançların ayrılmaz göre-

neklerine kapılmaya ve bunun sağlayabileceği geçici çıkarlardan yararlanmaya elverişli duruma geldiler. Merovenjiyen soyunun sona ermesinden uzun zaman önce Fransa'daki kilise babaları barbar avcı ve savaşçılarından oluşuyordu. Sinotların eski yöntemlerinden nefret ediyorlar, ılımlılık ve sililik (namus ve iffet) kurallarını unutuyorlar (1124), kişisel şatafat ve tutkularını papazlığın genel çıkarlarından yeğ tutuyorlardı. İspanya piskoposları, halkların kutlu saydıklarına saygı gösterdiler ve dokunmadılar. Birlik oluşları, kusurları saklıyor ve güçlerini artırıyordu. Disiplinlerindeki düzenlilik devlet yönetimine de barışı, düzeni ve sağlamlığı aşıladı. İlk katolik kralı olan Rekarede'nin saltanatından, mutsuz Rodrik'in araçsız ardılı olan Vitiza'ya dek onaltı ulusal konsil toplanmıştır. Toledo, Sevil, Merida, Braga, Tarragon ve Narbon metropolitenleri, kıdem sıralarına göre başkanlık etmişlerdi. Meclis, başpiskoposlara bağlı piskoposlardan kurulmuştu. Toplantılarda ya kendileri ya da vekilleri bulunuyordu ve, dinsel alandaki ünü ya da zenginliğiyle tanınmış bir kilise babası için yer ayrılmıştı. Toplantının ilk üç gününde, doktrin ve kilise düzeni konularıyle uğraşılıyor, laik'lar (dinsel sınıftan olmayanlar) bu görüşmelerin —özellikle— dışında tutuluyorlardı. Dördüncü günün sabahından başlıyarak kapılar açılıyor, sarayın yüksek görevlileri, dükler, kontlar, soylular ve kent yargıçları içeri alınıyordu. Halkın benimseyişi göksel kararları onamış oluyordu. Aynı kurallar, şikâyetleri dinleme ve kötülükleri düzeltmekle görevlendirilmiş olan eyalet meclisleri ya da yıllık konsillerde de uygulanıyordu. Yasal devlet yönetimi kilisenin şanlı etkisine sırtını dayıyordu. Her evrimde yenenlerin yüzüne gülmeyi ve mutsuzlara sırt çevirip çatmayı gelenek haline getiren piskoposlar işkence ateşini körüklemeye ve piskopos külâhını krallık tâcının üstüne çıkarmaya çalıştılar. Bununla birlikte, barbarların dizginlenmez ruhunu yönlendirici ve ılımlatıcı bir politika güden Toledo ulusal konsilleri, hem krallar hem de uyruklar için elverişli birtakım ussal yasalar koydular. Taht boşaldığı zaman hükümdarın seçimi pisko-

poslarla palatenler (saray görevlileri)'ce yapılıyordu. Alarik soyunun sona ermesinden sonra taç kalıtçılığının Got kanından gelenlerde olduğu ilkesini sürdürdüler. Yasal hükümdarı kutsayan kilise, söz dinleme (itaat) görevini halka salık veriyor ve kimi zaman da uyguluyordu. Hükümdarına karşı fesat hareketine girişen, onun otoritesine direnç gösteren, uygunsuz bir birleşmeyle onun dul eşinin sili (iffeti)'sine saldıranların başında kilisenin yıldırımları patlıyordu. Hükümdar da tahta çıkarken, kendisine verilen önemli emaneti doğrulukla yöneteceğine Tanrı ve halk önünde ant içiyordu. Korkunç bir soylular sınıfı onun gerçek ve imgesel yanılgılarını denetleme hakkını elde tutuyordu. Temel bir yasa, piskoposlara ve palatinlere, bey (pair)'lerce açıkça ve özgürce yargılanmadan hapis edilemeyeceği, sınıf indirilemeyeceği, işkence, ölüm ve sürgün cezasına uğratılamıyacağı biçiminde ayrıcalık tanıyordu (1125).

Toledo'nun yasama konsillerinden biri, yırtıcı Eurik'in saltanatından sofu Egika'ya dek geçen Got hükümdarları zamanındaki yasaları topladı ve kodeks olarak onayladı. Vizigotlar atalarının yalın ve eski geleneklerini sürdürdükçe İspanya ve Akiuten'deki uyruklarını, Roma görenek ve geleneklerine göre yaşamaları konusunda serbest bıraktılar. Güzel sanatlarda, politika'da ve de dindeki ilerlemeler onları bu yabancı kurumları kaldırmaya ve kendi örneklerine göre yurttaşlık (medeni) ve ceza hukuku meydana getirmek zorunda bıraktı. İspanya monarşisini oluşturan milletler aynı ayrıcalıklara kavuştu ve aynı yükümlülükler altına girdiler. Fatihler yavaş yavaş töton dilini bıraktılar, adaletin esinleyici çetinliklerine boyun eğdiler ve özgürlüğün avantajlarından Romalıları da yararlandırdılar. Vizigotlar zamanındaki İspanya'nın durumu bu yansız devlet yönetimine lâyık bulunuyordu. Ariusçülüğe bağlı hükümdarlar bağdaşmaz dinsel ayrılıkları nedeniyle uzun süre uyruklarıyle kaynaşamamışlardı. Rekarde'nin mezhep değiştirmesi katoliklerin kaygılarına son verince, henüz Okyanus ve Akdeniz kıyılarını elinde bulunduran Doğu im-

paratoru gizlice, halkı barbarların boyunduruğundan kurtulmaları ve Romalı adının saygınlığını sürdürmeleri için kışkırtıyordu. Şüpheli uyrukların bağlılığı, bir evrimle elde edemeyeceklerini bir başkaldırmada yitirmekten korktukları zaman güvenilir hale gelir. Ussal tutum ve ılımlılık tersini önerirse de, nefret edilen ve korkulan kimselere karşı kıyım uygulamak her zaman doğal karşılanmıştır (1126).

Franklarla Vizigotlar Galya ve İspanya'daki kuruluşlarını pekiştirirlerken, Saksonlar da, Batı'nın üçüncü büyük eyaleti olan Britanya'nın fethini tamamladılar. Uzun süreden beri Roma imparatorluğundan ayrı bulunduğu için az tanınmış olan bir tarihi, kuruntuya kapılmadan ihmal edebilirdim. Kürek çekmede ve savaşmakta yetenekli olan Saksonlar, başarılarını sonraki kuşaklara aktaracak tek aracın sanat olduğunu bilmiyorlardı. Barbar yaşamı içine düşen eyalet insanları, uğradıkları evrimi ve Roma misyonerlerince bilim ve hıristiyanlık ışığının getirilmesiyle sona eren geleneklerini betimlemeyi hiçbir zaman düşünmemişlerdi. Gildas'ın tumturaklı sözleri, Nennius fragmanları ya da masalları, Sakson yasaları ve kroniklerinin eksik gedik, ne idüğü belirsiz parçaları ve saygıdeğer Bede'nin kilise öykülerini (1127) ne eleştireceğim, ne de buraya aktaracağım. Bunlar birçok yazarın imgelemeleriyle ve özenle toplanıp, kimi zaman da güzelleştirilmişlerdir (1128). Bununla birlikte imparatorluk tarihçisi, ortadan kaybolana dek bir Roma eyaletindeki evrimleri izlemeye kalkışmış olabilir, ve bir İngilizin, adını, yasalarını, belki de kökenini almış olduğu barbarların kuruluşlarını yazmak isteyişi bağışlanabilir.

Roma devlet yönetiminin yıkılışından yaklaşık kırk yıl sonra Vortigern'in, Britanya prensleri ve kentleri üzerinde üst —ama geçici— yönetimi eline aldığı anlaşılmaktadır. Kendisini yerli düşmanlara karşı savunmak üzere çok büyük yabancı kuvvetleri çağıran bu mutsuz (1128/1) hükümdarın zayıf ve yomsuz politikası hemen oybirliğiyle suçlandırılmıştır. En inanılır tarihçilerin anlattığına göre, Vortigern, Cermanya'ya elçiler göndermiş, bu elçiler Saksonla-

rın genel meclisinde dokunaklı bir söylev vermişlerdi. Bu atak barbarlar da, uzak ve tanımadıkları bir ada halkına gemileriyle ve ordularıyle yardımı kararlaştırmışlardı. Britanya, Saksonlarca gerçekten bilinmemiş olsaydı yaptıkları yıkım daha az olabilirdi. Ne var ki Roma yönetimi bu deniz ülkesini Cermen korsanlara karşı sürekli savunma olanağına sahip bulunmuyordu. Bağımsız ve bölünmüş topluluklar onların saldırılarına açıktı. Saksonlar, kimi zaman açık ya da çapul ve yağma için sessiz bir anlaşmayla Piktler ve İskoçyalılarla birleşebiliyorlardı. Vortigern, tahtını ve ülkesini her yandan tehdit eden çeşitli tehlikeleri dengede tutmaya çalışıyordu. Çok güç bir durumdayken, kendisi için en tehlikeli düşmanlar olabileceği gibi en yararlı dost rolü de oynayabilecek filoları nedeniyle barbarlarla bağlaşıklık kuran bu hükümdarı kınamak haksızlık olur. Hengist ve Horsa, o sırada üç gemyile adanın Doğu kıyılarında kol geziyorlardı. Büyük bir ödüllendirilme sözü verilerek Britanya'nın savunmasına katılmaya çağrıldılar. Onların yılmazlığı, adayı Kaledonya zorbalarından kurtardı. Bu yardımcı Cermenler Tane (Thanet) adasında dingin bir barınacak yer ve verimli topraklar buldular. Kendilerine bol bol giyecek ve yiyecek sağlandı. Bu elverişli kabul, aileleriyle birlikte beşbin savaşçının gelip yerleşmesine yol açtı. On yedi gemiyle geldiler. Hengist'in küçük ölçüdeki gücü de böylece çok artmış oldu. Vortigern, Pikt'lerin dolaylarında dost bağlaşıklardan bir koloni oluşturmanın yarar sağlayacağı konusunda kurnaz barbarın sözüne inandı. Kırk gemiden oluşan üçüncü bir filo, Hengist'in oğluyle yeğeninin yönetiminde, Cermanya kıyılarından kalktı, Orkney adalarını yakıp yıktı, ve bu zavallı memleketin öbür ucundaki Nortumberland ya da Lotian kıyısına çıkarma yaptı. Bu işin sonunda meydana gelecek kötülükleri sezmek kolay ama bunları önleyebilmek olanaksızdı. Çekememezlik, kısa sürede iki ulusu böldü. Saksonlar, yaptıkları hizmeti abarttılar ve nankör bir halkı savunmak için çok sıkıntılara girdiklerini söylediler. Breton'lar da bunca ödüllendirdikleri halde kuzey barbarlarının gözünü doyurama-

dıklarını görerek üzüntü duydular. Bir yandan korku, öbür yandan kin ve tiksinti, aralarında yatışmaz bir kavganın doğmasına neden oldu. Saksonlar silaha sarıldı. Bir genel kıyımı (katl-iâm) gerçekleştirmek için bir bayramın gevşekliğinden yararlandıkları doğruysa, bu kalleşlik, ne barış, ne de savaş zamanında ulusları birbirine güvenle bağlanmaya olanak vermeyecek bir etken olarak bu iki ulusu da etkilemiş olsa gerektir (1129).

Britanya adasını ele geçirmeyi isteyen Hengist, fırsatı kaçırmamaları için soydaşlarını kışkırttı. Onlara ada toprağının güzelliğini, kentlerin zenginliğini, halkının çekingenliğini ve her yanından Sakson gemilerine açık durumunu anlattı. Yüz yıllık bir süre içerisinde, Cermanya'nın Jute'ler, Angle'ler ve eski Saksonlar gibi en yiğit üç oymağından insanlar Britanya'da yerleşmek üzere Elbe'den, Weser'den ve Ren'den kalkıp geldiler. Hengist'in sancağı altında toplanan Jute'ler, utku kazandılar ve ilk bağımsız krallığı Kent eyaletinde kurdular. Bu girişimin onuru ilkel Saksonlara maledildi. Fatihlerin yasalarına ve diline, dörtyüzyıl sonra Güney İngiltere'nin ilk hükümdarlarını yetiştirmiş olan halkın adı verildi. Sayıları ve başarılarıyle kendilerini gösteren Angle'ler, büyük bölümünü ellerinde tuttukları ülkeye kendi adlarını verme onurunu kazandılar. Karada ve denizde servet avına çıkmış olan Kuzey korsanları ve haydutları yavaş yavaş bu üçlü konfederasyonda birleştiler. İngiltere'nin komşuluğuyle etkilenen Frisonlar, bir süre yerli Saksonların gücünü ve ününü duraklattılar. Rugienler, Danimarkalılar ve Prusyalılar belirsiz bir durumda kaldılar. Baltık denizi dolaylarında amaçsız dolaşan kimi serüvenci Hunlar, tanımadıkları bir ülkeyi ele geçirmek üzere Cermenlerin gemilerine bindiler (1130). Ne var ki bu seferin yapılması barbarların birleşmesine bağlıydı ve böyle bir bağlılık da yoktu. Her şef, araçlarına ve ününe göre yoldaş toplayabiliyordu. Otuz, ya da altmış gemilik bir filo kuruyor, saldırılacak yeri seçiyor ve harekâtın bundan sonrasını savaşın gelişme durumuna ya da kişisel çıkarlarına göre yönlendiriyordu. İngiltere'nin ele geçiril-

mesinde, zaman zaman yenen ve yenilen büyük sayıda yiğitler, sonunda tutkularının kurbanı oldular. Yedi şef, başarı elde ederek kral sanını kazandılar ve bu sanı sürdürdüler. Fatihler, yedi bağımsız tahttan ve, içlerinden biri, kadınlar aracılığıyle İngiltere'nin bugünkü hükümdarına dek ulaşan yedi aileden oluşan Sakson *heptarşi*'sini kurdular. Bu aileler, kökenlerini savaş tanrısı Woden'den aldıklarını savunuyorlardı. Denildiğnie göre bu krallar cumhuriyeti (1131)'ne bir genel konsey ve yüksek bir majistra başkanlık ediyordu. Ne var ki bu siyasal düzen, Saksonların gürültücü, patırtıcı ve kaba saba ökeliğine hiç de uygun düşmemektedir. Yasaları bundan söz etmemekte ve karanlık tarihleri de ayrılışma ve şiddet olaylarından başka bir görünüm vermemektedir.

Dünya işlerinde çok bilgisiz olan bir keşiş, tarihçinin işini yüklenmekten hiç korkmamış ve, Batı imparatorluğundan ayrıldığı zamandaki İngiltere'nin durumunu şaşılası biçimde değişikliğe uğratarak yazmaya kalkmıştı. Gildas (1132), çok güzel bir anlatışla, gelgit olaylarının Saverne'ye ve Taymis'e sağladığı dış ticaretin ve tarımda ilerlemenin parlak bir tablosunu çizmekte, devlet ve birey yapılarının sağlamlığını ve büyüklüklerini dile getirmekte, ayrıca, Romalıların yardımı olmaksızın evlerini, ocaklarını koruyup savunabilmek üzere ne kaleler kurmaya ne de silah yapmaya bilgi ve yetileri olmadığı için Breton'ları kınamaktadır (1133). Romalıların uzun süren egemenliği altında Britanya, savunması uzaktaki bir güce bağlı olan uygar ve uşak bir eyalet durumuna gelmişti. Honorius'ün uyrukları, yeni özgürlüklerini şaşkınlıkla karışık bir terör havası içerisinde izlediler. Romalılar onları her türlü sivil ve süel devlet kuruluşundan yoksun bir durumda bıraktılar. Ne oldukları belli olmayan şefleriyse yiğitlikten, akıl ve yetkeden yoksun olduklarından, ortak düşmana karşı savunma önlemleri alamıyorlardı. Saksonların gelişi, zayıflıklarını su yüzüne çıkardı ve hükümdarla uyruklarının karakterini aşağılattı. Yüreklere düşen korku ve üzüntü tehlikeyi daha da büyük göstermeye neden oldu, birliğin

bozulması kaynakları zayıflattı. Aslında, Bretonlar, silah kullanmasını ve onları üretmesini bilmiyor değillerdi ve de bilmiyor olamazlardı. Saksonların ard arda yaptıkları ve kötü tertiplenmiş saldırıları onlara bu fırsatı vermişti. Savaşın mutlu ya da mutsuz olayları onların doğal değerlerine ve deneyimlerine katkıda bulunmuştu.

Avrupa ve Afrika anakaraları barbarlara direnç göstermeden kapılarını açarken Britanya, tek başına ve hiç bir yerden yardım almadan, uzun süren bir savaşa şiddetle karşı koyduysa da, Doğu'dan, Kuzey'den ve Güney'den ada kıyılarına saldıran korkunç korsanlara karşı pes etmek zorunda kaldı. Ussal önlemlerle güçlendirilmiş olan kentler bilinçli olarak kendilerini savundular. Halk, arazinin, dağların, ormanların ve bataklıkların her olanağından yararlanmasını bildi. Tarihçilerin dikkatlice gösterdikleri suskunluk Saksonların bozguna uğradıklarının güçlü bir kanıtıdır. Hengist, Britanya'nın ele geçirilmesini tamamlıyabileceği düşüncesine kapılmıştı. Ne var ki, otuz beş yıllık devinimli bir saltanat boyunca Kent'i ele geçirebilmiş olması, bu tutkusunun tek bir başarısı olabildi ve Kuze'ye yerleştirdiği göçmenler Breton'ların gücü önünde eriyip bittiler. Savaş süresince üç kuşağın çabalarıyla Batı Saksonları krallığı kurulabildi. Woden'in soyundan gelen yiğitlerden biri olan Serdik (Cerdic) tüm yaşamını Hampshire'nin ve Wight adasının fethi için harcadı. Mont-Badon savaşındaki yitirdikleri onu, utanç verici bir olanaksızlığın içine itti. Oğlu Kenrik (Kenric) Wiltshire'ye girdi, o tarihlerde bir tepenin üzerinde kurulu olan Salisbury'yi kuşattı ve Kentin yardımına gelmekte olan bir orduya meydan okudu. Bir süre sonra yapılan Marlborough (1134) savaşında Breton'lar süel yetilerini ortaya serdiler. Orduları, üç ayrı birlikten oluşan üç saf halindeydi. Süvariler, mızraklılar ve okçular.. Romalıların taktik düzenine göre diziliyorlardı. Sık bir kolon olarak toplu duran Saksonlar, kısa kılıçlarıyle Bretonların uzun mızraklarına karşı saldırdılar ve —eşitsiz olmakla birlikte— savaşı gece yarısına dek sürdürebildiler. İki kesin yengi, üç Breton kralının ölüşü, Ci-

rencester'in, Glocester'in ve Bath'ın baş eğmeleri, şanlı ordularını Saverne kıyılarına dek ileten, Cerdric'in torunu Ceaulin'in utkusunu ve gücünü sağlamış oldular.

Yüz yıllık savaştan sonra bağımsız Bretonlar, Antoninus kalesinden Cornwall burnuna dek tüm batı kıyısıyle memleketin iç kesimlerinde barbarlara direncini sürdüren başlıca kentleri hâlâ ellerinde bulunduruyorlardı. Ne var ki, sayıları durmadan artan saldırıcıların kalabalığına ve kabadayılığına oranla onların direnci daha zayıf kalıyordu. Saksonlar'ın, Anglelerin ve bağlaşıklarının ağır ve zahmetli çabaları onlara toprak kazandırıyor, Kuzey'den, Doğu'dan ve Güney'den ilerleyerek adanın merkezinde utkuya birleşiyorlardı. Saverne'nin öbür yanında Bretonlar, Saksonların Heptarşi ve monarşisinde bile ulusal bağımsızlıklarını sürdürüyorlardı. Sürgünü kölelikten yeğ tutan savaşçılar Gal (Galles) dağlarında sığınak buldular (1135): Cornwall ancak birkaç yüzyıl dayandıktan sonra başeğdi ve kaçabilenlerden bir bölümü, kılıcıyla ya da Merovenjiyen krallarının konukseverliğiyle Galya'da yerleştiler (1136). Armorik'in batı açısı, Cornwall ve Küçük Britanya diye adlandırıldı. Osismien'lerin boş toprakları, kontların ve piskoposların yetkesi altında, atalarının yasalarını ve dilini olduğu gibi sürdüren yabancılarla doldu. Armorik'in Bretonları, Klovis'in ve Şarlman'ın zayıf ardıllarına haraç ödemeyi reddettiler. Vannes, Rennes ve Nantes bölgelerini ele geçirdiler, her ne denli bağımlıysa da, daha sonraları Fransa krallığıyle birleşecek güçlü bir devlet kurdular (1137).

Sürekli, hiç değilse yatışma bilmeyen, savaşların sürüp gittiği bir yüzyılda, Britanya'yı savunmak için çok bilgili ve akıllı olmak gerekiyordu. Bununla birlikte, bilimden ve erdemlerden yoksun bu yüzyılların yine de çok sayıda ünlü ve kan dökücü kahramanlar yetiştirdiği düşünülürse başarılarının unutuluşta gömülü kalmış olmasına pek de üzünülmeyebilecektir. Vortigern'in oğlu Vortimer'in mezarı, Ken ovalarında üç kez yenilgiye uğrattığı Saksonlar'a karşı görkemli bir sınır taşı gibi, deniz kıyısında

—yüksek bir yerde— kuruldu. Ambrosius Aurelianus soylu bir Roma ailesinden geliyordu (1138). Alçak gönüllülüğü de değerinden aşağı kalmayan bu kimsenin, yaşamını yitirdiği uğursuz olaya dek başarıları sürüp gitmişti (1139). Ne var ki, Britanya'nın en tanınmış adları, Galler eyaletinin güneyinde, ulusça kral ya da komutan olarak seçilmiş bulunan ünlü Arthur'ünki yanında hiç kalır (1140). Daha ılımlı yazarların söylediklerine göre, birbiri ardınca oniki savaşta Batı Saksonlarını ve Angle'leri yenilgiye uğrattı. Bu kahramanın yaşlılığı, halkın nankörlüğü ve iç çekişmelerle zehir oldu. Yaşamındaki olaylar, ününün uğradığı evrimlere oranla daha az ilginçtir. Beşyüz yıllık bir zaman boyunca başarılarının anlatılması sürmüş, Saksonlarca nefret edilen, ve başka uluslarca tanınmayan Galler ve Armorik ülkesinin yalın ozanları Barde'lerce kaba ve güzel bir biçimde dile getirilmiştir. Norman fâtihlerin gururu ve merakı onları Britanya'nın eski tarihini araştırmaya yöneltti. Kanağanlıkları Arthur öyküsünü bütün güçleriyle benimsemelerine neden oldu. Ortak düşmanları olan Saksonları yenmiş o hükümdar için bol bol övgüler düzdüler. Kötü bir Latinceyle Jeoffroy de Montmouth'ça yazılan romanı daha sonra o zamanların yaygın diline çevrilmiş, onikinci yüzyılın kafasına, bilgisine ve imgeleme gücüne uygun düşebilecek kopuk ve garip birtakım süslemelerle zenginleştirilmiştir. Tiberis (Tevere) kıyılarından Taymis (Tamise) kıyılarına aktarılmış bir Frigya kolonisi masalı Eneide'ninkine kolayca uyuyordu. Bu, Arthur'ün büyük atalarının Truvalılar soyundan geldiğiydi ve Caesar'larla bağlaşıklık kurmuşlardı. Sancaklarının arması, fethedilen eyaletlerin ve imparatorluk sanlarının simgeleriyle donatılmıştı. Danimarkalılar'a karşı kazandıkları utkular memleketinin uğradığı haksızlıkların bir çeşit öne alınmış öcü oldular. Kahraman Breton'un aşırı bağlılığı, şenlikleri, düzenlediği yarışmaları ve Yuvarlak Masa şövalyelerinin kuruluşu, daha sonraki şövalyeliğe örnek olarak alınmıştır. Uther'in oğlunun masalımsı başarıları, normanların giriştikleri devinimlere göre daha inandırıcıdır. Haclar ve kutsal savaşlar Avru-

pa'ya Arap büyücülüğünü soktu. Periler, devler, ejderhalar ve büyülü saraylar Batının yalın yapıntılarına karıştılar. Britanya'nın alınyazısı Merlin'in kestirim (kehânet)'lerine bağlandı. Tüm uluslar Arthur'ün Yuvarlak Masa öyküsünü benimsediler ve kendilerine göre işlediler. Yunanlılar ve İtalyanlar onun adını kutlu saydılar. Sir Tristan'ın ve Lancelot'nun uzun öyküleri, eskinin gerçek kahramanlarından ve tarihçilerinden nefret eden hükümdarların ve soyluların okuduğu en gözde kitaplar oldu. Sonunda bilimin ve aklın ışığı yeniden canlandı. Tılsım bozuldu, hayal âlemleri ortalıktan silinip yok oldu. Çağımız yalnız Arthur'ün öyküsünü reddetmekle kalmamakta, onun bir zamanlar var olduğundan bile kuşku duymaktadır (1141).

İstilâyı durduramayan karşı koyuş, kargaşaların artmasına neden olur ve bu istilâ hiç bir zaman, düşmanının değerini hor gören, antlaşmalara saygı duymayan ve hıristiyan inancının en kutsal buyruklarını, duyunç acısı çekmeden çiğneyen Saksonların elinde olduğu gibi kanlı bir görünüşe bürünemez. Her yandaki kemik yığınları, savaş alanlarını gösteriyordu. Yıkılmış kale duvarları kana bulanmıştı (1142). Yaş ve cins ayrımı olmadan tüm Bretonlar, Anderida yıkıntıları üzerinde kılıçtan geçirildiler (1143). Bu canavarlıklar Sakson heptarşisinde sık sık yinelenmiştir. Romalıların Britanya'da onca özenle geliştirdikleri güzel sanatlar, din, dil ve hukuk, onların yerini alan barbarlarca yok edildi. Başlıca kiliselerin yıkılmasından sonra, bunların şehit tâcını takmaya özen duymayan piskoposları, kutsal emanetlerini de alarak Galler ya da Armorik bölgelerine çekildiler. Onlara bağlı din adamları her türlü tinsel destekten yoksun kaldılar. Halk, yavaş yavaş hıristiyanlığın tapınmalarını ve daha sonra adını bile unuttu. Breton papazları, belki de bu dinsizlerin cehennemlik oluşundan bir çeşit avuntu duymuşlardır. Fransız kralları Romalı uyruklarının ayrıcalıklarını sürdürmüşlerdi. Yırtıcı Saksonlar ise Roma'nın ve imparatorların yasalarını yıkmışlardır. Medenî hukuk ve ceza hukukundaki toplumsal sınıflar, aile hukuku, vasiyet ve kalıtım (miras) hukuku

tümüyle kaldırıldı. Bu soylular ve halktan oluşan kitleler Cermen çobanları ve korsanlarında gelenek yoluyla sürdürülmüş kurallardan başka bir yasadan yararlanamaz duruma düşürüldüler. Romalıların yerleştirdiği bilim, ticaret ve konuşma dili genel sıkıntı içerisinde yok olup gitti. Cermenler, yeni kavramları ve gereksinmelerini anlatabilmek için yeterli sayıda Keltçe ve Latince sözcükleri benimsediler (1144). Şu da var ki, bu bilgisiz putperestler ulusal dillerinin kullanımını korudular ve yaydılar (1145). Hemen tüm kilise saygınlıklarının ya da devlet görevlerinin adlarında töton kökeni kendini belli etmektedir (1146). İngiltere coğrafyası yabnacı ad ve harflerle yazılmıştır. Bu denli çabuk ve yetkin gelişen bir başka evrimin gösterilmesi güçtür. Bu da, haklı olarak Romalıların bilgi ve becerilerinin Britanya'da, İspanya ve Galya'daki denli kök salmadığını, bu ada insanlarının bilgisizliği ve sertliğinin üzerindeki İtalyan gelenek ve göreneklerini oluşturan cilanın ince bir katmandan başka birşey olmadığını göstermektedir.

Bu şaşırtıcı biçim değiştirme, tarihçilerde, Britanya eyaletleri halkının tümden yok edilmiş ve boşkalan toprakların zamanla Cermen göçmenleriyle doldurulmuş olduğu kanısını yaratmıştır. Hengist'in çağrısına uyarak gelen Saksonların sayısı üçyüz bin olarak hesaplanmıştır (1147). Anglelerin tüm göçleri, Bede'nin zamanında, ana vatanlarının ıssızlığı nedeniyle meydana geldi, biçiminde yorumlanmıştı (1148). Deneyim göstermiştir ki, insanlar, özgürlük ve bol besin maddesi olan tenha ve verimli toprağı bulunan yerlerde hızla çoğalmaktadırlar. Sakson krallıkları yeni bulunmuş ve ekilmiş bir ülke görünümündeydiler. Kentler küçük, köyler uzak, ekin cılız ve yetersizdi. Dört koyunun değeri en iyi nitelikte bir (akr) toprağın ederini karşılıyordu. Ormanlar (1149) ve bataklıklar kendi hallerine bırakılmışlardı. Tyne'den Tece'ye dek - bugünkü Durham piskoposluk kesimi büyük bir orman durumundaydı (1150). İngiliz kolonileri bu zayıf nüfusu birkaç yüzyılda çoğalttı. Şu da var ki ne sağduyu, ne de bilinen olaylar Saksonların ele geçirdikleri ülkeyi çöle çevirdiklerine inan-

mamıza olanak vermez. Üstünlüklerini sağladıktan ve öcalma duygularını da yatıştırdıktan sonra kişisel çıkarları, hiç kuşkusuz köylülerle büyük ve küçük baş hayvanları gözetmelerini gerektirmişti. Her yeni evrimde bu hayvanlar yeni efendilerinin yararlı malı oluyor ve karşılıklı gereksinmeler el emeğiyle, besin isteği arasında esenlikli bir anlaşmanın kendiliğinden oluşması sonucunu veriyordu. Sussex havârisi Wilfrid (1151) hıristiyan yaptığı hükümdarın sungusu olarak Chichester yakınındaki Selsey yarımadasının ıslığını orada oturan seksen dört aileyle birlikte aldı. Bu kutsal kişi onları hemen, tüm tinsel ve özdeksel tutsaklarından azat etti. Kadın-erkek iki yüz elli tutsak, saygı değer efendilerinin eliyle vaftiz edildiler. Denizden Taymis'e dek uzayan Sussex krallığında yedibin aile bulunuyordu. Wight adasında ise ikiyüz aile vardı. Bu açık olmayan hesaba göre, İngiltere'de, zorba efendilerinin topraklarında yaşayan bir milyon tutsak köylü ya da *villain*'-ler oturuyordu. Yerli barbarlar, kendilerini ve çocuklarını yabancılara bile süresiz tutsak olarak satıyorlardı (1152). Bununla birlikte ulusal kölelere tanınmış olan (1153) bağışıklıkların özgürlüğünü yitirmiş yabancılara ve savaş nedeniyle tutsak olmuş ya da efendisi değişmiş olanlara oranla daha az olduğu anlaşılmaktadır. Zamanla ve dinin etkisiyle Anglo - Saksonların yırtıcılığı azalınca yasalar köle azat edilmesini özendirir niteliğine kavuştular. Galya ve Kambriyen (Cambrien) kökenli olan uyruklar, özgür insan olduklarını belirten onurlu sanlarla, toprak ve her türlü yurttaş topluluğu ayrıcalıklarını elde ettiler (1154). Bu insan politikası, Galler ve Cornouaille ülkesinin sınır boylarında oturan, yeni boyunduruk altına aldıkları halkın kendilerine bağlılığını güvenceye almak içindi. Vessex'in aklı başında yasa koyucusu Ina, iki ulusu yurtiçi bağlaşıklık önlemleriyle birleştirdi. Sommersetshire'nin dört Breton senyörü Sakson hükümdarının sarayında - üstün tutularak - kabul gördüler (1155).

Anlaşıldığına göre, bağımsız Bretonlar, tam olarak çıkamamış oldukları barbarlık yaşamına yeniden düştüler.

Düşmanları yüzünden öbür insanlarla ilgileri kesilerek kısa sürede katolik dünyası için bir kötü örnek ve büyük korku konusu oldular (1156). Galler ülkesinin dağlıları hıristiyanlığı bırakmış değillerdi. Ne var ki, bu ele avuca sığmaz mezhep sapkınları kendi papazlarının tepe traşıyle Paskalya günündeki kutlamalar konusunda Roma pontifinin manda yönetimini dirençle reddediyorlardı. Latin dilinin kullanımı ve İtalya'nın soktuğu bilim ve sanatlar yavaş yavaş kaldırıldı. Galler ülkesi ve Armorik, Batının eski dili olan Keltçe'yi canlandırdılar ve yaydılar. Elizabeth'in yasalarıyle, Kelt papazları (Druide'ler) nın eski yoldaşları (bard)'lar onaltıncı yüzyılda bile, devletin koruması altında varlıklarını sürdürüyorlardı. Pengwern sarayının saygıdeğer görevlileri olan şefleri savaşta kralın yakınlarıyle birlikte bulunuyordu. Ordunun önünde söylediği koşuklar askerlerin gücünü devindiriyor ve yağma isteklerini artırıyordu. Bunun karşılığında ozan, ganimetler arasında bulunacak en güzel düveyi —ödül olarak— elde edebilecekti. Ses ve saz müziğinin usta ve öğretilileri de ona bağlıydılar. Bunlar, bulundukları bölgelerde kral saraylarını, soyluların ve sıradan kimselerin evlerini dolaşırlar, papazların gereksinimini karşılamaktan dolayı yoksul duruma düşen halkı, usandırıcı istekleriyle büsbütün rahatsız ederlerdi. Barde'ler sınava çekilirlerdi. Sınıfları, değerlerine göre saptanıyordu. Doğaüstü bir esinlenme gücüne sahip olduklarına ilişkin genel kanıya göre bu ozanların şiirsel ökeliği dinleyicilerini etkiliyordu (1157). Britanya'nın ve Galya'nın en kuzeyi Kelt özgürlüğünün son sığınağıydı, tarıma, otlak olarak kullanılmaktan daha az elverişliydi. Bretonların varlığı küçük ve büyük baş hayvanlarından oluşuyordu. Besinlerini bu hayvanların etinden ve sütünden sağlıyor, ekmeği lüks olarak görüyorlar ve aramıyorlardı. Özgürlük aşkı yüzünden Galler ülkesinin dağları ve Armorik bataklıkları oturma alanları haline dönüştü. Kötülük güç kazandı, çok karılılık geleneği yerleşti, her barbarın evinde oniki kadın ve elli kadar çocuk istendi (1158). Bu denli kalabalık içinde karışıklık ve öfke ön plana çıktı. Yüksek ses-

le konuşmalar ve gözüpeklikle savaşımlar başladı (1159). Güzel sanatlara ve barışın getireceği iyiliklere yabancı olan bu kimseler ancak yurt dışı ve içi savaşlardan hoşlanıyorlardı. Armorik süvarilerinden, Gand mızrakçılarından ve Merioneth okçularından çok korkuluyordu. Ne var ki, yoksulluk, çok kıt ölçüde demir başlık ve kalkan edinmelerine olanak sağlıyordu. Üstelik bu ağır savunma araçları, çabuk davranma hızlarını kesebilecek ve savaş atılımlarını ağırlaştıracaktı. Yunan kökenli bir imparator İngiltere'nin en büyük krallarının birinden, Britanya gelenek ve görenekleriyle ilgili olarak merakını gidermesini rica etti. İkinci Henri, kişisel deneyimine dayanarak ona, Galler bölgesinde oturan insanların çırılçıplak savaştıklarını ve, savunma araçlarıyle örtülü düşmanalrına yiğitçe saldırdıklarını bildirdi (1160).

Britanya'da oluşan evrim, bilimlerin ve imparatorluğun yaygınlığını daralttı. Fenikelilerin buluşlarıyle biraz aydınlanmış ve Caesar'in utkularıyle bütün bütün dağılmış olan yoğun karanlık yeniden Atlantik kıyılarına yayılmaya başladı. Bir Roma eyaleti, yeniden Okyanus'un bilinmeyen adaları arasına karıştı. Honorius'ün saltanatından yüz elli yıl sonra, o zamanların en ağırbaşlı tarihçisi, doğu kesimi yaşamla ölüm arasında sınır taşı görevi yapan, ya da daha doğrusu, hayal ile gerçek arasında perde oluşturan eski bir duvarla Batı kesimniden ayrılmış uzak bir adadaki tansıklardan söz etmektedir (1161). Doğusunda, uygar insanların oturduğu, temiz havalı, saf ve bol suyu, verimli ve ekili toprakları olan güzel bir memleket bulunmaktadır. Batısında, duvarın öbür yanında, hava öldürücü buharla ağırlaşmıştır, toprak yılanlarla doludur. Bu korkulu ıssız yerde, canlı kürekçilerce taşınmış ölülerin ruhları yaşamaktadır. Frankların uyruğu olan birtakım balıkçı aileleri, Okyanus «Caron»'ları olarak yaptıkları gizemli iş nedeniyle vergiden bağışık tutulmuşlardır. Bunlardan her biri geceleri sırayla nöbet tutar, gölgelerin sesini ve adlarını dinler, ağırlıklarını farkeder ve dayanılmaz bir güçle sürüklendiği duygusuna kapılır. Bu imgeleme düşünün sonun-

da sözü edilen adaya Brittia adı verildiğini şaşkınlıkla okuyoruz. Ren'in ağzının karşısında kıtadan otuz mil uzaklıkta bulunuyormuş; Frisien'ler, Angle'ler ve Saksonlar olarak üç ayrı ulusunmuş, ve Fransız elçilerinin adamları arasında birkaç Angle'nin Konstantinopolis'e geldiği de görülmüş. Belki Procope bir İngiliz kadın kahramanında incelikten çok yüreklilik bulunduğu gözlemini bu elçilerden işiterek aktarmıştır. Bu kadın Varnes'lerin ya da Ren ve Okyanus kıyılarında yaşayan Cermen oymaklarından birinin kralı olan Radiger'le nişanlanmıştı. Ne var ki, sevgilisi, kuşkusuz siyasal nedenlerle, babasının dul karısı, Frank kralı Teodebert'in kız kardeşiyle evlenmeyi yeğledi (1162). Angle'ler prensesi kendisinin yüzüstü bırakılmasına üzülüp yanacağı yerde, uğradığı kötü davranışın öcünü almayı kararlaştırdı. Uyrukları, savaşkan olmakla birlikte, at üzerinde savaşma yöntemini bilmiyorlar ve, denildiğine göre, böyle bir hayvanı hiç tanımıyorlardı. Yüz bin kişilik bir orduyu dörtyüz gemiden oluşan donanmaya bindirdi, Britanya'dan denize açıldı ve Ren'in ağzına doğru sefere başladı. Radiger, savaşı ve özgürlüğünü yitiren Radiger, utkulu nişanlısına acıması için yalvardı, o da yüce gönüllülük göstererek onu bağışladı, yarışmacısı olan kadını oradan geri göndertti ve yenik kralın antlaşmaları ve evlilik görevlerini yerine getirmesini güvence altına almasını sağladı (1163). Görünüşe göre bu çapkınca başarı Anglo - Saksonların son deniz seferi olmuştur. Bu barbarlar, Britanya'yı ele geçirmelerini ve denizlerde egemenliği sağlayan gemicilik sanatını yavaş yavaş savsadılar ve ticaretle özel durumlarının çıkarlarından ellerini çektiler. Yedi krallık ortaya çıktı. Bunlar sürekli olarak çalkantı içerisinde kaldılar, ve Avrupa anakarasıyle çok zayıf ilişkiler sürdürdüler (1164).

Hıristiyan tarihinin başlangıcından yaklaşık beşyüz yıl sonra, Trajanus'ün ve Antoninus'lerin mutlu yüzyılından Batı'da çöküşüne kadar Roma imparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküşüyle ilgili güç öyküyü tamamlamış bulunuyorum. Bu uğursuz dönemde Saksonlar Britanya'daki insanlarla şiddetli çarpışmalarda bulunuyor ve bütün güçleriyle orada yerleşmeye çalışıyorlardı. Galya ile İspanya güçlü Frank ve Vizigot monarşilerince paylaşılmıştı; ayrıca Süev'lerin ve Burginyonların bağımlı krallıkları da bu paylaşımda yerlerini almışlardı. Afrika, Mağriplilerin saldırıları ve Vandalların kanlı işkenceleri altında inliyordu. Roma ve İtalya, Ostrogot kralı Teodorik'le yer değiştiren ücretli barbarların oluşturduğu tuzağa düşmüşlerdi. Latince konuşan, Roma vatandaşı adı ve ayrıcalığına sahip bulunan tüm imparatorluk uyrukları yenenlerin aşağılamasına ve kötülüklerine uğruyorlardı. Cermanya'nın utkulu halkları Batı Avrupa'da yeni töreler ve yeni bir devlet düzeni kuruyorlardı. Konstantinopolis hükümdarları Roma saygınlığını ve Augustus'ün ardıllığını zayıf ve yetersiz biçimde temsil ediyorlardı. Bununla birlikte, Tuna kıyılarından Nil ve Dicle ırmaklarına değin Doğu'daki saltanatlarını sürdürüyorlardı. İmparator Justinianus Gotların ve Vandalların İtalya ve Afrika'daki tahtlarını devirdi. Bizans imparatorluğu tarihi, öğretici derslerden ve ilginç evrimlerden oluşan uzun bir süreci yansıtabilir.

BATIDA ROMA İMPARATOLUĞUNUN ÇÖKÜŞÜ ÜZERİNE

GENEL GÖZLEMLER

Yunanlılar, vatanları bir Roma eyaleti durumuna getirildiği zaman, Cumhuriyetin yengilerini onun gücünden çok talihine vermişlerdi. Kayra (lutuf)'larını o denli körü körüne dağıtan ve geri alan kararsız tanrıça, sonunda kanatlarını atmaya ve gökten yere inmeye, tahtını Tiberis (Tevere) kıyılarında kurmaya razı oldu, diyordu Envie (1165). İçinde bulunduğu çağın anılmaya değer tarihini filozofça kaleme almış bulunan daha aklı başında bir Yunanlı, soydaşlarına Romalılardaki büyüklüğün derin ve sağlam temellerini göstererek onların bu boş kuruntu ve inanışlarını yıktı (1166). Eğitimin temel kuralları ve dinin inaklı inançları yurttaşların karşılıklı bağlılığını ve vatan sevgilerini sağlıyordu. Cumhuriyet'te onur duygusu ve erdem ilke olarak benimsenmişti. Yurttaşlar bir yenginin onurlarına değer kazanmak isteğiyle yanıp tutuşuyor ve Roma gençlerinin taşkın ruhu, atalarının portreleri karşısında soylu bir yükselme (1167) ve ilerleme tutkusuna dönüşüyordu. Patrisienlerle plebeiyenler arasındaki anlaşmazlıklar, halk meclislerinin özgürlüğünü, senato'nun yetkesini ve üst düzeyde bir yürütme gücünü bir arada toplayan eşit bir denge kurulmasını sağladı. Konsul, cumhuriyet sancağını açtığı zaman, her vatandaş, askerlik görevi on yıl sürse de vatanı için savaşma yükümlülüğünü and içerek üstleniyordu. Bu ussal anayasa düzeni, bayrağı altına vatandaşların ve askerlerin

yeni yetişen kuşaklarını da topluyordu. Sayıları, İtalya'daki uluslarınkilerden çok oldu. Bu devletler, yiğitçe dayanmadan sonra Romalıların üstünlüğünü tanıdılar, ya da bağlaşıklığını kabul ettiler. Scipion'lardan sonuncusunun erdemini ökeliğiyle güçlendiren ve Kartaca'nın (1168) yıkıntılarını gören tarihçi, Romalıların askerlik düzeninin, silah altına alınışlarını, silahlarını, talimlerini, rütbe aşamalarını, yürüyüşlerini, ordugâhlarını, güçlülük ve devingenlik bakımlarından Filip ve İskender'in Makedonya Falanjlarına oranla üstünlüğünü özenle betimlemiştir. Polybe de, bu barış ve savaş kurumlarını, korku bilmeyen ve dinlenmeyi sevmeyen bir halkın karakteri ve başarısı olarak göstermektedir. Ulusların, zamanı kollayarak Romalılar'a karşı birleşmeleri başarısızlıkla sonuçlandı. Değer'in ve ihtiyatlılığın siyasal erdemleri, ceza görmeksizin adaleti ve insanlığı çiğnemeyi sürdürme eyleminde onlara olanak verdi. Kimi savaşlarda yenik düşen Cumhuriyet orduları sonunda hep utkuyu kazanmış, hızla Fırat'a, Tuna'ya, Ren'e ve Okyanus'a doğru ilerlemiştir. Kralları ve onların uluslarını simgelemeye yarayan altın, gümüş ya da bakır imgeleri Roma monarşisinin kılıcıyle birbiri ardından kırılmıştır (1169).

Bir kentin imparatorluk haline dönüşerek yükselmesi, hemen hemen tansıksal özelliği nedeniyle felsefesel düşüncelerin doğmasını gerektirir. Ne var ki Roma'nın gerileyişi büyüklüğündeki aşırılığın doğal ve kaçınılmaz sonucu olmuştur. Gönenci gerileme ilkesini beslemiş, yıkılma nedenleri, fetihlerinin yaygınlığı ölçüsünde artmış, ve, zaman ya da olaylar, yapay dayanakları yıkınca bu çok büyük yapı, kendi ağırlığı altında ezilip kalmıştır. Onun yıkılış tarihinin anlaşılması yalın ve kolaydır. Bizi şaşırtan, Roma'nın yıkılması değil imparatorluğunun süresidir. Uzaklardaki savaşlarda yabancıların ve paralı askerlerin kusurlarını öğrenen ve benimseyen utkulu lejyonlar, önce Cumhuriyetin özgürlük niteliğini baskı altına aldılar, sonra da erguvanın saygınlığını sarsıp bozdular. Kişisel güvenlikleri ve genel barış ve huzurun korunmasıyle uğraşan imparator-

lar, disiplini bozucu kötü umarlara başvurmaya zorlandılar. Bu da orduları, düşmanlar için olduğu denli hükümdarlarına karşı da korkulu hale getirdi. Süel yönetim, söz geçerliliğini yitirdi. Konstantinus'ün yan tutucu kuruluşları bu yönetimi yıkıntıya uğrattı, ve Roma dünyası barbar sürülerinin avı oldu.

Çok zaman ileri sürülen bir sava göre, imparatorluk merkezinin uzağa alınması devlet etkinliğinin gevşemesine ve yıkılmasına neden olmuştur. Bu kitapta, devlet yönetim gücünün başka yere götürülmediğini, yalnızca bölünmüş olduğunu belirttim. Konstantinopolis imparatorları Doğu'da saltanatlarını sürdürürken Batı, merkezini İtalya'da tutan hükümdarlarını koruyordu ve eyaletlerle lejyonları paylaşıyorlardı. Keyfe ve zorbalığa dayalı bir sistemin araçları çoğaldı, değerliliğin değil gösteriş ve şatafatın artması büyük Teodosius'ün aşağılık ardıllarınca özendirildi. Erdemli ve özgür bir halkı birleştiren en zorlu tehlike, yıkılmaya yüz tutmuş bir monarşinin fesat komitelerini azdırır. Honorius.ün ve Arkadius'ün kalleş gözdeleri cumhuriyeti düşmanlara teslim ettiler. Konstantinopolis sarayı, Roma'nın horlanması, İtalya'nın mutsuzlukları ve Batı'nın yitişi karşısında kayıtsız ve ilgisiz kaldı. Daha sonraki saltanatlar zamanında iki imparatorluk bağlaşıklıklarını yenilediler. Ne var ki Doğu Romalılar'ın yardımı geç, belirsiz ve yararsız kaldı. Dil farklılığı, töreler, çıkarlar ve din bile Yunanlılarla Latinlerin ulusal mezhep sapkınlığını doğruladı ve gerçekleştirdi. Bununla birlikte, olaylar, Konstantinus'ün ussal öngörüsünü tanıtlamış oldu. Uzun bir zayıflık dönemi boyunca alınması olanaksız Bizans, barbarların utkulu ordularını geri püskürttü, zengin Asya topraklarını korudu ve Karadenizi Akdenize bağlayan boğazları başarıyle savundu. Konstantinopolis Doğu'yu, Batı'nın yıkılmasına yaptığı korumadan daha çok koruyup savundu.

Dinin başlıca amacı gelecekteki yaşamın mutluluğu olmakla birlikte yanılmadan ve şaşmadan denebilir ki hıristiyanlığın kabulü, hiç değilse kötüye kullanılması Roma im-

paratorluğunun gerileyiş ve çöküşünde rol oynamıştır. Papazlar, sabır ve korkaklık öğretisini başarıyla vaaz ediyor ve aşılıyorlardı. Devinimli ve etkin erdemler bir topluma canlılık verdiği halde bunlar cesaretsizlendirildi ve askerlik ruhunun son kalıntıları manastır dehlizlerinde gömüldü. Kamusal ve bireysel servetlerin büyük bir bölümü dinsel sadaka yardım ve zekâtı adı altında —görünüşe göre doğru— isteklere verildi ve askerlerle ilgili ödemeler, perhiz ve sililik (iffet ve namus)'den başka erdemleri bulunmayan, her iki cinsten, çalışmayan insan sürülerine dağıtıldı. Tutkunun ve aşırı isteğin en dünyalık istek ve hevesleri, inanç, çaba ve merak tanrıbilimsel ayrılıkları körükleyici etkenler oldular. Kilise ve devlet dinsel fesat ayrılışmalarıyle büyük yıkıntılara uğradılar. Bu fesat hareketleri kimi zaman kanlı ve yatıştırılmaz türden oldular. İmparatorun dikkati Sinod'larla uğraşmak yüzünden orduyu gözleyemez hale geldi. Yeni bir zorbalık türü Roma dünyasını baskı altına aldı ve işkenceye uğratılan mezhep mensupları kendi vatanlarının gizli düşmanı haline geldiler. Bununla birlikte particilik gayreti her ne denli saçma ve zararlı olsa da insanları ayırdığı gibi birleştirici rol de oynayabilmektedir. Piskoposlar, bin sekiz yüz kürsüden, dini bütün ve yasal bir hükümdarın yetkesine edilgen (pasif) olarak baş eğmenin temel kurallarını haykırarak bildiriyorlardı. Sık sık toplantılar düzenlemeleri ve sürekli haberleşmede bulunmaları uzak kiliselerin bağlılığını sağlıyordu. Katoliklerin tinsel bağlaşıklığı İncil'in iyilikçi etkisini ayakta tutuyordu. Bir kölelik ve kadınsı çağ, manastır tembelliğini kolayca benimsedi. Ne var ki, boş inanç akımı onlara bu barınağın kapısını açmasaydı Romalılar, daha kötü görülebilen güdülerle cumhuriyetin sancağını ellerinden kaptıracaklardı. Her dinin yeni inananları, eğilimlerini güçlendiren ve kutlu kılan dinsel kurallara kolaylıkla uyarlar. Ama hıristiyanlığın, tam olmasa da, gerçek etkisinin kuzey barbarları üzerinde nasıl esenleyici sonuçlar meydana getirdiği hayranlıkla izlenebilir. Konstantinus'ün hıristiyanlığı kabul etmesi imparatorluğun çöküşünü çabuklaştırmış-

sa da, aynı din istilâcıların yırtıcılığını yumuşatarak hiç değilse şiddetini azaltmıştır.

Bu korkutucu evrim bizim yüzyılımızın öğrenimine yararlı biçimde uygulanabilir: Bir vatansever, kuşkusuz, yalnızca ana vatanının çıkarını ve onurunu gözönünde tutmalıdır. Bir bilim adamı ise, tüm halkları aşağı yukarı aynı kültür ve yetkinlik aşamasına ulaşmış olan Avrupa'nın bütününü tek bir cumhuriyet sayarak, görüşlerini yaymaya izinli kılınmıştır. Üstünlük gücü bir devletten öbürüne geçmeyi sürdürebilir, vatanımızın gönençliği ya da komşu krallıkların mutlulukları sırasıyle artabilir ya da azalabilir. Ne var ki bu hafif değişiklikler genel erinç üzerinde derin etki yapamayacaklardır. Avrupalıları ve kolonilerini bu denli seçkin kılan sanatlar, yasalar ve töreler düzenini bu evrimler yok edemiyecektir. Yabanıl halklar tüm uygar toplumların ortak düşmanıdırlar. Roma imparatorluğunu yıkan ve kurumlarını yok eden kıraganların yinelenmesinden Avrupa'nın korkması gerekip gerekmeyeceği konusunu inceleyeceğiz. Aynı düşünce belki güçlü imparatorluğun yıkılmasını kolaylaştıran nedenlerle bugün bizim güvenliğimizin gerekçesini gösteren etkenleri açıklamamıza yarayabilecektir.

I. Romalılar, başlarındaki tehlikenin enginliğini ve düşmanlarının sayısını bilmiyorlardı. Tuna'nın ve Ren'in öbür yanında Avrupa'nın kuzey ülkeleri yoksul, yiyeceğe saldıran, gürültücü, bilgi ve becerinin meyvelerini saldırarak ele geçirmek isteyen sayısız çoban ve avcı oymaklarıyle doluydu. Savaşın hızlı itişi barbar dünyasına devinim verdi, Çin'deki evrimlenmeler Galya ve İtalya'da da meydana geldi. Yenen bir düşmanın önünde kaçan Hunlar yürüyüşlerini Batı'ya yönelttiler ve bu sel, alınan tutsaklar ve katılan bağlaşıklarla büyüdü. Hunlara boyun eğen kaçak oymaklar da, kendi hesaplarına birtakım istilalara giriştiler. Birbirine saldıran barbar kalabalığından oluşan ağırlık Roma imparatorluğu üzerine çöktü. Birinciler yok edilir edilmez onların yerini yeni saldırganlar alıyordu. Artık kuzeyden bu büyük göçlere rastlanmamaktadır. Nüfus azalmasına ve-

rilmiş olan uzun sessizlik, güzel sanatların ve tarımın mutlu ilerlemesinden ileri gelmiştir. Birbirinden uzak kimi köyler yerine Almanya'da bugün, duvarlarla çevrili ikibin üç yüz kent bulunmaktadır. Danimarka, İsveç ve Polonya hıristiyan krallıkları birbiri ardından kuruldular. Anseatik (eski Hansa ticaret kuruluşu) tüccarları ve Töton şövalyeleri, Baltık denizinden Finlandiya körfezine dek kıyı boyunca ticaret örgütlerini kurdular. Finlandiya körfezinden Doğu Okyanus'a dek Rusya bugün güçlü ve uygarlaşmış bir imparatorluk durumundadır. Volga, Obi ve Lena kıyılarında çiftçilerin sabanlarını kullandıkları, dokumacının çalıştığı ve demircinin de demirini dövdüğü görülmektedir. Tatarların en yırtıcıları korkmasını ve söz dinlemesini öğrenmişlerdir. Kalmukların ve Uzbeklerin kalıntıları büyük Avrupa cumhuriyetini artık kaygılandıramazlar (1170). Şu da var ki, bu güvenlik görünüşü, adı sanı geçmeyen ve dünya haritasında pek göze çarpmayan bir halkın bize yeni yeni düşmanlıklar ve tehlikeler yaratabileceğini gözden uzak bulundurmamamız gerekmektedir. Hindistan dan İspanya'ya dek istilâlarını yaymış olan Araplar ya da Sarrasin'ler Muhammet'in esritici soluğuyle yabanıl gövdeleri uyandırılmadan önce yoksulluk ve karanlık içerisinde ve bitkin durumdaydılar.

II. Roma imparatorluğu tüm kesimlerinin yetkin birliği üzerinde sağlam olarak yerleşmişti. Uyruğu olan halklar bağımsızlıklarına kavuşma umut ve isteğini bile göstermediler ve Roma vatandaşı sanından onur duydular. Barbarlara bırakılan Batı eyaletleri, ana vatandan ayrılmanın acısını duydular (1180). Ne var ki, bu birliği ulusal özgürlüklerini ve süel ruhlarını yitirerek satın almışlardı. Tüm güçlülük ve gayret duygusundan vazgeçen köleleşmiş eyaletler, esenliklerini ücretli asker birliklerinden ve uzaktaki bir saraydan verilen buyruklarla yönlendirilen görevlilerden bekliyorlardı. Yüz milyon bireyin mutluluğu, eğitim biçimi, şatafat ve zorbalığın karakterini ve eğilimlerini bozduğu bir ya da iki adam, belki de iki çocuğun kişisel değerliliğine bağlı bulunuyordu. En büyük yıkım

Teodosius'ün oğulları ve torunlarının ergin olmadıkları zamanlarda imparatorluğun başına geldi. Bu aşağılık prensler erginlik çağına eriştikleri zaman kiliseyi piskoposlara, devleti hadımlara ve eyaletleri de barbarlara bıraktılar. Bugün Avrupa, eşit olmamakla birlikte, oniki güçlü krallığa, üç saygın cumhuriyete ve çok sayıda küçük, ama bağımsız hükümdarlıklara bölünmüş durumdadır. Krallarda ve devlet adamlarında yeteneklilik şansı, hiç değilse hükümdarların sayısındaki artış nedeniyle çoğalmıştır. Bir Arkadius ile bir Honorius güneydeki tahtlarda uyuklarken kuzeyde bir Julianus ile bir Semiramis saltanat sürebilirler. Korku ve utancın etkisi zorba yönetimin kötülüğünü durdurabilir. Cumhuriyetler düzenlilik ve süreklilik kazanmışlardır. Monarşiler de özgürlük, hiç değilse ılımlılık koşullarını benimsemiş bulunmaktadırlar. Yüzyılın genel töreleri, en kusurlu anayasal düzenlere bile birtakım onurlu ve adaletli duygu ve kuralları sokmuştur. Barış zamanında, çok sayıda yarışmacının ilerleme çabası bilim ve sanatın da ilerlemesini etkilemekte ve hızlandırmaktadır. Savaş zamanındaysa, geçici karşı durum almalar Avrupa'nın süel güçlerini denemiş olur. Tataristan bozkırlarından yabanıl bir istilacı çıksa bile, sırasıyle Rusya'nın güçlü köylülerini, Almanya'nın kalabalık ordularını, Fransa'nın yiğit soylularını ve İngiltere'nin gözüpek yurttaşlarını —belki de birleşik savunma durumuna geçmiş oldukları halde— yenmesi gerekecektir. Barbarların utku kazanarak Atlantik Okyanusu'na dek tüm ülkeleri eline geçirmeleri varsayılsa bile, on bin gemi, uygar toplumlardan geri kalanları bu barbarların kovalamasından kurtaracak ve Avrupa, şimdiden çok sayıda insanını ve kurumlarını geçirmiş bulunduğu Amerika'da yeniden doğacak ve gelişecektir.

III. Soğuk, yoksulluk, tehlikelere ve yorgunluğa alışıklık barbar halklarının gücünü ve cesaretini ayakta tutmaktadır. Bütün yüzyıllarda, Hind, Çin ve Pers gibi, bu doğal elverişliliğe askerlik sanatının kaynaklarını da eklemeyi savsaklamış ve hâlâ savsaklayan barışçıl ve uygar uluslara bu alışkanlığı aşıladılar. Eski zamanların Yunan-

lılar, Makedonyalılar ve Romalılar gibi savaşçı ulusları, ilerlemelere ayak uydurarak bir asker sınıfı yetiştiriyorlar, beden eğitimi yapıyorlar, yiğitliklerini düzen altına alıyorlar, evrimlere göre güçlerini artırıyorlar ve demirden, saldırı ve savunma için, yararlı silahlar yapıyorlardı. Ne var ki törelerinde ve yasalarında meydana gelen bozukluklar yavaş yavaş bu üstünlüğü yok etti. Konstantinus'ün ve ardıllarının zayıf politikası, imparatorluğu deviren ücretli barbar askerlerinin disiplinsizliklerini silahlandırmış ve bilinçlendirmiş oldu. Barutun bulunması, doğanın en korkunç iki elementi olan hava ile ateşin insanın egemenliği altına girmesi askerlik alanında büyük bir aşamaya neden oldu. Matematik, kimya, mekanik ve mimarlık, elde ettikleri buluşları askerliğin hizmetine sundular. Bugün savaşanlar, saldırıda ve savunmada en bilimsel ve en karmaşık yöntemleri uygulamaktadırlar. Tarihçiler, bir kuşatma için harcanan paralarla bir göçmen topluluğunun yerleştirilip geliştirilebileceğini görerek (1181) üzüntü duymaktadırlar. Böyle bir girişimin her halde bir kentin yakılıp yok edilmesinden daha mutlu bir şey olması bir yana, masrafı ve zor çalışmaları gerektirse bile içerisinde yaşayan insanların beceri kazanarak süel güce yardımcı olacağından kuşku duyulamaz.

Top ve tahkimat Tatar süvarilerine sökemiyecekleri bir engel oluşturur. Avrupa, Tatar istilâsından korkmaz, meğer ki uygarlaşırlar ve ancak o zaman güç kazanabilirler. Savaş bilimindeki buluşları, Rusya örneğinde olduğu gibi, askerlik dışı alanlardaki bilgi ve sivil politikadaki uzmanlaşmalarıyle orantılı ve birlikte olmalıdır. Ancak o zaman, başeğdireceği uygar ulusların arasında sayılmaya değer olacaklardır.

Bu düşünceler yetersiz görünürse elimizde bir tek daha yalın umut ya da güven kaynağı kalacaktır. Eski ve yeni denizciler, ve en aydın ulusların tarihleri ya da gelenekleri, yabanıl insanı, giysiden olduğu gibi düş kurmaktan da yoksun, yasası, güzel sanatları, düşünceleri ve bunları anlatabilecek konuşma dili bile bulunmaz biçimde tanım-

lamaktadırlar (1182). Belki insanın ilkel durumunu da gösteren bu aşağılık durum, hayvanlara egemen olmaya, toprağı verimli hale getirmeye, Okyanusu geçmeye ve gökleri ölçmeye dek gelişmiştir. Fizik ve ruhsal yetilerin kullanımında vardığı ilerlemeler başlangıçta çok ağır olmuş, daha sonra gittikçe hızını arttırmıştır (1183). Ne var ki ansızın gelen bir kıran (âfet), birçok yüzyılın zahmetle elde edilen çalışmalarını bir anda yok etmiş ve dünyanın tüm bölgeleri, birbiri ardınca parlaklığa kavuşmuş ve sonra karanlığa gömülmüşlerdir. Bununla birlikte, dört bin yılın deneyimi korkularımızı azaltacak ve umutlarımızı güçlendirecek niteliktedir. İnsanların erişebileceği yetkinlik aşamasını saptayabilmemiz olası değildir. Ussal olarak düşünülebilir ki, dünyanın yüzünü altüst edecek bir doğal devrim olmadıkça, onun üzerinde yaşamakta olan halklardan hiçbiri ilk barbarlık yaşamına yeniden dönmeyecektir. Toplumun ilerlemelerini şu görünüşleriyle canlandırabiliriz: 1° Ozan ve bilgin, tek bir ökelik (dehâ) çabalarıyle memleketlerini ve çağlarını aydınlatırlar. Ne var ki bu ussal, ya da düşsel tansıklar seyrek ve kendiliğinden (spontane) dirler. Homeros'un, Çiçero'nun ya da Newton'un ökeliği, bir hükümdarın buyruğu ya da bir öğretmen babanın dersleri sonucu yaratılmış olsaydı daha az hayranlık uyandıracaktı. 2° Yasaların, politikanın, ticaretin, el sanatlarının, bilim ve güzel sanatların yararları daha sağlam ve daha süreklidir. Eğitim ve öğretim değişik sınıflardan çok sayıda insanı genel çıkarlar için yararlı kılabilir. Bu disiplin çalışmanın ve aklın ürünüdür. Zaman, bu karmaşık makineyi çaptan düşürebilir ve şiddet onu yok edebilir. En yararlı, hiç değilse en gerekli sanatlar ise ne mutlu ki insanlar için, yüksek yeteneklere gerek kalmadan ve ulusal sınırların içerisinde sıkışmadan, *bir tek*'in ökeliği olmadan, ya da *büyük sayıda bir* ortaklığı zorunlu kılınmadan, kullanılabilir, yararlanılabilir. Bir köy, bir aile ve bir birey ateşten, madenlerden yararlanma, evcil hayvanları üretme ve onlara hizmet ettirme yollarını sürdürmek için (1184) aklını ve istencini her zaman kullanacaktır. Kara ve deniz

avcılığı, denizciliğin başlıca ilkeleri, buğday ve herhangi besleyici bir tahıl, mekanik ya da yalın sanatların basit uygulaması, genel uzmanlık ve bireylerin ökeliği yok olabilir. Ama ussal kökenli bu sağlam ve ustaca bitkiler fırtınaya dayanacaklar ve en verimsiz toprakta bile derin kökler salacaklardır. Kalın bir bilgisizlik bulutu Augustus ve Trajanus'ün parlak gündüzlerini kararttı. Barbarlar Roma'nın yasalarını ve saraylarını yok ettiler. Ama, Saturnus'ün buluşu ve simgesi olan tırpan (1185) İtalya'daki ekini biçmeyi sürdürdü ve insan etiyle beslenen Lestrigonların (1186) bu çirkin yemeği Kampanya kıyılarında hiçbir zaman yinelenmedi.

Sanatların bulunuşundan beri, savaş, ticaret ve dinsel çaba, eski ve yeni dünyanın yabanıl insanları arasında bu değeri ölçülemez yetenekleri yaydılar. Artık yayılmış bulunuyorlar, hiçbir zaman tümüyle yok olmıyacaklardır. Buna göre güvenle şu sonuca varabiliriz ki, dünyanın kuruluşundan beri her çağ, insanlığın özdeksel zenginliklerini, mutluluğunu, usunu ve belki de erdemlerini artırmıştır (1187).

DİPNOTLAR

1) Aziz Ambrossius, (cilt II, **de Obit. Theodos,** s. 1208), putperestliğin yıkılmasında Josiah'ın çabasını övmektedir. **Julius Firmicus Maternus** aynı konuda, sofuca bir insanlık-dışı davranışla açıklama yapmaktadır. **(De Errore prof. Religionum,** s. 467, baskı Gronov). **Nec filio Jubet** (Musa Yasası) **parci, nec fratri, et per amatam conjugem gladium vindicem ducit, v.b.**

2) Bayle (cilt II, s. 406), felsefesel eleştirisinde, bu hoşgörüsüz yasaları haklı bulmakta ve bunları Yahova'nın Yahudiler üzerindeki egemenliğiyle sınırlandırmaktadır. Girişim övgüye değer.

3) Bk., Çiçero (de Legibus, II, 7, 8), Tite-Live (I, 20), Denys d'Halicarnasse, (I. II, s. 119-129, bası Hudson), Beaufort (Republ. Rom. cilt I, s. 1-90) ve Moyle (cilt I, s. 10-55). Son yapıttan Romalı antikacı denli İngiliz Whig de söz etmektedir.

4) Bu mistik, belki de imgesel simgeler birçok masalın ve çeşitli sanıların kaynağı oldular. Öyle anlaşılıyor ki pa'ladium, yaklaşık üç buçuk arış (dirsek ölçüsü) yükseklikte, bir kalkanla bir öreke taşıyan, **seria** ya da varil içerisinde, ve, saygısızlıkta bulunacakları şaşırtmak için yanına ikinci bir varil konulmuş olup Minevra'yı simgeleyen küçük bir heykeldi. (Bk. Mezeriac, Ovidius'ün Mektupları üzerine bilimsel Eleştiri, cilt I, s. 60-66; ve Lipse, cilt III, s. 610, **de Vesta,** v.b., 10.)

5) Çiçeron (**ad Atticum,** I. II, epist. V; ad Familiar., I. XV, **epist.** 4) açıkça ya da dolaylı olarak, **augur'**lük orununu tutkusunun ereği saydığını söylemektedir. Pline, Çiçeron'un yolunu izlemek istemektedir (I. IV, Mekt. 8); Tarih ve mermerler geleneğin zincirini sürdürebileceklerdi.

6) Zosime, I. IV, s. 249, 250. **Pontifex** ve **Maximus** üzerindeki gülünç kelime oyunlarını kaldırdım.

7) Bu heykel Tarente'den Roma'ya götürüldü, Caesar tarafından **Curia Julia**'ya konuldu ve Mısır'dan alınan ganimetlerle süslendi.

8) Prudentius (I. II, **in initio**) acayip bir Zafer portresi yaptı. Ama meraklı okuyucu Montfaucon İlkçağ yapıtları'ndan daha memnun kalacaktır.

9) Bk. Suetone (**in August.**, bö. 35) ve Pline'nin Panégyrique'Indeki önsöz.

10) Bu olaylar, Symmaque ve Ambrossius'çe, aynı biçimde, belirtilmiştir.

11) Konstantinus'ten daha yeni olan **Notitia urbis**, kentin yapıları içerisinde sayılmaya değer bir tek hıristiyan kilisesi görmemektedir. Ambrossius (cilt II, Epit. 17, s. 825) Inananların gözlerini, kulaklarını ve koklamlarını sürekli olarak rahatsız eden Roma'daki rezaleti kınamaktadır.

12) Ambrossius, her olasılığa karşı, hıristiyanların senatoda çoğunluğa sahip olduklarını ileri sürmektedir. (Moyle'nin yapıtları, cilt II, s. 147).

13) Birincisi (İ.S. 382) Gratianus'e — görüşmeyi bile reddetti İkincisi (İ.S. 384) Symmaque ile Ambrossius arasındaki kavga sırasında Valentinianus'e — Üçüncüsü (İ.S. 388) Teodossius'e — Dördüncüsü (İ.S. 392) Valentinianus'e. (Lardner, Témoignages des Païens, cilt IV, s. 372-379), her uzlaşmayı betimlemektedir.

14) Tüm sivil ve dinsel onurları kazanmış bulunan simmakue, **Pontifex Max** olarak imparatoru temsli ediyordu, ve aynı zamanda princeps Senatûs idi (Yapıtlarının başına gururla sermiş olduğu sanlarına bakınız).

15) Prudensius (**in Symmaq.** I. 639), altından ve fil dişinden bir kazmayla çamur kazma'ya benzetiyor, Simmakue'nin çabasını. Azizler bile bu hasımlarına karşı nezaket ve de, saygıyı bile, elden bırakmamaktadırlar.

16) Simmakue'nin ikinci kitabının elli dördüncü Mektup'una bakınız. Mektuplar'ın on kitabının biçim ve düzeninde Genç Pline'ye öykünmektedir. Dostları, üslup bakımından ve incelik yönünden ondan aşağı kalmadığına, hattâ onu geçtiğine inanmışlardı. (Macrob., Saturnal, I. V, bö. 1.) Ne var ki, Simmakue'nin şatafatı, meyvasız ve çiçeksiz ağaç gibidir. Çok büyük sayıdaki haberleşmesinde gerçek olaylardan fazla duygusallık bulunmaktadır.

17) Bk. Ambrossius, cilt II, Mekt. XVIII, s. 825-833. Birincisi özlü bir uyarı, ikincisiyse Simmakue'nin sanki dilekçesine karşılık bir yanıt biçimindedir. Aynı düşünceler Prudensius'ün koşuklarında daha ayrıntılı olarak belirtilmiş bulunmaktadır. Simmakue'ye karşı bu senatörün yaşadığı yıllarda iki kitap daha yazdı (İ.S. 404). Monteskiyö'nün, Simmakue karşısındaki başlıca iki hasmını görmezlikten gelmesi (Considerations, v.b., bö. 19, cilt III, s. 487) ve Orose'nin, aziz Augustinus ile Salvianus'ün dolayı çürütmelerini toplamayı alaya alması şaşılacak şeydir.

18) Bk. Prudensius (**in Symmach**. I. I, s. 545) v.b. Putperest Zosime (I. IV, s. 283) ile anlaşma halinde olan hıristiyan, Teodosius'ün ziyaretini ikinci iç savaştan sonra göstermektedir. **Germini b:s victor coede tyranni**, I. I. 410. Ne var ki, zaman ve koşullar, ilk zaferinin zamanına daha uygun gibi görünmektedir.

19) Prudensius, senatonun sağduyusunun yasal çoğunlukla tanıtladığını söyledikten sonra (s. 609) şunları, v.b., ekliyor:

Adspice quam pleno subsellia nostra senatu
Decermant infame Jovis pulvinar, et omne
Idolium longè purgatâ ab urbe fugandum
Quâ vocat egregii sententia principis, illuc
Libera, cum pedibus, tum corde, frequentia transit.

Zosime, aralarından pek azının yeteneklı olduğu söylenen senatörlerde bir payen gücü varsaymaktadır.

20) Hiyeronymus pontif Albinus'ten söz ederken, çocukları ve torunları o denli çok sayıdaydı kı, bunlar Jupiter'i bile hıristiyan yapmaya yeterliydiler, diyor. Çok garip bir yeni hıristiyan! (cilt I, **ad Loetom, s.** 54).

21) Exsultare patres videas, pulcherrima mundi
Lumina, concilliumque senûm gestire Catonum,
Candidiore togâ nivеum pietatis amictum
Sumere, et exuvias deponere pontificales.

Prudensius'ün düşsel çabası zafer duygusuyla iyice kızışmış gibidir.

22) Halkın ve senatonun hırıstiyan olmasından sonra, Prudensius güvenle ve biraz da haklı olarak soruyor:

Et dubitamus adhuc Romam, tibi Christe, dicatam
In leges transisse tuas?

23) Hiyeronymus, Kapitollum'un ve Roma'nın öbür kliseslerinin, içerisine düştükleri perişanlıktan dolayı pek sevinmektedir. (cilt I, s. 54, cilt II, s. 95.).

24) Libanius (**Orat. pro Templis**, s. 10, Cenevre, 1634, Jacques Godefroi tarafından yayımlanmıştır ve bugün bulunması güçtür) tanrıya sunguları yasaklamış olmalarından dolayı Valensius ile Valentinianus'ü suçlamaktadır. Doğu imparatoru özel nitelikte kimi buyruklar vermiş olabilir. Ancak, kodeksin suskunluğu ve kilise tarihinin tanıklığı onun hiçbir zaman genel nitelikte bir yasa çıkardığını söylememektedir.

25) Bk. Teodosius kordeksindeki yasalar, I. XVI, başlık 10, yasalar 7-11.

26) Homeros'un, kurban törenlerinde kurbanların bağırsaklarına bakmak gibi bir eyleme rastlanmamaktadır. (Bk. Feithius, **Antiquitat. Homeros**, I. I, bö. 10, 16). İlk (arupice)'leri elde eden Toskanyalılar bu uygulamayı Yunanlılara ve Romalılara zorla kabul ettirdiler. (Çiçero, **de Divinatione**, II, 23).

27) Zosime, I. IV, s. 245-249; Theodoret, I. V, bö. 21; Idacius, **In Chron-prosper. Aqitan.**, I. III, bö. 38. ap. Baron., Annal. Eccles. İ.S. 389, No. 52; Libanius **pro Templis**, s. 10, Teodosius'ün buyruklarının ne zorlayıcı ne pozitif olmadığını tanıtlamaya çalışmaktadır.

28) Kodeks Teodosius, I. XVI, başlık 10, Yasalar 8, 18. Teodosius'ün başka bir hizmet için yararlanılmasını düşündüğü Urfa tapınağının hemen bir enkaz yığını haline geldiği de bir gerçektir. (Libanius, **pro Templis**, s. 26, 27; ve Godefroi'nin notları, s. 50).

29) Libanius'ün ilginç **Oratio** (söylev)'suna bakınız. **(pro Templis)** 390 yılına doğru söylenmiş ya da yazılmıştır. Lardner'in çeviri ve notlarını görerek karşılaştırma yaptım. (Témoignages des païens, cilt IV, s. 135-163).

30) Bk. Sulpice Severus'ün yazdığı Martinus'ün Yaşam Öyküsü, bö. 9-14. Bu aziz bir kez Don Kişot gibi aldandı, ve bir cenaze alayını putperest törenl sanarak, ihtiyatsızca bir tansık gösterdi.

31) Sozomene'yi (I. VII, bö. 15) Teodore ile (I. V, bö. 21) karşılaştırınız. İkisi arasındaki haçlı seferini ve Marcellus'ün ölümünü anlatıyorlar.

32) Libanius (**pro Templis s.** 10-13.) Bu siyahlar giyinmiş hıristiyan keşişlerin fillerden çok yemek yediklerini söyleyerek alay ediyor.

Onları, tüm hayvanların en ılımlısı olan fil'e benzetmek doğru olur mu?

33) **Prosper., Aqlutan.,** I. III, bö. 38; **ap. Baron.,** Annal - Eccles., I.S. 389, No. 58, v.b., Tapınak, bir süreden berl kapalı bulunuyordu ve oraya giden keçi yolunu çalılar kaplamıştı.

34) Donatius, **Roma Antiq. et Nov.,** I. IV, bö. 4, s. 468. Bu kiliseye çevirme işini papa IV. Bonlfas yaptı. Teodosius'ün saltanatından sonra iki yüz yıldan çok süreyle Panteon'u hangl mutlu hal ve koşullar ayakta tutabildl, bllemiyorum.

35) Bu olaydan az bir zaman sonra Sofronlus (Sophronlus), (Jerom., in Scrıp-Eccl., cilt I, s. 303) Socrate'ye (I. V, bö. 16), Théodoret'ye (I. V, bö. 22), ve Rufin'e (I. II, bö. 22) bilgi sağlayan ayrı bir tarih yazdı. Olaydan önce ve sonra İskenderiye'de bulunmuş olan sonuncusu bir görgü tanığı olarak alınabilir.

36) Gérard Vossius (Oper. cilt V, s. 80, ve **de Idolatrìà,** (I. I, bö. 29), Papazlarca Yusuf (Joseph)'a Mısır'da Apis öküzü ve Serapis tanrısı olarak tapıldığı biçiminde ileri sürülen garip düşünceyi savunmaktadır.

37) **Origo Dei nondum nostris celebrata, Egyptiorum antistites sic memorant,** v.b., (Tacitus, Hist., IV, 83). Mısır'a gezi yapmış olan Yunanılar da bu yeni tanrının varlığını bilmiyorlardı.

38) Macrob., **Saturnal.,** I. I, bö. 7. Bu olay da kökünün yabancı olduğunu gösteriyor.

39) Roma'da Isis ile Serapis aynı tapınakta biraraya getirildiler. Kraliçenin koruduğu öncelik hakkı, Pontus'den gelen yabancı ile bağlaşıklığını gösterebilecekti. Ama kadın cinsinin üstünlüğü Mısır'da sivil ve dinsel bir kuruluştu. (Diodore de Sicile, cilt I, I. I, s. 31, baskı Wesseling.) Plütark'ın Serapis'le özleştirdiği Isis ve **Osiris** üzerine yazdığı kitapta da aynı düzenleme görülmektedir.

40) Ammlen, XXII, 16; **Expositio totius mundi,** s. 8, Geog. Hudson, **Minor.,** cilt III; Rufin (I. 22) Serapeum, dünyanın tansık (hârika)'larından biri olarak övüyor.

41) Bk. Les Mémoires de l'Acad. des Inscriptions, cilt IX, s. 397-446. Ptoleme'lerln eski kitaplığı, Sezar'ın İskenderiye seferinde baştan başa yok olmuştu. Markus Antonius, yeni İskenderiye kitaplığının temelini oluşturmak üzere Kleopatra'ya Ikiyüz elli bin ciltlik Bergama'nın tüm kolleksiyonunu verdi.

42) Libanius **(pro Templis)** bu onura satışıcı notla hıristiyan hükümdarları densizce öfkelendirmektedir.

43) Tillemont, Mémoirs Ecclés., cilt II, s. 441-500. Jérôme'nin bir aziz, Krisostomos'un bir şeytan olarak nitelendirdikleri Teofilus'ün bu ikili durumu bir tür yansızlık oluşturmuştur. Ama işin sonunda sonuç kendisi için elverişsiz olmuştur.

44) Marcellinus (İ.S. 389), ve Prosper'in tarihi (İ.S. 391) arasını kabul edebiliriz. Tillemont (İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 310-756) birinciyi yeğliyor; Pagi ise ikinciyi benimsiyor.

45) Lardner (Témoignages des Païens, cilt IV, s. 411). Olimplus'ü bir savaşçı olarak değil bir peygamber gibi gösteren Suidas ya da Damascus'ten aldığı çok güzel bir pasajla anlatmaktadır.

46) **Nos vidimus armaria librorum, quibus dirept's, exinanita ea a nostris hominibus, nostris temporibus memorant.** (Oros. l. VI, bö. 15, s. 422, baskı Havercamp). Orose, her ne denli kaba sofu ve dinsel tartışmada amatör ise de biraz utangaç görünmektedir.

47) Eunape, Antoninus ve Edesius'ün Yaşamları'nda, Teofilus'ün kutsal bina ve eşyaya karşı haydutça saldırısından büyük bir ürküntüyle söz etmektedir. Tillemont (Kilise Anıları, cilt XIII, s. 453), başpapazı altına tapmakla suçlayan, **(auri sacra fames)** Isidore de Pelusium'ün bir mektubundan söz etmektedir.

48) Rufin, tanrı rolü oynayan Saturn râhibinden söz etmektedir. Buna göre bu râhip, çok sayıda yüksek sınıftan dindarlarla görüşüyordu. Bir kez, coşkunluk sırasında tanrı sesini -yanlışlıkla- unutmuştu. Eşine (Eschine)'nin özgün ve yansız öyküsü de tanıtlamaktadır ki, bu aşk hileleri, çok zaman başarıyla uygulanabilmekteydi. (Bk. Bayle, Dictian. Crit., Scamandre, ve Mundus'ün Serüveni; Joseph - Antiquitat - Judaïc., l. XVIII, bö. 3, s. 877, baskı Havercamp.)

49) Montfaucon'da Serapis'in simgelerine bakınız (cilt II, s. 297). Macrobe'nin betimlemesi (Saturnal., l. I, bö. 20) daha çekici ve daha doyurucudur.

50) Sed fortes tremuêre manus, motique verenda
Majestate loci, si robora sacra ferirent.
In sua credebant redituras membra secures.

(Lucain, III, 429.) Augustus, evinde yemek yediği emekli bir lejyonere sordu: «Anaytis'in altın heykelini yıkan asker ilk darbeyi vurunca anıt yıkıldı ve aynı anda yok oldu mu?» Emekli lejyoner —(görünü-

şü görkemli olan)— şöyle yanıtladı: «Sözünü ettiğiniz insan benim ve bugün yediğiniz yemek'de tanrıçanın bir bacağının sağladığı kazançla elde edilmiştir. (Pline, Hist. Nat., XXXIII, 24.)

51) Din değiştirme tarihi, boş inançtan birdenbire tiksinmeye dönüşen örneklerle doludur.

52) Sozomene, I. VII, bö. 28. Taşkındak tıpkı değerlendirme ve aynı arış hesabı, Herodot zamanından beri değişmeden sürmektedir. (Bk. Fréret, Mémoires de l'Académie des inscrip., cilt XVI, s. 344-353; Greave harmanları, cilt I, s. 233, Mısır arışı, İngiliz ölçüsüyle yaklaşık yirmi iki parmak eder.

53) Libanius (**pro Templis**, s. 15, 16, 17), davalarını ussal ve çekici bir biçimde savunmaktadır. Bilinmeyecek kadar eski zamanlarda bu bayramlar kutlanıyordu ve Baküs (Bacchus) şenlikleri Atina tiyatrosunun kurulmasına neden olmuştu. (Géorgiques, II, 380. Bk. Godefroi, **ad. loc. Liban.**, ve Kodeks Teodosius., cilt, VI, s. 284.)

54) Honorius bu kırsal bayramlara karşı hoşgörülü davrandı, I.S. 399. **Absque ullo sacrificio, atque ulla superstitione damnabili.** Ne var ki, dokuz yıl sonra, aynı koşullara yeniden dönmek ve onların uygulanmasını istemek gerektiğine inandı. (Kodeks Teo., I. XVI, baş. 10, log. 17-19).

55) Kodeks Teodosius, I. XVI, başlık 10, yasa 12, Jortin (Remarques sur l'Hist. Eccles., cilt IV, s. 134) bu zâlimce yasanın metnini ve üslûbunu, haklı olarak kınamaktadır.

56) Hafif de olsa böyle bir suçlamaya girişmeye kalkışılmamalıdır. Çünkü Teodosius'ün, Donatist'lere şöyle seslenen azîz Augustinus'ü örnek aldığı anlaşılmaktadır: «Quis nostrom, quis vestrum non laudat leges ab imperatoribus datas adversus sacrificia Paganorum? Etcerte longe ibi paena severior constituta est; illius quippe impietatis capitale supplicium.» (Mekt. XCIII, no. 10, Clerc'ce sözü edilmiştir, Biblioth, Choisie, cilt VIII, s. 277. Clerc, yengiyi kazanan hıristiyanların hoşgörüsüzlüğü üzerine ussal notlar eklemektedir.

57) Orose, I. VII, bö. 28, s. 537, Augustinus (**Enarrat - in Psalm** - CXL, **apud** Lardner, Payenlerin Tanıklığı, cilt IV, s. 458) onların aşağılıklarına atıp tutuyor. «Quis eorum comprehensus est in sacrificio, cum his legibus ista prohiberentur, et non negavit?»

58) Libanius (**pro Templis**, s. 17, 18) bu ikiyüzlülüğü kınamamakla birlikte bir komedi sahnesi olarak betimlemektedir.

59) Libanlus, savunmasını (s. 32) Imparatora, tapınakların yıkılmasını açıkça buyurmamasını, iyelerin yasalarını ve ayrıcalıklarını savunacaklarını dile getirerek tamamlıyor.

60) Paulinus, Ambrossius'ün Yaşamı, bö. 26; Augustinus, **de Civitate Dei**, I. V, bö. 26; Théodoret, I. V, bö. 24.

61) Libanius, Teodosius'ün çıkarabilecek olduğu bir zulüm yasasının biçimini belirtmektedir (**Pro Templ.s**, s. 32). Bu şaka pek ihtiyatlı bir davranış değildi; hükümdar onun önerisine uyabilirdi.

62) Denique pro meritis terrestribus aeque rependes.
Munera, sacricolis summos impertit honores.
. . . . . .
Ipse magistratum tibi consulis, ipse tribunal
Contullt.

Prudencius, **Symmaque'de**, 1, 617, v. b.

63) Libanius (pro Templis, s. 32), dindar hükümdarının önünde Jupiter üzerine and içmekten çekinmeyen bir kimseye imparator Teodosius'ün bu saygınlığı verdiğini söyleyerek kendi kendisini kutlamaktadır. Bununla birlikte onun **önünde olmak** belki de bir edebiyat (dizin) deyişidir.

64) Üzerinde kontluk sanı ve Hazine eski avukatı niteliği bulunan Zosime, uygunsuz bir dille hıristiyan hükümdarları ve imparatorun babasını bile kötülemektedir. Altıncı yüzyılın sonunda yaşayan Evagrius (I. III, bö. 40-42)'den önceki kilise tarihçilerinin sansüründen kurtulabilmiş olduğu için bu yapıtın dikkatle dağıtıldığı olasıdır.

65) Bununla birlikte Afrika payenleri, önyargıların Tanrı Beldesi'ne özgürlükle yanıt vermek için kendilerine izin vermemesinden yakınıyorlardı. Aziz Augustinus (V, 26) bunu kabul etmektedir.

66) Englzisyon zulmünün korkusu altında yüz yıldan çok Muhammet dinini gizlice sürdüren İspanya Mağriplilerin Kur'anları vardı ve Arapça konuşuyorlardı. (Bk. Geoddes Melanges'lerinde onların atılmasının yansız ve ilginç Tarihi, cilt I, s. 1-198.).

67) **Paganos qui supersunt, quanguam jam mullos esse credamus**, v.b. (Kodeks Teodosius, I. XVI, baş. 10, yasa 22, İ.S. 423). İkinci Teodosius, daha sonra, biraz hafifçe hüküm verdiğini kabul ettl.

68) Bk. Eunape, Filozof AEdesius'ün Yaşamı. Eustathe'nin Yaşamında Paganizmin yıkılacağını önceden haber veriyor.

69) Caïus, **ap. Euseb.**, Hist. Ecclésiast., I. II, bö. 25, Zephirinus

(İ.S. 202-219), zamanında yaşamış Romalı râhipti ve bu boş inanç uygulamasına tanık olmuştu.

70) Chrysostômos, **quod Christus sit Deus**, cilt I, yeni baskı, no. 9. Benoit XIV'ün 1750 yılının Jübilesi üzerine yazılmış kırsal mektubu bana bu bilgiyi sağladı. (M. Chais'nin ilginç mektuplarına bakınız, cilt III.)

71) **«Male facit ergo romanus episcopus, qui super mortuorum hominum, Petri et Pauli, secundum nos, ossa veneranda ... offert Domino sacrificia, et tumulos eorum Christi arbitratur altaria.»** (Jerôme, cilt II, **advers. Vigilant.**, s. 153.)

72) Kilise yazarlarının savsakladığı bu taşınmadan Jerôme söz etmektedir. (cilt II, s. 122). Achaïe papazlarının bir mektubunda betimlenmiş Patras'da, Baronius'ün kabul etmek istediği (Annal - Eccles., İ.S. 60, No. 34), ve Tillemont'un reddetmek zorunda kaldığı aziz Andre'nin tutkusu bulunmaktadır. Aziz Andre, İstanbul'un tinsel kurucusu olarak kabul edilmiştir. (Kilise Anıları, cilt I, s. 317-323, 588-594.).

73) Jerôme (cilt II, s. 122) zamanın tüm kroniklerinde sözü edilmiş bulunan Ismail'in getirilmesini şatafatlı bir biçimde betimlemektedir.

74) Çağının protestanı olan papaz Vigilansius, sürekli olarak, fakat hiçbir sonuç olde etmeksizin, papazların boş inançlarına, kutsal kalıntılara, azizlere, oruçlara v.b., karşı çıktı. Bütün bunlara şeytanın işi olarak baktı (cilt II, s. 120-126). Her kim ki Jerôme ile Vigilansius'ün dinsel tartışmasını ve aziz Augistinus ve aziz Etiyen'in tansıklarına ilişkin öyküyü okuyacak olursa papazların duyguları üzerinde tam bir düşünceye —hemen— varır.

75) M. de Beausobre (Hist. du Manichéisme, cilt II, s. 648) aziz şehit Polikarpius'ün anı eşyalarını dikkatli ve özenli biçimde koruyan İzmir papazlarının dinsel tutumlarına din dışı bir anlam vermeyi yeğlemiştir.

76) Tours'lu Martinus (Bk. Yaşamı, bö. 8, Sulpius Severus) bu isteği bir ölünün ağzından aldı. Yanılgının doğal, buluşun da tansıksal olduğu kabul edilmektedir. Bu ikisinden hangisi daha çok meydana gelmektedir?

77) Lukianus, öyküsünü Yunanca yazdı; Avitus onu çevirdi ve Baronius yayımladı (Annal - Eccles., İ.S. 415, no. 7-16). Aziz Augustinus'ün benediktus yayımcıları **De Civiiate Dei** yapıtının sonunda, çok sa-

yıda değişikliklerin eşlik ettiği iki ayrı metin verdiler. Bu, kapalı ve belirsiz yalanın karakteridir. Tillemont (Kilise Anıları, cilt II, s. 9, v.b.) öykünün sağduyuyu rahatsız eden bölümlerini yumuşattı.

78) Aziz Etiyen'in bir şişe kanı, aziz Janvier'ce değiştirilinceye dek, Napoli'de her yıl sıvılaştı (Ruinart, Hist. Persecut. Vandal., s. 529.).

79) Augustinus yirmi iki **De civit. Dei** Kitapları'nı onüç yıllık bir çalışmayla yazdı. İ.Ş. 413-426. (Tillemont, Kilise Anıları, cilt XIV, s. 608, v.b.) Çok zaman derin bilgisini kullanıyor ve istemediği halde düşünce yöntemine de yer veriyor. Yapıtı güçlü ve ussal niteliktedir.

80) Bk. Augustinus, **de Civit - Dei,** Kitap XXII, bö. 22; ve Uzalis piskoposu Evodius tarafından yazılan aziz Etiyen'in tanıklarıyle ilgili iki Kitap içeren EK. Freculphe (**apud** Basnage, Yahudiler'in Tarihi, cilt VIII, s. 249) bir Galya ya da İspanyol atasözünü aktarıyor: «Her kim ki aziz Etiyen'in tüm tanıklarını okuduğunu söylerse yalan söylemiş olur.»

81) Burnet (**de Statu Mortuorum,** s. 56-84) Ahrette hesap gününe dek ruhların uyuyacağını ya da dinleneceğini söyleyen papazların düşüncelerini toplamış bulunuyor. Sonra da, duyulabilir ve eylemli bir varlık sürdürselerdi birtakım sakıncalar ortaya çıkabilecekti, demektedir.

82) Vigilantius, peygamberlerin ve şehitlerin ruhlarını İbrahim'in vücuduna yerleştiriyordu, **in loco refrigerii,** ya da Tanrı mihrabına ... **Nec posse sius tumulis, et ubi voluerunt, adesse proesentes.** Jerôme ise, (cilt II, s. 122), bu küfürü sert bir biçimde reddediyor: «Tu Deo leges pones? To apostolis vincula injicies, ut usque ad diem judicii teneantur custodia, nec sint cum Domino suo; de quibus seriptum est: Seguuntur Agnum quocunque vadit. Si Agnus ubigue, ergo, et hi, qui cum Agno sunt, ubique esse credendi sant. Et cum Diabolus et Demones toto vagentur in orbe, v.b., v.b.»

83) Fleuri, Discours sur l'Histoire Ecclesiastique, III, s. 80.

84) Minorka'da, aziz Etiyen'in kalıntıları sekiz günde beş yüz kırk Yahudiyi hıristiyan yaptı, bunun için, sinagokları yakmak, direnç gösterenleri kayalıklara sürüp orada açlıktan ölmeye terketmek gibi birtakım önemsiz esenleştirici önlemlere başvuruldu. (Bk. Minorka pis-

koposu Severus'ün Mektubu, **ad calcem;** azlz Augustinus, **de Civit. Dei,** ve Basnage'nin ussal notları, cilt VIII, s. 245-251.)

85) Bay Hume (Denemeler, cilt II, s. 434) Tanrıcılığın ve Çoktanrıcılığın, bir gidip bir gelişini filozofça gözlemliyor.

86) D'Aubigné (Anılarına bakınız, s. 156-160) protestan papazlarının da rızasını alarak, inanç için örnek kural olarak hıristiyanlığın ilk dört yüzyılındaki inancı göstermektedir. Perron Kardinali kırk yılı eklemek istiyordu. Bununla birlikte her iki yan da bu zırva piyasada aradıklarını bulamıyacaklardı.

87) Tertullien, Lactance, Arnobe, v.b.'nce uygulanmış ve vaaz edilmiş bulunan inanç o denli saf ve tinseldi ki, onların Payen'lere karşı kullandıkları tumturaklı sözler, kimi zaman Yahudilerin dinsel törenlerine dek sıçramaktadır.

88) Faustus le Manichéen, putperestlik katoliklerini suçlamaktadır. **Vertitis idola in martyres ... quos votis similibus colitis.** Protestan bilgini Bay de Beausorbe (Hist. Grit. du Manicheisme, cilt II, s. 629-700), dördüncü ve beşinci yüzyıllarda hıristiyanlık putperestliğinin girişini yansız ve bilimsel bir biçimde gözler önüne serdi.

89) Japonya'dan Meksika'ya dek tüm ülkelerdeki çeşitli boş inançlarda birbirinin öykünmesi olmayan benzerlikler vardır. Warburton, bunu çok, gonolloştirorck ve çok saltık hale sokarak bu kanıyı elde etti. (Div. Iógat., cilt IV, s. 26, v.b.).

90) Bay Middleton, Roma'ya yazdığı Mektup'da paganizm'e öykünme konusunu işlemektedir. Warburton'un gözlemleri iki dinin tarihini birbirine bağlamaya (cilt III, s. 120-132) ve hıristiyan kopyacılığının eskiliğini tanıtlamaya onu zorunlu bırakmıştır.

91) Halkın mutluluğunu çekemeyen Alecton, şeytanca bir sinod toplar. Megerus ona, koruduğu Rufinus'ü sâlık verir ve, tüm kötülüğünü yapması için onu dürtükler, v.b., v.b.; ne var kl, Klaudianus'ün öfkesiyle Virgilius'ünkü arasında ne denli ayrım varsa Turmus ile Rufinus'ün ıra (karakter)'ları arasında da o denli ayrım vardır.

92) Tillemont, (İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 770.). Her ne denli Marka, kendi yurttaşından dolayı utanç duyuyor gibi görünse de, Rufinus, bugün küçük bir Gaskonya köyü olan Novempopulanie'nin merkezi Eluse'de doğmuştur.

93) Philostorge, l. XI, bö. 3; ve Godefroi'nin Bilimsel İncelemesi, s. 440.

94) Suidas'ın pasajında onun büyük gizlemesi yer alıyor.

95) Zosime, Kitap IV, s. 272-273.

96) Tatianus ile oğlunun düşüşünü anlatan Zosime (I. IV, s. 273, 274) onların günahsız olduklarını kesinlikle söylüyor ve bu kesin tanıklığı, iki prefe için Curie'lere baskı yaptıkları biçiminde onlara yükletilen suçlamaları da kapsamaya yeter. (Kodeks Teodosius, cilt IV, s. 589). Tatianus'ün Mısır prefektürlüğünde Ariusçülerle bağlantısı Tillemont'u, onu her bakımdan suçlu görmeye inandırmıştır. (İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 360; Kilise Anıları, cilt VI, s. 589.).

97) .....Juvenum rorantia colla
Ante patrum vultus strictâ cecidere securi -
Ibat grandaevus nato morlente superstes
Post trabeas exsul.

In Rufin., I, 248.

Zosime'nin olay'ları Klaudianus'ün yollama (atıf)'larını açıklıyor. Ne var ki onun çevirilcilerinde dördüncü yüzyıl üzerine en küçük bilgi yoktur. Öldürücü ip'i, Amase piskoposu aziz Asterius'ün bir vaazında —Tillemont'un— yardımıyla buldum.

98) Bu kötü yasa Arkadius'çe, Teodosius Kodeksinde (I. IX, baş. 38, yasa 9) İ.S. 396'da yürürlükten kaldırıldı. Klaudianus'ün açıkladığı (In Rufin., I, 234) ve Godefroi, (cilt III, s. 279)'da da bildirildiği üzere, anlamı açıktır.

.....Exscindere clves
Funditüs, et momen gentis delere laborat.

Pagi'nin ve Tillemont'un kuruntuları Teodosius'ün onuru için yalnız kendi gayretkeşliklerinden doğabilir.

99) **Ammonius ... Rufinum proprlis manibus suscep't sacro fonte mundatum.** (Bk. Rosweyde, **Vltoe Patrum**, s. 947.) Sozomene (I. VIII, bö. 17) kiliseden ve manastırdan söz etmektedir. Tillemont (Kilise Anıları, cilt IX, s. 593) aziz Greguvar (de Nisse)'nin büyük rol oynadığı bu Sinod'u anlatmaktadır.

100) Monteskiyö (Esprit des lois, I. XII, bö. 12), dine ve hükümdarın yetkesine sataşan terimlerin yasaklanması için prefe Rufinus'e seslenen Teodosius'ün bir yasasını övmektedir (I. IX, baş. 4, leg. unic.) Bir zulüm yasası her zaman zorbalığın var odluğunu tanıtlar; ama övülmeye değer bir buyrultu hükümdarın ve bakanlarının görünüş-

te ussal protestolarını ve yararsız isteklerini kapsayabilir:

101) .....Fluctibus auri
Expleri ille calor nequit.....
. . . . . .
Congestae cumulantur opes, orbisque rapinas
Accipit una domus .....

Bu karakter, (Claudianus'ün Rufinus'ünde, I, 184-220), çıkarsız tanık Jerôme'ce (**Dedecus insatiabilis avaritiae**, cilt I, **ad Heliodor.**, s. 26), Zosime'ce (I. V, s. 286) ve Eunapius'ün tarihini olduğu gibi alan Suidas'ça doğrulanmıştır.

102) .....Caetera segnis;
Ad facinus velox; penitus regione remotas
Impiger ire vias.

Klaudianus'ün yollaması (atıfta bulunması) (in Ruf., I, 241) Zosime'nin ayrıntılı öyküsüyle daha da açıklığa kavuşmuştur. (I. V, s. 289).

103) Zosime (I. IV, s. 243) Frank Bauto'nun değerini, dikkatliliğ'ni ve doğruluğunu övmektedir. (Bk. Tillemont, İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 771.)

104) Arsenius, İstanbul sarayından kaçtı ve çetin koşullar altında elli beş yıl Mısır manastırlarında yaşadı. (Bk. Tillemont, Kilise Anıları, cilt XIV, s. 676-702, ve Fleuri, Hist. Ecclés., cilt V, s. 1, v.b.). Ne var ki sonuncusu, daha gerçek belgeler noksanlığıyle, Metaphraste'in masalına çok yatkınlık gösterdi.

105) Bu olay da tanıtlıyor ki (Zosime, I, V, s. 290) Doğu hıristiyanlarında eski evlenme törenleri, büyük sevgiye gerek görülmeden, yapılıyordu. Evlenen kadın, ana-baba evinden koca evine zorla götürülüyordu. Bizim geleneklerimiz, daha az bir incelikle, kadının rızâsını koşul olarak arar.

106) Zosime, I. V, s. 290; Orose, I. VII, bö. 37; ve Marcellinus'ün kroniği. Claudianus (**in Rufin.**, II, 7-100) prefe'nin üzüntüsünü ve kıyalarını büyük bir çabayla betimlemektedir.

107) Stilikon, doğrudan doğruya, ya da dolaylı olarak Klaudianus'ün metninden yararlanmıştır. Birinci Konsuluslüğü'nün şiirinde, oldukça kapalı kaleme alınmış gençlik özel yaşam öyküsü bulunmaktadır.

108) **Vandallorum, imbellis, avaroe, perfidoe, et dolosoe gentis,**

genere editus. Orose, I. VII, bö. 38. Jerôme (cllt I, **ad Gerontlam, s.** 93) onu bir yarı-barbar olarak nitelendiriyor.

109) Klaudianus, bitmemiş bir şiirinde prenses Serena'nın, elverişli, belki de dalkavuk amacıyla, betimlemesini yapmıştır. Teodosius'ün koruduğu bu yeğen, kız kardeşi Termantia gibi, İspanya'da dünyaya gelmiş, ve her ikisi de, küçük yaşta, büyük bir saygınlık içerisinde, Konstantinopolis sarayına getirilmişlerdir.

110) Bu evlat edinmenni yasal olarak mı, yoksa eğretilemeli (Istîâreli) mi olduğu iyice bilinememektedir. (Bakınız Ducange, Fam. Byzant., s. 75.) Eski bir yazıtta Stilikon'a **progener divi Theodosii** sanı verilmektedir.

111) Klaudianus (**Laus Serenoe,** 190-193) şiir diliyle şunları söylüyor: **«Dilectus equorum,»** ve **«gemino mox idem culmine duxit agmina.»** Yazıt, ekliyor: «comes domesticus», bu çok önemli görevi Stilikon, yaşamının doruğunda da korumasını bildi.

112) Klaudianus'ün gösterişli dizeleri (**in I Cons - Stilich.** II, 113) onun yüksek yeteneklerini dile getirmektedir. Ne var ki, Stilikon'un süel yönetimdeki şaşmaz doğruluğu, Zosime'nin, içinden istemediği halde, yapmış olduğu tanıklıkla daha iyi anlaşılmaktadır. (Bk. I. V, s. 345.).

113) ..... Si bellica moles
Ingrueret, quamvis annis et Jure minori
Cedere grandaevos equitum peditumque magistros
Adspiceres .....
Claudianus, **Laus Seren.,** s. 196. v.b.

Çağımızdaki bir general, başeğmesini ya bir vatansever kahramanlığı, ya da aşağılık bir kölelik gibi görecekti.

114) Birinci konsuluslük üzerine yazılmış şiiri (I, 95-115) **Laus Serenoe** ile karşılaştırınız. —Orada son buluyor, yazık.— Rufinus'ün kökleşmiş kini rahatça görülmektedir.

114/a) ..... Quem fratribus ipse
Discedens, clypeumque defensoremque dedisti.

Bununla birlikte bu işe atama (IV, **Cons. Honor.,** 432) resmen olmuş değildi, bu nedenle şüpheli görülebilirdi (III, Cons. Honor., 142); cunctos discedere ... Jubet. Zosime ve Suidas Stilikon'a da, Rufinus'e de vasi'ler ya da yetkili vekiller sanını vermektedirler.

115) Roma hukuku iki erginlik önceliği'ni birbirinden ayırmakta-

dır. Birincisi ondört yaşında sona er, ikincisiyse yirmi yaşında... Birincisinde küçük, kişiliği bakımından bir vasinin, ya da bir muhafızın koruması altındadır. İkincisinde ise yalnızca mallarını koruyan bir vasi söz konusudur. (Heineccius, **Antiquitat. Rom., ad Jurisprudent. pertinent.**, I. I. başlık, 22, 23, s. 218-232). Ne var ki bu hukuksal düşünceler, seçimle gelen bir hükümdarlığın uygulamalarında titiz biçimde benimlenmemiştir.

116) Bk. Claudianus, I, **Cons. Stilich.**, I, 188-242. Milano'dan Leyde'ye ve Leyde'den Milano'ya gidiş geliş onbeş günden az tuttu.

117) Stilikon'un ilk konsuluslüğü, II, 88-94. Gardrop yalnızca elbiselerden oluşuyor değildi. Ölmüş imparatorun taçları, zırhlı başlıkları, zırhlı giysileri, kılıçları, omuz kayışları v.b. de baştan başa İnciler, elmaslar ve zümrütlerle bezenmişti.

118) Tantoque remoto
Principe, mutatas orbis non sensit habenas.

Bu güzel övgü (I, **Consul. Stilich.**, I. 149) imparatorun ölümü sırasında duyulan korkular nedeniyle haklı sayılabilir. (de Bell. Gildon., 292-301), bundan başka, onun ölümünden sonra ortalığa egemen olan barış ve düzen de bu çeşit nedenler olabilir. (I. Consul. Stilich., I, 105-168).

119) Stilikon'un yürüyüşü ve Rufinus'ün ölümü Claudianus'çe yazılmıştır (**in Rufin.**, I. II, 101-453; Zosime, I. V, s. 296, 297; Sozomene, I. VIII, bö. 1; Socrate I. VI, bö. 1; Philostorge, I. XI, bö. 3; Godefray, s. 441, ve Marcellin'in Kroniği.

120) Claudianus'ün bir anatomicl soğukkanlılığıy'e anlattıkları (**in Rufin.**, II. 405-415) Zosime ve Jerôme'ce de doğrulanmıştır (cilt I, s. 26).

121) Putperest Zosime bu kilisenin ve haccın sözünü etmektedir. Yaşamını Kudüs'de geçiren Rufinus'ün kız kardeşi Silvania, manastır tarihinde ün yapmıştır: 1° Okumayı seven erden (bâkire). Origenius, Gregorius, Basilus v.b., vob. İncil'i beş milyon satır tutan çoklukta okumuştu. 2° altmış yaşındayken, komünyon âyininde şarapla ekmek yemek için parmaklarının ucunun dışında ellerini, yüzünü ve vücudunun hiçbir yanını yıkamamış olmakla övünebiliyordu. (Bk. **Vitoe Patrum**, s 772-977.)

122) Onun Rufinus'e karşı yazdığı ve inançsız Bayle'nin özenle

tartışmasını yaptığı taşlamanın önsözüne bakınız. (Dictionnaire critique, Rufinus, not E.)

123) Bk. Kodeks Teodosius, I. IX, baş. 42, yasa 14, 15. Yeni bakanlar, sonunu hesaplamadan, açgözlülükle, öncellerinin mallarını elde etmeyi ve bundan, ceza görmeden sıyrılmayı denediler.

124) Bk. Claudianus (**1 Cons. Stilich.**, I. I, 275-292-296; I. II, 83) ve Zosime (I. V, s. 302).

125) Hadım Eutropius'ün konsuluslüğü, ulusun gözden düşmesi üzerinde Claudianüs'de bir düşünce uyandırmaktadır.

..... Plaudentem cerne senatum,
Et Byzantinos proceres, Graiosque, Quirites.
O patribus plebes, O digni consule patres.

Eski Roma ile yenisi arasında ve Yunanlılarla Latinler arasında kıskançlık ve inanç ayrılığının ilk belirtileri bir gözlemcinin dikkatine çarpacak niteliktedir.

126) Claudianus, Gildon'un kusurlarını abartmış o'abilir. Ne var ki, Mağrip kökenliliği, bilinen davranışları ve aziz Augustinus'ün yakınmaları ozanın sövüp saymalarını bir ölçüde haklı gösterebilir. Baronius (Kilise Tarihi, I S. 398, no. 35-56) Afrika ayaklanmasını ussalı olduğu denli geniş bir bilimsel yöntemle işlemiştir.

127) Instat terribilis vivis, morientibus haeres,
Virginibus raptor, thalamis obscaenus adulter .
Nulla quies: oritur praedâ cessante bibido,
Divitibusque dies, et nox metuenda maritis.
..... Mauris Clarissima quaeque
Fastidita dotur .....

Baronius, karısı ve kızı namusluluk örneği olan Gildon'un azgınlığını kınıyor. İmparatorlar, Afrikalı askerlerin aldatan eşlerine karşı, yasaya davanarak, çok sert davranmışlardır.

128) Inque tuam sortem numerosas transtulit urbes

Claudianus (de Bell. Gildonico, 230-324) Zosime'ce de aktarıldığı gibi. (I. V, s. 302) Bizans sarayının entrikalarından —dilini tutarak— söz etmektedir.

128/2) Symmaque (I. IV, Mektupa'r 4) senatonun yaraılama biçimlerini betimliyor; ve Claudianus (1 Cons. Stilich., I. I. 325, v.b.) bir Romalı ruhuyle harekete gelmiş görünmektedir.

129) Claudianus, Simmakue'nin, Roma koruyucu tanrısı, Jupiter-

tahtı önünde söylediği bir söylevde yakınmalarını uzdille betimliyor. (**de Bell. Gildon.**, 18-128).

130) Bk. Claudianus, **in Eutrop.**, I. I, 401, v.b.; I **Consul. Stilich.**, I. I, 306, v.b.; 2 Consul. Stilich., 91, v.b.

131) Daha önce (İ.S. 373) kardeşi Firmus'a karşı savaştığına göre olgun bir yaştaydı. Ammien, XXIX, 5.). Milano sarayının düşüncesini bilen Klaudianus, Massezel'in değerlerinden çok yakınmaları üzerinde durmaktadır. (**De Bell. Gild.**, 389-414.) Bu Mağrip savaşı ne Honorius'a ne de Stilikon v.b.'ne yakışır bir savaş değildi.

132) Claudianus, **Bell. Gild.**, 415-423. Yeni sıkı düzen, ayırd etmeden **legio, cohors, manipulus** adlarını kullanmalarına izin veriyordu. (Bk. la **Notitia Imperii**, s. 38-40.)

133) Orose (I. VII, bö. 36, s. 565) bu öyküye, Zosime'nin pek uymayan kuşku (**ut aiunt**) deyimini koyuyor. (I. V, s. 303.) Bununla birlikte Klaudianus, Cadmus'ün askerleriyle ilgili olarak biraz tumturaklı sözler söyledikten sonra, safça belirtiyor ki, Stilikon, başkaldıran, kaçmasın diye korktuğundan zayıf bir ordu göndermiştir, **ne timeare tlmes**. (1 **Cons. Stilich.**, I. I, 314, v.b.)

134) Claud., Rutil., Numation., Itinerar., I, 439-448. Daha sonra (515-526) Gorgone adasında sofu bir deliden söz ediyor. Bu din dışı uyarılardan şaşkına dönen eleştirmeci Rutilius ile suç ortaklarını **rabiosi canes diaboli** diye adlandırıyor. Tillemont (Kilise Anıları, cilt XII, s. 471), inançsız ozanın, taşlama yapayım derken övgü yaptığını büyük bir ılımlılıkla belirtiyor.

135) Orose, I. VII, bö. 36, s. 564. Augustinus, Keçiler adasının bu aziz yabanıllarından ikisi için övgüde bulunuyor. (Mekt. 81 **apud** Tillemont, Kilise Anıları, cilt XIII, s. 317; ve Baronius, Annal. Ecclés., I. s. 398, no. 51).

136) Gildon savaşının birinci kitabı burada bitiyor. Kalaudianus'ün şiirinin gerisi yitmiştir; bu nedenle ordunun Afrika'da nerede ve nasıl karaya çıktığını bilmiyoruz .

137) Orose bu öyküden sorumludur. Klaudianus (1 Cons. Stilich., I. I, 345-355) Gildon'un böbürlenmesi ve buyruğundaki barbarların kalabalıklığı üzerine büyük ve geniş ayrıntılara girmektedir.

138) Aşağı yukarı bir yıl önce ölen aziz Ambrosius, utkunun zamanını ve yerini —kendisine **mâlûm olduğu** için— haber vermişti. Mas-

cezel, Orose'nin kolayca haber alması için düşünden Paulinus'e söz ettl.

139) Zoslme (V, s. 303) inatçı bir savaş olduğunu varsayıyor; ne var ki, Orose'nin öyküsü, tansık görünüşü altında gerçek bir olguyu kapsıyor.

140) Tabraka, iki Hippone'ler arasında bulunuyordu. (Cellarius. cilt II, s. 112; d'Anville, cilt III, s. 84.) Orose, savaş alanını tam olarak bildirdi; ama bilgisizliğimlz, onun durumunu saptamamıza engel olmaktadır.

141) Gildon'un ölümü, Claudianus (1 Cons. Stilich., I. 357) ile en iyi yorumcuları Zosime ve Orose'ce anlatılmıştır.

142) Claudianus (2 Cons. Stilich., 99-119) bu yargılamanın betimlemesini yapmaktadır. **Tremiut quos Africa nuper, cernunt rostra reos;** ve, eski anayasal düzenin yeniden yaşama kavuşturulmuş olmasına alkış tutmaktadır. Zulüm yönetimi yanlılarına yabancı gelmeyen kararı burada söylemektedir.

.....Nunquam libertas gratior exstat,
Quam sub rege pio .....

Ne var ki, bir kralın dindarlığına bağlı özgürlük, adına lâyık değildir.

143) Bk. Kodeks Teodosius, I. IX, baş. 39, yasa 3; baş. 40, yasa 19.

144) Teodosius ile oğlu'nun utkularında payı olduğunu savunan Stilikon, Afrika'nın kendi verdiği öğütlerle yeniden eskl haline geldiğlni ileri sürmektedir. (Bk. Baronius'çe sözü edilen betimleme.).

145) Zosime'nln ayrıntılı olarak verdiği olayı, yumuşattım. (I. V, s. 303.) Orose, kutsal hakları çiğnediği için generalin sonsuza dek cehennem acılarına mahkûm edileceğini söylemektedir. (s. 538).

146) Klaudianus, üçyüz kırk dizeden oluşan bir düğün koşuğu yazdı. Bu dizeler, evliliğin ilk gecesinde serbestçe okundu. Ayrıca (fescenmines) koşuklar da yazmış bulunuyordu.

147) ..... Calet obvius Ire
Jam princeps, tardumque eupit discedere solem.
Nobilis haud aliter sonipes.

De Nuptiis Honor. et Marioe, 287; ve (fescennine) şiirlerinde daha da serbestçedir, 112-126.

Dices, ô quoties.. hoc mihi dulcius

Quàm flavos decies vincere Sarmatas.

. . . . . .

Tum victor madido prosilias toro,

Nocturni referens vulnera praelii.

148) Bk. Zosime, I. V, s. 333.

149) Procope, **de Bell. Gothico**, I. I, bö. 2. Honorius'ün gidişatını, Yunanlı tarihçinin acâyip ve pek az olası masalını —benimsemeden— almış bulunuyorum.

150) Teodosius'ün, daha doğrusu Claudianus'ün dersleri (IV, Cons. Honor., 214-418), özgür bir ulusun ileriki hükümdarı için bile yetkin bir yapıt olabilecek nitelikteydi. Honorius ile dejenere uyruklarına göre çok yüksek bir düzeyde bulunuyordu.

151) Claudianus, Gotlar'ın ayaklanışını ve Konstantinopolis'i kuşatışını açıkça anlatıyor (in Rufinus, Kitap II, 7-100); Zosime, Kitap V, s. 292; ve Jornandes, **de Rebus geticis**, bö. 29.

152) ..... Alii per terga ferocis

Danubii solidata ruunt; expertaque remis

Frangunt stagna rotis.

Claudianus ve Ovidius, sıvı halindeki suların yerine kalın buzları koyarak, eğretileme yoluyla, çoğu zaman imgelemeleriyle alay etmektedirler.

153) Jérôme, cilt I, s. 26. Bu zamanların genel ve özel tüm mutsuzluklarını ilginç ayrıntılarla anlatarak, yeğeni Nepotianus'ün ölümünden dolayı Altinum piskoposu, dostu Heliodore'yi avutmaya çalışmaktadır.

154) **Baltha** ya da **bold**, Fransızca **hardi:** Origo mirifica, diyor, Jornandes, bö. 29. Bu ünlü soy, Baux diye yanlış adlandırılan bir san ile Septimani ya da Langedok eyaletinde (Fransa'da) uzun süre tanınmıştır. Bu ailenin bir kolu Napoli krallığında o zamandan beri bir kuruluş meydana getirmiştir (Grotius, **in Prolegom - ad Hist. Gothic.**, s. 53.) Arles yakınlarındaki Baux senyörleri. Provence kontlarına bağlı değillerdi. (Longuerue, Description de la France, cilt I, s. 357).

155) Zosime (I. V, s. 293-295) Yunanistan'ın fethi için en iyi kılavuzdur. Ama Claudianus'ün pasajları ve yollama (atıf)'ları da tarih için o derece ışık tutucudur.

156) Herodot ile (VII, bö. 176) Tite - Live'yi (XXXVI, 15) karşılaş-

tırınız. Yunanistan'ın savunmasını sağlayan bu dar geçit, birbiri peşi sıra gelen istilâcılarca genişletilmiş olabilir.

157) Eunapius (in Vit. Phl'osoph., s. 93, baskı Commelin, 10596), Termopil geçidinden geçip gittiler, diyor.

158) Jerome'ye ve Klaudianus'e uyabilmek için (in Rufinus, I. II, 191), Yunanistan'daki kötülükleri hafif göstermeye çalışan Zosime'nin öyküsünü biraz şişirdim.

Nec fera cecropias traxissent vincula matres.

Synesius (**Epist**. CLVI, s. 272, baskı Petav.)'ün görüşüne göre, prokonsulus'ün açgözlülüğünden dolayı kötülüklere uğrayan Atina, bilim okullarıyle o'duğu denli bal ticaretiyle de çok ünlüydü.

159) ..... Vallata mari Scronla rupes,
Et duo continuo connectens aequora muro
Isthmos.

Claudianus, **de bell. Getico**, 188. Pausanias, Scironien kayalıklarını betimledi (I. I, bö. 4, s. 107, baskı Kuhn.), çağımız gezginleri Wheeler (s. 436) ve Chandler (s. 298) de onun betimlemesini yaptılar. Adrianus de bu yolu, iki araba yan yana geçecek ölçüde genişletti.

160) Claudianus (**in Rufinus**, I. II, 186, **et de Bell. getico**, 611, v.b.) belirsiz, ama dokunaklı biçimde, bu yakıp yıkma sahnesini canlandırıyor.

161) Homeros'un bu gösterişli dizeleri (Odysseus, I. V, 306), Korunt'lu genç tutsaklardan birisince kopya edilmiştir. Nummius'ün göz yaşları, kaba saba (yenen)'in özgün bir portrenin değerini bilmemesi halinde, iyilikten anlayan bir kalbe de sahip olamıyacağını tanıtlamaya yarayabilir (Plutark, Symposiac, I. IX, cilt 2, s. 737, baskı Vechel).

162) Homeros, erkek kardeşlerini, babalarını v.b.'ni öldürenlere güzelliklerini teslim eden ve gönüllerini bile veren tutsak kadınların örnek sabırlarından yakınıp durmaktadır. Racine (Rasin) hayranlık uyandıran bir sanatçılıkla, Aşil (Achyleus)'ün vurgunu Erifile'nin karakterinde buna benzer bir tutkuyu canlandırmıştır.

163) Plutark (in Pyrrho, cilt II, s. 471, baskı Brian.) kısaca aynı anlamdaki yanıtı veriyor. Pyrrhus, yirmi beş bin piyade, ikibin atlı ve yirmi dört fil ile Isparta'ya saldırdı. Tahkimatsız olan bu kentin savunması, gerileme döneminde bile Likurg (Lycurgue) yasalarının bir övgüsünü yapmaktadır.

164) Böyle bir durumu Homeros, çok daha soyluca simgelemişti. (Iliada, XX, 164).

165) Eunapius (**in vit. Philosoph.**, s. 90-93) Yunanistan'a hıyanet eden ve Gotlar'ın ordusunun peşi sıra giden bir keşişler topluluğundan söz etmektedir.

166) Stilikon'un Yunanistan'daki savaşı için, Zosime'nin (I. V, s. 295, 296) yansız anlatımını, Claudianus'ün dalkavukluk dolu öyküsüyle (I. **Consul - Stilich.**, I. I, 172-186; IV **Cons. Honor.**, 459-487) karşılaştırınız. Olay pek şanlı geçmediyse de pek becerikli biçimde kapalı olarak işlenmiştir.

167) Elide'yi geçen askerler silahlarını teslim ettiler. Bu güvenlik, kendilerini tarıma veren Eleenler'i güçlendirdi. Zengin olunca kendilerini beğenmeye başladılar. Ayrıcalıklarını hor gördüler ve cezalarını çektiler. Polybe, yine eski hallerine dönmelerini onlara öğütlemektedir. Bk. B. West'in Pindare çevirisinin başına koyduğu bilgili ve aklı başında söylev.

168) Claudianus (**in IV Cons. Hon.**, 480) bu ırmağın adını vermeden olaya yollama yapmaktadır. Alfe ırmağı olabilir. I. Cons. Stilich., I. I, 185).

..... Et Alpheus geticis angustus accrvis
Tardior ad siculos etiamnum pergit amores.

Bense daha çok Pene ırmağı olduğunu sanıyorum, çünkü ağır ve zayıf akışı geniş bir yatağı izler, Elide'de derinleşir ve Sillene (Cyllène)'in altında denize dökülür. Augias'ın ahırlarını temizlemesi için Alfé ile birleştirilmişti. (Cellarius, cilt I, s. 760; Chandler'in Gezileri, s. 286).

169) Strabon, I. VII, s. 517; Pline, Hist. Natur., IV, 3; Wecler, s. 308; Chandler, s. 275. Her iki kıyı arasını çeşitli noktalardan ölçtüler.

170) Synessius, İstanbul'da üç yıl (İ.S. 397-400) kaldı. Görevi, Imparator Arkadius nezdinde Siren (Cyrène) temsilciliğiydi. Ona altın bir taç sundu ve bu öğretici söylevi dile getirdi (**de Regno**, s. 1-32, baskı Petav. Paris, 1612). Filozof, Ptolemais piskoposluğuna atandı (İ.S. 410), ve 430 yılı dolayında öldü. (Bk. Tillemont, Kilise Anıları, cilt XII, s. 499-554, 683-685.)

171) Synesius, **de Regno**, s. 21-26.

172) ..... Qui faedera rumpit
Dilatur: qui servat, eget; vastator Achivae
Gentis, et Epirum nuper populatus inuitum,

Praesidet Illyrico: jam, quos obsedit, amicos
Ingreditur muros; illis responsa daturus
Quorum conjugibus politur, natosque peremit.

Claudianus, **in Eutrop.**, I. II, 212. Illlrya'daki yetkesiyle yarattığı gelenekten dolayı Alarik, kendi politikasını alkışlamaktadır (**de Bell. Getic.** 533-543).

173) Jornandes, bö. 29, s. 651. Gotların tarihçisi, kendisine pek de olağan sayılamıyacak bir çabayla şunları ekliyor: **Cum suis deliberans, suasit suo labore quoerere regna, quam alienis per otium sublacere.**

174) ..... Discors odiisque anceps civibus orbis
Non sua vis tutata diu, dum foedera fallax
Ludit, et alternae perjuria venditat aulae.

Claudianus, **de Bell. Get.**, 565.

175) **Alpibus Italioe ruptis penetrabis ad urbem**. Bu aslına uygun önsezi olaydan yedi yıl önce Alarik'ce, hiç değilse Claudianus'ce haber verildi. (**de Bell. Getico.**, 547). Ne var ki, düşünmeden saptanan dönemde meydana gelmiş olmadı. Çevirmenler, birkaç anlama gelen sözlerin yardımıyle kendilerini kurtardılar.

176) En iyi malzememiz Claudianus'ün de Bell. Getico şiirinde, ve Honorius'ün altıncı konsulüslüğünü kutlayan şiirinin başlangıcındaki dokuzyüz yetmiş dizesidir. Zosime, derin bir sessizlik sürdürmektedir, biz de Orose'den ve kroniklerden alabildiğimiz bilgilerle yetineceğiz.

177) Alarik'in İtalya'daki savaşlarını birbirine karıştıran Jornandes'in büyük yanılgılarına karşın (bö. 29) Stilikon'un ve Aurelianus'ün konsulüslük tarihleri güvenilmeye değer bulunmaktadır. Claudianus'e göre (Bk. Tillemont, İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 804) Pollentia savaşının da İ.S. 403'de olduğu doğrudur. Ama, aradaki zamanda neler olduğunu bilemiyoruz.

178) **Tantum romanoe urbis judicium fugis, ut magis obsidionem barbaricam, quam pacatoe urbis judicium velis sustinere**. (Jerome, cilt II, s. 239). Rufinus, tehlikeyi sezdi. Dingin kent, Marcella'nın öfkesi ve Huyeronynus'ün fesatlarıyla ayaklanmıştı.

179) Gençlerin ve bekârlığın düşmanı olup şiddetli Jerome'ce işkence edilen Jovianus.. Jortin'in notları, cilt IV, s. 104; v.b. (Teodo-

slus kodeksinde sürgününün özgün buyrultusuna bakınız, I. XVI, baş. 5 leg. 43.)

180) Şu iğneleyici sözler, Claudianus'ün en birinci ve en hoş deyişlerinden biridir: **de sene Veronensi, qui suburlium nusquam egressus est**. Cowley'in benzetmesi de (baskı de Hurd., II, s. 241) birkaç mutlu ve doğal çizgiler veriyor. Ne var ki, doğaya göre yapıldığı açıkça anlaşılan özgün tablonun çok aşağısında kalmaktadır.

181) Ingentem meminit parvo qui germine quercum.
AE quaevumque videt consenuisse nemus.
A neighbouring wood born With himself he sees,
And loves his old contemporay trees.
Cowley

Cowley de özgününden belki daha üstün bir pasaj yazmıştır. İngiliz ozanı büyük bir bitkibilimciydi, daha geniş bir adlandırma altında **meşeleri** gizledi.

182) Claudianus, **de Bell. Get.**, 199-266. Sözü biraz uzatır gibidir; ama terör ve boş inanç, İtalyanların düşsel yaşamlarında büyük bir yer tutmaktaydı.

183) Baronius'ün ortaya koyduğu Paulinus'ün pasajlarına göre (**Annal. Ecclesias.** İ.S. 403, no. 51); açıkça görüldüğüne göre, ünlü (istiğfarcı)'nın oturma yeri olarak saptadığı Kampanya'daki Nole'ye dek, tehlike işareti tüm İtalüa'ya yayılmış bulunuyordu.

184) **Solus erat Stilicon, v.b.**, imparatoru ayrı tutmadan Claudianus'ün ona sunduğu tek övgüdür (**de Bell. Get.** 267). Honorius'ün, kendi sarayında bile hor görülen bir duruma düştüğü anlaşılmaktadır.

185) Genel iç yılgınlığı ve Stilikon'un yiğitliği üstün bir derecede betimlenmiştir, **de Bell. Getic.**, 340-363.

186) Venit et extremis legio praetenta Britannis,
Quae Scoto dat frena trucl.
De Bell. Get., 416.

Edimburg'dan ya da Newcastle'dan Milano'ya en ivecen yürüyüş, Stilikon'un Gotlarla savaş için öngördüğü tüm süreyi bile aşacak bir zamana gereksinme gösterecekti.

187) Her gezginin, bol ve düzensiz suların taşkınıyle birtakım güçlüklere uğrayan Lombardiya'nın halini hatırlaması gerekir (Bk. Fontenelle, cilt V, s. 279). Avusturyalılar Cenova önünde ordugâhlarını kurdukları zaman burası Polcevera ırmağının yatağıydı ve kuru durum-

daydı. «Ne sarabe, diyor Muratori, mal passato per mente o que buonl Allemanni, che quel picciolo torrente potesse, per cosi dire un instante, cangiarsi in un terribil gigante.» (Annal. d'Ital., cilt XVI, s. 443, Milano, 1753, baskı in-8°.)

188) Claudianus bu sorunu aydınlatmıyor: Honorius'ün kendisi nerede bulunuyordu? Arkasından kovalandığına göre kaçmış olduğu anlaşılıyor. Got savaşı üzerinde benim kanılarım İtalyan eleştirmenlerince doğrulanmıştır: **Sigonius** (cilt I, s. II, s. 369, de **Imp. Occident.**, I. X) ve Muratori (**Annal. d'Italia**, cilt IV, s. 45).

189) (Itinerarire)'de yollardan biri buulnabilir (s. 98-228-294, Wesseling'in notlariyle). Asti, sağ kıyıda bir kaç mil uzakta kuruludur.

190) Roma kolonisi olan Asta ya da Asti, onaltıncı yüzyılda Savua düklerine geçmiş ve şimdi çok güzel kontluğun merkezidir. (Leandro Albertl, Descrizzione d'Italia, s. 382.

191) **Nec me timor impulit ullus**. Bu palavra sözleri ertesi yıl, tehlikeli yerden beşyüz mil uzaklıktaki Roma'da söyleyebilirdi. (VI **Consul.** Honor., 449.)

192) Gotlar'ın Nestoro'unun ve Aşil'inin söylevleri (de Bell. Get., 479-640) karakterlerine ve durum ve koşullara tam uygunlaştırılmıştır.

193) Orose (I. VII, bö. 37) Romalıların, Paskalya pazar âyininde dindar hıristiyanlara yaptıkları dinsizce saldırıdan dolayı öfkelenmiştir. O sırada, Urfalı aziz Tomas'ın kemiklerinin bulunduğu sanduka önünde, Ariusçü haydutun yok olması için dua ediliyordu. Bk. Tillemont (Imparatorlar Tarihi, cilt V, s. 529) aziz Krisostome'ye kötü olarak yükletilmiş bir can sıkıcı ahlak öğüdünden söz etmektedir.

194) Pollentia'nın kalıntıları, Torino'nun yirmi beş mil güney-doğusunda bulunmaktadır. Aynı dolaylardaki **Urbs** bir krallık ırmanıydı, orada Lombardiya kralları avlanarak eğleniyorlardı ve küçük bir ırmak, önceden haber vermeyi hoş görüyordu: «Penetrabis ad Urbem.» (Cluver. Ital., Antiq., cilt I, s. 83-85.)

195) Orose, iki anlama da gelebilecek deyimlerle Romalıların yenilmiş olduğunu anlatmaya çalışıyor. «**Pugnantes vicimus, victores victi sumus.**» Porsper (**in Chron.**) onu kanlı ve sonucu belirsiz bir savaş olarak gösteriyor. Ama Cassidore (**in Chron.**) ve Jornandes (**de Reb. Get.**, bö. 29), kesin sonuçlu bir utku olduğunu savunuyorlar.

196) Demens Ausonidum gemmata monilia matrum,

Romanasque alta famulas cervice petebat.

197) Claudianus (**de Bell. Get.** 580-647) ve Prudenslus (**in Symmach.** I. II, 694-719), Pollentia zaferinin Romalılarca kazanıldığını açıkça belirtiyorlar. Bunlar ozan ve bir yanı tutan yazarlardır. Ne var ki, olayların herkesçe yakından bilinmesi durumunda, en şüpheli tanıklara bile güvenmeğe değer.

198) Claudianus, sözlerini canlı bir inceilikle bitiriyor; şu var kl, coğrafya durumunu, ozanların betimlemesine göre, Sembr'lerin ve Gotlar'ınkiyle aynı savaş alanını gösterdiği biçiminde anlamamak gerekir. Vercelli ile Pollentia birbirinden altmış mil uzaklıktadırlar. Sembr'liler, geniş ve çorak Verona ovasında yenilseler bu uzaklık daha büyük olurdu. (Maffei, **Verona Illustra,** s. I, s. 54-62.).

199) Claudianus ile Prudencius'ü, tarihin özüne ilişkin bilgileri alabilmek için, abartmalarından sıyırarak, değerlendirmek zorunludur.

200) Et gravant en airain ses frêles avantages
De mes états conquis enchainait les images.

Kralların ve eyaletlerin imgelerini şanlı bir biçimde gösterme göreneği Romalılarda geniş ölçüde uygu anıyordu. Mihridat'ın heykeli on iki ayak yüksekliğindeydi ve som altındandı. (Freinshem., Tite-Live'nin eki, III, 47.)

201) Getik savaşı ve Honorius'ün altıncı konsuluslüğü, kapalı bir biçimde, Alarik'in yenilgilerini ve çekilişini birlikte bağlar.

202) **Taceo de Alarico ... soepe victo, soepe concluso, semperque dimisso.** (Orosius, I. VII, bö. 37, s. 567). Claudianus (VI **Consul. Honor.** 320) güzel bir imge sunarak öyküsünü bitiriyor.

203) Honorius'ün altıncı konsulüslüğü Claudianus'ün yazdığı şiirin gerisi yolculuğu, zafer alayını ve şenlik oyunlarını betimlemektedir (330-660.)

204) Bk. Mascow'ün Eski Cermenler'in Tarihi'ndeki yazıt (VIII, 12). Deyişler olumlu ve ihtiyatsızcadır: **Getarum nationem in omne oevum domitam,** v.b..

205) İlginç ve korkunç bir konu olan gladyatörler için, antikacılık niteliği yanında eski zamanın gelenek ve göreneklerini hoş göstermek için Lipse'nin yazdığı iki saturnal kitabına bakınız (cilt III, s. 403-545).

206) Kodeks Teodosius, I. XV, baş. 12, yasa 1. Godefroi'nin bilimsel eleştirisi, gladyatörlerin tarihi için çok bol kanıt ve bilgi sunmaktadır. (cilt V, s. 396).

207) Hiç kuşkusuz Lactance'nin uzdilli taşlamasını (**Divin-Institut.**, I. VI, bö. 20) okumuş olan Prudensius'ün sözlerine bakınız (**in Symmach.**, I. II, 1121-1131). savunucular, paganizm'in dinsel bayramlarının bir bölümünü oluşturan kanlı oyunları tutmadılar.

208) Thédoret, I. V, bö. 26. Aziz Telemak'ın tarihine inanmaktan büyük beğeni duyacaktım. Bununla birlikte, insanlık davasında ölerek şehit sayılmış bir tek keşiş'in anısına kilise ya da anıt dikilmemiştir.

209) **Crudele gladiatorum spectaculum et inhumanum monnullis videri solet:** ve yüksek **scio an ita sit, ut nunc fit.** (Cicero, **Tusculan.**, II. 17.) Kötü uygulamayı kınayor, ve bu gösterileri büyük bir onamayla destekliyor: Oculis nulla poterat esse fortior contrà dolorem et mortem disciplina. Seneka (**Epist. VII**) bir insanın duyarlılığını gösteriyor.

210) Ravenna'nın bu betimlenmesi Strabon'dan (I. V, s. 327), Pline'den (III, 20), Bizanslı Etien'den s. 651, baskı Berkel.), Claudianus'den (**in VI Consul. Honor.**, 494, v.b.), Sidonius Apollinaris'den (I. I, **Epist.** V, 8,) Jornandes (**de Reb. get.**, bö. 29), Procope'den (**de Bell. Gothic.**, I. I, bö. 1. s. 309, baskı, Louvre), ve Cluverius'den (**Ital., antiq.**, cilt I, s. 301-307). Bununla birlikte hâlâ yerel bir antikacının yapıtına ve güzel bir topografik haritaya sahip değilim.

211) Martial (Epigramme, III, 56, 57) satın aldığı su yerine kendisine şarap verilerek oynanan oyunla alay ediyor. Ama şunu da ciddi olarak ekliyor ki, iyi bir sarnıç, Ravenna'da, iyi bir bağdan daha değerlidir. Sidonius, Kent'te çeşme eksikliğinden yakınmakta ve, yerel uygunsuzluklar arasında içme suyu olmayışını, kurbağa seslerini ve böceklerin sokması gibi şeyleri saymaktadır.

212) Dryden'in Boccasius'den aldığı ve çok güzel biçimde işlediği (Giornata, III, novell. 8) Teodosius ve Honoria masalı, **Classis** sözcüğünün bozularak değiştirildiği, Chlassi ormanında geçmekteydi. Bu orman, ara yol ya da dış kale, gemi barınağıydı, Ravenna'nın üçlü sitesini oluşturuyordu.

213) 404 yılından sonra, Teodosius kodeksi'nin yasaları hep, Konstantinopolis ya da Ravenna tarihini taşımaktadır. (Bk. Godefroy, kanunlar kronolojisi», cilt I, s. 148, v.b.).

214) Bk. Bay de Guignes, Histoire des Huns, cilt I, s. 179-189; cilt II, s. 295-334-338.

215) Procope (de Bell. vandal., I. I, bö. 3, s. 182) Palus-Meotide'-

lerin, açlık nedenlyle yaptıkları bir göçten söz etmektedir. Ne var kl eski tarih üzerine düşünceleri, yanılgı ve bilgisizlik acayip biçimde karanlık bir nltelik taşımaktadır.

216) Zosime (I. V, s. 331) Tuna'nın ve Ren'in öbür yanındaki ulusların genel nitelendlrilmesinden yararlanmaktadır. Coğrafya'ya değgln durumları, adları, kolayca anlaşılacağı üzere, eskl yazarların herbiri, kendi rastlantılarına göre takmışlardır.

217) Radagast adı, Meklenburg'daki Obortibe'lerin yerel bir tanrısına veriliyordu. Koruyucu tnrının adını bir kahraman da alabilirdl. Şu var kl, barbarların mutsuz bir kahramana tapmaları da olası değildir.

218) Olympiodore (apud Phocium, s. 180), pek de açık bir anlam vermeyen Yunanca bir sözcükten yararlanıyor. Sanıyorum kl, ondan birkaç yüzyıl sonra da adlandırıldığı gibi, bu kuvvetler, prensler, onların sâdık arkadaşları ve soylular, de süvarllerle seyislerinden oluşuyordu.

219) Tacitus, **de Moribus Germanorum**, bö. 37.

220) ..... Cujus agendi
Spectator vel Causa fui.

Claudianus, VI Consul. Honor., 439. Yakından görmüş olduğu Gotlar'ın savaşından söz ederken Honorius'ün kullandığı sözler böyleydl.

221) Zosime, (I. V, s. 331) Stilikon'un Tuna ötesindekl savaşını ve utkusunu aktarıyor **APVOV**'u **I5pov** olarak okumak suretiyle yapılan garip yanlışlık. (Tillemont, İmparatorlar Tarihl, cilt V, s. 807.) Her ne denli değer vermiyor ve güvenmiyorsak da Zosime'den yararlanmak zorunda kalıyoruz.

222) Kodeks Teodosius, I. VII, baş. 13, yasa 16). Bu yasanın tarlhine, Godefroi gibi benim de güvenim var (cilt II, s. 387); buna, Radagaize saldırısının gerçek dönemi olarak bakıyorum. Tillemont, Paql ve Muratori, bir önceki yılı yeğ tutuyorlar. Ne var ki, aziz Paulinus de Nole için birazıcık saygı ve minnet konusunda kendilerinl yükümlü görmemezlik edemiyorlar.

223) Galyalıların Roma'yı ele geçirmelerlnden az sonra, başkentin Augustus zamanında yapamıyacağı blr şeyi başararak yedi lejyon, üç bin süvari ve kırk bin plyadeyi —senato çabasıyle— topladı. (Tlte-Llve, VII, 25.) Bu sav, bir antikacıyı şaşırtabllir, ama Monteskiyö bunun nedenini açıkça anlatıyor.

224) Maklavel, hiç değilse filozof olarak, Floransa'nın kökenini açıklamış ve ticaretin sağladığı yararların Faesule kayalarından Arno kıyılarına yavaş yavaş geçtiğini anlatmıştır. (Bk. Floransa Tarihi, cilt I, I. II. bizim koleksiyonumuzda...) Triumoiralar, Tiberius döneminde (Tacitus, Annal., I, 79), gelişmiş bir kent adı ve ününü kazanmayı hak etmiş olan Floransa'ya bir koloni gönderdiler. (Bk. Cluverius, Ital. Antiquit., cilt I, s. 507, v.b.).

225) Thor'a ve Woden'e tapan Radagaize'nin Jupiter'i, Olimpos'un ve Kapitolium'un Jupiter'lerinden çok değişikti. Çok tanrılığın uzlaştırıcı ıra (karakter)'sı bütün bu değişik tanrıları birbirine uygun duruma getirebilirdi. Ne var ki, gerçek Romalılar, Galya'daki ve Cermanya'daki insan kurban etme yöntemlerinden tiksiniyorlardı.

226) Paulinus (**in vit. Ambros.**, bö. 50.), Floransa'lı dindar bir hanımdan dinlediği bu öyküyü anlatmaktadır. Bununla birlikte, arşövek, dünya işlerine karışmaktan hemen elini ayağını çekti ve hiç bir zaman bir halk azizi olmadı.

227) Augustinus, **de civitate Dei**, V, 23; Orose, I. VII, bö. 37, s. 567-571. İki dost, utkudan on-onikl yıl sonra Afrika'da yazdılar ve yetkeleri, Sevilli İsidore'ce —kapalı olarak— izlendi (in Chron., s. 713, baskı Grot.). Orose, bir çok dinsel yararsızlıklarla doldurduğu kitabının neresinde yer bulup da ilginç olayları koyabilecekti..

228) Franguntur montes, planumque per ardua Caesar
Ducit opus: pandit fossa, turritaque summis
Disponit castella jugis, magnoque tesqua
Et sylvas, vastâque feras indagine claudit.

Bununla birlikte, gerçeğin basit öyküsü (Caesar, de Bell. Civil., III, 44) Lucain'in abartmalarının çok üzerindedir (Pharsal., I. VI, 29-63).

229) Orose'nin **«in arido et aspero montis jugo,» «in unum et parvum verticem,»** biçimindeki anlatımları büyük bir ordunun ordugâhına hiç uymamaktadır. Ne var ki, Radagaize'nin komutanlık karargâhı Floransa'ya üç mil uzaklıktaki Faesule ya da Fiesole'de kurulmuş olabilirdi ve ordunun geri kalanı gibi o da Romalılarca kuşatılmış durumda bulunabilirdi.

230) Bk. Zosime, I. V, s. 331, ve Prosper ile Marcellinus'ün Kronik'leri.

231) Olympiodore (apud Phocium, s. 180), sağlam ve dostluk an-

latan ve Stilikon'u daha suçlu gösteren deyim kullanıyor. Orose'nin kullandığı **paulisper devcntus, deind interfectus,** deyimleri ise büsbütün kötüdür.

232) Orose, kralı ve halkı, (Agag ve Amalesit'ler) en küçük bir acıma göstermeden, bağnazca ve barbarca kurban ediyor. Benim kanıma göre, kıya (cinayet) işleyen bir haydut, onu düşünce dinginliği içerisinde onaylayan yazardan daha az tiksinçtir.

233) Claudianus'ün şiir perisine ne olmuştu? Uyuyor muydu, yoksa gereği gibi ödüllendirilmemiş miydi? Bana öyle geliyor ki, Honorius'ün yedinci konsulüslüğü (İ.S. 407), devleti kurtarmasının artık olası bulunmadığının anlaşılmasından önce, iyi bir şiir konusu olabilirdi. Romulus'ten, Camillius ve Marius'ten sonra Stilikon da, Roma'nın dördüncü kurucusu diye adlandırılabilecekti.

234) Prosper'in Kronikler'inin aydınlık bir pasajı olan **«in tres partes, per diversos principes, divisus exercitus,»** buna biraz tansık diyor, ve İtalya, Galya ve Cermanya tarihini birlikte alıyor ve birbirine bağlıyor.

235) Orose ve Jerome onu, istilâyı kışkırtmakla suçluyorlar **«Excitatoe à Stilichone gentes,** v.b.» Niyetleri hiç kuşkusuz, dolaylı olarak d'ajouter etmekti. Galya'yı elden çıkararak İtalya'yı kurtardı.

236) Kont de Buat'nın savına göre, Galya'nın ele geçirilmesi, Radagaize ordusundan geri kalan üçte iki oranındaki kuvvetlerce gerçekleştirilmiştir. (Bk. Histoire ancienne des peuples de l'Europe, cilt VII, s. 87-121. Paris, 1772); bu bilimsel yapıtı ancak 1777 yılında okuyabilmek kazancına kavuştum.) 1771'den beri —ve Mascow'dakinden beri— ben de aynı kanıya varmış bulunuyordum (VIII, 15); birbirimizi görmeden, ve birbirimizden haberli olmaksızın aynı düşünceye varmamız, ortak kanımıza bir dereceye dek değer kazandırmaktadır.

237) ..... Provincia missas
Expellet citius fasces, quàm Francia reges
Quos dederis.

Claudianus (I Consul. Stilich., I. I, 2-35, v.b.) açık ve gereksinmeyi gidericidir. Bu Frank kralları «Tours» Gregoire'nde bilinmemektedir. **Gesta Francorum'un** yazarı Sunnon ve Marcomir'den söz etmekte ve Ikincisini Pharamond'nun babası olarak göstermektedir (cilt II, s. 543). Öyle anlaşılıyor ki, anlamadığı iyi kılavuzlara göre bunları yazmıştır.

238) Bk. Zosime, I. VI, s. 373; Orose, I. VII, bö. 40, s. 576, ve

Chronique'ler. Grégoire'de Tours (I. II, bö. 9, s. 165, Historiens de France'ın ikinci cildinde) Renatus Profuturus Frigeridus'ün, hıristiyan, Romalı uyruk ve yarı barbar adlarını kapsayan çok değerli bir bölümünü, korumuştur.

239) Claudianus (I Cons. Stilich., I. I. 221, ve cilt II, 186) Galya sınırlarındaki barış ve mutluluğun tablosunu betimliyor. Başpapaz Dubos (Histoire crit., cilt I, s. 174) Alba'yı (Arden'lerin küçük bir deresi) Albis'in yerine koymakta ve Galya'daki hayvan sürülerinin Elbe kıyılarında otlaması halinde başlarına gelecek tehlikelere işaret etmektedir. Bu uyarı, yeterince gülünçtür. Şiirsel bir deyişle Elbe ya da Harsiniyen ormanı tüm Cermanya ormanlarını ya da ırmaklarını simgeler. Claudianus bizim eski zamanları araştıranlarımızın incelemesi için çok güçlük çekeceği bir kaynak değildir.

239/a) ..... Gemınasque viator
Cum vıdeat ripas quae sit romana reqlurat.

240) Jerôme, cilt I, s. 93. (Fransa Tarihçileri'nin birinci bölümüne bakınız, s. 777-782; **Carm. de Provid** - **divin**'den alınan pasajlar; ve Sahrèn.) Adı bilinmeyen ozan da, piskoposu ve hemşerileriyle birlikte tutsaktı.

241) İlk kez tartışılan Pelage öğretisi (İ.S. 405) on yıllık ara ile Roma'da ve Kartaca'da suçlu ilân edildi. Yunan kilisesi ise onun hasmına elverişli oldu. Halka gelince, o anlamadığı bir çekişmede hiçbir yanı tutmadı.

242) Bk. Guillaume du Bellay, I. VI, Anılar.

243) Claudianus, I Cons. Stilich., I. II, 250. O sıralarda İrlanda'da bulunan İskoçyalılar, denizden saldırdılar ve İngiltere adasının tüm Batı kıyısını ele geçirdiler. Nennius'e ve İrlanda geleneklerine de güvenilebilir. (Carte, İngiltere Tarihi, cilt I, s. 169; Witaker, Breton'lar Tarihi, s. 199.) Dokuzuncu yüzyılda bulunan Aziz Patrice'nin Altmışaltı Yaşamı, binlerce yalanı kapsamış olmalıydı. Bununla birlikte, İrlandalıların bu dolaşmalarının birinde gelecekteki havari tutsak olarak yollandı. (Usher, Antiquit. Eccles, Britan., s. 431, ve Tillemont, Kilise Anıları, cilt XVI, s. 456-782, v.b.).

244) Breton gaspçıları Zosime'ce dile getirildi (I. VI, s. 371-375). Ayrıca, Orose (I. VII, bö. 40, s. 576, 577), Olympiodore (**apud Photium**, s. 180, 181), kilise tarihçileri, ve Kronikler'e de bk.. Latinler, Marcus'den hiç söz etmemektedirler.

245) **Cum in Constantino** Inconstantiam **execrarentur** (Sidonius Appolinaris, I. V, mektuplar, 9, s. 139, **edit. secund. Sirmond.**). Bununla birlikte, Sidonius, büyük babasını onursuzlaştırmış olan bir hükümdarı karalamak için bu fırsatı kaçırmak istememiştir.

246) **Bagaudoe**, ona Zosime'nin verdiği addır. Belkl, daha az tiksinç bir ada yaraşırlardı. (Bk. Dubos, Histoire Gritique, cilt I, s. 203; ve bu tarih, cilt I, s. 429, üçüncü baskı.) Ondan söz edecek zamanımız olacaktır.

247) Verinianus, Didyme, Teodosius ve Lagodius adındaki bu kardeşler bizim zamanımızda olsalardı, kan soylu prens sanını alacaklardı. Halbukl bunların ne prenslikleri, ne de ayrıcalıkları vardı; yalnızca vatandaş idiler.

248) Bu **Honoriani** ya da **Honoriaci'ler** ikl güruh İskoçyalı ya da Atticottl güruhu, iki Mağripli, iki Markoman güruhundan, Victores'lerden, Ascarii'lerden ve Gallicanti'lerden oluşuyordu (**Notitia imperii, sect.** 38, baskı Lab.) Altmış beş **auxilia palatina** bölümünü oluşturuyorlardı diye Zosime'ce özel olarak adlandırılmışlardı, I. VI, s. 374.

249) ..... Comitatur euntem
Pallor, et atra fames; et saucia lividus ora
Luctus; et Interni stridentes agmine morbi.
Claudianus, in VI **Cons. Honor.**, 321, v.b.

250) Kont dö Buat, bu karanlıkta kalmış anlaşmaları incelemiştir. (Histoire des Peuples de l'Europe, cilt VII, bö. 3-8, s. 69-206). Çalışarak elde ettiği gerçek bilgiler belki de yüzeysel bir okuyucuyu yorabilir.

251) Bk. Zosime, I. V, s. 334, 335. OEmona'nın ve Adrlyatik denizine dek karadan yürütülen Argos gemisinin öyküsünü anlatmak için olayı anlatmayı askıya alıyor. Sozomene (I. VIII, bö. 25; I. IX, bö. 4), ve Socrate (I. VII, bö. 10) çok az ışık tutuyorlar; ve Orose (I. VII, bö. 38, s. 571) korkunç derecede yanlı.

252) Zosime, I. V, s. 338, 339. Lapadius'ün deyimleri, söylendiği biçimde yineliyor: «No est ista pax, sed pactio servtutis;» Sonra da, okuyuculraa kolaylık olması için bunu Yunanca'ya çevirlyor.

253) Karadeniz kıyısından gelmişti, ve seçkin bir hizmet görüyordu. Yaptığı işler, Zosime'nin nltelediği karakterini haklı göstermektedir. Augustinus, Olimpius dindarlığını övmekte ve onu kilisenin gerçek bir çocuğu olarak adlandırmaktadır. (Baronlus, Annal. Ecclés. İ.S.

408, no. 19, v.b.; Tillemont, Kilise Anıları, cilt XIII, s. 467), 468.) Aziz Afrika'nın aşağılatıcasına yaptığı övgüler onun dalkavukluğunu olduğu gibi bilgisizliğini de açığa vurmaktadır.

254) Zosime, I. V, s. 338, 339; Sozomene, I. IX, bö. 4. Stilikon, bu gereksiz girişimden Honorius'ü döndürmek için Konstantinopolis'e gitmeyi önerdi. Doğu imparatorluğu söz dinlemeyecekti ve onu fethedecek durum da yoktu.

255) Zosime (I. V, s. 336-345) Stilikon'un gözden düşüşünü ve ölümünü çok uzun, ama çok karışık ve belirsiz olarak anlatmış. Olympiodorus (**apud Phot.**, s. 177.), Orose (I. VII, bö. 38, s. 571, 572), Sozomene (I. IX, bö. 4) ve Philostorge (I. XI, bö. 3; I. XII, bö. 2) çeşitli bölümlerde buna birtakım eklemeler yapıyorlar.

256) Zosime, I. V, s. 333. Bir hıristiyan hükümdarın iki kız kardeşle evlenmesini Tillemont'un kanına dokunmakta (İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 557) ve Papa İnosan I'in, buna **cevaz** vermek ya da karşı çıkmak konusunda bir girişimde bulunmuş olması gerektiğini savunmaktadır.

257) Zosime, Stilikon'un, Noterler okulu müdürü Pierre (Pietrus) ile başmabeyinci Deuterius'ten de saygıyla söz etmektedir. Stilikon, yatak odasında kendini güvenç içerisinde görürdü ama, güçsüz bir hükümdarın yönetiminde bu sığınak onu kurtaramamıştı.

258) Orose (I. VII, bö. 38, s. 571, 572) yeni yönetimin eyaletlere gönderdiği yalan ve sert bildirileri kopya etmiş gibidir.

259) Bk. Kodeks Teodosius, I. VII, başlık 16, yasa 1; I. IX, baş. 42, yasa 22. Stilikon, servet'erini kullanan **ad omnem ditandam, inquietandamque barbariem, proedo publicus** adıyle gösterilmiştir.

260) Augustinus de, Kodeks'de hâlâ duran sapkınlara ve putatapparlara karşı Stilikon tarafından yayımlanmış yasalardan gönenmektedir. Yalnız, onamını almak için Olimpius'e başvurmaktadır. (Baronius, Annal. Ecclés. İ.S. 408, no. 19.)

261) Zosime, I. V, s. 351. Heykellerini süsleyen biçim ve kabartma'arı o yüzyılın kötü beğenisinin bir kanıtı olarak betimleyebiliriz.

262) Dinsel coşkunun kendisine zarif ve anlamlı dizeler yazdırmış olduğu Rutilius Numantianus'e bakınız (Itinerar., I. II, 41-60). Stilikon, Kapitol'un kapılarındaki altın süs şeritlerini de söktürmüş ve alt bölümüne hâk edilen bir buyrultu koydurmuştu. Bu masallar gülünçtür. Bununla birlikte, dinsizlik suçlaması, Zosime'nin bu saltanat nâlbi-

nln erdemlerl üzerine istemediğl halde yapmış gibl görünen övgüye güvenmek için yardımcı olabilir.

263) Opfe'nin düğününe (benzetiş çok ılımlı), canlı doğanın tüm kesimleri, birer armağanla yardım ettiler; tanrıların kendileri bile gözdelerini varlıklı kıldılar. C'audianus'ün ne sürüleri, ne bağları, ne de zeytinlikleri vardı. Zengin kalıtçı bütün bu varlıklara sahipti. Ne var ki, kendisinin tanrıça Junon'u olan Serene'den aldığı bir salık verme mektubunu Afrika'ya gönderdi, kalıtçı oldu ve servete sahip oldu.

264) Claudianus, bunu hakedecek nitelikteki duygusallığa sahip bulunuyordu (**in praefat. Beli. Get.**). Mermer yazıtı, onbeşlnci yüzyılda, Pomponius Laetus'ün evinde —Roma'da— bulundu. Claudianus'ten sonsuz derecede üstün bir ozanın heykeli, sağlığında vatandaşları ve, çağdaşları olan edebiyatçılarca dikilebilirdi, bu, o zaman soylu bir davranış olurdu.

265) Bk. Koşuk 30.

Mallius Indulget somno noctesque dilesque:
Insomnis Pharius sacra, profana, rapit.
Omnibus, hoe, Italae gentes, exposcite votis;
Mallius ut vigilet, dormiat ut Pharius.

Adrianus, İsknederiyeli bir fariyen (Pharlen)'di. (Yaşamı için Bk. Godefroy, Kodeks Teodosius, cilt VI, s. 364). Mallius hep uyuyor değildi. Doğa bilimlerindeki Yunan sistemlerl üzerine incelikle yazılı diyaloglardan oluşan koşuklar yapmıştı. (Claudianus, **in Mall. Theodor. Consul.**, 61-112.).

266) Klaudianus'ün birinci mektubu. Bu mektup, saklamak istediği nefrete ihanet etmektedir. Alay ve nefret, kimi tümcelerde kendini göstermekte gibidir.

267) Ulusal böbürlenme onu bir Floransalı ya da İspanyol olarak göstermiştir. Ne var ki, Claudianus'ün birinci mektubu, onun İskenderiye'de doğduğunu gösteriyor. (Fabricius, **Biblioth. Latin.**, cilt III, s. 191-202. baskı, Ernest.).

268) İlk Latince dizeleri Probinus'ün konsullüğü zamanında yazıldı, İ.S. 395.

Romanos bibimus primum, te consule, fontes
Et latiae cessit Graia Thalia togae.

Bugün elimizde bulunanlardan gayrı, ozan, Yunanca olarak Tarsus, Anazarbe, Beryte, İznik, v.b., antikiteleri de yazdı. Yitirilen güzel

bir koşuğun yeri, gerçeği yansıtan bir tarih bilgisinden daha kolay doldurulabilir.

269) Strada (**Prolusion**, V, VI) ona Lucresius, Virgilius, Ovidlus, Lucainus ve Statius'ün aralarında yer vermektedir. Balthasar Castiglione onun büyük hayranıdır. Yandaşları çok sayıdadır ve çok tutkundurlar. Ne var ki, sert eleştirmenler onu, Latin diyelek (lehçe)'ine pek gitmeyen eğretileme (istiâre), süslü sözler ve retorik bezemelerinden dolayı eleştirmektedirler.

270) Stilikon'un ölümünden Alarik'in Roma kapılarına varışına dek geçen olaylardan yalnız Zosime söz etmektedir. (I. V, s. 347-350).

271) Zosime'nin deyişi güçlü ve canlıdır: barbarların nefretini uyandırmak için bu yeterliydi.

272) «Eos qui catholicae sectae sunt inimici, intra palatium militare prohibemus. Nullus nobis sit aliqua ratione conjunctus, qui a nobis fide et religione discordat.» Kodeks Teodosius (I. XVI, baş. 5, yasa 42), ve Godefroy'nin bilimsel eleştirisi (cilt VI, s. 164.) Bu yasaya çok büyük bir uygulama alanı tanındı ve sıkıştıkça uygulandı. (Zosime, I. 5, s. 364).

273) Addison (Onun yapıtlarına bakınız, cilt II, s. 54, baskı Baskerville), Apenin'i geçen yolun çok nefis bir betimlemesini yapmıştır. Gotlar, bu görünümün güzelliğine dalarak oyalanmadılar, ve Vespasien kayalığında açılmış olan dar geçidin de terkedilmiş olduğunu sevinerek gördüler. (Cluvier, **Italia Antiq.** cilt I, s. 618).

274) Hinc albi Clitumni greges, et maxima Taurus
Victima; saepe tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad templa deum duxêre triumphos.

Virgilius'den başka Properce, Lucainus, Silius Italicus, Claudianus gibi Latin ozanlarının çoğu, Cluvier ve Addison'un pasajlarında görüldüğü üzere, Clitumnus'ün zafer kurbanlarını kutlulamışlardı.

275) Aynı yolu izleyerek yolculuk yapan Honorius'ün bu gezisi Alarik'in yürüyüşüyle ilgili ayrıntılar üzerine bize bilgi sağlamıştır. (Bk. Claudianus, in 6 Consul. Hon. 494-522.) Roma ile Ravenna arasındaki uzaklık 254 Roma miliydi. (**Itinerar.** Wesseling, s. 126.)

276) Tite-Live (I. XXVI, bö. 7, 8, 9, 10, 11), Annibal'in yürüyüşünü betimliyor ve okuyucuya en ilginç sahneyi sunuyor.

277) Cyneas, Pyrhus'ün danışmanı, elçiliği sırasında Romalıların

gelenek ve görenekleriyle disiplinlerini özenle incelemiş ve bu karşılaştırmaları o incelemelerine dayanarak yapmıştı.

278) İkinci Pün savaşında yapılan üç nüfus sayımında şu ayrıntılı bilgiler elde edilmişti (Bk. lite-Live, Epitom., I. XX; Hist., I. XXVII, 36; XXIX, 37), 270, 213; 137, 108; 214.000. İkincisindeki büyük azalma ve üçüncüsündeki çoğalma, MSS'nin oybirliğiyle tanıklığına karşın, birçok eleştirmence Tite-Live'nin metnindeki yanılgıdan ileri gelen olağanüstü bir durum olarak görüldü. (Bk. Drakenborch, **ad** XXVII, 36, ve Beaufort, République Romaine, cilt I, s. 325.) Düşünmüyorlardı ki, ikinci nüfus sayımı yalnız Roma'da bulunanları kapsıyordu ve vatandaşların bir bölümü yalnızca ölmüş olarak değil, çoğunun askerde olmalarıyle de sayıları az görünüyordu. Tite-Live, üçüncü nüfus sayımında lejyonların sayıldığını ve bunun özel komiserlerce yapıldığını söylüyor. Her on iki kişiden birinin altmış yaşından yukarı olduğunu ve silah taşıması söz konusu bulunmadığını kabul etmek gerekir. (Bk. Population de la France, s. 72.).

279) Tite-Live, bu iki olayı rastlantı ve gözüpeklik belirtileri olarak değerlendiriyor. Ne var ki ben, her ikisini de senatonun hayranlık verici politikasıyle oluştuğundan kuşku duyarım.

280) Jeome'ye bakınız (cilt I, s. 169, 170, **ad Eustochium**). Paula'ya Yunanlı ırkından gelen bir san demektedir: **Sobels Scipionum, Pauli hoeres, cujus vocabulum trahit, Martioe papyrioe, matris Africani vera et germana propago**. Bu acayip betimleme, Toxotius'ün Batı eyaletlerinin öbür ailelerinden bir (mitlier) olarak taşıdığı Julius soyadını daha sağlam bir son olarak görüyor. (Bk. Gruter yazıtlarından Tacitus'ün fihristi, v.b.).

281) Tacitus (Annal. III, 55), Aktium savaşıyle Vespasianus'ün saltanatı arasında zamanda senatonun yavaş yavaş, Roma'nın egemenliği altındaki bağımsız kentlerle İtalya'daki kolonilerden gelen yeni ailelerle dolduğunu söylemektedir.

282) Nec quisquam procerum tentet (licet aere vetusto.)
Floreat, et claro cingatur Roma senatu,
Se jactare parem; sed prima sede relicta
Aucheniis, de jure licet certare secundo.

Claud., in Prob. et Olylor, Coss. 18.

Tanınmamış Auchenil adı için gösterilen bu saygı, eleştirmenleri çok şaşırtmıştır. Ne var ki, hepsi, gerçek metin ne olursa olsun, Clau-

dianus'ün dizelerinin ancak Anlcius'ler ailesine uygulanabileceği noktasında birleşmektedirler.

283) Pighius'ün ve Aniclus Gallus'ün annal'lerinnl en eskl tarlhleri, Trib. Pl. A.U. C. 506; Q. Anicius adlı başka bir tribunus, A.U. C. 508, Praedestinus adıyla tanınmıştır. Tite-Live (XLV, 43) Eskileri Roma'nın ünlü ailelerinin altında tutmaktadır.

284) Tite-Live (XLIV, 30-31; XLV, 3, 26, 43.) Anicius'ün değerini yansız olarak belirtmekte, ve biraz önce kazanılmış olan Makedonya seferinin İllirya utkusunu gölgelediğini ileri sürmektedir.

285) Üç konsullüğün tarihleri A.U.C. 593, 818, 967'dir. Son ikisi Nero'nun ve Karakalla'nın saltanatları zamanındadır. Bu lkl konsulüsten ikincisi, takındığı tüm aşağılık nitelikleriyle, köle gibi saraya hizmet ediyordu. (Tacitus, Annal., XV, 74.) Ne var ki, soylu aileler, soy kütüklerinde aşağılık davranışları, kıya (cürüm)'ları bile benimserler, elverir ki bunlar, eskiliği göstermiş olsun.

286) Altıncı yüzyılda (Cassiodore, Variar. I. 10, Ep. 10-12), İtalya'daki bir Got kralının yüksek görevlisi, Anlcius'lerin soyluluğundan büyük bir saygıyle söz etmektedir.

287) ..... Fixus in omne
Cognatos procedit honos; quemcumque regiuras
Hac de stirpe virum, certum est de consule mascl.
Per fasces numerantur avi, semperque renata
Nobilitate virent, et prolem ata sequuntur.

Claudianus, **in prob et Olyb. consulat.** 12, v.b.. Adları sonradan Anlcianus'ler dönüşen Annianus'ler, Vespasianus zamanından dördüncü yüzyıla dek birçok konsuluslüklerce ünlü kılınmış günlerde bir araya gelirlerdi.

288) Hıristiyan senatörlerden ilkinin sanı, Prudensius'ün güvenilir bilgisiyle **(in Symmack.** I, 553), ve Payenlerin Anicianus ailesine karşı duyduğu hınçla tanıtlanmıştır. (Bk. Tillemont, İmparatorlar Tarlhi, cilt IV, s. 183, 5, s. 44; Baron. Annal. İ.S. 312, no. 78, A. 322, no. 2.

289) «Probus.... claritudine generis, et potentia, et opum magnitudine, cognitus orbi Romano, per quem universum poene patrlononia sparsa possedit, juste an secus non judicioli est nostri.» (Ammien Marcellin. XVII, II). Çocukları ve dul eşi onun için Vatikan'da görkemli bir anıt-kabir yaptırdılarsa da, Papa Beşinci Nikolas zamanında, yenl Sen Piyer kilisesi yapılacağı içln yıktırıldı. Bu hıristiyanlık anıtının

yıktırılmasına acıyan Baronius, hafif oyma ve kabartmalarla yazıtlarını özenle sakladı. (Bk. Annal. Ecclés. İ.S. 395, no. 5-17.).

290) İki Persli satrap, Ambrossius ile görüşmek ve Probus'u görmek üzere Milano'ya ve Roma'ya gelmişlerdi. Paulinus (**in vit. Ambrossius**) ve Claudianus (**in consul. Probi et Olybr.**, 30-60) Probus'ün görkemini anlatacak söz bulamıyor gibidirler.

291) Claudianus'ün iki genç konsulus'e yazdığı şlire bakınız.

292) Secundinus le Manichéen, **apud.** Baron. (Annal. Ecclés. İ.S. 390, no. 34.)

293) Bk. Nardini, **Roma antica,** s. 89, 498, 500.

294) Quid loquar inclusas inter laquearia sylvas;
Vernula quae vario carmine ludit avis.

Claudianus, **Rutil. Numitian - Itinerar., ver.** 3. Ozan, Gotların saldırısı sırasında yaşıyordu. Orta boy bir saray, en çok dört arpan büyüklüğündeki Cincinnatus çiftliğini içerisine alabilirdi. (Val. Max., IV, 4) **In laeditatem ruris excurrunt,** diyor Senequa, Mektuplar, 114. (Bk. Bay Hume'un Denemeler'indeki ussal notu, cilt I, s. 562, son baskı, In-8°).

295) Honorius döneminde yapılan bu betimleme tarihçi Olympiodore'nin bir pasajında bulunmaktadır. (**apud Photium,** s. 197.)

296) Alipius'ün, Symmaque'nin ve Maximus'ün oğulları, praetura'ları süresince, yüzyirmi, ikiyüz ya da dörtyüz bin altın lira harcadılar (Bk. Olympiodore, **apud Phot.** s. 297.) Halk ağzıyla yapılan bu tahmine bir çekidüzen vermek gerekir; ama, birinci pretör'e 25.000 folle, ikinciye 20.000, üçüncüye de 15.000'lik bir gider saptayan Teodosius kodeksindeki yasayı açıklığa kavuşturmak güçtür. (I. VI, leg. 5). **Follis** adı (Bk. Mémoires de l'Academie des Inscriptions, cilt XXVII, s. 727), yüz yirmi beş gümüş parçasına ve bu bursun 1/2625 değerindeki küçük bir bakır paraya uygulanıyordu. İlk anlamında, yirmi beş bin follis, 150.000 sterling'e eşit olacaktır. Sonuncusunda, ancak beş ya da altı sterling'e denk gelecektir. Birincisi saçma olurdu, ikincisiyse gülünç... Ortalama bir değer olmalıydı ve burada Follis adıyla gösterilmeliydi. Şu da bir gerçek ki, bir yasanın yazılışında ikili anlama gelecek deyimler kullanmak bağışlanacak bir davranış olamaz.

297) **Nicopolis ....'ın, Actiaco littore sita possesionis vestroe nunc pars vel maxima est.** (Jârom. **in proefat. Comment. ad Epistol.**

ad Titum, cilt IX, s. 243). B. Tillemont, hangi temele dayandığını anlamadığım, bunun, Agamemnon'dan kalıtım yoluyla geldiğini sanmaktadır (Kilise Anıları, cilt XII, s. 85).

298) Senequa, epist. 89. Sözleri tumturaklıdır. Ne var ki, Romalıların açgözlülüğünü ve gösterişe düşkünlüğünü, abartma yapmadan anlatmak güçtür. Quadragendie'nni geliri üçyüz bin Sterlini aşmış, kendilerini yüksek faizle borçlandırdığı kimselerden bunu acımaksızın istemiş ve Britanya'da bu yüzden ayaklanma olmuşsa, filozofun kendisi de kınanmaktan bağışık tutulamaz. (Dion Cassius, I. LXII, s. 1003) (Antoninus Itinereri)'de Gale'nin sanısına göre (In Britann. s. 72) Fautus, Buri yakınındaki Suffolk eyaletinde bir, ve Nopoli krallığında da başka bir taşınmaza sâhip bulunuyordu.

299) Volusius, zengin senatör (Tacitus - Annal., III, 30), kendi toprakları üzerinde doğmuş olan çiftçileri yeğliyordu. Bu kuralı ondan alarak benimseyen Columelle, bu konu üzerinde doğru olarak düşünce yürütmektedir. (De Re rustica, I. I, bö. 7, s. 408, baskı, Gesner, 1735).

300) Valesius (ad. Ammianus, XIV, 6), Chrysostôme'nin ve Augustinus'ün tanıklarıyle tanıtlamıştır ki, senatörlerin paralarını tefecilikte kullanmaları yasaklanmıştı. Bununla birlikte, Teodosius kodeksiyle (Bk. Godefroi, ad I. II, baş. 33, cilt I, s. 230-289) yüzde altı ile ya da yasal kazancın yarısıyle paralarını işletmelerine izin verilmişti. İşin garip yanı şu ki, bu izin genç senatörlere tanınmıştı.

301) Pline, Hist. Natur., XXXIII, 50. Gümüşün ağırlığını 4380 livr olarak saptıyor; Tite-Live bunu 100.023'e dek çıkarıyor (XXX, 45) [1 livre = — 450 gram] Birinci tahmin, zengin bir kent için çok düşük, ikincisiyse, bir özel kişinin büfesi için pek çoktur.

302) Bilgin Arbuthnot (Eski paralar tablosu, v.b., s. 153) eğlenceli ve şüphesiz gerçek olarak belirttiğine göre, Augustus'un pencerelerinde cam yoktu ve tek gömleği bile bulunmuyordu. Daha sonraki yüzyıllarda, gömlek ve cam yavaş yavaş kullanılmaya başlanmıştı.

303) Ammianus'ün metninde yaptığım birtakım değişiklikler konusunda bilgi vermem uygun olacaktır: 1° Ondördüncü kitabın altıncı bölümüyle yirmisekizinci kitabın dördüncü bölümünü birlikte —karışık olarak— aldım; 2° dağınık bilgiler arasında düzenleme yaparak bağlantılar kurdum; 3° saçma denecek durumdaki abartmaları yumuşattım;

4° kapalı bir tarzda verilmiş olan gözlemleri açıklığa kavuşturdum. Bu girişimler kabul edilirse, kelimesi kelimesine olmasa da, gerçek ve aslından ayrılmamış bir metin bulunmuş olacaktır.

304) Claudianus'ün Ammianus tarihini okuduğu anlaşılıyor ve çok ciddi bir anlatımla bu büyük evrimi dile getiriiyor:

Postquam jura ferox in se communia Caesar
Transtulit; et lapsi mores, desuctaque priscis
Artibus, in gremium pacis servile recessi.

De Bell. Gildonico. 49.

305) Eski zaman araştırıcılarının en gerçekçi araştırmaları bile bu bilinmez adların neler olduğunu anlamak konusunda yetersiz kalmıştır. Bana öyle geliyor ki bunlar, tarihçinin kşiisel taşlamasını gidermek amacıyla, onun tarafından uydurulmuştur. Şurası da bir gerçektir ki, Romalılar, öz adlarına dört, beş ve yediye dek takma ad eklemeyi benimsemişlerdi; örneğin, Marcus, Maecius, Maemmius, Furius, Balburius, Caecllianus, Placidus, gibi. (Bk. Noris Cenotaph. Pisan. Dissert., IV, s. 438.).

306) **Carrucoe**'ler, (Romalıların arabaları) çoğunlukla oymalı ya da kabartmalı som gümüştendi. Katırların ve atların koşum takımları altınla bezenmişti. Bu görkem, Nerondan Honorius'e dek sürdürülmüştür. Appianus yolu, Gotların kuşatmasından altı yıl önce, azize Melania'nın karşılanmasına çıkan bu tür görkemli arabalarla baştan başa dolmuştu. (Senequa, **Epistol**, 87; Plin. **Hist natur.** XXXIII, 49, Paulin Nolan., apud Baron. Annal. Ecclés. İ.S. 397, n. 5.) Eskilerin arabasıysa, yalın bir karoseri halinde makaslara oturtulmuş, üstü açık ve her türlü hava etkilerine uğrayacak nitelikte olmakla birlikte sonrakilerin altın ve gümüş arabalarına yeğ tutulabilirdi.

307) B. de Valois, Amasya piskoposu Asterius'ün bir din sohbetinde (**Ad Ammianus**, XIV, 6) bulduğuna göre, ayıların, kurtların, Aslan ve kaplanların ve av partilerinin işlemeli biçimde yeni bir sunuş biçimiydi. Sofu olan kimseler, bu hayvanlar yerine, en saydıkları azizin simgesini ya da adlarını işliyorlardı.

308) Bk. Pline'nin mektupları (I. 6). Üç tane çok büyük yaban domuzu, avcı filozofun okumaya daldığı sırada onu hiç tedirgin etmeksizin, filelere sarılıp yakalanmıştı.

309) Ammianus'de bulunan **Averne** sözcüğünün değişikliği önemli değildir. Averne ve Lucrina gölleri birleşiyorlardı ve, Agrippa men-

direğiyle, Puzzole körfezinde ağzı darlaşan Julianus limanına akıtılıyorlardı. O yörelerde oturdu virgilius, bu yapıtı betimledi (**Georgic.**, II, 161) ve uygulama tarihini verdi. Bilimsel eleştirmenler, özellikle Catron, Strabon'dan, Suetone'den ve Dion'dan çok şey yararlandılar. Depremler ve yanar dağlar memleketin yüzünü değişikliğe uğrattılar ve 1538'den beri Nuovo dağı Lucrina gölünün yerini aldı. Bk. Camillo Pellegrino (**Discorsi della Campania felice**, s. 239-244, v.b.; **Antoni Sanfeilicii Campania**, s. 13-88.)

310) Les **Regna Cumana et Puteolana; loca caeteroqui valde expetenda, interpellantium autem multitudine poene fugienda. (Cic., ad. Attic.**, XVI, 17.).

311) Atalar sözü haline gelmiş olan ne Idüğü belirsiz cimmerlen deyimi, ilkönce Homeros'un Odysse'nin onbirinci kitabında, Okyanus'un uzak kıyılarındaki bir masal ülkesinin betimlenmesinde kullanılmıştır. Bk. **Adagia Erasmi**, yapıtları (cilt II, s. 593, baskı Leyde.).

312) Senequa, Romalıların yolculuğuyla ilgili olarak üç ilginç durumu aktarmaktadır (Mektuplar CXXIII). 1° En önden Nümidyalı süvariler yürür ve, tozu dumana katarak büyük bir senyörün gelmekte olduğunu haber vermiş olur. 2° Katırlara yalnız kıymetli vazolar değil kristal ve **murra'dan** akla gelmedik avadanlıklar da yüklenir. Senequa'nın Fransızca'ya çevirisini yapan bilgin murra Çin ve Japon porseleni anlamına geldiğini belirtmektedir. 3° Güneşten ve soğuktan korumak için güzel yüzlü genç köleler, değerli merhem gibi, birlikte götürülüyorlardı.

313) **Distributio solemnium sportularum - Sportuloe** ya da **sportelloe küçük** kaplar olup, yüz kudrant, ya da yaklaşık yirmi beş (sous) para'lık sıcak **nevâl** ealabileceği düşünülmüştür. Bunlar, gösterişli bir biçimde baş salona dizilliyor ve kapıya yığılan aç insanlara dağıtılıyordu. Juvenal'in taşlamaları ve Martial'in koşukları bu gösterişli ve az incelikli gelenekten çok söz etmektedirler. Bk. Suetonius (**in Claud.**, bö. XXI; **in Neron.**, bö. XVI, **in Domitianus**, bö. IV. VII). Bu erzak sepetleri sonradan altın ve gümüş paraya dönüştürüldü, ya da evlenme törenlerinde, konsuluslük verilmesinde, birinci sıradaki vatandaşlar arasında karşılıklı armağan konusu oldu. (Bk. Symmaque, **Epist.** IV, 55, IX, 124; **ve Miscell.** s. 256).

314) Latince **glis**, Fransızcası **loir'dır**. Bu küçük hayvan ormanlarda yaşar ve, anlaşıldığına göre soğuklarda uyuşup kalır. (Bk. Pline, His-

tolre Naturelle, cilt VIII, s. 81; Buffon, Hist. Natur., cilt VIII, s. 158; ve Pennant'ın dört ayaklılar üzerine kısaltılmışı, s. 289.) Kırsal evlerde çok sayıda glis ya da loir (gelincik) besleniyor ve semizlendiriliyordu, ve böylece çok kazançlı bir mal edilmiş oluyordu. (Varron, **de Re Rustica, III, 15.**). Bu yemek (Censor) denilen görevlilerin gülünç yasağından beri çok görkemli sofralarda aranılır oldu. Söylendiğine göre, bugün de Roma'da yine büyük önem taşımaktadır ve Colonna hanedanının prensleri çoğunlukla bundan ikram etmektedirler. (Bk. Brotier, Pline'nin son basıcısı (tâbii), cilt II, s. 458, **apud Barbou,** 1779.).

315) Tavla (trictrac) da denebilecek bu oyun, en ağırbaşlı Romalıların bile en gözde bir —hoşvakit geçirecek— eğlencelerinden biriydi ve eski hukukçu Mutius Scaevola bu oyunu çok bilgili oynamakla ünlüydü. Buna, **alveolus'ü** ya da tavlayı bölen Seripta, yani çizgiler nedeniyle **ludus duodecim scriptorum** adı veriliyordu. Bu tabla üzerine biri beyaz öbürü siyah olmak üzere iki ordu —düzenli olarak— diziliyordu. Bu ordular, oyunun kurallarına, **tesseroe'lerin** ya da zarların getirdiği şansa göre yer değiştiriyordu. Bilgin Hyde, Pers dilinden alınmış **nerdi ludium'un** İrlanda'dan Japonya'ya değin değişen tarihi üzerine özenle ayrıntılı bilgiler vermekle ve bu konu üzerinde pek de ilginç olmayan klasik ve doğusal **benzetmelik** taslamaktadır. (Bk. **Syntagma, Dissert.**, cilt 2, s. 217-405.)

316) **Marius Maximus, homo omnium verbosissimus, qui et mythistoricis se voluminibus implicavit.**, (Vopiscus, **in Hist. August.**, s. 242.) Trajanus'den Aleksandr Severus'e dek imparatorların yaşam öykülerini yazdı. (Bk. Gerard Vossius, de Historicis latin, I. II, bö. 3, yapıtları, cilt IV, s. 57.).

317) Bu taşlamada belki de bir abartma vardır. Macrobus'ün Saturnal'leri ve Jerome'nin Mektuplar'ı tatmin edici biçimde tanıtlıyorlar ki, en üst sınıftaki Romalıların kadınları da erkekleri de klasik dizini (edebiyatı) ve hıristiyanlık din bilimini okuyup işlemekteydiler.

318) Macrobus, soylu Romalılarla yakın dosttu. O da yıldızları gelecek olayların nedenleri, hiç değilse doğru göstergesi olarak düşünmektedir. (**De Somn. Scipion**, I.I. bö. 19, s. 68.)

319) Tite-Live'nin tarihleri (Bk. özellikle VI, 36) durmadan zenginlerin zorla almasından ve yerli borçluların kötüleşmiş durumlarından söz etmektedirler. Yiğit ve yaşlı bir askerin öyküsü (Denys d'Hal., I.

VI. bö. 26, s. 347, baskı Hudson, ve Tite-Live, II, 23) övgünün çok kötüye kullanıldığı o çağlar anlatılırken sık sık dile getirilmelidir.

320) **Non esse in civitate duo millia hominum qui rem haberent.** (Cicero, **de Offic.**, II, 21; ve **Comment. Paul. Manut-, in edit. Groev.**) Halk tribunusii Philipplus, bu belirsiz sayımı söylevi arasına sokmuştur (A.V.C., 649); Gracques'lerin olduğu gibi onun da amacı halkın fakirliğini acıyarak anlatmak ve abartmaktı. (Bk. Plutark).

321) Juvenal'in nefretle yakındığı üçüncü taşlamasına (60-125) bakınız.

..... Quamvis quota portio fâecis Achâei!
Jampridem Syrus in Tiberim deffuxit Orontes;
Et linguam, et mores, etc.

Senequa, tüm insanların yaşamlarını sürgünde geçirdiğini belirterek annesini avutmaya çalışıyor ve Roma'da oturanlardan çoğunun bu başkentte doğmamış olduğunu ona anımsatıyor. (Bk. **Consolat. ad Helv.**, bö. VI.).

322) Teodosius kodeksinin ondördüncü kitabında ekmekle, etle yağ ve şarapla ilgili herşey vardır. Büyük kentlerin polis sorunları özellikle işlenmektedir. (Bk. 3, 4, 15, 16, 17 ve 24'üncü başlıklar). Eleştirili açıklamacı Godefroi'nin kitaplarında bulunan ikinci önemdeki bilgileri aktarmada bir yarar görmüyoruz. Asker tayınını parayla ölçüştüren Teodosius yasasına göre, yaklaşık onüç turnuva lirası değerinde bir altın seksen (lard) lirası değerine karşılık oluyordu, ya da onikl modii veya tuz ölçüsü sayılıyordu. (Kodeks Teodosius, I. VIII, baş. 4, yasa 17). Bir **amphora** için yetmiş (lard) lirası ile bir şişe şarabın fiyatı yaklaşık sekiz para (sous) olarak saptanıyor.

323) Dünya'nın Betimlenmesi adlı yapıtın bilinmeyen yazarı (s. 14, cilt III, **Geograph. minor.**, Hudson), barbar Latin'inde Lukanya için şunları söylüyor: **Regioobtima et ipsa omnibus habundans, et lardum multum foràs emittit. Propter quod est in montibus, ciyus Oescam animalium variam, etc.**

324) Bk. **Novell. ad calcem, Codex Theodocius, D. Valent.**, baş. XV. Bu yasa Roma'da, İ.S. 452'de Haziran 29'da yayımlandı.

325) Suetone, **in August.**, bö. 42. Bu imparatorun, güzel Retya şarabıyla yaptığı en büyük hovardalık bir sextarius, ya da yarım pinte'yi aşmıyordu. (Id.bö. 77; Torrentius, **ad loc.**, ve Arbuthnot masaları, s. 86.)

326) Onun isteği, bugünkü Toskana'nın çorak ve esenliksiz **ma-**

remmesleri yerine Eturya kıyısı boyunca bağ yetiştirmekti (Vopiscus, **In Hist. August.**, s. 225).

327) Olympiodor., **apud Phot.**, s. 197.

328) Senequa (Epist., I. XXXVI) Afrikalı Sciplon'un Liternum'daki yazlık evinde bulunan hamamları Roma'nın hamamlarıyle karşılaştırmaktadır.

329) Ammianus (I. XIV, bö. 6, ve I. XXVIII, bö. 4), soylu Romalıların lüksünü ve kendini beğenmişliklerini betimledikten sonra halkın kusurları ve saçma sapan işleri için de aynı tiksintiyle birtakım sözler söylüyor.

330) Juvenal, Satira XI, 191, v.b. Tarihçi Ammianus'ün deyimleri, bu taşlamacı ozandan ne daha çok sert ne de daha çok ılımlıdır. Her birisi de doğalarına göre betimleme yapmaktadır. Sirk'in alabileceği izleyici sayısı kentin **Notitioe**'lerinden alınmıştır. Rastlanılan ayrımlar, birbirlerinden kopya etmediklerini tanıtlamaktadır. Kırsal alanda oturanların da kütleler halinde başkente koşup geldikleri düşünülürse bu sayıların inanılabilir olduğu anlaşılır.

331) Gerçekte, —kimi zaman— özgün piyesler yazıyorlardı.

..... Vestigia Graeca
Ausi deserere et celebrare domestica facta.

(Horacius (**Epist. ad Pisones**, 285), Ve Pacuvius'ün Brutus'uyle Decius'üne ya da Maternus'ün Caton'una **trajedi** adını uygun görebilen Dacier'nin bilgili olmakla birlikte pek açık olmayan notu.) Senequa'lardan birisine yükletilen Octavia bugün mevcuttur, ve Roma trajedisi üzerinde büyük bir kanı vermez.

332) Pline ve Quintilianus zamanında trajik bir ozan, büyük bir salon kiralıyarak çağırdığı kalabalığa piyesini okumak gibi acıklı durumlara düştü. (Bk. **Dialog de Oratoribus**, bö. IX, 11, ve Pline, **Epist. VII, 17.**).

333) Lucianus'ün, **de Saltatione** adlı dialog'una bakınız, cilt II, s. 265-317, baskı Reitz. Pantomimler, saygın adını kazandılar, ve tüm sanatları ve bilimleri de içerisine alması istendi. Bruette (Inscriptions Akademisi Anıları'nda, cilt I, s. 127, v.b.) pantomim sanatı tarihine ilişkin bir özet vermiştir.

333/a) Ammianus, I. XIV, bö. 6. Roma sokaklarının, saçlarını frizeletmekten başka uğraşları bulunmayan ve çocuk yapacak çağda kızlarla dolup taşmasından yakınmaktadır; **et jactari volubilibus gyris,**

dûm exprimunt innumera simulacra, quoe finxêre fabuloe theatrales.

334) (Lipse, cilt III., s. 423, **de Magnitudine romanâ**, I. III, bö. 3), ve ondört milyon kişinin yaşadığı gibi garip bir düşünceye kapılmaktadırlar. Bay Hume, Denemeler'inde (cilt I, s. 450-457), sağduyu ve şüphecilik'le, eski zamanlar nüfusunu gizlice azaltma konusunda bir isteği gösteriyor.

335) Olympiodore, apud Phot., s. 197. (Bk. Fabricius, (Bill. Groec., cilt IX, s. 400.)

336) I eà autem majestate urbis, et civium Infinitâ frequantiâ innumerabiles habitationes opus fuit explicare. Ergo cum recipere non posset area plana tantam multitudinem in urbe, ad auxilium altitudinis aedificiorum res ipsa coegit devenire.» (Vitruv., II, 8.) Nonius'e borçlu olduğum bu pasaj çok güçlü ve aydınlıktır.

337) Pline'nin, Aristidis'in, Claudianus'ün, Rutlblus'un v.b.'nln arda arda olan tanıklıkları, buyrultuların, kötü davranışları önlemeye yetmediğini tanıtlamaktadır. (Bk. Llpse, **de Magnitudine romanà**, I. III, bö. 4.)

338) ..... Tabulata tibi jàm tertia fumant,
Tu nescis; nam si gradibus trepidatur ab Imis,
Ultlmus ardebit, quem tegula sola tuetur,
A piuvià. Juvenal, Satira III, 199.

Üçüncü taşlamanın tümünü okuyunuz, özellikle 166, 223 v.b. Bir **Insula** ya da handa üstüste yığılmış insanların betimlenmesi (Bk. Petrone, bö. 95, 97) Juvenal'in yakınmalarına hak verdiriyor; bu yo'da verdiği bilgiler reddedilir nitelikte olmayan Heineccius (Hist Juris Romana., bö. IV, s. 181)'ün bildirdiğine göre, Augustus zamanında çeşitli **Coernacula**'lar ya da bir **insula**'nın daireleri olağan olarak kırk bin (sesters), ki üçyüz'le dörtyüz sterling arasında bir sayıyı simgeler ve bu da bu konut'arın önemini ve değerini tanıtlar (Pandect., I. XIX, baş. 11, n. 30).

339) Bu sayı binyedi'yüz seksen **domus** ya da ana ev biriminden oluşmaktadır kl, bölündükleri dairelere göre kırkaltı bin altıyüz iki **insuloe** ya da lojman eder (Bk. Nardinl, Roma Antica, I. III, s. 88); bu sayı çeşitli nitotioe'lerin metlnleriyle uygunluk göstermekte ve doğru olduğu anlaşılmaktadır.

340) Doğrucu yazar B. Messance'nin Recherches'ini —nüfus üzerine— okuyunuz (s. 175-197). Kesin ya da olası hesaplara göre Pa-

rls'in nüfusunu, yirmiüç bin beşyüz altmışbeş konut, yetmiş bir bin yüz on dört aile ve beş yüz yetmiş altı bin altıyüz otuz kişi olarak saptıyor.

341) Bu hesap, Tacitus'ün son yayımcısı (cilt II, s. 380) B. Brotier'nin, ne olanaksız, ne de çok önemli olmayan bir gerçeğe yakınlığı savunuyor gibiyse de, yaptığı hesaptan pek de ayrı düşmemektedir.

342) Çoğu zaman ikinci ve üçüncüsüyle karıştırılan ilk Roma kuşatmasına ilişkin olaylar için Zosime'ye (I. V, s. 350-354), Sozomene'ye (I. IX, bö. 6), Olympiodor'a (apud Phot., s. 180), Philostorge'ye (I. XII, bö. 3), ve Godefroi'ya (Dissertat., s. 467-475) bakınız.

343) Laeta'nın annesi Pinumena adını taşıyordu. Babasının memleketi, ailesi ve adı bilinmemektedir. (Ducange, **Fam. Byzant.**, s. 59.)

344) **Ad nefandos cibos erupit esurientium rabies, et sua invicem membra laniârunt dum mater non parcit lactanti infantioe; et recipit utero, quem paulo antè effuderat** (Jérôme, **ad Principiam**, cilt I. s. 121.) Aynı korkunçluklar Kudüs ve Paris kuşatmaları için de anlatılmaktadır. Paris'le ilgili olanlar için Henriade'nin onuncu kitabıyla Journal de Henri IV'ü karşılaştırınız, (cilt I, s. 47-83); göreceksiniz ki, bu olayların yalın bir öyküsü, bir kahramanlık şiirinin en özentili betimlemelerinden pek çok daha dokunaklıdır.

345) Zosime (I. V, s. 355, 356) bu sözleri, Roma ve Toskan inanışlarından hiç haberi olmayan bir Yunanlı niteliğiyle söylüyor. Sanıyorum ki bunlar iki bölümden oluşuyordu: biri gizliydi, öbürü açık ve herkesçe bilinirdi. Birincisi olasılıkla büyü taklitçiliğiydi, Numa, bununla Jupiter'i, yıldırımla silahlanmış halde Aventin tepesine indirtmişti.

> ..... Qiud agant laqucis, quae carmina dicant,
> Quâque trahant superis sedibus arte jovem,
> Scire nefas homini.

Mars **ancilia**'ları ya da kalkanları ve **pignora Imperii**'ler mart ayının ilk günlerinde törenle taşınıyordu ve böylece bu gizemli olayın kökeni anımsatılıyordu. (Ovid. **Fast.** III, 259-3 .) Amaç belki de, Teodosius'ün kaldırdığı bu eski bayramı yeniden yaşama kavuşturmaktı. Bu olayda, henüz gözlemlenmemiş olan bir kronolojik tarihi yeniden bulmuş oluyoruz.

346) Sozomene (I. IX, bö. 6) bu denemenin başarısız kaldığını be-

ilirtiyor ve Innocent'dan hiç söz etmiyor. Tillemont ise, bir papa'nın günah bir törene katılacağına inanılamıyacağını söylüyor.

347) Karabiber, Romalıların, yemekleri için kullandıkları en gözde baharattan biriydi; en iyi cinsi yirmi (denier)'e ya da, yaklaşık, librası oniki franka satılıyordu. Bk. Pline (Hist. Natur., XII, 14). Bu biber Hindistan'dan getirtiliyordu ve Malabar kıyısı bol miktarda yetiştiriliyordu. Ticaret ve gemi taşımacılığı miktarını çoğalttı ve fiyatı da düşürdü. (Bk. Hist. polit. et philosoph., v.b., cilt I, s. 457.)

348) Bu Got şefinin adı Jornandes ve Isidore'ce **Athaulphe** olarak; Zosime ile Orose'ce ise **Ataulphe**, ve Olympiodore tarafından da **Adoulphe** biçiminde gösterilmektedir. Ben de, eski Gotların kardeşleri olan İsveçlilerce benimsenmiş ve çok kullanılan biçimiyle **Adolphe** olarak aldım.

349) Alarik ile Romalılar arasındaki antlaşma, v.b., Zosime'den alınmıştır (I. V, s. 354, 355, 358, 359, 362, 363). Hal ve koşulların geriye kalan bölümü ayrıca anlatılmaya değer nitelikte değildir.

350) Zosime, I. V, s. 367, 368, 369.

351) Zosime, I. V, s. 360, 361, 362. Piskopos, Ravenna'da kalarak, kenti kasıp kavuran kargaşalıklardan kaçındı. (Orose, I. VII, bö. 39, s. 573.).

352) Olimpius'ün ve görev ardıllarının serüvenleriyle ilgili olarak bakınız (Zosime, I. V, s. 334, 365, 366); ve Olympiodore (ap. Phot., s. 180, 181).

353) Zosime (I. 5, s. 364) belli olan bir sevinmeyle bu olayı anlatıyor, ve Gennerid'i, can çekişmekte olan paganizm'e onur veren son kimse olarak kutluyor. Kartaca konsili, hıristiyanlığa geçişi serbest ve isteğe bağlı olarak bırakan yeni bir yasadan şikâyetçi olduklarını bildirmek üzere Ravenna sarayına dört piskopos gönderdiği zaman aynı kanıda değildi. (Bk. Baronius, Kilise yıllıkları, İ.S. 409, no. 12; İ.S., no. 47, 48.)

354) Zosime, I. V, s. 367, 368, 369. Hükümdarın başı, canı, güvenliği ya da dehâsı üzerine ant içme yöntemi Mısır'da ve İskit'er'de çok eskiden beri uygulanıyordu. (Genèse., XLII, 15.) Dalkavukluk, bu yöntemi Caesar'lara da aktarıverdi. Jertullien, kendi zamanında Romalıların saygı duydukları tek yeminin bu olduğunu yakınarak bildiriyor. Eskilerin yeminleri üzerine râhip Massieu'nün zarif incelemesine bakınız (Mém. de l'Acad, des İnser., cilt I, s. 208, 209.)

355) Zosime, I. V, s. 368, s. 368, 369. Roma târihi üzerine **âlây-ü vâlâ** ile yayılan Alarik'in deylşlerini yumuşattım.

356) Bk. Suetone (**in Claudius**, bö. 20); Dion Casslus, (I. LX, 949, baskı Reimar), ve Juvenal'in betimlemesi (Satir. XII, 76, v.b.). Onaltıncı yüzyılda, Augustus limanı örenlerinden kalan bölümler henüz gözle görülür durumdayken ikçağcılar planını çıkartmışlardı (Bk. d'Anville, Academie des Inscriptions Anıları, cilt 30, s. 198); onların hayranlıkla belirttiklerine göre, Avrupa hükümdarlarından hlçbiri bu tür bir yapıt meydana getirememişlerdir. (Bergier, Romalıların Büyük Yolları Tarihl, cilt II, s. 356).

357) Ostia Tyberina (Bk. Cluver., **Italia Antiq.**, I. III, s. 870-879). Tlberis'in iki ağzı, lkl yanı yaklaşık iki mil aralıkla bulunan eşitkenar üçgen halindeki kutsal ada ile ayrılmıştı. Ostla kolonisi, ırmağın sol ya da güney koluyla sağ ya da kuzey kolunun üzerindeki liman arasında kurulmuştu. Cingolani'nin hartasına göre, örenlerinin arasındaki uzaklık lkl milden biraz artıktır. Strabon'un zamanında kum ve dip çamuru, Ostia limanını hemen hemen doldurmuş durumdaydı. Aynı nedenin sonraları da sürmesi sonucu Kutsal Ada'nın alanı arttı ve yavaş yavaş Ostia lle liman, deniz kıyısından çok geride kaldılar. Kuru kanallar, **fiumi morti**, ve çok büyük kazı çukurları, **stagno di ponente, di levânte** ırmağın geri çekilmelerini ve denizin çabalarını göstermektedir. XIV. Benât matemakçilerinin yetkin hartasına, ve Cingolanl'nin **Agro romano**'nun bugünkü durumunu gösteren ve yüz onaltı bin yüz ondokuz **rubbia**, yaklaşık beşyüz yetmiş bin akr (acre)'ini kapsayan ile Ameti'nln sekiz topografik hartasını inceleyiniz.

358) Üçüncü yüzyıldan (Lardner, Vérités de l'Evangile, kısım 2, cilt 3, s. 89-92), ya da hlç değilse dördüncü yüzyıldan beri (**Carol. a sancto Paulo, Notit. Eccles.**, s. 47) Roma limanı bir piskopos kenti haline gelmişti ve anlaşıldığına göre dokuzuncu yüzyılda, Araplar'ın akınlarını sürdürdükleri sırada, papa dördüncü Greguvar'ca yıktırılmıştır. Bugün, burada bir han, bir kllise ve, Roma kilisesinin altı kardinalinden birinin kaldığı piskopos evi ya da sarayı bulunmaktadır. (Bk. Eschinard, **Deserizione di Roma**, ve **dell' Agro Romano**, s. 328).

359) Attale'nin yükselmesiyle ilgili olarak, bakınız, Zosime (I. VI, s. 377-380), Sozomene (I. IX, bö. 8, 9), Olympiodore (**ap. Phot.**, s. 180, 181), Philostorge (I. XII, bö. 3), ve Godefroy (Dissertations, s. 470).

360) Attale'nin Ariusçülerce vaftiz edilmesiyle ilgili olarak Sozo-

mene'nin, ve payen eğitimi almış olmasıyla ilgili olarak da Philostorge'nin tanıklıklarını kabul edebiliriz. Zosime'nin belli sevinci ve Anicien ailesinin hoşnutsuzluğu yeni imparatorun hıristiyanlığı hakkında bir kanı uyandıramaz.

361) Horlamasını, sürgüne göndermeden önce Honorius'ün bir yerini kopartacağını söyleyecek denli ileri götürdü. Ne var ki, Zosime'nin bu savına karşı Olympiodore'nin daha yansız tanıklığı vardır ve bunun tersini savunmaktadır. Olympiodore bu öneriyi aşağılık Jovius'e mal etmekte, ama Attale tarafından kesinlikle reddedildiğini söylemektedir.

362) Procope, **de Bell Vandal.**, I. I, bö. 2.

363) Attale'nin düşmesine ilişkin durumlar için bk. Zosime (I. VI, s. 380-383), Sozomone (I. IX, bö. 8), Philostorge (I. XII, bö. 3). 12 Şubat ve 18 Ağustos'da (İ. S. 410) yayımlanmış olan iki genel af (Kodeks Teodosius, I. IX, baş. 38, yasa 11, 12), bu zorbayla ilgilidir.

364) Orose, I. VII, bö. 42, s. 582).

365) Zosime (I. VI, s. 384), Sozomene (I. IX, bö. 9), Philostorge (I. XII, bö. 3). Bu noktada Zosime'nin metninde kopukluk vardır. Roma kentinin yağması ve halkının kılıçtan geçirilmesiyle sona eren altıncı ve son ktiabının geri yanını yitirmiş bulunuyoruz. Her ne denli bu tarihçi yan tutuculuk ve kanağanlıkla suçlanmış olabilirse de ondan ayrılırken üzüntü duymadığımızı da belirtmeden geçemiyeceğiz.

366) **Adest Alaricus, trepidam Romam obsidet, turbat, irrumpit.** (Orose, I. VII, bö. 39, s. 573). Bu olayı yedi sözcükle anlatıyor. Ne var ki, Gotların canla başla bağlılığını sayfalarca belirtiyor. Ben de, Procope'nin şüpheli tarihinden, en olası görünen olay ve bilgileri aldım (Procope, **de Bell. Vandal.**, I. I, bö. 2.) Onun anlattığına göre, senatörler yemekten sonra uyurlarken kent baskına uğramıştı. Jérôme ise baskının geceleyin olduğunu söylüyor: **Nocte Moab capta est; nocte cecidit murus ejus.** (I. I, s. 121, **ad Principiam**).

367) Orose (I. VII, bö. 39, s. 573-576), çoğunun Arius mezhebinden olduğunu düşünmeden hıristiyan Gotların dindarlığına alkış tutmaktadır. Jornandes (bö. 30, s. 653) ve Gotlar'a çok bağlılık gösteren Sevilla'lı Isidore (Chron., s. 714, baskı Grot.), dindarlık örneği olan bu öyküleri yinelediler ve güzelleştirdiler. Isidore'ye göre, aziz havârilere karşı değil Romalılara yönelik savaş yaptığını Alarik'e söylemişler-

di. İşte yedinci yüzyılın anlatı'sı böyleydi. İkiyüz yıl önce ise değer ve şan İsâ'ya mal ediliyordu, havârilerine değil.

368) Bk. Aziz Augustinus (**de Civitate Dei,** I. I, bö. 6-61.) Truva, Siraküza ve Tarante örneklerini dile getirmektedir.

369) Jerome, cilt I, s. 121, **ad Principiam**. Roma'nın kırılıp geçirilmesi konusunda Virgilius'ün canlı deyişlerini uyguluyor:

Quis cladem illius noctis, quis fumera fando,
Explicet, v.b.

Procope (I. I, bö. 2) Gotların çok büyük sayıda Romalı'yı öldürdüklerini doğruluyor. Augustinus (**de Sivit. Dei**, I. I, bö. 12, 13) hıristiyanlara, cesetlerin **multa corpora,** gömülmeden kaldıkları için **in tantâ strage** ölümle avunmalarını söylüyor. Baronius, çeşitli büyük papazlardan Roma yağması üzerine yazılı bilgi almıştır. (Annal. Eccles., İ.S. 410, no. 16-44).

370) Sozomene, I. IX, bö. 10. Saint Augustinus (de Civit. Dei, I. I, bö. 17)'ün anlattığına göre kimi erdenler ya da hanımlar, saldırıya uğramaktan kurtulmak için kendilerini öldürdüler. Her ne denli cesaretlerine hayranlık duyuyorsa da tanrıbilimsel kanılar onların bu kendini beğenmiş ihtiyatsızlığını kınamaya onu zorlamışlardır. Belkl de iyi piskopos, çok şiddetle kınadığı bu davranışlara kahramanlık olarak inanmıştır. (Bk. Gustave Adolphe'ün Tarihl, Harte, V. I, s. 308).

371) Bk. Saint - Augustin, de Civit. Dei, I. I, bö. 16-18. Bu konuyu çok dikkatle işlemekte ve rızâsı olmadan suçun işlenmesi söz konusu olmıyacağını kabul ettikten sonra şunları eklemektedir: **«Ses quia non solum quod ad dolorem, verum etiam guod ad libidinem pertinet, in corpore alieno perpetrari potest, quicquid tale factum fuerit, et ci retentam constantissino animo pudicitiam non excutit, pudorem tamen incutit, ne credatur factum cummentis etiam voluntale, quod fieri fortasse sine carnis aliquâ voluptate non potuit.»** Onsekizinci bölümde ahlâksal ve bedensel erdenlikler arasında birtakım ilginç ayrılıklar buluyor.

372) Sosyal katmanı, yaşı ve dindarlığı ile seçkin durumda olan Marcella, yere yatırıldı, ve insanlık dışı davranışla dövüldü ve kırbaçlandı: **Coesam fustibus stagellisque, etc.** (Jérôme, cilt I, s. 121, **ad Principiam.**) Bk. Saint Augustin (**de Civitat. Dei**, I. I. bö. 10). Çağımız **Sacco di Roma** (s. 208) hapistekilere, hazinelerinln yerini anlamak için, çektirilen çeşitli işkenceler üzerine bir kanı verebilir.

373) Uzdilli deylşlerle yerin dibine batırdığı kötülükleri yararlı bir biçimde uygulayan Salluste, Numidia ganimetlerini, Quirinal tepesindeki sarayını ve bahçelerini süslemede kullandı. Bulunduğu yerde bugün Sainte - Susanna kilisesinin yükseldiği saray, Salarianus kapısından az ötedeydi ve Diocletianus hamamlarından tek bir yol ile ayrılıyordu. Bk. Nardini (**Roma antica**, s. 192, 1983), ve Nolli'nin yaptığı modern Roma'nın büyük planı.

374) Procope'nin deyimleri açık ve ılımlıdır (**de Bell. Vandal.**, I. I, bö. 2). Marcellinus'ün kroniği abartmalı görünmektedir, **partem urbis Romoe cremavit;** ve Philostorge'nin deyişleri, (I. XII, bö. 3) yanlış ve çok abartmalı bir kanı vermektedir. Bargaeus, Roma yapılarının Gotlar ve Vandallarca yıkılmadığını tanıtlamak üzere özel bir bilimsel inceleme yaptı.

375) Orose, I. II, bö. 19, s. 143. Her çeşit heykeli beğenmiyor gibidir: **vel Derum vel hominem mentiuntur**. Silahlarla ve sanatlarla süslenmiş bulunan bu heykeller Albe krallarıyle Ene'den beri Roma kralların ve tanrılaştırılan Caesar'ları simgeliyorlardı. Onun kullandığı Forum adı, beş tane olduğundan, net bir anlama gelmemektedir. Ne var ki, Capitolin, Quirinal, Esguilin ve Palatin tepeleriyle çevrili bir ovada birbirleriyle bitişik halde bulunduklarından, tümünün tek bir Forum'u oluşturduğu söylenebilir. (Bk. **Roma Antica de Donat, s.** 162-201, **ve** Nardini'nin **Roma Antica'sı, s.** 212-273.) Birinci, eski betimlemeler için, ikincisiyse bugünkü topografik durumu için çok yararlıdır.

376) Orose (I. II, bö. 19, s. 142) Galyalıların kıyıcılığı ile Gotların bağışlayıcılığını karşılaştırıyor. **İbi vix quemquam invertum senatorem gui vel absens evaserit; hic vix quemquam reguri, gui forte' ut latens perierit**. Ama bu karşı sav pek gerçek gibi değildir; ve Socrate (I. VII, bö. 10), belki onu da yanlış olarak, çok sayıda senatör'ün en zâlimce işkencelere uğratıldıktan sonra öldürüldüklerini söylüyor.

377) **Multi . . . . . Christiani in captivitatem ducti sunt** (Saint Augustin, **de Civitate Dei**, I. I, bö. 14); hıristiyanlar kötü davranışla karşılaşmadılar.

378) Bk. Heinecclus, **Antiquitat Juris Roman.**, cilt I, s. 96.

379) Kodeks Teodosius (ek), **In Sirmond. Opera**, cilt I, s. 735. Bu buyrultu 11 Aralık'ta (İ.S. 408) yayımlandı ve böyle ussal bir davranış Honorius'ün bakanlarından beklenmezdi.

380) Eminus Igilii sylvosa cacumlna mlror;

Quem frandare nefas laudis honore suae,
Haec proprios nuper tutata est insula saltus;
Sive loci ingenio, seu Domini genio.
Gurgite cum modico victricibus obstitit armis,
Tanquam longinquo dissociata mari.
Haec multos lacerâ suscepit ab urbe fugatos,
Hic fessis posito certa timore salus.
Plurima terreno populaverat aequora bello,
Contra naturam classe timendus eques,
Unum, mira fides, vario discrimine portum,
Tam propè Romanis, tam procul esse Getis.

Rutilius, **In Itinerar.**, I. I, 325.

Ada, bugün Giglio adıyla tanınmaktadır. (Bk. Cluver., **Ital. Antiquit.**, I. II, s. 502.).

381) Proba'nın ve allesinin serüvenleri aziz Augustinus'ün yaşamıyle bağıntılı olduğundan Tillemont onunla ilgili olarak hesap vermek için özen göstermektedir. (Kilise Anıları, cilt XIII, s. 620-635). Afrika'ya varışlarından bir zaman sonra Demetrias rahibe oldu ve temiz kalmaya and içti. Bu olaya, Roma ve hıristiyan âlemi için çok ilginç olarak bakıldı. Tüm azizler Demetrias'a kutlama mektupları yazdılar. Aziz Augustinus'ünki bugün mevcuttur. Bu, zayıf düşünce düzenleriyle, yaman tumturaklı sözlerle karışık bir mektuptur ve ilginç yanı Roma'ya ve Gotların yağmasına ilişkin olmalarıdır.

382) Peygamber Ezeşiyel (Ezéchiel) üzerine araştırmalarının ikinci kitabındaki önsözde Hiyeronimüs'ün dokunaklı ağlayıp sızlanmalarına bakınız (cilt V, s. 400).

383) Orose, bu karşılaştırmayı, tanrıbilimsel yan tutmacılığından sıyrılamaksızın yapmıştır (I. II, bö. 19, s. 142; I. VII, bö. 39, s. 575). Ne var ki, Galyalıların Roma'yı ele geçiriş tarihinde her şey belirsizdi ve belki de masaldan başka şey değildi. (Bk. Beaufort, Roma tarihinin belirsizliği v.b. üzerine, s. 356, ve Melot, Mémoires de l'Académie des Inscriptions, cilt XV, s. 1-21.).

384) Bu ünlü olayın ayrıntılarını öğrenmek isteyen okuyucular, bilgin Robertson'un değerli öyküsünü okuyabilirler (Charles V Tarihi, cilt I, bizim baskı); ya da bilgin Muratori'nin **gli Annali d'Italia**'sına başvurabilirler (cilt XIV, s. 230-244, baskı, in -8°). Özgünleri incelemek isterlerse **Guicciardini**'nin büyük tarihinin onseklzinci kitabına bakabi-

lirler. Aslını yansıtan ve özgün niteliğini en çok hak eden yapıt, **Il Sacco di Roma** adlı küçük bir kitaptır: yazarı, uzman bir yargıç ve yansız bir yazar olduğu anlaşılan ve tarihçi Guicciardini'nin kardeşi'nce, kentin yağmalanmasından yaklaşık bir ay sonra kaleme alınmıştır.

385) Bossuet (Histoire des variations des églises protestantes, l. I, s. 20-36) Luther'in, huyu ve tutkusunun ürünü olan atılgan ruhuna sert biçimde saldırdı; Seckendorf (Lüterciliğin eleştirmeli açıklaması) ise onu zayıfça savundu (l. I, no. 78, s. 120, ve l. III, no. 122, s. 556).

386) Marcellin, Chronique. Orose (l. VII, bö. 39, s. 575) Roma'yı üçüncü gün terk ettiğini söylüyor. Ne var ki, bu farklılık, büyük bir orduyu oluşturan birliklerin birbiri ardından harekete geçebilmiş olmalarıyla bağdaştırılabilir.

387) Socrate (l. VII, s. 10), herhangi bir gerçeklik görünüşüne ve nedenine dayanmaksızın, Alarik'in, Doğu imparatorluğu ordularının kendisine saldırmak üzere yola çıktığını öğrenerek çekildiğini savunmaktadır.

388) Ausonius, de Claris Urbibus, s. 233, baskı Toll. Kapua'nın süs ve şatafatı Sybaris'inkini geçmişti. (Bk. Athenoeus, **Deiphonosophist**., l. XII, s. 528, baskı Casaubon.).

389) Tillemont (Kilise Anıları, cilt XIV, s. 1-146), olağan çalışkanlığıyla, Paulinus'ün yaşamı ve yazılarıyla ilgili her şeyi toplamıştır. Paulinus'ün yalnızlığa çekilişi, kendi yazılarıyla, aziz Ambrosius'ün, aziz Hiyeronomis'in, aziz Augustinus'ün, Sulpice Severus'ün, çağdaşlarının ve dostlarının övgüleriyle kutlanmıştır.

390) Bk. Ausone'nin, meslekdaşı, arkadaşı ve öğretilisi Paulinus'e mektupları (Mektuplar, 19-25, s. 650-698, baskı Toll.) Ausine'nin dini hâlâ bir problemdir. (Bk. Mémoires de l'Acad. des Inscrip., cilt XV, s. 123-138.) Kanıma göre, yaşarken de daha az problem değildi, ve sonuç olarak, kalbinden (payen)'di.

391) Alçakgönüllü Paulinus, yalnız bir kez, aziz Felix tarafından sevildiğini sandığını söylemek suretiyle övünmüştür, bunu söylerken, «bir kimsenin küçük köpeğini sevdiği gibi» demiştir.

392) Bk. Jornandes (**de Reb. Get.**, bö. 30, s. 653); Philostorge (l. XII, bö. 3); Augustinus (**de Civitat. Del**, l. I, bö. 10); Baronius (Annal. Eccles., İ.S. 410, no. 45, 46).

393) Çınar, eskilerin gözde ağacıdır. Gölge yapıcılığı nedenlyle onu çoğaltmışlardır. Doğu'dan Galya'ya dek bu gelenek sürmüştür.

Pline (Hist. Natur., XII, 3, 4, 5) bunlardan çok büyüklerini saymakta ve Velitrae'deki imparatorluk yazlığında bulunan bir çınara Kaligula'nın yuvası denilmekteydi. Dalları, imparatorun tüm yakınlarını toplayan bir yemek masasını (sofrasını) gölgesine alacak genişlikteydi. Pline, ince bir deyişle bunu **pars umbroe** diye adlandırıyordu ki, bu söz Alarik için de uygun düşerdi.

394) The prostrate south to the destroyer yields
Her boasted titles, and her golden fields;
With grim delight the brood of Winter View
A brighter day, and skies of azure hue;
Scent the new fragrance of the opening rose,

(Bk. Gray'in şiirleri, yayımlayan Masson, s. 197.). Kronolojik ve doğa tarihi tablolarını derlemeden Bay Gray, bize güzel bir örnek olarak bıraktığı bu filozofik koşuğu tamamlamak için acaba neden dehâsını kullanmamıştır?

395) Messina boğazının, Charybde'nin ve Scylla'nın en iyi betimlemesi Cuvier'de bulunmaktadır (**Ital. Ant.**, I. IV, s. 1293; ve **Sicil. Antiq.**, I. I, s. 60-76.) Eskileri özenle incelemiş ve bugünkü durumunu da gerçekçilikle irdelemiştir.

396) Jornandès, **de Reb. Get.**, bö. 30, s. 654.

397) Orose, I. VII, bö. 43, s. 584, 585. Aziz Augustinus, 415'de, Pelage dinsel tartışmasıyle ilgili danışmalarda bulunmak üzere onu (Orose'yi) Hiyeronimus'ü görmeye göndermişti.

398) Jornandes, çok olasısız olarak, Adolf'un yeniden Roma'ya geldiğini ve ikinci kez kentin yağma edildiğini, **more locustarum erasit,** varsayıyor. Bununla birlikte, Got kralının Honorius'le bir anlaşma imzaladığını, Orose gibi, kabul ediyor. (Bk. Orose, I. VII, bö. 43, s. 584, 585; Jornandes, **de Reb. Get.**, bö. 31, s. 654, 655).

399) Gotlar'ın İtalya dışına çekilmeleri ve Galya'daki ilk harekâtları, bilinmezlikler içerisinde kalmıştır ve bu konudaki bilgiler şüphelidir. Ben, Maseou'dan çok yararlandım (Histoire des anciens Germains, I. VIII, bö. 29, 35, 36, 37). O, bu zamanların birbirinden kopuk kronîklerini ve fragmanlarını aydınlığa çıkarmış ve bağlantılarını sağlamıştır.

400) Ducange'de (**Fam. Byzant.**, s. 72) ve Tillemont'da (İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 260-386, v.b., cilt VI, s. 240). Plasidya'nın portresini okuyunuz.

401) Zoslme, I. V, s. 350.

402) Zos.me, I. VI, s. 383; Orose, I. VII, bö. 40, s. 576. Marcellinus'ün kronikleri ve Idacius'ünkiler, Plasidya'yı Roma'nın son kuşatmasından ve genel kıyımı ve yağmasından sonra alınıp götürüldüğünü anlatır gibi bir ağız kullanmaktadırlar.

403) Bk. Jornandes, (**de Reb. Get.**, bö. XXXI, s. 654, 655.)'de Adolf'un ve Plasidya'nın betimlenmelerine bakınız. Bu birleşmenin yapıldığı, kutlandığı ve yetkinleştirildiği yerin neresi olduğuna gelince, Jornandes'in MSS.'leri anlaşma halinde değillerdir ve birbirine yakın iki kentin adından söz etmektedirler: Forli ve Imola, Forum Livii ve Forum Cornelii. Gotların tarihçisiyle Olympiodore'yi bağdaştırmak kolaydır (Bk. Mascou, I. VIII, bö. 36). Tillemont buna kızıyor ve Jornandes'in inanç sahibi yazralarla bağdaştırılması yoluna gitmenin yararsız olduğunu savunuyor.

404) Adolf'un uyrukları olan Vizigotlar mirent depuis des bornes à la prodigalité de l'amour conjugal. Bir koca, evliliklerinin ilk yılında karısı için armağan alamaz ve yatırımda bulunamazdı, sonraki zamanlarda da eli açıklığı, varlığının onda birinin üstüne çıkamazdı; Lombardiyalılar biraz daha hoşgörülü olmuşlardı; evliliğin hemen ertesinde **morgingcap'a** göz yumuyorlardı. Erdenliğin yüze gülücü ödülü olan bu armağan, kocanın varlığının dörtte biri olabilirdi. Kimi kadın eşler, evlilikten önce, hak etmediklerini bildikleri bir armağanı alıyorlardı. (Bk. Montesquieu, Espirit des Lois, I. XIX, bö. 25; Muratori, **della Antichita Italiane**, cilt I, **dissertazion.** XX, s. 243).

405) Bu evlenme töreniyle ilgili ayrıntıları tarihçi Olympiodore'ye borçluyuz. (**ap. Photium**, s. 185-188).

406) Dom Bouquet'nin Fransa tarihçileri üzerine büyük koleksiyonuna bakınız, cilt II; Grégoire de Tours, I. III, bö. 10, s. 191; **Gesta Regum Francorum**, bö. 23, s. 557. Adı bilinmeyen yazar, çağına yakışır bir bilgisizlikle, bu hıristiyan inancıyla ilgili gereçlerin Salomon (Süleyman) tapınağına ait olduğunu sanmaktadır.

407) Özgün tanıklıkları Fransa Tarihçileri'nde görünüz, cilt II, **Fredegarii Scholastici Chron.**, bö. 73, s. 441; **Fredegar Fragment.**, III, s. 463, **Gesta regis Dagoberti.**, bö. XXIX, s. 587. Sisenand'ın İspanya tahtına katılması, İ.S. 631. Dagobert, Saint - Denis kilisesi'nin kurulması için ikiyüz bin altın lira harcadı.

408) Üstat Goguet'nin (Kanunların Kökeni, v.b., cilt II, s. 239)

düşüncesine göre, Mısır'da, Kadiks'de ve Konstantinopolis'te bulunduğu eskilerce savunulan bu olağanüstü büyüklükteki zümrütler, heykeller ve sütunlar boyanmış kristallerden başka şey değillerdi. Cenova'da gösterilen ünlü zümrüt çukur tabak bu kuşkuyu destekler gibidir.

409) Eimacin, **Hist. Saracenica**, I. I, s. 85; Roderic de Tolède, **Hist. Arab.**, bö. IX; Cardone, Hist. de l'Afrique et de l'Espagne sous les Arabes, cilt I, s. 83. Bu masaya, eskinin ve görkemli her yapıtını Süleyman (Salomon)'a mal eden Doğuluların göreneğine uygun olarak, Süleyman'ın sofrası adını vermişlerdi.

410) Bu üç yasa Teodosius kodeksine girmiştir (I. XI, baş. 28, yasa 7; I. XIII, baş. 11, yasa 12; I. XV, baş. 14, yasa 14). Sonuncusunun deyimleri öylesine dikkate değerdi ki, yalnızca bir bağışlama değil, bir savunum gibidir.

411) Olympiodorus, **apud Photium**, s. 188. Phllostorge'nin (I. XII, bö. 5) gözlemine göre, Honorius zafer girişi yaptığı zaman, kentlerini yeniden yapmaları için Romalıları eliyle ve sesiyle cesaretlendirdi, Prosper'in Chronique'i Heraclianus'ü övmektedir, **qui in Romanoe urbis reparationem sterenuum exhibuerat ministerium.**

412) Claudius Rutillus Numatianus'ün yolculuk tarihi birçok bilinmezliklerle doludur. Scaliger, astronomik verilerle, onun 24 Eylül'de ayrıldığını ve 9 Ekim (İ.S.) 416'da Porto'da gemiye bindiğini tanıtlama savındadır. (Bk. Tillemont, İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 820.) Bu şiirsel yolculukta Rutibuis (I. I, 115, v.b.) Roma'ya kutlamalarını sunuyor.

Erige crinales lauros, seniumque sacrati,
Vertlcis in virides, Roma, recinge comas, etc.

413) Orose, tarihini olaydan iki yıl sonra Afrika'da yazdı. Bununla birlikte, onun bu konuda bilgisini karşılamak için olasısızlık yeterlidir. Marcellinus'ün kroniğinde, Heraklianus'ün yediyüz gemisinde üçbin kişiden söz edilmektedir. Bu ikinci sayı gülünç derecede küçültülmüştür; birincisi bana daha usa yakın görünmektedir.

414) Idacius'ün kroniği, en küçük bir o asılık olmadığı halde, Umbria'daki Orticulum'a dek ilerlediğini ve bir savaş sonunda yenilerek elli bin askerini yitirdiğini bildirmektedr.

415) Bk. Kodeks Teodosius, I. XV, baş. 14, yasa 13. Otoritesinin en düzenli eylemleri hükümsüz sayıldı, ve kölelerin ikinci kez azat edilmesi sağlandı.

416) Saçma sapan, belki de yanlış bir tarihi anlatmayı doğru bul-

madım. Procope (**de Bell. Vandal.**, I. I, bö. 2)'nin dediğine göre. Honorius, gözde güvercin adını verdiği Roma'nın, imparatorluğu'nun merkezi olduğunu ve bunun elden gittiğini anladıktan sonra telâşa düştü. Bu öykü kamuoyunu tanıtlamaktadır.

417) Bu çeşitli zorbaların yaşamı üzerine yaptığım aydınlatmaları, ikisi Lâtin, dördü Yunanlı olmak üzere o çağdaki altı tarihçiden aldım: Orose (I. VII, bö. 42, s. 581, 582, 583), Renatus Profuturus Frigeridus (**apud Gregor. Turor.**, I. II, bö. 9) Fransa Tarihçileri'nde (cilt II, s. 165, 166), Zosime (I. VI, s. 370, 371); Olympiodore (**apud Phot.**, s. 180, 181, 184, 185); Sozomen (I. VI, bö. 12, 6); Godefroy'nin bilimsel incelemesi (s. 477-481); Prosper Tyro'nun, Prosper d'Aquitaine'in, Idacius'ün ve Marcellinus'ün dört kroniği.

418) Sozome'nin bu umutsuzluk eylemi için yaptığı övgüler bir papazın ağzında yolunu sapıtıyor. Dedliğine göre (s. 379) Gerontius'ün karısı hıristiyandı, ve onun ölümü dinine ve sonsuzluk şânına yakışır biçimde olmuştur.

419) Euripides'in, bugüne de kımi fragmonları kalmış bulunan **Eole** adlı trajedisinden alınmışa benzemektedir. (Euripides, Barnes, cilt II, s. 443, 38'e doğru.) Bu yollama (atıf) da gösteriyor ki, beşinci yüzyılda Yunanlılar hâlâ eski trajik koşukları okuyorlardı.

420) Sidonius Apollinaris, I. V, **epist.** 9, s. 139; ve Sırmond'un notları, s. 58. Jovinus'ün **kararsızlığını** ve **yumuşaklığını** alaya aldıktan sonra, bütün bu zorbaların kusurlarının Dardanus'de toplanmış olduğuna dikkati çekiyor ve Gerontius'ün kalleşliğini de önemsemiyor. Bununla birlikte bu praefectus, dünya'da ve de kilisede bile, onurlu bir ün kazanmıştı. Aziz Hieronimus ve aziz Augustnius ile dinsel bir haberleşme sürdürmüştü. Hieronimus ona **christianorum nobilissime et nobilium christianissime** sanlarını vermişti.

421) Deyiş, kelimesi kelimesine alınabilir; Olympiodore dedi ki: bir torbayı ya da bir bol elbiseyi anlatabilir; bir düşmanı bu tür önleme ya da ele geçirme, çoğunlukla Hunlar'da uygulanıyordu. (Ammianus, XXXI, 2.) Filelerin içinde canlı olarak yakalandı; Tillemont da onu böyle çevirdi (tercüme etti). (İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 608).

422) Eski yazarlara başvurmaksızın, dördüncü ve yedinci yüzyılın üç saygın tanıklığını dile getireceğim: **Expositio totius mundi**, s. 16, (Hudson'un Coğrafyacılar'ının üçüncü cildinde, s. 16); Ausone, **de Claris Urbibus**, s. 242, baskı, Toll., Isidore (de Seville), Kroniğin önsö-

zü, ap. **Grotium, Hist. Goth.**, s. 707. Nonnlus'de **(Hispania illustrata);** ve Huet'de (Hist. du Commerce des Anciens, bö. 30. s. 228-234).

423) Tarih, Idacius'ün **Fasti**'lerinde ve kroniklerinde özenle saptanmıştır. Orose (I. VII, bö. 40, s. 578) Honorius'çülerin kalleşliği yüzünden İspanya'nın teslim edildiğini söylüyorsa da Sozomene (I. IX, bö. 12) onları yalnızca savsamış olmakla suçluyor.

424) Idacius, Daniel'in tansıklarını bu genel yıkım ve kıyım için kullanmak istemekte ve olayları, önceden haber vermenin terimlerine uygun bir biçimde düzenlemeye çalışmaktadır.

425) Mariana, **de Rebus Hispanicis**, I. V, bö. I, cilt I, s. 48, **Hag. Comit.**, 1773. Orose'de okuduğuna göre, barbarlar saban kullanmak için kılıcı bırakmışlardı ve taşralılardan büyük bölümü yeğliyordu **inter barbaros pauperem libertatem, quam inter Romanos tributariam sollicitudinem sustinere.**

426) Bu güç ve inandırma karması, Orose ve Jornandes adındaki tarihçilerden birincisinin Got, öbürünün Romalı olarak karşılaştırmalarında —büyük bir olasılıkla— ileri gelmektedir.

427) Jornandes'in sistemine göre (bö. XXXIII, s. 659) Gotların krallık asâsı için gerçek kalıtımsal hak Amali'lerin soyuna geçiyordu. Ne var ki, Hunlar'a kul olan bu hükümdarlar, Cermanya'nın ya da İskit ülkesinin bir bölgesinde Ostrogot oymaklarına komuta ediyorlardı.

428) Olympiodore bu öldürme olayını anlatıyor, ama çocukların sayısıyle ilgili bilgi, şüpheli bir mezar taşından alınmıştır.

429) Konstantinopolis'te Adolf'un ölümü sirk oyunları düzenlenerek ve ışıklarla donatılarak kutlandı. (Bk. Chron. Alexandrin.) Yunanlıların bu olayda barbarların ya da Latinlerin hayınlığıyla dürtüklenmiş olup olmadıkları iyice bilinmemektedir.

430) Quod **Tartessiacis** avus hujus Vallia **terris**
Vandalicas turmas, et juncti Martis Alanos
Stravit et occiduam texêere cadavera **Calpen.**

(Sidon. Apollinaris, **in Panegyric. Anthem.**, 363, s. 300, baskı Sirmond.).

431) Bu yardım onlar için çok gerekliydi. İspanya Vandalları, Gotlar'a, kıtlık zamanda, yaklaşık yarım libera unu **turla**'sını bir altına vermiş oldukları için, kötüleyici bir anlamda **Turli** sıfatını takmışlardı. (Olympiodor., **ap. Phot.**, s. 189.).

432) Orose, bu —söylenen— mektuplardan birini veriyor: **«Tu,**

cum omnibus pacem habe, omniumque obsides accipe; nos nobis confligimus, nobis perimus, tibi vincimus; immortalis vero quaestus erat relpublicae tuae, si utrlque pereamus.» Düşünce doğrudur, ama bunun barbarlarca duyulup dile getirileceğine inanamıyorum.

433) **Roman triumphans Ingredltur.** Prosper'in kroniğindekl deyiş böyledir. Adolf'un ölümü ve Vallia'nın başarılarına ilişkin olaylar Olympiodore'de (**apud Phot.**, s. 188); Orose'de (I. VII, bö. 43, s. 584-587); Jornandes'de (de Reb. Get., bö. 31, 32); ve Idacius ile Isidore'nin Kroniklerinde bulunmaktadır.

434) Ausone (de Clarls Urbibus, s. 257-262) doğduğu kentl göklere çıkaran bir yurttaşın coşkusuyle Bordo'yu övmektedir. Salvien'de (**de Gubern. Dei,** s. 228, Paris, 1608) Akuiten ve Novempopulanie eyaletlerinin uzdilli bir betimlemesine bakınız.

435) Orose (I. VII, bö. 32, s. 550), Galyalı uyruklarına hıristiyan kardeşleri gibi davranan Burginyonların yumuşaklığını ve ılımlılığını övmektedir. Mascou, eskl Cermenlerin Tarihi adlı yapıtının sonundaki notların ilk dördünde, krallıklarının kökenini aydınlatmıştır. Cilt II, s. 555-572, «İngilizce çevirisi»).

436) Bk. Mascou, I. VIII, s. 43, 44, 45. Prosper Kroniğinin kuşkulu yönü istisnâ edilirse (cilt I, s. 638), Pharamond adına yedinci yüzyıldan önce hiçbir yerde rastlanmaz. **Gesta Francorum**'un yazarı (cilt II, s. 543) oldukça olasılıkla sanıyor ki, Toskana'da sürgünde bulunan Marcomir (Pharamond'un babası) oğlunu kral seçmeleri için Frankları elde etmiştir.

437) O Lycida! vivi pervenimus: advena nostri
(Quod nunquàm veriti sumus) ut possessor agelli
Diceret: Haec mea sunt; veteres migrate coloni.
Nunc victi, tristes, etc.

Servius'ün eleştirmeli açıklamasıyle dokuzuncu (kır deyişl)'nin tümüne bakınız. Veteran'ara, kentin dolaylarında halkın yararına olan üç millik bir yedekle Mantoua topraklarından onbeş millik bölüm verildi. Ünlü hukukçu Alfenus Varus ve bu iş için atanmış komiserlerden blri, bu sayının içerisine sekizyüz ayak su ile bataklığı koyarak yedeğl azalttı.

438) Bk. Paulinus'ün **Eucharisticon**'undaki dikkate değer bölüm, 575, ap. Mascou, I. VIII, bö. 42.

439) Bu önemli gerçek, Tillemont (İmparatorlar Tarihi), ve râhip

Dubos'ca (Galya'da Fransa krallığının kuruluş tarihi, cilt I, s. 259) tanıtlanmıştır.

440) Zosime (I. VI, s. 376-383) Britanya ve Amorik ayaklanmasına İlişkin olarak az söz söylemektedir. Bizim eski zamanlar uzmanları, büyük Camden de, anakara Avrupası tarihindeki bilgisizlikleri nedeniyle, büyük yanılgılara sürüklenmişlerdir.

441) Ulusal tarihçiler olan Bay de Valois ve d'Anville, Armorik'in sınırlarını, eski Galya'nın **Notitia**'larında saptamaktadırlar. Bu ad altında tanınmış olan memleket, önceleri çok geniş bir yüz ölçümüne sahip iken, sonraları çok daha az bir yüzey içerisinde kaldı.

442) Gens inter geminos, notissima c auditur amnes,
Armoricana prius veteri cognomine dicta.
Torva, ferox, ventosa, procax, incauta, rebellis.
Inconstans, disparque sibi novitatis amore;
Prodiga verborum, sed non et prodiga facti.

(Erricus Monach. **In vit. sancti Germani**, I. V, **ap. Vales., Notit. Galliarum**, s. 43). Valois, bu irayı doğrulamak için, benim de râhip Constantinus, (İ.S. 408)'ünkini ekleyeceğim birçok tanıklıklar ileri sürüyor. Aziz Germain'in yaşamında Armoriklerl ayaklananlar olarak adlandırıyor: **«mobilem et indisciplinatum populum.»** (Bk. Les Historiens de France, cilt I, s. 643.).

443) Rahip Dubos'nun sisteminin, bu bölümünü ve Monteskiyö'nün çok kuvvetle dayanıp yücelttiği bu kanıyı protesto etmem gerektiğine inanmış bulunuyorum. (Bk. Esprit de Lols, I. XXX, bö. 24.).

444) deyişleri Procope'nindir (**de Bell. Vandal.**, I. I, bö. 2, s. 181, baskı Louvre) ve çok savsaklanmış bir pasajındadır. Bede de (Hist. Gent. Anglic., I. I, bö. 12, s. 50, baskı Smith) Romalıların, Britanya'yı Honorius'ün saltanatı sırasında bıraktıklarını kabul ediyor. Bununla birlikte, çağımız tarihçileri ve eski zamanlar uzmanlarımız bu kanıda değillerdir; ve bir bölümü, Romalıların çekilmesiyle Saksonların ele geçirmesi arasında ancak bir kaç aylık zaman geçtiğini savunmaktadırlar.

445) Bede, lejyonların Pikte (Picte)'lere ve İskoçlara karşı geçici yardımını unutmazlık etmiyor; çok özgün bir kanıt olarak, bağımsız Bretonların, Galya savaşı için imparator Anthemius'a sağladıkları oniki bin kişinin ayaklanışını gösterebileceğiz.

446) Bu paragraftaki kimi olayların örneksemeler ve görünüse da-

yanan sanılara dayandığını, kendime ve tarihin gerçeğine karşı dile getirmek zorundayım.

447) (Zosime, I. VI, s. 383.).

448) Britanya'nın iki kenti **municipia,** dokuzu **colonies,** onu **latii fure donatoe,** onikisi **stipendiarioe'**ydiler. Bu ayrıntılar Richard de Cirencester'den alınmıştır (**de situ Britannioe,** s. 36); bir Romalı generalin MSS'ye göre yazmış olduğu şüphe götürebilirse de, ondördüncü yüzyılın bir keşişinde çok seyrek bir eski zaman bilgisini göstermektedir.

449) Bk. Maffei, **Verona illustrata,** s. I, I. V, s. 83-106.

450) ..... Leges restituit, libertatemque reducit,
Et servos famulis non sinet esse suis.
Itinerar - Rutil , I. I, bö. 215.

451) Bir yazıt (**apud Sirmond. Not. ad Sidon - Apollinar.,** s. 59), Sisteron'un yanıbaşında inşa edilmiş, ikinci Narbonnaise'de, ve Theopolis adı verilmiş bir şatoyu betimlemektedir, **cum muris et portis, tuitioni omnium.**

452) Otoritelerinin dayanağı, bilgin bir eski zamanlar uzmanının kanısına dayansaydı büyük güçlükler çıkarmış olmayacaktı. Bu uzman, Breton oymak şeflerinin, sınırlı bir erkeye dayansa da, Claudius'den Honorius'ün saltanatına değin, saltanat sürdüklerini sanmaktadır. (Bk. Manchester Tarihi, Whitaker, cilt, I, s. 247-257.).

453) (Procope, **de Bell. Vandal., I. I,** bö. 2, s. 181). **Britannia, fertilis provincia tyrannorum.** Hiyeronimus'ün 415'deki deyişi böyle oldu (cilt II, s. 225, ad Ctesiphont.). Beytüllahm (Bethléem) keşişi, her yıl Kutsal Toprak'a gelen hacılar aracılığıyle en yeni ve ayrıntılı haberleri alıyordu.

454) Bk.Bingham'ın Kilise eski zamanları, cilt I, bö. 6, s. 394.

455) Tarihin bildirdiğine göre, Rimini Konsilinde hazır bulunan Britanyalı **üç** piskopos (İ.S. 359), **tam paupers fuisse ut nihil haberent.** (Sulipice Severus, **Hist. Sacra,** I. II, s. 420.) Meslekdaşlarından kimisi o sırada çok tatlı bir kaderden yararlanıyorlardı.

456) Usher'I inceleyiniz, **de Antiq. Eccles. Britannioe,** bö. 8-12.

457) Sirmond'un yayınladığı bu buyrultu'nun tam metnine bakınız. (**Not. ad Sidon - Apollinar.,** s. 147.) Piskoposlara bir yer ayıran Hincmar, olasılıkla dokuzuncu yüzyılda daha yetkin bir nüshasını görmüştü. (Dubos, Hist. Crit. de la Monarchie Française, cilt I, s. 241-255.).

458) **Notitia**'lar, yedi eyaletin Venedik, Alpes maritimes, birinci ve ikinci Narbonez, Novempopulania, birinci ve ikinci Akiuten'ler olduğunu açıkça bildirmektedir. Hincmar'ın otoritesi üzerine, rahip Dubas, birinci Akuiten yerine birinci Liyon'u koymak istemektedir.

459) Üst Benedictus'lerince (Bk. Longuerue, cilt I, s. 205) Chrysostôme'un hacımlı baskısını kaleme almaya zorlanan (13 cilt; In-fol., Paris, 1738) râhip Montfaucon, Teodosius yüzyılının törelerini çizen kimi ilginç eskiliklerini bu büyük koleksiyondan seçip çıkararak alay konusu yapmıştır. (Bk. Chrysostôme, Opera, cilt XIII, s. 192-196, ve Memoires de l'Acad. des Inscrip. cilt XIII, s. 474-490.).

460) Sicilyalı Diodore, bir geminin uygun bir rüzgârla, yirmi dört saatte aşağı yukarı bin stad, ya da yüz yirmi beş mil yapacağını düşünerek Palus Meotide'den Rodos adasına dek on günde ve Rodos'tan İskenderiye'ye ise dört günde gidilebileceğini hesaplamaktadır. İskenderiye'den Yengeç dönencesi altındaki Sienna'ya dek Nil'dekl gemi yolculuğu, ırmağa çıkmak gerektiğinden, on gün istemektedir. (Diodore, de Sicile, cilt I. I, III, s. 200, baskı Wesseling.). Büyük yanılgıya düşmeden, yakıcı bölgeden başlıyarak büyük sıcaklığı ölçebilirdi. Ne var ki, çağımız paralelıne göre kırk yedinci derecede oturan Meotid'lerden kutup çemberi içinde bulunuyorlar, diye söz etmektedir.

461) Yazarına gözü kapalı olarak saygı duyan Barthius, Claudianus'ün tüm öbür ürünlerin üzerinde tuttuğu iki kitabını yeğ buluyor. (Baillet, bilginlerin kararı, cilt IV, s. 227.). Bunlar, çok canlı ve çok uzdilli taşlama sayılabilirler: kınamalar daha az belirsiz ve daha ılımlı olsaydı tarih için daha yararlı olurdu.

462) Hadımların sarayda gitgide başa çıktıklarına yanıp yakıldıktan ve kendilerine uygun İşlevleri gösterdikten sonra Claudianus ekliyor:

..... A fronte recedant
Imperli.

In Eutrop., 1, 422.

Bununla birlikte, hadımlar Imparatorluk saygınlıklarından hiçbirinin adıyla anılmamakta, bu da Eutrope'nin sürgüne gönderilme buyruktusunda **proepositus sacri cubiculi** denmesinden anlaşılmaktadır. (Bk. Kodeks Teodosius, I. IX, baş. XI, Yasa 17.).

463) Jamque oblita sui, nec sobrla divitlis mens
In miseras leges homlnumque negotla ludit:

Judicat eunuchus.....

Arma etiam violare parat .....

Bir taşlama içerisinde hoş kaçabilen bu alay ve tiksinme karışımıyle hadımın saçma sapanlığını, İmparatorluğun utancını ve Gotların sevincini dile getiriyor.

..... Gaudet, cum viderit hostis,

Et sentit jam deesse viros.

464) Ozanın, ondaki biçimsizliği belirtmek için yaptığı betimleme (1, 110-115) Chrysostôme'nın tanıklığıyle doğrulanmıştır (cilt, III, s. 384, baskı Montfaucon). Onun dediğine göre Eutrope'nın yüzüne düzgün sürülmese, yaşlı bir kadından daha çirkin ve daha buruşuk yüzlü olurdu. Claudianus (I, 469)'ün belirttiğine göreyse, hadımlarda gençlikle yaşlılık arasında bir aşama yok gibidir, onun bu belirtmesi hiç kuşkusuz deneyimine dayanmaktadır.

465) Anlaşıldığına göre Eutrope Armenia'da ya da Asûr'da doğmuştur. Claudianus'ün ayrıntılarını verdiği üç tutsaklık şunlardır: 1° İmparatorluk ahırlarında seyis ya da er Ptolemeus'ün hizmetinde uzun yıllar kaldı; 2° Ptolemeus onu yaşlı general Aryntheus'e verdi; orada, aracı olarak çok zekice hizmet etti. 3° Aryntheus de, Eutrope'yi, kızı evlendiği zaman ona verdi. Gelecekteki konsulus'ün görevi, hanımının saçlarını taramak, ibrik tutmak, yıkamak ve sıcak havalarda onu yelpazelemekti. (Bk. I. I, 31-137.).

466) Claudianus (I. I, **in Eutrop**, I, 22) konuşan ejderhaların, hayvanların doğuşu, kan ve taş yağmurları, iki güneş v.b. birçok tansıktan söz ettikten sonra, ekliyor:

Omnia cesserunt eunucho consule monstra.

Birinci kitap, Roma tanrısı'nın, gözdesi olan Honorius'e, uğradığı yeni alçaklıktan yakınan seslenişiyle sona ermektedir.

467) Fl. Mallius Theodorus, Claudianus, çok güzel bir savunumunda onun sivil onurluluklarını ve felsefesel yapıtlarını övmüştür.

468) Servetten sarhoş olmuş, sözü Zosime'nin kullandığı anlatımlı bir deyimdir (I. V, s. 301). Suidas, Lexicon'unda, ve Marcellinus, Chronique'inde Eutrope'nin açgözlülüğünden tiksintiyle söz ediyorlar. Chrysostôme, büyük servetlerin sâhipleri için tehlike yaratacağı konusunda gözdeyi sık sık uyarmıştı.

469) ..... Certantum saepe duorum

Diversum suspendit onus: cum pondere Judex
Vergit, et in geminas nutat provincia lances.

Claudianus (1, 192-209) bu satışın hal ve koşullarını o denli özgün biçimde ayrıntılı anlatıyor ki, bütün bunlar özel konulu öyküler niteliğine bürünüyor.

470) Claudianus (I, 154-170) Abundantius'ün suçundan ve sürgününden söz etmektedir. Bu arada, bronz boğa heykeli için ilk denemesini yapan ve onun tarafından Phalaris'e tanıtılan sanatçıdan söz etmemezlik edemezdi. (Bk. Zosime, I. V, s. 302; Hiyeronomis, cilt II, s. 76. Abundantius'ün sürgün yeri konusunda bu iki yazar arasındaki ayrılığı bağdaştırmak güçtür. Ama, Amase'li Asterius'ün kesin bilgisi (Tillemont, İmparatorlar Tarihi, cilt X, 435) terazinin kefesini Pityus'den yana indirmelidir.

471) Suidas, olasılıkla, Eunapius'ün tarihinden aldığı Timas denilen bir kimsenin olumsuz portresine benzetme yapmaktadır. Suçlayıcısının **iddianamesi**, yargıçlar, dava, v.b., tam anlamıyle eski ve yeni mahkemelerin yargılama biçimine uygundur. (Bk. Zosime, I. V, s. 298, 299, 300.) İnsan doğasının tarihi olarak sayılabilecek büyük bir usta olan Fielding'in (cilt IV, s. 49, v.b., baskı in -8°) romanından söz etmem gerekir.

472) Büyük Oasis, Libya çöllerinin arasında kalmış, ve kaynak sularıyle beslenen topraklarında iyi cins buğday, arpa ve palmiye ağaçları yetişen bir memleketti. Kuzeyden güneye gidebilmek için üç gün, doğudan batıya ise yarım gün gerekiyordu. Nil kıyısındaki Abidus, beş günlük yürüyüşle varılabilecek uzaklıktaydı. (Bk. d'Anville, Mısır'ın Betimlenmesi, s. 186, 187, 188.). Oasis'i, kendisini çevreleyen çölle karşılaştıran Zosime, onun verimliliğinden hayranlıkla söz ediyor ve «şanslı ada» adını veriyor. (Zosime, I. V, s. 300; Herodot, III, 26.).

473) Claudianus, in Eutrop., I. I, s. 180.

Marmaricus claris violatur caedibus Hammon.

Bu dize, ozanın iyice inandığı anlaşılan Timase'nin ölümüne açıkça yollamada bulunmaktadır.

474) Sozomone, I. VIII, bö. 7. Şöyle bir duymuş olduğunu söylüyor.

475) Zosime, I. V, s. 300. Bu haberin Eutrope'nin ajanlarınca yayılmış olmasından da şüphe edilebilir.

476) Bk. Kodeks Teodosius., I. IX, baş. 14, **ad legem Corneliam de**

Sicarlis, leg. 3; ve Kodek Justinianus (I. IX, baş. 8, **ad legem Juliam de majestate,** lek. 5.) **İnsan öldürme** teriminin **hiyanet** terimiyle değiştirilmesi Tribonianus'ün bir inceliğidir. Eleştirmeli açıklamasına koyduğu bilimsel incelemesinde Godefroi, bu Arcadius yasasını aydınlattı ve sonraki yüzyılların hukukçularınca biçimi değiştirilerek bozulmuş anlaşılmaz bütün bölümleri açıklığa kavuşturdu. (Bk. cilt III, s. 88-111.).

477) Bartole, hiçbir onaylama duygusu vermeden iletiyor. Bu denli kötü bir kanıya karşılık olarak, diyor Baldus, bugün ateşte yakıyorlar. Bana gelince, diye dikkatli Heineccius ekliyor, (**Element. Jur. Civil.,** I. IV, s. 411), Bartole'nin kuramını onaylamak zorundayım; ama uygulama alanında Baldus'ün duygusuna eğilim duymaktayım. Bununla birlikte, kardinal Rişliyo (Richelieu)'nin komiserleri Bartole'yi önemle dile getirdiler, ve aşağılık Eutrope, bir bakıma erdemli Tu (Thou)'nun ölümüne neden olarak kabul edildi.

478) Godefroi, cilt III, s. 89. Cermenlerin özgürlük kurallarına çok aykırı olan bu yasanın **Bulla aurum**'a hiyleyle sokulduğu konusunda şüphe edilmektedir.

479) Zosime, belki de daha ilginç bir olay için kullanabileceği yaygın ve ayrıntılı bir öyküsünde (I. V, s. 304-312) Tribigild'in ve Gaînas'ın ayaklanmasını anlatmaktadır. (Bk. Socrate, I. VI, bö. 6 ve Sozomene, I. VII, bö. 4.). Claudianus'ün ikinci kitabı, tam değilse de, çok güzel bir tarih bölümüdür.

480) Claudianus (**in Eutrop**, I. II, 237-250) eski Phrygie'nin, Trakya Bitinyalıları, Yunanlılar ve Galyalılar arasında kalan bölgeye yayıldığını doğru olarak belirtmektedir. Frigya'nın verimliliği ve altın taşıyan dört ırmak üzerine yaptığı betimleme doğru ve çekicidir.

481) Xenophon, **Anabasis,** I. I, s. 11-12, baskı Hutc. I. XII; Strabon, s. 865, **edit. Amstel;** Quint - Curt. I. III, bö. 1. Claudianus, Marsias'la Menderes'in birleşmesini Saône ile Rhône'un birleşmesine benzetmektedir. Şu ayrımla ki Frugya'nın en küçük ırmağı, daha büyüğüyle birleştiği zaman akışı hızlanacağı yerde daha da ağırlaşmaktadır.

482) Selgae, Lasedemonienlerin bir yerleşme merkeziydi ve bir zamanlar nüfusu yirmi bine ulaşıyordu. Zosime zamanında ise küçük bir kent durumuna dönüşmüştü. (Bk. Cellarius, **Geograp. Antiq.**, cilt II, s. 117.).

483) Claudianus'ün anlattığı biçimiyle Eutrope meclisi, Juvenal'in dördüncü taşlamasındaki Domisianus'ün meclisiyle karşılaştırılabilir.

Birincinin başlıca üyeleri **Juvenes protervi, lasciv'que senes** idi'er. Bunlardan b'ri aşçı, öbürü yün tarayıcısıydı. İlk mesleklerindeki konuşma biçimi yeni saygınlıklarında gülünç bir çelişki yaratıyordu. Komediler, Aktrisler, dansçılar v.b. üzerine görüşmeleri, bu tartışmalara kattıkları sıcak'ıklar daha da gülünç bir hava oluşturuyordu.

484) Claudianus (I. II, s. 376-461) onu bir sefil olarak betimlemekte, ve Zosime ise, deyişlerinde daha ılımlı olmakla birlikte, Claudianus'ün bütün kötülemelerine katılmaktadır. (I. V, s. 305).

485) Yunan tarihinin tanıklık ettiği Gaynas ile Tribigi'd'in fesat hareketi, Ostrogot'un ayaklanmasını savaş tutkusuna ve karısının düşüncelerine bağlayan Claudianus'ün bilg'sine ulaşmamıştı.

486) Bu küçük tarih olgusu filostorge (Philostorge) (I. XI, bö. 6,) ve Gothofred (**Dissertat.**, s. 451-456) merak uyandırıcı ve ilginçtir ve Gotların ayaklanmasıyla saray entrikaları arasında bağlantı kurmaktadır. Bundan söz eden ya'nız bu iki yazardır.

487) Özellikle önsözü büyük bir güzellikte olan azlz Krisostom'un dinsel söyleş'sine bakınız (cilt III, s. 381-386); Socrate (I. VI, bö. 5); Sozomene (I. VIII, bö. 7). Montfaucon, Krisostom'un Yaşamı'nda (cilt XIII, s. 135), biraz da düşüncesizce, Tribigild'in o sırada Konstantinopolis'te olduğunu varsayıyor ve Eutrope'nin yakalanması buyruğunu askerlerine onun verdiğini söylüyor. Putperest ozan Claudianus (başlangıç, **ad lib**. II, **in Eutrop.** 27) hadımın kiliseye kaçtığını söylüyor.

Suppliciterque pias humilis prostratus ad aras,
Mitigat iratas voce tremente nurus.

488) Chrysostôme, başka bir vaaz k'tabında (cilt III, s. 386), Eutrope, kiliseden çıkmasaydı yakalanmayacaktı, demektedir. Zosime (I. V, s. 313) bunun tersine, düşmanlarının onu kiliseden çıkardıklarını söylemektedir. Bununla birlikte sözverme (vaad) bir çeşit anlaşma demektir; Claudianus'ün ikinci kitabındaki başlangıçta (s. 46):

sed tamen exemplo non feriêre tuo,

biçimindeki sözleri bir sözverme'nin kanıtı sayılır.

489) Kodeks Teodosius, I. IX, baş. XL, yasa 17. Eutrope'nin gözden düşüşü 399 yılının güzünde olduğuna göre bu yasanın 17 Ocak 399 olarak tarihlendirilmesi yanlış olsa gerektir. (Bk. Tillemont, İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 780.).

490) Zosime, I. V. s. 323, Philostorge, I. XI, bö. 6.

491) Zosime (I. V, s. 313-323.), Socrate (I. VI, bö. 4), Sozomene

(I. VIII, bö. 4), ve Theodoret I. V, bö. 32, 33), olaylarda birtakım ayrımlarla, Gaynas'ın fesat hareketini, bozguna uğrayışını ve ölümünü anlatıyorlar.

492) Zosime de, hıristiyanların sözü olan deyimini kullanırken buna dikkat etmemiş bulunuyor. Evagrius, Kalseduvan konsilinden beri ünlü olan bu kilisenin mimarisini, durumunu, azizlerden kalan emanetlerini ve tansıklarını betimliyor.

493) Théodoret, Chrysostôme'nin dinsel uyarılarından çok söz ediyorsa da bu aziz, yazılarında bununla ilgili bir iz bırakmamıştır. Olaylar aksini tanıtladığına göre bu uyarıların başarılı olduğuyla ilgili Théodoret'nin savı da doğru değildir. Tillemont (İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 383) Gaynas'ın isteklerini karşılamak için İmparator, Havariler kilisesi'nin gümüş takımlarını eritmek zorunda kaldığını anlamıştır.

494) Kimi zaman halkı yönlendiren, kimi zaman da halkın düşüncesini izleyen kilise tarihçilerine göre Konstantinopolis, meleklerden kurulu bir lejyon'ca korunmaktaydı.

495) Zosime (I. V, s. 319) bu kadırgalara **Liburniennes** adını veriyor ve hızlarını gözönünde tutarak elli kürekli kadırgalara eşit olduğunu söylüyor. Ne var ki, aradaki ayrımı açıklamıyor. Bununla birlikte uzun zamandan beri kullanılmayan **Triremes** adlı gemilerin eşitli olmadıkları da söylenebilir. Polybe'nin tanıklığını da dile getirerek Pun savaşlarında çok daha büyük gemilerin yapıldığını da ekliyor. Roma imparatorluğunun Akdeniz'de yerleşmesinden sonra büyük gemilerin yapılması, gereksiz görülerek ihmal edilmiş ve kısa süre sonra da unutulup gitmişti.

496) Chishull'un Gezileri, s. 61-63-72-76. Gelibolu'dan Edirne yoluyla Tuna'ya onbeş günde gitmişti. Eşyası yetmiş arabayla taşınmakta olan İngiliz elçisinin maiyetinde bulunuyordu. Bu bilgin gezgin, ilginç ve tenha bir yol izlemek değerliliğini göstermiştir.

497) Gaynas'ı Tuna'nın öbür yanında gösteren Zosime'nin öyküsü, Gaynas'ın Trakya'da öldürülmüş olduğunu ısrarla söyleyen Socrate ve Sozomene ile ve İskenderiyeli ile Paschal'ın kroniklerindeki kesin ve özgün tarihlerle yalanlanmaktadır. (Kronik, s. 307.) Çanakkale deniz utkusu apellus ayında, yâni 10 Ocak (23 Aralık)'da kazanılmıştır, ve Gaynas'ın başı, andynaeus ayında (3 Ocak) Konstantinopolis'e getirilmiştir.

498) Euseblus Scholasticus, Gotlara karşı askerlik yapmış ve Got savaşı üzerine yazdığı şiirle ün kazanmıştı. Yaklaşık kırk yıl sonra, Ammonius, aynı konuda, imparator Teodosius'ün huzurunda bir şiir yazmıştır. (Bk. Socrate, I. VI, bö. 6.).

499) Socrate'nin altıncı kitabı, Sozomene'nin sekizinci ve Theodoret'nin beşinci kitapları, Chrysostôme'nin yaşamı üzerine ilginç ve özgün bilgiler sunmaktadırlar. Bu tarihçilerden başka, bu azizin yaşam öyküsünü yazmış dört yazarı da kılavuz olarak aldım: 1° Konstantinopolis başpiskoposunun yantutucu savunusu'nun yazarı — karşılıklı konuşma biçiminde ve, çok partizan Helenopolis piskoposu adı altında — (Tillemont, Kilise Anıları, cilt XI, s. 500-533). Chrysostôme'nin yapıtlarına girmiştir (cilt XIII, s. 1-90, baskı Montfaucon). 2° Alçakgönüllü Erasme (cilt III, epist. MCL, s. 1331-1347), baskı Lugd. Bat). Kanısının canlılığı ve doğruluğu knedisine aittir. Yanılgıları, kiliseyle ilgili eski bilgilerin karanlıkta kalmış olmasına verilmelidir. 3° Bilgin Tillemont (Kilise Anıları, cilt XI, s. 1-405-547-626, v.b., v.b.). Azizlerin yaşam öyküsünü inanılmaz bir sabırla ve en inançlı bir dikkatle derlemektedir. Chrysostôme'nin büyük hacımdaki eserleri de titizlikle incelemektedir. 4° Bir yayımcı olarak bütün bu eserleri okumuş olan Peder Montfaucon birçok yeni dinsel sohbetleri ortaya çıkardı ve Chrysostôme'nin ikinci bir yaşam öyküsünü yeniden kaleme aldı (Opera Chrysostom., cilt XIII, s. 91-117).

500) Krisostôme'nin hacımlı eserleri üzerine çok az bilgim olduğundan kilise yazarları içerisinde en yansız ve ılımlı olanlarına inanıp güvendim: Erasme, cilt III, s. 1344, ve Dupin, Bibliot. Eccleslast., cilt III, s. 38. Bununla birlikte, birincinin sağduyusu, eski zamanlara tutkusunun aşırılığı yüzünden kimi zaman bozulmuştur. İkincinin sağduyusu ise, ihtiyatlılık düşünceleriyle her zaman ölçülü kalmıştır.

501) Konstantinopolis kadınları, Krisostome'den hoşlanmayan ve ona bağlı olanlar, diye ayrılıyorlardı. Marse, Kastrisia ve Eugrafia adındaki üç soylu ve zengin dul kadın can yakıcıların başında bulunuyorlardı. (Pallad. Dialog, cilt XIII, s. 14.) Yaşlarını ve çirkinliklerini tuvaletle ve takıp takıştırmakla örtmek istemelerini kınayan vâlzi bu kadınlar bağışlıyamıyorlardı. (Pallad., s. 27.) Aynı çaba, daha koyu dinsel bir neden için, Olympias'a (azize) sanını lâyık gördü. (Bk. Tillemont, Kilise Anıları, cilt II, s. 416-440.).

502) Sozomene ve özellikle Strabon, Krisostome'nin ıra (karak-

ter)'sını, hayranlarını incitecek denli bir serbestlik içerisinde çizmişlerdir. Tutkusuz oldukları anlaşılan bu tarihçiler, aziz arşövekin çağdaşlarına ardıl olmuş bir kuşaktandılar ve, Krisostome'nin erdemleriyle eksikliklerine tanık olmuş çeşitli kimselerle bol bol görüşme olanağını bulmuşlardı.

503) Palladius (cilt XIII, s. 40, v.b.) arşeveki çok ciddi biçimde savunuyor: 1° hiçbir zaman şarap içmiyordu. 2° Midesinin zayıflığı özel bir rejim gerektiriyordu. 3° İşler, inceleme ve ibâdet, çoğu zaman güneş batıncaya dek oruçlu kalmasına neden oluyordu. 4° Büyük yemeklerin gürültüsünden ve havâiyattan konuşmalarından tiksiniyordu. 5° Yoksullara yardım edebilmek için sofrasının masrafını kısmak istiyordu. 6° Konstantinopolis gibi bir kentte, kendisini de bir fesat hareketiyle ilgili gösterebilecek şüpheli kimseler arasında göstermeyi istemiyordu.

504) Chrysostôme (cilt IX, Hom. III, **in act. Apostol.**, s. 29)'nin ilân ettiğine göre, sonları hayırlı olacak piskopos'ların sayısı, sonsuza dek cehennemde kalacak olanlara oranla çok azdır.

505) Bk. Tillemont, Kilise Anıları, cilt XI, s. 441-500.

506) Origen'in kanılarıyla ve insan biçimciliği (anthropomorphise)'yle ilgili olarak Mısırlı keşişler arasında patlak veren dinsel tartışmayı görmezlikten gelmenin gerektiğine inanmış bulunuyorum. Yine, bunun gibi, Teophilus'ün duygu gizliliği ve şiddetini; Eplhane'yi hayran eden yeteneğini; **Long**'lar ya da **grand**'lar denilen kardeşlerin zulmünü ve kaçışını; Konstantinopolis'te Chrysostôme'dan aldıkları şüpheli yardımı, v.b., v.b.'de görmezlikten gelmiş oluyorum.

507) Photius (s. 53-60) **Chêne** sinodunun özgün belgelerini saklamıştır. Bu belgelere göre, yirmi dokuzu Mısırlı olan otuz altı piskoposun Krisostome'yi mahkûm ettiğine ilişkin sav yanlıştır. Kırkbeş piskopos, kararı onamıştır. (Bk. Tillemont, Memoires Ecelesiastiques, cilt XI, s. 595.).

508) Palladius'un (s. 30) kanısına göre, Konstantinopolis halkı Teophilus'e rastlasaydı onu denize atacaklardı. Socrate (I. VI, bö. 17) halk'la İskenderiyeli tayfalar arasındaki çatışmayı, çok kimsenin öldüğünü ve yaralandığını anlatmaktadır. Keşişlerin toptan öldürülmesi konusunda yalnız Zosime bilgi vermektedir (I. IV, s. 324); ayrıca Chrysostôme'nin câhil ve kaba insan kütlelerini yönetmedeki ustalığını da belirtmektedir.

509) Bk. Socrate, I. VI, bö. 18; Sozomene, I. VIII, s. 20. Zosime (I. V, s. 324-327) imparatoriçe Eudoksiya'ya karşı onun sövüp saymalarını kapalı sözlerle geçiştiriyor. Bu ünlü deyişlerle başlayan dinsel sohbet, Krisostome'nin hasımlarınca uydurulmuştur. (Montfaucon, cilt XIII, s. 151; Tillemont, Mém. Eccles., cilt XI, s. 603.).

510) Doğal olarak Zosime'den de buna benzer bir suçlama beklememiz gerekirdi (I. V, s. 327); ne var ki bunun Socrate'ce de doğrulanmış olması gerekecekti (I. VI, bö. 18), ve Paschal'ın Chronique'i ile de (s. 307).

511) **Post reditum**'da (bö. 13, 14) sözen ve politikacı üslûbuyle, görünüşte ussal güdülere geçit resmi yaptırmaktadır.

512) Chrysostôme'un ikiyüz kırk iki mektubu günümüze dek saklanmıştır (**Opera**, cilt III, s. 528-736). Bu mektuplar çok sayıda değişik kimselere gönderilmiştir, ve Çiçerov'nun sürgündeyken gösterdiğinden çok daha yüksek bir güçlülüğü sergilemektedirler. On dördüncü mektup, yolculuğu sırasındaki tehlikelerin ayrıntısını kapsamaktadır.

513) Chrysostôme'un sürgüne gönderilmesinden sonra, Theophilos, onun aleyhinde **çok büyük** ve **korkunç** bir kitap yazdı. Bunda, **de hostem humanitatis, sacrilegorum principem, immundum doemonem** deyimlerini kullanmaktadır. Dediğine göre, Chrysostôme, ruhunu şeytana kaptırmıştı. Ve, göreceği ceza, mümkün olsa da, işlediği suçlarının korkunçluğuna denk düşseydi, diye eklemektedir. Aziz Hiyeronimus, dostu Theophilos'un başvurusu üzerine bu dinsel kitabı Yunancadan Lâtinceye çevirdi (Bk. Facundus Hermian., **Defens. pro** 3 Capitul., I. VI, bö. V, Sirmond'ca yayımlanmıştır. **Opera**, cilt II, 595, 596, 597.) .

514) Adı, ardılı Atticus'çe, Konstantinopolis kilisesinin (diptyque)'lerine konuldu (İ.S. 418). On yıl sonra, bir aziz olarak saygınlaştırıldı. Amcası Thephilos'un yerini ve nefretini kalıtçı olarak alan Kiril (Cyrille), bunları istemeyerek büyük tiksintiyle reddetti. (Bk. Facund. Rermian., I. IV, bö. 1; Tillemont, Mém. Eccles, cilt XIV, s. 277-283.).

515) Socrate, I. VII, bö. 45, Théodoret, I. V, 3. 36. Bu olay, onun ardıllığını tanımayı reddetmiş olan Jounnit'leri yatıştırarak yola getirdi. Yaşamı sırasında Joanit'ler, Konstantinopolis'in dine koyu biçimde bağlı (Ortodoks) papazlar topluluğu olarak katoliklerden saygı görü-

yorlardı. Onların ayak diremeleri mezhep sapkınlığı gibi bir durum yaratmıştı.

516) Kimi yazarlara göre (Baronius, Annal. Eccles. İ.S. 438, n. 9, 10), cesedi, imparatorca bir özür dileme ve çağrı mektubundan sonra başkente taşınmıştır.

517) Zosime, I. V, s. 315. Gidişatındaki bozukluk üzerine en küçük bir kanıt göstermeden imparatoriçenin namusuna dil uzatmak yanlış olsa gerektir. Ayrıca, meşruluğunu şüpheli gördüğü bir hükümdarın yönetimi altında yaşamayı ve yazmayı göze almış olan bu suçlayıcının durumu daha da şaşırtıcıdır. Bu öykü belki, gizlice okuyan ve birbirine aktaran putperestlerin bir fesat birliği için yazılmıştır. (Tillemont, İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 782, Eudoksiya'yı suçlamak için düzenlenmiş gibidir.)

518) Porphyre de Gaza (Gazza). Onun bu gayretkeşliği, bu kentteki sekiz payen tapınağını yıkma emrini aldığı zaman kendini göstermişti. (Bk. yaşamının ilginç ayrıntıları, Baronius, İ.S. 401, n. 17-51). Aslı Yunanca, belki de Siriak (Syriaque)'çe, gözde çömezi olan bir keşiş'çe yazı'mıştır.

519) Philostorge, I. XI, bö. 8, ve Godefroi, Dissertat, s. 457.

520) Hiyeronimus (cilt VI, s. 73-76), yerle gök arasında kalın bir bulut oluşturan ve Filistin tarlalarını kaplayan çekirgelerin yok edici akınını çarpıcı bir tablo halinde anlatmaktadır. Elverişli bir rüzgâr bunların bir bölümünü Lut gölüne, bir bölümünü de Akdeniz'e sürükledi.

521) Procope, de Bell. Persic., I. I, bö. 2, s. 8, baskı Louv.

522) Agathias , I. IV. s. 136, 137. Bu geleneğin gerçeğini kabul ediyorsa da, yazılarında anıya ilk yer verenin Procope olduğuna inandığını söylemektedir. Tillemont (Histoire deş Empereurs, cilt VI, s. 597) bu masalı çok ussal biçimde değerlendiriyor. Eleştirisi hiçbir kilise otoritesince yalanlanmamıştır. Procope de, Agathias da yarı yarıya putperest'diler.

523) Socrate, I. VII, bö. I. Anthemius, Constancius'ün bakanlarından ve bu addaki imparatorun büyük babası olan Philippe'in torunuydu. Pers elçiliğinden dönüşünde, 405 yılında (Consulus) ve Doğu praefectus praetorium'u seçildi. Yaklaşık on yıl süreyle (praetura)'lığı sürdürdü. (Bk. Godefroi'daki övülmesine, Kodeks Theodosius, cilt VI, s. 350; Tillemont, Histoire des Empereurs, cilt VI, s. 1, v.b.).

524) Sozomene, I. IX, bö. 5. Kimi Scyrres'leri Bithynia'daki Olym-

pus (Uludağ)'da çalıştıklarını ve uluslarının son kalıntıları olduklarını sandığını söylemektedir.

525) Kodeks Theodossius, I. VII, baş. XVII; I. XV, baş. I, yasa 49.

526) Sozomene, üç bölümü Pulchérie'nin savunmasına ayırdı (I. IX, bö. 1, 2, 3), ve Tillemont (Mémoires Ecclesiastiques, cilt XV, s. 171, 184) erden (bâkire) ve imparatoriçe aziz Pulchérie'yi övmek üzere ayrı bir makale yazdı.

527) Suidas (**Excerpta**, s. 68, **In Script. Bysant.**) Nestorien'lerin yetkesine dayanarak, Pulchérie'nin, kurucularına, genç Paulinus'le içli dışlı olmasını ve kardeşi Theodossius'le gizli zinâda bulunmasını kınadığı için kızıp öfkelendiğini ileri sürmektedir.

528) Bk. Ducange, **Famil. Bysantin.**, s. 70. Thedossius'ün büyük kızı Flaccilla, erkek kardeşi Arkadius'ten önce öldü, ya da 431 yılına dek yaşadıysa bile vücut ya da ruh rahatsızlıkları, onu olasılıkla soyunun onurlarını kullanmaktan yoksun bıraktı.

529) Düşlerinde, kırk şehitlerin gömülü olduğu yerler ona mâlûm olmuştu. Bu şehitlere mezar olan yerlere, Konstantinopolis'li bir hanımın evi ve bahçesi kurulmuş, Makedonyalı keşişlerin manastırı yapılmıştı. En son olarak da, İ.S. 397'de consulus olmuş Cesarius'ün yaptırdığı Aziz Tyrsus kilisesi aynı yeri kaplamaktaydı. Bu azizlerin yattıkları tümden unutulmuştu. Din bilgini Jortin'in iyiliksever isteğine karşın, Pulchérie'nin bu dinsel aldatmacaya birilerinden etkilenerek kapıldığından şüphe etmemek olası değildir. İmparatoriçe o sırada otuzbeş yaşında bulunuyordu.

530) Birçok konularda uygunluk içerisinde olan iki kilsle tarihçisi arasında dikkate değer bir karşıtlık vardır. Sozomene (I. IX, bö. 1) Pülşeri'nin imparatorluğu yönettiğini ve kardeşinin eğitimini yönlendirdiğini söyleyerek onu övüyor. Socrate ise, imparatorun uzun uzun övgüsünü yapıyor ve Pulchérie'nin değerliliğinden hiçbir biçimde söz etmiyor (I. VII, bö. 22-42). Philostorge (I. XII, bö. 7). Pulchérie'nin etkisinden bir saray insanının etkisi gibi söz ediyor. Suidas (Excerpt. s. 53) Theodosius'un gerçek karakterini çizmektedir, ve ben, çağımız Yunanlılarından kimi bilgiler edinerek Tillemont'ün izinden (cilt VI, s. 25) yürüdüm.

531) Théodoret, I. V, bö. 37. Dindarlığı ve derin bilginliğiyle çağının en saygıya değer insanlarından biri olan piskopos Cyrrhe, Teodosius'ün dinsel yasalara boyun eğmesini alkışlamaktadır.

532) Socrate (I. VII, bö. 21) Athenaïs'i bir Atinalı filozofun kızı olarak gösteriyor. Onun vaftizinden, evlenmesinden ve şiirsel yeteneklerinden söz ediyor. Jean Malala bu öyküyü anlatmış olan en eski yazardır (Kısım 11, s. 20, 21, baskı Venet., 1733), ve Pasch. Kroniği (s. 311, 312). Bu yazarlar olasılıkla imparatoriçe Eudoksiya'nın özgün portresini görmüşlerdir. Zamanımız Yunanlıları Zonare, Sedrenus, v.b., varsayım için yetenekten çok eğilim gösterdiler. Ben, yaşını saptamaya —Nicephore'un bilgisine dayanarak— çalıştım. Bir roman yazarı, genç Teodosius'ü deli divaneye döndürdüğü Athenaïs'in yirmi sekiz yaşında olabileceğini imgeleyemez bile.

533) Socrate, I. VII, bö. 21; Photius, s. 413-420. Homeros'tan yapılan derleme bugün de mevcuttur ve birçok kez basılmıştır. Ne var ki, eleştirmenler bu tatsız derlemenin Eudoksiya'nın olmadığını savunmaktadırlar. (Bk. Fabriclus, Biblioth. Groec., cilt I, s. 357). Ionia, ya da Masallar ve Tarih Sözlüğü, Eudoksiya adında olup onbirinci yüzyılda yaşamış başka bir imparatoriçe'ce derlenmiştir ve bu kitap, el yazması olarak, bugün mevcuttur.

534) Baronius (Annal. Ecclés., I.S. 438, 439) uzdilli ve zengin üsluplu olmakla birlikte, en özgün ve aslına uygun olaylarla düzmece olayları, aldırış etmeden birbirine karıştırmakla suçlandırılmaktadır.

535) Eudoksiya'nın gözden düşmesiyle ilgili bu kısaltılmış öyküde ben de, Evagrius'ün (I. I, bö. 21) ve Kont Marcellinus'ün dillerini tutmuş olmalarına öykündüm (in Chrom., I.S., 440-444). Sonuncusu'nca saptanmış iki gerçek tarih, Yunanlılarca ileri sürülen varsayımların büyük bir bölümünü ortadan kaldırmaktadır. Ünü (histoire de la pomme), v.b. binbir gece masallarından biri gibidir.

536) Priscus (in Excerpt. Legat., s. 69), o çağın insanı ve saray mensubu olarak ondan, onursal ya da saygın bir san eklemeksizin, Atenais ve Eudoksiya adlarıyla söz etmektedir.

537) Eudoxie'nin ikl haccıyla Kudüs'dekl uzun süre kalışına, dine bağlılığına ve sadakalarına ilişkin olarak, bk. Socrate (I. VII, bö. 47) ve Evagrius (I. I, bö. 20, 21, 22). Pasch'in Kroniği kimi zaman danışılmaya değer, ve Antakya tarihi için de Jean Malala'nın yetkesi bir kenara atılmamalıdır. Ancak bir özetini gördüğüm râhip Guénée'nin Filistin'in verimliliği üzerine bir anısı, Eudoksiya'nın yaptığı bağışların tutarını 20,488 altın lira, yaklaşık yirmi milyon Frank olarak hesaplamaktadır.

538) Theodoret, I. V, bö. 39; Tillemont, Kilise Anıları, cilt XII, s. 356-364; Assemanni, Biblioth. Orient., cilt III, s. 396; cilt IV, s. 61. Theodoret, Abdas'ın işlevini kınıyor, ama şehitlik acısına gösterdiği sabrı da övüyor. Bense, hukuka aykırı olarak işlenmiş ve meydana getirilmiş bir zararı gidermeyi savunan ilkeleri iyice kavrayamıyorum.

539) Pers savaşı konusunda Socrate'ı yeğlemek gerekir (I. VII, bö. 18, 19, 20, 21). Ayrıca, Pasch'ın ve Marcellinus ile Malala'nın kronikleri de yararlı olabilir.

540) Armenia krallığının yıkılması ve paylaşılmasıyle ilgili bu öykü, Moïse de Chorene'in Armenia Tarihi adlı eserinin üçüncü kitabından alınmıştır. Bir tarihçide bulunması gereken niteliklere sâhip olmamakla birlikte, yerel bilgileri, tutkuları ve öngörüleri memleket halkından biri olduğunu ve o çağda yaşadığını göstermektedir. Procope (de AE dificiis, I. III, bö. 1-5) ise aynı olayları çok değişik biçimde anlatmaktadır. En olası hal ve koşulları —Moïse de Chorene'in öyküsüne oldukça az aykırı olanları— Procope'den aldım.

541) Batı Ermenileri, ibadetlerinde ve dinsel sorunlarında Yunan yazısından ve dilinden yararlanıyorlardı. Persler Ise Doğu eyaletlerinde bu dilin kullanılmasını yasaklamışlardı. Onlar da, beşinci yüzyıl başına dek (Syrlaque) dilinden yararlanmışlar ve ondan sonrası Için Ermenice harfler icad ederek İncil'i bu harflerle Ermenice'ye çevirmişlerdir. Bu olgu kilise ile ulusun Konstantinopolis ile bağlantısını zayıflatmıştır.

542) Moïse de Chorèn, I. III, bö. 49, s. 309 ve s. 558; Procope, de Aedificiis, I. III, bö. 5. Theodosiopolis, çağımız Erzurum'unun doğusunda bu kente otuzbeş mil uzaklıkta bulunmaktaydı. (Bk. d'Anville, Geographie anaenne, cilt II, s. 99, 100.).

543) Moïse de Chorène, I. III, bö. 63, s. 316. Armenia havârisi aziz Gregoryan'ın tarikatına göre, arşövek, her zaman kral allesinden olurdu. Böylece taç ile arşövek'in âyin başlığı birleşerek güçler dengelenirdi.

544) Arsace'ler soyunun bir kolu, olasılıkla satrap sanı ve yetkisiyle varlıklarını sürdürdü. (Bk. Moïse de Chorène, I. III, bö. 65, s. 321.).

545) Antiochus - Sidetes bozgunundan hemen sonra Valarsaee, Part kralı olan kardeşi tarafından Armenia kralı olarak atandı (Moïse de Chorène, I. II, bö. 2, s. 85) — İsa'dan yüzotuz yıl önce —. Son kralların saltanatıyla ilgili belirsiz zamanlara gitmeden açıkça görül-

düğü üzere Armenia krallığı Kadıköy (Kalseduan) konsili'nden sonra yıkılmıştır. (İ.S. 431, l. III, bö. 61, s. 312), Bu da Pers'lerde 420'den 440'a dek saltanatta kalan kral Behram ya da Veramus zamanına rastlar. (I. III, bö. 64, s. 317). (Bk. Assemanni, Bibliot. Orient., cilt III, s. 396).

546) İşte Olympiodore'nin kullandığı deyimler bunlardır (**ap. Phot.**, s. 197). Hiç kuşkusuz, Muhammet'in, kızı Fâtime'yi onurlandıran okşamalarına yollama yapmaktadır. **Quando,** demiştir peygamber, **quando subit mihi desiderium paradisi, osculor eam, et ingero linguam meam in os ejus.** Ne var ki, tansıklar ve gizemler bu nefis istekleri mâzur kılmaktaydı. Bu küçük tarih olgusu, Kur'an'ın çevirisi ve reddi'nde sayın peder Maracci tarafından açıklanmıştır.

547) Batı imparatorluğundaki evrimler için, bk. Olympiodore (**ap. Phot.**, s. 192, 193-196, 197-200); Sozomene (I. IX, bö. 16); Socrate (I. VII, bö. 23, 24); Philostorge (I. XII, bö. 10, 11); Godefroi (**Dissert.**, s. 486); Procope (**de Bell. Vandal.**, I. I, bö. 3, s. 182, 183); Theophanes (**in Chronograph.**, s. 72, 73); ve Chronique (kronik)'ler.

548) Bk. Grotius, **de Jure Belli et Pacis,** I. II, bö. 7. İmparatorlukta ardıllığın, zaman, hiyle, şiddet v.b. gibi çeşitli hal ve koşullarla gösterdiği çelişkili değişikliklere göre ussal bir hukuk düzeni kurmak için boşyere uğraştı.

549) O çağın yazarları Valentinianuc'ün Ravenna'da ya da Roma'da taç giydiği konusunda bir söz söylememektedirler. (Bk. Muratori, **Annali d'Italia,** cilt IV, s. 139.) Bu belirsizlikte, Roma sentaosu için bir saygı gösterilmiş olmasına inanmaktan sevineceğim.

550) Comte de Buat (Histoire des Peuples de l'Europe, cilt VII, s. 292-300) bu ayrılmanın güdülerini açıklamak, sonuçlarını gözlemlemek suretiyle gerçeği ortaya koymuştur.

551) Bk. Teodosius'ün, Büyük Teodosius Kodeksi'nl onadığını ve yayımladığını bildiren ilk beyannamesi (İ.S. 438). O dönemden yaklaşık kırk yıl önce, yasama birliği —bir istisnasıyle— kabul edilmişti. Pouille ve Calabra kentlerinde çok kalabalık olarak bulunan Yahudiler, kendilerini belediye yükümlülüklerinin dışında tutan bir Doğu yasasını ortaya çıkardılar (Kodeks Teod., I. XVI, baş. 8, yasa 13), ve imparator, bir buyrultu ile bu yasayı tanımamak zorunda bırakıldı. **Quam constat meis partibus esse damnosam.** (Kodeks Teod., I. XI, cilt I, yasa 158).

552) Cassiodore (**Variat.**, I. XI, Mektuplar 1, s. 238) Plasidya ile Amalasuntha'nın nâiplikterini karşılaştırdı. Valentinianus'ün annesindeki zayıflığı kınıyor, Ostrogotların kraliçesindeki erdemleri yüceltiyor.

553) Philostorge (I. XII, bö. 12) ve Gdefroi'nin Dissertation'u (s. 493, v.b.), Renatus Frigeridus (**ap. Gregor. Turon.**, I. II, bö. 8, ve cilt II, s. 163). Actius, ünlü Iskit eyaleti vatandaşı ve süvari kuvvetleri başkomutanı Gaudentius'ün oğluydu. Annesi soylu ve varlıkıl bir İtalyan ailesindendi. Aetius, çok genç yaşından beri, asker ve tutak (rehine) olarak, barbarlarla ilişki kurmuştu.

554) Bonifasius'ün ırası üzerine kanı edinmek Için bk. Olympiodore (**ap. Phot.**, 196), Saint Augustin (**ap.** Tillemont, Kilise anıları, cilt XIII, s. 712-715-886). Hippone piskoposu, büyük sözlerle sılılik (iffet) isteğinde bulunduktan sonra bir Ariusçü kadınla ikinci kez evlenen ve bundan başka, evinde nikâhsız kadın bulundurmasından şüphe.enilen dostunun günahı için üzülmektedir.

555) Procope (**de Bell. Vandal.**, I. I, bö. 3, 4, s. 182-186) Aetius'ün kalleşliğini, Bonifasius'ün başkaldırmasını ve Afrika'nın elden gidişini anlatmaktadır. Başka tanıklıklarla da doğrulanmış bu tarih olayı (Bk. Ruinart, **Hist. Persecut. Vandal.**, s. 420, 421), eski ve yeni saray entrikalarına uygun biçimdedir. Bonifasius, sonradan pişmanlık getirmiştir.

556) Bk. Prosper'in ve Idacius'ün Kronikleri. Salvien (**de Gubernat. Dei.**, I. VII, s. 246, Paris, 1608) Vandalların utkusunu onların dindar oluşuna bağlıyor. Oruç tutuyorlar, dua ediyorlar ve silahlarının ucunda İncil taşıyorlardı.

557) «Gizericus, statura mediocris, et equl casu claudicans, animo profondus, sermone rarus, luxuriae contemptor, irâ turbidus, habendi cupidus, ad sollicitandas gentes providentissimus, semina contentionum jacere, odia mlscere paratus.» (Jornandes, **de Rebus getlcis**, bö. 33, s. 657.) Bu portre, ussal ve çok gerçekçilikle yapıldığı için, Cassiodore'nin Gotlar'ın Tarihi'nden alıntılanmış olması gerekir.

558) Bk. Idacius'ün Kroniği. İspanyol ve o çağdan olan bu piskopos, Ekim 2444'de başlayan İbranl (Abraham) yılının mayıs ayında Vandalların geçtiğini söylüyor. Yaklaşık olarak İ.S. 429 yılına rastlayan bu tarih, adı İsidore olan başka bir piskopos'ça da doğrulanmaktadır. Bu kanı, olayı Iki yıl önce gösteren yazarlarınkinden yeğ görünmektedir. (Bk. **Pagi Gritica**, cilt II, s. 205, v.b.)

559) Procope (**de Bell. Vandal.**, l. I, bö. 5, s. 190) ile Vitensis (**de Persecutione Vandal.**, l. I, bö. 1, s. 3, baskı: Rumart)'ı karşılaştırınız. Idacius, Genserik'in İspanya'yı boşalttığını söylüyor, **cum Vandalis omnibus eurumque familiis.** Ve Possidius (**in Vit. Augustin.**, bö. 28, **apud Ruinart.**, s. 427) onun ordusunu şöyle betimliyor: **manus ingens Immanium gentium Vandallorum et Alanorum, commixtam secum habens Gothorum gentem, aliarumque diversarum personas.**

560) Mağriplilerin töreleriyle ilgili olarak, bk. Procope, **de Bell. Vandal.**, l. II, bö. 6, s. 249; yüzleri ve renkleri için de. B. de Buffon, Hist. Natur., cilt III, s. 430. Procope, genellikle diyor ki. Mağripliler, Valentinianus'ün ölümünden önce Vandallara bağlıydı. (**de Bell. Vandal.**, I. I, bö. 5, s. 190). Olasıdır ki, bağımsız oymakların tümü bu siyasal düzeni benimsemişlerdi.

561) Bk. Tillemont (Kilise Anıları, cilt XIII, s. 516-558), ve Optatus'ün sonunda Dupin'ce yayımlanmış özgün anıtlarda kıyımın tüm akışı (s. 323-515).

562) Kartaca toplantısında Donatist piskoposların sayısı ikiyüz yetmiş dokuz'du ve tüm sayılarının dörtyüz'e yükseldiğini söylemişlerdi. Katolikler ise ikiyüz seksen altı kişi olarak orada bulunuyorlardı. Yüz yirmi gelmemişti ve altmış dört piskoposluk kadrosu da boştu.

563) Kodeks Teodosius'ün onaltıncı kitabının beşinci başlığı, 400'üncü yıldan 428 yılına değin imparatorlarca Donatist'lere karşı yayımlanmış çok sayıda yasayı kapsamaktadır. En serti ve en etkilisi Honorius'ce İ.S. 414'de yayımlanmış olanıdır.

564) Aziz Augustinus, mezhep sapkınlarına karşı tutulması gereken davranışla ilgili kanısında değişiklik yaptı. Bay Locke, Denemeler'ine, aziz'in Manikeen'ler üzerine söylemiş olduğu acımalı ve hoşgörülü sözlerini almıştır (cilt III, s. 469). Ünlü Byle (cilt II, s. 445-496). Donatislerin zulmünü haklı göstermek üzere piskopos Hippone'nin yaşlılığında ileri sürdüğü kanıtları çürüttü. Bu denli açık bir dâvada Byle'nin yeteneğine ve uzdilliğine gerek yoktu.

565) Bk. Tillemont, Kilise Anıları, cilt XIII, s. 586, 592, 806. Donatist'ler, kendi aralarında da bu gönüllü şehitlerden binlercesi bulunduğunu söyleyerek övünmekteydiler. Augustinus, belki de haklı olarak, sayıyı çok abarttıklarını söylemektedir. Ayrıca, öbür dünyada olacağı gibi, bu dünyada da kimi insanların yanmasının iyi olacağını sözlerine eklemektedir.

566) Aziz Augustinus'e ve Theodoret'ye göre, Donatist'ler, Genserik'in tuttuğu Arius'çu mezhebinin ilkelerine üstünlük tanıyorlardı. (Tillemont, Mémoires Ecclesiastiques, cilt VI, s. 68.).

567) Bk. Baronius, Annal. Eccles., İ.S. 428, no. 7, İ.S. 439, no. 35. Büyük olayların nedenini gökte olduğu denli yerde de aramak eğilimindeki kardinal Donatist'lerle Vandal'lar arasında bir bağlantı görmeden edemedi. Barbarların egemenliği altında Afrika mezhep sapkınları, kendi âlemlerinde, yüz yıl süren bir dinginlik içerisinde kaldılarsa da, bu sürenin sonunda yeni kıyımlar onları unutulmuşluk dünyasından çekip çıkardı. (Bk. Tillemont, Mémoires Eccles., cilt VI, s. 192, v.b.).

568) Aziz Augustinus, Bonifasius'ün yanlışından ya da onu etkilemiş olan güdülerden söz etmeksizin, içinde bulunduğu tehlikeli ve suçlu durumdan çekilip kurtulmasını, hıristiyan ve uyruk olarak görevlerini yerine getirmesini ve, kurtulmasını, karısından izin alarak, yaşamının bundan sonrasını bekârlık ve tevbe-istiğfâr içerisinde geçirmesini dostuna yazdı. (Tillemont, Kilise Anıları, cilt XIII, s. 890.). Piskopos, arabulucu olan Darius'ün yakın dostuydu. (**Id.** cilt XIII, s. 928.).

569) Afrika'daki acılara ilişkin olarak özgün inlemeler vardır: 1° Kartaca piskoposu Capréolus'ün, Efes konsilinde hazır bulunmayışının mâzereti olarak yazdığı mektup (**ap. Ruinart.**, s. 429); 2° meslekdaşı Possidius tarafından yazılan Augustnius'ün Yaşamı (**ap. Ruinart.**, s. 427); 3° Victor Vitensis'in Vandallar'ın işkenceleri Tarihi (I. I, bö. 1, 2, 3, baskı Ruinart.). Olaydan altmış yıl sonra çizilen son tabloda, yazarın tutkuları olayların gerçekliğinden daha çok tanıtılıyor.

570) Bk. Cellarius (**Geograph. antiq.**, cilt II, kısım 2, s. 112); Leon Africanus (**in Ramusio**, cilt I ,fo 70); Afrique de Marmol (cilt II, s. 434-437); Shaw'un Gezileri (s. 46, 47). Eski Hippo Regius, yedinci yüzyılda Araplar'ca tamamlyle yıkıldı. Ne var ki, onun araç ve gereçleriyle, eskisinden iki mil uzakta yeni bir kent kurdular. Bu yeni kentte onaltıncı yüzyılda yaklaşık yüz aile oturuyordu ve el sanatlarıyla uğraşıyorlardı; gürültücü insanlardı. Dolayındaki topraklar, havasının temizliği, verimliliği ve çok güzel meyveleriyle ün salmıştı.

571) Tillemont'un yazdığı aziz Augustinus'ün Yaşamı, bin sayfadan çok tutan bir cildi doldurmaktadır (Mémoire Eccles., cilt XIII, in 4°). Bilgin yazar Jansénisme'in temellerinden birine dek övgüsünü yaygınlaştırmıştır.

572) Her ne denli Gennadius herkesin aziz Augustinus'ün yapıtlarını okuduğuna, hattâ topladığına şüphe ile bakmasına karşın Victor Vitensis'in (de persecut. Vandal., I. I, bö. 3) anlatması böyledir. (Bk. Hiyeronimus'ün Eserleri, cilt I, s. 319, **in. Gatalog. Scriptor. Eccles.**). Birçok kez basılmışlardır; Dupin (Biblioth. Eccles., cilt III, s. 158-247). Benedictlon'lar baskısından aldığı çok tatmin edici bir özet yayımlamıştır. Ben de **İtiraflar ve Tanrı kenti'ni** okudum.

573) Gençliğinde (**İtiraflar**, I. 14) aziz Augustinus, Yunanca öğrenmeyi ihmal etmişti; o dilden nefret ediyordu. Platonculları da Latince çevirisinden okuduğunu saf yürekle dile getirmiştir (**İtiraflar**, VII, 9). Kimi yeni zaman eleştirmenleri, onu, kutsal kitapların açıklanmasında —Yunanca'yı bilmemesi yüzünden— yetersiz durumda görmüşlerdir. Çiçeron'la Quintilianus'ün anlaşılması için de bir retorik hocasına gerek görmüşlerdir.

574) Bu sorunlar, aziz Paulus zamanından aziz Augustin'e dek pek seyrek olarak canlanmıştır. Öğrendiğime göre Yunanlı patrikler Pelagienler'inkine benzer duyguları benimsemektedirler ve aziz Augustinus'ün ortodoksluğu Manikeenler'in öğretisinden alınmıştır.

575) Roma kilisesi, aziz Augustinus'ü azizler arasına katmış, Calvin'i ise kargışlamış (lânetlemiş)'tı. Bununla birlikte, kanıları arasındaki ayrım pek de belirgin olmadığından, hattâ dinbilimsel bir mikroskopla bile buna olanak bulunmadığından, Molinist'ler, aziz'in yetkesiyle ezildiler, ve Jansenistler, bir mezhep sapkınıyle benzerlikleri yüzünden, onursuz hale getirildiler. Protestan Ermeniler ise bir kenarda durmakta ve karşılıklı olarak çekişenlerin haline gülmektedirler. (Bk. Le Clerc'in ilginç bir dinsel tartışmalar koleksiyonu, Biblioth. Univers., cilt XIV, s. 144-398.). Belki de bugün çok yansız bir filozof, Romalılara yazılmış mektup üzerine bir Ermeni Eleştirisini okuyunca o da buna gülecektir.

576) Ducange, **Fam. Bysant.**, s. 67. Madalyonun bir yüzünde Valentinianus'ün başı, arka yüzündeyse, bir zafer arabasına binmiş, dört at koşulmuş, bir elinde kırbaç, öbüründe bir hurma dalı olduğu halde Bonifasius bulunmaktaydı. Öbür birtakım madalyalardaysa, arabaya dört geyik sürüldüğü görülmektedir, ki bu amblemin alay için yapıldığı akla gelebilir. Bir imparatorun simgesinin arka yüzünde başka bir konunun temsil edilmesine başka bir örnek gösterilebileceğini sanmıyo-

rum. (Bk. Madalyalar Bilimi, peder Jobert, cilt I, s. 132-150, baskı 1739, baron de la Bastie.).

577) Procope (de Bell. Vandal., I. I, bö. 3, s. 185) Bonifasius'ün tarihini onun İtalya'ya dönüşüne dek sürdürüyor. Prosper ve Marcellinus ölümünden söz ediyorlar. Marcellinus'e göre, kavganın başından beri, Aetius, kullanılması âdet olmayan çok uzun bir mızrak edinmiş bulunuyordu. Bu durum garip bir çatışmayı belirtmektedir.

578) Bk. Procope, **de Bell. Vandal.**, I. I, bö. 4, s. 186. Valentinianus, Nümidya ve Moritanyalı uyrukları için birçok insansal yasalar yayımladı. Borçlarının çok büyük bir bölümünü ödemekten onları bağışık tuttu, haraçlarını sekizde bir'e indirdi ve, yargıçlarının verdiği kararları Roma'da temyiz edebilme hakkını onlara tanıdı. (Kodeks Teodosius, cilt VI, **Novell.**, s. 11, 12).

579) Victor Vitensis, de persecut. Vandal., I. II, bö. 5, s. 26. Prosper'ın kroniği (İ.S. 442)'nde Genserik'in, uyrukları üzerinde yaptığı zulümler çok ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır.

580) Possidius, **in Vit. Augustinus.**, bö. 28; **ap. Rulnart.**, s. 428.

581) Idacius, Isidore, Prosper ve Marcellinus'ün Kroniklerine bakınız. Hepsi Kartaca baskınının hangi yılda yapıldığı üzerinde birleşiyorlarsa da günü üzerinde ayrılıyorlar.

582) Kartaca İçin yapılan bu betimleme, dördüncü ve beşinci yüzyıllardaki durumu için yapılmıştır: **Expositio totius Mundi** (s. 17, 18, küçük coğrafyacıların üçüncü cildinde), d'Ausone (**de claris Urbibus**, s. 228, 229) ve başlıca de Salvien (**de Cubernatione Dei**, I. VII, s. 257, 258). Notitia'nın Kartaca'da ne tersaneden, ne bir kamuya ayrılmış yapıdan söz etmeyip yalnızca kadınlar atelyesi demek olan **gynicoeum'u** söylemesine şaştım.

583) **Expositio totius Mundi'**nin adı bilinmeyen yazarı, barbar Lâtincesiyle memleketi halkıyla karşılaştırmakta, ve, iyi niyetten yoksun olanlar için soğuk bir tutumla şunları eklemektedir: **difficile autem inter eos invenitur bonus, tamen in multis pauci boni esse passunt** (s. 18).

584) Onun dediğine göre her ülkenin özel kusurları Kartaca'da buluşup toplanmışlardı. (I. VII, s. 257). Afrikalılar gözde kusurlarıyla övünüyorlardı. **Et illi se magis virilis fortitudinis esse oredebant, qui maxime viros facminei usus probrositate fregissent** (s. 268). Kartaca sokaklarında, kadın davranışları, havası ve tutumunda ahlâksız sefillerle

karşılaşılıyordu (s. 264). Yolda bir papaza rastlanılacak olursa kovalanıyor ve herkesin önünde ona hakaret ediliyordu; **detestantibus ridentium cachinnis** (s. 289).

585) Procope ile (**de Bell. Vand**, I. I, bö. 5, s. 189, 190) Victor Vitensis'i (**de Persecut. Vandal.**, I. I, bö. 4) karşılaştırınız.

586) Ruinart (s. 444-457) Theodoret'den ve başka birtakım yazarlardan, Kartacalıların gerçek ya da öyküsel serüvenlerini toplamıştır.

587) Bir masalda, hal ve koşulların seçimi pek önemli değildir. Bununla birlikte, Syriaque'dan Tours'lu Gregorius'ün özenli tercüme ettiği öyküyü tam olarak izledim (**de Gloriâ Martyrum**, I. I, bö. 95; **in maxim. Bill. Patrum**, cilt II, s. 856); Yunanlıların kendi şehitleri için yazdıklarından (**ap. Phot**, s. 1400, 1401), ve patrik Eutymius'ün yıllık tarihlerinden (cilt I, s. 391-531-532-535, **vers. Pocock**).

588) Assemanni (Bibl. Orient., cilt I, s. 336, 338)'nin sözünü ettiği iki syriaque yazarı yedi uyuyanların dirilmelerini 736 (İ.S. 425) ya da 748 (İ.S. 437) yılında göstermektedirler. Photius'ün okuduğu Yunan belgeleri tarih olarak, İ.S. 439, ya da 446 yılına rastlayan Teodosius'ün otuz sekizinci saltanat tarihini ileri sürmektedirler. Decius'ün yaptığı kıyımdan beri geçen zamanı saptamak kolaydır, ve üçyüz ya da dörtyüz yıllık bir arayı varsaymak için Muhammet'le efsanelerin yapıcıları tam anlamıyle bunu bilmemiş olmalıydılar.

589) Syriaque kilisesinin ortodoks babalarından biri olan Jacques, İ.S. 452'de doğdu. Vaazlarını İ.S. 474'de yazmaya başladı. Sarug bölgesinde Batna piskoposluğuna getirildi ve Mezopotamya eyaletinde bulundu (İ.S. 519); 521 yılında öldü. (Assemanni, cilt I, s. 289). (**de Puerîs Ephesinis** vaazı için Bk. s. 335-339). Assemanni'nin Baronius'ün itirazlarını yanıtlayacak yerde Sarug'lu Jak'ın metnini çevirmiş olmasını isterdim.

590) Bk. **Acta Sanctorum** — Bollandistlerin — (mensis Julii) cilt VI, s. 375-397. Bu kapsamlı azizler takvimi yüz yirmi altı yılı (1644-1770) kapsıyor ve elli in-folio cilt tutuyor, en son 7 ekime geliyor. Cizvit (Jesiute)'lerin bundan söz etmemeleri, çok sayıda öykü ve bağnazlık buluşları arasında ilginç, tarihsel ve felsefesel izleri bulunmayanları almamış olmalarından ileri gelmiştir.

591) Bk. Maraccl, Alcoran, Sûre, XVIII, cilt II, s. 420-427; ve cilt I, kısım IV, s. 103. Muhammet'in bu öyküye verdiği biçim zevkli ve

ussal bir yenilik getirmemektedir. Yedi uyuyanların bir de köpeği (al Rahim) olduğunu, mağarayı aydınlatmamak için güneşin günde iki kez olağan seyrini değiştirdiğini öyküye eklemiştir. Ayrıca Tanrı'nın da, uyuyanların vücutları çürümesin diye onları zaman zaman sağdan sola döndürdüğünü sûreye geçirmiştir.

592) Bk. d'Herbelot, Biblioth. Orient., s. 139, ve Renaudot, **Hist. Patriarch. Alexandrin.**, s. 39, 40.

593) Akuile diyakozu Paul (de Gestis Langobardorum, **l. I**, bö. 4, s. 745, 746, baskıGrot.) sekizinci yüzyılın sonuna doğru yaşamış Paul, Kuzeyin yedi Uyuyanı'nı Okyanus kıyısında bir kayanın altındaki mağaraya koymuştur. Onların uzun uykusuna barbarlar saygı göstermişlerdir. Giysilerinden Romalı oldukları anlaşılıyormuş... diyakoz, bunların, inançsız olan oradaki insanları hak dinine sokmakla görevlendirilmiş olduklarını sanmaktadır.

594) Attila'nın tarihi üzerine Jornandes'de (**ke Rebus Getlcis**, bö. 35-50, s. 660-668, baskı Grot.) ve Priscus'de (**Excerpta de Legationibus**, s. 33-76. Paris, 1648) gerçek bilgiler bulunabilir. Onikinci yüzyılda Juvencus Caecillus Calanus Dalmatinus, ve Onaltıncı yüzyılda arşövek Nicolas Olaüs'ün (Bk. Cermenler Tarihi, Mascou, IX, 23, ve Ossewazioni Litterarie, Maffey, cilt I, s. 88, 89.) Attila'nın yaşamıyla ilgili olarak yazdıklarını okumadım. Yeni zaman Macarlarının yazdıkları tüm kitaplar olasılıkla masalımsıdır; ve imgeleme sanatında çok bilinçli olmadıkları anlaşılmaktadır. Onlara göre Attila Galya'yı ve İtalya'yı ele geçirdiği ve çok sayıda kadınla evlendiği v.b. zaman yüz yirmi yaşındaydı. (Thwrocz, Chroniq., s. 1-22, **in Script. Hungar.**, cilt I, s. 76.).

595) Macaristan, arka arkaya üç İskit kolonisi'nce ele geçirildi: 1° Attila'nın Hunları; 2° altıncı yüzyılda Araplar; 3° (İ.S. 889) Türkler ya da Magyar'lar, ki bu üçüncüler bugünkü Macarların gerçek atalarıdır. İlk ikisiyle olan ilişkileriyse çok karanlık ve masalımsıdır. Prodrome ve **Notitia** (Matthieu Bel), Macaristan'ın eski ve yeni tarihiyle ilgili çok ilginç ayrıntılarla doludur. Bunun üzerine yapılmış özetlemeleri, Ancienne et Moderne Bibliotekte ve Bibliotheque Raisonnée'de gördüm (cilt XVI, s. 127-175).

596) Socrate I. VII, bö. 43; Théodoret I. V, bö. 36. Kilise yazarlarının sözlerine her zaman güven duyan Tillemont, ne savaş ne de öyle

kimselerin söz konusu olmadığını bildirmektedir. (İmparatorlar Tarihi, cilt VI, s. 136-607).

597) Bk. Priscus, s. 47, 48, ve L. Histoire des Peuples de l'Europe, cilt VII, bö. 13, 14, 15.

598) Priscus, s. 39. Çağımız Macarları onu Nuh'un oğlu Cham'ı (Sem) otuzbeşinci kuşak sayarak bağlamakla birlikte babasının gerçek adını bilememektedirler. (De Buignes, Histoire des Huns, cilt II, s. 297.).

599) Jornandes'i (bö. 35, s. 661) Buffon'la (Histoire Naturelle, cilt III, s. 380). Birincisi, haklı olarak, **originis suve signa restituens,** olarak görüyordu. Attila'nın karakteri ve betimlenmesi, olasılıkla Cassiodore'den alınmıştır.

600) Ebul Ferağ, Dynast., Pocock çevirisi, s. 281; Tatarların soykütüğü Tarihi, Abdalgazi Bahadır Han, kısım III, bö. 15; kısım IV, cilt 3; Cengiz Han'ın Yaşam Öyküsü, Petis de la Groix, I. I, bö. 1, 6. Onüçüncü yüzyılda Tataristan'ı gezen misyonerlerin anlatıları halkın düşünce ve dili üzerine bilgi vermektedir. Cengiz, Tanrı'nın oğlu, diye adlandırılmıştır, v.b., v.b.,

601) «Nec templum apud eos visitur, aut delubrum, ne tugurium quidem culmo tectum cerni usquam potest; sed gladius, barbarico ritu, humi figitur nudus, eumque ut Martem regionum quas circumcircant praesulem verecundius colunt.» (Ammianus Marcellinus., XXXI, 2, ve Lindembroge'nin bilimsel notları.

602) Priscus bu öyküyü kendi metninde (s. 65) ve Jornandes'ten (bö. 35, s. 662) yaptığı alıntıda anlatmaktadır. Yunanlıların ve Romalıların Mars'ından yaptığı ünlü kılıcı betimleyen geleneğin ya da masalın ve İskitlerin tanrılarıyle ilgili nitelikleri ve adını açıklayabilecek durumdaydı.

603) Herodot, I. IV, bö. 62. İnsan kurban edilmelerinde, kurbanın omuzunu kesiyorlar ve kolunu kırıyorlardı. Sonra bu kolu havaya atıyorlar ve odun yığını üzerine düşerken aldığı duruma göre ilerisi için anlam çıkarıyorlardı.

604) Priscus, s. 55. Daha uygarlaşmış bir kahraman olan Augustus, kendisine bakanların gözlerini indirmesini istiyordu, ve kendi gözlerinde parıldayan kutsal ateşe dayanılamadığına kendini inandırmayı arzuluyordu. (Suetone, **In August.,** bö. 79.).

605) Buat kontu (Hist. des Peuples de l'Europe, cilt VII, s. 428,

429) kardeşini öldürmesi konusunda Attila'yı haklı göstermeye çalışıyor ve Jornandes ile o çağ kronikçilerinin tanıklıklarını reddeder görünüyor.

606) **Fortissimarum gentium dominus, qui, inauditâ ante se potentiâ, solus scythica et germanica regna possedit.** (Jornandes, bö. 49, s. 684; Priscus, s. 64, 65.) Bay de Gulgnes, Çin üzerindeki bilgileriyle Attila'nın tarihi ve imparatorluğu hakkında aydınlandı.

607) Bk. Hunlar'ın Tarihi (L'Histoire des Huns, cilt II, s. 296.). Geougen'lerin inanışına göre Hunlar, istedikleri zaman yağmur yağdırabilir, rüzgârları ve fırtınaları devindirebilirlerdi. Bu şaşılası kuvvet **gezzi** taşından geliyor, diye biliniyordu. Ondördüncü yüzyılın müslüman Tatarları savaşı kaybetmelerini bu taşın sihirli gücünden bildiler. (Bk. Şerâfettin Ali, Timur bey Tarihi, cilt I, s. 82-83.).

608) Jornandes, bö. 35, s. 661; bö. 37, s. 667. (Bk. Tillemont, Hist. des Empereurs, cilt VI, s. 129-138.) Corneille, uyruğu olan krallara karşı takındığı gururlu davranışı çizmektedir.

İki kralımız gelmediler.. Onlara densin ki,
Kendilerini çok beklettiler, Attila'nın canı sıkılıyor.

İki kral büyük polltikacılar ve sevgili aşıklar gibi betimlenmiş... Tüm oyun, dehâsını göstermeden şâirin yanılgılarından başka bir şey içermemektedir.

609) ..... Alii per caspla claustra
Armeniasque nives, inopino tramite ducti
Invadunt Orientis opes; jam parcua fumant
Cappadocum, volucrumque parens Argaeus equorum
Jam rubet altus Halys, nec se defendit iniquo
Monte Cilix; Syriae tractüs vastantur amoeni;
Assuetumque choris et laetâ plebe canorum,
Proterit imbellem sonipes hostilis Orontem.

Claudianus, In Rufinus, I. II, 28-35.

(Ayrıca bk. Eutrope, I. I, 243-251, ve duyguladığı yazan Hyeronimus'un betimlemesi, cilt I, s. 26, **ad. Heliodor.**, s. 200, **ad. Ocean.**) Philostorge (I. IX, bö. 8) bu saldırıdan söz etmektedir.

610) Görüşmelerin özgününü Priscus'de görünüz, s. 64, 65.

611) Priscus, s. 331. Tarihi, savaşın ayrıntılı öyküsünü kapsamaktadır. Evagrius, I. I, bö. 17: Bize, elçiliklere rapor edilmiş özetlerden başka birşey kalmadı. Bu yetersiz bilgiyl aldığımız yazarlar özgün ese-

ri görmüş ve incelemişlerdir: Jornandes, Théophane, Kont Marcellinus, Prosper Tyro ve İskenderiye kroniğinin yazarı. Bay de Buat (Hist. des Peuples de l'Europe, cilt VII, bö. 15) bu savaşın nedenini, olaylarını ve süresini incelemiş ve 444 yılının sona ermesinden önce bitmiş olduğunu tahmin etmiştir.

612) Procop., de AEdificils, I. IV, bö. 5. Bu kaleler imparator Justinianus'çe yeniden kurulmuş ve yetkinleştirilmişse de, Hunlerin gücüne ve ellerinde bulundurduklarına ardıl olan Araplar'ca hemen yıkılmıştır.

613) **Septuaginta civitates**, diyor Proper Tyro, **deproedatione vastatoe**. Kont Marcellinus'ün sözleri daha da anlatımlıdır: **Penè totam Europam, invasis excisisque civitatibus atque castellis, conrasit.**

614) Tillemont (Hist. des Emperurs, cilt VI, s. 106, 107). İstanbul'dan Antakya'ya ve İskenderiye'ye dek duyulan bu depremden söz ettiği gibi tüm kilise yazarları da bunu anlatmaktadırlar. Bir halk kâhlni'nin elinde güçlü bir araç olur.

615) Moğolların imparatoruna, sahip olduğu Peçel, Şangton, Şansi ve Leaotong eyaletlerinin her yıl sağlayacağı yüzbin ons gümüş, dört yüz bin ölçek pirinç ve sekiz yüzbin parça ipekten oluşan haracı vermeyi önermişti. (Gaubil., Mongular Soyu Tarihi, s. 58, 59.) Yelutchousay adındaki bu yükske görevli, akıllı ve erdemli bir insandı, vatanını kurtardı ve yenenleri de uygarlaştırdı. (Bk. s. 102, 103.).

616) Örneklerin sonu gelmez; meraklı okuyucular, Petis de la Croix'nin yazdığı Cengiz han'ın Yamini, Mongu'ların Tarihini ve Hunlar Tarihinin onbeşinci kitabını inceleyebilirler.

617) Maru'da 1.300.000, Herat'da 1.600.000, Neisabur'da 1.747.000. (D'Herbelot, Biblioth. Orient., s. 380, 381.) D'Anville'in sayılarını rakamı rakamına izliyorum. Ne var ki, Pers'lerin yitiklerini çok göstermek, Mongulların da başarılarını abartmak istediklerini gözönünde tutmak gerekir.

618) Kasideclsi Şerafettin Ali, bize korkunç örnekler vermektedir. Delhi önündeki ordugâhında Timur, Hintliler'in kendi vatandaşlarından kurulu orduyu görünce sevinç gösterisinde bulunmaları dolayısıyle yüzbin Hintli tutsağı öldürtmüştür. (Timur Bey Tarihi, cilt III, s. 90). Isfahan halkı, çeşitli kulelerin yapımında kullanılmak üzere yetmiş bin insanın kafa tasını ona sağlamıştır. (Id., cilt I, s. 434). Bu haraç, Bağdat'da başkaldırmış olanlar için de uygulanmıştır (cilt III, s. 370); Şe-

rafettin'in, subaylardan elde edemediği sayıyı başka tarihçi (Ahmet Arabsiada, cilt II, s. 175, çeviri Manger) doksan bin baş olarak saptamıştır.

619) Eskilerin (Jornandes, Priscus, v.b.) bu sıfat üzerine bir kanıları yoktur. Çağımız Macarları'nın imgelemelerine göre bu sıfat Galyalı bir keşiş tarafından Attika için söylenmiş, ve Hun kralı da bundan hoşlanarak sanları arasına koymuştur (Mascou, IX, 23; ve Tillemont, Histoire des Empereurs, cilt VI, s. 143.).

620) Aziz Chrysostome'nin misyonerleri, Tuna'nın öbür yanında, çadır ve arabalarda yaşıyan çok sayıda Iskit'i hıristiyan yapmışlardı. (Theodoret, I. V, bö. 31; Photius, s. 1517.) Müslümanlar, Nastiori'ler ve Latin hıristiyanları, misyonerlerle iyi ilişkiler kuran rakipleri Cengiz han'ın oğullarını ve torunlarını elde edeceklerinden emin bulunuyorlardı.

621) Varus ile leJyonlarını yok etmiş olan Cermenler, Roma yasalarına saldırmış ve Romalı hukukçulara öfkelenmişlerdi. Barbarlardan biri, bir avukatın dilini kesip dudaklarını da birbirine diktikten sonra, sevinçli bir haykırışla, artık yılanın ıslık çalamıyacağını söylemişti. (Florus, IV, 18.).

622) Priscus, s. 59. Öyle görünüyor ki Hunlar, fakir ve sert olan kendi dillerine Got'ların ve Latinlerin dillerini yeğ tutuyorlardı.

623) Philippe de Commines, XI. Louis'nin son saatlerini çizen çok değerli tablosunda (Anılar, I. VI, bö. 12), daha beş ay önce, müstebit hükümdardan bin ekü ve zengin bir piskoposluk alan hekiminin kendini bilmezliğini betimliyor.

624) Priscus (s. 61) tutsakların canını koruyan Roma yasalarının adaletini göklere çıkarıyor. Cermenlerden söz ederken Tacitus, **Oecidere solent, non disciplinâ et severitate, sed impetu et irâ, ut inimicum, nisi quod impunè. (De Moribus Germ.,** bö. 25.) Attila'nın uyrukları olan Herule'ler, tutsakları üzerinde can ve ölüm hakkı istediler ve kullandılar. (Bk. Agathias'ın ikinci kitabında çarpıcı bir örnek).

625) Priseus'de bu görüşmenin tamamına bakınız, s. 59-62.

626) **Nova iterum Orienti assurgit ruina .... quum nulla ab Occidentalibus feruntur auxilia.** Prosper Tyro bu kroniği Batı'da yazdı, ve görünüşe göre gözlemi bir taşlamayı içeriyor.

627) Chrysostome'un betimlemesine, daha doğrusu taşlamasına inanılacak olursa, Konstantinopolis'dakl o zamanın râyiciyle lüks eş-

yanın satışından büyük paralar elde edilebilirdi. Zengin vatandaşların evlerinde, bir som gümüşten ve iki kişinin taşıyabileceği, at üzerinde masa, kırk libra ağırlığında som altın vazo, altın kupa, tabaklar v.b. bulunurdu.

628) Pek de düzenli ve incelikli bir anlatımı olmayan antlaşmanın maddeleri Priscus'de bulunmaktadır (s. 34, 35, 36, 37, 53, v.b.). Kont Marcellinus bir avunma çıkardığını savunmaktadır: 1° Attila'nın kendisi de barış ve, daha önce geri çevirdiği, armağanları çok istiyordu; 2° Aynı sırada Hind elçileri de imparator Teodosius'e çok güzel bir kaplan armağan etmişlerdi.

629) Priscus, s. 35, 36. Procope'nin sözünü ettiği Trakya'nın yüz seksen iki kale ve pılangaları arasında (**de AEdiciis**, I. IV, bö. 11, cilt II, s. 92, baskı: Paris), Esimontou adındaki birisinin konumu, kapalı bir biçimde Anchialus ile Karadeniz'in yakınında saptanmıştır. Azimuntium'un surlar ve adı Justinianus zamanında da durmagtaydı. Ne var ki, Roma hükümdarlarının ürkek kıskançlığı o savunucuların kökûne tiztizlikle kibrit suyu ekmiştir.

630) Aziz Piyer ile aziz Paulus'ün göze çarpan çekişmeleri çeşitli yollarla yatıştırmaya çalışmış olan aziz Hiyeronimus ve Augustinus arasındaki kavganın konusu, çok zaman katolik ve protestan tanrıbilimcilerce ve de her yüzyıldaki hukukçular ve filozoflarca kızıştırılmış önemli bir sorunun çözümüdür. (Middleton'un eserleri, cilt II, s. 5-10).

631) Montesquieu (Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence, bö. 19) Attila'nın kendini beğenmişliği ve Romalıların aşağılık durumlarını kimi örneklerle kolayca ve cesaretle çizmiştir. Her zaman ihmal edilmiş bulunan Priscus'ün verdiği bilgileri okumuş olmasından dolayı onu övmek gerekir.

632) Bk. Priscus, s. 69, 71, 72, v.b. Bu serüvencinin, kalleşlik şüphesiyle Attila'nın buyruğu üzerin eçarmıha gerilmiş olduğuna inanmayı çok isterdim. Ne var ki Priscus, aynı Constancius adını taşıyan iki ayrı kimse olduğunu açık ve seçik olarak söylemektedir. Bunların yaşamlarındaki benzerlikler yüzünden birbirlerine kolayca karıştırılabilirler.

633) 422 yılında imzalanan Pers antlaşmasında Ardabarius'ün yardımcılığını bu akıllı ve uzdilli Maximenus yapmıştı (Socrate, I. VII, bö. 20.). Marcianus tahta çıkınca Maximinus'ü baş mabeyinci yaptı ve genel bir buyrultuda, devletni başlıca dört bakanlığından birine atandı

(**Novell. ad calc. Cod.,** s. 31.). Doğu eyaletlerinde sivil ve süel bir hizmet gördü, akınlarını püskürttüğü Habeşler (Etyopya yabanılları) onun ölümüne yanıp acıdılar. (Bk. Priscus, s. 40, 41.).

634) Priscus, Trakya'da Panium'da doğmuştu ve kişisel değeri yüzünden, çağındaki filozoflar arasında bir yer edinmiştir. Yaşadığı zamanla ilgili olarak yazdığı Bizans Tarihi, yedi kitaptan oluşmaktadır. (Bk. Fabricius, **Bibliotheque Groec,** cilt VI, s. 235, 236.) Eleştirmenlerin acımalı düşüncelerine karşın ben Priscus'ün putperest olduğundan şüphe etmekteyim.

635) Hunlar, tarımla uğraşmayı hor görmekte direniyorlardı; utkulu bir ulus olmanın sağladığı ayrıcalıkları kötüye kullanıyorlardı. Marifetli uyrukları Gotlar, toprağı ekmesini biliyorlar, onların yakınında olmaktan korkuyorlar ve onları yırtıcı ve doymak bilmez hayvanlar olarak görüyorlardı. Priscus, s. 45.) Sart'larla Tacik'ler de, açgözlü ve tembel egemenleri Uzbek Tatarlarının yiyeceklerini sağlıyorlardı. (Bk. Histoire généalogique des Tartares, s. 423-445).

636) Şurası belli ki Priscus Tuna'yı, ve Theyss'I geçmişse de Karpart dağlarının eteklerine dek gitmemiştir. Agria, Tokay ve Jazberin, bu betimleme ile, sınır içerisindeki ovalarda bulunmaktadırlar. Bay de Buat (Hist. des Peuples, etc., cilt VII, s. 461) Tokay'ı seçmiştir. Macar bilgini Otrokoscl (s. 180, **apud Mascou,** IX, 23). Bude (Budapeşte'nin ve Tuna'nın otuzaltı mil batısındakl Jazberin'i yeğ gördü.

637) Attila'nın krallık köyü, Cengiz han'ın ardıllarına konaklık eden Karakurum kentiyle karşılaştırılabilir. Her ne denli Karakurum daha süreklilik gösteren bir nitelikte gibi gelirse de, büyüklük ve güzellik bakımlarından, onüçüncü yüzyıldaki Saint-Denis kenti ve büyük manastırıyle bir olamaz. (Bk. Rubruquis, Hlstoire générale des Voyages, cilt VII, s. 286). Bernier'in anlattığı gibi Aurengzeb ordugâhı (cilt II, s. 217-235), İskitler ile İndostan görkemine ilişkin gelenekler karmasıdır.

638) Plutarque'a inanabilirsek (in Demetrlo, cilt V, s. 24), İskit'lerde, sofra keyiflerlne kendilerini kaptırdıkları zaman, savaş güçlerini uyandırmak için, oklarının kirişini çekerek seslendirmek, görenek gereğiydi.

639) Az gözleme gerek duyulan ve kendisinden başka hiçbir tanığın doğrulamasına dayanmayan bu elçilik yolculuğunun öyküsü Priscus'da (s. 49-70) bulunmaktadır. Ben, onun içerisine girmedim; ancak,

bu yolculuk içerisindeki tarihsel hal ve koşullar ile, Roma elçilerinin politik işlerine ilişkin noktaları bulup ayırma yolunu seçtim.

640) Bay de Tillemont, Teodosius adı altında birbiri ardınca saygınlıklarını sürdüren mabeyincileri sıralamıştır. Chrysaphius sonuncusu olmuştur ve tarihin ağızbirliğiyle yaptığı tanıklığa göre, gözdelerinin ahlâksızı olmuştur. (Bk. Hist. des Empereurs, cilt VI, s. 117-119; Memoirs Ecclésiastiques, cilt XV, s. 438.) Kayın pederi mezhep sapkını Eutiches için yan tutuculuğu geleneksel inanç yanlılarını ezmesine yol açmıştı.

641) Bu fesat hareketinin ayrıntıları ve sonrası üzerine bilgiler Priscus'ten alıntılar içerisinde bulunabilir. (s. 37, 38, 39, 54, 70, 71, 72). Bu tarihçi kesin tarihler vermemektedir. Ne var ki, Attila ile Doğu imparatorluğu arasındaki tüm görüşmeler, Teodosius'ün ölümünden önceki üç ya da dört yıl içerisinde yapılmıştır. (İ.S. 450.).

642) Okuyucu Théodoret (Bk. Vales., Hist. Eccles., cilt III, s. 563), ve Chronique Pasch., düşme ve yara üzerine bilgi vermektedirler: Bu durumun olası bulunduğu ve uydurulmuş olması mümkün bulunmadığına göre, ondördüncü yüzyıldaki Yunanlı Nicephoros Calliste'ye haklı olarak inanabiliriz.

643) **Pulcherioe nutu,** diyor kont Marcellinus, **sua cum avaritia interemptus est.** Hadımı, çevirmiş olduğu entrikalara kurban giden bir adamın oğluna, öcünü alması için teslim etti.

644) Procope, **de Bell. Vandal.**, I. I. bö. 4; Evagirus, I. III, bö. 1; Théophane, s. 90, 91; **Novell. ad calcem,** Kodeks Teodosius, cilt VI, s. 30. Aziz Leon'un ve katoliklerin Marscianus için yaptıkları bol övgüler, ilerdeki hükümdarlara ders olmak üzere Baronius'çe özenle kopya edilmiştir.

645) Bk. Priscus, s. 39-72.

646) Bu aşağılatıcı mesajı anlatan İskenderiye Kroniği ya da Pasek, onu Teodosius'ün saltanatı sırasında ya da onun ölümünden önceye koyarak tarihini öne almış olabilir. Ne var ki bu ciddi tarihçi, imgelemesinde Attila'nın özel üslubunu bulamamış gibi görünmektedir.

647) Fransa krallığı kurumunun eleştirimeli Tarihinin ikinci kitabı (cilt I, s. 189-424), Attila tarafından ele geçirildiği sıradaki Galya üzerine büyük ışık tutmaktadır. Usta yazar râhip Dubos, sistemler ve görünüşe dayanan sanılar içerisinde çoğu kez kendini yitirmektedir.

648) Victor Vitensis (**de Persecut. Vandal.**, I. I, bö. 6, s. 8, baskı

Ruinart) onu **acer consilio et strenuus in bello** diye adlandırıyor. Ne var ki, mutsuzluğa düştüğü zaman gözüpekliği, umutsuzluğun verdiği körükörüne bir davranış olarak nitelendirildi ve Sebastianus'e **proceps** adı verildi. (Sidon, Apollinar., **Carmen.** IX, 181.). Idacius'ün ve Marcellinus'ün Kronikleri, Sicilya'da, Galya'da ve Afrika'daki serüvenlerinden hafifçe söz etmektedirler. Kaçtığı sırada, Çanakkale'yi ve Marmara'yı kasıp kavurmuş ve Barselono kentini ele geçirmiş olduğu için yanında hep kalabalık askerler de bulunmuştu.

649) «Reipublicae romanae singulariter natus, qui superblam Sueevorum, Francorumque barbariem immensis caedibus servire Imperio romano coegisset.» (Jornandes, **de Rebus Geticis**, bö. 34, s. 660).

650) Bu portre, o çağ yararlarından, olup Tours'lu Gregorius'çe saklanmış birtakım özet ve aktarmalarıyle bilinen Profuturus Frigeridus tarafından yazılmıştır. (I. II, bö. 8, cilt II, s. 163.) Aetlus'ün erdemlerini abartmak, hiç kuşkusuz Renatus'ün görevi gereğiydi, hiç değilse çıkarına olurdu. Ne var ki, onun bağışlayıcılığından hiç söz etmemek daha tedbirli bir hareket sayılırdı.

651) Elçilik kurulu, kont Romulus, Norik başkanı Promotus ve süel dük Romanus'ten oluşmaktaydı. Aynı eyaletten ünlü vatandaş ve kont Romulus'ün kızıyla evlenmiş olan Oreste'nin babası Tatullus de onlarla birlikte bulunuyordu. (Bk. Priscus, 57-65.) Cassidore (**Variat.**, I, 4) babasından ve Aetius'ün oğlu Carpilionus'den oluşan ikinci bir elçilik grubundan söz etmektedir. Artık Attila olmadığına göre, Hun kralı'nın karşısında gözüpekliklerini, korkusuzca abartabilmekteydi.

652) **Deserta Valentinoe urbis rura Alanis partienda tradumtur.** (Prosper, **Tyronis Chroniq.**, Fransa tarihçilerinde, cilt I, s. 639.) Birkaç satır sonra, Prosper, Alenler'e daha sonraki Galya'da toprak verildiğini belirtiyor. Dubos'nun düzeltmesini benimsemeksizin (cilt I. s. 300) Alen'lere ilişkin iki göçmen topluluğu ya da garnizonu'nun çok olası varsayımı onun ileri sürdüğü kanıtları doğrulayacak ve karşı çıkmalarını çürütecektir.

653) Bk. Prosper Tyro, s. 639. Sidonius (**Panegyr. Avit.**, 246) vatanı Auvergne adına yakınıyor:

Litorius styhieos coquites tunc forte subacto
Celsus Armorico, geticum rapiebat in agmen
Per terras, Averne, tuas, qui pro..ima guaeque
Discursu, flammis, ferro, feritate, rapinis

Delebant; pacis fallentes nomen Inane.

Paulin du Perigord adlı başka bir ozan da bu yakınmayı doğrulamaktadır:

Nam socium vix ferre queas qui durior hoste.

Bk. Dubos, cilt I, s. 330.

654) Birinci Theodoric'in oğlu Theodoric II, büyükbabasının işlediği yanılgıyı onarmak ya da onun kefaretini ödemek kararında olduğunu Avitus'e bildirir:

Quae noster peccavit avus, quem fuscat id unum,
Quod te, Roma, capit. .....

Sidon, Panegyr. Avit., 505.

Ancak büyük Alarik İçin uygulanabilir bu hal ve koşul, Got krallar ırarasındaki soy zincirini kurmuş oldu, ve bugüne dek bu gözlem savsaklandı.

655) Ammien Marcellinus'de **Sapaudia** adı geçmektedir, kı Savole ismi bundan gelmiştir. La **Notitia,** bu eyalette iki süel posta bulunduğunu belirtiyor. Bir kohort, Dauphiné'deki Grenoble'deydi. Ebredunum ya da Iverdun'da, Neufchâtel gölünü savunan küçük gemilerden oluşan bir filo vardı. (Bk. Valesius, Notit. Galliarum, s. 503; d'Anville, Notice de l'ancienne Gaule, s. 284-779.).

656) Salvianus, Tanrısal ahlâk yönetimi —çok güç olmakla birlikte— açıklamaya çalıştı. Ona göre, kötülerin uğradıkları mutsuzluklar cezalarıdır; bu mutsuzluklar erdemli kişilere çarptığı zaman onlar İçin sınama niteliğine bürünür.

657) ..... Capo terrarum damna patebant
Litorio, In Rkodanum proprios producere fines,
Theudoridae fixum; nec erat pugnare necesse,
Sed migrare Getis; rabidam trux asperat iram
Victor; quod sensit Scythicum sub moenibus hostem
Imputat, et nihil est gravius, si forsitan unquam
Vincere contingat, trepido.....

Panegyr. Avit., 300, v.b.

Sidonius, Aetius'ün tüm değerini Avitus'ün temsilcisine mal ederek savunucu rolünü sürdürmektedir.

658) Theodoric II, Avutus'de eski hocasını saygıyla anmaktadır:

..... Mihi Romula dudum
Per te jura placent; parvumque ediscere jussit

Ad tua verba pater docili quo prisca Maronis
Carmine molliret Scyhicos mihi pagina mores.

Sidonius, Panegyr. Avit., 495, v.b.

659) Theodoric I'in saltanatı için bizim kaynaklarımız Jornandes **(de Rebus Geticis**, bö. 34-36), Fransa tarihçileri arasına katılmış Idacius'ün Kronikleri ve iki Prosper'ler (cilt I, s. 612-640), ve bundan başka Salvianus (**de Gubernatione Dei**, I. VII, s. 243, 244, 245) ve Sidonius'ün yazdığı Avitus'ün savunulması.

660) **Reges crinitos se creavisse de prima, et, ut ita dicam, nobiliori suorum familia**. (Greg., de Tours, I. II, bö. 9, s. 166, Fransa tarihçilerinden ikincisi.) Gregoire, Merovingien adından söz etmiyor; ne var ki, yedinci yüzyılın başlangıcına dek bu adın Fransa krallık soyunun ve Fransız hükümdarlarının bile ayırdedici adlandırılmasında kullanıldığı görülmektedir. Dikkatli bir eleştirmen Merovingien'leri büyük Maroboduis'tan indirmektedir. Açıklıkla tanıtladığına göre, adını ilk aileye vermiş olan bu hükümdar Childeric'in babasından daha eskiydi. (Bk. Les Mémoires de l'Académie des Inscriptions, cilt XX, s. 52-90; cilt XXX, s. 557-587.).

661) Cermenlerin, Tacitus'den Grégoire de Tours'a dek gelen bu eski gelenekleri Konstantinopolis imparatorlarınca da benimsendi. Onun yüzyılın bir elyazmasına göre, o zamanın bilgisizliği yüzünden Davud'a uygulanan buna benzer bir tören, Montfaucon'ca temsil edilmiştir. (Bk. Monuments de la monarchie francaise, cilt I, Discours préliminaire).

662) **Coesaries prolixa .... erinium flagellis per terga dimissis**, v.b. (Bk. Historiens de France'in üçüncü cildinin başlangıç'ı, ve rahip le Boeuf, Dissertations., cilt III, s. 47-79.) Merovingien'lerin bu değişik görenekleri ulusal ve yabancı yazarlarca, Prıscus'ça (cilt I, s. 608), Agathias'ça (cilt II, s. 49) ve Grégoire de Tours'ça (I. III, 18; VI, 24; VIII, 10; cilt II, s. 196-278-316) söz konusu edilmiştir.

663) Sidonius Apollinaris'de eski Frankların suratları, giyinişleri, silahları ve karakterleri üzerine özgün bir portresine bakınız. (Panegy. de Majorien, 238-254). Kabaca çizilmiş olsalar da bu gibi portreler'in gerçek bir değeri vardır. Peder Daniel (Histoire de la Milice Française, cilt I, s. 2-7) bu betimlemeyi aydınlattı.

664) Dubos, Hist. crit., v.b., cilt I, s. 271, 272. Kimi yazarlar Dispargum'u Ren'in öbür yakasında göstermişlerdir. (Bk. Historiens de

France da (benedictin)'ler yayıncılarının notu, cilt II, s. 166.).

665) Carbonnaire ya da Çarbonnienne ormanı, Escaut ile Meuse arasındaki büyük Ardenler ormanının bir bölümüydü (Vales., **Notit. Gall.**, s. 126.).

666) Gregoire de Tours, I. II, bö. 9, cilt II, s. 165, 167; Fredegar., **Epitom.**, bö. 9, s. 395; **Gesta, Reg. Francor.**, bö. 5, cilt II, s. 544; **Vit. sanct. Remig. ab Hincmar**, cilt III, s. 373.

667) ..... Francus qua Clodo patentes
Artebatum terras pervaserat.....

Panegyr. Majorian., 212.

O yer, **Vicus Helena** denilen bir kent ya da bir köydü, ve yeni zaman coğrafyacıları adını ve yerini Lens'de buldular. (Bk. Vales., Notit. Gall., s. 246; Longuerue, Description de la France, cilt II, s. 88.).

668) Sidonius'de bu olayın biraz kapalı öyküsüne bakınız (Panegy. de Majorien, 212-230.) Krallıklarının Galya'da yerleşmesi konusunda sabırsızlanan Fransız eleştirmenler, Frankların, bozgundan sonra Ren'i yeniden geçmeye zorlandıklarını, hiç söylememiş olduğu halde, Sidonius'ün suskunluğundan çok güçlü bir kanıt olarak çıkardılar. (Dubos, cilt I, s. 322.).

669) Salvianus (de Gubernat. Dei., I. VI), bilgin Mascou'ca dikkate alınan, bu üç kentin uğradığı büyük yıkımı kapalı ve tumturaklı bir dille öyküsünü anlatmıştır. (Eski Cermenler'in Tarihi, IX, 21).

670) Priscus, bu çekişmeyi anlatırken, birini Roma'da gördüğü, sakalsız ve dalgalanan uzun saçlı delikanlıdan sözetmekle birlikte adlarını söylemiyor. (Historiens de France, cilt I, s. 607, 608.) Bénédicten yayıncıları, bunların, Necker kıyılarında bulunan bir krallıktaki tanınmamış bir Frank kralının oğulları olduklarına inanmak eğilimindedirler, ama Bay Foncemagne'ln (Memoires de l'Académie, cilt VIII, s. 464) kanıtları, Clodion'un iki oğlunun, ardıllık konusunda birbirleriyle çatıştıklarını ve küçüğü olan Mérovée'nin Childéric'in babası olduğunu tanıtlar gibidir.

671) Merovingien sülâlesinde taht kalıtım yoluyla geçiyordu. Ama, ölen hükümdarın tüm oğulları, eşit olarak hazineleri ve devleti paylaşma hakkına sâhip bulunuyorlardı. (Bk. Mémoire de l'Académie'nin altıncı ve sekizinci ciltlerindeki Bay de Foncemagne'ın billmsel incelemeleri.).

672) Güzel Honoria'nın bir madalyası bugün mevcuttur. Augusta

sanını taşımakta ve arka yüzünde, İsâ'nın baş harflerinin çevresinde oldukça yersiz biçimde **Salus Reipublicae** sözleri okunmaktadır. (Bk. Ducange, **Famil. Byzantin.**, s. 67-73).

673) Bk. Priscus, s. 39, 40. Kadınlar da taht üzerinde hak ileri sürebilselerdi, genç Theodosius'ün kızı ve kalıtçısının kocası olan Valentinianus, Doğu imparatorluğu üzerinde de hak isteyebilecekti, denilebilir.

674) Jornandes (**de successione Begn.**, bö. 97, ve **de Reb. Getic.**, bö. 42, 674), Prosper Kronikleri, ve Marcellinus, Honorla'nın serüvenlerini tam olarak anlatmamaktadırlar. Ne var ki, Eugenius'le entrikasını zaman ve yer bakımlarından Attila'ya yaptığı çağrı ile ayırmadıkça bu serüvenleri inanılır ya da olası kılmak imkânsızdır.

675) «Exegeras mihi, ut promitterem tibi, Attilae bellum stylo me posteris intimaturum .... Caeperam scribere, sed operis arrepti fasce perspecto, taedu.t inchoasse.» (Sidonius, Apoll., I. VIII, epit. 15, s. 246.).

676) ..... Subito cum rupta tumultu
Barbaries totas in te trans fuderat arctos,
Gallia. Pugnacem Rugum comitante Ge ono,
Gepida trux sequitur; Scyrum Burgundio cogit:
Chumus, Bellonotus, Neurus, Basterna, Toringus,
Bructerus, ulvosa vel quem Nicer abluit unda
Prorumpit Francus. Cecidit cito secta bipenni
Hercynia in lintres, et Rhenum texu.t alno.
Et jam terrlficis diffuderat Attila turmis
In campos se Belga tnos .....

677) İçerisinde, zamanının tarihiyle ilgili konular bulunan masallara yollamada bulunan eski öyküler dikkate alınmaya değer. (Bk. Fransa Tarihçileri'nde Saint Loup, Saint Anian (Metz piskoposları), Saint Geneviéve, v.b., cilt I, s. 645, 644, 649; cilt III, s. 369).

678) Jornandes'de, bu savaş üzerine edindiğimiz bilgilerin en özgün ve en güzel ayrıntılı öyküsü bulunmaktadır. (**de Rebus Geticis**, bö. 36-41, s. 662-672). Cassidore'nın tarihini kimi kez özetlemiş kimi kez de kelimesl kelimesine aktarmıştır. Kesin olarak şunu diyeceğlz ki, Grégoire de Tours (I. II, bö. 5, 6, 7), Idacius'ün, Isidore'nin ve iki Prosper'lerin Kronikleri Jornandes'i düzeltmeye ve aydınlatmaya yarayabilirler. Tüm eski otoriteler (Historiens de France)'da toplanmış ve

ona dahil edilmiştir. Ne var ki, okuyucu, çoğu kez Galyalı piskoposun gerçek metinine aykırı düşen - Frédégaire fragmanları arasında Idacius Chronique'inden varsayılmış bir alıntıya karşı dikkatli olmalıdır.

679) Kont dö Buat'nun kuşkuları, hiçbir ussal ilkeyle ya da sağlam bir eleştiriyle bağdaştırılamaz. Gregoire de Tours, Metz'in yıkılmasını olumlu deyimlerle doğrulamıyor mu? Olaydan ancak yüz yıl sonra Gregoire'in ve tüm halkın, o sırada hükümdarları olan Austrasia hükümdarının oturduğu bir kentin başına gelenler için aldanmış olmaları olası mıdır? Attila'nın ve barbarların savunmasına kalkışmış gibi görünen bilgin kont onu sahte Idacius diye **parcens civitatibus Germanioe et Gallioe**, adlandırırken, gerçek Idacius, **plurimoe civitates effractoe**, diyerek, öbürleri arasında Metz'i de saymaktadır.

680) ..... Vix liquerat Alpes.
Aetius, tenue, et rarum sine milite ducens
Robur, in auxiliis Getlcum male credulus agmen
Incanum propriis proesumens adfore castris.
Panegyr. Avit., 328, etc.

681) Avitus'ün savunusu ve Jornandes'in 56'ncı bölümü, Attila'nın, Aetius'üne ve Vizigotların politikası üzerine tam olmayan bir düşünce vermektedir. Ozan ve tarihçi, her biri birine kişisel ve ulusal görüşlerine göre ele almaktadırlar. Birincisi, Avitus'ün değerini ve işlevlerini göklere çıkartarak:

Orbis, Avite, salus, etc.

demekte, ve öbürü de Got'ların gidişatını en parlak günlerindekine bakarak göstermektedir. Bununla birlikte, her iki de doğru olarak yorumlanırsa, ortak noktaları, doğruculuklarıdır.

682) Jornandes (bö. 36, s. 664, baskı Grot., cilt II, s. 23), Historiens de France, ve Benedictin yayımcısının notları, Aetius'ün ordusu üzerine ayrıntılı bilgi vermektedirler. Laetl'ler, Galya'da doğmuş ya da ora uyruğu olmuş barbarlardan meydana gelen melez bir soydu. Ripaire'ler ya da Ripuaire'ler adlarını Ren, Möz ve Mozel ırmaklarının kıyılarındaki yerleşim yerlerinden alıyorlardı. Armoriken'ler, Sen ile Luvar arasındaki bağımsız kentleri ellerinde tutuyorlardı. Bayö (Bayeux) bölgesinde bir Sakson topluluğu vardı, ve Breonlar, Konstans gölünün doğusunda Retienlerin bir oymağı idi.

683) **Aurelianensis urbis obsidio, oppugnatio, irruptio, nec olireptio**, (cilt V, Sidonius Apollinar, I. VIII, **Epist.** 15, s. 246.) Orleans'ın

kurtuluşunu dindar piskopos'un tansığıyle olduğu biçimde yorumlamak kolay bir işti.

684) XCM baskılarının çoğunda bulunmaktadır; ne var ki bizim elimizde sağlam elyazmaları vardır ve her sağlam kanıt, (XVM) arasında yeğlenmek için yeterlidir.

685) Châlons, ya da Duro Catalaunum, ve Catalauni'den beri, Relms topraklarının bir bölümünü oluşturuyordu. (Bk. Vales., **Notit. Gall.**, s. 136; d'Anville, Notice de l'ancienne Gaule, s. 212, 279.).

686) Grégoire de Tours, sık sık Campanla ya da Champagne adından söz etmektedir. Başkenti Reims olan bu büyük eyalet, bir dükün komutası altında bulunuyordu. (Vales., **Notit.**, s. 120-123.).

687) Bu savaş söylevlerinden çoğunun tarihçilerce düzenlenmiş olduğunu örtbas etmek istemiyorum. Bununla birlikte, Attila'nın komutasında hizmet eden eski Ostrogotlar onun söylevini Cassidore'ye vermiş olabilirler. Düşünceler ve biçimsellik bakımlarından barbar havası taşımaktadır. Ben ise, altıncı yüzyılda bir İtalyan'ın **hujus certaminis gaudla** Imgelemiş olmasına inanmakta güçlük çekmekteyim.

688) Jornandes'in, daha çok Cassiodore'nin kullandıkları deyişler çok güçlüdür. «Bellum atrox, multiplex, immane, pertinax; cui simili nulla usquam narrat antiquitas: ubi talla gesta referuntur, ut nihil esset quod In vlta sua conspicere potuisset egregius, qui hujus mlraculi privaretur aspectu.» Dubas (Hist. Crit., cilt I, s. 392, 393) Jornandes'in 162.000 ölü sayısıyle Idacius'ün ve Isidore'nin 300.000'lerini bağdaştırmaya çalışıyor. Bu iki sayıdan en çoğunun, savaş dolayısıyle, silahla, hastalıklarla, yorgunluk v.b. nedenlerle ölenlerin sayısını kapsadığını sanmaktadır.

689) Hep düzmece Idacius'e inanıp gerçeğini reddeden kont de Buat (Hist. des Peuples, cilt VII, s. 554-573)'nin ileri sürdüğüne göre Attila, biri Orléans yakınlarında, öbürü Champagne ovasında yapılan iki büyük savaşta yenilmiştir. İlkinde Teodorik yaşamını yitirmiş, Ikincisinde onun öcü alınmıştır.

690) Jornandes, **de Rebus Geticis**, bö. 41, s. 671. Aetius'ün politikası ve Torismond'un tutumu çok doğal görünmektedir. Grégoire de Tours'a göre, patricius, (I. II, bö. 8, s. 163) Frank prensine aynı korkuyu aşılayarak onu geri gönderdi. Düzmece Idacius'ün savına göre Aetius, Hun kralını ve Vizigot kralını ziyaret etti; onlara, çekildikleri

sırada birbirlerini kaygılandırmamaları için herbirine onbin altın liralık birer kese verdi.

691) Clovis'in oğlu Theodoric'in beğenmediği bu vahşetler (Grég. de Tours, I. III, bö. 10, s. 190), Attila istilâsı zamanına ve koşullarına uygun görünmektedir. Turingen'deki konak'aması, uzun süre halk geleneğiyle tanıtlanmış oldu ve söylendiğine göre, Eisenach dolaylarında bir kurultay toplamıştır. (Bk. Mascou, IX. 30. Eski Turingen'i çok inceden inceye bir titizlikle betimlemiştir. Onun savına göre adı, Got oymağı olan Thervinge'lerden gelmedir.).

692) **Machinis constructis, omnibusque tormentorum generibus exhibitis.** (Jornandes, bö. 42, s. 673). Onüçüncü yüzyılda, Moğollar, Çin duvarlarını yıkmak için, ordularında bulunan müslümanlar ya da hıristiyanlarca yapılmış makineleri kullandılar. Bu makineler, yüzellilerden üçyüz libra ağırlığında taşları atıyorlardı. Çinli'ler, savunmaları için, Avrupa'da tanınmasından yüzyıl önce barutlu top ve bomba bile kullanmışlardı. Ne var ki tüm bu göksel silahlar ya da — daha doğrusu — tamusal (cehennemi) silahlar korkak ulusları kurtaramamışlardır. (Bk. Gaubil, Histoire des Mongous, s. 70, 71, 153-155, v.b.).

693) Jornandes ve Procope (**de Bell. Vandal.**, I. I, bö. 4, s. 187, 188) aynı öyküyü anlatmaktadırlarsa da bu ikisinden hangisinin özgün olduğuna karar vermek kolay değildir. Şu da var ki, Yunanlı tarihçi Akuile kuşatmasını Aetius'ün ölümünden sonra gibi göstermekle bağışlanmaz bir yanılgıda bulunmuştur.

694) Kuşatmadan yaklaşık yüzyıl sonra, Jornandes, Akuile'nin baştan başa yıkılmış o'duğunu doğrulamaktadır: **ita ut vix ejus vestigia, ut appareant, reliquerint.** (Bk. Jornandes, **de Reb. Geticis,** bö. 42, s. 673; Paul Diacre, I. II, bö. 14, s. 785; Luitprand, Hist., I. III, bö. 2.) Akuile adı kimi zaman, Venedik eyaletinin daha modern başkenti Forum Juli'i (Cividad del Friuli)'ye veriliyordu.

695) Attila'nın bu çok ünlü ve o denli iyi tanıtılmamış savaşının betimlenmesinde, ben kendime rehber olarak, bu konuyu özel bir elverişlilikle işlemiş olan iki İtalyan bilginini, Sigonius'ü (**de Imperio Occidentali,** I. XIII, Eserleri'nde, cilt, s. 495-502), ve Muratori'yi (**Annali d'Italia**, cilt, IV, s. 229, 236, baskı -8°) aldım.

696) Bu tarih olgusu, Suidas derlemesinin iki ayrı makalesinde bulunmaktadır.

697) Leo respondit: humana hoc pictum manu;

Videres hominem dejectum, si pingere leones scirent.

Appendix ad Phoedrum, masal XXV.

Phédre'de aslan onu resimden amfiteatr'a çağırır; hoşuma giderek anladım ki La Fontaine'in doğal beğenisi bu kötü sonucu ondan silip atmıştır.

698) Paul Diacre (**de Gestis Langobard.**, I. II, bö. 4, s. 784), yaklaşık sekizinci yüzyılın sonuna doğru İtalya eyaletlerinin betimlemesini yapıyor: **Venetia non solum in paucis insulis quas nunc Venetias dicimus, constat; sed ejus terminus à Pannonioe finibus usque Adduam fluvium protelatur.** Bu eyaletin Şarlman (Charlemagne) yüzyılına dek olan tarihi Verona illustrata (s. 1-388)'nın birinci ve en ilginç bölümünü oluşturmaktadır. Burada marki Scipion Maffeys en büyük görüş yeteneğinde ve en ince ayrıntılarla gösterilmiştir.

699) Bu göç, o çağın hiçbir yazarı'nca doğrulanmamıştır. Ancak, olayla tanıtlanmıştır ve gelenek, o hal ve koşulları tutabilmiştir. Akuile'nin hemşerileri Gradus adasına, Padoa'nınkiler Rivus Altus ya da, Rialto adasına, ki daha sonra Venedik kenti burada kurulmuştur, v.b.

700) Gradus'den Clodia ya da Chioggia'ya değin Venedik adalarının topografyası ve eskilikleri **de Italia medii Oeui**, s. 151-155, coğrafya bilimsel eleştirisi'nde tam olarak betimlenmişlerdir.

701) Cassiodore, **Variar.**, I. XII, Mektuplar 24. Maffey (**Verona illustrata**, kısım I, s. 240-254) bu ilginç mektubu, Roma cumhurlyetinin tek yasal ardılları olarak gördüğü Venediklilerin sâdık bir uyruğa ve eski zamanlar biliminin alımı olarak, büyük bir bilgi ve yetkiyle tercüme etmiş ve açıklamıştır. Mektubun tarihini saptamakta ve dolayısıyle Cassiodore'nin valiliğini de belirlemektedir. İ.S. 523. Marki'nin otoritesi de o denli ağırlık taşımaktadır. Eserlerinin bir baskısını hazırlamış ve adının gerçek yazılışı üzerine bir bilimsel inceleme yayımlamıştı. (Bk. **Osservazioni Litterarie**, cilt II, s. 290, 339.).

702) Amelot de la Houssaye'in Venedik Yönetimi Tarihi eserinin ikinci cildindeki ünlü **Squittino'nun** bir çevirisine bakınız. Çok ağdalı sözlerle övgüsü yapılan bu kitap, her satırında içtenlikten yoksun olduğunu ve yan tutuculuğunu açığa vurmaktadır. Bununla birlikte, içerisinde lehte ve aleyhte, gerçek ve uydurma kanıtlar da bulunmaktadır ve okuyucu bunları kolayca ayırdedecektir.

703) Sirmond (Not. ad, Sidonius Apollinar., s. 19) Prosper Kroniğinden alınmış ilginç bir bölümü yayımladı: «Attila, redintegratis viri-

bus, quas in Gallia amiserat, Italiam Ingredi per Pannonias intendit; nihil duce nostre Aetio secundum prioris belli opera prespiciente, etc.» Aetius'e, Alpler'i korumayı savsakladığı için sitem etmekte ve onu İtalya'yı kendi başına bırakmakla suçlamaktadır. Ne var kl bu suçlama, hiç değilse Isidore'nin ve Idacius'ün elverişli tanıklıklarıyle dengelenmektedir.

704) Bk. Sidonius'ün mektuplarında (1, 9, s. 22) Avienus'ün ve yarışmacısı Basilus'ün özgün betimlenmeleri ... Sidonius, senato'nun iki şefinin de ıralarını incelemiş ve Basilus'e, en içtenlikli ve hiçbir çıkar kaygısına dayanmayan bir dostlukla bağlanmıştı.

705) Leo'nun karakteri ve ilkeleri, onun, İ.S. 440'dan 461'e dek süren uzun pontifliği tarihini açıklayıcı özgün mektuplarından yüz kırkbirincisinden anlaşılabilir. (Bk. Dupin, Bibliothéque Eccles., cilt III, kısım 2, s. 120-165.).

706) ..... Tardis ingens ubi flexibus errat.
Mincius, et tenera praetexit arundiane ripas
. . . . . .
Anne lacus tantos, te Lari maxime, teque
Fluctibus, et fremltu assurgens Benace marino.

707) Marki Maffei (**Verona Illustrata**, kısım I, s. 95-129-221; kısım II, s. 11, 6) ilginç topografyasını büyük bir tatlılıkla ve derin bilgiyle açıklamıştır. Attila ile aziz Leo'nun görüştükleri yer olarak, bugün Persehiera denilen Mincius ırmağıyla gölün birleştiği yerin yakınını göstermektedir. Sirmione yarımadasında Catulle'nin evinin bulunduğu yeri göstermekte ve Bandes köyünde, tam **subducere colles incipiunt**, ve Véronèse yüksekliklerinin Mantua ovasında alçaldığı yerde Virgilius'ün Andes'lerini ortaya çıkarmaktadır.

708) «Si Statim Infesto agmine urbem petiissent, grande discrimen esset: sed in Venetia qua fere tractu Italia mollisima est, ipsa solis caelique clementia robur elangult. Ad hoc panis usu carnisque coetae, et dulcedine vlni mitigatos, etc.» Florus'ün bu pasajı, Hunlar'a olduğu denli Cimbre'lere de uygulanabilir ve Idacius'le Isidore'nin ileri sürdükleri gibi Attila'nın askerlerini çarpan göksel musibet'e de inceleme kaynağı oluşturabilir.

709) Tarihçi Priscus, bu uyarmanın Attila'nın ruhunda etki yaptığını doğrulamaktadır (Jornandes, bö. 42, s. 673.).

710) Raphael'in tablosu Vatikan'da, Algardi'nin oymaları ise Sen-

Pierre kiliselerindeki mihraplardan birindedir. (Bk. Dubos, Réflenions sur la poésie et sur la peinture, cilt I, s. 519, 520.) Baronius (Annal. Eccles., I.S. 452, no. 57, 58.) çok daha bilgin ve çok daha dindar katoliklerce reddedildiği halde (görüntü)'nün gerçek olduğunu korkusuzca savunmaktadır.

711) «Attila, ut Priscus historicus refert, extinctionis suae tempore, puellam Idico nomine, decoram valde, sibi matrimonium post innumerabiles uxores .... socians.» (Jornandes, bö. 49, s. 683, 684.) Sonra da ekliyor (bö. 50, s. 686): **Filli Attiloe, quorum per licentiam libidinis poene populus fiut.** Bütün yüzyıllarda Tatarlarca çok evlilik benimsenmiştir. Halk arasında kadın eşlerin derecesi güzelliklerine göre saptanır. En yaşlı hanım, genç yarışmacısına ayrılan yatağı —mırıldanmadan— ayarlar. Ne var ki, hükümdarlar arasında, han'ın kızından dünyaya gelen erkek çocuklar, babalarının kalıtına birinci sırada hak kazanırlar. (Bk. Histoire généralogique, s. 406, 407, 408.).

712) Ölüm haberi Konstantinopolis'e dek çabucak ulaştı. Marcellinus'e göre, Avrupa'nın zorbası, gece yarısı bir kadının eli ve bıçağıyle öldürülmüştür. Trajedisinde tarih gerçeğini gözönünde tutan Corneille, damar kanamasını betimlemekte ve Attila'ya gülünç bir öfkeyle şöyle dedirtmektedir:

..... Eğer durmak istemezse
Uğradığım ziyan ne ise o bana ödenecektir.

713) Jornandes (bö. 49, s. 684, 685) Attila'nın ölümü ve cenaze töreni üzerine ilginç durumları anlatmaktadır ve Priscus'un da bunları ondan aldığına inanmak olasıdır.

714) Bk. Jornandes, de Reb. Getic., bö. 50, s. 685, 686, 687, 688. Ulusların silahlarını ayrı ayrı sayması çok ilginçtir: «Nam ibi admirandum reor fuisse spectaculum, ubi cernere erat cunctis pugnantem Gothum ense furentem, Gepidam in vulnere suorum cuncta tela frangentem, suevum pede, Hunnum sagitta praesumere, Alanum gravi, Herulum levi armatura, aciem instraere.» Netad ırmağının nerede bulunduğunu tam olarak bilmiyorum.

715) İki yeni tarihçi, Attila imparatorluğunun yıkılışı ve bölünüşü üzerine büyük ışık tuttular. Bay de Buat (cilt VIII, s. 3-31-68-94) kesin araştırmaları, ve Bay de Guignes, dil ve Çinli yazarlar üzerine bilgisiyle (Bk. Histoire des Huns, cilt II, s. 315-319).

715/a) Plasidya Roma'da 27 kasım 450'de öldü, Ravenna'da top-

rağa verildi. Cenazesi, servi ağacından yapılmış bir iskemleye oturtulmuş, birçok yüzyıl öylece saklanmıştır. Ortodoks papazları çoğu kez imparatoriçenin ve Saint Pierre Chrysologue'un gönlünü aldılar ve onun Kutsal Ruh (Ruhül kudüs) hakkındaki davranışlarının ödüllendirilmiş olduğunu söylediler. (Bk. Tillemont, İmparatorlar Tarihi, ciit VI, s. 240.)

716) **Aetium Placidus mactavit semivir amens,** diyor Sidonius (**Panegyr. Avit.**, 359). Ozan, daha sonra Sidonius'ün savunusunu yaptığı Avitus'ü ve Majorianus'ü küçük düşüren bir bakana dalkavukluk etmemişti.

717) Ünlü kuş falcısı Vetlius'ün bu yorumundan, Varron'un eski zaman yapıtları'nın onsekizinci kitabında sözedilmiştir (Censorinus, **de Die natali,** bö. 17, s. 91, baskı Havercamp.).

718) Varron'a göre onikinci yüzyıl, İ.S. 447'de sona erecekti, ne var ki Roma'nın kuruluşunun gerçek tarihindeki belirsizlik, bu sürenin biraz daha uzatılmasına ya da öne alınmasına olanak vermektedir. Yüzyılın ozanları halktaki bu kanıyı yansıtmaktadır ve onların tanıklığı reddedilebilecek gibi değildir.

> Jam reputant annos, interceptoque volatu
> Vulturis, incidunt properatis saecula metis.
> . . . . . .
> Jam propè fata tui bissenas vultioris alas
> Implebant; scis namque tuos, scis, Roma, labores.
>
> (Bk. Dubos, cilt I, s. 340-346.).

719) Salvianus'ün birinci kitabı, ruhları etkileyici yakınmalar ve sert suçlamalarla doludur. Dikkafalı özgürlüğü, Roma yönetiminin zayıflığını ve bozukluğunu göstermektedir. Kitabını, Afrika'nın elden çıkmasından sonra (İ.S. 439) ve Attila savaşından önce yazmıştı. (**İ.S.** 451).

720) İspanya Baugude'ları Roma birliklerine karşı birçok kez savaştılar. Idacius, kroniklerindeki çok sayıda yazılarında ondan söz etmektedir. Salorianus, onların çektiklerini ve başkaldırışlarını çok canlı biçimde betimlemiştir. «Itaque nomen civium romanorum .... nunc ultro repudiatur ac fugitur, nec vile tamen sed etiam abominabile pene habetur .... Et hinc est ut etiam hi qui ad barbaros non confugiunt, barbari tamen esse coguntur, scilicet ut haec pars magna Hispanorum, et non minima Gallorum .... De Bagaudis nunc mihi sermo est,

qui per malos judices et cruentos spoliati, afflicti, necati, postquam jus romanoe libertatis amiserant, etiam honorem romani nominis perdiderunt .... Vocamus rebelles, vocamus perditos quos esse compulimus criminosos.» (**De Gubernatione Dei**, I, V, s. 158, 159.).

721) Sidonius Apollinaris, son imparator için, yüce gönüllülükle olsa da acayip bir hayranlık gösteren dostu Serranus'ün aykırı düşüncesini çürütmek için ikinci kitabının onüçüncü mektubunu yazmıştır. Zarif biçimde kaleme alınmış bu mektup Maksimus'ün karakterini belirtmektedir.

722) **Clientum, proevia, pedisequa, circumfusa populositas**. Sidonius'ün de, konsulus rütbesinde başka bir senatörü çevreleyen adamları için çizdiği portre de böyledir. (I. I, epit. 9).

723) Districtus ensis cui super impia
Cervice pendet, non siculae dapes
Dulcem elaborabunt saporem:
Nam avium citharaeque cantus
Somnum reducent.

Horatius, **Carmen.**, III, 1.

Sidonius mektubunu, Çiçeron'un öykünülemez biçimde anlatmış olduğu Damokles öyküsüyle bitiriyor. (Çiçeron, **Tusculan.**, V, 20, 21).

724) Procope'nin, Evagirus'ün, Idacius'ün, Marcellinus'ün v.b.'nin tanıklık etmelerine karşın bilgin Muratori (Annali d'Italia) gerçekte böyle bir çağrının yapıldığına inanmamaktadır. **Non si puo dir quanto sia facile il popolo a sognare e spacciar voci false.** Ne var ki zaman ve yer farkı olarak gösterdiği kanıt çok zayıftır. Kartaca yakınlarından toplanmış incirler, toplanmasından üç gün sonra senatoya sunulmuştur.

725) ..... Infidoque tibi Burgundio ductu
Extorquet trepidas mactandi principis iras.

Sidonius, **in Panegyr. Avit**, 442.

Bu dizeler, Roma'nın ve Maksimus'ün ücretli Burginyon askerlerinin hiyanetine uğramış olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır.

726) Prosper ve **Historia Miscellan.**, dış görünüşüyle papa Leo'nun başarı sağladığını kabul ediyorlar. Genseric'in üç havari kiliselerine saygı gösterdiğini sanan Baronius'ün az olası kanısı **Liber Pontificalis**'in şüpheli tanıklığı denli bile tutulmamıştır.

727) Kapitolium'ün kubbesini ilk olarak süsleyen Catullas'ün savurganlığı genellikle doğru bulunmamıştı. (Plin. **Histoire Natur.** XXXIII, 18.) Halbuki bir imparatorun yaptığı harcamalar onu geride bıraktı ve tapınağın dış süslemeleri Domitianus'e oniki bin talen'e mal oldu (iki milyon dörtyüzbin Sterling). Claudianus'ün ve Rutilius'ün, **Luce metalli oemula .... fastigia astris, confunduntque vagos delubra micantia visus**, biçimindeki sözleri bu görkemli örtü (kaplama)'nün ne hıristiyanlarca, ne de Gotlar'ca alınıp götürülmediğini açıkça tanıtlamaktadır. (Bk. Donat, **Roma antiqua**, I. II, bö. 6, s. 125.) Yaldızlı kubbenin (tonoz'un) yaldızlı heykeller ve dört atlı arabalarla süslenmiş olabileceği anlaşılmaktadır.

728) Meraklı okuyucular, Adrien Reland'ın bilgince eserini okuyabilirler, **de spoliis templi hierosolymitani in arcu titiano Romoe conspicius. (Trajecti ad Rhenum**, in -12, 1716).

729) Capitolium'un dinsel simgeleri gemiyle —yalnız o gemi— batı. Bir payen'e bu kaza üzerine düşüncesi sorulsaydı, hiç kuşkusuz, bunun deniz tarafından yutulmuş olmasını sevinçle karşıladığını söyleyecekti.

730) Bk. Victor Vitensis, **de Persecut. Vandal.**, I. I, bö. 8, s. 11, 12, baskı, Ruinart. Deogratlas, Kartaca pontifliği orununda ancak üç yıl kaldı. Gizlice gömülmesi gibi bir önleme başvurulmasaydı, halk, dinsel bir inanışla, vücudundan bir parçayı saklamak isteğiyle onu parçalayacaklardı.

731) Maksimus'ün ölümü ve Vandallarca Roma'nın yağmalanması Sidonius (Panegyr. Avit., 441-450, procope (de Bell. Vandal., I. I, bö. 4, 5, 188, 189, ve I. II, bö. 5, s. 255), Evagrius (I. II, bö. 7), Jornandes (de Rebus Geticis, bö. 45, s. 677), ve Idacius'ün, Prosper'in, Marcellinus'ün, Teophanus'ün aynı tarihli kroniklerinde bulunmaktadır.

731/a) Avitus'ün özel yaşamı ve yükselmesiyle ilgili tarihsel bilgileri, onun uyruğu ve damadı olan Sidonius'çe söylenen savunudan alındığı gözönünde tutularak doğruluğu üzerinde dikkatle durmalıdır. (ihtiyatlı olmalıdır).

732) Genç Pline'nin örneğine göre Sidonius (I. II, bö. 2) Avitus'ün **Avitacium** adı verilen kırsal evinin abartmalı anlamsız ve çok uzatarak betimlemesini yapmaktadır. Bundan da evin durumu üzerine tam kanıya varılamamaktadır. Bununla birlikte Savaron'un ve Sirmond'un notlarından bilgi edinilebilir.

733) Sidonius (I. II, Mektuplar 9) Nismes dolaylarındaki dostlarından birine yaptığı bir ziyareti fırsat bilerek Galya soylularının yaşayış biçimlerini betimlemektedir. Sabah'eyin **sphoeristerium** denilen top oyunuyla, ya da kütüphanelerinde vakit geçirliyorlardı. Kitaplıkta, din dışı ve dinsel Latin yazarların eserleri, erkeklere ve kadınlara göre kitaplar bulunuyordu. Öğle ve akşam yemeği için günde iki kez masaya oturuluyordu. Yemekler, ızgara ve haşlanmış sıcak et ve şaraptan oluşuyordu. İki yemek arasındaki zamanda uyunuyor, at gezintisi yapılıyor ya da sıcak banyo yapılıyordu.

734) Doğrucu bir tarihçinin üç satırı (**romanum amblisset imperium**, Grég. de Tours, I. II, bö. 11, cilt II, s. 168) savunu (panégyre)'nun altmış dizesini yok ediyor (505-575), ve Teodorik ile Galyalıların, Avitus'ün alçakgönüllü tiksinmesini yenmek için gösterdikleri çabayı betimliyor.

735) Sevil arşöveki Isidore de Gotların kral allesindendi. Onun dediğine göre (**Hist. Goth.**, s. 718) bu suçu tutsakları Jornandes alcakça gizlemiştir. Bununla birlikte onu mâzur görmektedir. (Bö. 43, s. 673).

736) Bu özenli betimleme, kuşkusuz siyasal bir güdüyle kaleme alınmıştı. Sidonius'ün dostları bunu, Mektupları'nın kolleksiyonuna girmeden önce onu yayımlamışlardı. Birinci kitap ayrı olarak yayımlandı. (Bk. Tillemont, Memoires Ecclesiastiques, cilt XVI, s. 264).

737) Sidonius'ün çağdaşları gibi, tutsakların çırılçıplak olarak satış için sergilendiği pazarlara gidenlerin anlayabileceği ya da dayanacağı ayrıntılı bilgileri ve o işlerle ilgili deyimleri Teodorik'in portresinden çıkarttım. (Bubos, Histoire critique, cilt I, s. 404).

738) «Videas ibi elegantiam graecam, abundantiam gallicanam, celeritatem italam, publicam pompam, privatam diligentiam, regiam disciplinam.»

739) **Tunc etiam ego aliquit obsecraturus feliciter vincor, et mihi tabula perit ut causa salvetur.** Auvergne'li Sidonius, Teodorik'in uyruğu değildi; belki Tuluz sarayının adaletini ya da kayrasını istemek zorunda kalmıştı.

740) Teodorik, Galya'da ve İspanya'da bilindiği üzere gösterişli ve istençli bir vaatte bulundu.

> ..... Romae sum, te duce, Amicus
> Principe te, miles.
>
> Sidonius, **Panegyr. Avit.**, 511.

741) Quaeque sinu pelagi jactat se Bracara dives.

Auson., **de Claris Urbibus**, s. 245.

Süev kralının niyeti, Akdeniz'deki Galica limanlarından deniz taşımacılığının o zamanlarda bilindiğini ve uygulandığını tanıtlamaktadır. Bracara ya da Braga gemileri, Atlantik Okyanusu'na açılmayı göze alamadan kıyı boyunu izliyorlardı.

742) Idacius de, Irla Flavia piskoposu gibi, kötülüğünü görmüş olduğu için kroniğinin bu bölümü, kişisel tanıklığına dayanmaktadır ve özgündür. Jornandes (bö. 44, s. 675, 676, 677) Gotların zaferi üzerinde —hoşlanarak— geniş bilgiler vermiştir.

743) Trajanus kitaplığının kemer altlarından ya da galerilerinden birindeki yazar ve ünlü sözenler heykelleri arasında. (Sidonius Apollinaris, l. IX, Mektuplar 16, s. 284, **Carm.**, VIII, s. 350.).

744) **Luxuriosè agere volens, à senatoribus projectus est**, diyor, kısaca Gregoire de Tours (l. II, bö. 2, cilt II, s. 168.). Eski bir kronik (cilt II, s. 649) Treve'den çok Roma için uygulanabilecek gibi görünen, Avitus'ün uygunsuz bir şakasını anlatmaktadır.

745) Sidonius (Panegyr. Anthem., 302, v.b.) Got ve Vandal krallıklarının yasal kalıtçısı saydığı Ricimer'in yüce soyluluğunu çok övüyor.

746) Bk. Idacius'ün kroniği. Jornandes (bö. 44, s. 676) onu haklı bir görünüşle, **Virum egregium, et penè tunc in Italiâ ad exercitum singularem**, diye anıyor.

747) **Parcens innocentio Aviti**. Victor Tunnunensis (**in Chron.** ap. Scaliger Euseb.) tiksinerek, ama acımalı bir üslupla anlatıyor. Başka bir yerde onun için Vir totius simplicitatis, diyor. Bu övme, sidonius'ünkine oranla daha ılımlı olmakla birlikte daha gerçek ve içtenlikli dir.

748) Diocletianus'ün saltanatı sırasında (şehit) ilân edildiği söylenmektedir. (Tillemont, Memoires Eccles., cilt V, s. 279, 666.) Ona özellikle bağlı olan Tours'lu Grégoire, şehit Julianus'ün kutsal anısına bir kitabını (ithaf) etti (de Gloria martyrum, l. II, **in Max. Biblioth. Patrum**, cilt II, s. 861-871). Bu kitabında, azizden kalan artıklarla gerçekleşen elli tansığı anlatmaktadır.

749) Grégoire de Tours (l. II, bö. s. 188), soydaşının saltanatından söz ederken kısa olmakla gerçek konuşmaktadır. Idacius'ün anlatış biçimine göre ölümün, şiddet etkisiyle olduğu kanısı doğmakta-

dır. Caret imperico, caret et vitâ; ama Evagrius onun salgın hastalıktan öldüğünü sandığına göre o durumun gizli kalması gerekirdi.

750) Sidonius, meslekdaşları Virgilius ile Horacius'ün örneklerini alçakgönülle andıktan sonra, yine aynı alçakgönüllülükle yanılgısını tanıyor ve bunu düzelteceğine söz veriyor.

Sic mihi diverso nuper sub Marte cadenti
Jussisti placido Victor ut essem animo.
Serviat ergo tibi servati lingua poetae,
Atque meae vitae laus tua sit pretium.

Sidonius Apollinaris, Carmen, IV, s. 308 (Bk. Dubos, Hist. Crit., cilt I, s. 448, v.b.).

751) Procope'nin sözleri, olduğu gibi aktarılmaya değerdi.

752) Sidonius'ün bu savunusu, 458 yılında, impartaor henüz konsulus olduğu sırada, Lyon'da söylenmişti. Bunda, dehâdan çok sanat, ve sanattan çok çalışma bulunmaktadır. Süslemeler, sahte, ya da düşük niteliklidir. Anlatı, zayıf ve uzatmalıdır, ve Sidonius, kahramanının üzerine dikkat çekebilecek bir beceri gösterememektedir. Majorianus'ün özel yaşamı, ikiyüz mısra içerisine sıkıştırılmıştır (107-305).

753) Almanlar, Retiniyen Alplerini geçmişlerdi; Tesin'in Adule ya da Sen Gotard dağından inerek Majeur gölüne döküldüğü Bellinzona koyağı ya da **Campi Canini**'de bozguna uğratıldılar. (Cluvier, **Italia antig.**, cilt I, s. 100, 101). Dokuzyüz barbara karşı kazanılmış olan bu utkunun bu denli şişirilmiş olması (Panegyr. de Majorianus, 373) İtalya'nın büyük zayıflığını tanıtlamaktadır.

754) Onun ölümünü istiyordu; yalnız gözden düşmüş olması onu tatmin etmedi. Öyle anlaşılıyor ki Aetius, Belisaire ve Marlborough gibi karısının eliyle yönetilmeye râzı oluyordu ve, bu kadın tansıklar yaratacak denli örnek bir dindar olduysa da bu dindarlığı aşağılık işlerle ve kıyıcılıkla bağdaşabiliyordu.

755) **Imperatorem me factum P.C. electionis vestroe arbitrio, et fortissimi exercitûs ordinatione agnoscite.** (**Novell. Majorianus.** tit. III, s. 34; **ad calcem cod. Theod.**) Sidonius, tüm imparatorluğun onu alkışladığını söylüyor.

..... Postquam ordine vobis
Et collega simul .... 386.

756) **dilationes** ya da **delationes** olarak okunabilecektir; ama ikincisi daha doyurucu bir anlam gösterdiğinden onu yeğledim.

757) **Ab externo hoste et à domesticâ clade liberavimus.** Sonuncusuyla, Majorianus, Avitus'ün ölümünü saygın bir işlev olarak gördüğüne göre, onun zorbalığını anlıyor, demektir. Bu noktada Sidonius fazla bir şey söylememektedir. Avitus'ün adını anmamak için onikl Caesar'lardan, Afrika uluslarından söz etmektedir (205. 369).

758) Bk. Buyrultunun bütünü ya da Majorianus'un senato'ya yazdığı mektup. (Novell., başlık IV, s. 34.) **Regnum nostrum** sözcükleri biraz o yüzyılın damgasını taşımaktadır ve, çoğu zaman yinelediği respublica sözcüğüyle uyum sağlayamamaktadır.

759) Bk. Majorianus'ün yasaları ... Théodoclus kodeksinin sonunda, çok uzun ve çok karmaşık, dokuz yasadır. (Novell., I. IV, s. 32, 37.) Godefroi, bu son parçalar üzerinde hiçbir bilimsel eleştiride bulunmadı.

760) «Fessas provinclalum varia atque multiplici tributorum exactione fortunas, et extraordinariis fiscalium solutionum oneribus attritas, etc.» (Novell. Major., başlık I, s. 329.).

761) Bilgin Greaves (cilt I, s. 329, 330, 331), birçok araştırmadan sonra, Antoninus'lerin **aurei**'sinin yüzonsekiz çekirdek, beşinci yüzyıldakinin ise altmış sekiz çekirdek ağırlığında olduğunu ortaya çıkardı. Majorianus, Galyalıların **Solidus**'ü dışında tüm altın paraların, ağırlıklarına göre değil, üzerinde yazılı değerine göre geçerliliğini sağladı.

762) Buyrultu (Novell. Majorianus, başlık VI, s. 35) baştan aşağı çok ilginçtir: «Antiquarum aedium dissipatur speciosa constructio; et, ut aliquid reparetur, magna diruuntur. Hinc jam occasio nascitur, ut etiam unusquisque privatum aedificum construens, per gratiam Judicum .... praesumere de publicis locis necessaria, et transferre onon dubitet, etc.» Petrarca da, ondördüncü yüzyılda aynı çabayla, ne var kl daha az güçlü ve başarılı olarak aynı yakınmaları yineledi. (Petrarca'nın Yaşamı, cilt I, s. 326, 327.) Bu tarihi sürdürürsem, ilk planımı sınırladığım ilginç konu olan Roma kentinin gerileyişi ve yıkılmaya uğramasını bir yana atmayacağım.

763) İmparator, Toscana konsulus'ü Rogatianus'ü azarlıyor ve, kişisel hınca benzeyen acı bir tonla, onun yumuşak davranışını kınıyor. (Novell., baş. IX, s. 37.) Dulların dikkafalılığını cezalandıran yasa, Majorianus'ün ardılı Severus'çe yürürlükten kaldırıldı.

764) Sidonius, Panegyr, Majorianus, 385-440.

765) Ordunun görünüşü ve Alpler'den geçişi savunuda az yer tut-

maktadır (470-552). Bay de Buat (Hist. des Peuples, v.b., cilt VIII, s. 55) bilimsel eleştirisinde Savaron'dan ve Sirmond'dan pek çok kez daha doyurucudur.

766) Priscus, Majorianus'ün yaşamı üzerine çok ışık tutan bir bölümde söylemektedir. Jornandes, Vizigotların yenilgisini ve sonra da bağlaşıklığını atlıyor; halbuki bunlar Galica'da yayımlanmış ve Idacius'ün kroniğinde anlatılmıştır.

767) Florus, I. II, bö. 2. Ozasal becerisini kullanarak, sanki ağaçların gemi biçimine dönüştüğünü söylüyor. Polybe'nin dediği gibi, olayın bu denli çabuk gelişmesi, olağan bir çalışmanın üstünde görünmektedir.

768) Interea duplici texis dum littore c'assem
Inferno superoque mari, cedit omnis in aequor
Silva tibi, etc.

Sidonius, **Panegyrique de Majorianus**, 441-461.

Prlscus'ün üçyüz olarak saptadığı gemi sayısı Kserkses'in, Agamemnon'un ve Augustus'ün filolarıyle, —kapalı biçimde— karşılaştırılmaktadır.

769) Procope, de Bell. Vandal., I. I, bö. 8, s. 194. Genserik bu bilinmeyen kimseyi Kartaca tersanesine soktuğu zaman, silahlar, dokunulmadan yankılandı. Majorianus, kumral saçlarını siyaha boyamıştı.

770) ..... Spoliisque potitus
Immensis, robur luxu jam perdidit omne,
Quo valuit dum pauper erat. 330.

Panegyr. de Majorianus.

Sonra da, uyruklarının tüm kusurlarını, haksız olarak, Genserik'e yüklüyor.

771) Genserik, köyleri yaktı ve suları zehirledi. (Priscus, s. 42). Dubos (Hist. Crit., cilt I, s. 475) Mağriplilerin yere gömdükleri tahılların gözden kaçabileceğini söylemektedir. Aynı tarlada iki, üç yüz silo kazıyorlardı. Her bir çukur, en azından dörtyüz (bolsseau) ölçek buğday alıyordu (Shaw'un gezileri, s. 139).

772) Galiça'da Riclmer'in koruması altında bulunmakta olan Idacius, açıkça ve korkusuzca şöyle diyor: **Vandali per proditores admoniti,** v.b. Bununla birlikte, hayınlığı yapanın adını vermiyor.

773) Procope, de Bell. Vandal., I. I, bö. 8, s. 194. Idaclus'ün tanık-

lığı yansız görünmektedir: «Majorianum de Galliis Romani redeuntem, et romano imperio, vel nomini, res necessarias ordinantem; Ricimer, livore pertıcus, et **invidorum** consitio fultus, fraude interficit circumventum.» Kimileri **Suevorum** diye okurlar; bu sözcüklerden ne birini ne de öbürü, Majorianus'ü tahttan indirten fesat girişiminin çeşitli elebaşılarını tanıttıkları için unutturmamak isterdim.

774) Bk. Ennodius'ün yazısı, no 135 (**inter Sirmond. Opera**, cilt 1, s. 1903); yalın ve karanlıktır; ne var ki, Ennodius, Majorianus'ün ölümünden elli yıl sonra Pavia piskoposu olmuştur, bu nedenle övgüleri güvenmeye değer.

775) Sidonius, Majorianus'ün ölümünden az önce, Arles'te çağrılmış olduğu bir akşam yemeğinden uzun uzun söz etmektedir (I. I, Mek. XI, s. 25-31). Yazdığı zaman artık yaşamayan bir imparatoru övmek gibi bir niyeti de olmasa gerekir. Ne var ki, rastlantı eseri olarak: **Subrisit Augustus, ut erat, auctoritate servatâ, cum se communioni dedisset, joci plenus**, sözleri, imparatordan çok, para için yazdığı altıyüz dize için söylenmiş gibi, denebilir de.

776) Sidonius (Panegyr. Anthemius, 317) onu dindarca gök yüzüne gönderiyor.

> Auxerat Augustus, naturae lege, Severus
> Divorum numerum.

İmparatorlarla ilgili eski bir listede (Justinianus zamanında yazılmış), oturma yeri Roma olarak gösterilen Severus'ün dindarlığı övülmektedir. (Sirmond, **Not. ad Sidon.**, s. 111, 112).

777) Dindar olmayanların erdemleri kendisini üzen Tillemont, Suidas'ın yazdığı Marcellinus'le ilgili bu elverişli portreyi, putperest yazarların yanlı çabalarına veriyor. (Histoire des Empereurs, cilt VI, s. 330.).

778) Procope., de Bell. Vandal., I. I, bö. 6, s. 191. Marcellinus'ün yaşamındaki birçok hal ve koşullarda, Yunanlı tarihçilerin yazdıklarıyle o zamanki kroniklerin bağdaştırılması kolay olmamaktadır.

779) Kanımca, Sidonius'ün, Majorianus ordusunda artçıların başında bulunmuş ve sonra da başkomutan olmuş bir komutan için —adını belirtmeden— yaptığı övgüler Aegetius için söylenmiştir. Idacius de, halktaki inanışa dayanarak, onun dindarlığını övmektedir. Priscus ise askerlikteki yeteneklerini dile getirmektedir. (Sidonius, Panegy., Majorianus, 553).

780) Grégoire de Tours, I. II, bö. 12, cilt II, s. 168. P. Daniel, Childeric'in tarihi üzerinde kimi itirazlarda bulundu (Histoire de France, cilt I, önsöz, s. 78, v.b.); ne var ki Dubos, başarılı bir edâ ile onu yanıtladı (Hist. Crit., cilt I, s. 460-510); nasıl ki iki yazar Soissons akademisi ödülünü de böyle tartışmışlardı. Childeric'in sürgün süresiyle ilgili olarak, ya Idacius'ün Kroniki ile saptanan tarhin dışına çıkmak, ya da **Octavo** yerine **quarto anno** okuyarak Grégoire'in metnini düzeltmekten başka umar yoktur.

781) Priscus, Genserik'in deniz savaşını betimliyor (**Excerpt. Legation.**, s. 42); Procope (**de Bell. Vandal.**, l. I, bö. 5, s. 189, 190, ve bö. 22, s. 228); Victor Vitens.s (**de Persec. Vandal.**, l. I, bö. 17); Ruinart (s. 467-481); Bundan başka, kronolojik düzenlemesi Savaron ve Sirmond baskılarında gülünç derecede yer değiştirmiş olan üç adet Sidonius panegyrique'i (**Avit. Carm.**, VII, 441-451; **Majorianus Carm.**, V. 327-350, 385-440; **Anthem. Carm.**, II, 348-386.) Bir pasajında ozan, konusunun heyecanına kapılmış gibidir, ve düşüncesini canlı bir imgeyle anlatır:

Hine Vandalus hostis
Nrget; et in nostrum numarosa classe quotannis
Militat excidium; conversoque ordine fati
Torrida caucascos infert mihi Byrsa furores.

782) Ozan, Ricimer'in sıkıntısını açıklamak zorunda kalmıştır:

Practere invictus Ricimer quem publica fata
Respiciunt, proprio solus vix Marte repellit
Picatam per rura vagum.

İtalya Tiberis'e yakınmalarda bulunuyor. Ve Roma, tanrısallaşmış ırmağın ricasıyle Konstantinopolis'de olduğuna inanarak eski savlarından vazgeçiyor, Doğu ilâhesi Aurora'nın yardım etmesi için yalvarıyor. İşte Sidonius'ün muse'ü haline getirilen yavan kaynaklar.

783) Marcianus, Leo ve Zenon'un saltanatları üzerine yazılmış kitaplar fragmanlar haline getirilmiştir. Boşlukları, Teophanos'un, Zonare'nin ve Cedranus'ün daha yeni derlemeleriyle doldurmak gereklidir.

784) Azize Pulchérie, I.S. 453'de, ve biçimsel kocasından dört yıl önce öldü. Yeni Yunanlılar onun bayramını 10 Eylül'de kutlarlar. Büyük servetini yoksullara, ya da kiliseye bırakmıştı. (Bk. Tillemont, Memoires Ecclésiastiques, cilt XV, s. 181-184.).

785) Bk. Procope, **de Bell. Vandal.**, l. I, bö. 4, s. 185.

786) **Barbarlık** ikinci kuşaktan sonra silinip gittiği halde mezhep sapkınlığı lekesi sürekliydi ve silinmezdi. Bu nedenle, bu leke Aspar'ın tahta çıkmasını engelledi.

787) Theophane, s. 95. Görünüşe göre, tüm hıristiyan hükümdarların o tarihten beri benimsedikleri ve kiliseye çok tehlikeli sonuçlar sağlayan tören, buradan kökenini almıştır.

788) Cedrenus (s. 345, 346) Aspar'ın kullandığı sözleri saptayıp sakladı.

789) Isaurien'lerin gücü Zenon'un ve Anastasius'ün saltanatları döneminde Doğu imparatorluğunu etkiledi. Neden olduk'arı karışıklıklar, ikiyüz altmış yıl boyunca özgürlüklerini savunmuş ve bağımsızlıklarını korumuş olan bu barbarların yok edilmesiyle sona ermiş oldu.

790) ..... Tali tu civis ab urbe
Procopio genitore micas; cui prisca propago
Augustis venit à proavis.
Sidonius, **Panegyr**. Anthem., 67-306.

Ozan, daha sonra da, pek de iyi bilmediği anlaşılan, gelecekteki İmparatorun özel yaşamını ve serüvenlerini anlatmayı sürdürmektedir.

791) Sidonius'ün, sâflıkla söylediğine göre, birinci tahtı reddeden ve ikincisini de istemeyerek kabul eden Antemius'ün ılımlılığı, zâten var olan erdemlerine yeni bir parlaklık getirmiştir. (Bö. 22, v.b.).

792) Ozan, devletin tüm öğelerindeki oybirliğini kutluyor (15-22) ve Idacius'ün kroniği, ona eşlik eden kuvvetleri doğruluyor.

793) «Interveni autem nuptiis patricii Ricimeris, cui filia perennis Augusti in spem publicae securitatis copulabatur.» Sidonius'ün Lyon'dan beri yolculuğu ve Roma şenlikleri, oldukça hoş olarak betimlenmiştir. (I. I, Mektuplar 5, s. 13; mektup 9, s. 21).

794) Sidonius (I. I, mektup 9, s. 23, 24), güdüsünü, işini ve ödüllendirilmesini açıkça bildiriyor: **Hic ipse panegyricus, si non judicium, certè eventum, boni operis accepit**. Clermont piskoposluğuna geçti, I.S. 471. (Tillemont, Mémoires Ecclésiastiques, cilt XVI, s. 750).

795) Antemius'ün sarayı, Marmara kıyısında bulunuyordu. Dokuzuncu yüzyılda, imparator Théophilus'ün damadı Alexis, o yeri satınalma iznini elde etti ve orada yaptırdığı bir manastırda yaşamını geçirdi. (Ducange, **Constantinopolis Christiana**, s. 117-152).

796) «Papa Hilarius ... apud beatum Petrum Apostolum, palam ne id fieret, clarâ voce constrinxit, in tantum ut non ea facienda cum

interpositione juramenti, idem promitteret imperator.» (**Gelas. Epist. ad Andronic. ap. Baronius,** İ.S. 467, n. 3.). Kardinal, bir mezhep sapkınlığını Konstantinopolis'ten çok Roma'ya sokabilmenin daha zor olduğunu sevinerek belirtiyor.

797) Damacius, filozof Izidore'nin yaşamına ilişkin olarak yazdığı apud Photium adlı kitabında (s. 1049) bundan söz etmektedir. Justinianus dönemlnde yaşayan Damascius, ruhların, şeytanların ve görüntülerinin olağanüstü beşyüz yetmiş öyküsünü toplayan başka bir kitap daha yazdı.

798) Sidonius'ün şiirlerinde daha sonra mahkûm ettiğl başlıca etkiler (I. IX, Mek. 16, s. 285) masal tanrılarıdır. Melekler, Hyeronlmus'ü Vırgilius'ü okudu diye sert biçimde cezalandırdılarsa bu aşağılık öykünme, Clermont piskoposuna, müz'lerce verilmiş daha ağır bir ceza olsa gerektir.

799) Ovidius (**Fast.** I. II, 267-452), bu eski çılgınlıkların hoş bir betimlemesini yapmaktadır. Buna göre, sözü geçen gösteriler o denll saygıyle anılmaktadır ki, yollarda çırılçıplak koşan ağırbaşlı bir majistra ne tiksinti, ne de şaşkınlık yaratmaktadır.

800) Bk. Halikarnaslı Denys, I. I, s. 25-65, baskı, Hudson. Roma eski eserleri uzmanları Donatius (I. II, bö. 18, s. 173, 174), ve Nardini (s. 386, 387) Lupercal'ln gerçek durumunu ortaya çıkarmaya çalıştılar.

801) Baronius, Vatlcan'ın elyazmalarına göre, papa Gelasius'ün mektubunu yayınladı (İ.S. 496; n. 28-45); başlığı şöyleydi: **Adversus Andromachum senatorem, coeterosque Romanos, qui Lupercalia, secundum morem pristinum, colenda constituebant**. Gelasius, bunu kutlayanların en azından hırlstiyan adı taşıdıklarını, bu nedenle saçma bir boş inanca kapılmamaları gerektiğini söylüyor ve o çağda ortaya çıkan tüm kötülüklerln bu gereksiz bayramın kutlanmasından lleri geldiğini savunuyor.

802) «Itaque nos quibus totius mundi regimen commlsit superna provisio .... Pius et trimphator semper Augustus filius noster Anthemius, licet divina majestas et nostra creatio pietati ejus plenam Imperii commiserit, protestatem, v.b...» Leo'nun takındığı saygınlık tonu böyleydi; ve Anthemius onu, Dominus et pater meus princeps sacratissimus Leo, diye anmaktaydı. (Bk. Novella Anthemius, başlık II, III, s. 38, ad calcem. Kodeks Theodoclus.).

803) Heraclius harekâtı çok sayıda güçlüklerle bilinmez duruma gelmiştir. (Tillemont, Hist. des Empereurs, cilt VI, s. 640); Procope'nin daha saygın yetkesiyle çelişkiye düşmemek için Theophanus'ün öyküsüyle öğrenilmiş bilgileri dikkat ve ihtiyatla kullanmak gerekir.

804) Caton'un, Cyrene eyaletindeki Berenice'den başlayan yürüyüşü, Heraclius'ün Trablus'tan başlayan yürüyüşünden çok daha uzundu. Caton, çölün kumlarını otuz gün yürüyerek geçti. Olağan gereksinimlerinden gayrı olarak ona çok sayıda su tulumlarıyla, o ülkelerdeki yılanların zehirlerini emerek zehirlenenleri kurtaran birçok da **psylli** gerekiyordu. (Bk. Plutarque, in Caton Uticens, cilt IV, s. 275; Strabon, Geographie, I. XVII, s. 1193.).

805) Tüm tutar, Procope tarafından açıkça bildirilmiştir (de Bell. Vandal., I. I, bö. 6, s. 191). Oluşturulmuş ve Tillemont'un (Hist. des Emp., cilt VI, s. 396) Bizans yazarlarında güçlükle elde ettiği ayrı bölümler daha az özgün ve daha az ilginçtir. Tarihçi Malchus, halkın yoksulluğuna acıyor (Excerpt. ex Suiddâ in corp. Hist. Byzant., s. 58), ve Leo'yu, halktan koparıp aldığı paralarla hazinesini zenginleştirdiğini söyleyerek onu suçlamakla aldanıyor.

806) Bu burun, Kartaca'dan kırk mil ve Sicilya'dan yirmi fersah uzaklıktadır. (Procope, I. I, bö. 6, s. 192), (Show'un Gezisi, s. 89.) Scipion, daha önce, Beyaz burundaki koyda çıkarma yapmıştı. (Bk. Tite - Live'nin betimlemesi, XXIV, 26, 27.).

807) Theophanus (s. 100)'ün dediğine göre, Vandalların birçok gemisi batırıldı. Basiliscus'ün Kartaca'ya yaptığı saldırıyı kesin biçimde söyleyen Jornandes'in tanıklığını çok değiştirilmiş biçimde olarak anlamak gerekir. (Jornandes, **de successione regn.**).

808) **Damascius in Vit -Isidor. apud Phot.**, s. 1048. O zamanın üç kısa kroniğini karşılaştırırken, Marcellinus'ün Kartaca yakınlarında savaştığı ve Sicilya'da öldürüldüğü gibi bir sonuç çıkıyor.

809) Afrika savaşı için bk. Procope (**de Bell. Vandal**, I. I, bö. 6, s. 191, 192, 193); Theophanus (s. 99, 100, 101); Cedrenus (s. 349, 350), ve Zonare (cilt II. I, 14, s. 50, 51). Montesquieu (Considérations sur la grandeur, v.b., bö. 20, cilt III, s. 497) bu deniz kuvvetinin kötü sonu üzerine değerli bir gözlemde bulunmuştur.

810) Jornandes, Theodoric II ile Euric'in saltanatları üzerine yazılmış en iyi kaynaktır. (De Rebus Geticis, bö. 44, 47, s. 675-681.). Idacius kısa kesmiştir, Isidore ise, daha çok bilgi verecek durumda

olduğu halde, İspanya konusunda çok ihtiyatlı bir dil kullanmıştır. Rahip Dubos (Histore Crit., cilt I, s. 424-620), üçüncü cildinde) Galya ile ilgili olayları aydınlatmıştır.

811) Bk. Mariana, **Hist. Hispan.**, cilt I, I. V, bö. 5, s. 162.

812) Senatör ve sonra da piskopos olarak memleketinin alınyazısıyla çok ilgilenen Sidonius'de Galya'nın ve özellikle Auvergne'in tam olmayan bir tablosu bulunmaktadır. (Bk. I. V, mektup I. V, IX, v.b.).

813) Sidonius, I. III, mektup 3, s. 65-68; Gregolre de Tours, I. II, bö. 24, cilt II, s. 174; Jornandes, bö. 45, s. 675. Ecdicius, belki Avitus'ün damadıydı ve bu imparatorun ilk ev iliğindeki eşinden doğmuştu.

814) **Si mulloe a republicà vires, nulla proesidia, si nulloe, quantum rumor est; Anthemii principis opes statiut, te auctore, nobilitasseu patriam, dimittere seu capillos.** (Sidonius, I. II, mek. I, s. 33.). Bu son sözcükler (not., s. 25) Sidonius'ün de kullandığı kilisede papazların tepelerini traş etmeleri konusunda kullanılmış olabilir.

815) Bu Bretonların tarihi Jornandes'de (bö. 45, s. 678), Sidonius (I. III, mek. 9, s. 73, 74) ve Greg. de Tours (I. II, bö. 18, cilt 2, s. 170)'de izlenebilir. Bu paralı askerleri, **die argutos armatos, tumultuosos, numero, contubernio, contumaces,** diye anan Sidonius, komutanlarından söz ederken saygıyle ve dostlukla davranıyor.

816) Bk. Sidonius (I. I, épit. 7, s. 15-20) ve Sirmond'un notları. Bu mektup, kalbine olduğu denli ruhuna da onur vermektedir. Biraz yapmacık ve zevksizlikle biçimsizleşmiş olsa bile, Sidonius'ün düz yazısı, can sıkıcı dizelerinden bin kez yeğdir.

817) Capitolium bir tapınak olmaktan çıkınca sivil majistraların konaklamasına ayrıldı; şimdi de Roma senatörünün konutudur. Mücevhercilere, v.b., v.b.'lerine mallarını kemerler altında sergilemelerine izin veriliyordu.

818) «Haec ad regem Gothorum charta vldebatur emitti, pacem cum graeco imperatore dlssuadens, Britannos super Ligerim sitos impugnari opportere demonstrans, cum Burgundionibus Jure gentium Gallias dividi debere confirmans.»

819) **Senatus - consultum Tiberianum.** (Sirmond., **Not., s.** 17.) Bu yasa, kararla infaz arasında on günlük süre kabul ediyordu. Yirmi günlük fazla süre Theodocius'çe eklendi.

820) **Catlllna soeculi nostri.** (Sidonlus, I. II, mek. I, s. 33, I. V, mek. 13, s. 143; I. VII, mek. 7, s. 185). Seronatus'ün suçlarından büyük

korkuyla söz ediyor, belkl erdemli blr vatandaşın duyduğu nefretle belki de kişisel düşmanı için duyduğu gizli kin ile onun ölümünü sevinçle karşılıyor.

821) Ricimer, Anthemius'ün saltanatı sırasında, Alain'lerin kralı Beorgor'u, savaşırken kendi eliyle öldürdü. (Jornandes, bö. 45, s. 678). Kızkardeşi Bourgulgnons kralıyla evlendi, ve Norik ile Pannonya'da yerleşmiş olan Süev kolonisiyle ilişkilerini hep sürdürdü.

822) **Galatam Concitatum**. Ennodius üzerine notlarında Sirmond, bu deyimi Anthemius için de kullanıyor. İmparator da —olasılıkla— Galatia'da doğmuştu. Bu ülkenin halkı, yabanıl halkların kusurlarıyla uygarlaşmış ve bozulmuş ulusların niteliklerini birleştirmiş olmakla suçlandırılıyorlardı.

823) Epiphanus, Pavia piskoposluk orununu otuz yıl işgal etti, İ.S. 467-497. (Bk. Tillemont, Memoires Ecclesiatiques, cilt XVI, s. 788.) Adı ve eylemleri, ardıllarından biri olan Ennodius, yaşam öyküsünü yazarak (Sirmond, Opera, cilt I, 1647-1692) onu, çağının en büyük dehâlarından biri olarak tanıtmasaydı, sonraki kuşaklarca bilinmemiş olacaktı.

824) Ennodius (s. 1659-1664) Epiphanus'ün aracılık gezisi üzerine bilgl vermektedir. Sözlü ve şişirilmiş olmakla birlikte, öyküsü, Batı imparatorluğunun çöküşüyle ilgili birtakım llginç hal ve koşulları aydınlatmaktadır.

825) Priscus. **Excerpt. Legation.**; s. 74, **Procop., de Boll. Vandal.**, I. I, bö. 6, s. 191. Majorianus'ün ölümünden sonra, Eudokslya lle kızı özgürlüklerine kavuştular. Belki de Olybrius'e konsulus'lük saygınlığı gereği, düğün armağanı olarak bağışlandılar.

826) Olybrius'ün saltanat süresi, geliş tarihini saptamaya olanak veriyor. Theophanus ve Pasch'ın kroniği imparator Leon'un râzı olduğunu kabul ediyorlar. Kanıtlarının ne olduğunu bilmiyoruz ve bilgisizliğimiz, bu karanlık zamanların genel ve ilginç olaylarına da yayılmaktadır.

827) Augustus'ün Roma'yı bölüştürdüğü ondört mahalleden yalnız biri Tlberis'in Toskana yanında kalmış bulunuyordu, kl bu da Janiküle'ydi. Beşlncl yüzyılda Vatikan dış mahallesi kentin çok büyük bir bölümünü oluşturuyordu. Hâlen papa bulunan Slmplicius'çe yapılan yeni kilise örgütlenmesinde Roma'nın yedl çevre kilisesl Sen Piyer kilisesi'ne bağlandı. (Bk. Nardini, Roma Antica, s. 67.) Bu Romalı bil-

ginln topografyasına kendiml kaptırarak tüm hal ve koşulları ayrıntılarıyla göstermeye kalkışacak olsaydım uzun olduğu denll usanç verici nitelikte bulunacak bir billmsel araştırma yapmak zorunda kalacaktım.

828) **Nuper Anthemil et Ricimeris civili furore subversa est.** (Gelas., **in Epist. ad Andromach.**, apud **Baron.**, İ.S. 496, n. 42.) Sigonlus (cilt I, l. 14, **de occidentall Imperio,** s. 542, 543) ve Muratori (**Annali d'Italia**, cilt IV ,s. 308, 309) (moins imparfait) bir el yazması olan Histor, Miscell'in yardımıyl ebu kanlı ve karanlık sahneyi aydınlattılar.

829) Roma Vespasyen'in askerlerince saldırıya uğradığı zaman **Soeva ac deformis urbe totâ facies** böyle olmuştu. (Bk. Tacitus, Hist. III, 82, 83) Karışıklığın her çeşidi şiddetli bir görünüme dönüşmüştü. Her yüzyıl aşağı yukarı aynı kötülüklere sahne olursa da bunu betimleyebilecek Tacitus'ler bulamaz.

830) Bk. Ducange, **Familioe Byzantin.**, s. 74, 75. İmparator Justinianus'ün yeğeniyle evlendiği anlaşılan Arcobinde, birinci Theodocius'ün sekizincl kuşağı oluyordu.

831) Theophanus (s. 102) Batı imparatorluğunun geçirdiği son ağır olaylar üzerine eksik bir bilgi vermektedir. Nasıl ki Janandes (bö. 45, s. 679), Marcellinus kroniği ve adı bilinmeyen bir yazarın fragmanları —ki, Ammianus'ün sonunda (s. 716, 717) Valois'ca yayımlanmıştır— da aynı durumdadır. Photius bu denli özlü olmasaydı Malchus ve Candidus gibi çağdaş tarihçilerden büyük yardım sağlıyabllecektik.

832) Bk. Tours'lu Grégoire, I. II, bö. 28, cllt II, s. 175; Dubos, Hist. Critique,, cilt I, s. 613. İki kardeşinin ölümü ya da öldürülmesiyle Gundobald, Burglnyon krallığının bütününü ele geçirdiyse de Iç çekişmeler yıkılmasını ivedileştirdl.

833) **Julius Nepos armis parlter sunmus augustus ac moribus.** Sidonius (I. V, épit, 16, s. 146). Nepos, Ecdicius'e, Antemius'ün vaad ettiği patricius sanını verdi. **Decessoris Anthemii fidem absolvit.** (Bk. I. VIII, Ep. 7, s. 224).

834) Nepos, **fines imperii italicl'**yl saptamak için Eplphanus'ü, elçl olarak, Vizigotlar'a gönderdi (Ennodius **in Sirmond.**, cilt I, s. 1665-1669.) Dokunaklı söylevl, o zamandan beri Clermont piskoposunun acı ve haklı kınamalarına yol açan utanç verici gizl sakladı.

835) Malchus **ap. Phot**, s. 172; Ennodius; Epigr. LXXXII, **in Sirmond. Opera,** cilt I, s. 1879. Bununla birlikte, Imparatorun ve başpa-

paz (arşôvek)'in kimliği üzerinde birtakım kuşku'ar bellrebllecektir.

836) Batı imparatorluğunu devlrmiş olan ücretli askerlerle ilgili olarak, Procope'yl izliyoruz (**de Bell. Gothico**, I. I, bö. I, s. 308.). Genel kanı ve kimi çok yeni yazarlar, Odoacre'yi, kendi uyruklarından oluşan bir orduyla İtalya'yı ele geçiren yabancı bir hükümdar gibi göstermekle yanılgıya düşüyorlar.

837) Orestes, qui eo tempore, quando Attila ad Italiam venit, se illi junxit, et ejus notarius factus fuerat. (Anonym Vales., s. 716.). Tarih üzreinde yanılıyor; ne var ki, Attila'nın sekreteri, Augustule'nin babası olduğunu söylediği zaman haklı düşünüyor gibidir.

838) Bk. Ennodius **in Vit. Epiph.**, Sirmond., cilt I, s. 1669, 1670. Procope'nin anlattığını doğru'uyor. Bununla birlikte, Pavya kuşatmasının, piskopos'la sürüsünü eziyete sokmak amacıyle şeytan tarafından tertiplettirilmlş olduğu da akla gelebilir.

839) Jornandes, bö. 53, 54, s. 692-695. Bay de Buat (Hist. des Peuples de L'Europe, cilt VIII, s. 221-228) Odoacre'nin kökenini ve serüvenlerini açık bir biçimde aydınlatmıştır. Ben de, Angers'i yağma edenin ve Okyanus'taki Sakson korsanlara komuta edenin o olduğuna inanıyorum. (Grégoire de Tours, I. II, bö. 18, cilt II, s. 170.).

840) **Vade ad Italiam, vade vilissimus nunc pellibus coopertis: sed multis cito plurima largiturus.** (Amonym. Vales., s. 717.) Bize kadar gelmiş bilgilerle, aziz Severinus'ün yaşam öyküsünü anlatıyor, bu arada tarihin çok ilginç özellikleri de veriliyor. Kendisinin ölümünden otuz yıl sonra, öğretilisi Eugrippus'çe kaleme alınmıştır (İ.S. 511). (Bk. Tillemont, Mém. Ecclés., cilt XVI, s. 168-181.).

841) Ona Goth adı veren Teophanus, İtalya'da, **allaité**, yetişmiş olduğunu söylüyor. (s. 102); bu deyim harfi harfine bir yoruma elverişli olmasa da, yine de imparatorluk muhafız birliklerinde çok uzun hizmeti anlatmaktadır.

842) **Nomen regis Odoacer assumpsit, cum tamen neque purpura nec regalibus uteretur insignibus.** (Cassidore, **in Chron.**, İ.S. 476). Anlaşıldığına göre, hiçbir ulusun ve memleketin adına bağlamadan yalnızca kral sanını almıştır.

843) Üzülerek yitirdiğimiz Malchus, senato'nun Zenon'a gönderdiği bu olağanüstü elçileri saptamıştır (in Excerp., s. 93). Bir anonimin fragmanları, s. 717, ve Candidus'ün özeti (apud. Phot., s. 176), yararlı olabilirler.

844) Batı Imparatorluğunun yıkılış yılını tam olarak saptamak olası değildir. Özgün kronikler, İ.S. 476 yılını kabullenmiş görünmektedirler. Jornandes'in iki tarihi ise (bö. 46, s. 680) bu olayı 479'a dek uzaklaştırmaktadır, ve her ne denli Bay de Buat onun bilgisini hor görüyorsa da bu kanıyı destekleyici çeşitli kanıtlar da vermektedir (cilt VIII, s. 271-283).

845) Bk. Ducange'deki madalyaları (**Famil. Byzantin.**, s. 81), Priscus (**Excerpt. Legat.**, s. 46), Maffei (**Osservazioni litterari**, cilt II, s. 314). Roma imparatorluğunun en bilinmeyen uyrukları Patricius adını alıyorlardı; bu da İrlanda'nın hıristiyanlığı kabulüyle tüm ulusa yayıldı.

846) «Ingrediéns autem Ravennam, deposuit Augustulum de regno, cujus infantiam misertus concessit ei sanguinem; et quia pulcher erat, tamen donavit ei reditum sex milla solidos, et misit eum intra Campaniam cum parentibus suis liberè vivere.» (Anonym. Vales., s. 716). Jornandes şöyle diyor (bö. 46, s. 680): **in Lucullano campanioe castello exilii poena damnavit.**

847) Seneka'nın uzdilli övgüsüne bakınız, Mektuplar LXXXVI. Filozof şatafatın görece olduğunu düşünmüş olmalıdır, ve eski Scipion'un da, bilgisi ve ilişkileri görenekleri yumuşatmış olduğundan, az uygarlaşmış çağdaşlarınca bu kusurla kınanmıştır.

848) Scylla **peritia castrametandi** diye adlandırdığı bu konutu askerce övmektedir. (Pline, **H.st. Natur.**, XVIII, 7). Can sıkıcı bir masal sahnesinin yeri üzerine kuşkularını belirten **(loeta viridia)** Phèdre (Masal II, 5) durumu şöyle betimlemektedir:

Caesar Tiberius quam petens Neapolim,
In Misinensem villam venisset suam;
Quae monte summo posita Luculli manu.
Prospectat Siculum, et prospicit Tuscum mare.

849) Marius'e ait olduğu sırada lüks bir konut olarak görülüyordu. Romalılar onun kayıtsızlığıyle alay ediyorlardı ama, kısa süre sonra hareketliliğini düşünerek, alay ettiklerine pişman oldular. (Bk. Plutark, **in Mario.**, cilt II, s. 524.).

850) Lucullus'un Baies'de, Napoli'de, Tusculum'da, v.b.'de de güzel kırsal evleri vardı. Turnalar ve leylekler gibi iklim değiştirmekle övünüyordu (Plutarque, in Lucull., cilt III, s. 193.).

851) Aziz Severinus, Norik'de öldü, İ.S. Altı yıl sonra, cenazesi,

öğretililerince İtalya'ya götürüldü. Yolda, sürekli olarak tansıklar meydana geldi. Napolili bir hanım, dindarca bir davranışla aziz Severinus'le Augustule'nin yerini değiştirdi. İkincisi artık —belki de— yaşamıyordu. (Bk. Baronius, Annal. Ecclés., İ.S. 496, n. 50, 51, ve Tillemont, Mém. Ecclés., cilt XVI, s. 178-181, Eugiplus'çe yazılan özgün Yaşam öyküsüne göre.). Azizin Napoli'ye götürülmesi de özgün bir piyestir.

852) Pagi'de ya da Murratori'de konsuluslük Faste'leri bulunabilir. Anlaşıldığına göre, Odoakre'ce, belki senato'ca atanmış konsulus'ler Doğu imparatorluğunda tanınmışlardır.

853) Sidonius Apollinar. (I. I, Epitr. 9, s. 22, baskı Sirmond) zamanında senatör şefi olarak ikisini, (İ.S. 468) Gennadius Avienus ve Caesina Basilius'ü karşılaştırdı. Birincisini parlak nitelikli olarak gösteriyor, iknicisini ise resmi ve özel yaşamındaki erdemleri böylesine kişiliğinde toplayana pek seyrek rastlanabileceğini söylüyor. Bir Basilius, belki de bunun oğlu, 480 yılında konsul olmuştur.

854) Epiphanus, Pavia ha'kı için dilekte bulundu; kral, önce beş yıllık bir bağışıklık tanıdı, sonra da onları Pelage pracfektus'ünün zulmünden kurtardı. (Emnodius, In vit. S. Epihanus, Opera Sirmond., cilt I, s. 1670-1672.).

855) Bk. Baronius, Annal. Ecclés. İ.S. 483, n. 10, 15. Onaltı yıl sonra, papa Symmaque, bir Roma sinodunda, pracfektus Basilius'ün düzensiz tutumunu suçladı.

856) Odoacre'nin savaşlarına ilişkin kısa bir öykü Paul Diacre'da (**de Gestis Lungobard.**, I. I, bö. 19, s. 757, baskı Grot.) ve Cassiodore ile Cuspinien'in kroniklerinde bulunmaktadır. Kont dö Buat'ın (Histoire des Peuples, etc., cilt VIII, bö. I, 4, 8, 9) özenle incelediği ve Euglpius'ün yazdığı aziz Severinus'ün Yaşam Öyküsü'nde Norik'in yitirilmesine ve Bavyera'nın eski zamanlarına ilişkin olaylar aydınlığa kavuşmaktadır.

857) Tacitus, **Annal.**, ili, 53. Romalılar'da toprak yönetimi üzerine araştırmalar (s. 351-361) bu evrimin sonraki görüntüsünü vermektedir.

858) Bir Fransız ozanı, İtalya'nın Herule kralı Odoakre'ce ele geçirildiği sırada çekilen acıyı düzyazı ve dizelerle, uzdilli olarak betimlemiştir. (Les Mois, cilt II, s. 174-206, bas. in -12.) Kaynak olarak neleri aldığını bilmiyorum. Şuna inanıyorum ki, anlattığı olayların bir bölümü tarihsel gerçekle bağdaşır nitelikte değildir.

859) Azlz Ambrossius'ün otuz dokuzuncu mektubuna bakınız (Muratori, **sopra le antichitâ Italiane**, cilt I, bilimsel araştırma, XXI, s. 354).

860) **AEmilia, Tuscia, coeterceque provincioe in quibus hominum prope nullus existit.** (Gelasius, **Epist. ad Andromachum, ap. Baronium, Annal. Eccles.** I.S. 496, n. 36.).

861) **Verumque confitentibus, latifundia perdidêre Italiam.** (Pline, **Hist. natur.**, XVIII, 7.).

862) Çlçero (ad Familiares, **I.** IX, Eplt. 17) Caesar'ın süel müstebitliğl sırasında dostu Papirius Paetus'e sunduğu avutma, daha doğrusu sabır nedenleri olarak bunları söylüyordu. Bununla birlikte **Vivere pulcherrimum duxi** kanıtı, kendi düşüncesine göre yaşam ile ölüm arasında bir seçlm yapabilen Romalı bir filozofa daha uygun düşer.

863) Thomassin (Disclpline de l'Eglise, cilt I, s. 1419-1426), ve Hélist (Hist. des ordres monastiques, cilt I, s. 1-66) manastır kuruluşunu bilimsel olarak tartıştılar. Bu yazarlar çok bilgili ve yeterince yansızdırlar ve değişik kanıları bu konuya yeni bir ışık tutucu niteliktedirler. Bununla birlikte, bir papaz yazarı yol gösterici olarak almaya cesaret edemeyecek protestanlar Bingham'ın hıristiyanlığın Eski dönemleri adlı eserinin yedinci kitabını gözden geçirebilirler.

864) Bk. Euseb. Demonstrat. Evangél., I. I, s. 20, 21, baskı **groec. Rob. Stephanl**, Paris, 1545. Euseb., Demostration'dan oniki yıl sonra yayımlanmış olan Kilise Tarihi'nde (I. II, bö. 17) Therapeute'lerin hıristiyanlığını savunmakta, ama buna benzer bir kuruluşun Mısır'da da o tarihlerde mevcut olduğunu bilmediğl anlaşılmaktadır

865) Casslan. (Collat. XVIII, 5) Aziz Antonlus ile öğretililerinln yeniden kurdukları zamana dek yavaş yavaş soysuzlaşan bu kuruma Senobit (Cenobite)'in kökeninl bağlamaktadır.

866)

Bu sözler, manastır felsefesinin kökenlnl ve kaydettiği llerlemeleri hoş bir biçimde betlmleyen Sozomene'nindir (I. I, bō. 12, 13, 14). (Bk. Suicer., **Thes. Ecclés.**, cilt II, s. 1441). Kimi yeni yazarlar, (Lipsius (cllt IV, s. 448), **Manuduct. ad Philos. stoïc**. (III, 13), ve la Motte le Vayer, (cilt IX, Payenlerin Erdeml, s. 228-262) Karmelitler'l Pitagor'un öğretililerine, kinik (Cynique)'leri de kapüsin'lere benzettiler.

867) Carmelit'ler, kökenlerini peygamber Ilyas (Eliè)'tan almaktadırlar. (Bk. Beziers'nin These'leri, I.S. 1682; Bayle'de, Nouvelles de la république des Lettres, Oeuvres, cilt I, s. 82, v.b., ve manastır dü-

zenlerinin uzun taşlaması, Oeuvres, cilt I, s. 1-433, Berlin, 1751.) Roma ve ayrıca İspanya engizisyonu Flandre cizvitlerinin kilise dışı kimselerce eleştirilmesini yasaklamıştı (Helyot, Histoire des Ordres monastiques, cilt I, s. 282-300); Carmellte Ilyas'ın heykeli Sen Piyer kilisesinde dikildi (P. Labat'nın Gezisi, cilt III, s. 87.).

868) Pline, Hist. Nat., V, 15. «Gens sola et in toto orbe praeter cacteras mira, sine ulla femina, omni venere abdicata, sine pecunia, socia palmarum. Ita per seculorum millia, incredibile dictu, gens aeterna est in qua nemo nascitur. Tam faecunda illis aliorum vitae poenitentia est.» Onları, gölün kötü havasından korumak için yeterli bir uzaklıkta gösteriyor, en yakın kentlerin Engaddi ve Masada olduğunu söylüyor. Saintsabas manastırının bu yerden pek uzakta olmadığı anlaşılıyor. (Bk. Reland., Palestine, cilt I, s. 295; cilt II, s. 763-874-880-890.).

869) Bk. Athanase, **Op.**, cilt II, s. 450-505, ve Rosweyde'nin notlariyle **Vit. patrum**, s. 26-74. Birincisi Yunancadır, ikincisiyse, aziz Hiyeronimus'ün dostu Evagrius'ün, çok eski Latince bir çevirisidir.

870) **Aruroe autem erant ei trecentoe uberes et valdè. Aruroe,** yüz Mısır dirseği haresi ölçüsü ise (Rosweyde, **Onomasticon ad Vit. Patrum**, s. 1014, 1015) ve tüm çağlardaki Mısır dirseği yirmi iki İngiliz parmağına eşitse (Greaves, cilt I, s. 233), **arura** bir İngiliz Akr'ının aşağı yukarı üçte ikisi olacaktır.

871) (Athanase, cilt II, in Vit. sanct. Anton., s. 452), ve onun cahilliği, eski ve yeni yazarların çoğu tarafından doğrulanmıştır: Ne var ki, Tillemont (Mémoires Ecclésiastiques, I. VIII, s. 666) akla uygun kimi kanıtlarla Antonius'ün kendi dilinde okuyup yazmasını bildiğini, Yunan harflerini bilmediğini tanıtlıyor. Syneslus de (s. 51) Antonius'deki doğal us ve anlayışın eğitimle beslenmesine gereksinimi olmadığını savunmaktadır.

872) Hiyeronomus (cilt I, s. 248, 249) ve P. Sicard (Missions du, Levant, cilt V, s. 122-200) bu manastırın betimlemesini yapmaktadırlar. Anlatışları tam olarak birbirine uymamaktadır. Hiyeronimus, imgelemesine göre, Cizvit ise deneyimini gözönünde tutarak anlatmaktadırlar.

873) Hiyeronimus, cilt I, s. 146, **ad Eustochium; Hist. Lausiac.**, bö. 7, **in Vit. Patrum**, s. 712. Rahip Sicard (Missions du Levant, cilt II, s. 29-79) bugün içerisinde yirmi-otuz keşiş olan dört manastır'ın

bulunduğu bu çölü gzedi ve betimledi. (Bk. d'Anville, Description de l'Egypte, s. 74).

874) Tabenne, zamanımızda mevcut Girge kentl ile eskl Teb örenleri arasında Tantira ya da Dandera bölgesindeki Nil'in küçük bir adasıdır. (D'Anville, s. 194.) B. de Tillemont, bu adanın varlığından şüphe etmektedir. Ne var ki, yine onun aktardığı olaylara bakarak, ilk adı sonradan Bau ya Pabau büyük manastırına verilmiş olduğu sonucuna varabilirim. (Mém. Eccles. I. VII, s. 678-688).

875) Bk. Roma'da 1661'de Lucas Holstenius'ün yayınladığı **Codex Regularum.** Pacôme disiplininin Latince çevirisinin başında aziz Hiyeronimus'ün önsözü bulunmaktadır.

876) Rufinus, bö. 5. **in Vit. Patrum,** s. 459. Bu kent için **Civitas ampla, valde populosa,** diyor ve oniki kilise olduğunu söylüyor. Strabon (I. XVII, s. 1166) ve Ammianus (XXII, 16), büyük ve görkemli tapınağında halkın küçük bir balığı kutsadıkları bu kentten elverişli biçimde söz etmektedirler.

877) «Quanti populi habentur in urbibus, tantae pene habentur In desertis multitudines monachorum.» (Rufinus, bö. 7, **in Vit. Patrum,** s. 461.) Bu değişiklikler dolayısiyle kendi kendini kutlamaktadır.

878) Hiyeronimus, manastır yaşamının Roma'ya ve İtalya'ya girdiği dönemi anlatırken, buna da değiniyor. (cilt I, s. 119, 120, 199).

879) Bk. Hiyeronimus'ün yazdığı Hilarion'un Yaşam Öyküsü, cilt I, s. 241, 242. Aynı yazar, Paulus'ün, Hilarion'un ve Malchus'ün tarihlerini yetkinlikle yazmıştır. Ne yazık ki bu hoş eserler, ne gerçeğe ne de usa uygundurlar.

880) İlk yalnızlığa (inzivâ'ya) çekilişi, Yeni Kayseri (Neo-Cesarée) yakınında bir köye oldu. Manastır yaşamının on, oniki yılı süresince uzun ve çok sayıda engeli yenmekle uğraştı. Kimi eleştirilerde onun tarikat kurallarının özgünlüğü tartışılmıştır. Mevcut kanıtlar tartışılmaz durumdadır ve gerçek ya da yapmacık bir dinsel coşkuyu yansıtmaktadırlar. (Bk. Tillemont, Mém. Ecclés., cilt IX, s. 636-644; Hélyot, Hist. des Ordres monastiques, cilt I, s. 175-181.).

881) Yaşamı ve üç diyaloğu için Sulpicius Severus'e bakınız. Severus (Dialgue I, XVI, Roma kitapçılarının, bu yapıtları satmak üzere kolayca alıcı buldukları için sevindiklerini söylemektedir.

882) Hilarion, Pachinus burnuna gitmek üzere gemiye binince yol ücreti olarak bir dua kitabı (livre des évangiles) verdi. Mısır'ı geçmiş

olan Galyalı keşiş Posthumianus, İskenderiye'den Marsilya'ya kalkan bir ticaret gemisine bindi, yolculuğu otuz gün sürdü (Sulp. Severus, Dialoglar). (Cilt II, s. 451).

883) Bk. Hieyeronimus, cilt I, s. 126; **Assemanni, Bibliot Orient.**, cilt IV, s. 92, 857-919, Geddes, Histoire de l'Eglise d'Ethiopie (s. 29, 30, 31). Etyopya keşişleri, bugün de ilk kuruluşu olduğu gibi ve titizlikle sürdürmektedirler.

884) Britannia de Camden, cilt I, s. 666, 667.

885) Arşövek Uscer, Britanya Kiliselerinin İlk Çağları adlı kitabında o karışık ve karanlık zamanlardan elde edebilecek tüm bilgileri aktardı.

886) Küçük omlakla birlikte toprağı verimli olan ve, Hy ya da Columbkill de denilen Iona adası iki mil uzunluğunda, yaklaşık bir mil genişliğindedir. Manastır, kitaplığı ve kral mezarlarıyla tanınmıştır: 1° Aziz Colomban manastırı, İ.S. 566'da kurulmuştur. Başpapazı, Kaledonya piskoposları üzerinde olağanüstü bir yargılama yetkisini kullanıyordu; 2° İçerisinde tam olarak bir Tite-Live'nin bulunacağı umulmuş olan klasik bir kitaplık; 3° kutsal toprak diye orada yatan İskoçyalı, İrlandalı ya da Norveçli altmış kralın mezarları ... (Bk. Usher, s. 311-360-370, ve Buchanan, **Rerum Scot.**, I. II, s. 15, baskı Ruddiman.).

887) Chrysostôme, Benedictus'lerin birinci cildinde manastır yaşamının övgüsüne ve savunmasına üç kitap ayırdı. Yahudilerin yasa sandığı (arche d'alliance) yalnızca seçilmişlerin (keşişlerin) kurtulacaklarına inanmak için —ona göre— yeterli bir kanıttı. (I. I, s. 55, 56). Daha sonra da biraz daha insancıl olmakta (I. III, s. 83, 84), güneş, ay ve yıldızlar gibi çeşitli şan derecelerini kabul etmektedir. Bir kralın keşişle karşılaştırmasında, neden bilmem, kral, daha parlak şekilde ödüllendirilecek, daha ağır olarak cezalandırılacaktır.

888) Thomassin, Discipline de l'Eglise, cilt I, s. 1426-1469, ve Mabillon, Oeuvres posthumes, cilt II, s. 115-158. Keşişler yavaş yavaş kilise sıradüzeni (hiyerarşi)ne kabul edildiler.

889) Din bilgini Middleton (V, I, s. 110), manastırsal yaşamın en uzdilli savunucularından biri olan Chrysostôme'un davranışını ve yazdıklarını şiddetle eleştiriyor.

890) Bu dişi öğretililerdeki din bağlılığının övgüsü aziz Hiyeromus'ün eserlerinin büyük bir kısmında ve aziz Paule'nin savunusunda önemli yer tutmaktadır. Başlangıç sözü biraz şişirilmiştir: «Vücudu-

mun tüm organları dile gelseydi, hepsi konuşabilseydi, bana mümkün olmayacaktı ki,.. v.b.» (Paula'nın Mektupları, cilt I, s. 169-172.).

891) Socirus Dei esse coepisti. (Hiyeronimus, cilt I, s. 140, ad Eustochium. Rufinus (in Hieronim., Oper., cilt IV, s. 223), bu yakıştırmaya —haklı olarak— fena halde öfkelendiğinden — hangi putperest 'ozanın böyle bir söz söylediğini hasmına soruyor.

892) «Nunc autem veniunt plerumque ad hanc professionem servitutis Dei, et ex conditione servili, vel etiam liberati, vel propter hoc a Dominis liberati sive liberandi; et ex vita rusticana, et ex opificum exercitatione, et plebeio labore.» (Augustinus, **de Oper. Monach.**, bö. 22; **ap. Thomassin.**, Discipline de l'eglise, cilt V, s. 1094.). Assenius'ü kınayan Mısırlı, keşiş yaşamının çobanınkinden iyi olduğunu söylüyor. (Bk. Tillemont, Mém. Ecclés., cilt XIV, s. 679.).

893) Kendi mezhebinden bir küçük manastırda oturan bir dominik keşişi, hemen farkına vardı ki, gece duası için çanları çaldıkları halde manastırdakiler bu dua için kalkmıyorlardı. (P. Lorbat.'nin Gezileri, I, s. 10.).

894) Lucas Holstenius'ün **Codex Regularum'a** yazdığı son derece sağduyulu «başlangıç»'a bakınız. İmparatorlar, kamusal ve bireysel ödevlerin zorunluğunu değerlendirmeye çalıştılar; ama bu zayıf engellemeler, bağnazlığın yarattığı sele dayanamıyarak yıkıldı. Justinianus de keşişleri, umduklarından çok kayırdı. (Thomassin, cilt I, s. 1782-1799; Bingham, I. VII. bö. 3, s. 253.).

895) Dört inançlı gezgin, manastırsal kuruluşları, özellikle Mısır'ınkileri, 400 yılına doğru betimlediler; Rufinus (**Vit. Patrum**, I. II, III, s. 424-536); Posthumien (**sulp. Severus**), Diyalog I; Palladius (**Hist. Luriac., in Vit. Patrum.**, s. 709-863), ve Cassianus (Bk. cilt VII, Bibliotheque Max Patrum., enstitü kitaplarının ilk dört tanesi ve yirmi dört konferansı.).

896) Malchus örneği (Hiyeronimus, cilt I, s. 256) ve Casslanus'le arkadaşının (Conférence XXIV deseni onların özgürlüğünün tartışılmaz kanıtlarıdır, ki Erasme, aziz Hiyeronimus'ün Yaşam Öyküsü'nde uzdille betimlemiştir (Bk. Chardon, Hist des Sacrements, cilt VI, s. 279-300).

897) Bk. Justinianus'ün yasaları (Novell. CXXIII, no 42) ve Fransa Tarihçileri'nde (cilt VI, s. 427) aziz Louis, ve Denisart'da Fransa'nın şimdiki hukuku (Kararlar, v.b., cilt IV, s. 855, v.b.).

898) Dokuzuncu yüzyılın başlarında keşişlerin reformcusu olan

Saint-Benoit'ca derlenmiş eski **Codex Regularum** onyedinci yüzyılda Lucas Holstenius'çe yayımlanmıştır. Bu kodeks, kadın ve erkek toplulukları için otuz değişik kural kapsar. Yedisi Mısır'da, biri Doğu'da, biri Kapadokya'da, biri İtalya'da, biri Afrika'da, dördü İspanya'da, sekizi Galya ya da Fransa'da, biri de İngiltere'de düzenlenmiştir.

899) Batı'da çok uyulmuş bulunan Colomban kuralı, en hafif kusurlar için yüz disiplin sopası'nı gerektirir. (**Cod. Reg.**, kısım II, s. 174). Şarlman'ın saltanatından önce başpapazlar, keşişlerini sakat bırakabiliyor ve gözlerini oydurabiliyorlardı. Bu barbarca ceza, o zamandan beri icad ettikleri **vade in pace** denilen gömüt ve yer altı cezasından daha hafif sayılabilirdi. (Bk. bilgin Mabillon'un çok yetkin Discours'u, Oeuvres posthumes, cilt II, s. 321-336.). Bu konuda insanlık ökesiyle hareket ettiği görülüyor. Bu çabası yüzünden Vendôme'un aziz gözyaşını savunması bağışlanabilir. (s. 361-399).

900) Sulp. Severus, Diyalog, I, XII, XIII, s. 532, v.b.; Cassianus, Instit., l. IV, bö. 26, 27. **Proecipua ibi virtus et prima est obedientia.** Verba Seniorum'lar arasında (in Vit. Patrum, l. V, s. 617), ondördüncü söylev söz dinleme'yi işliyor ve, manastırlarda yararlanması için yayımlayan cizvit Rosweyde, iki endekste dağnık halde bulunan tüm pasajları topladı.

901) Din bilgini Jortin (Remarques sur l'histoire ecclés., cilt IV, s. 161) aziz Chrysostôme'nin sürgünlüğü sırasında Kapadokya keşişlerinin gösterdikleri değerliliği anlatıyor.

902) Casslanus, Mısır keşişlerinin giysileri konusunda çok ayrıntılı bilgi vermiş (Institut., l. I), Sozomene de (I. III, bö. 14) bunlarda Istiâreli bir anlam ve gizemli erdemler bulmuştur.

903) **Regul. Benedict.**, no 55, **in Cod. Regul.**, kısım II, s. 51.

904) Bk. Uzes piskoposu Ferreol kuralı (no 31 (in Cod. Regul., kısım II, s. 136), ve Seville piskoposu Isidore'nin kuralı no 13 (in Cod. Regul, kısım II, s. 214).

905) Eller ve ayaklar için biraz hoşgörü tanınıyordu. «Totum autem corpus nemo unguet, nisi causa infirmitatis; nec lavabitur aqua nudo, corpore, nisi languor perspicuus sit.» (Regul., Pachom., XCII, kısım I, s. 78).

906) Aziz Hieronimus, anlamlı olmakla birlikte ihtiyatsız terimlerle perhizin övgüsünü yapmaktadır: «Non quod Deus universitatis creator et Dominus intestinorum nostrorum rugitu, et inanitate vent-

rls pulmanisque ardore delecteur, sed quod allter pudicitia tuta esse non possit.» (**Op.**, cilt I, s. 137, **ad Eustochium**) **et de illusionibus nocturnis.**

907) **Edecitas in Groecis gula est, in Gallis natura.** (Dialog., I, bö. 4. s. 521.) Cassianus, Galya'daki perhizi tam olarak gözlemlemenin olanaksız olduğunu itiraf ediyor, ve buna neden olarak şöyle diyor: **Aerum intemperies, et qualitas nostroe fragilitatis.** (Institut., IV, 11.) Colomban kuralı İrlanda gibi yoksul bir ülkede yemek ve yaşayıştaki sadelik bakımından Mısır'dan farklı durum olmadığından, daha sert uygulanmaktaydı. Isidore kuralı daha yumuşaktı: bu kuralda bayram günlerinde et yenilmesine izin verilmektedir.

908) Yalnız su içen ve başka besleylcl içki kullanmayan kimseler hiç değilse yirmi beş ons ağırlığında ekmek yemelidirler. (Etat des prisons, Howard, s. 40).

909) Bk. Cassianus, Collat, I. II, 19, 20, 21. Altı ons ağırlığındaki ekmeğe **praximacia** adı verilmişti (Rosweyde, **Onomasticon**, s. 1045). Pacôme, kendi keşişlerinin yiyecek hakedişlerini artırdı. Ne var ki, onunla orantılı olarak da çalıştırıyordu. (Pallad. **In Hist. Lausiac.**, bö. 38, 39; **In Vit. Patrum**, I. VIII, s. 736, 737.).

910) Bk. Cassianus'ün Mısır başpapazı Serenus'ün çağrılısı olarakbulunduğu yemek (Collat., VIII, 1).

911) Bk. Saint Benoit'nın disipl'ini, n. 39, 40, **In Cod. Regul.**, kısım II, s. 41, 42. «Licet legamus virum omnino monarchorum non esse, sed quia nostris temporibus id monachis non persuaderi potest.» Onlara, belki Arbuthnot levhalarının yardımıyla değerlendirilmiş bir Roma ölçüsü olan **hemina**'yı esas alıyor.

912) **Benim kitabım, benim paltom, benim ayakkabılarım, vb.** deyimler, Batı keşişlerine kesinlikle yasak edilmiştl (Cod. Regul., kısım II, s. 174-235-288), ve Colomban disiplini bu gibilere altı sopa cezası veriyordu. Yeni zaman manastırlarının yöntemleriyle alay eden (Manastır Düzenleri)'nin yazarı, eskilerin daha az gülünç olduklarını bilmez görünmektedir.

913) Kilise biliminin iki büyük ustası olan P. Thomassin (Discipline de l'Eglise, cilt III, s. 1090-1139) ve P. Mabillon (Etudes monastiques, cilt I, s. 116-155) keşişlerin çalışmalarını ve yaptık'arı işleri çok esaslı olarak incelemişlerdir. Birincisi bu çalışmaları değerli bulmakta, öbürüyse görevleri gereği çalışmalar olarak görmektedir.

914) Mabillon (Etudes monastiques, cilt I, s. 47, 55) Doğu'da ve Batı'daki öncellerinin dizinsel çalışmalarının yararını göstermek üzere birçok ilginç olayı toplamıştır. Mısır'daki eski manastırlardaki kitaplardan çok güzel kopyalar çıkarılıyordu. (Cassianus, Instit., I. IV, bö. 12.). Aziz Martinus'ün öğretilileri de bu tür çalışmalarda bulunuyorlardı. (Sulpius Severus, **in Vit. Martinus**, bö. 7, s. 473.) Cassiodore, keşişlerin öğrenmesine, incelemesine büyük bir davranış genişliği tanıdı. Kalemlerini Homeros ve Virgilus yolunda kullanmak üzere kimi zaman Augustinus'ün ve Chrysostôme'nin izinden ayrıldıkları için onlara gücenmemeliyiz.

915) Thomassin (Discipline de l'Eglise, cilt III, s. 118-145, 146-171-179) medeni hukukla kilise yasalarındaki evrimleri inceledi. Çağımız Fransa'sı, kendi kendilerini mahküm etmiş bulunan keşişlerin medeni hukuk açısından ölmüş sayılacaklarını kabul etmiş ve, haklı olarak, kalıtçı olmak hakkından onları yoksun bırakmıştır.

916) Bk. Hiyeronimus, cilt I, s. 176-183. Keşiş Pambo, kilise ye verdiklerinin değerlendirilmesini arzulayan Melania'ya şöyle yanıt vermişti: «Onu bana mı yoksa Tanrı'ya mı sunuyorsunuz? Eğer Tanrı'ya ise, terazisinde tüm evreni tartan O'na, sizin verdiğiniz gümüşün değeri neyi ifade edebilir ki?» (Pallad., **Hist. Laus.**, bö. 10; in Vit. Patrum, I. VIII, s. 715.).

917) (Zosime, I. V, s. 325.) Benedictus'lerin zenginliği Doğu'daklerininkinden daha çoktu.

918) Altıncı genel konsil, **Quinisext. In Trullo**, Kanon (Canon) XLVII, (Beveridge'de, cilt I, s. 213), kadınlara erkek manastırında, gece geçirmeyi, ve erkeklere de kadınlar manastırında gece konukluğu yapmalarını yasaklamaktadır. Yedinci genel konsil —İkinci İznik— Kanon XX (Beveridge'de, cilt I, s. 325).

919) Benedictus tarikatından bir manastır başpapazının içtenlikli itirafını bir yerde okumuş ya da duymuştum: «Yoksulluk isteğim bana yüzbin ekü gelir sağladı; söz dinleme isteğim beni bir hükümdar mertebesine yükseltti.» Namus ve iffetinin ona neye mal olduğunu bilemiyorum.

920) Plor, Mısırlı keşiş, kız kardeşinin ziyaretini kabul etmişti. Onunla kaldığı sürece gözlerini kapalı tutmuştu. (Bk. Vit. Patrum, I. III, s. 504.) Bu türden daha birçok başka örnekler de verilebilir.

921) Pacôme kurallarının 7, 8, 29, 30, 31, 34, 57, 60, 86 ve 87'nci

maddeleri en sert biçimde suskunluğu ve nefis kırılmasını zorunlu kılmaktadır.

922) Cassianus, İnstitution'larının üçüncü ve dördüncü kitaplarında keşişlerin gündüz ve gece yaptıkları dualarl uzun uzun anlatmakta ve Tabenna'daki manastırlarda bir meleğin öğrettiğl dinsel tören (ibâdet) biçimine ağırlık vermektedir.

923) Cassianus, kendi kişisel deneyimine dayanarak, bir keşişin, yalnızlığının sıkıntısı içinde uğradığı beden ve ruh acedla'sını ya da uyuşukluğunu betimlemektedir. «Saepiusque egreditur et Ingreditur cellam, et solem velut ad occasum tardius properantem crebrius intuetur.» (Institut., X, I.).

924) Genç Stagirius, dostu aziz Chrysostôme'ye sıkıntılarını ve içindekl kötü duygularını anlattı. (Bk. Middleton'un Eserler'i, cilt I, s. 107-210). Buna benzer şeyler tüm azizlerin yaşamının başlangıcında meydana gelmiştir. Ünlü Inigo ya da Ignacius —ki, cizvitliğin kurucusudur— örnek olarak gösterilebilir. (Ignace de Guispuscoa'nın Yaşam öyküsü, cilt I, s. 29-38).

925) Fleuri, Hist. Ecclés., cilt VII, s. 46. Hangi bölümünde olduğunu anımsayamadığım Papazların Yaşamı'nda okuduğuma göre, içlerinden geçenleri başkeşişe anlatmayı göze alamıyan birçok keşiş, kendi kendilerini öldürerek suçlu durumuna düşmüşlerdir.

926) Şeytanların, aziz Antonius zamanındakilere göre neden sayıca ve kötülükçe daha az olduklarını ciddi biçlmde inceleyen Casslanus'ün yedinci ve sekizincl vaazlarına bakınız. Rosweyde'nin endeksinde **(Vit. Patrum)** çok sayıda cehennem sahneleri yazılıdır. Şeytanların en çok korkulacak zamanları kadın kılığında göründüklerl anlardır.

927) Özellikle Mısır'da Senebit'lerle anakoretler arasındaki ayrılığı iylce kavramak lçin Hiyeronimus (cilt I, s. 45, ad **Rusticum**), Sulpicius Severus'ün birinci diyaloğu, Rufin'in (bö. 22, **in Vit Patrum**, I. VIII, s. 712-758) ve hepsinden çok, Casslanus'ün onsekizinci ve ondokuzuncu vaazlarına bakınız. Bu yazarlar, vatandaşın yaşamıyla keşişlerin yaşamını karşılaştırarak ikincisinin kötüye kullanılışını ve tehlikesinl anlamış bulunuyorlar.

928) Sulcer., Thesaur. Eccles., cilt II, s. 205, 218. Thomassln (Discipline de l'Eglise, cilt I, s. 1501, 1502) bu hücrelerln betimlemesini yapıyor. Gerasimus, Ürdün çölünde manastırını kurunca yetmiş **laura** ile çevresi sarılmıştı.

929) Theodoret, büyük bl rciltte, Philothée (in Vit. Patrum, **I. IX,** s. 793-863), otuz anakoretin yaşam öyküsünü ve tansıklarını topladı. Evagrius (I. I, bö. 12) Filistni keşişlerinin daha kısa ve anlatımlı bir övgüsünü yapmaktadır.

930) Sozomen., I. VI, bö. 33. Büyük aziz Ephremus (Ephrème) bu ya da otlayan keşişlerin savunusunu yapmıştı. (Tillemont, **Mém. Eccles.,** cilt VIII, s. 292.).

931) Papaz Sicard (Mission du Levant, cilt II, s. 217-233) Aşağı-Tebai mağaralarını dinsel bağlılıkla olduğu denli şaşkınlıkla da incelemiştir. Yazıtlar, Etyopyalıların kullandığı Siriyak harfleriyle meydana getirilmiştir.

932) Bk. Théodoret, **In Vit. Patrum,** I. IX, s. 848-854; Antonius, **In Vit. Patrum,** I. I, s. 170-177; Cosme, **in Asseman.,** Biblioth. Oriental., cilt I, s. 239-253; Evagrius, I. I, bö. 13, 14; ve Tillemont, Mém. Ecclés., cilt XV, s. 347-392.

933) Evagrius'ün vrediği bilgiye göre, sütunun doruk çemberi üç ayaktır, ki bu durum ne sağduğu ile ne de mimarlık kurallarıyle bağdaşır. Onu aşağıdan bakarak görenler, kuşkusuz aldanıyorlardı.

934) Slmeon Stylite'nln ülseriyle ilgili olarak söylenilen eski yakıştırmayı aktarmadan geçmemeliyim: anlatıldığına göre şeytan, melek kılığına girerek azizi, Elia gibi, bir ateş arabasına binmeye çağırdı. Stylite, Ivedilikle ayağını kaldırdı, ve şeytan, gururundan dolayı onu cezalandırmak için bu fırsatı kaçırmadı.

935) Vit. Patrum adlı eserinde bin sayfayı aşan ölçüde Rosweyde'nin anlattığı bu tansıklardan hangisini seçeceğimi bilemiyorum. Sulpice Severus'ün diyaloglar'ında ve Aziz Martinus'ün Yaşamı'nda bunlardan bir özet bulunmaktadır. Mısır keşişlerine saygı duymaktadır. Ancak, ölüleri diriltmemiş oldukları için onları kusurlu bulmakta, Tours piskoposunun üç ölüyü yaşama kavuşturduğunu söylemektedir.

936) Ulphilas'la ve Gotların hıristiyanlığıyle ilgili olarak bakınız: I. VI, bö. 37; Sozomene-; Socrate, I. IV, bö. 33; Théodoret, I. IX, bö. 37; Philostorge, I. II, bö. 5. Philostorge'nin mezhep sapkınlığı ona daha gerçek kaynaklar elde etme olanağı vermiş gibi görünüyor.

937) İ.S. 665 yılında, dört İncil'in çevirisinden Got dilinde bir kısım yayımlandı. Her ne denli Westein, birtakım köksüz sanılara dayanarak, bu yapıtı yapmış olma şerefini Ulphilas'tan almaya davranıyorsa da, sözü geçen çeviri esere töton dilinln en eski anıtı gözüyle

bakılmaktadır. Dört harften ikisi, İngilizcenin **W**, ve **th**'ini ifade etmektedir. (Bk. Simon, Hist. Gritique du Nouveau Testament, cilt II, s. 219-223. **Mill. Prolegom.**, s. 151, baskı Kusteri; Westein Prolegom., cilt I, s. 114.).

938) Philostorge, geçişlerini Konstantinus'ün saltanatı sırasında gösteriyor, ki yanlıştır. Bunun büyük göçten önce olduğuna inanmak lstlyorum.

939) Bu Got oymağı üzerine kısa ve anlatımlı ilginç bilgileri Jornandes'in (**de Reb. Get.**)'ine borçluyuz. Gothi minores, populus immensus cum suo pontifice ipsoque primate Wulfilâ. Yararsız bir yineleme değilse, son sözcükler, din dışı bir yargılamayı göstermektedir.

940) «At non ità Gothi, non ità Vandali; malis licet doctoribus instituti, meliores tamen etiam hac parte quam nostri.» (Salvianus, **de Gubernat. Dei**, l. VII, s. 243.).

941) Mosheim, dördüncü yüzyıldan ondördüncü yüzyıla değin hıristiyanlığın ilerlemeleri konusunda bilgiler vermiştir. Bu konu, kilise tarihi, hattâ bir felsefe tarihi için bile yeterli araç ve gereç sunacak niteliktedir.

942) Socrate, bu sonuncu güdünün Bourgiuğnon'ların hıristiyan olmalarına neden olduğunu söylüyor. Orose de hıristiyanlığını piété kutlamıştı.

943) Bk. Winchester'in ilk plskoposu Daniel'in özgün ve ilginç mektubu. (Beda, Hist. Eccles., Angl., I. V, bö. 18, s. 203. Baskı Smith). Bu mektup, Hesse ve Turingen yabanıllarına İncil vaazları veren S. Bonlface'a yazılmıştır. (**Epistol. Bonifacii, LXVII. In maxima Bibliotheca Patrum.**, cilt XIII, s. 93.).

944) Charlemagne'in kılıcı bu kanıta daha da ağırlık kazandırdı. Ne var ki, Daniel bu (epitre)'i yazdığı zaman (İ.S. 723) Müslümanlar, fetihlerini Hind'ten İspanya'ya dek yaydıkları için bu kanıtı hıristiyanlara karşı kullanabileceklerdi.

945) Ulfilas'ın ve Gotların kanısı, her ne denli dinsel törenlerinde bu öğretiyi benimsiyorlardıysa da oğul'un bir yaratık olduğunu kabul etmedikleri Için yarı-Ariusçülük'e doğru eğilim gösteriyorlardı. Havârileri, bu dinsel tartışmayı, bir çekişme konusu olarak büyütülmüş ikinci derecede bir sorun olarak betimlemiştir. (I. IV, bö. 37.).

946) Gotların mezhep sapkınlığı İmparator Valenslus'ten bilinmiştir. Itaque justo dei judiclo Ipsi cum vivum incenderunt, qul propter

eum etiam mortui, vitio erroris arsuri sunt. (Orose, I. VII, bö. 33, s. 554.) Bu kıyıcı hüküm, soğuk bir eda ile «tek bir adam sayısız kuzeyliyi cehenneme sürükledi, v.b.» diyen Tillemont'ca da doğrulanmıştır. Salvianus (de Gubern. Dei, I. V, s. 150, 151) bu istenç dışı yanılgıyı kınıyor ve mâzur görüyor.

947) Orose, 416 yılında (I. VII, bö. 41, s. 580), hıristiyan —yânî katolik— kiliselerinin Hunlar, Süevler, Vandallar ve Burginyonlarla dolu olduğunu doğruluyor.

948) Frison'ların kralı Radbod, bir misyonerin, ihtiyatsızca söylediği bu sözlerden o denli hiddetlendi ki, henüz girdiği vaftiz kurnasından hemen çıktı. (Bk. Fleury, Hist. Ecclés. cilt IX, s. 167.)

949) Vizigotlar ve Avitus zamanında Clermont piskoposu olan Sidonius'ün mektupları (ki, Burgiyonlarda da Vienne piskoposuydu) katoliklerin genel tutumu üzerine yetersiz kanılar vermektedir. Clovis ve Theodoric'in tarihi kimi özel olayları verebilecektir.

950) Genseric, bu densiz yollamaları cezalandıran sertliğiyle karşılaştırmanın doğruluğunu itiraf eder gibidir. (Victor Vitensis, cilt VII, s. 10.).

951) Clermon piskoposu ve o çağda yaşamış olan Sidonius'ün yakınmaları bunlardır. (I. VII, bö. 6, s. 182, v.b., baskı Sirmond). Aquitaine'de çoğu şehit sanını alan ıstırap çekmiş dokuz piskoposluğun boş olduğunu kanıt olarak göstermektedir.

952) Vandal işkencelerinin özgün anıtları, Victor Vitensis'in (bu piskopos, Hunnerik'çe sürülmüştü) **de persecutione vandalica** beş ciltlik tarihinde; Trasimond işkencelerinde adı geçen aziz Fulgencius'ün Yaşam öyküsünde (in Biblioth. Max. Patrum, cilt IX, s. 4-16), ve Procope'nin Vandallar'ın savaşı'nın birinci kitabında bulunmaktadır. (bö. 7, 8, s. 196, 198, 199). Victor'un son yayımcısı Don Ruinart, bu konuyu çok bilimsel notlarla ve bir ek ile zenginleştirmiştir (Paris, 1664).

953) Victor, IV, 2, s. 65. Hunnerik, Homoousien'lere katolik adını yasaklıyordu. Gerçek **Divinoe majestatis cultores'**i kendi yanı olarak gösteriyordu, ki bu inancı, Rimini ve Seleucie sinotlarında binden çok piskopos'ça onaylanmıştı.

954) Victor, II, s. 121, 122. **Laudabilior ... videbatur.** Bu sözcüğü unutmuşluktan gelen el yazmalarındaki ilgili bölüm anlaşılmaz biçime girmiştir. (Bk. Ruinart, Not., s. 164.).

955) Victor, II, s. 22, 23. Kartaca papazları bu sonuçlara **pericu-**

Iosoe diyorlardı, ve bunlar sanki katolik piskoposları tuzağa düşürmek amacıyla önerilmişler gibiydi.

956) Bu konferansın öyküsü ve piskoposların tutumu için Victor'da ele alınan ve tüm dördüncü kitapta bulunanlara bakınız (11, 13, 18, s. 35-42) (s. 63-171). Üçüncü cilt (s. 42-62) onların savunusunu ve inanç itirazlarını kapsamaktadır.

957) Victor'da (s. 117-140) Afrikalı piskoposların listesine ve Ruinart'ın notlarına bakınız (s. 215-397). Mezhep sapkını anlamındaki **Donatus** adı sık sık yinelenmekte ve benimsenmiş görünmektedir. Bizim son yüzyıldaki bağnazlarımız: dindarlık gösteren **Deodatus, Deogratias, Quidvuldeus, Habetdeum,** etc. gibi.

958) Fulgence, Vit., bö. 16-29. Thrasimond, kendisinin ılımlı ve çok bilgili olduğunun söylenmesinden hoşlanıyordu. Fulgence, zorba Ariusçü hükümdara, **piissime rex** sanı vererek üç dinsel tartışma kitabı armağan etti. **(Bibliot-max-Patrum,** cilt IX, s. 41). Fulgence'nin yaşamında sürgüne gönderilmiş piskoposların sayısı ancak altmışa varıyordu. Victor de Tunone ve Isidore bu sayıyı yüzyirmi olarak gösteriyorlar. **Historie Miscella** ile o zamanların özgün bir kroniği sürgün piskopos sayısını ikiyüz yirmi olarak saptıyorlar. (Bk. Ruinart, s. 570, 571).

959) Seneka'nın iğneleyici ve tatsız yazı'arına bakınız. Stoacılık öğretisi, sürgüne Ovidius denli cesaret gösteremedi. Korsika'da belkl tahıl, şarap ve yağ bulunmuyordu. Ama, ot yetişiyordu, su vardı, ateş de yakılıyordu.

960) **Si ob gravitatem coeli interissent, vile damnum.** (Tacit., Annal., II, 85.) Bu uygulamada Thrasimond, **utile damnum** diye okuyan kimi eleştirmenlerin bu değişik okuyuşlarını seve seve benimserdi.

961) **Genel** bir zorbalığın başlangıcını Victor'da (II, 3, 4, 7), ve Hunnerik'in iki buyrultusunu okuyunuz. (I. II, s. 35; I. IV, s. 64).

962) Bk. Procope, **de Bell. Vandal.,** I. I, bö. 7, s. 197, 198. Magripll bir hükümdar, Vandallar'ca işlenmiş dinsel saygısızlıkların izlerini silerek hıristiyanların tanrısını yatıştırmaya çalıştı.

963) Bunun için Victor'a bakınız (II. 8-12, s. 30-34). Victor, gözüyle görmüşçesine, bu insanların mutsuzluklarını anlatıyor.

964) Victor'un birinci kitabına bakınız. Yakınmalarının doğruluğu Procope'nin yansız tanıklığı ve Justinianus'ün resmi sözleriyle doğrulanmıştır (Kodeks, I. I, cilt 27.).

965) Victor, II, 18, s. 41.

966) Victor, V, 4, s. 74, 75. Adı Victorianus'tü, zengin bir alleden, Adrumetum'de doğmuştu. Ona Afrika konsulusü sanını vermiş olan hükümdarın kayrasından yararlanıyordu.

967) Victor, I. 6, s. 8, 9. Kont Sebastianus'ün gözüpek dayanışını ve yanıtını anlattıktan sonra şöyle diyor: **Quare alio generis argumento posteà bellicosum virum occidit.**

968) Victor V, 12, 13. Tillemont, Mémoires Ecclésiatiques, cilt VI, s. 609.

969) **Primat**, Kartaca piskoposuna verilen bir addı. Ne var kı, mezhepler ve uluslar, başpapazlarına **patriarche** adını verdiler. (Bk. Thmassin, Discipline de l'Eglise, cilt I, s. 155-158.).

970) Patrik Cyrillus (Cyrille) Latince bilmediğini açıkça söylemişti. (Victor, II, 18, s. 42.). Nescio latinè, ve bu dilden yalnız konuşma konusunda yararlandığı, vaazlarında ve yazılarında onu kullanmadığı düşünülebilir. Vandal papazları daha da bilgisizdi ve katoliklerden ayrılmış bulunan Afrikalı'lara güven veremiyorlardı.

971) Victor II, I, 2, s. 22.

972) Victor, V, 7, s. 77. Elçinin adı Uranius'tü.

973) **Astutiores**, Victor, IV, 4, s. 70. Kendilerinden Isteni'en yeminden sıyrılmak için İncil'deki **Non jurabitis in toto** sözlerinden yararlandıkları görülüyor. Yemin etmek istemeyen kırk altı piskopos Korsika'ya sürüldüler. Yemin eden üçyüzikisi ise Afrika eyaletlerini paylaştılar.

974) Rusya piskoposu Fulgence, senatörler soyundan geliyordu ve özenli bir eğitim görmüştü. Kendi memleketinin dili olan Latince'yi öğrenmesine izin verilmeden önce Homeros'u ve Meandre'yi çok iyi biliyordu. (**Vit. Fulgentius**, bö. 1.) Olasıdır ki, Afrikalı piskoposların birçoğu Yunanca bilmekteydiler. Grekçeden Latinceye çok sayıda tanrıbilim eserini çevirmişlerdi.

975) Vigilus de Thapsus'ün diyaloğuna yazılmış iki önsözü karşılaştırınız, s. 118, 119, baskı Chiflet; mâsum bir yapıntısı okuyucuyu eğlendirebilecektir. Ne var ki, konu çok ciddi, Afrikalılarsa çok bilgisizdi.

976) Bu düşünceyi ilk kez peder Quesnel dile getirmiş ve çok elverişli bir benimseme görmüştü. Ne denil şaşırtıcı görünse de, aşağıdaki üç gerçek, bugün de genel olarak benimsenmektedir. (Gérard

Vossius, cilt VI, s. 516-552; Tillemont, Mém. Ecclés., cilt VIII, s. 667-671.) 1° Aziz Athanacius, kiliselerimizde çok zaman okunan simgenin yazarı değildir. 2° Bu metin, aziz başpapazın ölümünden yüzyıl sonra görülmüştür. 3° Özgün olarak Latince yazılmıştır, şu halde Batı eyaletlerinde hazırlanmıştır. Konstantinopolis patrğil Gennadius, bu eserden dolayı o denli rahatsız edildi ki, sonunda bunun sarhoş bir kimse tarafından yazıldığını çekinmeden söyledi. (Petau, Dogmat. Theologica, cilt II, VII, bö. 8, s. 687.).

977) Jean, V, 7. Bk. Simon (Hist. Crit. du Nouveau Testament, kısım I, bö. 18, s. 203-218; ve kısım II, bö. 9, s. 99-121) ve İncil'in Yunanca baskılarına bilgin Mill'in ve Wetstein'in önsözü ve notları. 1689'da, katolik Simon serbest olmayı istedi. 1707'de Mill, protestan olduğu halde, köle olmayı arzuladı. 1751'de Ermeni Wetstein mezhebinin ve çağının özgürlüğünden yararlandı.

978) Elde bulunan seksenden çok el yazmasından çoğu en az bin-ikiyüz yıllıktır (Wetstein, **ad loc.**). Vatikan'ın geleneksel nüshaları okunmaz durumdadırlar, Dublin ve Berlin'in iki yazması, istisnâ edilmeye değmez haldedirler. (Bk. Emlyn'in eserleri, cilt II, s. 227-255, 269-299, ve Bay de Missy'nin dört başarılı mektubu, cilt VIII ve IX, Journal Britannic.).

979) Yoldaşları adına inanç mezhebini hazırlayan ve yayan dört piskoposun kimlikleri tam olarak bilinmiyor (ou plus proprement). Bu metne **luce clarius** adını veriyorlar. (Victor Vitensis, **de Persecut. Vandal.**, l. III, bö. 2, s. 54.) Vigilius ve Fulgence'den sonra söz edilmiştir.

980) Onbirinci ve onikinci yüzyıllarda İnciller, Cantorbery başpiskoposu Lanfranc, ve Roma kilisesi kardinali ve kütüphanecisi Nicolas'ın elleriyle düzeltilmiştir, (**Secundum orthodoxam fidem**) (Wetstein, Prolegomen., s. 84, 85). Bu düzeltmelere karşın, bu metin bölümü Latince el yazmaların yirmi beşinde bulunmamaktadır. (Wetstein, ad loc.) Bunlar da, genellikle el yazmalarında bulunmayan hem eskilik, hem de güzellik gibi iki niteliği taşıyan nüshalardır.

981) Almanlarca bulunan bu sanat Roma ve Yunan —dindışı— yazarların kitapları için İtalya'da kullanıldı. İncil'in özgün Yunancası, hemen hemen aynı tarihlerde (İ.S. 1514, 1516, 1520) Erasme'nin ustalığı ve kardinal Ximenes'in elaçıklığıyle yayımlandı. (Polyglotte Complutension) kardinal'e 50.000 dükaya maloldu. (Bk. Mattaire, Annal. Typograph., cilt II, s. 2, 8, 125-133; ve Wetstein, **Prolegomena**, s. 116-

127.).

982) Erasme'nin özeniyle üç tanık bizim Yunanca İncillerimize yerleştirilmiştir: (Complutensien) yayımcıların aşırı dindarlığı, Robert Etienne'in, bir virgül koyarak yaptığı baskı hiylesi ve Théodore de Beze'nin düşünülüp taşınılarak yaptığı sahtecilik ya da iğrenç gariplığı.

983) Pline, **Hist. Natur.**, V, I, **Itiner Wesseling**, s. 15; Cellarius, **Geograp. antiq.**, cilt II, kısım 2, s. 127. Bu Tipasa kentini, Numidya'da aynı adı taşıyan kentle karıştırmamak gerekir. Vespasianus ona Latium ayrıcalıkları tanıdığına göre oldukça büyük bir yerleşim merkezi olmalıdır.

984) Optat. de Milève, **de Schis. Donatist.**, I. II, s. 38.

985) Victor Vitensis, V, 76, s. 6; Ruinart, s. 483-487.

986) AEnas Gazoeus, **in Theophrasto** (**in Bibliot. Patrum**, cilt VIII, s. 664-665.) O, hıristiyandı ve Theophrast diyaloğunu yazmıştı. Konusu, ruhun ölümsüzlüğü ve vücudun yeniden dirilişiydi. Bundan başka yirmi altı mektubu da bugüne kalmıştır. (Bk. Cave, Hist. Litteraria, s. 279; ve Fabricius, Biblioth. Groec., cilt I, s. 4.).

987) **Justinianus Codex**, I. I, başlık 27; Marcellinus, **in Chroniq.**, s. 45; **in Thesaur. Temporum** Scaliger; Procop., de Bell. Vandal., I. I, bö. 7, s. 196; Greg. Magnus, Dialog., III, 32. Bu tanıklardan hiçbiri, o dinlerinden dönmeyenlerin sayısını vermediler. Eski bir şehitler listesi (ap. Ruinart, s. 486) bu sayıyı altmış olarak gösteriyor. Aralarından ikisi, çapkınlık ve hovardalık suçu işlemiş olduklarından, konuşma yeteneklerini yitirdiler. Bu tanıkların en değişik biçimi de, dili kesilmeden önce hiç konuşmamış olan bir çocukta belirgin oldu.

988) Bk. İspanya'nın iki genel Tarihi, Mariana, Hist. de Rebus Hispanioe, cilt I, I. V, bö. 12-15, s. 182-194; ve Ferreras, Fransızca çevirisi, cilt II, s. 206-247. Mariana, bir Romalı dizinci (edebiyatçı) stili ve ruhu göstermek için Cizvit niteliğini unutmuş gibidir. eFrrars, olayları inceliyor ve kronolojiyi ayarlıyor.

989) Goisvintha, arka arkaya iki Vizigot kralıyle evlendi. Athanigild'ten, İngundis'in annesi olan Brunehaut'u doğurdu. İkinci kocası Leovigild'in, birinci evliliğinden Hermenegild ve Recarede adında iki oğlu vardı.

990) «Iracundiae furore succensa, adprehensam per comam capitis puellam in terram conlidit, et diu calcibus verberatam, ac san-

gulne cruentatam, fusslt expoliarl, et plscina immergi.» (Greg. Turon., I. V, bö. 39, cilt II, s. 255.) Grégoire, tarihin bu bölümü için bizim en yetkin kaynaklarımızdan biridir.

991) Mezhep sapkınlarının vaftizini tanıyan katolikler, bu töreni yineliyorlar, ya da daha sonraları denildiği gibi, pekiştirme vaftizi yapıyorlar, bunda, görünür veya görünmez birtakım mistik ayrıcalıklar görüyorlardı. (Bk. Chardon, Hist. des Sacrements, cilt I, s 405-452.).

992) Osset ya da Julia Constantia, Boetis (bugünkü Guadalquivir) ırmağının kuzey kıyısı üzerinde, Sevil'le karşı karşıya kurulmuştu. (Pline, **Hist. Natur.**, III, 3.) Grégoire de Tours'un tanıklığı **(Hist. Francorum**, I. VI, bö. 43, s. 288), Portekizlilerin kuruntulu boşinançlarıyle benimsenmiş olan Lusitania adından (**de Gloriä Martyr.**, bö. 24) daha çok güvenedeğer durumdadır. (Ferreras, Hist. d'Espagne, cilt II, s. 166.).

993) Bu tansık, ustalıkla meydana getirilliyordu. Arius öğretisini izleyen bir kral kapılara mührünü bastırdı. kilisenin çevresinde derin bir çukur kazdırttı, ve vaftiz font'ları, Paskalya arifesinden daha az doldurmuş olmadı.

994) Ferreras (cilt II, s. 168-175, İ.S. 550) Süev'lerin katolikliğe geçtiği zaman ile hal ve koşulların güçlüklerini aydınlattı. Leovigild, onları İspanya'daki Cot krallığıyle yeni birleştirmişti.

995) İznik, daha doğrusu Konstantinopolis simgesine bu katkı, önce sekizinci Toledo konsilinde önerildi (İ.S. 633), ne var ki halkça benimsenmiş olan öğretiye uygundu. (Gérard Vossius, cilt VI, s. 527, **de Tribus Symbolis.**).

996) Bk. Greg-Magn., I. VII, épist. 126; **ap. Baronium**, Annal. Ecclés., İ.S. 599, n. 25, 26.

997) Paul Warnefrid (de Gesis Langobard., I. IV, bö. 44, s. 853, baskı Grot.) Ariusçülüğün, Rotharis'in saltanatı sırasında değerini koruduğunu bildiriyor (İ.S. 536-552). Dini bütün papaz çömezi, hiç kuşkusuz yedinci yüzyılın sonundan önce tamamlanmış olan ulusal inanç değişikliğinin tam tarihini vermemektedir.

998) «Quorum fidei et conversion Ita congratulatus esse rex perhibetur, ut mu'lum tamen cogaret ad christianismum ... Didicerat enim à doctoribus, autorlbusque suae salutis, servitium Christi voluntarium non coactitium esse debere.» (Bède, Hist. Ecclés., I. I, bö. 26, s. 62, baskı Smith).

999) Bk. Fransa Tarihçileri, cilt IV, s. 114, ve Wilkins, **Leges Anglo-Saxonicoe**, s. 11-31. **Si quis sacrificium immolaverit proeter Deo soli, morte moriatur.**

1000) Yahudiler, İspanya'ya Süleyman'ın gemileriyle ve Nabuchodonosor'un ordularıyle getirildkilerini savunurlar. Onlara göre, Adrianus, Juda oymağından kırkbin, Benjamin'den de onbin aileyi buraya taşıtmıştır. (Basnage, Histoire des Juifs, cilt VII, bö. 9, s. 240-256.).

1001) O tarihte Sevil piskoposu olan Isidore, davranışı nedenlyle Sisebut'u kutlamakla birlikte onu doğru bulmuyor. (**Chron. Goth.**, s. 728.) Baronius (İ.S. 614, n. 41) Aimoin'in otoritesi üzerindeki sayıyı saptıyor. (I. IV, bö. 22). Ne var ki, bu otorite zayıftır. Historiens de France'daki metin aktarmalarının gerçekliğini araştırmak benim için olanaksız kaldı. (cilt III, s. 127).

1002) Basnage (clit VIII, bö. 13, s. 388-400) Yahudilerin durumunu doğrulukla gözler önüne sermektedir. Benim konuma yabancı düşse de o, İspanyol konsillerinin kararlarına ve Vizigotların yasalarına ilginç ve köklü hal ve koşulları da ekleyerek konusunu zenginleştirebilirdi.

1003) Bu bölümdeki metin aktarmalarını (Recueil des historiens des Gaules, et de la France)'dan alacağım (Paris, 1737-1768, onbir cilt, dört sayfalık formalar, **in-folio**). Dom Bouquet ve öbür benedictus'ler tüm özgün ve asıl tanıklıkları 1060 yılına dek kronolojik düzene soktular ve bunlara billmsel notlar eklediler. Bu ulusal yapıtın 1500 yılına dek sürmesi gerekirdi ve bizim de ilerlememizi sağlayacaktı.

1004) Tacitus, Hist. IV, 73, 74, cilt I, s. 445. Tacitus'ü kısaltmak isteği bağışlanmaz bir övünme olurdu. Ne var ki, Galya'nın o zamanki ve gelecekteki evrimlerine uyguladığı genel düşüncelerde bir seçme yapmaya kendimde olanak görmekteyim.

1005) «Eadem semper causa Germanis transcendendi in Gallias libido atque avaritiae et mutandae sedis amor; ut relictis paludibus et solutudinibus suis fecundissimum hoc solum vosque ipsos possiderent .... Nam pulsis Romanis, quid aliud quâm bella omnium inter se gentium existent?»

1006) Sidonius Apollinaris, durumlarının sıkıntılı halleriyle, hiç de doğal olmayan bir sevinçle eğleniyor.

1007) Bk. Procope, **de Bello Gothico**, I. I, bö. 12, cilt II, s. 31. Grotius'ün ünü, bir el yazmasını kaynak olarak almadan **Ren'l Ron'un**

yerine koymazdı, diye düşünmeme neden olmaktadır. (Hist. Gothorum, s. 175).

1008) Sidonius, I. VIII, Mektup., 3, 9, cilt I, s. 800. Jornandes (de Rebus Geticis, bö. 47, s. 680) Got hükümdarının bu portresini, bir bakıma doğruluyor.

1009) Latince aslı **Chlodovechus** ya da **Chlodovoeus**'den alınarak benimsenen adı Clovis biçiminde kullanmayı gelenekleştiren uygulamaya ben uydum. Ne var ki **ch** Cermen sesini yansıtmaktadır. Gerçek ad **Luduin** ya da **Louis**'den az farklıdır. (Mém. de l'Acad. des İns.. criptions, cilt XX, s. 68.).

1010) Grégoire de Tours, I. II, bö. 12, cilt I, s. 168. Bassina doğanın diliyle konuşmaktadır. Onu gençken gören Franklar, bunu yaşlılıklarında Grégoire'a anlatmışlardı. Tours piskoposunun, ilk katolik kralının annesinin anısını lekelemek için bir çıkarı yoktu.

1011) Râhip Dubos (Hist. critique de l'établissement de la monarchie dans les Gaules, cilt I, s. 630-650) Clovis'in ilk krallığiyle ilgili doğru betimlemeyi yapma ve ulusal uyrukların sayısını belirleme gibi değerli hizmette bulunmuştur.

1012) «Ecclesiam incultam, ac negligentlâ civium paganorum praetermissam, veprium densitate oppletam, etc., (Vit. sancti Vedastl, cilt III, s. 372.)» Bu betimlemenin düşüncesine göre, putperestler Arras'ı, Clovis'in vaftizinden çok zaman önce ellerinde bulundurmaktaydılar.

1013) Grégoire de Tours (I. V, bö. 1, cilt II, s. 232) Clovis'in yoksulluğuyle ardıllarının zenginliğini karşılaştırıyor. Bununla birlikte Rémi (cilt IV, s. 52) tutsakların geri alınması için yeterli sayıda **paternas opes**'lerden söz etmektedir.

1014) Bk. Grégoire, I. II, bö. 27, 37, cilt II, s. 175, 181, 182. Soissons vazosunun ünlü öyküsü Clovis'in karakterini ve gücünü açıklamaktadır. Tartışma noktası olarak, Dubos, Boulainvilliers ve öbür eski zaman uzmanlarınca garip biçimde değişikliğe uğratılmıştır.

1015) Önemli ve ince görüşmeleri yönetmiş olan seçkin devlet adamı dük de Nivernais, Clovis'in siyasal sistemini bilgiyle açıklamaktadır. (Mém. de l'Acad. des Inscriptions, cilt XX, s. 147-184.).

1016) Soissons akademisinin ödülünü kazanan bir bilimsel araştırmasında Bay Biet, Syagrius'ün ve babası AEgidius'ün krallığının durumu ve genişliği üzerine özenli ayrıntılar vermiştir. Ne var ki, patri-

cius'ü Amiens'den ve Beauvais'den yoksun kılınca Dubos'nun otoritesine çok az güveniyor. (cilt II, s. 54-57).

1017) Fredegaire'nin Grégoire de Tours'u Özetleme'sinde (cilt II, s. 398) **Patricius** adını az inanılabilir da **Rex Romanorum** sanı yerine dikkatle koymuştur.

1018) Sidonius (I. V, Epist. 5, cilt I, s. 794) ona Solon adını veriyor. Ayrıca barbarların Amphion'u da diyerek bu imgesel kralı, dostluk ve eşitlik stili olarak gösteriyor. Med'lerin ilk kralı Dejoces'de olduğu gibi, kararlarındaki ussallıkla tahta çıkmıştır. (Herodot, I. I, bö. 96-100.).

1019) **Campum sibi parari jussit**. Bay Biet (s. 226-251), bu savaşın, Soissons'dan kuzeye doğru yaklaşık on mil uzaklıktaki Benedictus'ler manastırı Nogent'de yapıldığını söylüyor. Savaş alanı putperest mezarlarıyla çevriliydi. Clovis, Leuilll ve Couci dolaylarındaki toprakları Reims kilisesine verdi.

1020) Bk. Sezar (Caesar)'ın açımlamaları, **de Bell. Gallic.**, II, 4, cilt I, s. 220; ve **la Notitia**, cilt I, s. 126. Soissons'un üç fabrikası **Scutaria**, **Batistaria**, ve **Clinabaria**'ydı. Sonuncusu, zırhlı askerlerin tüm zırh takımlarını yapıyordu.

1021) Bu sıfat, ancak hal ve koşula göre değişebilir. Tarih, Grégoire'in önyargısını doğrulayamaz. I. II, bö. 27, cilt II, s. 175, **ut Gothorum pavere mos est**.

1022) Dubos bize gösteriyor ki (cilt I, s. 277-286) Grégoire de Tours ile kitabının tekrircileri ya da okuyucuları, eskiden Eburon'ların ve daha sonraları da Liège piskoposluk bölgesinin vatanı olan, Ren'in öbür yakasındaki **Thuringia** kentiyle Meuse üzerindeki **Tongria** kentini birbirine karıştırmışlardır.

1023) **Populi habitantes juxta Lemanum lacum Alemanni dicuntur.** (Servius, ad **Virgili, Georgic.** IV, 278.) Dom Bouquet (cilt I, s. 817) Sevil'li Isidore'nin daha yeni ve daha az ona bağlı metninden söz ediyor.

1024) Grégoire de Tours, aziz Lupicinus'ü **inter illa Jurens's desertl secreta, quoe, inter Burgundiam Alamannlamque sita, Aventicoe adjacent civitati** (cilt I, s. 648)'ye göndermektedir. Bay de Wateville (Histoire de la confédération helvétique, cilt I, s. 9, 10) Almanya ve Bourgogne dükalığının sınırlarını göstermiştir. Bu sınırlar Constance, Avenche ya da Lozan diyosezlerini içine alıyor, ve bugün de Fransız-

ca veya Almanca konuşulan İsviçre bölgeleri olarak kendini göstermektedir.

1025) Bk. Guillemain, **de Rebius Helveticis**, I. I, bö. 3, s. 11, 12. Eski Vindonisse'in kale duvarlarının içerisinde birbiri ardınca Habsbourg şatosu, Konigsfield manastırı ve Bruck kenti kurulmuştur. Bilgin bir gezgin Romalıların fethiyle, Avusturya feoda zorbalığı, manastır boş inancı ve özgürlüğün meydana getirdiği bilgili yapıtları karşılaştırabilir. Bu gezgin gerçekten bilgin ve filozofsa, yüzyılının değerini ve mutluluğunu algılayabilir.

1026) Grégoire de Tours, I. II, 30, 37, cilt II, s. 176, 177, 182. **Gesta Francorum**'lar, cilt II, s. 551, ve Théodoric'in mektubu. Cassiodore (**Variar**, I. II, bö. 41, cilt IV, s. 4) Almanlar'ın bozgununu anlatıyor. Oymaklarından kimisi, ardıllarının, kolonilerini ve ülkelerini Clovis'in torununa bırakmış olan Théodoric'in koruması altındaki Retia'da yerleştiler. Merovenjiyen krallarının yönetimindeki Almanlar'ın durumu üzerine Mascou'dan bilgi alınabilir (Hist. des Anciens Germains, XI, 8, v.b., not 36); ve Guillemain (**de Rebus Helveticis**, I. II, bö. 10, 12, s. 72-80.).

1027) Clotilde'in, daha da çok Gregoire'ln düşüncesine göre, Clovis Yunan ve Roma tanrılarına tapmaktaydı. İnanılmaz gibi olmakla birlikte Frank'ların dini, yüzyıldan az sürede kaldırıldı ve tümüyle unutuldu.

1028) Grégoire de Tours, Clovis'in evlenmesini ve din değiştirmesini anlatıyor. (I. II, bö. 28, 31; cilt II, s. 175-178); Gesta Francorum'ların yazarı (cilt II, s. 548-552) ve Aimoln (cilt I, bö. 13; cilt III, s. 37-40) nasıl reddedilemezlerse Frédegaire de (cilt II, s. 398-408). Bu önemli olayların birtakım ilginç yönleri halk arasında herhalde anlatıla gelmiştir.

1029) Reims'ten İngiltere'ye dönen bir yolcu alçakgönüllü başpiskoposun vaazlarından bir kopyayı sekreterinden ya da kütüphanesinden çaldı. (Sidonius Apollinaris, I. IX, Mek. 7). Bugün elimizde aziz Remi'nin dört mektubu vardır. (cilt IV, s. 51, 52, 53). Bunlar Sidonius'ün övgülerine ve hayranlığına yanıt verir durumda değildir.

1030) Aziz Remi'nin ardıllarından biri olan **Hincmar** (İ.S. 845-882) onun yaşam öyküsünü yazdı (cilt III, s. 373-380). Reims kilisesinin eski elyazmalarının önemi bir tür güven verebilirdi; ne var ki Hincmar'ın yapıntıları onu yıkmıştır. Aziz Rémi, yirmi iki yaşında kutsanmış, İ.S.

457, ve piskoposluk orununu yetmiş dört yıl tutmuştur. (Pagi critica, In Baron. cilt II, s. 384-572.).

1031) Kutsal küçük şişe adıyle bilinen bir kutsal, daha doğrusu göksel bir şişeyi, Clovis'in vaftizi için bir güvercin getirdi. Bu şişeden, Fransa krallarının taç giymesinde de yararlanıldı. Galyanın başpapazı olmayı çok isteyen Hincmar, bu öykünün ilk yazanıdır. (cilt III, s. 377). Râhip Vertot (Mémoires de l'Acad. des Inscrip., cilt II, s. 619-633) bunun dayanaklarını, her yanı kollıyarak ve de korkusuzca yıktı.

1032) **Mitis depona colla, Sicamber: adora quod incendisti, incende quod adorasti.** (Grég. de Tours, l. II, bö. 31, cilt II, s. 177.).

1033) **Si ego ibidem cum Francis meis fuissem, injurias ejus vindicassem.** Grégoire, bu atak davranış üzerinde söz söylememeyi ihtiyatlı bulmuştur. Fredegaire bunu atılganlık ve dindarlık davranışı olarak betimlemektedir. (Epitom., bö. 21, cilt II, s. 400); Aimon (l. I, bö. 16, cilt III, s. 40), ve Saint Denis'nin kronikleri de aynı biçimde betimlemişlerdir. (S. Denis, l. I, bö. 20, cilt III, s. 171).

1034) Grégoire (l. II, bö. 40, cilt II, s. 183-185), Clovis'in kıyalarını ve yapmacık duyunç acılarını soğuk bir biçimde anlattıktan sonra, belkl de herhangi bir düşüncesl olmadan, tutkunun hiçbir zaman almayacağı bir dersle sözlerini tamamlıyor: **«His ita tranosactis ... Obiit.»**

1035) Gotlar'a karşı kazandığı utkudan sonra Clavis, Tours'dakl aziz Martinus'e zengin armağanlar sundu. Savaş atını yüz altın karşılığında yeniden satın almak istedi. Ne var kl bir büyü, seyisl ahırda alıkoydu ve ancak kral, kurtulmalığı iki katına çıkardıktan sonra onu çıkartabildi.

1036) Bk. Papa Anastasius'ün, yenl hırlstiyan olmuş hükümdara yazdığı mektup (cilt IV, s. 50, 51.) Viyana piskoposu Avitus, bu olay dolayısiyle kutlamaktadır (s. 49); Latin piskopos arının çoğunluğu sevlnçlerini ve bağlılıklarını ona göstermek için birbirleriyle yarış ettiler.

1037) Procope metninde adı bulunan tanınmamış halk yerine Adrien de Valois gerçek adını koydu ve bu düzeltme herkesçe benimsendl. Daha önceden durumu bilmeyen bir okuyucu, Procope'nin, imparatorluğa boyun eğmişken baş kaldırmış Galya kentlerinin bir konfederasyonundan değil, Roma'nın bağlaşığı olan Cermen oymaklarından birlni söz konusu ettlği kanısına varabilecektir.

1038) Procope'nin bir konu dışı (sadet harici) sözleri (**de Bell. Gothic.** l. I, bö. 12; cilt II, s. 29-36) Fransız krallığının kökenini aydın-

latmaktadır. Şunları da gözlemlemem gerekmektedir. 1° Yunanlı tarihçi, Batı coğrafyası üzerinde bağışlanamaz bir bilgisizlik göstermektedir; 2° Birtakım izleri kalmış olması gereken bu antlaşmalar ve ayrıcalıklar ne Grégoire de Tours'da, ne de (Lois saliques)'de bulunmaktadır, v.b.

1039) **Regnum circâ Rhodanum aut Arsrim cum provinciâ Massiliensi retinebant**. (Grég. Tours, I. II, bö. 32, cilt II, s. 178.) Durance'a dek Marsilya eyaleti, sonuç olarak, Ostrogotlar'a bırakıldı. Yirmi beş piskoposun imzası Burgony krallığını temsil eder nitelikte görüldü, İ.S. 519. (Concile Epaon., cilt IV, s. 104, 105.). Bununla birlikte ben Vindonisse'i bunun dışında tutmak isteyecektim. Putperestlik inancındaki Almanlar'ın devlet yönetimi altında yaşıyan piskopos, hıristiyan ve yakın krallıkların sinotlarına gidecekti. Mascou, dördüncü gözlem notunda Bourgogne krallığına ilişkin birçok hal ve koşulları açıklamıştır.

1040) Mascou (Hist. des Germains, XI, 10) haklı olarak Grégoire de Tours'a güvenemiyor. Avitus'ten, (mektup 5), Gondebaut'un, uyruklarının doğru bulmuş gibi göründükleri trajik olaylara çok üzülmüş gibi yapmacıkta bulunduğunu tanıtlamak için bir pasaj bulup çıkardı.

1041) Konferansın asıl metnine bakınız (cilt IV, s. 99-102). Esas aktör, belki de meclisin sekreteri olan Avitus Vienne piskoposuydu. Dupin'de (Bibliot. Ecclésiastique, cilt V, s. 5-10) onun kişiliği ve yapıtları üzerine birtakım ayrıntılar bulunabilir.

1042) Grégoire de Tours (I. III, bö. 19, cilt II, s. 197). Dijon'u daha o zamandan kent adını kazanmaya hak etmiş bir şato olarak betimlerken düşel âlemlere dalmakta ya da bu konuda uzdilli bir yazarı kopya etmektedir. Dijon, onikinci yüzyıla dek Langres piskoposlarına bağlı kaldı, sonra da Bourgogne düklerinin başkenti oldu. (Longuerue, descrip. de la France, kısım I, s. 280.).

1043) Grégoire de Tours'un özetleyicisi, Frank'arın sayısını saptıyarak yazarın metnini tamamlamıştır. Ne var ki, Gondebaut'un onları kılıçtan geçirdiğini sanmak gibi düşüncesizce bir varsayımda bulunmaktadır. İhtiyatlı Bourguignon, Clovis'in askerlerine dokunmadı, onları, kendilerine Toulouse topraklarında yerleşme hakkı veren Vizigot kralı'na gönderdi.

1044) Bu Bourgogne savaşı için Grégoire de Tours'u kaynak olarak aldım (I. II, bö. 32, 33, cilt II, s. 178, 179). Onun anlattıkları Pro-

cope'nlnkilerle (**de Bell. Goth.**, I. I, bö. 12, cilt II, s. 31, 32) bağdaşmaz görünmektedir. Kimi eleştirmenler iki savaştan söz etmişlerdir. Rahip Dubos (Hist. Crit., v.b., cilt II, s. 126-162) nedenleri ve olayları açıklıkla ortaya koymuştur.

1045) Bk. onun yaşamı ya da menkıbesi, cilt III, s. 402. Şehit! İlk zamanlar yalın bir tanığı gösteren bu sözcük garip bir biçimde değişikliğe uğratılmıştır. Aziz Sigizmond ateşli hastalıkları iyileştirmekte ün kazanmıştı.

1046) Beşinci yüzyılın sonundan önce Saint-Maurice kilisesi ve thébaine legion'u Agaunum'u bir hac yerine döndürmüştü. Sigismond'un düzenli manastır kuruluşu, İ.S. 515'de, iki cinsin (kadın-erkek) eski toplumuyle konulmuş kimi uygulamaları kaldırdı. Elli yıl sonra, keşişler —ki, Sigismond onlara ışık melekleri diyordu— piskoposu ve papazlarını öldürmek üzere geceleyin dışarı çıktılar. (Bk. Açıklamalı Kitaplık, cilt XXXVI, s. 435-438, Cenevre yazarının bilimsel notları.).

1047) Marius, Avenche piskoposu (**Chron.**, cilt II, s. 15) aslına uygun tarihleri belirtmiştir. Grégoire de Tours (I. III, bö. 5, 6, cilt II, s. 188, 189) Sigismond'un yaşamı ve Bourgogne'un fethiyle ilgili başlıca olayları açıklamıştır. (Procope, cilt II, s. 34; ve Agathias, cilt II, s. 49.).

1048) Grégoire de Tours (I. 2, bö. 37, cilt II, s. 181) Clovis'in inandırıcı ve anlatımlı söylevini araya sokmuştur. **Valdè molestè fero quod hi Ariani partem teneant Galliarum.** Gesta Francorum'un yazarı (cilt II, s. 553) **optimam** sıfatını ekliyor. **Eamus cum Dei adjutorio, et, superatis eis, redigamus terram in ditionem nostram.**

1049) **Tunc rex projecit à se in directum bipennem suam quad est francisca, etc.** (**Gest. Franc.**, cilt II, s. 554.) Bu silahın biçimi ve nasıl kullanıldığına ilişkin bilgileri Procope vermektedir (cilt II, s. 37). Glossaire de Ducange'da ve büyük Dictionnaire de Trévoux'da, ulusal adı Latince ve Fransızca olarak bulunmaktadır.

1050) Eski Rouergue taşra ağzıyle ve dizeler biçiminde yazılmış Quintianus'ün yaşam öyküsünde çok sayıda önemli ve özgün olayları bulmak oldukça garip bir şeydir. (Dubos, Hist. Crit. v.b., cilt II, s. 179.).

1051) «Quamvis fortitudini Vestrae confidentiam tribuat parentum Vestorum Innumerabilis multitudo; quamvis Attilam potentem reminiscamini Visigotharum viribus inclinatum; tamen quia populorum ferociâ corda longa pace molescunt, cavete subito in aciem mittere,

quos constat tantis temporibus exercitia non habere.» İşte, yararsız yere Teodorik'in ona verdiği esenleyici düşünce böyle oldu. (Cassiodore, I. 3, mek. 2).

1052) Montesqieu (Esprit des Lois, I. XV, bö. 14) kölelerinin onda birini silahlandırarak orduya göndermeyi ya da götürmeyi zorunlu kılan Vizigotların yasasını doğru buluyor.

1053) Göze ve kulağa çarpan ilk sözcükleri ilerisini anlatır biçimde kabul ederek fala bakma yöntemi putperest gelenek ve göreneğinden alınmıştır. Mezâmir ya da İncil, Homeros'un ve Virgilius'ün koşuklarının yerine kondu. Dördüncü yüzyıldan ondördüncüye dek, o zamanların deyişiyle bu **sortes sanctorum**'lar, çok kez konsillerce kötü olarak nitelendirildi, krallarca ve piskoposlarla azizlerce yasaklanmalarına karşın uygulanması sürdü. (Rahip Resnel'in, Mém. de l'Acad., cilt XIX, s. 287-310'daki ilginç araştırmasına bakınız.).

1054) Bozgunu Carcassonne yakınlarında gösteren Procope'nin metnini düzelttikten ya da onu mâzur gördükten sonra, Grégoire'in, Fortunatus'ün ve **Gesta Francorum** yazarının otoritesine dayanarak, savaşın, Poitiers'nin yaklaşık on mil güneyindeki Clain kıyısında, **in campo Vocladensi**'de olduğu sonucuna varabiliriz. Clovis, Vizigotlara Vivonne yakınlarında yetişti ve saldırdı, ve yengi, bugün de yine Champagné-Saint-Hylaire diye adlandırılan bir köyün dolaylarında kazanıldı. (Bk. Dissertations de l'abbe'le Boeuf, cilt I, s. 304-331.).

1055) Angoulême, Poitiers'den Bordeaux'ya giden yol üzerindedir; Grégoire yeri ayrı gösteriyorsa da, Clovis'in savaş kurallarını ihmal ettiği gibi bir düşünceye kapılmış olmakla tarihin düzenini bozduğunu sanmayı daha doğru bulmaktayım.

1056) **Pyrenoeos montes usque Perpinianum subjecit**, diyor Roricon, ve, Perpignan onuncu yüzyıldan önce ortada olmadığından tarih onun yanlışını ele veriyor (Marca Hispanica, s. 458.) Bu parlak ve masalımsı yazar belki de Amiens'li bir keşişti (Bk. Rahip le Boeuf, Mém. de l'Acad., cilt XVII, s. 228-245), bir çoban istiarell kişiliği altında, vatandaşları olan Frankların genel tarihini anlatıyor; ne var ki öyküsü Clovis'in ölümüyle sona eriyor.

1057) **Gesta Francorum** yazarı, Klovis'in Sentonj'da ve Bordele'de Frank kolonilerini kurmasını olumlu karşılıyor. Roricon da onun duygusunu haklı buluyor: **Electos milites atque fortissimos, cum parvulis atque mulieribus**. Bununla birlikte, Charlemagne'in daha kalabalık

ikinci bir koloni getirdiği zamana değin Akulten'deki Romalılarla karıştırılmış olmaları olasıdır. (Dubos, **Hist. crit.**, cilt II, s. 215.).

1058) Gotlarla yapılan savaşı yazarken, değerleri üzerinde gerekli suskunluğu koruyarak, aşağıdaki kaynaklardan yararlandım: İtalya Kralı Théodoric'in dört mektubu, Cassiodore, I. III, mekt. 1-4, s. 3-5; Procope, **de Bell. Goth.**, I. I, bö. 12, cilt II, s. 32, 33; Grégoire de Tours, I. II, bö. 35, 36, 37, cilt II, s. 181, 183; Jornandès, **de Rebus Geticis**, bö. 58, cilt II, s. 28; Fortunatus, **in Vit. S. Hilarii**, cilt III, s. 380; Isidore, **in Chron. Goth.**, cilt II, s. 702; Grégoire de Tours Özetlemesi, cilt II, s. 401; **Gesta Francorum** yazarı, cilt II, s. 553-555; Frédégaire fragmanları, cilt II, s. 463; Aimoin, I. I, bö. 20, cilt III, s. 41, 42; ve Roricon, I. IV, cilt III, s. 14-19.

1059) İtalya olgular takvimi, kendi hükümdarının düşmanına konsuluslük adını vermeyi reddedebilirdi. Ne var ki, Konstantinopolis'in ve Mısır'ın suskunluğunu açıklayabilecek tüm görünüşe göre doğru nedenler, Bourgogne krallığındaki olgular takvimini tutan Avenche piskoposu Marius'ün suskunluğuyla yıkılmıştır. Grégoire de Tours'un güvenilirliği daha az değerli ya da daha az olumlu olsaydı (I. II, bö. 38, cilt II, s. 183), Clovis'in patricius sıfatını aldığına ben de, Odoacre gibi inanacaktım. (Pagi, Critica, cilt II, s. 474-492.).

1060) Mérovingien kralları zamanında Marsilya Doğu'dan kâğıt, şarap, yağ, bez, ipekli kumaş, değerli taşlar, baharat v.b. maddeleri almayı sürdürüyordu. Galyalılar ya da Franklar Suriye'de ticaret yapıyorlar ve Suriyeliler Galya'da yerleşiyorlardı. (Bk. M. de Guignes, Mém. de l'Acad., cilt XXXVII, s. 471-475.).

1061) Procope'nin bu sözleri (**de Bell. Goth.**, I. III, bö. 33, cilt II, s. 41) râhip Dubos'yu haklı çıkarmaya yetebilecektir.

1062) Olasılıkla Trêves, Lyon ve Arles madenlerini işletmiş olan Franklar, yirmi iki **solidi** ya da bir altın liranın bölümleri olarak imparatorluk parasına öykünmüşlerdi. Franklar altınla gümüş arasında on kat artık ölçüde bir ayar tutturduklarından onların altın solidüs'leri on Şiling'e eşittir, denilebilir. Bu da barbar'arda olağan para cezası ölçüsüydü. Kırk (denier) ya da altı paralık gümüş kapsıyordu. Bu (denier)'lerden onikisi bir sollidus ya da şeling yapıyordu. (Bk. Le Blanc, Traité historique de Monnaies de France, s. 37-43, v.b.).

1063) Agathias, cilt II, s. 47. Grégoire de Tours ise çok başka türlü bir tablo çizmektedir. Belki, aynı yıllar sayısındaki bir tarih döne-

minde daha çok kusurlu ve daha az erdemli zamanları görmek kolay olmayacaktır. Yabanıl geleneklerle bozuk geleneklerin garip birleşmesi şaşırtıcı olmuştur.

1064) Bay de Foncemagne, doğru ve incelikli bir araştırmasında (Mém. de l'Acad., cilt VIII, s. 505-528), Fransa krallığının topraklarını ve sınırlarını belirtmiştir.

1065) Rahip Dubos (Hist. Crit., cilt I, s. 29-36) bu çalışmaların ağır ilerlediğini hoş bir biçimde ve gerçeğe uygun olarak anlatmaktadır. Grégoire de Tours'un da ancak 1560'a doğru basıldığını belirtmektedir. Heineccius (Opera, cilt III, sylloge 3, s. 248, v.b.) Almanya'nın Heroldus ve Lindenbrog'ça yayınlanmış olan barbar yasa kodekslerini tiksinerek benimsediğinden yakınmaktadır. Aynı yasalar, hiç değilse Galya ile, Grégoire de Tours'un tarihiyle ve Mérovengien soyunun yapıtlarıyla ilgili olanlar, bugün, Fransa Tarihçileri ilk dört cildinde çok doğru biçimde yayımlanmıştır.

1066) Otuz yıllık bir süre içerisinde (1728-1765), bu konu kont Boulainvilliers (Mém. historiques sur l'état de France, özellikle cilt I, s. 15-49) tarafından işlenmiştir; yine, râhip Dubos (Hist. critique de l'établissement de la monarchie française dans les Gaules, 2 cilt, in -8°); başkan Montesquieu (özellikle XVIII, XXX, XXXI, kitaplar); ve râhip Morbly (Observations sur l'Histoire de France, 2 cilt, in -12), ce de ele alınmıştır.

1067) Helneccius'ün **L'Histoire et les Eléments de la loi germanique** adlı iki bilgince yapıtından büyük bilgiler aldım. **Eléments'**in önsözünde bu barbar hukukunun eksikliklerini inceliyor ve mâzur görüyor.

1068) Anlaşıldığına göre Salik yasası, önce Latince yazılmıştı ve olasılıkla Pharamond'un gerçek ya da masalımsı saltanatından önce, (İ.S. 421) beşinci yüzyılın başlarında bir araya getirilmişti. Başlangıçta, dört yasa koyucusunu veren dört kanton'dan söz edilmektedir. Franconie, Saks, Hanover ve Brabant gibi çeşitli eyaletler onları kendilerinin olarak göstermişlerdir. (Bk. Heineccius'ün çok yetkin bir incelemesi, **de Lege Salicâ**, cilt III, Sylloge, 3, s. 247-267.).

1069) Eginhard, **in Vit. Caroli Magni**, bö. 29, cilt V, s. 100. Bu iki yasa denince eleştirmenlerin çoğu Sa'ique ve Ripuaire'i anlamaktadır. Birincisi, Carbonnalre ormanından Loire'e dek uzanan tüm ülkeye yay-

gın durumdaydı. (cilt IV, s. 151); öbürüyse, aynı ormandan Rhin'e dek uzanan bölgede yürürlükteydi. (cilt IV, s. 222).

1070) Fransa Tarihçileri'nin dördüncü cildindeki eski ve modern çeşitli kodekslerin başlangıçlarını görünüz. Her ne denli yabancı bir dille yazılmışsa da Salique yasasının başlangıç sözünde Frankların karakteri Grégoire de Tours'un on bölümündekinden daha güçlü olarak çizilmektedir.

1071) Ripuaire yasası bu hoşgörüyü davacının lehine (başlık 31, cilt IV, s. 240) olarak beyan ediyor ve açıklıyor, ve, İspanya Vizigotları dışında, bu hoşgörü tüm kodekslerde açıkça ya da kapalı olarak belirtiliyor. «Tanta diversitas legum (dokuzuncu yüzyılda Agobard diyor) quanta non solum in regionibus, aut civitatibas, sed etiam in multis domibus habetur. Nam plerumque contingit ut simul eant aut sedeant quinque homines, et nullus eorum communem legem cum altero habeat». (cilt VI, s. 356). Dinde olduğu gibi yasalarda da birliği sağlamayı öneriyor.

1072) **Inter Romanos negotia causarum romanis legibus proecipimus terminari.** Clovis'in oğlu ve Frankların tek hükümdarı olan Clotaire'in yayınladığı genel anayasa'nın deyişleri böyledir. (cilt IV, s. 116, 560 yılına doğru).

1073) Bay Montesquieu (Esprit des Lois, I. XXXVIII, 2) bu seçme özgürlüğünü tanıtlamak için Lotnaire I anayasası üzerine ustalıkla dayandı. (**Leg. Langobard.**, I. II, başlık 57, kodeks Lindenbrog, s. 664). Ne var ki bu örnek çok yenidir. Salik yasasının değişik bir biçimine göre (başlık 44) râhip Mably, Salik yasasına bağlı olmanın önce yalnız barbarlara özgü bir hak iken zamanla herkese, ve sonuç olarak Romalılara da bir hak olarak tanındığını —görünüşe göre— doğru olarak ileri sürmektedir. Anlamın, Charlemagne zamanında, **barbarum** sözcüğüyle düzeltilmiş kopyasında kesin biçimde belirtilmiş ve kralık elyazısıyle, ayrıca Wolfenbuttel'in yazısıyle doğrulanmış olduğunu gördüğümden, bu düşünceye karşı çıkacağım için üzgünüm. **Hominem'**in daha kapalı yorumu, Heroldus'ün basımını yayınladığı Fulde elyazmasıyle olanaklı hale geldi. (bk. Salik yasasının dört özgün metni, cilt IV, s. 147, 173, 196, 200.).

1074) Yunanlıların kahramanlık zamanlarında suçlu, öldürülenin hısımlarına parayla karşılanan bir diyet ödüyordu. (Feithius, **Antiquitat. Homericae**, I. II, bö. 8.) Heineccius, Cermen hukukunun Ögeleri'nin

önsözünde, Roma ve Atina'da, adam öldürme suçunun sürgün'le cezalandırıldığını belirtmektedir. Bu belirtme doğrudur. Ne var ki sürgün, Roma ve Atina vatandaşları için ölüm cezası'ydı.

1075) Bu orantı, Salik yasasıyla, Ripuaire'de saptanmıştır (Bö. 44, cilt IV, s. 147),.(Bö. 7, 11, 36, cilt IV, s. 237). Ne var ki sonuncusu, her sınıftan Romalılar arasında herhangi bir ayrımın olmadığını söylemektedir. Bununla birlikte kilise kesimi, Franklar'ın da üzerinde yer almıştır. Bourguignon'lar ise, Almanlarla birlikte Franklar'la Romalılar arasında sıralanmışlardır.

1076) **Les Antrustiones, qui in truste dominicâ sunt, leudi, fideles**, hiç kuşkusuz, Frankların en yüksek sınıfını simgelerler. Ne var ki, saygınlıklarının kişiliksel mi yoksa kalıtsal mı olduğu bilinmemektedir. Râhip Mably (cilt I, s. 334-347) soyluluğun kökenini ancak Clotaire II.'nin zamanına dek çıkarmakla soyluların gururunu incitmiş olmaktan üzüntü duymamıştır. (İ.S. 615), (Esprit des Lois, I. XXX, bö. 25).

1077) Bk. Bourguignon'ların Kanunları (Bölüm 2, cilt IV, s. 257); Visigoth'ların kodeksleri (I. VI, baş. 5, cilt IV, s. 384); Paris'in değil, gayet doğal olarak Austrasie'nin Childebert anayasal kuruluşu (cilt IV, s. 112). Vakitsiz sertlikleri, kimi zaman yersiz ve aşırı oldu. Childebert, yalnız katilleri değil, hırsızları da ölüm cezasına çarptırıyordu: **Quamodo sine lege involavit, sine lege moriatur;** savsaklayıcı yargıçlar da aynı cezaya çarptırılıyorlardı. Vizigotlar, hastasını iyileştiremeyen bir cerrahı da ölenin yakınlarına teslim ediyorlardı. Ut quod de eo facere voluerint habeant potestatem (I. XI, baş. 1, cilt IV, s. 435).

1078) Bk. Heineccius'ün Eserleri'nin altıncı cildinde, **Elementa juris Germanici**, I. II, s. 2, no 261, 262, 280, 283. Bunun'a birlikte, Cermanya'da onaltıncı yüzyıla dek, adam öldürme için para cezası izlerine rastlanmaktadır.

1079) Heineccius (**Element. Jur. Germanic.**) Cermanya yargıçlarıyle onların yargılama hukuku üzerinde çok ayrıntılı bilgi vermektedir. (I. III, no 1-72). **Scabini** denilen yargıçların halk eliyle seçildiğine ilişkin olarak beni inandıracak hiçbir kanıt bulamadım.

1080) Grégoire de Tours, I. VIII, bö. 9, cilt II, s. 316. Montesquieu (Esprit des Lois, I. XXVIII, bö. 13) Salik yasasının, barbar kodekslerinde herkesçe tanınmış olmadıkça olumsuz kanıtları kabul etmemektedir, diye dikkati çekmektedir. Ne var ki, Clovis'in torununun nikâhsız

karısı olan Frédégonde, hiç kuşkusuz Salik yasasına bağlıydı.

1081) Muratori, Antiquité d'Italie adlı yapıtında, **Tanrı adaleti** üzerine iki inceleme verdi (38, 39). Deniyordu ki, **ateş**, suçsuzu yakmıyacaktı ve, suçluyu **su** kabul etmeyeceğinden, boğulmadan suyun üzerinde kalacaktı.

1082) Montesquieu (Esprit des Lois, I. XXVIII, bö. 17) babalarımızın düello konusundaki düşüncelerini açıklamaya ve bağışlatmaya kalkışmıştır. Bu garip yöntemi Gondebaut yüzyılından Saint Louis zamanına dek incelemekte ve zaman zaman eski çağlar araştırmaları arasında yolunu şaşırmaktadır.

1083) Aix-La-Chapelle'de (İ.S. 820) imparator Louis-le-Debonnaire'in önünde unutulmaz bir düello olmuştu. Kişisel tarihçisi şunları yazıyor: **secundum legem propriam, utpote quia uterque Gothus erat, equestri pugnâ congressus est. (Vit. Lud. Pii,** bö. 33, cilt VI, s. 103). Düelloyu betimleyen Ermoldus Nigellus, o zamana dek Franklarca bilinmeyen at üzerinde kavgayı **yeni bir sanat** olarak hayranlıkla anlatıyor.

1084) Lyon'da İ.S. 501'de yayınladığı buyruktusunun özgününde Gondebaut yasal düellonun kullanılışını kurumlaştırmış ve hukuksallaştırmıştır. (Leg. Burgund., baş. 45, cilt II, s. 267, 268). Üçyüz yıl sonra, Lyon piskoposu Agobard, Arius'çu bir zorbanın yasasını kaldırması için Louis-le-Debonnaire'e yalvardı (cilt VI, s. 356-358). Gondebaut ile Avitus'ün görüşmesini anlatmaktadır.

1085) «Accidit, diyor Agobard, ut non solum valentes viribus, sed etiam infirmi et senes, lacessantur ad pugnam, etiam pro vilisslmis rebus. Quibus foralibus certaminibus contingunt homicidia injusta, et crudeles ac perversi eventus judiciorum.» Güzel söz söyleme becerisiyle bir şampiyonu övme ve ödüllendirme ayrıcalığını anmadan geçlvermektedir.

1086) Yasal düellonun Burginyonlar, Ripuaire'ler, Almanlar, Bavyeralılar, Lombardiyalılar, Tioringienler, Frison'lar ve Saksonlara niçin benimsendiğini anlayan Montesquieu, Agobard'ca da doğrulanan savında bu tür kavganın Salik yasasıyle getirildiğini söylemektedir. Hiç değilse hâyinlik halinde bu yöntem Esprit des Lois, XXVIII, bö. 14) Ermoldus Nigellus ve Louis-le-Débonnaire'in adı bilinmeyen özgeçmiş yazarınca (bö. 46, cilt VI, s. 112) **«mos antiquus Franeorum, more Francis solito.»** olarak dile getirilmiştlr. Bu deyimler, oymakla-

rının en şanlı ve en soylusunu dışarda bırakmak için çok genel niteliktedir.

1087) Caesar, de Bell. Gall., I. I, bö. 31, cilt I, s. 213.

1088) Üstad Montesquieu (Esprit des Lois, I. XXX, bö. 7, 8, 9) Bourguignans yasalarında (Baş. Kitap, no 1, 2, cilt IV, s. 271, 272) ve Vizigot yasalarında (I. X, Baş. I, no 8, 9, 16, cilt IV, s. 428, 429, 430)'kl toprak bölüşümlerinde karanlık anlamları bilimsel olarak açıklamıştır. Ben de yalnız şunu ekleyeceğim ki, Gotlar arasında, komşuların kararıyle gerçekleştirilmiş gibidir. Barbarlar çoğunlukla, artan üçte birl alıyorlar, Romalılar ise, elll yıllık bir zaman-aşımı süresi içerisinde mahkemede haklarını arayabiliyorlardı.

1089) Üstat Montesquieu ile (Esprit des Lois, I. XXX, bö. 7) râhip Mably'nın (Observations, cilt I, s. 21, 22) keyfi ve bireysel yağmadan acayip biçlmde söz etmeleri oldukça gariptir. Kont de Boulainvilliers (Etat de la France, cilt I, s. 22, 23), kalın bir bllgisizlik ve boş inanç sisi ortasında, eşine az rastlanır bir ussallık sergilemektedir.

1090) Yetmiş tüzük içeren Charlemagne buyrultusu ya da kodeksine bakınız (cilt V, s. 652-657). Boynuzların ve at derilerlnin hesabını istemekte, en büyük köy konakları olan **Capitaneae'**lerin her birinde yüz tavuk ve otuz kaz beslenmesini, daha küçükler! olan **mansionales'**lerde elli tavuk ve oniki kaz beslenmesini buyurmaktadır. Mabillon **(de Re Diplomatică)** Merovenjiyenlerin eğlence evlerlnin adları, sayısı ve durumları üzerine araştırmalar yaptı.

1091) Bourguignon'ların yasalarındaki bir hükme göre (cilt I, no 4; cilt IV, s. 257), Gondebaut'un verdiklerine sahip olan babanın topraklarını koruyabileceği umulan oğula kalacağı kabul edilmektedir. Kuşkusuz, Bourguignon'lar ayrıcalıklarını sürdürmek istediler ve onların örnek oluşu belki de Fransa'daki benefice'leri cesaretlendirdl.

1092) Rahip De Mably, fief'lerin ve benefice'lerln geçirdlği evrimleri çok özenle tanımlamış, ve zamanlardaki ayrımı, Montesquieu'nün bile erişemediği bir üstünlüğü bu konuda sağlamıştır.

1093) Bk. Salique Yasası, baş. 62, cilt IV, s. 156. Bilgisizlik zamanlarında çok iyi tanınan bu Salik topraklarının kökeni ve yapısı bugün, en bilgili ve ussal eleştirilerimizi güç durumda bırakmaktadır.

1094) Saint Martin de Tours'ün 206 tansığından çoğu, kutsal şeylere saldırıları cezalandırmaya ayrılmıştı (Grégoire de Tours, **In ma-**

xima Bibliotheca Patrum, cilt XI, s. 896-932). Tours piskoposu, kimi atların, kudurduktan sonra kutsal çayırlardan kopup kaçtıklarını anlattıktan sonra **Audite hoec omnes potestatem habentes** diye haykırmaktadır.

1095) Heineccius, **Element. Jur. German.**, I. II, s. I, no 8.

1096) Orléans piskoposu Jonas, İ.S. 821-826. Cave (**Hist. Litteraria**, s. 443) soyluların yasal zorbalığını kınamaktadır. «Pro feris, quas cura hominum non aluit, sed Deus in commune mortalibus ad utendum concessit, pauperes a potentioribus spoliantur, flagellantur, ergastulis detruduntur, et multa alia patiuntur. Hoc enim qui faciunt, **lege mundi** se facere juste posse contendant.» (**De institut. laicorum**, I. II, bö. 23, **apud** Thomassin, Discipline de l'Eglise, cilt III, s. 1348.).

1097) Bourgogne kralı Gontran'ın mâbeyincisi Chundo için uyanan bir kuşku üzerine (taşa tutarak ölüm) cezasına çarptırıldı. (Grég. de Tours, I. X, bö 10, cilt II, s. 369.). Jean de Salisbury (**Polycrat.**, I. I, bö. 4) doğal hakları savunmakta ve onikinci yüzyılın bu zâlim uygulamasına karşı yazıyla savaşımını sürdürmektedir. (Bk. Heineccius, **Element. Jur. German.**, cilt II, s. 1, no 51-57.).

1098) Tutsakların köle haline sokulması, hıristiyanlığın iyilikçi etkisiyle onüçüncü yüzyılda kaldırıldı. Ne var ki, Mérovingien kralları zamanında, sansüre başvurulmadan bunun uygulandığı Grégoire de Tours'un çok sayıda pasajıyle tanıtlanabilir. Grotius'ün kendisi (de Jure Belli et Pacis, I. III, bö. 7), ve eleştirmeli açıklamacısı Barbeyrac, bunun ne ussal kuralları ne de doğa yasalarını yaralamadığını tanıtlamaya çalıştılar.

1099) Heineccius (Element. Jur. German., I. I, no 28-47), Muratori (Dissertation., 14, 15), Ducange (Gloss. sub voce Servi), ve rahip de Mably (Observations, cilt II, s. 3, v.b., s. 237, v.b.)'nde Cermen, İtalyan ve Galyalı tutsakların durumu ve meslekleri üzerine ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

1100) Grég. de Tours (I. VI, bö. 45, cilt II, s. 289) Chilperic'in efendilik haklarını kötüye kullandığı bir örneği dile getiriyor. Chilperic, **domus fiscales**'inden olup Paris dolaylarında yerleşmiş bulunan birçok aileyi zorla İspanya'ya götürtmüştü.

1101) «Licentiam habeatis mihi qualeccunque volueritis disciplinam ponere, vel venumdare, aut quod vobis placuerit de me facere.» (Marculf., Formul., I. II, 28, cilt IV, s. 497.) Linderbrog'un (s. 559) ve

Anjou'nun formülü (s. 565) aynı konuya hizmet ediyordu. Grég. de Tours (I. VII, bö. 45, cilt II, s. 331) birçok yurttaşın, kıtlık sırasında, ekmek bulabilmek için kendilerini sattıklarını anlatmaktadır.

1102) Caesar onu görünce gülmesini tutamadı (Plutark, **in Caesar**, cilt I, s. 409). Bununla birlikte Gergorie kuşatmasındaki durumu, utkuya alışmış bir kahramandan beklendiği biçimde canlandıramadan anlatılmaktadır. Ne var ki, bir saldırıda yediyüz kişi ve kırk yedi yüzbaşı yitirdiğini itiraf etmektedir. (De Bell. Gallic., I. VI, bö. 44, 53, cilt I, s. 270-272).

1103) **Audebant se quondam fratres Latio dicere, et sanguine ab Iliaco populos computare.** (Sidon. Apollinaris, I. VII, Mek. 7, cilt I, s. 799.) Bu masalımsı akrabalığın derecesi ve durumu üzerine herhangi bir bigli edinemedim.

1104) Klovis'in oğullarının birinci ya da ikinci bölüşümünde Childebert, Berri'yi almıştı (Grég. de Tours, I. III, bö. 12, cilt II, s. 192). **Velim**, diyor, **Avernam** Lemanem, quoe lanta jucunditatis gratiâ refulgere dicitur, oculis cernere. (I. III, bö. 9, s. 191.) Paris kralı Clermont'a girdiği sırada yoğun bir sis yörenin görünümünü saklıyordu.

1105) Bk. Sidonius, Auvergne'in betimlenmesi (I. IV, mek. 21, cilt I, s. 793, Savaron'un ve Sirmond'un notları, s. 279, ve 51. (Boulainvilliers, Etat de la France, cilt II, s. 242-268; Rahip Longuerue, Description de la France, kısım I, s. 132-139.).

1106) **Furorem gentium, quoe de ulteriore Rheni amnis parte venerant, superare non poterat.** (Grég. de Tours, I. IV, bö. 50, cilt II, s. 229.) Bu mazereti, başka bir Austrasie kralı da, komuta ettiği birliklerin Paris dolaylarını yakıp yıkmalarıyle kullandı.

1107) Adına ve durumuna göre, Grégoire de Tours'un Benedictus yayıncıları (cilt II, s. 192) bu küçük kaleyi, Yukarı - Auvergne'deki Mauriac'tan iki mil uzaklıkta **Castel Merliac** adlı bir yerde göstermektedirler. Bu betimlemede ben **Infra**'yı **Intra** varmış gibi çeviriyorum. Grégoire ya da yazıyla çoğaltıcıları her zaman bu iki öntakıyı ve anlamını karıştırmaktadırlar.

1108) Grégoire de Tours'da Auvergne evrimleri ve savaşlarına bakınız (I. III, bö. 37, cilt II, s. 183; ve I. III, bö. 9, 12, 13, cilt II, s. 191, 192.) (**De Miraculis Sancti Juliani**, bö. 12, cilt I I,s. 466.) Çoğunlukla memleketi için yanlılığını belli ediyor.

1109) Bunlardan biri olan Attale, Grégoire de Tours'da anlatılmak-

tadır (I. III, bö. 16, cilt II, s. 193-195. Yayınlayıcısı râhip Don Ruinart, 532'de henüz çocuk olan bu Attale'yi aynı addaki Sidonius'ün bir dostu ve elli ya da altmış yıl önce Autun kontluğu yapan başka bir Attale'yle karıştırmaktadır.

1110) Grégoire de Tours'un büyük babası olan bu Grégoire (cilt II, s. 197, 490) doksan iki yaşına dek yaşadı. Kırk yıl Autun kontluğu yaptı, otuz iki yıl da Langres piskoposluğunda bulundu. Ozan Fortunatus'e inanılabilirse, Grégoire bu iki seçkin görevde de, herkesin saygı ve sevgisini kazanmıştır.

Nobilis antiqua decurrens prole parentum,
Nobilior gestis, nunc super astra manet,
Arbiter ante ferox, dein pius ipse sacerdos,
Quos domnit judex, fovet amore patris.

1111) Bay de Valois ile râhip Ruinart Mosa'yı Mosella'nın yerine koymayı ısrarla istediklerinden ben de bu değişikliğe uymalıyım. Bununla birlikte, topografya üzerindeki bir incelemeden sonra metindeki **Mosella**'yı onaylayabilirim gibi geliyor bana.

1112) Grégoire'in ana-babası doğuştan soyluydular, **natalibus... illustres,** ve Auvergne ile Bourgogne'de geniş varlıklara sâhip bulunuyorlardı. 539'da doğdu, 573'de Tours piskoposluğuna seçildi ve, tarihini yazıp bitirdikten pek az bir zaman sonra 593-595'de öldü. (Yaşam öyküsü için Cluni başpapazı Odon, cilt II, s. 129-135, ve Mémoires de l'Acad., v.b., cilt XXVI, s. 598, 637 bakınız.).

1113) **Decendente atque immo potius pereunte ab urbibus gallicanis liberalium cultura litterarum, etc.** (**In Proefat.**, cilt II, s. 137.) Kendi yapıtlarıyla bunu doğrulayan Grégoire'ın yakınmaları böyledir. Anlatışında ne incelik, ne de yalınlık vardır. Seçkin bir toplum katmanında bulunduğu için, içerisinde yaşadığı çağa ve memleketine yabancı kalmıştır. Son beş kitabı yalnızca beş yıllık süreyi kapsayan şişirilmiş bir eserinde, sonraki kuşakların merakını çekebilecek konuları hemen hemen unutmuş gibidir. Ben, uzun ve sıkıcı araştırmadan sonra bu, pek de elverişli olmayan kanıyı belirtmek hakkını kazanmış bulunuyorum.

1114) Râhip Mably (cilt I, s. 247-267) üstat Montesquieu'nün bu kanısını doğru buldu (Esprit des Lois, I. XXX, bö. 13).

1114/a) Bk. Dubos, Hist. Crit. de la monarchie française, cilt II, I. VI, bö. 9, 10. Fransa eski yapıt uzmanları, Romalılarla barbarların

adlarıyla birbirinden ayrılmaları kolaydı, demektedirler. Onların adları kuşkusuz bir ayrım olanağı verebilir. Bununla birlikte, Grégoire de Tours'u okurken Gondulfus'ün Romalı ya da senatör soylu (I. VI, bö. 2, cilt II, s. 273) ve Claudius'ün de barbar olduğunu anladım. (I. VII, bö. 29, s. 303).

1115) Ennius Mummolus, Grégolre de Tours'ca, dördüncü kitaptan (bö. 42, s. 224) yedinciye dek (bö. 40, s. 310) birçok kez anılmıştır. Talanla hesap (Talent) çok olağanüstüdür. Grégoire bu alışılmamış sözcüğe bir anlam vermişse Mummolus'ün hazineleri yüzbin Sterling lirasını geçiyor demektir.

1116) Bk. Fleury, Discours 3, Hist. Eccles.

1117) Tours piskoposu, Klovis'in torunu Chilpéric'e yakınmalarını sundu. «Ecce pauper remansit fiscus noster; ecce divitiae nostrae ad ecclesias sunt translatae: nulli penitus nisi soli episcopi regnant.» (I. VI, bö. 46, cilt II, s. 291).

1118) Bk. Ripuaire kodeksi (baş. 36, cilt IV, s. 241). Salik yasası, papazların güvenini dikkate almamıştır. Rouen arşöveki Prétextat, Fredegonte'nin buyruğu üzerine kilise içerisinde öldürülmüştür. (Grégoire de Tours, I. VIII, bö. 31, cilt II, s. 326.).

1119) Bay Bonami (Mém. de l'Acad. des Inscript., cilt XXIV, s. 582-670) **lingua romana rustica**'nın mevcut olduğunu ve yavaş yavaş düzelerek bugünkü Fransızcaya dönüştüğünü tanıtlamıştır. Carlovengien'ler zamanında Fransa kralları ve soyluları, hâlâ Cermen atalarının eski diyeleklerini anlıyorlardı.

1120) «Bu güzel sistem ormanlarda bulundu.» Montesquieu, Esprit des Lois, I. XI, bö. 6.).

1121) Bk. Râhip de Mably, Observations, v.b., cilt I, s. 34-56. Fransa'daki kökeni, ulusu denli eski olan u'usal meclisler kurumunun Fransızların ökeliğine hiçbir zaman uymamış gibi görünmektedir.

1122) Grégoire de Tours (I. VIII, bö. 30, cilt II, s. 325, 326) cinayetleri, kınamayı ve savunmayı çok kayıtsızca anlatmaktadır. «Nullus regem metuit, nullus ducem, nullus comitem reveretur; et si fortassis alicui ista displicent, et ea, pro longaevitale vitae vestrae, emendare conatur, statim seditio in populo, statim tumultus exoritur, et in tantum unusquisque contra senlorem, saeva intentione grassatur, ut vix se credat evadere, si tandem silere nequiverit.»

1123) İspanya, özellikle o karanlık yüzyıllarda mutsuz olmuştu.

Franklar'ın bir Grégoire de Tours'u, Saxon'ların ya da Angle'ların bir Bede'si, Lombardiyalıların bir Paul Warnefrid'leri v.b. vardı. Vizigotların tarihi üzerine bilgiler ise İsidore de Séville ile Jean de Biclar'ın kısa ve yetersiz kroniklerinde bulunmaktadır.

1124) Cermanya havârisi ve Galya reformcusu aziz Bonifacius'ün yakınmaları böyleydi (cilt IV, s. 94). Öyle anlaşılıyor ki geniş serbestlik ve başıboşluk içerisinde geçen seksen yılda barbarlar kilise örgütüne kabul edilmişlerdir. Bu da 660 yılına doğru olmuştur.

1125) Toledo konsillerinin uzlaşmaları (transactions) bugün de İspanya kilisesinin ve anayasal kuruluşunun en özgün belgitleridir. Aşağıdaki pasajlar özellikle önemlidirler. (III, 17, 18; IV, 75; V, 2, 3, 4, 5, 8; VI, 11, 12, 13, 14, 17, 18; VII, 1; XII, 2, 3. 6.) Mascou'da çok yararlı bilgiler buldum, (Hist. des anciennes Germains, XV. 29, ve 26, 27 No.lu notlar;) Ferreras'da (İspanya Genel Tarihi, bö. II.).

1126) Dom Bouquet oniki kitaba ayrılmış olan Vizigot'ların kodeksini doğru biçimde yayımladı (cilt IV, s. 273-460). Üstat Montesquieu (Esprit des Lois, I. XXVIII, bö. I) onu aşırı bir sert tutumla ele almıştır. Biçem (üslup) hoşuma gitmemekte ve boş inançtan nefret etmekteyim. Söylemekten de çekinmiyorum ki, bu medenî hukuk, Burginyonların ve de Lombarlar'ın topluluğundan daha uygar ve daha aydın bir toplumu simgelemektedir.

1127) Bk. Gildas, de **Excidio Britannioe**, bö. 11-25, s. 4-9, baskı Gale; **Hist Britonum de Nennius,** bö. 28-35-66, s. 105-115, baskı Gale; Hist. Eccles, de Béde. **Gentis Anglorum**, I. I, bö. 12-16, s. 49-53; bö. 22, s. 58, baskı Smith., **Chron - Saxonicum**, s. 11-23, v.b., baskı Gibson. Anglo-Sakson yasaları Wilkins tarafından yayımlandı, Londra, 1731, in-folio; ve **Leges Wallicoe**, Wotton ve Clarke tarafından, Londra, 1730, in-folio.

1128) Çalışkan Bay Carte ve usta Whitaker, araştırmalarımda, bana en yararlı olmuş iki modern tarihçidir. Manchester'in özel tarihçisi, bu bilinmeyen ad altında, İngiltere'nin genel tarihi denli geniş bir konuya girişiyor.

128/1) Onuncu yüzyılda Sakson keşiş Witikind, bu çağrıya uyarak bir tarih yazdı. Gildas'ın ve Bede'nin kapalı deyişleri, bir tür bunu doğrulayabilecektir. (Bk. Cousin, Hist. de l'empire d'Occident, cilt II, s. 356.) Rapin ve Hume da, Nennius'ün açık ve olası tanıklığını gözönünde bulundurmaksızın bu şüpheli kaynaktan çok az yararlandılar.

«Interea venerunt tres chiulae a Germania **in exilio pulsoe,** in quibus erant Horsa et Hengist.»

1129) Nennius, Saksonları, üçyüz Breton şefini öldürmüş olmalarıyle suçlamaktadır. Bu suç, onların yabanıl alışkanlıklarına aykırı görünmemektedir. Ne var ki, devlerin eskiden Afrika'dan İrlanda'ya getirdikleri ve Britanya'ya Ambrosius'ün emri ve Merlin'in ustalığıyla taşınmış Stonehenge'nin onların anıtı olduğuna inanmak zorunda değiliz. (Bk. Geoffroy de Montmouth, I. VIII, bö. 9, 12.).

1130) Bede bu oymaklardan açıkça söz etmektedir (I. I, bö. 15, s. 52; I. V, bö. 9, s. 190), ve, Bay Whitaker'in uyarılarını inceledikten sonra (Hist. de Manchester, cilt II, s. 538-543), Frisonların v.b.'nin Anglo-Sakson'lara karışmış olabileceklerini var saymanın saçma bir şey olmayacağını düşünmekteyim.

1131) Bede, birbiri ardından üstün bir güç ve ün kazandıkları heptarchie'de iki Sakson, bir Jute ve dört Angle kral saymaktadır. Ne var ki, bunların saltanatı fetih üzerine kurulmuştur, yasaya göre değil. Dediğine göre, onlardan biri Man ve Anglesey adalarını ele geçirmiş, bir başkası da Picte'lere ve İskoçlar'a vergi yükletmiştir. (Hist. Ecclés., I. II, bö. 5, s. 83.).

1132) Bk. Gildas, **de Excidio Britanniae,** bö. I, s. 1, baskı Gal.

1133) Bay Whitaker (Manchester Tarihi, cilt II, s. 503-516) bu belirliğin zırvalığı olduğu denli tarihçilerin çoğunun da en ilginç olayları işlemede savsama gösterdiklerini ustaca gözler önüne sermiştir.

1134) Beran-Birig, ya da Mariborough yakınındaki Barbury şatosu. Sakson kroniğinde adı ve tarihi bildirilmektedir. Cambden (**Britannia,** cilt I, s. 128) yerini saptıyor, ve Henri d'Huntington (**scriptores post** Bedam, s. 314) bu savaşın hal ve koşullarını anlatıyor. Olası görünmektedirler, ve onikinci yüzyıl tarihçileri, artık o tarihe erişememiş olan bilim otoritelerinden yararlanmışlardır.

1135) Cornwall'e Exeter'de bir İngiliz kolonisi kuran ve Breton'ları Tamar ırmağının öbür yanına atan Athelstan'ca tümden baş eğdirilmiştir. (Bk. William de Malmesbury, I. II, **Scriptores post Bedam,** s. 50.) Tutsaklık, Cornwall Şövalyelerinin ruhunu çökertti, ve, anlaşıldığına göre, Tristan'ın romanıyle onların alçaklığı atasözü haline dönüştü.

1136) Breton'ların Galya'da altıncı yüzyılda yerleşmesi Procope, Grég. de Tours, İkinci Tours konsili (İ.S. 567), daha az şüphelı kronik-

ler ve azizlerin yaşam öyküleriyle doğrulanmıştır. İ.S. 461, belkl de 481'de birinci Tours konsilinde bir Breton piskoposunun imzası bulunması, Riotamus'ün ordusu ve Gilas'ın **alii transmarinas petebant regiones** (bö. 25, s. 8) biçimindekl belirsiz ve tumturaklı sözleri, beşinci yüzyılın ortalarından başlayan bir göçü anlatıyor gibidir. Bu dönemden önce Armorik Bretonları yalnız romanlarda bulunmaktadır. Bay Whitaker'in (Breton'lar Tarihi, s. 214-221), az önemli yanılgılarına bile sert tepki gösterdiğl Carte'nin bağışlanmaz kötülemesine bağlı kalarak olduğu gibi aktarmış olmasına şaşıp kaldım.

1137) Siyasal bir karşı durum alma konusunu ortaya çıkarmış olan Britanya'nın eski zamanları Adrien de Valois tarafından aydınlatılmıştır. (**Notitia Galliarum, sub voce Britannia cismarina**, s. 98-100); B. d'Anville (Notice de l'ancienne Gaule, **Corisopiti, Curslolites, Osismli, Vorgarium**, s. 248, 258, 508, 720; Etats de l'Europe, s. 76-80); Longuerue (Description de la France, cilt I, s. 84-94), ve rahip de Vertot (Hist. critique de l'établissement des Bretons dan la Gaule, 2 cilt In -12, Paris 1720). Yetkili tarihçilerin söyledikleri özgün kaynakları incelediğimi kıvançla açıklayabilirim.

1138) Kronik'inde Ambrosius'ü Zenon'un saltanatı sırasında yaşamış gösteren (İ.S. 476-491) Bede'nin uyarısına göre, Kilise Tarihi adlı eserinde açıkladığı gibi, ana-babası **«purpura induti»** olmuşlardı, bunu da **«regium nomen et insigne ferentibus»**'la anlatmıştı (I. I, bö. 16. s. 53.) Nennius'ün anlatışı daha da acayiptir (bö. 44, s. 110, baskı Gale): **«Unus de consulibus gentis romanicoe, est pater meus.»**

1139) Eski zamanlar üzerine uzmanlarımızın oybirliğiyle vardıkları kanı, İ.S. 508'de Batılı Saksonlara karşı yaptığı savaşta, uyruklarından beş biniyle birlikte yaşamını yitiren Natanleod'la Ambrosius'ü karıştırmaktadır (ad Cerdic. Chron. Saxon., s. 17, 18).

1140) İyice bilmediğim Bardes'ler, Mydhin'ler, Llomarch'lar ve Taliessinler'den çok, Arthur'ün başarıları ve varlığıyle ilgili olarak Nennius'ün yalın ve ayrıntılı tanıklığına güveniyorum. (Hist. Britann., bö. 62, 63, s. 114). Bay Whitaker (Manchester Tarihi, cilt II, s. 31-71) Arthur'ün savaşlarının ilginç ve de olası bir tarihini yazmıştır. Ne var kl, Yuvarlak Masa gerçeğini kabul etmek olası değildir.

1141) B. Thomas Warton, bir ozan'ın inceliği ve bir eski zamanlar uzmanının gerçekçl çabasıyle, orta çağdaki öykülerin ve bilimlerin durumunu açıklığa kavuşturmuştur. İngiliz edebiyatı tarihinin birincl

cildinin başındaki iki bilimsel önsözünden çok yararlanmış bulunuyorum.

1142) «Hoc anno (490), AElla et Cissa obsederunt Andredes. Ceester; et interfecerunt omnes qui Id incoluerunt; adeo ut ne unus Brito ibi superstes fuerit.» (Chron. Saxon., s. 15.) Bu anlatımın yalınlığı Britanya Jérémie'sinin iniltilerinden daha korkunçtur.

1143) Andredes - Ceaster ya da Anderida, belki bir zamanlar deniz sularıyle kaplı Kent bataklıklarında, ve Sussex ile Hampshire'nin büyük bir kesimini örten geniş Anderida ormanının kenarında kurulmuştu.

1144) Din bilgini Johnson'un savunduğuna göre İngilizcede çok az sözcük, kökünü Breton dilinden almıştır. Kendini Breton olarak gören B. Whitaker böyle sözcüklerden üçbinden çoğunu buldu ve bunlar için bir katalog yaptı. (cilt II, s. 235-329). Gerçekte bu sözcüklerden bir bölümünün Latin ya da Sakson dilinden Breton diline geçmiş olduğu da düşünülebilir.

1145) Yedinci yüzyılın başlarında Franklar ve Anglo-Saksonlar, Töton diyeleğinin değişik kolları olan birbirinin konuşmasını anlıyorlardı. (Bede, l. I, bö. 25, s. 60.).

1146) İskoçyalı ve İtalyan misyonerlerin ilk kuşağından sonra, kilise saygınlıkları yeni hıristiyan olmuş Saksonlarca paylaşıldı.

1147) Carte'nin İngiltere Tarihi, cilt I, s. 195. Breton tarihçileri bu kitapta tanıtılmaktadır. Ne var ki, Monmouth Geoffroy'nin tek kaynak olduğundan kuşku duymaktayım (I. VI, 15).

1148) Bede, Histoire Ecclés., I. I, bö. 15, s. 52. Bu olasıdır ve tanıklanmıştır. Daha sonraki bir dönemde Cermenlerin Angle'lerinin ve Warin'lerinin yasasında gördüğümüz Cermen oymaklarının belli belirsiz karışımı böyleydi (Lindenbrog, **Codex**, s. 479-486.).

1149) Docteur Henri'nin Büyük Britanya adlı değerli tarihine bakınız, cilt II, s. 388.

1150) «Quicquid, diyor Jean de Tinemouth, inter Tynam et Tesam fluvios extitit sola eremi vastitudo tunc temporis fuit, et Idcirco nullius ditioni servivit, eo quod sola indomitorum et sylvestrium animalium spelunca et habitatio fuit.» (Apus Carte, cilt I, s. 195.). Piskopos Nicholson (İngiliz Tarih Kitaplığı, s. 65, 98)'dan öğrendiğime göre Tinemouth'un hacımlı koleksiyonlarının en güzel kopyaları Oxford, Lambeth v.b. kitaplıklarda saklanmaktadır.

1151) Bk. Wilfrid misyonu, v.b., Bede'de (Hist Ecclés., I. IV, bö. 13, 16, s. 16, s. 155, 156, 159).

1152) Bede'nin (I. II, bö. 1, s. 78) ve Malmesbury'nin (I. III, s. 102) oybirliğiyle yaptıkları tanıklığa göre, Anglo - Saksonların ilk yüzyıldan sonuncuya dek, doğaya aykırı olan bu uygulamayı sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Kendi çocuklarını Roma pazarlarında satıyorlardı.

1153) Ina yasalarına göre, denizaşırı yerlere gidecek biçimde kendini satmak yasal sayılmıyordu.

1154) Saptanmış sayıda bir yere sahip bulunan bir **vallus** ya da **cambricus homo**'nun yaşamı İna yasasıyle yüz yirmi Şiling olarak biçilmişti (Başlık XXII, **in leg. Anglo-Saxon.**, s. 20). Özgür bir Saxon için ikiyüz Şiling, Senyör Saxon ya da kralın bir görevlisi için bin ikiyüz Şiling değer biçiyordu. (Bk. **leg. Anglo-Saxon.**, s. 71). Batı Saksonları ve Mercien'lerin de, hıristiyanlığı kabul ettikten sonra Britanya'daki fetihlerini sürdürdüklerini görebiliyoruz. Kent'in dört kralının yasaları Breton uyruklarının olduğunu göstermek lütfunda bulunmamışlardır.

1155) Bk. Carte (İngiltere Tarihi, cilt I, s. 278).

1156) Tarihinin sonunda (İ.S. 731) Bede, adanın kilise çevresi durumunu betimliyor ve, güçsüz olmak'a birlikte Bretonların İngilizlere ve katolik kilisesine karşı duydukları kin ve nefreti kınıyor.

1157) Bay Pennant'ın Galler ülkesinde yaptığı gezi (s. 426-449) Gal'li barde'lerin çok ilginç bir öyküsünü öğrenmemi sağladı. 1568 yılında kraliçe Elisabeth'in özel buyruğuyle bir toplantı düzenlenmiş, ellibeş şarkıcı ya da saz ozanı, düzenli bir biçimde yerlerini almışlardı. Toplantıya başkanlık eden Mostyn ailesi, ödül olarak gümüş bir arp (harpe) vermişti (almıştı). (**adjuguer**).

1158) «Regio longe lateque diffusa, milite, magis quam credibile sit, referta. Partibus equidem in illis miles, unus quinguaginta generat, sortitus more barbaro denas aut amplius uxores.» Guillaume de Potiers'nin (Les Historiens de France)'ındaki bu kınaması (cilt II, s. 88), Benedictus yayıncılarca reddedilmiş ya da yadsınmıştır.

1159) Giraldus Cambrensis bu hızlı ve atılgan yeteneği ancak Romalılar, Fransızlar ve Breton'lar için kabul ediyor. Kötü düşünceli Galli'nin sokuşturmak istediğine göre İngiliz'in az konuşurluğu Normand'ların egemenliği altında tutsak kalmış olmalarının etkisinden doğmuş olabilir.

1160) Galler ve Armorik bölgelerinin göreneklerini gösteren port-

re Giraldus'den (**Descrip. Cambrioe**, bö. 6-15, **inter script. Cambden.**, s. 886-891) ve râhip Vertot'ca adları belirtilmiş yazarlardan alınmıştır. (Hist. Crit., cilt II, s. 259-266).

1161) Bk. Procope, **de Bell. Goth.**, I. IV, bö. 20, s. 620-625. Yunanlı tarihçi, anlattığı tansıkları o denli birbirine karıştırıyor ki daha önce saptadığı birtakım hal ve koşullara karşın Brittia ile Britanya adalarını boşuna ayırmaya uğraşmak zorunda kalıyor.

1162) Austrasie kralı ve Clovis'in torunu olan Théodebert, çağının en güçlü hükümdarı ve en ünlü savaşçısıydı. Bu olay, saltanatının başıyle sonu arasında, 534 ile 547 yılları arasında meydana gelmiş demektir. Kız kardeşi Theudechilde Sens kentine çekildi, orada manastırlar yaptırttı, sadakalar dağıttı. (Bk. Benedictus yayıncılarının notları, cilt II, s. 26.) Fortunatus'ün övgülerine inanırsak (I. VI, carm. 5, cilt II, s. 507) Radiger kadınların en değerlisini yitirmiş oldu.

1163) Belki de, 527'de ve onu izleyen yıllarda Humber ve Tamise arasına inen ve Mercle ile Est - Anglie krallıklarını kuran Angle hükümdarı ya da şeflerinden birinin kız kardeşiydi. İngiliz yazarları bunların adını ve varlıklarını bilmiyor gibidirler. Ne var ki Procope, Royal Converti'de Rodogune'ün karakteri ve durumu üzerine Bay Rowe'ye telkinde bulunmuş olabilir.

1164) **Grégoire de Tours**'un büyük hacimdeki tarihinde, Paris kralı Caribert'in kızının evlenmesi ayrık tutulursa, Fransa'yla İngiltere arasında hiçbir dostluk bağı bulunduğuna raslanmamaktadır. Quam regis cujusdam in cantiâ filius matrimonio copulavit, I. IX, bö. 26, cilt II, s. 348. Tours piskoposu, Kent eyaletinin hıristiyan olmasından önce, hemen birdenbire, tarihini ve yaşamını bitirmiştir.

1165) (Opera, cilt II, s. 318, baskı Vechel.).

1166) Polybe'nin altıncı kitabının paha biçilmez kalıntılarına, genel tarihinin çeşitli öbür pasajlarına, özellikle, eski Yunan mızraklı alayı ile Lejyon'u karşılaştırdığı onyedinci kitabındaki bir konu dışı bölüme bakınız.

1167) Salluste, P. Scipion'un ve Q. Maximus'ün yüce gönüllü haykırışlarını duymuş olduğunu söylemektedir, **de Bell. Jugurth.**, bö. 4. Ne var ki bu iki ünlü kardeş, Salluste'nin doğumundan çok yıllar önce ölmüş bulunuyorlardı. Latin tarihçi, olasılıkla, çağdaşı ve dostu Polybe'yi okumuş ve belki de ondan alıntı yapmıştır.

1168) Kartaca kül haline gelirken Scipion, Trava'nın yıkılışını an-

latan Iliada'dakl iki dizeyi yinelemiş, dostu ve récepteur'ü Polybe'e insan yaşamındaki değişmeleri düşünerek Roma'nın ilerde başına gelecek kötülükleri anlatmak istemişti (Polyb., in Excerpt. de Virtut. ve Vit., cilt II, s. 1455-1465).

1169) Bk. Daniel, II, 31-40. «Ve dördüncü krallığın kılıcı sert ve güçlü olacak, ve bu kılıç herşeyi kıracak ve yenecektir.» Tansığın gerisi, kılıçla kilin karışımı, aziz Hiyeronimus'e göre, onun yaşadığı dönemde yerine gelmiş oldu. «Sicut enim in principio nihil romano imperio fortius et durius, ita in fine rerum nihil imbecillius: quum et in bellis civilibus et adversus diversas nationes, aliarum gentium barbararum auxilio indigemus.» (Opera, cilt V, s. 572.).

1170) Tatar soyları Tarihi üzerine Fransız ve İngiliz yayımcıları bu halkların durumuyla ilgili olarak ilginç, fakat yetersiz bir betimleme yapıyorlar. Kalmuklar, daha yakın bir zamanda Çinlilerce yenilgiye uğratıldıkları ve 1759'da Çinliler Küçük Buhara'yı alarak Oxus'ün kaynakları yakınındaki Badakshan'da ilerledikleri için Kalmukların ya da Elüt'lerin bağımsızlıklarını şüpheyle karşılarız. (Çinliler'le ilgili Anılar, cilt I, s. 325-400.) Ne var ki bu fetihler geçicidir; Çin imparatorluğunun güvenliğine kefil olmak gibi bir serüvene girmeyeceğim.

1180) Okuyucu, bu genel konu açıklamasının, İsaurien'lerin başkaldırışı, Armorik'in oymaklarının ya da Galya ve İspanya'nın bağımsızlığıyle olasılığını ne denli yitirdiğine hükmedecektir.

1181) Torino'nun kuşatılması için yüz kırk parça top getirilmişti ve şaşılasıdır ki, her büyük topun montajı yak'aşık ikibin ekü (ecu)'ye malolmuştur. Yüz onbin top mermisi, bir tür kartuş'tan yüzaltıbin ve başka türden de üçyüzbin kartuç vardı. Ayrıca, bin tane bomba, yirmi yedi bin yediyüz el bombası, onbeş bin asker çantası, otuzbin piyonaj gereci ve binikiyüz libre barut bulunuyordu. Bu araç ve gereçlere kurşun, demir, teneke, ipler, mayınlar, kükürt, küferçile ve her türden öbür gerekli eşyayı ekleyebilirsiniz. Şurası bir gerçektir ki bütün bu yıkım hazırlıklarının giderleri en kalabalık bir göçmen topluluğunu yerleştirmeye ve geliştirmeye yetecektir. (Voltaire, On dördüncü Louis çağı, bö. 20, cilt II, s. 391.).

1182) Ozanların, bilginlerin ve tarihçilerin yetkelerini de saymak kolay olduğu denli usandırıcı da olurdu. Bu konuda Diodore de Sicile'in özgün ve kesin tanıklığına başvurmakla yetineceğim. (cilt I. I, s. 11, 12; I. III, s. 184, v.b., baskı Wesseling.) Kızıldeniz kıyılarında dolaşan

balık yiyiciler Yeni - Hollanda yabanıllarıyla karşılaştırılabilirler. (Dampier'nin Gezisi, cilt I, s. 464-469.) Düş kurma, ya da belki akıl, birkaç sanat ve araç gereç sahibi olmuş bulunan bu yabanıllarınkinden daha aşağı düzeyde bir bilgisizlik durumu tasarlayabilir.

1183) Ustat Goguet'nin (Yasaların, Sanatların ve Bilimlerin Kökeni) adlı bilimsel ve ussal kitabına bakınız. Birtakım olayları sayıyor ve, kuşkusuz en güçleri olan insanın ilk buluşları için attığı adımlar üzerine düşüncelerini belirtiyor (I. I, s. 147-337, baskı in -12).

1184) Bu olgu çok olağanüstü olsa da birçok halklar ateş kullanmasını bilmemişlerdir ve bu bir gerçektir. Madenlerden yoksun olan Otahiti'deki becerikli insanlar ateşe dayanacak ve bu araç gereçlerin içindeki sıvıya ısıyı geçirmeye yarayacak toprak kap kaçak yapamamışlardır.

1185) Plutark, **Quoest. Rom.,** cilt II, s. 275; Macrob., **Saturnal.,** I. I, bö. 8, s. 152, baskı Londra. Saturnus'ün bir gemi içerisinde gelişi, Latium'ün yabanıl kıyısının başından beri Fenikelilerce bulunduğunu ve uygarlaştırıldığını göstermektedir.

1186) Odysseus'ün dokuzuncu ve onuncu kitaplarında Homeros, Sicilya ve İtalya'daki insan eti yiyenleri dev gibi gösteren ürkek ve kanağan tayfaların öykülerini güzelleştirmiştir.

1187) Açgözlülük, bağnazlık ve kan dökücülük çok zaman yeni buluşların değerini silip götürdü ve uluslar arasındaki iletişim, hastalıkların ve boş inançların yayılmasına neden oldu. Yalnız, bizim yüzyılımızı ve vatanımızı bundan ayrık tutmalıyız. İngiltere'nin bugünkü kralının buyruklarıyla birbiri ardından girişilen beş büyük yolculuk, Majestelerinin bilime karşı duyduğu eğilimden ve insanlık sevgisinden başka bir amaç taşımıyordu. Aynı hükümdar, iyiliklerini toplumun çeşitli sınıflarına uyarlıyarak, başkentte bir resim okulu kurdu ve Güney denizi adalarına, insanlar için en yararlı bitkileri hayvanları soktu.

Cilt I, Cilt II ve Cilt III'deki

BÖLÜMLERİN KAPSADIĞI KONULARIN AYRINTILI ÇİZELGESİ

CİLT I :

Bölüm I : Antoninusler Döneminde İmparatorluğun Genişliği ve Askeri Gücü. (s. 21)

— Giriş - Augustus'ün ılımlılığı - Ardıllarınca öykünülmesi - İlk İstisna.
— Britanya'nın fethi - Dacla'nın fethi - İkinci İstisna.
— Trajanus'ün Asya'daki fetihleri.
— Hadrianus'ün fetihleri - Hadrianus'le sofu Antoninus arasındaki karşıtlık.
— Hadrianus ile İki Antoninus'lerin barışçıl sistemleri - Markus Aurelius'ün savunma savaşları.
— Roma İmparatorlarının askersel kurumları - Disiplin - Tâlimler.
— İmparatorlar zamanında Roma Lejyonları.
— Süvariler, yardımcı sınıflar.
— Ordugâh, yürüyüşler, lejyonların sayısı ve düzeni.
— Deniz gücü, İmparatorluk güçlerinin sayıları.
— İmparatorluğun eyaletleri. İspanya, Galya, Britanya, İtalya, Tuna, İllirya, Retya, Norik, Pannonya, Dalmaçya, Moesya, Daçya, Trakya, Makedonya, Yunanistan, Küçük Asya, Suriye, Fenikya, Filistin, Mısır, Afrika, İçindeki adalarıyla Akdeniz.
— Roma imparatorluğu üzerine geniş bakış.

Bölüm II : Antoninusler Çağında Roma İmparatorluğunun İçerdeki Birliği ve Gönenci. (s. 47)

— Yönetim ilkeleri, genel hoşgörü, halk.
— Filozoflar.
— Majistralar - Eyalet majistraları, Roma.
— Roma özgürlüğü.
— İtalya, Eyaletler, Koloniler, özerk kentler
— Grek ve Latin eyaletleri bölünümü.
— İki dilin genel kullanımı.
— Tutsaklar. Davranımları, Azat edilmeleri.
— Tutsakların sayısı, Roma İmparatorluğunun nüfusu.
— Birlik ve söz dinlerlik. Roma anıtları. Bireylerce dikilen anıtlar.
— Herode örneği - Atticus, ünü.
— Kamuya ayrılmış Roma yapılarının çoğu: tapınaklar, tiyatrolar, su kemerleri.
— Asya'da İmparatorluk yolları.

— Posta, deniz ulaşımı, İmparatorluğun batı eyaletlerinde tarım yetkinleştirilmesi, meyvalar, v.b.
— Zeytin, yapay çayırlar, genel bolluk, lüks sanatları.
— Dış ticaret, altın ve gümüş.
— Genel mutluluk, cesaretin azalması, dehâ.
— Bozulma.

Bölüm III : Antoninusler Çağında Roma İmparatorluğunun Yapısı. (s. 77)

— Bir monarşi düşüncesi.
— Augustus'ün durumu; Senatoyu yeniden kuruşu; iktidarından vazgeçmesi.
— İmparator ve general sanıyla yeniden iktidarı almaya özendiriliyor.
— Eyaletlerin imparatorla senato arasında bölüşülmesi.
— İmparator, askerlerin komutanlığını bırakmıyor ve muhafız birlikleri arasında Roma'ya giriyor.
— Konsüllük ve tribün'ük güçleri - İmparatorluk üstünlüğü.
— Majistralar - Senato.
— İmparatorluk sistemi üzerine düşünceler. İmparatorlar sarayı. Tanrılaştırma.
— Augustus ve Caesar (Sezar) sanları, Augustus'ün ırası ve polltikası.
— Halk için özgürlük imgesi. Caligula'nın ölümünden sonra senato'nun girişimi. Ordular için yönetim imgesi.
— Söz dinlerlikleri. Belirlenen ardıl. Tiberius. Titus. Caesarlar soyu ve Flavianus hanedanı.
— Trajanus, evlat edinilmesi ve karakteri. Hadrianus'un evlat edinmesi.
— İki Verus'ler. İki Antoninus'ler. Sofu Antoninus'ün karakteri ve saltanatı.
— Marcus Aurelius'un karakterl ve saltanatı. Romalıların mutluluğu.
— Belirsiz ruh yapısı. Tiberius'ün anısı. Caligu'a. Neron ve Domltianus. Zorbaların saltanatı sırasında Romalıların çektiği, Doğuluların duyarsızlığı.
— Romalıların aydınlık ruhu. İlk özgürlüklerinin anısı.
— İmparatorluğun genişliği Romalılara barınak bırakmıyor.

Bölüm IV : Commodus'ün Kıyıcılığı, Çılgınlığı ve Katilliği. Hükümdar, Senatoyu Yeniden Organzie etmeye Kalkışıyor. Pretorien Muhafızlarınca Öldürülüyor. (s. 102)

— Marcus Aurelius'ün hoşgörürlüğü.
(Karısı Faustina için)
(oğlu Commodus için)
— Commodus'ün tahta çıkışı.
— Bu hükümdarın karakterl. Roma'ya dönüyor. Bir katil tarafından yaralanması.
— Commodus'ün senato'ya hıncı. Bu hükümdarın kıyıcılığı. Quintilianus kardeşler, Perennis bakan oluyor.
— Maternus'ün başkaldırması. Cleandre, bakan.. Cimriliği ve kıyıcılığı.

— Ayaklanma - Cleandre'nin ölümü. Commodus'ün savurgan keyifleri. Bilgisizliği ve aşağılık eğlenceleri. Yaban hayvan avcılığı.
— Commodus, gözüpekliğini, mfiteatr'da sergiliyor. Gladyatör rolü oynuyor.
— Commodus'ün alçaklığı ve zırvalığı. Hizmetkârlarının komplosu. Ölümü, 31 aralık.
— Pertinaks, imparator seçiliyor. Pretoriyen muhafızlarca tanınıyor.
Senato da benimsiyor. 1 Ocak. Commodus'ün anısı «alçak» olarak betimleniyor ... Pertinaks'ın erdemleri. Devlette reformlara girişiyor. Hukuk düzenlemeleri. Halkın sevgisi. Pretoriyenlerin hoşnutsuzluğu.
Önlenen komplo.
— Pertinaks'ın pretoriyenler'ce öldürülmesi. 8 mart.

Bölüm V : Pretoriyenler Açık Pazarlıkla Didius Julianus'e Satıyorlar. Clodius - Albinus Britanya'da, Prscennius - Niger Suriye'de, Septimus Severus Pannonya'da, Pertinaks'ın Katillerine Karşı Olduklarını Duyuruyorlar. (s. 123)
— Bir devletin nüfusuyla süel gücünün orantısı.
— Pretoryen muhafızları: Kuruluşları. Ordugâhları. Kuvvetleri ve Güvenlikleri.
— İmparatorluğu açık artırmaya çıkarmaları. Julianus'e satmaları. (28 mart)
— Julianus senatoca tanınıyor.
— Claudius Albinus Britanya'da.
— Pescennius. Niger Suriye'de.
— Septimus Severus, Pannonya'da.
— Septimus Severus, Pannonya lejyonlarınca «imparator» olarak ilân edliliyor. (Nisan). İtalya'ya yürüyor. Roma'ya dek ilerliyor. Julianus'ün sıkıntısı.
— Julianus'ün şaşkın tutumu. Pretoriyenlerce bir yana bırakılması. Senato'nun buyruğuyle ölüme mahkûm edilerek idamı.
— Pretoriyenlerin gözden düşmesi. Pertinaks'ın cenaze merasimi ve tanrılaştırılması. Severus'ün Niger'e ve Albinus'e karşı başarıları.
— İki iç savaş. Severus'ün ustalığı.
— İç savaş olayları.
— Bizans'ın kuşatılması. Niger ile Albinus'un ölümleri. Severus'ün senato'ya karşı hıncı ve öfkesi.
— Yönetiminin ussallığı ve adaleti Genel barış ve gönenç. Gevşemiş askerlik disiplini.
— Yeni pretoriyenler. Pretuvar prefesi.
— Askersel baskıyla senato'nun ezik duruma düşmesi.

Bölüm VI : Severus'ün Ölümü - Caracalla'nın Zorbalığı - Macrinus'ün Zorbalıkla Ele Geçirmesi - Heliogabal'ın Çılgınlıkları - Aleksandr Severus'ün Erdemleri - Birliklerin Dağıtılması - Romalılarda Maliye'nin Genel Durumu. (s. 148)
— Severus'ün büyüklüğü ve devi-

nimliliği. Karısı, İmparatorİçe Julia.
— Caraca'la ve Geta adındakl oğulları. Karşılıklı tiksinmeleri. Üç İmparator - Kaledonya savaşı.
— Severus'ün ölümü ve iki oğulun tahta çıkmaları (4 Şubat). İki imparatorun kıskançlıkları. İmparatorluğu bölüşmek üzere iki kardeşin görüşmesi.
— Geta'nın öldürülmesi (27 Şubat). Caracalla'nın duyunç acısı ve kıyıcılığı.
— Papinianus'ün ölümü.
— Caracalla'nın kıyıcılığı tüm İmparatorluğa yayılıyor.
— Disiplinde gevşeme.
— Caracalla'nın öldürülmesi (8 mart).
— Macrinus'ün seçilmesi ve karakteri.
— Ordu. Macrinus, birlikleri yenlden düzenliyor. İmparatorİçe Julia'nın ölümü. Heliogabale'nln eğitiml ve başkaldırması.
— Macrinus'ün yenilgisi ve ölümü.
— Heliogabale'nln portresi. Boşinançları.
— Aleksandr Severus, Caesar ilân ediliyor.
— Muhafızların başkaldırması ve Heliogabale'nin öldürülmesl.
— Aleksandr Severus'ün tahta çıkışı. Annesi Mamme'nln otorltesl.
— Akıllı ve ılımlı yönetim. Aleksandr Severus'ün eğitimi ve erdemli karakteri.
— Romalıların genel mutluluğu.
— Orduyu reformdan geçirmek Istiyor.
— Muhafızların ayaklanması ve Ulpianus'ün öldürülmesi.
— Tanrı Cassius tehlikesi. Lejyonlarda karışıklık. İmparatorun kararlılığı.
— Roma yurttaşlarınca kaldırılan vergiler.
— Gümrükler, Tüketim vergisl. Vasiyet ve kalıtım vergileri.
— Caracalla fermanı.

Bölüm VII : Maksiminus'ün Yükselmesi ve Zulmü - Senato'nun Düzeniyle Afrika ve İtalya'da Ayaklanma - İç Savaşlar ve Ayaklanmalar - Maksimus ile Oğlunun, Maksiminus ve Üç Gordiyonlunun Korkunç Ölümleri - Filip'in Zorbalıkla Tahtı Ele Geçirmesi ve Seküler Oyunları. (s. 191)

— Kalıtımsal bir ardıllığın gülünç ve sağlam avantajlarıyle gülünç görünüşü.
— Maksiminus'ün kökeni ve zenginliği.
— Maksiminus komplosu. (19 mart). Aleksandr Severus'un öldürülmesi. Makslminus'ün kıyıcılığı.
— Afrika'da ayaklanma. Gordlanusler.
— Senato Gordianus'lerin seçimini onaylıyor.
— Maksiminus bir iç savaşa hazırlanıyor. Maksiminus ve Ba'blnus imparator ilan ediliyorlar. (9 temmuz).
Karakterleri, Roma'da karışıklık.

— Aklule'nln kuşatılması. Maksiminus ile oğlunun öldürülmesi. (Nisan)
— Roma'da genel sevinç.
— Maksimus'un ve Balbinus'un kıyımı. (15 temmuz). Üçüncü Gordlanus, tek başına Imparator kalıyor.
— Pers savaşı. Fillp'in düzenleri. Gordianus'ün öldürülmesi.
— Filip'ln saltanatı. Seküler oyunları. (22 nisan)
— Roma Imparatorluğunun gerilemesi.

Bölüm VIII : Artakserkses'in Yeniden Kurduğu Monarsi'den Sonra Pers'in Durumu. (s. 218)
— Doğu ve Kuzey barbarları.
— Asya devrimleri, Artakserkses'in yeniden kurduğu Pers monarşisi.
— Persler'in dinbiliml.
— Tarımın öznedirilmesi.
— Pers ülkesinin genişliği ve nüfusu. Partlar'la Romalılar arasındakl savaşların kısa öyküsü.
— Artakserkses Romalılar'a savaş açıyor.

Bölüm IX : İmparator Declus Zamanında Barbarların İstilasına Dek Germanya'nın Durumu. (s. 236)
— Cermen ülkesinin genişliği.
— İnsanlar üzerindeki etkisi.
— Cermenlerln kökeni.
— Cermenler harf kullanmazlardı. Çiftçi'lik de bilmezlerdi.
— Sert içkilere karşı beğenileri.
— Cermen halkları.
— Halk meclisleri.
— Gönüllü hizmet. Cermenlerin sliliği (namus ve iffeti).
— Din.
— Halk ozanları.
— Roma politikasıyla kışkırtılmaları.
— Cermen oymakları.

Bölüm X : İmparator Declus, Gallus, AEmllius, Valerlanus ve Golienus - Barbarların Genel Saldırısı - Otuz Zorbalar. (s. 260)
— İmparator Filip.
— İmparatorun karakterl ve tahta çıkışı.
— Claudlus'ün Imparatorluğu.
— Claudius'ün ölümü.
— Aurelianus'ün kökeni ve hizmetleri.
— Gotlar'la antlaşma.
— Aurelianus'ün iki grasıbı yenmesi.
— Zenobi'nln karakterl.
— Zenobi kocasının öcünü alıyor.
— İmparator, Antakya ve Urfa savaşlarında Palmiriyenleri bozguna uğratıyor.
— Zenobl, imparatorun elline düşüyor.
— Aurelianus'un utkusu. Görkemlliği ve bağlılığı.
— Roma'daki bir ayaklanmayı bastırışı.
— Doğuya yürüyüşe geçiyor ve öldürülüyor. (Ekim ve Ocak)

Bölüm XI : Klaudius'ün Hükümdarlığı - Gotların Yenilgisi - Aurellanus'ün Utkuları, Başarısı ve Ölümü. (s. 303)

Bölüm XII : Aurelianus'ün Ölümünden Sonra Ordunun ve Senato'nun Tutumu - Tacitus, Probus, Carus ve Oğullarını Saltanatları. (s. 338)
— İmparator seçme konusunda

Senato ile ordu arasında çatışma,
— Barış içerisinde geçen **imparatorsuz** sekiz ay.
— Tacitus'ün karakteri. İmparator oluşu. Orduca tanınması.
— Alenler'in Asya'yı ele geçirmeleri ve Tacitus'çe püskürtülmeleri.
— Probus'ün tahta çıkışı.
— Probus'ün barbarlara karşı utkusu.
— Ren'den Tuna'ya bir duvar yaptırıyor.
— Barbarlar İmparatorluğa alınıyorlar ve yerleştiriyorlar.
— Probus'ün disiplini.
— Carus'un yükselişi.
— Carus, Sarmatlar'ı bozguna uğratıyor ve Doğu'ya yürüyor.
— İki oğlu Carinus ve Numerianus onun ardılı oluyorlar.
— Numerianus'ün ölümü.
— Diocletianus'ün imparator seçilişi. (Eylül)
— Carinus'ün yenilgisi ve ölümü (mayıs)

Bölüm XIII : Dioklesianus İle Üç Ortağı Maksimianus, Galerius ve Konstansius'un Saltanatı - Düzenin ve Huzurun Yeniden Kurulması - Pers Savaşı - Roma İmparatorlarının Utku ve Başarıları - Yönteimde Yeni Biçim - Diocletianus ve Maksimianus'ün Hükümdarlıktan Çekilmeleri. (s. 372)
— Diocletianus'ün yükselişi ve karakteri.
— Utkusu ve yarlıgaması.
— Maksimanus'ün yükselmesi ve karakterl. (1 Nisan)
— İki Caesar'ın katılması (Galerius ve Constansius).
— Dört hükümdarın iş bölümü ve uyumu.
— Galya köyleri. Britanya'da Carausius'ün ayaklanması.
— Carausius'un iktidarı. Ölümü. Constansius, Britanya'yı yeniden ele geçiriyor.
— İmparatorların tutumu.
— Diocletianus'un Mısır'daki davranışı.
— Persler Armenia'yı yeniden ele geçiriyorlar.
— Persler'le Romalılar arasında savaş. Galerius'ün yenilgisi.
— Diocletianus'ün ona karşı davranışı. Galerius'ün ikinci savaşı. Utkusu.
— Diocletianus'ün ılımlılığı. Barış antlaşması.
— Roma, imparatorların oturmadığı kent oluyor.
— Sivil majistralık ihmale uğruyor.
— Diocletlanus taç giyiyor ve saraya İran gösterişlerini yerleştiriyor.
— Vergilerln artırılması.
— Diocletianus ile Maksimianus'un imparatorluktan çekilmeleri.
— Ölümü.

Bölüm XIV : Diocletianus'ün Tahttan Çekilmesinden Sonraki Karışıklıklar - Konstantinus ve Maksansius'ün Yükselişi - Aynı Zamanda Altı İmparator - Maksimianus ve Lisinius'e Karşı Utkuları - Konstantinus'ün Yetkesi Altında İmparatorluk Birliğinin Yeniden Kurul-

ması. (s. 414)
— İç savaşlar ve karışıklıklar.
— Konstansius ve Galerius'un karakterleri ve durum'arı.
— Konstantinus'ün soyu, eğitimi ve kaçışı.
— Konstansius'un ölümü, Konstantinus'ün yükselmesi (temmuz).
— Maksensius, Roma'da imparator ilan ediliyor. Maksimianus yeniden erguvanı kuşanıyor.
—Severus'ün yenilgisi ve ölümü.
— Licinius, augustus sanına yükseliyor. (11 Kasım 307)
— Altı imparator. Maksimianus'ün mutsuzlukları. Ölümü. (Şubat 310)
— Galerius'ün ölümü. (mayıs 311)
— Maksiminus ile Licinius arasında paylaşma.
— Konstantinus'ün Galya'daki yönetimi.
— Konstantinus A'pler'i geçiyor.
— Torino savaşı.
— Konstantinus'ün Roma yakınlarındaki utkusu. (28 ekim 312)
— Maksiminus ile Licinius arasında savaş.
— Maksiminus'ün ölümü. (Ağustos 313)
— Licinius'ün kıyıcılığı.
— İmparatoriçe Valeria ile annesinin alın yazıları.
— Konstantinus ile Licinius arasındaki yarışma.
— Bu iki hükümdar arasında ilk savaş.
— Genel barış. Konstantinus'ün yasaları.
— Edirne (Andrinopolis) savaşı. (3 Temmuz 323)
— Bizans kuşatması ve Crispus'ün deniz yengileri.
— Kizopolis savaşı. Licinius'ün, buyruk altına girişi ve ölümü. İmparatorluğun birleştirilmesi. 324)

Bölüm XV : Hıristiyan Dinin'n İlerlemesi - İlk Hıristiyanların Duyguları, Törelerl, Sayı ve Durumları. (s. 461)
— İncelemenin önemi. Güçlüklerin neler olduğu. Beş neden.
— **Birinci neden:** Gayretkeşlik.
— Bu gayretkeşliğin gittikçe çoğalması.
— Kudüs'de Nazaretliler kilisesi.
— Ebionstler.
— Gnostikler.
— Mezhepleri, ilerlemeleri ve etkileri.
— Şeytanlar, ilk çağın tanrıları gibi nitelendirildi.
— Hıristiyanların putataparlığa karşı duyduğu ürküntü.
— Putataparlık. Törenleri. Sanatlar.
— **İkinci neden:** Filozoflara göre ruhun ölmezliği öğretisi. Aynı öğretinin Yunan ve Roma putataparlarındaki durumu.
— Kıyamet'in yakın oluşu.
— Roma'nın ve dünyanın ateşte yanması.
— Putataparların sonsuz azap ve cezalara çarptırılacağı.
— **Üçüncü neden:**
— İlk kilisenin tansık (mucize)'ları.
— Reddedilen tansıklar.
— İlk mucizelerden yararlanma.

— **Dördüncü neden:**
— Hıristiyan'arın erdeml.
— İlk hıristiyanlar eğlenceyl ve lüksü suç sayıyorlar.
— **Beşinci neden:**
— Hıristiyanların, kilise yönetimindekl etkinlikleri.

Bölüm XVI : Neron'un Saltanatından Konstantinus'ün Saltanatına Dek Roma Yönetiminin Hıristiyanlara Karşı Tutumu. (s. 526)
— Roma Imparatorlarının hıristiyanlığı horlaması - Nedenleri.
— Yahudilerin başkaldırıcı ruhu.
— Yahudiler, atalarının dinini sürdüren bir halktı. Hıristiyanlık onların dinlnden ayrılmış bir mezhep oldu.
— Hıristiyanların birliklerine ve toplantılarına şüphelkeli bir tertip gözüyle bakıldı.
— Hıristiyanlara karşı Imparatorların tutumu.

CİLT II :

Bölüm XVII : Konstantinopolls'In Kuruluşu - Konstantinus'ün ve Ardıllarının Politik Düzenlemeleri - Askersel Disiplin - Saray ve Maliye İşleri. (s. 5 Cilt: 2)
— Bizans.
— Konstantlnopolls'in betimlenmesi. Boforus.
— Propontid (Marmara),
— Hellespont (Çanakkale),
— İstanbul'un kuruluşu ve nitelikleri.
— Savunma.
— Yönetlm biçlml.
— Devlette ikili egemenlik.
— Üç saygınlık düzenl.
— Konsüller.
— Patrisiusler, plebeiyenler.
— Praetorium praefectus'ü.
— Roma ve Konstantinopolis prefeleri.
— Prekonsül'ler.
— Eyalet yöneticlerl.
— Subaylar.
— Lejyonların azaltılması, askere alımlarda güçlükler.
— Yardımcı barbarların çoğalması.
— Sarayda yedi bakan.
— Mâbeylncl.
— Kestor ve genel hazinedar, özel hazinedar (Hazine-I hassa).
— Kontlar. Saray casusları ajanı.
— İşkence.
— Vergi ve harçlar.
İndiction, Capitation (baş vergisi, salma), ticaret ve sanayl vergileri, bağışlar.

Bölüm XVIII : Konstantinus'ün Karakterl - Gotlarla Savaş - Konstantinus'ün Ölümü - İmparatorluğun Üç Oğlu Arasında Bölüştürülmesi - Genç Konstantinus'ün Trajik Ölümü ve Konstansius - Magnencius'un Zorbalıkla Ele Geçirişl - İç Savaş - Konstansius'ün Kazanması. (s. 52)
— Konstantinus'ün karakterl. Erdemleri ve kusurları.
— Krlspus'ün erdemleri. Konstantinus'ün kıskançlığı.
— Krlspus'ün gözden düşmesl ve ölümü.
— İmparatoriçe Fausta.
— Konstnatinus'ün oğulları ve yeğenleri. Bunların eğitlml.
— Sarmatların töreleri.
— Gotlarla savaş.

— Sarayda fesat - Prenslerin öldürülmesi.
— İmparatorluğun bölünmesi.
— Pers kralı Şapur.
— Mezopotamya devleti - Armenia.
— Pers savaşı - Singara çarpışması.
— İç savaş ve Konstantinus'ün ölümü. Konstansius'ün öldürülmesi.
— Magnensius ve Vetranianus'un erguvan kuşanmaları.
— Konstanslus anlaşmak istemiyor.
— Konstansius Vetranianus'ü görevden alıyor - Magnenslus'le savaşıyor.
— Magnensius'ün son savaşı ve ölümü. (10 Ağustos 353)

Bölüm XIX : Konstansius Tek İmparator - Gallus'ün Yükselmesi ve Ölümü - Tehlike ve Julianus'ün Yükselmesi - Persler ve Sarmatlarla Savaş - Julianus'ün Galia'daki Utkuları. (s. 88)
— Hadımların gücü.
— Gallus ile Julianus'ün eğitimi.
— Gallus'ün Caesar olması. (5 mart). Gallus'ün kıyıcılığı ve anlayışsızlığı.
— İmparator bakanlarının öldürülmesi. Gallus'ün tehlikeli durumu.
— Gallus'ün gözden düşmesi ve ölümü. (Aralık)
— Julianus'ün Atina'ya gönderilmesi. (Mayıs). Milano'ya çağrılması.
— Julianus'ün Caesar yapılması. (6 Kasım)
— Konstansius, Roma'ya gidiyor. (28 Nisan)
— Konstansius'ün buyruğuyla bir dikili taş Roma'ya götürülüyor.
— Kuad (Quades)'lara ve Sarmatlara karşı savaş.
— Pers kralı Şapur'la görüşme. Amida (Diyarbakır)'nın kuşatılması.
— Galia'nın Cermenlerce ele geçirilmesi, Julianus'ün tutumu.
— Strasburg savaşı. (Ağustos).
— Julianus, Ren'in öbür yanına üç sefer yapıyor.
— Julianus, Galia kentlerini onarıyor.
— Julianus'ün hükümet yönetimi.

Bölüm XX : Konstantinus'ün Din Değişikliğinin Güdüleri, Genişlemesi ve Etkileri - Hıristiyan ya da Katolik Kilisesinin Kurulup Yerleşmesi. (s. 126)
— Konstantinus'ün din değiştirme tarihi.
— Konstantinus'ün putataparlık boşinancı - Galia hıristiyanlarını koruması - Milano fermanı (Mart).
— Edilgen başeğişin kuramsallığı ve eylemselliği.
— Konstantinus'ün tanrısal hukuku - Hıristiyan toplu'uğunun bağlılığı ve aşırı çabası.
— Haç'ın **Laborum'u** ya da sancağı.
— Gökyüzünde bir haç görüntüsü.
— Konstantinus'ün din değiştirmesi içtenlikli olabilirdi.
— Öleceği sırada vaftiz edilmesi.
— Hıristiyanlığın yayılması.

— Ulusal dinin değişmesi.
— Hıristiyan imparatorlar zamanında piskoposlar.
— Papazlar topluluğu.
— Piskoposların halk'ça seçilmesi.
— Sivil (medeni) yargılama.
— Tinsel sansürler.
— Vaaz özgürlüğü.
— Yasama meclisleri ayrıcalıkları.

Bölüm XXI : Herotiklerin Eziyetleri - Donatistlerin Sapkınlığı - Arius Mezhebi - Konstantinus ve Oğulları - Putataparlığın Hoşgörüsü. (s. 162)

— Afrika'da.
— Donanist sapkınlığı,
— İsa'dan önce Platon sistemi.
— İsa'dan yüz yıl önce.
— Teslis'in gizemli yapısı.
— Tesliste üç sistem.
— Arianizm.
— Rimini konsili.
— Ortodokslar.
— Atanasius'ün karakteri ve serüvenleri.
— Ötanasius'ün yeniden saygınlığı - İkinci sürgünü. Yeniden saygınlığı.
— Arles ve Milano konsilleri.
— Atanasius'ün üçüncü sürgünü.
— Hıristiyan mezheplerinin genel niteliği.
— Konstansius'ün Jullanus'e karşı kıskançlığı.
— Julianus imparator ilân ediliyor.
— Ren'in öbür yanına dördüncü ve beşinci seferleri.
— Konstansius'ün ölümü.
— Julianus, Konstantinopolis'e gliriyor.
— Sarayda reformlar.
— Adalet odası.
— Julianus'ün bağışlayıcılığı - Özgürlük ve Cumhuriyete eğilimi.
— Julianus, yargıç ve sözen (hatip).
— Karakteri.

Bölüm XXII : Julianus, Galya Leşyonlarınca İmparator İlan Edildi - İlerleyişi ve Başarıları - Konstansius'ün Ölümü - Julianus Yönetimi. (s. 219)

Bölüm XXIII : Jullanus'ün Dini - Genel Hoşgörü - Bu Hükümdar Putataparlığı Yeniden Kurmak ve Onda Reform Yapmak İstiyor. Kudüs Tapınağını Yeniden İnşa Etmeye Girişiyor. (s. 251)

— Julianus'ün dini.
— Eğitimi.
— Paganizm mitolojisine dört elle sarılıyor.
— Julianus'ün tanrıbilimsel sistemi.
— Filozofların fanatizmi.
— Julianus'ün alışmışlığı ve fanatizmi.
— Hıristiyanlığa karşı yazdıkları.
— Paganizmin yeniden kurulması konusunda Julianus'ün büyük tutkusu.
— Paganizmde reform.
— Filozoflar.
— Din değiştirmeler.
— Yahudiler - Kudüs - Haclar.
— Julianus, Kudüs tapınağını yeniden inşa etmek istiyor.
— Bu girişim başarılı olamıyor.
— Julianus'ün yanılığı.
— Hıristiyanların değer yitirmeleri ve baskıya uğratılmaları.
— Hıristiyanlar, putperestlik tapınaklarını yeniden kurmaya mahkûm ediliyorlar.
— Dafne kutsal tapınağı ve küçük ormanı.

— Dafne'de yapılan hıristiyan kilisesi yıkılıyor.
— Kapadokyalı Georgius.
— Halkın onu öldürmesi.
— Atanas'ın yenilden.
— Hıristiyanların çabaları.

Bölüm XXIV : Julianus'ün Antakya'da Kaldığı Süre - Persler'e Karşı Başlattığı Mutlu Sefer - Dicle'nin Geçilişi - Julianus'ın Geri Çekilişi ve Ölümü - Jovianus'ün Seçilmesi - Onursuz Bir Antlaşma'yla Roma Ordusunu Kurtarışı. (s. 290)

— Julianus'ün Caesar'ları.
— Persler'e karşı yürümek istiyor.
— Antakya halkının Julianus'e kötü davranışı.
— Sofist Libanius.
— Julianus'ün Fırat'a doğru yürüyüşü. (5 Mart)
— Pers'i ele geçirme tasarısını açıklıyor.
— Süel hazırlıklar.
— Julianus Pers topraklarına giriyor.
— Başarıları.
— Filoyu Fırat'tan Dicle'ye geçirtiyor.
— Dicle'nin geçilişi.
— Julianus'ün durumu ve inadı.
— Donanmasını yakıyor.
— Sapur'un üzerine yürüyor.
— Roma ordusunun geri çekilişi ve sıkıntısı.
— Julianus, öldürücü bir yara alıyor.
— Julianus'ün ölümü (26 Haziran).
— Jovianus'ün imparator seçilmesi. (27 Haziran)
— Barış görüşmeleri ve antlaşması. (Temmuz)
— Jovianus'ün zayıf yanları ve çekingenliği.
— Jovianus Nizib'e dek çekiliyor.
— Jovianus Nizib'i boşaltıyor ve beş eyaleti Persler'e bırakıyor. (Ağustos)
— Julianus'ün ölümü üzerine düşünceler.
— Julianus için cenaze töreni.

Bölüm XXV : Jovianus'ün Yönetimi ve Ölümü - Valentinianus'ün Seçilmesi - Kardeşi Atensius'ü Taht'a Ortak Etmesi - Son Bölünme - Procope'nin Başkaldırması - Sivil ve Süel Yönetim - Almanya, Bugünkü İngiltere, Doğu Afrika, Tuna - Valentinianus'ün Ölümü - Oğulları Gratianus ve Valerianus'ün Batı İmparatorluğundaki Kalıtımla Babalarının Yerine Geçmeleri. (s. 334)

— Kilise devleti.
— Jovianus, genel bir hoşgörü kuruyor.
— Jovianus'ün ölümü.
— Valentinianus'ün seçilmesi ve karakteri.
— Atanasyus'ün yeniden yerini kazanması.
— Hıristiyanların gayretkeşliği ve ihtiyatsızlığı.
— Valentinianus'ün ordu'ca imparator tanınması. (Şubat)
— Doğu ve Batı İmparatorluklarının eylemli ayrılması. Procope'nin başkaldırması. Yenilgisi ve ölümü.
— Roma ve Antakya'da sihirbazlık üzerinde sert kovuşturmalar.

— Vanlenslus'ün ve Valentinlanus kıyıcılığı.
— Yasaları ve yönetimleri.
— Valenslus, Arlusçülüğü tutuyor, katoliklere kıyıcılıkta bulunuyor.
— Valentinlanus ve papazlar kurulu.
— Roma piskoposu Damaslus'ün tutkusu ve gösterişli yaşantısı.
— Dış savaşlar.. Almanlar.
— Valentinlanus Ren'i geçiyor. Burginyonlar.
— Saksonlar, Piktler ve İskoçyalılar.
— Büyük Britanya'daki yayılmaları.
— Teodosius Büyük Britanya'yı kurtarıyor.
— Romalıların zorba yönetimi, İrmus'ün başkaldırması.
— Teodoslus, Afrika'ya baş eğdiriyor.
— Doğu ... Pers savaşı.
— Armenia kralı Para'nın serüvenleri.
— Tuna, Armanzig'in fethi.
— Gotlarla savaşın güdüleri.
— Quade (Kuat) ve Got'larla savaş.
— Valentinlanus'ün ölümü. (Aralık)
— İmparatorlar Gratlanus ve Valentinlanus.

Bölüm XXVI : Kırsal Ulusların Töre ve Gelenekleri - Hunların Çin'den Avrupa'ya Yürüyüşleri - Gotların Bozguna Uğravışı - Tuna'yı Geçişleri - Gotlar Savaşı - Valensius'ün Yenilgisi ve Ölümü - Gratlanus'ün Teodoslus'ü Doğu İmparatorluğu Tahtına Çıkarması - Karakteri ve Başarıları - Gotlar'ın Barışı ve Yerleşmesi. (s. 393)

— Hunlar ve Gotlar.
— İskitler'in ve Tatarlar'ın kırsal töreleri.
Beslenme.
Barınma.
— Tallmler.
— Yönetim.
— Hunlar'ın ilkel yerleşimi.
— İskit ülkesindeki fetihleri.
— Çinli'lere karşı, İsâ'dan önceki, savaşları.
— Hunlar'ın gerileyişi ve çöküşü.
— Göçleri.
— Sogdian'ın beyaz Hunları. Volga Hunları, Hunlar Alenleri boyunduruk altına alıyorlar.
— Gotlar'a karşı utku'arı.
— Gotlar, Valenslus'ten korunmalarını yalvarıyorlar.
— Gotlar Tuna'yı geçiyorlar ve İmparatorluğa kabul ediliyorlar.
— Vizigotların yoksulluğu ve hoşnutsuzluğu.
— Gotların Moesia'da başkaldırması.
— Trakya'ya geçmeleri.
— Gotlar'ın Hunlar'la ve Alenler'le birleşmesi.
— Gratianus'ün Almanlar'a karşı utkusu.
— Adrianapolis (Edirne savaşı) Romalıların yenilgisi, İmparator Valenslus'ün ölümü.
— Valenslus'ün ve ordusunun cenaze söylevi. Gotlar, Roma eyaletlerini yakıp yıkıyorlar.
— Asya'da genç Gotlar'ın kılıçtan geçirilmesi.

— Teodosius'ün imparator olması.
— Teodosius'ün kökeni ve karakterl.
— İhtiyatlılığı ve Gotlar'a karşı savaşındakl başarıları.
— Atanari'nin ölümü ve cenaze alayı. (25 Ocak)

Bölüm XXVII : Gratinus'ün Ölümü - Ariusçülüğün Yıkılması - Maksimus'e Karşı Birinci İç Savaş - Teodosius'ün Irası, Yönetimi ve Çilesi - İkinci Valentinlanus'ün Ölümü - Eugenius'e Karşı İkinci İç Savaş - Teodosius'ün Ölümü. (s. 448)
— İmparator Gratianus'ün tutumu ve karakterl - Yanlışları.
— Roma birliklerinde hoşnutsuzluk.
— Büyük Britanya'da Maksimus'ün başkaldırması.
— Gratianus'un kaçışı ve ölümü.
— Teodosius'le Maksimus arasında barış antlaşması.
— Konstantinopolis Ariusçülüğü.
— Sen (Salnt) Gregorius (Nazianzeli).
— Konstantinopolis'te Arlusçülüğün yıkılması. (26 Kasım)
— Konstantinopolis konsill.
— Nazianzell sen Gregorius'ün yalnızlığa çekilmesl.
— Trisilianus'le ortaklarının öldürülmesl.
— Saint Ambrossius, Milano pIskoposu. İmparatoriçe Justlna'ya karşı direnmesl.
— Maksimus, İta'ya'yı ele geçirlyor.
— Valentinianus'ün kaçışı. Teodosius, Valentinianus için imdat hazırlığı yapıyor.
— Maksimus'ün yenilmesi ve ölümü. (Hazlran-Ağustos)
— Teodosius'ün erdemlerl ve eksiklikleri.
— Antakya ayaklanması, (26 Şubat) Teodosius'ün bağışlaması.
— Selânik ayaklanması ve burasının kılıçtan geçirilmesi.
— Saint (Sen) Ambrosius'ün etklsi ve tutumu. Teodosius'ün günah çıkarması.
— Teodosius'ün yüce gönüllülüğü.
— Valentinianus'ün karakterl.
— Valentinianus'ün ölümü (15 Mayıs). Eugenius'ün gaspçılığı.
— Teodosius savaşa hazırlanıyor. Eugenius'e karşı utkusu (6 Eylül).
— Teodosius'ün ölümü. (17 Ocak)
— Yüzyılın bozukluğu.
— Piyade, zırh takımlarını bırakıyor.

CİLT III :

Bölüm XXVIII : Putataparlığın Kökünden Kazınması - Hıristiyanlar Arasında Azizler ve Onlardan Kalanlar Üzerine Kurulu İnanç'a Bakış.
— Putataparlığın kökü kazınıyor. Roma'da paganizm devleti.
— Senato, Zafer mlhrabının yeniden kurulmasını istiyor.
— Roma'nın dln değiştirmesi.
— Eyaletlerde tapınakların yıkılması.
— Putataparlık dlnl yasaklanıyor ve kaldırılıyor.
— Hıristiyan şehitlerl inancı.
— — Genel düşünceler. Masallaş-

mış kutsal kalıntılar ve şehitler.
— Çoktanrıcılık, çoktanrıcılığın yeniden doğuşu.
— Paganizmin dinsel törenleri.

Bölüm XXIX : Roma İmparatorluğu'nun Teodosius'ün Oğulları Arasında Sonuncu Bölüşülmesi - Arcadius'ün ve Honorius'ün Saltanatı - Rufinus'ün ve Stilikon'un Yönetimi - Afrika'da Gildon'un Ayaklanması ve Yenilgisi. (s. 28 Cilt 3)
— İmparatorluğun Arcadius'le Honorius arasında bölüşülmesi (17 Ocak). Rufinus'ün karakteri ve yönetimi.
— Onun umudu, Arcadius'ün evlenmesiyle yitmiştir. (27 Nisan)
— Batı İmparatorluğunun Bakanı ve komutanı olan Stilikon'un karakteri.
— Stilikon'un askersel komutanlığı.
— Rufinus'ün ölümü (27 Aralık).
— İki imparatorluğun uyuşmazlığı.
— Afrika'da Gildon'un ayaklanması ve Roma senatosu'nca mahkûm edilmesi.
— Afrika savaşı, Gildon'un yenilgisi ve ölümü.
— Honorius'ün evlenmesi ve karakteri.

Bölüm XXX : Gotlar'ın Başkaldırması - Yunanistan'ı Yağma Etmeleri - Alarik ve Radagaize'nin İtalya'ya Yaptıkları İki Büyük Saldırı (İstilâ) - Stilikon'ca Püskürtülmeleri - Cermenler Galya'yı Ele Geçiriyorlar - Batı'da Konstantinus'ün Gaspçılığı - Stilikon'un Saygınlığını Yitirmesi ve Ölümü. (s. 50)
— Gotlar'ın başkaldırması.
— Alarik Yunanistan'a yürüyor.
— Stilikon Alarik'e baskın yapıyor.
— Vizigotlar kralı.
— İtalya'ya saldırıyor.
— Honorius Milano'dan ayrılıyor.
— Pouatiers savaşı (29 Mart).
— Alarik'in çeki işi.
— Honorius'ün utkusu.
— Honorius, Ravenne'ye yerleşiyor.
— İskitler ülkesnide devrim. Kuzey Cermenlerinin göçü.
— Radagaize İtalya'ya saldırıyor. Floransa'yı kuşatıyor ve Roma'ya korku salıyor.
— Öbür Cermenler Galya'yı ele geçiriyorlar.
— Galya'da yıkım.
— Konstantinus, Britanya'da ve Galya'da tanınıyor.
— Konstantinus İspanya'yı buyruğu altına alıyor.
— Alarik ile Stilikon'un görüşme yapmaları.
— Roma senatosunda tartışmalar.
— Stilikon'un gözden düşmesi ve ölümü.
— Anısı aşağılatılıyor.
— Ozan Klaudianus (Claudianus).

Bölüm XXXI : İtalya'nın Alarik Tarafından Ele Geçirilmesi - Roma Halkının ve Senatosunun Töreleri ve Gelenekleri - Roma'nın Gotlarca Üç Kez Kuşatılması ve Sonunda Yağmalanması - Alarik'in Ölümü - Gotlar İtalya'yı Bırakıyorlar - Konstantinus'ün Düşüşü - Barbarlar Galya'yı ve İspanya'yı Ele Ge-

çiriyorlar - Büyük Britanya'nın Bağımsızlığı. (s. 90)
— Ravenne sarayının zayıflığı.
— Annibal, Roma kapılarında.
— Senatörlerin soy kütüğü.
— Roma soylularının büyük zenginliği.
— Töreleri.
— Ammianus'ün Roma soylularının karakterini çizdiği tablo.
— Ekmeğin, iç yağın, şarabın ve sıvı yağın kamusal dağıtımı.
— Genel banyo (hamam)'lar.
— Oyunlar ve temsiller.
— Roma halkı.
— Roma'nın Gotlar'ca ilk kuşatılması.
— Boşinanç.
— Roma'nın Gotlar'ca ikinci kuşatılması.
— Attale, Gotlar ve Romalılar'ca imparator seçiliyor.
— Roma'nın üçüncü kez kuşatılması, yağmalanıp halkın kılıçtan geçirilmesi.
— Roma'nın Şarlken ordularınca yağmalanması ve yakılıp yıkılması.
— Alarik Roma'dan çekiliyor ve İtalya'yı yakıp yıkıyor.
— Gotlar İtalya'yı ele geçiriyorlar.
— Got kralı Adolf, imparatorlukla barış imzalıyor.
— Gotlar'ın hazinesi.
— Afrika kontu Heraklianus'ün baskaldırması ve yenilgisi.
— Galya ve İspanya ayaklanma'arı.
— Gaspçı Konstantinus'ün ölümü.
— İspanya'nın Süevler'ce ele geçirilmesi.
— Got kralı Adolf'un İspanya'ya yürüyüşü.
— Ölümü.
— Akuiten'de yerleşmesi.
— Galya'daki barbarların durumu.
— Britanya devleti.
— Galya'da yedi eyaletin Meclisi.

Bölüm XXXII : Arkadius, Doğu İmparatoru - Eutrope'nin Yönetimi ve Gözden Düşmesi - Gainas'ın Başkaldırması - Saint Chrysostomos'un Durumu - Teodosius, Doğu İmparatoru - Kız Kardeşi Pülşeri (Pulcherie) - Teodosius'ün Eşi Eudoksia - Pers Savaşı ve Armenia'nın Paylaşılması. (s. 151)
— Doğu İmparatorluğu - Arkadius'ün saltanatı.
— Eutrope'nin yönetimi ve karakteri.
— Parayla elde edilirliği ve adaletsizlikleri.
— Hiyanet suçları için haksız yasa.
— Tribigild'in başkaldırması.
— Eutrope'nin düşüşü.
— Gainas'ın fesat devinimi ve düşüşü.
— Saint Krisostomos'un seçilmesi ve değeri.
— Dinsel yönetimi ve kusurları.
— İmparatoriçe Eudoksiya, Krisostomos'a zulüm yapıyor.
— Konstantinopolis'de halkın ayaklanması.
— Krisostomos'un sürgüne gönderilmesi.
— Ölümü - Kalıntılarının İstanbul'a getirilmesi.
— Arkadius'ün ölümü.
— Pülşeri (Pulcherie)'nin karak-

teri ve yönetimi.
— Genç Teodosius'ün eğitimi ve karakteri.
— İmparatoriçe Eudoksiya'nın karakteri ve serüvenleri.
— Armenia, Romalılarla Persliler arasında paylaşılıyor.

Bölüm XXXIII : Honorius'ün Ölümü - Valentinianus III Batı İmparatoru - Annesi Plasidya'nın Yönetimi - Aetius ve Bonifasius - Afrika'nın Vandallarca Ele Geçirilmesi. (s. 183)
— Honorius'ün son yılları ve ölümü. (27 Ağustos)
— Gaspçı Jan'ın yükselmesi ve düşmesi.
— Üçüncü Valentinianus'ün Batı imparatoru oluşu.
— Plasidya'nın yönetimi. Aetius ve Bonifasius adındaki iki generali.
— Afrika'da Bonifasius'un yanılgısı ve başkaldırışı.
— Vandalları çağrışı.
— Vandalların kralı Genserik.
— Donatist'ler. Bonifasius'ün geciken pişmanlığı.
— Afrika'daki bozukluklar.
— Aziz Augustinus'ün ölümü.
— Bonifasius'ün yenilgisi ve yalnızlığa çekilişi.
— Ölümü. Vandalların Afrika'daki başarıları.
— Vandallar Afrika'ya baskın yapıyorlar.
— Yedi uyuyanlar (ashab-ı Kehf)'ın öyküsü.

Bölüm XXXIV : Hun Kralı Attila'nın Karakteri, Fetihleri ve Sarayı - Genç Teodosius'ün Ölümü - Marsianus'ün Doğu Tahtına Çıkması. (s. 202)
— Hunlar. Macaristan'da yerleşmeleri.
— Attila'nın saltanatı. Tipi ve karakteri.
— Mars'ın kılıcını buluşu. Tüm İskit ilini ve Cermanya'yı buyruğu altına alması.
— Hunlar Pavia'yı ele geçirlyorlar.
— Doğu imparatorluğuna saldırıyorlar.
— İstanbul'a dek Avrupa'nın yakılıp yıkılması.
— Attila ile Doğu İmparatorluğu arasında barış antlaşması.
— Maksiminus'ün Attila'ya elçi gönderilmesi.
— Krallık köyü ve saray.
— Roma elçileri karşısında Attila'nın davranışı.
— Krallık sofrası.
— İmparatoru azarlıyor ve onu bağışlıyor.
— Genç Teodosius'ün ölümü. Marsianus'ün tahta çıkışı.

Bölüm XXXV : Galya'nın Attila'ca Alınması - Aetius'çe ve Vizigotlarca Geri Püskürtülmesi - Attila, İtalya'yı Alıyor ve Bırakıyor - Attila'nın, Aetius'ün ve Valentinianus'ün Ölümleri. (s. 229)
— Attila iki imparatorluğu da korkutuyor.
— Aetius'ün karakteri ve yönetimi. Hunlarla ve Alenlerle ilişkileri.
— Teodosius'ün saltanatı sırasında Vizigotlar.

— Meroveniyen kralları'nın yönetimi altında Galya'da Franklar.
— Prenses Honoria'nın serüvenleri.
— Attila Galya'ya giriyor ve Orlenan'ı kuşatıyor.
— Attila geri çekiliyor.
— Şampanya (Champagne) savaşı.
— İtalya'nın Attila'ca istilâsı.
— Attila'nın ölümü.
— Attila imparatorluğunun yıkılması.
— Valentinianus, Aetius'ü öldürüyor.
— Valentinianus, Maksimus'ün karısına tecavüz ediyor. Valentinianus'ün ve hadım Heraklius'ün ölümü.
— Gerileme ve çökme belirtileri.

Bölüm XXXVI : Roma'nın, Vandal Kralı Genserik'çe Yakılıp Yıkılması - Deniz Akınları - Batının Son İmparatorları: Maksimus, Avitus, Majorianus, Severus, Antemius, Olibrius, Glserlus, Nepos, Augustule - Batı İmparatorluğunun Yitişi. İtalya'da İlk Barbar Kralı Odoakre'nin Saltanatı. (s. 259)

— Vandalların deniz gücü.
— İmparator Maksimus'ün karakteri ve saltanatı. Ölümü. (21 Haziran)
— Roma'nın Vandallar'ca yakılıp yıkılması.
— Avitus'un İmparator oluşu (10 Temmuz).
— Vizigot kralı Teodorik'in karakteri.
— İspanya'ya seferi.
— Avitus'ün tahttan inişi. (16 Ekim)
— Majorlanus'ün karakteri ve yükselişi.
— Ussal yasaları.
— Roma yapıları.
— Majorianus'ün ölümü. (7 Ağustos).
— Ricimer, Severus adı altında taht'a çıkıyor.
— Galya'da AEgidius'ün ayaklanması.
— Vandallarla deniz savaşı.
— Doğu İmparatorluğuyle görüşmeler.
— leon, Doğu İmparatoru.
— Antemius, Batı imparatoru.
— Afrika Vandallarına karşı hazırlıklar.
— Seferin kötü başarıları.
— Vizigotların İspanya'da ve Galya'da fetihleri.
— Arvandus davası.
— Antemius'le Ricimer'in bozuşması.
— Olibrius Batı İmparatoru (23 mart).
— Roma'nın yakılması ve Antemius'ün ölümü. (11 Temmuz)
— Ricimer'in ve Olibrius'ün ölümü. (20 Ağustos)
— Patrisius Oreste. Oğlu Augustule, son Batı Roma imparatoru.
— Batı İmparatorluğunun sonu. Odoakre, İtalya kralı.
— Augustule, Lucullus'ün kırsal evine sürgün ediliyor.
— Roma gururunun gerilemesi.
— Odoakre'nin karakteri ve saltanatı. İtalya'nın hüzün verici durumu.

Bölüm XXXVII : Manastır Yaşamının Gelişmesi ve Etkileri - Barbarların Hıristiyan Dinine ve Ariusçülüğe Geçişleri - Vandalların Afrika'da Kıyıcılığı - Ariusçülüğün Barbarlar Arasında Sona Erişi. (s. 308)

— Manastır yaşamı. Keşişlerin kökeni.
— Aziz Antonius ve Mısır keşişleri.
— Manastır yaşamının Roma'da yayılması.
— Filistin'de aziz Hilarion. Pontus'de aziz Bazilius. Galya'da aziz Martinus.
— Gelişmelerindeki hızlılığın nedenleri.
— Manastır'da söz dinlerlik.
— Giyiniş'eri, barınışları ve yiyecekleri.
— Çalışmaları.
— Zenginlikleri ve insanlardan uzak kalışları.
— Sofulukları ve gönül gözleriyle görmeleri.
— Senobitler (Cenobites) ve târik-i dünya (anachorete)'lar. Aziz Simeon Stylite.
— Keşişlerin tansıkları ve mezhepleri. Yüzyılın boşinancı.
— Barbarların din değiştirmesi. Ulfilas, Gotlar'ın bakanı.
— Gotlar, Vandallar ve Burginyonlar hıristiyanlığı benimsiyorlar.
— Onların din değişmesinin etkileri.
— Ariusçu mezhep sapkınlığını kabulleniyorlar.
— Ortodoks Vandallara Ariusçü kıyıcılığı. Hunnerik, Gundamond, Trasimond, Gelimer.
— Afrika'daki kıyıcılığın genel tablosu.
— Katoliklerin hiylesi.
— Barbarlarda Ariusçülüğün yitmesi.
— İspanya'da ayaklanma ve şehit Hermenegild.
— İspanya Vizigotları ve Ricarede'nin hıristiyan'ığa geçişleri.
— İtalya Lombard'larının hıristiyan olmaları.
— İspanya'da Yahudilerin kıyıma uğratılması.
— Sonuç.

Bölüm XXXVIII : Klovis (Clovis)'in Din Değiştirmesi - Almanlara, Burginyonlara ve Vizigotlara Karşı Utkuları - Galya'da Fransız Monarşisinin Kurulması - Barbarların Yasaları - Romalıların Durumu - İspanya Vizigotları - Büyük Britanya'nın Saksonlarca Fethi. (s. 343)

— Galya Devrimi.
— Vizigotlar kralı Eurik. Frankların kralı Klovis (Clovis).
— Svagrius'e karşı utkusu.
— Almanların yenilgisi ve buyruk altına girmeleri.
— Klovis'in hıristiyanlığa geçmesi.
— Armorik eyalet'erinin ve Roma birliklerinin buyruk altına girmesi.
— Burginyonlar savaşı.
— Klovis'in utkusu.
— Franklarca Burginya'nın son ve kesin fethi.
— Gotlar'a karşı savaş. Klovis'in utkusu.
— Akuitanya'nın, Klovis'çe fethi.
— Siyasal tartışma.

— Para karşılığında adam öldürme kurtulmalığı.
— Tanrı yargısı.
— Toprakların Barbarlar arasında bölüşülmesi.
— Merovenjienlerin yurtları ve çıkarları.
— Kişisel gasplar.
— Kişisel tutsaklık.
— Auvergne örneği.
— Attale'nin öyküsü.
— Galya'da Romalıların ayrıcalığı.
— Franklar'ın anarşisi.
— İspanya Vizigotları.
— İspanya yasama meclisi.
— Vizigotların yasaları.
— Britanya devrimleri.
— Saksonların inişi. (449)
— Sakson (heptarchie)'sinin kuruluşu.
— Bretonlar devleti.
— Direnmeleri.
— Kaçışları.
— Prens Arthur'ün ünlülüğü.
— Britanya'da karışıklıklar.
— Kölelik.
— Bretonların töreleri.
— Britanya'nın karanlık ve masalımsı devleti.
— Batı Roma imparatorluğunun çöküşü.

EDWARD GIBBON

"15 Ekim 1764 günü Roma'da, Kapitol'ün kalıntıları arasında düşüncelere dalmış otururken, bu kentin çöküşünün öyküsünü yazma fikri ilk kez aklıma geldi..."

"27 Haziran 1787 akşamı, saat onbirle oniki arasında, bir sayfiye evindeki bahçemde, Roma İmparatorluğu Tarihi'nin son sayfasını kaleme aldım..."

Edward Gibbon

"Bir evrensel tarih idealine Gibbon kadar yaklaşabilmiş ve bu nedenle hayranlık uyandırmış tarihçilerin sayısı çok azdır. Gibbon toplumların, zaman ve mekan bakımından birbirlerinden ne kadar uzak olurlarsa olsunlar, karşılaştırılabileceklerine, bu toplumların büyüme ritimleri ile iç iktidar yapıları arasında benzerliklerin bulunduğuna inanmıştı... Gibbon, her zaman Roma İmparatorluğunda, imparatorlukların evrensel çıkmazının bir paradigmasını görme eğilimindeydi. Bu nedenle kişiliği genelde bir "Roma İmparatorluğu tarihçisi" olmanın sınırlarının çok ötesindedir. Başka deyişle Gibbon, imparatorlukların toplumbilimcisi sayılabilir ve bu niteliğinden ötürü ondan öğreneceğimiz çok şey vardır."

Peter Brown

B/F/S

BİLİM/FELSEFE/SANAT
YAYINLARI
TARİH DİZİSİ : 3

B/F/S 31